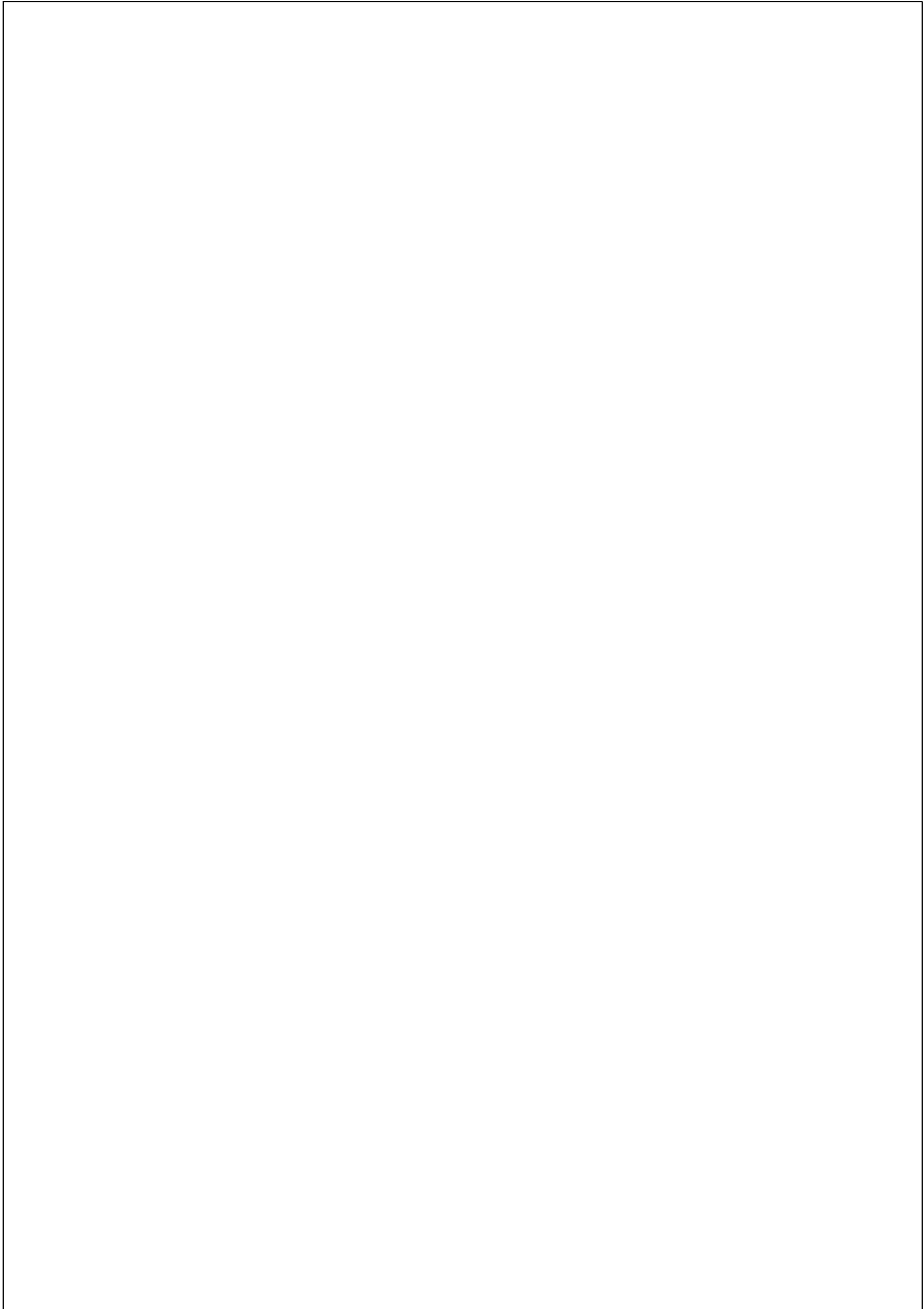

Fazekas István

A reform útján

A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai
Források, feldolgozások

Fazekas István

A reform útján

A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon

Győr

2014

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai
Források, feldolgozások 20.

Publikationen des Diözesanarchivs von Raab
Quellen, Studien 20

A kötet megjelenését az

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

és a

Nemzeti Kulturális Alap

támogatta.

Lektor: Tusor Péter

Szerkesztette:

Arató György – Nemes Gábor – Vajk Ádám

Munkatársak:

Csermelyi József – Csillag Dóra

Mutató: Fazekas István

Címlapterv: Kurcsis László

A borítón Bornemissza Pál mitrája (Győri Egyházmegyei Kincstár Gy.-77.50;
Szabó Béla/www.belafoto.hu felvétele)
és a győri székeskáptalan pecsétje látható.

HU ISBN 978-615-5035-09-8

HU ISSN 1786-6480

© Fazekas István 2014.

Kiadja a Győri Egyházmegyei Levéltár

Felelős kiadó: Vajk Ádám igazgató

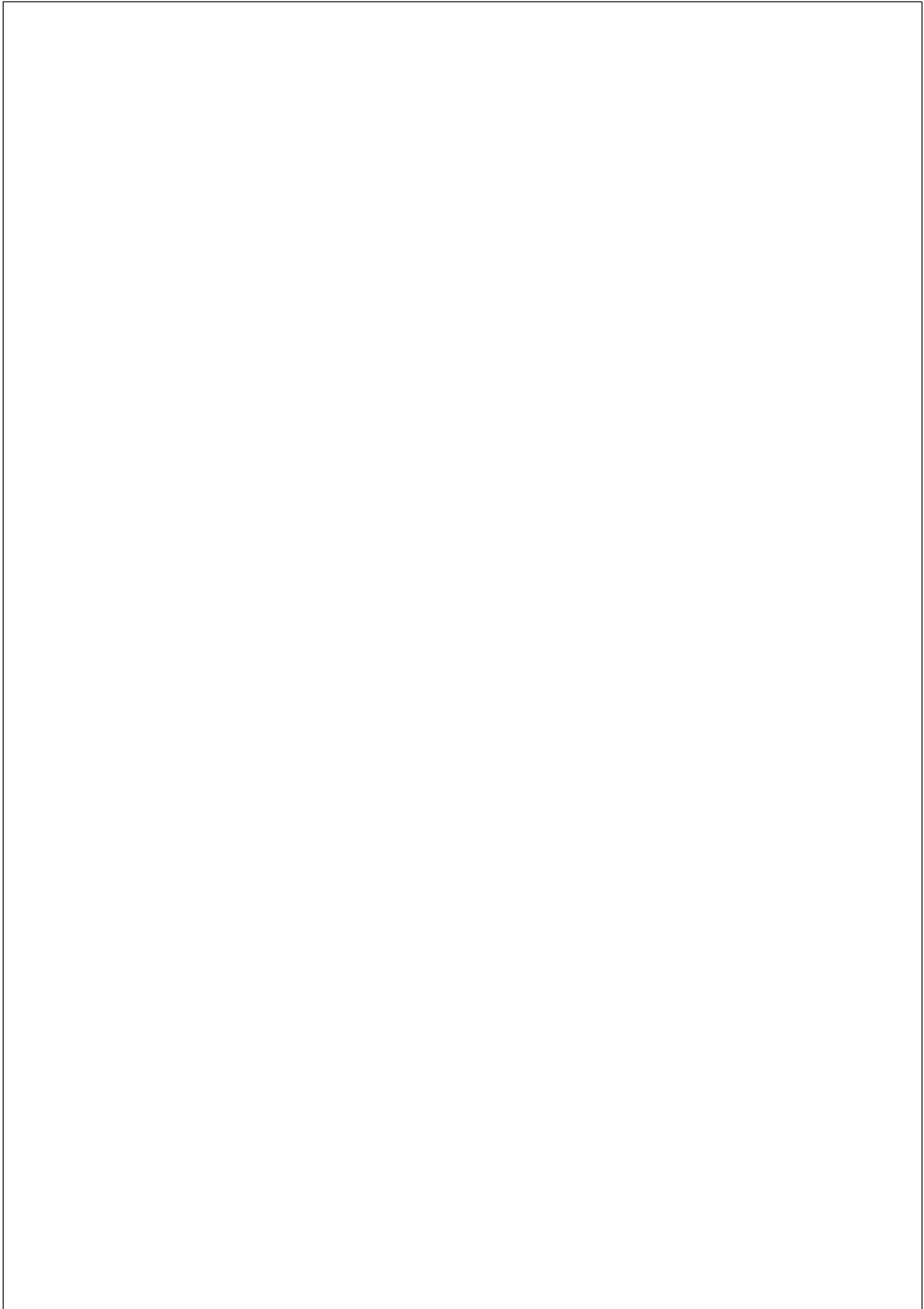
Tipográfia és tördelés: Neumann Tibor

Nyomdai munkálatok: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft.

Megjelent 600 példányban

Tartalomjegyzék

Bevezetés helyett: katolikus megújulás	7
Felsőpapság és katolikus felekezetszerveződés a XVI–XVII. században	21
A katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig	23
Szenttamásy Máté erdélyi püspök, csornai prépost élete és működése . .	38
Kivételes karrier? Szempontok Széchényi György esztergomi érsek pályafutásához	53
Alsópapság, proszopográfia, szellemi és anyagi kultúra	67
A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között	69
Birodalmi származású papok működése a győri egyházmegyében a XVII. században	116
Martinus Iwanschitz mannersdorfi plébános és társai esete	130
Könyv- és olvasáskultúra a győri egyházmegye papsága körében a XVII. század második felében	147
Francesco Orsolini kismartoni várplébános hagyatéki leltára	163
XVII–XVIII. századi kisalföldi plébániaépületek az írott források tükrében	178
Térítések és missziók	185
Falusi közösségek hitváltoztatása a XVII. században	187
Adalékok a fraknói grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához	196
A Missio Segneriana kezdetei Magyarországon (1714–1717)	216
Könyvtár, lelkeségi irodalom, búcsújárás	229
A győri jezsuita kollégium könyvtárának történetéhez	231
Az Intelmek egyik korai magyar nyelvű parafrázisa. Nagyfalussy Márton fordítása 1656–1657-ből	242
Máriacell és a magyar nemesség a barokk korban	257
Az egyes fejezetek első megjelenési helyei	277
Bibliográfia	279
Személy- és helynévmutató	301
Zusammenfassung	323

Bevezetés helyett: katolikus megújulás a győri egyházmegyében a XVI. és XVII. században (kutatási lehetőségek és eredmények)

A magyar kora újkori egyháztörténet kutatása számos jelentős eredményt tud felmutatni az utóbbi két évtizedben. Különösen jelentős eredmények születtek a római forrásanyag feltárása és feldolgozása terén, amelyek segítségével addig alig ismert folyamatok váltak megragadhatóvá.¹ Kevésbé érintette ez a fellendülés az egyházmegye-történetírást, amely egyébként is elhanyagolt területnek számított a korábbi időszakban is. A koraújkor esetében ez nem csoda, mert az egyházmegyek többsége a török előrenyomulása és a protestantizmus sikerei miatt működését meglehetősen szűk keretei között folytathatta, ha folytatta. A tizenöt magyar királyi adományozás alatt álló egyházmegyéből mindösszesen csak öt egyházmegye működött tovább, többé-kevésbé megtartva egyházmegyei működési kereteit. A horvátországi Zágrábot leszámítva a szám négyre csökken (Eger, Esztergom, Győr, Nyitra), a XVII. század közepére újjászervezett Veszprémet számítva is legfeljebb öt egyházmegyéről van szó. Az elhanyagoltság más okból is érthető, hiszen a forrásadottságok ezen egyházmegyek esetében sem a legjobbak. Nyitra gyakorlatilag a magyar kutatás előtt gyakorlatilag el van zárva, Eger és Győr esetében csupán töredékes koraújkori forrásanyag áll rendelkezésre. Egyedül Esztergom az, amely

¹ Az egyik jelentős eredmény a Propaganda Kongregáció forrásainak feltárása és részbeni feldolgozása: *Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. S. a. r. *Fazekas István*. (Collectanea Vaticana Hungariae I.2) Bp.–Róma 2005.; *Tóth István György*: Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707). Roma–Bp. 1994.; *uő*: Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717). I–V. Roma–Bp. 2002–2008.; *uő*: Misszionáriusok a koraújkori Magyarországon. Bp. 2007.; *Molnár Antal*: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647). Bp. 2002.; *uő*: Le Saint-Siege, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647. Roma–Bp. 2007.; *uő*: Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Szeged 2003.; *uő*: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp. 2004.; *uő*: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Bp. 2004.; *uő*: Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. (METEM Könyvek 49) Bp. 2005. – A másik fontos fejlemény a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiadásában, Tusor Péter szerkesztésében megjelenő vatikáni sorozat, a Collectanea Vaticana Hungariae, amelynek két alsorozatában eddig tizenkét kötet jelent meg, kivétel nélkül római forrásanyagra támaszkodva. A teljesség igénye nélkül: *Tusor Péter*: Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században. (Collectanea Vaticana Hungariae I.3) Bp.–Róma 2005.; *Tusor Péter – Nemes Gábor*: Consistorialia documenta pontificia de regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605). (Collectanea Vaticana Hungariae I.7) Bp.–Róma 2011.; Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. *Tusor Péter*. (Collectanea Vaticana Hungariae I.8) Bp.–Róma 2012.; *Véghsheő Tamás*: „Catholice reformare” Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702). (Collectanea Vaticana Hungariae II.2) Bp.–Roma 2007.

magyar viszonyokhoz képest gazdag forrásanyagot tud kínálni. E téren nagy segítséget jelenthet, hogy az egyházmegyei levéltárak feltártsága, segédletekkel való ellátottsága – köszönhetően a munkatársak áldozatos munkájának – az utóbbi években rohamosan javult, és remélhetőleg tovább fog javulni.

Az alábbi írás megpróbálja egyfajta keretbe foglalni a kötetet, egyúttal a győri egyházmegye példáján arra keresi a választ, hogy az egyházmegyei keretek hogyan szolgálták a katolikus megújulást.

A győri egyházmegye jellegzetességei

Az egyházmegye rendelkezik néhány olyan jellegzetességgel, amelynek számbavétele fontos, mert jelentősen befolyásolta az egyházmegye történetének alakulását.

1.) A török ugyan nem foglalta el az egyházmegye területének egészét, de a hódoltság szegélyén feküdt, keleti részét elérte a török előrenyomulása, főleg a komáromi, pápai, székesegyházi és a vasvári főesperesség szenvedett a háborús állapotoktól. A győri egyházmegyről 1629-ben adott információ szerint a győri vártól délre minden falu török adófizető.² Szerencsére maga a székváros, Győr csupán rövid időre került 1594–1598 között török uralom alá.

2.) Súlyos következményekkel járt, hogy a török elleni védővonal a XVI. század közepétől az 1680-as évekig az egyházmegye területén húzódott. Ez nem csupán azzal járt, hogy a magyar társadalom militarizálódott, átalakult a társadalom szerkezete, és az erőforrások többsége a török elleni védelemhez szükségeltetett, hanem azzal is, hogy a nagyszámú külföldi katonaságnak és kiszolgáló személyzetének jelenléte tartósan befolyásolta az erődvárossá épített székváros vallási életét.³ A befolyás nem mindig volt negatív, elég legyen itt a győri német katonaság jelentős összegű zsoldfelajánlására utalni, amely segítette a ferences rend újbóli megalapítását Győrben.⁴

3.) Alaposan befolyásolta a nyugat-magyarországi térség vallási viszonyait az oszmán expanzió elől felhúzódozó, illetve a XV. század végi pusztásodás nyomán keletkezett üres tér betöltésére induló horvát bevándorlás, amelynek következményeként Nyugat-Magyarország szegélyén fel a Kis-Kárpátokig, Alsó-Ausztriában és Morvaországban jelentős horvát településtömb jött létre. A több tízezernyi, katolikus hitéhez ragaszkodó horvát fontos bázisát képezte a nyugat-magyarországi

² *Vanyó Tihamér*: A győri püspökség jelentése 1629-ben. *Pannonhalmi Szemle* 6 (1931) 135–139, 135.

³ Győr átalakulásáról jól tájékoztat *Gecsényi Lajos*: Győr erődváros kiépítése a 16. század második felében. In: *uő*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr 2008. 445–452. – A győri főkapitányság kiépüléséről: *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr 1999.

⁴ A győri német katonaság 4000 ft-nyi zsoldhátralékát ajánlotta fel a győri ferences kolostor és templom felépítésére (1615). Az összeg kifizetése több éven át elhúzódott. ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. Nr. 108. Konv. 1615. Nov. fol. 6, fol. 252–265, uo. r. Nr. 110. Konv. 1616. Mai fol. 223–225, r. Nr. 116. Konv. 1618. Sept. fol. 138–174. – A német katonaság és a német ajkú lakosság lelkigondozását a ferencesek végezték később is. *VANYÓ*: A győri püspökség jelentése 1629-ben 137.

katolikus egyháznak.⁵ Amint a kötetben a győri egyházmegyes alsópapságról készített fejezetben olvasható, a horvát papoknak a nyugat-magyarországi katolicizmus koraújkori fenntartásában betöltött szerepe felbecsülhetetlen fontosságú.

4.) A következő fontos következményekkel járó tényező hét nyugat-magyarországi uradalom 15. században történő Habsburg-zálogba kerülése (Borostyánkő, Fraknó, Kabold, Kismarton, Kőszeg, Rohonc, Szarvkő). A zálogba adott uradalmakban a győri egyházmegye megőrizte joghatóságát, tizedszedési jogát az 1491. évi pozsonyi béke is megerősítette.⁶ Ugyanakkor az uralkodó – élve főkegyúri joggal – az Alsó-Ausztriában működő, egyházi ügyeket irányító Klosterrat (alapítva 1568) joghatóságát kiterjesztette a magyar uradalmakra is.⁷ Az intézkedésnek köszönhetően az Alsó-Ausztria és Nyugat-Magyarország, a passauai egyházmegye és a győri egyházmegye között fennálló sokrétű kapcsolat még erősebbé vált. Ez jelentette a bajorországi és ausztriai papok fokozott magyarországi szerepvállalását, valamint általában maga után vonta a XVI. század második felében meginduló katolikus konfesszionalizáció megjelenését a zálogos uradalmakban. Jóllehet Győr 1594. évi eleste és a Bocskai-felkelés 1605–1606. évi eseményei az elért eredményeket részben elsodorták, a fraknói és kismartoni uradalom területén a Klosterrat működése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a horvátokon kívül komoly német nyelvű népesség tért vissza már a XVI. század végén a katolicizmushoz.⁸

A fentebb felsorolt sajátosságok nagyban hozzájárultak az egyházmegye történetének alakulásához, amelynek általános vonulatai sokban megegyeztek más egyházmegyék eseményeivel, persze kisebb-nagyobb időbeli, illetve hangsúlybeli eltérésekkel: a reformáció kibontakozása a térségben, az 1560-as évek katolikus reformkísérletének kudarcba fulladása, újrakezdés a XVII. század elején, szerzetesrendek, köztük a jezsuiták megjelenése az egyházmegyében, földesurak katolizálása etc.

⁵ *Josef Brey*: Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten. Wien 1970.; *Géza Pálffy – Miljenko Pandžić – Felix Tobler*: Ausgewählte Dokumente zur Migration der burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrovata u 16. stoljeću. Eisenstadt/Željezno 1999.; *Ress Imre*: A nyugat-magyarországi horvátok identitástudatának alakulásához a 18–20. században. (Vallás és történelmi önismeret). In: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*. Szerk. *Császár Melinda – Rosta Gergely*. Bp. 2008. 411–426.

⁶ A nyugat-magyarországi uradalmak zálogba adásáról további irodalommal: *August Ernst*: Geschichte des Burgenlandes. Wien 1987. 88–111; *Bariska István*: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Szombathely 2007.

⁷ *Silvia Petrin*: Der niederösterreichische Klosterrat 1568–1629. In: Reform und Gegenreformation im pannonischen Raum. Red. *Gustav Reingrabner – Gerhard Schlag*. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 102) Eisenstadt 1999. 145–156. – A burgenlandi térségre vonatkozó kivonatok közlése, illetve feldolgozása: *Josef Rittsteuer*: Die Klosterratsakten über das Burgenland. (BForsch 30) Eisenstadt 1957.; *Fred Sinowatz*: Protestantismus und katholische Gegenreformation in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt. (BForsch 35) Eisenstadt 1957.

⁸ RITTSTEUER: Klosterratsakten; SINOWATZ: Protestantismus und katholische Gegenreformation.

A püspök, mint a reform kulcsa

A trienti zsinat a katolikus megújulás kulcsszereplőjévé a püspököt emelte, akinek lelkipásztori feladatainak – mint pl. egyházmegyéje látogatása, igehirdetési kötelezettsége – ellátása érdekében megerősítették egyházmegyéje papsága feletti jogait (sess. XXIV de ref.).⁹

A püspököt lelkipásztori feladatai végrehajtása érdekében rezidenciakötelezettség terhelte (sess. VI. de ref. can. VI). A győri püspökök esetében a rezidencia kapcsán rögtön felmerül az a probléma, hogy a püspökök közül többen a magyar udvari kancellári méltóságot is viselték. Az 1534 és 1635 közé eső száz év felében győri püspök töltötte be a kancellári méltóságot, amely az uralkodó melletti állandó tartózkodással járt.¹⁰ A maradék szűk ötven évből is több mint egy évtizedet elvesz Újlaky Ferenc helytartói működése (1550-től) és Zaccaria Delfino győri püspöksége (1565–1571), Draskovich György (1587) és Pethe Márton (1602–1605) helytartósága. Mindez azt is jelentette, hogy főpásztori kötelezettségeiknek a kancellár-püspökök csak igen nehezen tudtak eleget tenni, személyes kormányzás helyett sokszor helynökeikre hagyatkoztak.¹¹

Az első püspök, aki egyházmegyéjének élt, pontosabban kénytelen volt egyházmegyéjének élni, ifjabb Draskovich György (püspök 1635–1650) volt, aki – miután a kancellári posztért folytatott versenyfutásban Lippay György veszprémi püspökkel szemben veszített – vetélytársa gondoskodása folytán újabb államigazgatási tisztséghez nem jutott.¹² A következő fél évszázad püspökei ugyan többé nem nyertek kancellári címet, de Kollonich Lipót (püspök 1685–1695, illetve 1691–1695 között adminisztrátor) és Keresztély Ágost (1695–1725, 1707–1725 között adminisztrátor) személyében ismét két olyan püspök következett, aki a politikai élet fontos személyisége volt, méghozzá birodalmi szinten. A magyar történetírás által sokszorosan kárhoztatott Kollonich az 1680-as években magyar ügyek tekintetében nagy szerepet játszott, elég legyen itt az *Einrichtungswerk* létrejöttére

⁹ *Hubert Jedin*: Der Bischofsideal der katholischen Reformation. Eine Studie über die Bischofspiels des 16. Jahrhunderts. In: *Gegenreformation*. Hrsg. von *Ernst Walter Zeeden*. Darmstadt 1973. 359–424.

¹⁰ Újlaky Ferenc 1527-től 1540-ig működik az uralkodó mellett előbb mint királyi titkár, majd mint alkancellár, 1534-től győri püspök. Liszthy János 1568-tól haláláig, 1578-ig alkancellár, 1572–1578 között győri püspök. Id. Draskovich György 1578–1586 között kancellár, győri püspök 1578–1587 között. Heresinczy Péter 1586–1590 között kancellár, illetve győri püspök. Kutassy János 1592–1597 között kancellár és győri püspök egyidejűleg. Pethe Márton 1598–1602 között kancellár, majd helytartó 1605-ig (győri püspök 1598–1605). Lépes Bálint 1608-tól kancellár haláláig, 1619–1623 között győri püspök. Az utolsó győri püspök a kancellári székben Sennyey István, aki 1630–1635 között volt püspök.

¹¹ A másik rezidenciához kapcsolódó probléma, hogy ha a győri püspök egyházmegyéjében is volt, sokszor nem egyházmegyéje székhelyének számító Győrben tartózkodott, ahol a győri főkapitányok birtokba vették a tulajdonképpeni középkori püspöki székhelyet, a győri Püspökvárat, és a püspök kénytelen volt az egyik kanonoki házban szállását felütni. A főkapitányokkal való konfliktus elkerülése érdekében a püspök általában előnyben részesítette valamely püspöki birtokot, pl. Szombathelyt, vagy pl. a Sopron melletti Rákoson kialakított rezidenciát mint tartózkodási helyet.

¹² Draskovich győri püspöki kinevezéséről: *Szabady Béla*: Az ifjabb Draskovich György győri püspöksége. *GySz* 5 (1934) 159–163.

utalni.¹³ Utóda, Keresztély Ágost elsősorban diplomataként működött, ezért is töltött kevés időt egyházmegyéjében, amelyet 1707-ben történő esztergomi érseki kinevezése után is megtartott adminisztrátorként.¹⁴

Sajnos egyelőre nagyon keveset tudunk a XVI–XVII. század győri püspökeinek püspöki működéséről. Egyedül ifjabb Draskovich György püspöki működésének feldolgozottsága mondható jónak, noha róla sem monográfia, hanem csupán cikkek sora áll rendelkezésre Szabady Béla jóvoltából.¹⁵ A püspökeletrajzok elmaradásának több oka lehet. A hiány egyformán magyarázható a forrásadottságok szegényességével, illetve azzal, hogy a biográfiai tradíció hiányzik a magyar történettudományból. A szerény alapok miatt egyelőre nem sok minden vehető papírra arra vonatkozólag, hogy a kor győri püspökei mennyire igyekeztek a trentói zsinaton megfogalmazott eszményeknek eleget tenni, vajon prédikáltak-e személyesen, mennyire igyekeztek egyházmegyei zsinatokat tartani, személyesen vizitálták-e egyházmegyéjüket, kispapjaikat maguk szentelték-e fel.

Személyes prédikációra vonatkozólag egyetlen adat ismeretes számomra. Draskovich György írt arról egyik, Ernő főherceghez intézett levelében, hogy pap hiányában maga volt kénytelen prédikálni.¹⁶ Dallos prédikációs készségeit püspöki processusaiban több tanú is kiemelte.¹⁷ Más források Lépes Bálint jó prédikációs készségeit szólnak, aki egyházi karrierjét a tizenöt éves háború idején tábori papként kezdte.¹⁸ Egyházmegyei zsinatra két adatot sikerült eddig találnom. Egy

¹³ Kollonich politikai és egyházi működése egyelőre még modern monográfusára várat, addig is nélkülözhetetlen Maurer munkája: *Josef Maurer: Cardinal Leopold Kollonitsch, Primas von Ungarn, sein Leben und sein Wirken*. Innsbruck 1887. – Az Einrichtungswerk teljes szövege a közelmúltban végre nyomtatásban is megjelent: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*, hrsg. von *János Kalmár* und *János J. Varga*. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 39) Stuttgart 2010.

¹⁴ Diplomáciai működésére: *Hans Gerig: Der Kölner Domprobst Christian August Herzog von Sachsen-Zeitz Bischof von Raab*. Bonn 1930.

¹⁵ *Szabady Béla: Pázmány Péter kiadatlan levele Draskovich György váci püspökhöz*. GySz 1 (1930) 88–89; *uő: Az ifjabbik Draskovich György győri püspök szerepe a soproni jezsuita kollégium megalapításában*. GySz 3 (1932) 90–106; *uő: Az ifjabb Draskovich György győri püspöksége; uő: Draskovich György győri püspök élete és kora*. In: *A soproni bencés gimnázium értesítője 1935/1936*. 15–115; *uő: Draskovich György győri kanonokjai*. Kanonokok arcképei a XVII. században. GySz 9 (1938) 10–37, 97–126.

¹⁶ Draskovich György levele II. Rudolphhoz, 1580. IV. 6. Szombathely. ÖStA HHStA UA Comititalia Fasc. 385. Konv. A. fol. 173rv.

¹⁷ Váci perében (1619) Duboczki György esztergomi kanonok, Kerpenicz András, Kapronczai Farkas titeli prépost egyaránt kiemelte szónoki képességeit (ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Vescovili Nr. 6). Győri perében (1623) Ferenczffy Lőrinc királyi titkár szerint nagy sikerű szónok (magno concursu et applausu – uo. Nr. 11).

¹⁸ „Hac spe accensus, ego quoque qui penes Serenitatem Vestram et Serenissimum Archiducem Maximilianum, dominos dominos et principes meos clementissimos, ex eo tempore, quo bellicí ipsi tumultus pereberuerunt, vivente foelicis recordationis domini Paalfi, et etiam ipso, ex hac moralitate decedentis quottannis fere, castrensem egi concionatorem, non sine dispendio retinearum, et etiam vitae discrimine, ad Vestrae Serentiatís gratiam confugere, oblata praesertim, occasione non dubitavi, cum summa spe servitiorum meorum mercedis consequenda.” Lépes Bálint aradi prépost, győri örkanonok folyamodványa Mátyás főherceghez 1604-ből a megüresedett három püspökség közül az egyikért. ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 87. Konv. 1604. Nov. fol. 177–178. – Lépes korai pályájára érdekes adatokat tartalmaz még az 1613. április 15-én neki és családjának kiadott címereslevél („Arma et nobilitatio cum declaratione

iratjegyzékből az derül ki, hogy Gregorjáczi Pál (győri püspök 1554–1565) az Oláh-féle nagyszabású katolikus megújuláshoz csatlakozva 1563-ban egyházmegyei zsinatot tartott.¹⁹ Lényegesen ismertebb az idősebb Draskovich György által Szombathelyen 1579-ben tartott egyházmegyei zsinat története, amely a trentói zsinat határozatainak kihirdetése miatt vonult be a magyar egyháztörténetbe.²⁰ A XVII. századból nincs biztos adat egyházmegyei zsinat tartására. A győri egyházmegyében lefolytatott egyházlátogatásokról számos adat áll rendelkezésre, a XVII. század második feléből már jegyzőkönyvek is megmaradtak (1563, 1583, 1597, 1614, 1635, 1641, 1651, 1659, 1663, 1674, 1696–1698), azonban ezeket a látogatásokat általában főesperesek végezték. A püspökök közül személyesen egyházlátogatást egyedül Naprághy Demeter végzett 1614-ben.²¹ A papszenteléseket szinte lehetetlen felmérni, felszentelési jegyzőkönyvek hiányában nehéz dolog biztos ítéletet alkotni a kérdésben. A vizitációs jegyzőkönyvekben kevés pap szerepel, akit püspöke szentelt volna fel. A püspökök mentségére legyen mondva, hogy a bécsi egyházmegye jegyzőkönyvei azt mutatják, hogy a külföldi tanulmányok esetén gyakori volt a növendékek tanulmányi helyszínén való felszentelése, és már kész papként tértek vissza egyházmegyéjükbe.

A püspökök története szempontjából nem lenne haszontalan a Vatikáni Levéltár különböző állagaiban őrzött győri püspökökre vonatkozó kánoni perek feldolgozása.²² Bár Győrre vonatkozólag nagyon töredékesen maradtak fenn püspöki processusok, a korábbi és későbbi perek bevonásával talán nyerhetők olyan adatok, amelyek hozzásegíthetnek egyes személyeknek az egyházi reformhoz való viszonyának jobb megértéséhez. Gondolok itt elsősorban a vizsgált személyre vonatkozó kérdésekre adott válaszokból nyerhető információkra: életkor, szentelési körülmények, akadémiai fokozat, életmód, hithűség, lelkipásztori tapasztalatok.

reverendissimi in Christo patris et domini Valentini Leepes alias Bilidy de Nagy Geor episcopi Nittriensi et cancellarii modo infrascripto facta”), amelyet szeretnék külön tanulmányban közölni. OSZK Kt Fol. Lat. 1808 fol. 119r–122r.

¹⁹ Lásd erről még „A katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a XVII. század első harmadáig” című fejezet megfelelő részét!

²⁰ *Koltai András*: A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 7 (1995) 3–4. sz. 41–60.

²¹ Lásd erről még A katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig című fejezet megfelelő részét.

²² Győri processusa a XVII. századból ismereteim szerint hat püspöknek maradt fent: Dallos Miklósnak 1623-ból (ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Vescovili Nr. 11), Sennyey Istvánnak 1632-ből (uo. Nr. 40), Draskovich Györgynek 1637-ből (uo. Nr. 62), Széchényi Györgynek 1661-ből (ASV Arch. Concist. vol. 41), Kollonich Lipótnak 1685-ből (ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Vescovili Nr. 221), illetve Keresztély Ágostnak 1697-ből (uo. Nr. 271). A korábbi és későbbi perek bevonásával az egyes személyekre vonatkozó kép tovább színesíthető. – A kánoni perekről még mindig alapvető munka: *Galla Ferenc*: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei. LK 20–23 (1942–1945) 163–186. – Újabban Molnár Antal dolgozta fel a perek egyházmegyei leírását több hódoltsági egyházmegyére vonatkozólag: *Molnár Antal*: A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processusok tanúvallomásainak tükrében. In: Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk. *J. Ujváry Zsuzsanna*. Piliscsaba 2001. 149–163; *uő*: Adatok a váci püspökség török kori történetéhez. Egyháztörténeti Szemle 2 (2001) 2. sz. 57–86; *uő*: Az egri püspökség 17. századi történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 14 (2002) 1–4. sz. 77–96.

Ugyanilyen fontos lenne a püspöki végrendeletek, hagyatéki összeírások összegyűjtése. A végrendeletek sok mindent elárulnak a végrendelkező személyiségéről, társadalmi kapcsolatairól, szokásairól. A hagyatéki leltárak az anyagi viszonyok mélyebb megismerése mellett az egyházmegyei gyűjtemények fejlődésére, az elhunyt műveltségére is világot vethetnek. Az Udvari Kamara Bécsben őrzött levéltárában főleg a XVI. század második felében és a XVII. század első felében működő győri püspökökre vonatkozólag található gazdag anyag.²³ Iratok találhatóak Gregorjanczi Pál (1565, 1571), Heresinczy Péter (1590), Pethe Márton (1605), Lépes Bálint (1623) püspökök hagyatékára vonatkozólag.²⁴ A bécsi központi levéltárakban, elsősorban az Udvari Kamara levéltárában őrzött forrásanyag feltárása némileg pótolná a hiányzó győri püspöki levéltárat. Egy regesztakötet összeállítását – legalább 1650-ig bezárólag – fontolgatom.

A püspökök életrajza az egyházmegye-történetírás hagyományos megközelítési módját jelenti, Győr esetében ez azonban nem egyszerűen régimódiságot jelent, hanem szükségszerűséget is. A hiányzó levéltári anyag miatt az egyházmegye történetének bizonyos aspektusainak megismerése csupán részletes életrajzok elkészítésével, azaz a proszopográfiai módszer alkalmazásával lehetséges.

A középréteg

Meg kellene vizsgálni azt is, hogyan viszonyult a reformhoz a győri székeskáptalan és a vasvári társaskáptalan, ezek a testületek képezték ugyanis az egyházmegyében működő középréteg bázisát.²⁵ A nemzetközi kutatásban jól ismert a püspök és káptalanja közötti konfliktushelyzet. Utóbbi megpróbálta a történelem folyamán elért jogosítványait megőrizni, miközben a trentói zsinat által pozícióba hozott püspökök erőteljesen törekedtek e jogosítványok megnyirbálására.²⁶ A győri egyházmegyében ifjabb Draskovich György és káptalanja között előállt konfliktust érdemes lenne ebben a konstellációban vizsgálni. Jelen kötet sajnos az egyházmegye-történet ezen aspektusához nem szolgáltat adalékokat, csupán az egyházmegye területén működő, világi papok által igazgatott prépostságok törté-

²³ A Finanz- und Hofkammerarchiv központi fondjában, a Hoffinanz Ungarnban található iratok feltárása 1640-es évekig bezárólag már megtörtént. A Gecsényi Lajos (1580-ig) és általam készített kivonatok megtalálhatók az Arcanum és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára kiadásában megjelent CD-ROM-on: *Segédletek az Osztrák Állami Levéltár [Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv] magyar vonatkozású irataihoz*. Szerk. *Fazekas István – Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla*. PC CD-ROM. Bp. 2010.

²⁴ Gregorjanczi: ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. Nr. 13 Konv. 1566. April fol. 11–30, r. Nr. 22. Konv. 1571. Mai fol. 96–160, r. Nr. 23 Konv. 1571. Juli fol. 41–135. – Heresinczy: uo. r. Nr. 57. 1590. Juni fol. 684–891. – Pethe: r. Nr. 89. Konv. 1605. Dez. fol. 282–296. – Lépes: r. Nr. 124. Konv. 1623. Juni fol. 88–124.

²⁵ A székeskáptalan történetére alapvető: *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr 1938 (Győregyházmegye múltjából III) – A vasvári káptalanra: *Desics Ignác*: A vasvárszombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. In: A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935), I–III. Szerk. *Géfin Gyula*. Szombathely 1929–1935. II. 299–322. – A középréteg újabbban: *Molnár Antal*: A bátai apátság és népei a török korban. Bp. 2006. 13–24.

²⁶ *Heinrich Richard Schmidt*: Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert. (Enzyklopädie deutscher Geschichte 12) München 1992. 74–75.

netéhez szállít némi kiegészítést a Szenttamásy Mátéről, illetve Francesco Orsoliniről írt fejezetek révén. Az erre a területre vonatkozó kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyházi hierarchián belül nagyon nehéz határvonalat húzni, az alsópapság és a középréteg szinte átfolyik egymásba.

Az alsópapság

A trentói reform a püspök mellett komoly szerepet szánt a plébánosnak a katolikus megújulásban.²⁷ A történeti kutatás csak az utóbbi időben kezdett foglalkozni a plébániák és a plébánosok helyi társadalomban betöltött szerepével, amely egyaránt foglalt magában igazgatási, kulturális közvetítói és kiegyenlítő szerepet, illetve társadalomszervező szerepet.²⁸ A pap biztosította a vallási igények kielégítését, és ezáltal a mindennapi élet folyamatosságát. A sikeres reform kulcskérdésévé vált, hogy képes-e a katolikus egyház megfelelő számú és minőségű papot biztosítani. Reformált, a trentói eszményeknek megfelelő katolikus papság azonban csak nagyon lassan alakult ki Magyarországon, ez alól a győri egyházmegye sem kivétel, lényegében a XVII. század egésze folyamán zajlik ez a folyamat. A XVI. századból rendelkezésre álló adatok még reform előtti papságot mutatnak, amelynek nem csekély száma még konkubinátusban él, sőt éppenséggel nős papokra is akad példa. A papok más része alacsony képzettségével hívja fel magára a figyelmet. A változások lassúsága több oknak tudható be, amelyek közül az egyik legfontosabbok a folyamatosan jelenlévő paphiány, amely mögött részben a papi eszmény alacsony társadalmi presztízse áll. A másik ok az egyházmegyei szeminárium hiánya. Jóllehet 1629 körül Dallos Miklósnak köszönhetően létrejön egy szemináriumkezdemény Győrött, de ez nem képes az egyházmegye igényeit kielégíteni, csupán az 1684-ban Széchényi György által alapított szeminárium hoz változást ezen a téren. A harmadik tényező a püspöki hatalom gyengesége. Bár a pontos vizsgálatok hiányoznak, úgy tűnik, hogy a közösségek egy része megszerezte a papállításhoz való jogot, amelyet többnyire kénytelen volt idővel földesúrnak mint kegyúrnak átengedni, aki azután jogos vagy vélt jogait keményen igyekezett a püspökkel szemben megvédeni. A kánonjog szerint a kegyúr által állított pap ellen a megyéspüspök csak akkor emelhetett kifogást, ha kánoni akadály állt fent.²⁹

²⁷ Gilles-Gerard Meersseman: Il tipo ideale di parrocco secondo la riforma tridentina nelle sue fonti letterarie. In: Il concilio di Trento e la riforma tridentina. Ati del convegno storico internazionale Trento 2–6 Settembre 1963. I–II. Roma–Freiburg–Basel 1965. 27–44.

²⁸ Christine Tropper: Zu gorrser ergernus mainer pfarmenge. Überlegungen zu ländlichen Pfarren als Organisations-, Kommunikations- und Identifikationseinheiten in der Frühen Neuzeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 117 (2009) 312–333. (további szakirodalommal).

²⁹ „Mert az patronusnak az ő jussa, hogy ő praesental papot az ordinariusnak, es az praesental szemelt nemis rejiciálhattia az ordinarius, hanem canonicum impedimentumot talal az praesentatusban, egiebirant tartozik acceptalni.” Lippay György levele Esterházy Miklósnak Draskovich György püspök és Nádasdy Ferenc földesúr között a sopronkeresztúri plébánia betöltése kapcsán támadt vitában. 1643. XII. 24. Nagyszombat. *Tusor Péter*: Egyház és közélet a kora újkori Magyarországon. Lippay György esztergomi érsek levelei királyságbeli főurakhoz I–II. ELTE egyetemi szakdolgozat. Kézirat. Bp. 1994. I. 122–123.

A kötet legnagyobb része az egyházi társadalom alján elhelyezkedő réteggel foglalkozik, amelynek kulcsszerepe volt a katolikus reform sikerességében. A papság vizsgálata azt mutatja, hogy a 18. század elejére a győri egyházmegyében működő alsópapság egyre jobban közelített a trentói zsinat által megfogalmazott elvárások felé. E kutatások tágabb összefüggésekben értelmezhetők a nyugat-magyarországi értelmiség egy sajátos csoportjának megismerésére tett kísérletként is.

A szerzetesrendek jelenléte

A középkori kolostorhálózat szinte teljesen felszámolódott a reformáció viharában. A soproni ferences kolostor volt az egyetlen szerzetesi közösség, amely folyamatosan működött az egyházmegye területén.³⁰ A XVII. század elejétől azonban a dél-német-római birodalmi, ausztriai katolikus megújulásnak köszönhetően egyre több szerzetesrend tért vissza a nyugat-magyarországi térségbe, illetve újonnan alapított rend szerzett magának bázist. 1650-ig a pálos (Sopronbánfalva 1610), a ferences (Győr 1614, Kismarton, Szombathely 1634, Németújvár 1642), a jezsuita (Győr 1626, Sopron 1635/1650), a minorita (Vimpác 1628), a domonkos (Szombathely 1638), a bencés (Pannonhalma 1639), a karmelita (Mannersdorf, St. Anna in der Wüste 1644) és a szervita (Loretto 1644) tért vissza vagy jelent meg az egyházmegye területén.³¹ Ez azt jelenti, hogy nyolc szerzetesrend, a soproni ferenceseket is ideszámítva tizenhárom kolostorral rendelkezett a 17. század derekára az egyházmegye területén.

Az alapítások közül különösen fontos szerephez jutott a jezsuita rend két kollégiuma, ahol a jezsuiták által működtetett gimnáziumok a katolikus megújulás fontos bázisává váltak, több száz térségben élő diáknak közvetítettek korszerű tudást és egyúttal adták át a katolicizmus eszményeit.³² A nyugat-magyarországi értelmiség története a jezsuita gimnáziumok anyakönyveinek kiadása és feldolgozása nélkül nem képzelhető el. Az anyakönyvek ugyanakkor kiváló társadalomtörténeti forrásként is szolgálnak. A kollégiumok, nem szabad feledni, sokoldalú intézmények voltak, amelyek a nevelésen túl sok különböző módon kapcsolódtak be a nekik otthont adó város és annak környéke életébe (kongregációk fenntartása,

³⁰ Ennek tükrében némileg meglepő, hogy önálló munka a kolostor történetével nem foglalkozik – ebben bizonyára a józsefi felosztás a bűnös – csupán Karácsonyi János munkájából nyerhetők rá vonatkozólag információk. *Karácsonyi János: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I–II. Bp. 1922–1924. I. 251–265 és passim.

³¹ A szerzetesrendekre vonatkozó rész összefoglaló munkákon és különböző rendtörténeti összeállításokon alapul: *Kis János – Sziklay János: A katolikus Magyarország.* II. Bp. 1902. passim; *Gyenis András: Régi magyar jezsuita rendházak.* Bp. 1941.; *Horváth Sándor: A szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből.* Bp. 1916.; *KARÁCSONYI: Szent Ferencz rendjének története; Kisbán Emik: A magyar pálosrend múltjából.* I–II. Bp. 1938–1940.

³² A jezsuiták működésére fontos: *Acsay Ferenc: A győri kath. főgimnázium története 1626–1900.* Győr 1901.; *Kádár Zsófia: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630).* In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből.* Szerk. *Nemes Gábor – Vajk Ádám.* Győr 2011. 209–234; *Kádár Zsófia: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1630–1640): Dobronoki György SJ szuperiorsága.* I–II. SSz 65 (2011) 381–302; 66 (2012) 54–70.

prédikációk, missziós utak, gyógyszerház üzemeltetése). A legnagyobb dinamizmust a ferences rend mariánus provinciája árulta el, amely a soproni kolostor mellett négy új kolostort is alapított, nem utolsósorban az Esterházy és Batthyány család segítségével. Fontos ténynek minősíthető a szombathelyi domonkos kolostor megalapítása, amely a középkorban oly elterjedt rend első magyarországi kolostora volt a koraujkorban.³³ A bencés rend főmonostorának, Pannonhalmának az újranevesítése (1639) a monasztikus tradíciónak az egyházmegye területére való visszatérését jelentette.

A XVII. század második felében a gyarapodás nagyjából ugyanilyen léptékű volt. A szerzetesrendek mezőnye tovább színesedett, megjelentek az ágostonos remeték (Léka 1655), a ferences rend még egy új kolostort kapott, ahol búcsújáróhely gondozását vállalta magára (Boldogasszony 1679), a domonkos rend az Erdődy család, illetve Széchényi György jóvoltából két kolostort is létrehozhatott (Sopron 1674, Vasvár 1680/1690), a jezsuiták még egy gimnáziumot nyitottak (Kőszeg 1679). A ferences rend ágai közül új jelenség volt az egyházmegyében a kapucinus rend megjelenése (Magyaróvár 1680). A pálosok (Nezsider 1686), a karmeliták (Győr 1697), a szerviták (Fraknó 1695) egy-egy új kolostorral gyarapodtak. Új jelenség volt az egyházmegyében a kamalduli remeterend (Lánzsér 1701) megjelenése. A XVII. században csak kommandátorok által ellátott csornai premonstrei prépostság újra rendi kézbe került (Csorna 1702).

A XVIII. század elejére a szerzetesrendek térségbeli jelenléte úgy tűnik, hogy lefedte a jelentkező társadalmi igényeket, illetve a rendelkezésre álló anyagi forrásokat. Nem véletlen, hogy a barokk katolicizmus századának nevezett XVIII. század folyamán már csak nyolc új férfi kolostor jött létre az egyházmegye területén, ezek közül kettő Tatán került alapításra, amely a XVII. század végéig végvidéknek számított (1744 kapucinus, 1764 piarista), és a katolikus egyház is csupán a török kiűzése után tudta pozícióit a térségben megerősíteni.³⁴ Az sem véletlen, hogy két további kolostor betegápoló rendekhez tartozott, az irgalmasrend (1760 Kismarton), illetve a hasonlóképpen betegápoló kamillánus rend (1718 Győr) jelent meg az egyházmegyében.

Érdeemes egy pillantást vetni az egyházmegyével határos jelentősebb centrumokban működő rendekre, illetve a kivételezett plébániája miatt nem az egyházmegyéhez tartozó Pápára, ahol a XVII. században három rend is letelepedett (1638 pálos, 1666 ciszterci, 1672 ferences). Ezek a kolostorok érthető módon befolyást gyakoroltak a környékre is. Például a Pápára rendelt pálosok közül Acsády Bonifác átmenetileg az 1650-es évek végén Iván (locsmáncsi főesperesség) plébánosa volt, ahol 150 főt térített meg, és ellátta később Sajtoskált, ahonnan az ő buzdítására úttértek el a földesúr Niczkyek az evangélikus prédikátort.³⁵ Az egyházmegye határán kívül eső komáromi, pozsonyi vagy éppen bécsi jezsuita, ferences, domonkos kolostorok is hatást fejtettek ki az egyházmegye területén, esetenként nem is keveset. A vonzáskörzetek e tekintetben messze nem estek egybe az egyházmegye határaival.

³³ Szalay János: A szombathelyi Szent Domonkosrendiek lelkipásztori működése 1636–1938. Szombathely 1938.

³⁴ Mohl Adolf: Tatai plébánia története. Győr 1899. 56–59.

³⁵ Tóth: Relationes missionariorum 160–165.

Figyelemre méltó jelenség, hogy a XVII. század folyamán csupán egyetlen női kolostor működött az egyházmegye területén, az Esterházy Pál által 1678-ban Kismartonban alapított ágostonrendi kanonisszák kolostora.

A világi társadalom és a katolikus megújulás

A katolikus megújulás jelenségeit különböző módon lehet megközelíteni. A hagyományos egyháztörténeti, illetve politikatörténeti megközelítés mellett vannak kutatások, amelyek a vallási gyakorlat, a népi vallásosság oldaláról próbálkoznak, mások a társadalomtörténet különböző irányzatait hívják segítségül. Bár a koraujkorban megújult egyház erőteljes „klerikalizáción” ment át, amely az egyháziaknak a megfogalmazott követelményekhez való igazodását jelentette, illetve azt, hogy a világiakkal szemben fölénybe kerültek, mégsem lehet a világi társadalmat az események pusztán szenvedő alanyaként jellemezni.

A nyugat-magyarországi katolikus megújulás hátterét a térségben élő főnemesség katolizálása (Bánffy Kristóf 1608, Batthyány Ádám 1629, Nádasdy Ferenc 1643), illetve a katolikus nemesség térnyerése (Esterházy Miklós 1626) teremtette meg. A Bánffyak, Erdődyek, Esterházyak, a Batthyányak, a Nádasdyak támogatása tette lehetővé a protestáns egyházszervezet széttűzését, katolikus plébánosok és iskolamesterek behelyezését az elárvult parókiákra, különböző szerzetesrendek megjelenését a térségben. Egyes személyiségek, mint pl. Esterházy Pál (1635–1713) herceg sokoldalú mecénatúrájával maradandó nyomot hagytak a régió vallási életében is (kolostoralapítások, kegyhelyalapítások, templomépítések, zarándoklatszervezések, könyvek nyomtatása stb.).³⁶

A kegyuraknak a falusi-mezővárosi közösségek vallási életébe történő beavatkozása értelmezhető egyrészt lelkiismereti kérdésként (a földesúr felelőtlenségéért), másrészt értelmezhető a közösség feletti földesúri befolyás megerősítésére tett kísérletként is. A német nyelvű történetírás által oly nagy szeretettel használt és a magyar történetírás által oly kevés figyelemre méltatott Konfessionalisierung-konceptió nem csupán a felekezetszervezés jelentőségére kívánja felhívni a figyelmet: egyik alaptétele, hogy az egyén élete korábban figyelemre nem méltatott szegmenseinek a felekezetek általi ellenőrzés alá vonásáról is szól.³⁷ Ez az állam részéről az egyén felett gyakorolt ellenőrzési funkciók megerősö-

³⁶ Az Esterházy Pálra vonatkozó gazdag irodalomból: *Bubics Zsigmond – Merényi Lajos*: Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713. (Magyar Történeti Életrajzok XI) Bp. 1895.; *Galavics Géza*: A mecénás Esterházy Pál. Vázlat egy pályaképhez. *Művészettörténeti Értesítő* 37 (1988) 136–161; *Galavics Géza*: A mariazelli kegyoltár és Esterházy Pál. In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában* 2004. május 28. – szeptember 12. Szerk. *Farbaky Péter és Serfőző Szabolcs*. Bp. 2004. 113–124; *Norbert Frank*: Der Einfluss des Paul Esterházy auf die kirchliche Kunst im burgenländischen Raum. In: *Reform und Gegenreformation im pannonischen Raum*. Red. *Gustav Reingrabner* und *Gerhard Schlag*. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 102) Eisenstadt 1999. 365–376.

³⁷ A *Konfessionalisierung* fogalmának fejlődését összefoglalja: *Arthur Stögmann*: Staat, Kirche und Bürgerschaft: Die katholische Konfessionalisierung und die Wiener Protestanten zwischen Widerstand und Anpassung (1580–1660). In: *Wien im Dreißigjährigen Krieg. Bevölkerung,*

dését jelenti. Úgy tűnik, Magyarországon első lépcsőben ez a folyamat a földesurak javára játszódik le, és csak később lép színre az állam. Péter Katalin más megközelítésből kiindulva hasonló következtetésekre jutott az 1608. évi törvénycikkeket vizsgálva.

A falusi-mezővárosi közösségeket ezek a változások azért is érték kellemetlenül, mert egy részük korábban maga gyakorolta a kegyúri jogokat, azaz maga választotta ki papját. Nem könnyen adták fel az elért kiváltságaikat, és tőlük telhető módon védekeztek a külső beavatkozások ellen. Ez jól tetten érhető a fraknoi grófságban és kismartoni uradalomban lejátszódó térítésekről fennmaradt forrásokban, amelyekről külön fejezet olvasható a kötetben. Jól érzékelhető az alsópapokról készített fejezet azon részeinél is, ahol a pap és a falu kapcsolatáról van szó. A pap jelentőségére, közösségen belüli fontos szerepére hívja fel a figyelmet, hogy a XVII. század második felében több nyugat-magyarországi falusi és mezővárosi közösség vállalta felszentelési cím, azaz életfogytiglani megélhetés biztosítását.

További kutatások szükségesek a helyi közösségek érdekérvényesítési módszereinek és lehetőségeinek feltárásához.

Egyéni és közösségi vallásosság és formái a győri egyházmegyében

Az előzőekben már röviden jeleztem azt a tudományos megközelítést, amely a vallási gyakorlat, a népi vallásosság oldaláról közelít a koraújkor katolikus megújuláshoz. A kereszténység az egyén és a közösség életének minden fontos eseményét végigkísérte. A mindennapi élet ritmusát a keresztény ünnepkör ünnepei adták. A vallási élet szimbólumaival, a templommal, a kápolnákkal, útszéli keresztelkek mindenfelé találkozott a járóelő. Hogy a kereszténység milyen mélyre volt képes behatolni az egyén életébe, és a keresztény eszmények milyen mértékben formálták a mindennapi életet, arról megoszlanak a történelmi vélemények. Még egy hozzávetőleges kép megrajzolásához is sokféle kutatás elvégzésére van szükség. Nagy kérdés, hogy a rendelkezésre álló forrásanyag enged-e elegendő mélységű betekintést. E téren elsősorban Sopron város magyarországi viszonylatban különösen gazdagnak számító forrásanyaga kecsegtet reményekkel.

Gesellschaft, Kultur, Konfession. Hrsg. *Andreas Weigl*. Wien–Köln–Weimar 2001. 482–564, különösen 482–492. – Az egyre terebélyesedő szakirodalomból: *Ernst Walter Zeeden*: Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe. München–Wien 1965.; *Wolfgang Reinhard*: Gegenreformation als Modernisierung: Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters. *Archiv für Reformationsgeschichte* 68 (1977) 226–252; *Heinz Schilling*: Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620. *Historische Zeitschrift* 246 (1988) 1–45; Was ist katholische Konfessionalisierung. *Wiss. Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe der Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte*. Hrsg. *Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling*. Münster 1995. – Magyar részről két kísérletről érdemes említést tenni: *Tusor Péter*: A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630-as-1640-es évek fordulóján. Egy Rómába írt egeri püspöki jelentés alapján. In: *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*. Szerk. *Szabó András*. (*Historia litteraria* 18) Bp. 2005. 123–137; MOLNÁR: *Mezőváros és katolicizmus. Újabbán: Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után, Bp. 2011. 11 skk.

A közösségben gyakorolt vallásosság fontos megnyilvánulási formái a különböző vallásos társulatok, amelyek főleg a nagyobb városokban, Győrött, Sopronban, Kőszegen működtek nagyobb számban.³⁸ A rózsafüzér-társulatok például a XVII. század vége felé már a kisebb városi közösségekben is megjelentek. Ruszton a bécsi domonkosok segítségével Sennyey Sándor plébános alapította meg a társulatot 1687-ben.³⁹ Kismartonban két évvel később, 1689-ban került a rózsafüzér-társulat Matthias Markl városplébános védnöksége alatt megalapításra, és tíz évvel később a plébános már azzal büszkélkedett, hogy a társaságnak számos tagja van.⁴⁰ Elsősorban persze a jó forrásadottságokkal rendelkező jezsuita Mária-kongregációk kutatása hozhat új eredményeket. Sajnos éppen a források hiánya teszi lehetetlenné, hogy egy közösség összes kongregációját egyidejűleg vizsgáljuk.

A korajújkori katolikus megújulás másik jellemző vonása a búcsútjárás ismételt megerősödése, különösen a Mária-kegyhelyek számának megnövekedése. E téren egyformán izgalmas lehet olyan régió feletti (egyházmegyén kívüli) kegyhelyek szerepének vizsgálata, mint a magyarországi Máriavölgy és az ország határán kívül fekvő Máriacell, illetve a regionális kegyhelyek, elsősorban Boldogasszony és Loretto vizsgálata. Ennél is izgalmasabbnak érzem azokat a lokális, helyi kegyhelyeket, amelyek csak a szűkebb környékből vonzottak magukhoz zarándokokat, és amelyek sokszor csak egy ideig maradtak életben. Ilyen volt példának okáért a Szarvkő melletti Josephibergen található Josephkapelle, ahova József-napkor zarándokolt a mezőváros, illetve a környék népe, Kismarton, Nagyhöflány, Szarazvám, Büdöskút, Ebenfurth, Pottendorf vonzaskörzetből, egészen addig, amíg kultuszának 1644 után a közeli Loretto felvirágzása véget nem vetett.⁴¹ Több helyi kegyhelyre találunk utalást abban a levelezésben, amelyet a győri egyházmegye akkori vikáriusa, Telekessy István folytatott Hevenessy Gábor kérésére plébánosaival állomáshelyük nevezetességei ügyében. Így olvashatunk a Fraknó vára melletti Rosalia hegyen 1674 körül Esterházy Pál által emelt Szent Rozália kápolnáról, amely elsősorban Mária-ünnepeken és Szent Rozália napján vonzza a búcsútjárókat.⁴² A Rozália-kultusz fellendülését az 1670-es évek kiadós pestisjárványai magyarázzák. Az 1664-es török elleni háború során francia katonák táboroztak a Szentgotthárd közeli Szentkút mellett, akik tönkretették a szent forrást és közeli kápolnát is. A károkat a kis kegyhely még 1699-ben sem heverte ki.⁴³ A régi tizennégy segítőszent kultusza virágzott tovább Kishöflány Szent Vid tiszteletére emelt templomában és

³⁸ A magyarországi társulatok teljeskörű számbavétele: *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. Néprajzi Látóhatár 1 (1992) 8–36. – Hasznos áttekintés a győri egyházmegyére vonatkozólag: *Horváth József*: Vallásos társulatok a Győri Egyházmegyében. Történeti vázlat. In: A győri egyházmegye ezer éve. Szerk. *Kiss Tamás*. Győr 2000. 83–100; *uő*: Végrendeleti adalékok a győri jezsuitáknál működő vallásos társulatok (kongregációk) történetéhez. In: Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára. Szerk. *Rendtársai*. Győr 2013. 97–126.

³⁹ Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Hrsg. von der Burgenländischen Landesregierung. Bd. 1–2. Der Verwaltungsbezirk Neusidl am See. Eisenstadt 1954–1963. [a továbbiakban ALB] II/1. 485.

⁴⁰ ELTE EK Kt Coll. Hevenessyana tom. 66. pag. 275.

⁴¹ ALB II/1. 627–628.

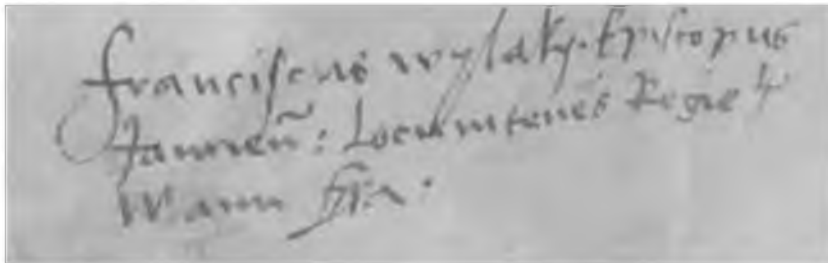
⁴² ELTE EK Kt Coll. Hevenessyana tom. 66. pag. 257–250.

⁴³ Uo. pag. 351–353.

a Vas megyei Szerdahely melletti Szent Vid hegyen álló templomban, ahol a plébános szerint régen számos csoda történt, újabban pedig pestises gyógyulások is megestek.⁴⁴ Más kegyhelyek Mária-kultuszhoz kapcsolódnak, mint Kertesén és a lékai ágostonosok által gondozott Rőtfalván.⁴⁵ Ez utóbbi helyen a frissen megtértek vallásosságának elmélyítését a helyi kegyhely szolgálhatta.

Az egyházmegye területén tartott népmissziókról készült jelentéseket olvasva a késői kutató hajlik azoknak igazat adni, akik a vallásosság és a hittudás korai felületességéről beszélnek. Az ítélet kimondásával azonban érdemes vigyázni. Ezen a téren valószínűleg a valóság nagyon sokszínű. A hitet az egyszerű emberek többsége valószínűleg nem tudás-, hanem érzelmi alapon, élete alapvető rendezőveként élte meg, miközben mások, a kisebbség a hitről való ismeretei gyarapításával törekedett a keresztény eszmények megélésére. A 18. század folyamán a győri egyházmegyében a jezsuiták működésének köszönhetően a népmissziók mindkét típusa, a bűnbánati és katekétikai misszió is megjelent.⁴⁶ Előbb a bűnbánati misszió jelent meg, méghozzá Paolo Segneri által kidolgozott formájában. A Segneri-misszió magyarországi bevezetése éppen a győri egyházmegyében történt meg, ahogy az a kötet egyik fejezetéből kiviláglik.

Bár jelen monográfia a vázolt kérdések egyikét sem válaszolja meg végérvényesen, de a szerző reményei szerint legalább néhány ponton tovább segíti a kutatást, és reményei szerint a jelzett súlypontok mentén haladva egyszer majd el fog készülni az egyházmegye modern monográfiája.

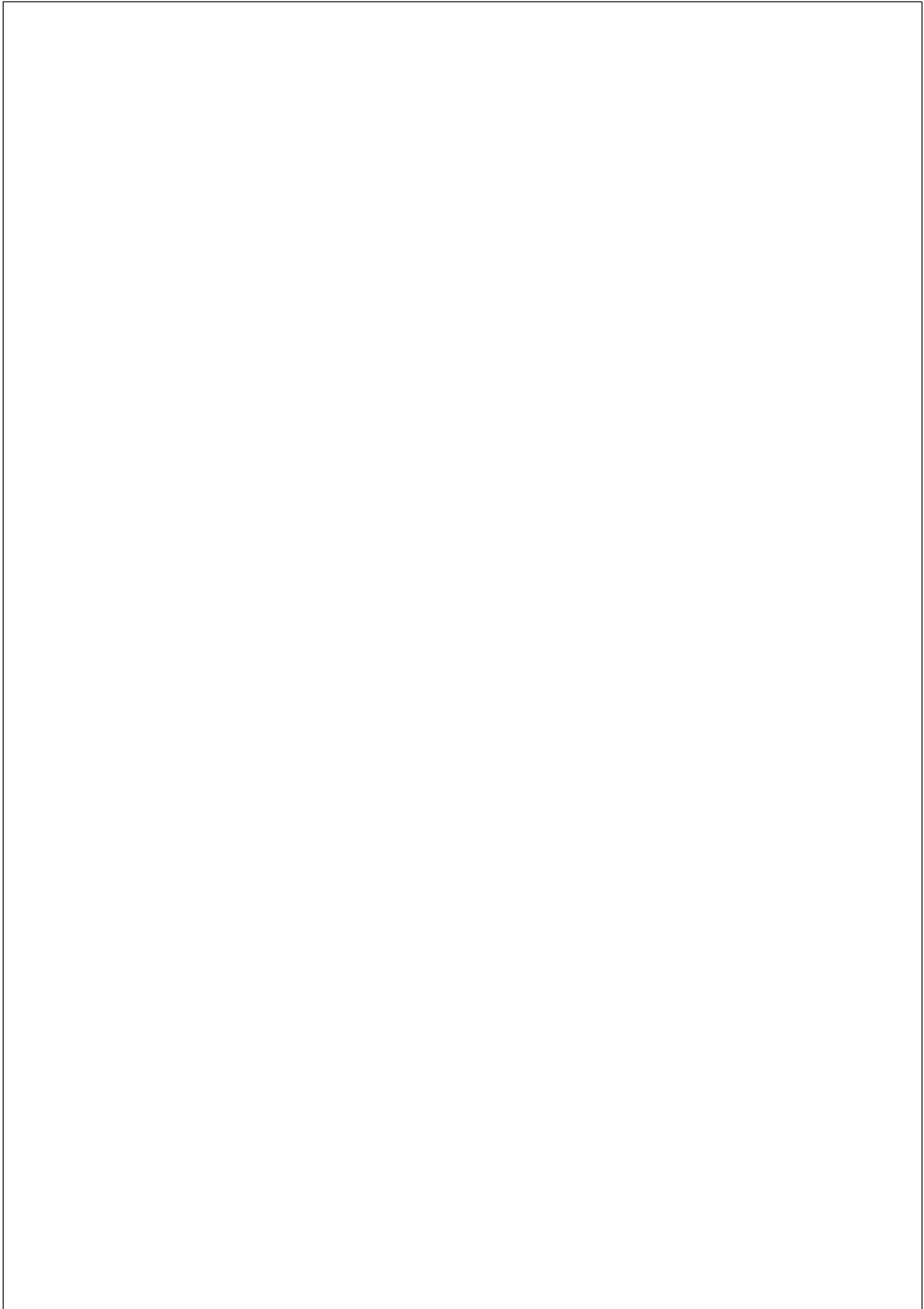
Újlaky Ferenc aláírása

⁴⁴ Uo. 257, 371–372.

⁴⁵ Uo. 271–274, 295–297.

⁴⁶ *Jánosi Gyula*: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma 1935.

I.
FELSŐPAPSÁG ÉS
KATOLIKUS FELEKEZETSZERVEZŐDÉS
A XVI–XVII. SZÁZADBAN

A katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig

A trentói zsinat a katolikus reform központi figurájává a püspököt emelte, ezáltal a megújulás keretei közül döntő szerepet juttatott az egyházmegyének. Az utóbbi két évtizedben örvendetesen megnőtt a magyarországi katolikus megújulás és reform iránti érdeklődés, ez a megnövekedett figyelem azonban kevés figyelmet szentelt magának az egyházmegyének. A következő néhány odalon arra teszek kísérletet, hogy a nyugat-magyarországi térségben kibontakozó katolikus reform és ellenreformáció kettős elnevezésével leírható – a német történetírás újabban általános érvényre jutó kifejezésével élve – konfesszionalizáció (felekezetszerveződés és felekezetszervezés) mozgalmának kezdeteit a győri egyházmegye keretei között értelmezzem. A választott korszakhatár az egyházmegye történetéhez alkalmazkodik. Bár Pázmány kortársai, Naprághy Demeter (1607–1619), Lépes Bálint (1619–1623), Dallos Miklós (1623–1630) és Sennyey István (1630–1635) is többségükben a katolikus megújulás érdekében tevékenykedtek, minőségi változás ezen a téren Draskovich György (1635–1650) püspöksége idején következett be. Nem csupán a püspök egyébként vitatható működése igazolja ezt a korszakhatárt, hanem a katolicizmus társadalmi befogadása terén bekövetkező változások is. Az egyházmegye területén birtokos főúri családok áttérése – ez épp ezekben az évtizedekben játszódott le – megteremtette azt az alapot, amelyen az egyházmegye életének minőségileg más szakasza épülhetett föl.

Az egyházmegye területén a reformáció tanai már 1526 előtt megjelentek, mindenekelőtt a német anyanyelvű városokban találtak talajra, amelyek szoros szellemi és gazdasági kapcsolatban álltak alsó- és felső-ausztriai, illetve német-római birodalmi városokkal is. Az 1524-ben Sopronban felvett roppant tanulságos kihallgatási jegyzőkönyv a lutheri tanok elterjedtségét mutatja. Érdekes lenne tudni, hogy vajon a soproni városi társadalmon belül létezett-e egyháziakkal szemben ellenérzés, okozott-e ellenérzést az egyházi rend különállása, kiváltságaik sértették-e esetleg a polgárok gazdasági érdekeit. Mindez megmagyarázhatja a nyelvi közösségen túl az eszmék gyors befogadását. A várokon kívül a reformáció eszméinek térnyerése valószínűleg hosszabb időn keresztül tartott, mint ahogy azt a kutatás korábban feltételezte. A katolikus egyház szervezetének széthullása is tovább tartott a korábban feltételezettnél. A reformáció valamikor a XVI. század közepén bontakozott ki és nyert teret viharosan, amikor is a német anyanyelvű lakosság, illetve a magyar nyelvű lakosság tekintélyes része és a Vas megyei vendek az evangélikus tanok mellett kötelezték el magukat. A magyarok másik része a század utolsó harmadában a református tanok követése mellett döntött. A két felekezet elkülönülése a térségben nagyon lassan játszódott le, csupán a XVI. század végére váltak el egymástól. A nyugat-magyarországi és kelet-ausztriai régió sajátossága

a török előli veszedelem miatt áttelepülő, a XIV–XV. századi pusztasodás okozta üres teret feltöltő horvát lakosság jelenléte, amely katolikus maradt, és amelynek soraiból a következő évszázad során majd oly sok katolikus pap fog kikerülni. A horvátságának a katolikus hit megőrzésében és lábraállításában elévülhetetlen érdemei vannak.

A győri egyházmegye területén a reformáció eszméinek terjedését elősegítette az a tény, hogy Paksy Balázs megyéspüspök a mohácsi csataterén holtan ott maradt, és a zűrzavaros politikai viszonyok között a püspöki széket 1534-ig nem töltötték be.¹ 1526. december 24-én Mária királyné ugyan – élve helytartói jogával – Thurzó Elek unokaöccsének, a gyermek Thurzó Ferencnek adományozta, de a Thurzók végülis nem tudták jogaikat érvényesíteni.²

Az állandóan pénziánnyal küzdő I. Ferdinánd 1528-ban előbb Hans Hoffmannak adta zálogba a püspökséget 16000 ft-ért, Thurzó Elek pedig hiába próbálkozott visszaváltásával 1529. nyáron. A püspökség birtokai végül Hoffman után Bakics Pál és családja kezére kerültek.³ A székváros fejlődésére az 1530 és 1538 közötti Bakics-korszak ugyancsak káros hatást gyakorolt, a püspök csupán 1538. ősszel kapta vissza székvárosát, Szombathely azonban további tizenöt évig a szerb származású condottiere és családja kezén maradt. A püspökség birtokainak zálogbaadásán túl az igen fontos jövedelmi forrást képező tizedjövödelmek is állami ellenőrzés alá kerültek, többségüket az állam vette bérbe meglehetősen kedvezményes bérleti összegért. További problémát jelentett az oszmán terjeszkedés, Buda eleste után néhány évvel a török hódítás elérte az egyházmegye határait, és a következő másfél évszázadban az egyházmegye keleti részén egyes területek osz-

¹ Újlaky Ferenc pozsonyi prépost, királyi titkár püspöki kinevezése egy a bécsi Finanz- und Hofkammerarchivban található, győri püspökség okleveleiről készített jegyzék szerint 1534. november 11-én történt meg: „Item Kunigs Ferdinandi gabbrief umb daß bisthum Raab mit aller gerechtigkeit Francisco Vuilaky. Datum in festo beati Martini episcopi et confessoris anno 1534.” ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 22. Konv. 1571. Mai fol. 105r. – Az adománylevél másolata megtalálható az egyik kancelláriai formuláskönyvben: OSzK Kt Fol. Lat. 2238 fol. 105r: „Donatio episcopatus Jauriensis Francisco Wylaky”. – Ugyanakkor 1534. november 11-én kelt oklevélben az uralkodó megengedte a frissen kinevezett győri püspöknek, hogy a püspökség mellett megtartsa eddigi egyházi javadalmait, a pozsonyi prépostságot és a kolozsmonostori apátságot, tekintettel a püspökség súlyos anyagi helyzetére, ti. Újlaky az uralkodónak „graves ipsius episcopatus ruinas nobis exposuisset. Ecclesiam cathedralem ac tecta omnia, non solum funditus exista, verum etiam ipsos tectorum parietes penitus ruinosos esse. Bona ecclesiae omnia gravissime afflicta. Colonos alios dispersos alios Thurcorum armis peremptos, proventus non modica in parte externuatos. . . aequum maximeque dignum existimavimus, ut tam graves ruinae externo aliquo adjuventur praesidio itaque consideratis tum premissis rationibus. Tum servitiis ipsius Francisci praepositi, qui multus iam annis curiam nostram sequendo, multa penes nos et longuinquissima subiit itinera, multasque pertulit fatigas et labores, praefatam igitur praeposituram ecclesiae Poseniensis apud manus eiusdem in subsidium reficiendarum tam gravium ruinarum ipsius ecclesiae Jauriensis unacum abbatia de Colosmonstra et ecclesiae Circensis.” ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 274. Konv. A. fol. 13.

² MNL OL E 150 Reg. Fasc. 8. Nr. 27.

³ *Robert Lacroix*: Die Korrespondenz Ferdinands I. II/1–2. Familienkorrespondenz 1527 und 1528. II.2. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 30) Wien 1937. 447–448. –Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Szerk. *Bunyitay Vince, Rapai Rajmund, Karácsonyi János*. 1521–1552. I–V. Bp. 1902–1912. I. 465–467. [továbbiakban ETE].

mán uralom alá kerültek, a következő csíkon pedig végvári védővonal képződött ki, amelyen innen és túl a hadakozó felek portyái tették lehetetlenné a mindennapi életet. Maga az egyházmegye székvárosa, Győr is lényeges változáson ment át, a magyarországi védővonal egyik kulcsfontosságú erődjévé vált, jelentős számú helyőrség költözött a város falai közé, jelenlétével átalakítva a város életét, jelentősen lecsökkentve a város korábbi urának, a püspöknek a befolyását.⁴

A külső körülmények tehát alaposan megnehezítették az egyházmegye püspökeinek a helyzetét, akik számára további gondot jelentett, hogy közülük többen az uralkodó melletti állandó tartózkodással járó, ily módon a trentói zsinat által előírt rezidencia-kötelezettséggel gyökeresen ellentétes magyar kancellárságot is viseltek, hárman pedig egészen a királyi helytartói méltóságig emelkedtek.⁵ A XVI. századi győri püspökök megbecsültségének egyik oka az, hogy megváltozott az egyházmegyének a magyar egyházon belül elfoglalt helye. Míg 1526 előtt – amint azt a velencei követ 1526-os adatai mutatják – a győri egyházmegye a gyengébben dotált püspökségek közé tartozott, a maga 13–14 ezer dukátos jövedelmével a mezőny vége felé foglalt helyet, megelőzve a szerémi (3000), a csanádi (3000), a nyitrai (4000) és a váci (4–5000) püspökséget, nagy vonalakban egy kategóriába esve a veszprémi püspökséggel (10–12000 dukát), teljesen más lett a helyzet a török előretörésével.⁶ Az esztergomi érsekség és az egri püspökség mögött Győr a harmadik helyre küzdötte föl magát a megmaradt egyházmegyék között. Nem véletlen, hogy 1650-ig bezárólag győri püspökségből az út vagy Egerbe (Újlaky Ferenc), vagy Esztergomba vezetett tovább (Kutassy János), többen pedig elnyerték a kalocsai érseki méltóságot, de megtartották közben az egyházmegye kormányzatát is (Draskovich György, Kutassy János, Pethe Márton, Naprághy Demeter, Lépes Bálint).

A püspökök közéleti szerepvállalása ugyanakkor megnehezítette, hogy a katolikus reform által megkövetelt lelkipásztori funkciójuknak eleget tegyenek. Mégis már a Mohács utáni időszak első püspökétől kezdve majd mindegyik főpásztor tett erőfeszítéseket ezen a téren. Ez alól a még teljes mértékben hivatalnok-püspöknek tekinthető Újlaky Ferenc (1480 k. –1555) sem kivétel, sőt néhány figyelemreméltó intézkedés éppen az ő főpapi időszakához köthető.⁷ Újlaky püspöki működését jelentősen akadályozta, hogy egészen 1540-ig a király szolgálatában állva kancelláriai titkár (1527–1538), majd alkancellár (1539–1540) volt, ideje nagyobb részét tehát a király környezetében töltötte. Ráhárult az a feladat, hogy megkezdjé a Mohács utáni másfél évtizedben anyagi, szellemi és erkölcsi tekintetben teljesen széthullott

⁴ *Gecsényi Lajos*: Győr városa 1526 után. In: Uő: Gazdaság, társadalom, igazgatás 25–52; Uő: Győr erődváros kiépítése 445–452; PÁLFFY: A császárváros védelmében 124–125.

⁵ Újlaky Ferenc (1527–1538 kancelláriai titkár, 1539–1540 alkancellár, 1550–1554 helytartó), Liszthy János (1568–1572 alkancellár, 1572–1578 kancellár), Draskovich György (1578–1586 kancellár, 1586–1587 helytartó), Heresinczy Péter (1587–1590 kancellár), Kutassy János (1592–1597), Pethe Márton (1598–1602 kancellár, 1602–1605 helytartó), Lépes Bálint (1609–1623 kancellár), Sennyey István (1623–1635 kancellár).

⁶ ETE I. 213–215.

⁷ Legutóbbi életrajza: *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 254–258. – Siremléke kapcsán életrajzi adatait összegyűjtötte: *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton székesegyház késő reneszánsz és kora barokk siremlékei (16-17. század) [1]. Művészettörténeti Értesítő 51 (2002) 1–2. sz. 118–121. Lásd még: Győregyházmegyei almanach. Győr 1968. 44.

egyházmegye rendbetételét. Erre jó alkalmat kínált a győri püspökség birtokait kézben tartó Bakics család fejének, Pálnak az eszéki csatában bekövetkező halála (1537. október). A birtokokat valószínűleg 1538. ősszel átvette, a győri vár legalábbis 1538. októberben már a püspök kezén volt.⁸ A vár és város elkeserítő állapotáról több forrás is tanúskodik.⁹ Újabb komoly eredmény volt Újlaky részéről, hogy 1553-ban sikerült a szombathelyi várat és a hozzá tartozó uradalmat is visszaszereznie a Bakics család kezéből. A győri várba nemsokára királyi csapatok vonultak be, ezzel a katonaság és a püspök, illetve a káptalan között hosszú konfliktusok sora kezdődött meg. A püspökség birtokbavételével egyidőben 1539. ősszel Újlaky lépéseket tett helyetének egyházzogi legitimálása érdekében, Morone nunciuson át kérte pápai megerősítését.¹⁰ Legfontosabb lépése a reform terén kétségkívül a győri káptalan részére 1550-ben kibocsátott káptalani konstitúció volt, amely a Mohács utáni évtizedek zűrzavaros idején szétzilálódott testület viszonyainak tisztázását célozta, és kiterjedt a káptalan életének minden területére. Ha nem is hozott azonnal átütő sikert, a rendelkezés jelentőségét mutatja, hogy 1586-ban Draskovich püspök megerősítette, száz évvel később pedig Kollonich Lipót is.¹¹ Újlaky maga valószínűleg csak rövid időt töltött székvárosában, kancelláriai működését befejezve is minden bizonnyal előnyben részesítette az ország fővárosává előlépő Pozsonyt, ahol pozsonyi prépostként 1527-től biztos otthonnal rendelkezett.

A jogász képzettségű Gregorjanczi Pál győri püspöksége (1553–1565) egybeesett az Oláh Miklós esztergomi érsek által irányított nagyszabású megújulási kísérlettel, amely megpróbálta a magyarországi katolikus egyházat talpra állítani.¹² Oláh törekvései alól nem vonhatta ki magát Gregorjanczi sem.¹³ Sajnos forrásanyag hiányában a reformkísérlet győri egyházmegyebeli megjelenéséről igencsak töredékes információk állnak rendelkezésre. Gregorjanczi 1554. októberben kelt levelében arról írt, hogy Oláh példáján fellelkesülve készül székesegyháza és egyház-

⁸ I. Ferdinánd leirata alsó-ausztriai „Landestelle”-hez, amelyben tudatja, hogy a győri várat Bakics testvérek kezéből kivette és azt Újlaky Ferenc püspöknek adta át. ÖStA HHStA Allgemeine Urkundenreihe 1538 X 6.

⁹ GECSÉNYI: Győr városa 1526 után 48.

¹⁰ Morone bécsi nuncius Farnese pápai alkancellárhoz, 1539. november 25. Bécs. ETE III. 424–425.

¹¹ BEDY: A győri székeskáptalan 502–527.

¹² Gregorjanczi már 1553-ban elnyerte a győri püspökséget, legalábbis erre enged következtetni a győri püspökség okleveleiről készült jegyzék egyik tétele: „Item herrn Pauli de Gregeriantz gabbrief vom Kunig Ferdinando umb daß bistumb zu Raab nachdem der vorige bischof zu Erla worden. Datum am 20. Maij im 1553. Jarr.” ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 22. Konv. 1571. Mai fol. 105v. – Pályáját röviden összefoglalja Tóth Gergely Katona István művéhez készített jegyzetekben: *Katona István: A kalocsai érseki egyház története II. Kalocsa 2003. 29. 74. jegyzet.* – A Gregorjanczi családra és Pál pécsi működésére: *Varga Szabolcs: Adalékok Gregorjanczi Pál pécsi püspök életrajzához. Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok. Szerk. Erdős Zoltán – Kindl Melinda. Pécs 2010. 125–135.*

¹³ *Gábor Adriányi: Der erste Erneuerer des katholischen Lenens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1553–1568).* In: *Ecclesia militans. Studien. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. Bd. 2. Zur Reformationsgeschichte. Hrsg. Walter Brandmüller (Paderborn 1988) 491–517; Fazekas István: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. Történelmi Szemle 45 (2003) 139–153.*

megyéje meglátogatására.¹⁴ Ahogy Oláh nagy hangsúlyt helyezett az iskolaügyre, úgy tűnik, az oktatás jelentősége Gregorjanczi számára is nyilvánvaló volt. Erre mutat, hogy 1559-ben az uralkodó a győri prépost halálával ráhárított Kóny falut a győri káptalani iskola javára adományozta, fenntartva ugyanakkor a győri várhoz adandó robotot.¹⁵ Bedy Vince az uralkodó döntését Gregorjanczi és Fejérkövy István győri kanonok közbenjárásának tudja be. A rendelkezésre álló gyér információkat értékes adalékkal gyarapítja egy 1571-ből származó iratjegyzék néhány tétele, amelynek alapján arra lehet következtetni, hogy 1563-ban az egyházmegyében vizitációra került sor, majd egyházmegyei zsinatot is tartottak.¹⁶ A győri egyházmegyében lefolytatott vizitáció és zsinat is azt jelzi, hogy az Oláh Miklós vezette mozgalom nem korlátozódott az esztergomi egyházmegyére, a főegyházmegye mellett vizitációkra és zsinatokra került sor Győrben, Nyitrán és Veszprémben is.

Gregorjanczi működése kapcsán még mindenképpen meg kell jegyezni, hogy Újlaky nyomdokain haladva tovább folytatta a püspökség birtokállományának visszaszerzését. Halála után felvett leltárak azt mutatják, hogy mindhárom nagyobb birtoktest, a győri, szombathelyi és a keszői is újra a püspök kezelésébe került.¹⁷ Gregorjanczi halála azonban több szempontból is törést hozott magával. Megszakadt az egyházmegye spirituális megújítása, és az anyagi ügyek, a temporalia terén is visszalépés következett be. Az egyházmegye ezúttal ugyanis nem püspököt, hanem csak adminisztrátort kapott Zaccaria Delfino bíboros, volt bécsi nuncius személyében, akinek szolgálatait II. Miksa a győri püspökséggel kívánta honorálni, Delfino pedig csak jövedelemforrásnak tekintette egyházmegyéjét.¹⁸ A velencei származású bíboros néhány év után lemondott magyarországi érdekeltségéről (1571, 1572).¹⁹ Delfino utóda Liszthy János veszprémi püspök lett. A ko-

¹⁴ Gregorjanczi Pál levele Oláh Miklóshoz 1554. október 4. Szokolca. MNL OL P 184 1. cs. 1. Oláh Miklóshoz címzett levelek.

¹⁵ I. Ferdinánd adománylevele 1559. május 25. Augsburg. Említi Bedy: A győri székeskáptalan 178. – Lásd még hozzá: Udvari Kamara átíratva Draskovich György pécsi püspökhöz, alkancellárhoz 1559. VI. 14. Bécs. ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 8. Konv. 1559. Juli fol. 10–11, uo. Ungarische Gedenkbücher Bd. 391. fol. 26v, I. Ferdinánd levele Miksa főherceghez 1559. június 14. Augsburg. Uo. HFU r. Nr. 8. Konv. 1559. Juli fol. 12.

¹⁶ „Visitation und beschreibung was für meßgewandt, kelch unnd ander kirchen ornat in denen kirchen S. Johannes, der Somerein, Zurndorff unnd Niclßdorff gefunden worden. Anno 1563. – Catalogus etlicher priester, welche in dem gehaltenen synodo nit erschinen sein. – Ein andere verzeichnuß deren priester ex archidiaconato Jauriensi so auch zu den synodo nit erschienen. – Item noch ein gleichmässige verzeichnuß beueln (?) auch dero person und priester, so der zue erschienen sey. Anno 1563.” ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 22. Konv. 1571. Mai fol. 115v.

¹⁷ Az 1565/1566-ban készült összeírások: MNL OL E 156 76: 16 (a), 119: 1, 119: 2.

¹⁸ Delfino 1565. november 17-én kapott adományt a püspökségre. MNL OL A 57 vol. 3, fol. 873–874. – Az ügyben Miksa 1566. május 21-én utasította a Magyar Kamarát, hogy adják át Delfinonak a püspökség birtokait. A királyi rendelethez mellékelte a kinevezést és Delfino kötelezvényét is 1565. november 17-ről. MNL OL E 21 1566. május 21. melléklet a rendelethez (Mf 15420 sz. tekercs) (Másolata: ÖStA AVA FHKA Gedenkbücher Bd. 393. fol. 246rv).

¹⁹ Lemondásának körülményei még tisztázásra várnak. A bíboros győri ügyekben is illetékes bécsi megbízottjához, Francesco Spadarihoz 1571. április 26-án Prágából intézett levelében arról ír, hogy már lemondott a püspökségről, de 1571 szeptemberében az uralkodó a Magyar Kamarát arról értesíti, hogy a püspökség továbbra is változatlan állapotban van. ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 23. Konv. 1571. Juli fol. 56 és uo. Konv. 1571. Sept. fol. 90.

rábban világi, jeles humanista, Oláh Miklós rokonságához tartozó – törvénytelen lányának, Lukrécianak a férje – Liszthy győri püspöksége alatt a királyi kancellárságot is viselte, hivatali kötetmei és beállítottsága egyformán távol tarthatták a főpásztori működésétől.²⁰ Delfino és Liszthy egyetlen érdeme a püspökség birtokviszonyainak tisztázása, a birtokállomány rendben tartása. Egy kamarai kimutatás szerint a püspökség birtokai Delfino idején 14114 forint bevételt hoztak.²¹ Még magasabb jövedelmet sejtet egy másik, a tizedbevételekről készült kimutatás, amely szerint a tizedbérletek 1570-ben 19527 tallér bevételt hoztak.²² A püspöki birtokokról ezekben az években készült összeírások (1571, 1572, 1577, 1578) is rendezett birtokállapotokra utalnak.²³

Kinevezésekor azonban Liszthy nem kapta meg a teljes püspöki jövedelem feletti rendelkezés jogát, hanem a kánonjoggal ellenkező módon a püspöki jövedelmeket az uralkodó megcsonkította, hatezer forintot a győri végek fenntartására rendelt. A püspök utódai közül a nagy befolyású, tekintélyes Draskovich György el tudta kerülni ezt a kitétel, de már Heresinczy Péter kénytelen volt hosszú alkudozás után négyezer forint fizetésébe beleegyezni, oly módon, hogy a Moson megyei tizedek uralkodó számára kedvező bérletét is elfogadja.²⁴ A következő püspök, Kutassy János 1592-ben ezt az összeget háromezer magyar forintra alkudta le, amelyből leszámították a Moson megyei tizedek bérletért járó ezernyolcszáz forintot, igaz, a győri káptalannak járó tizednegyed fizetését magára kellett vállalnia. Így csupán ezerkétszáz forintot kellett befizetnie, annak is felét borban, felét gabonában a Szent Mihály- és Szent Márton-nap közötti időszakban. A püspöki jövedelmeket tovább korlátozta, hogy a hivatalba lépő püspököknek a kismartoni uradalom és a fraknoi grófság tizedeit az uralkodónak át kellett engednie, illetve hogy a Nádasdy Ferenc és Sopron városa között kötött soproni tizedekre vonatkozó zálogszerződést elfogadja.²⁵ Utóda, Pethe Márton a visszaesett jövedelmekre, illetve arra a tényre hivatkozva, hogy nem írta alá a reverzálist, megpróbálta el-

²⁰ Liszthy személyére: *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária leltára 1577-ből. Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Fons 9 (2002) 227–248, különösen 227–230. – Liszthy kinevezése valamikor 1572 augusztusában kellett, hogy történjen, erre utal, hogy 1572. augusztusában már utasították a Magyar Kamarát a püspöki birtokok átadására. ÖStA AVA FHKA Hoffinanz-Protokolle Bd. 302. fol. 345.

²¹ „Proventus quos illustrissimus dominus cardinalis Delphinus ex episcopatu Jauriensi annuatim percepti excepto anno praeterito 1570.” Uo. r. Nr. 23. Konv. 1571. Sept. fol. 16–21.

²² „Descriptio proventuum episcopalis Jaurienensis ex decimis obvenire solitorum in anno 1570 factae.” MNL OL E 150 Reg. Fasc. 9. Nr. 29.

²³ MNL OL E 156 51: 4/2 (Szombathely, 1572), 76: 16 (b, c, d) (Szombathely, 1571, 1572, 1577), 119: 3, 4 (győi várbirtok 1571, 1577) – lásd még *Zágorhídi Czigány Balázs*: Szombathelyi urbáriumok és inventáriumok a 16. századból. (Acta Savariensia 16) Szombathely 2000.

²⁴ Udvari Kamara levele II. Rudolffhoz 1587. augusztus 16. Bécs, amelyben a Liszthy által fizetett, Draskovichnak azonban elengedett 6000 ft-ról írnak, amelyet az új püspöktől be akarnak hajtani. ÖStA HHStA UA Comititalia Fasc. 387. Konv. B. fol. 45–46. – Heresinczy püspök reverzálist a vállalt 4000 ft-ról 1587. október 23. Pozsony. ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 53. Konv. 1588. März fol. 9.

²⁵ Kutassy János püspök reverzálist 1592. április 8. Prága. Uo. HFU r. Nr. 59. Konv. 1592. April fol. 258–263. – 1593-ban pl. az akkor éppen esedékes 1200 tallér fizetése alól kapott felmentést. Rudolf levele Mátyás főherceghez 1593. augusztus 21. Prága. Uo. Ungarische Gedenkbücher Bd. 406. fol. 165r.

kerülni a fizetést.²⁶ Az utolsó püspök, akinél kimutatható a jövedelemcsökkentés, Naprághy Demeter, aki azonban elődjéhez hasonlóan többször járt ki a fizetés alóli felmentést.²⁷ Az egyházmegyei bevételek megnyirbálása, legfőképpen pedig a többségében az egyház számára káros tizedbérleti szerződések erősen korlátozták a püspökök mozgásterét, ezáltal főpásztori működésüket is befolyásolták.

Teljesen más személyiség került a püspöki székbe Draskovich György zágrábi püspök győri áthelyezésével. Draskovich, aki a trentói zsinat harmadik szakaszán a magyar király képviselőjeként vett részt, Telegdi Miklós mellett az Oláh Miklós utáni időszak legaktívabb katolikus főpapja, aki már zágrábi működését (1563–1578) is zsinatok tartásával és a trentói végzések szétosztásával tette emlékeztetővé.²⁸ A királyi kancellári méltóságot (1578–1586), majd helytartóságot (1586–1587) is viselő püspök győri működését is hasonló módon tette emlékeztetővé, 1579. augusztus 2–4. között Szombathelyen egyházmegyei zsinatot tartott, amelyen a trentói zsinat végzéseit kihirdette, és amelynek lefolyásáról zsinati könyvet tett közzé még 1579-ben Prágában.²⁹ Az egyházmegyében uralkodó állapotokat jól mutatja, hogy a zsinaton csupán nyolcvan pap jelent meg, több protestáns földesúr, Nádasdy Ferenc és Batthyány Boldizsár, de a kismartoni kapitány is egyszerűen megtiltotta a birtokain működő papoknak, katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt, hogy az eseményen megjelenjenek. A protestáns felekezetek a Dunántúlon ekkorra már meglehetősen elkülönültek egymástól. Batthyány Ferenc (†1566) és felesége, Svetkovich Katalin (†1575) halála után a térségben élő nagybirtokosok – talán az egyetlen Dersffy Miklós kivételével – mindnyájan a reformációhoz csatlakoztak, ami a földesúri kegyúri jog erős jogosítványai révén döntő módon befolyásolta a katolikus egyház sorsát. Az 1570-es években a felekezetek már olyannyira elkülönültek egymástól, hogy Liszthy János halála után először választottak az evangélikus prédikátorok külön püspököt Szegedi Máté személyében.³⁰ Az evangélikusok és a reformátusok különválása a Dunántúlon még közel két évtizedig váratott magára, de a XVI. század végén ez is bekövetkezett (1596). A társadalomnak a régi hittől való általános elfordulása még tartott, és ezen az egyházmegyei zsinat és a hozzá kapcsolódó, Szombathelyen több hónapon át folytatott jezsuita misszió sem tudott segíteni. Jelentőségét azonban nem szabad alábecsülni, a

²⁶ Pl. Pethe Márton supplikációja az Udvari Kamarához, amelyben ecseteli nehéz helyzetét. Uo. HFU r. Nr. 70. Konv. 1602. Jän. fol. 122, 125.

²⁷ 1614-ben II. Mátyás inti meg a püspököt az elmaradt fizetés miatt, 1614. Juni 5. Linz. MNL OL A 35 1. cs. 406 ex 1614.

²⁸ Draskovich pályáját röviden összefoglalja irodalmi utalásokkal Tóth Gergely Katona István művéhez készített jegyzetekben: KATONA: A kalocsai érseki egyház II. 41. 127. jegyzet. Lásd még: *Josephus Koller*: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII. Pozsony–Pest 1782–1812. VI. 1–191, illetve *Jozo Sopta*: Juraj Drašković. In: *Zagrebački biskupi i Nadbiskupi*. Ured. F. Mirošević. Zagreb 1995. 255–266; *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A győri székesegyház késő reneszánsz és barokk sírkövei (16–17. század). *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999) 139–140; *Fazekas István*: Vita a pozsonyi préposti méltóság betöltéséről 1555-ben. Adalék Draskovich György pályakezdeményéhez. In: *Memoriae tradere*. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára. Szerk. *Füzes Ádám – Legeza László*. Bp. 2006. 115–124.

²⁹ KOLTAI: A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata.

³⁰ *Zoványi Jenő*: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. (Humanizmus és reformáció 6) Bp. 1977. 214.

zsinat alkalmat adott az egyházmegyei papság összetartozástudatának erősítésére, a legfontosabb visszaélések számbavételére (ha nem is kiküszöbölésére), a zsinati könyv révén mindennapi munkájukban is hasznos művet adott a kezükbe. Draskovich György buzgóságát jól jelzi egyik, II. Rudolphhoz intézett levelének kitétele, amelyben a hódoltsági területekről érkező prédikátorok szentségtörő beszédeiről megemlékezve szomorúan tudatja, hogy az addig Szombathelyen működő jezsuita misszionáriusok távoznak, ezért amíg nem tud megfelelő szónokról gondoskodni, kénytelen lesz maga prédikálni.³¹

A győri egyházmegye nyugati részén a katolicizmus helyzetét pozitívan befolyásolta, hogy a XV. század közepén osztrák zálogba került uradalmakra (frankói grófság, Kismarton, Szarvkő, Kőszeg, Kabold, Lánzsér, Borostyánkő) az egyházi viszonyokat szabályozó alsó-ausztriai kormány szerv, a Klosterrat (alapítva 1568) kiterjesztette joghatóságát.³² Ennek következtében ezen uradalmak területén már a XVI. század utolsó két évtizedében megindult a katolikus terjeszkedés, az evangélikus lelkészek eltávolítása, katolikus plébánosok behelyezése. A katolicizmus helyzetét – mint már röviden jelzésre került – pozitívan befolyásolta a horvátság nyugat-magyarországi beköltözése, akik mindvégig ragaszkodtak katolikus hitükhöz, és ahol az egyházi pálya megőrizte társadalmi megbecsültségét. Az elért sikerek azonban a Bocskai-felkelés alatt jórészt veszendőbe mentek, viszont a katolikus egyház képes volt gyorsan regenerálódni.³³

A következő három évtized püspökei számára nem adódtak kedvező működési körülmények. A zágrábi püspökségről áthelyezett, királyi kancellárságot viselő Heresinczy Péter (1587–1590) csupán három évig viselte a püspöki tisztelet,³⁴ utódja, Kutassy János (1592–1597) alatt pedig megkezdődött a tizenöt éves háború (1591–1606), amelynek során a püspöki székváros, Győr is négy évre oszmán kéz alá került (1594–1598), átmenetileg pedig újabb jelentős területek kerültek török uralom alá. A háborús események során többször érte súlyos pusztulás a püspöki birtokokat, utoljára a Bocskai-felkelés nyomán a térségbe benyomuló hajdúcsapatok részéről, akik számos katolikus papot kényszerítettek menekülésre. Újabb csapást jelentett, hogy a székeskáptalan helyzete is megingott, Győr 1594. évi elestekor el kellett hagynia a várost, és csak 1605-ben tért vissza a városba, leginkább azért, mert a Bocskai-csapatok támadása nyomán tűz pusztította el Sopront.

A háborús időszak püspökei közül Kutassy János számára nem sok lehetőség nyílt főpásztori működésre.³⁵ Utóda, Pethe Márton (1598–1605) az Udvari Kamara levéltárában megmaradt akták szerint folyamatosan próbálkozott kedvezőbb

³¹ Draskovich György levele II. Rudolphhoz 1580. IV. 6. Szombathely. ÖStA HHStA UA Comitalia Fasc. 385. Konv. A. fol. 173rv.

³² *Ernst Tomek*: Kirchengeschichte Österreichs. 2. Teil. Humanismus, Reformation und Gegenreformation. Innsbruck–Wien 1949. 333–334.

³³ RITTSTEUER: Klosterratsakten; SINOWATZ: Protestantismus und katholische Gegenreformation.

³⁴ Heresinczy életére: MIKÓ – PÁLFFY: A győri székesegyház 140–141; Győregyházmegyei Almanach 47.

³⁵ Kutassyra, elsősorban esztergomi működésére vonatkozólag: *Fazekas István*: Kutassy János. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Bp. 2003. 269–277 (további irodalommal). – Birtokkormányzati tevékenységére: *Horváth Richárd*: Egy kevésé ismert püspöki vár. Várkesző 1592-ben. LSz 51 (2001) 2. sz. 51–59.

tizedbérleti szerződések elérésével, illetve tizedbevételek magához vonásával, erőfeszítéseit azonban nem koronázta siker.³⁶ Pethe Márton szándékában állt az ostrom következtében súlyosan megsérült székesegyház helyreállítása, ezt a tervét azonban nem tudta teljesen keresztülvinni, megvalósításának a Bocskai-szabadságharc gátat szabott.³⁷ Pethe halála után a püspökség közel két évig üresedésben maradt, jövedelmét ekkor a végek finanszírozására fordították, a Főlélmesteri Hivatalba fizették be.³⁸

A jó másfél évi széküresedés után kinevezett Naprághy Demeternek (1607–1619) és utódainak, Lépes Bálintnak (1619–1623), Dallos Miklósnak (1623–1630), Sennyey Istvánnak (1630–1635) püspöksége a magyar katolikus megújulás kezdeire esett. A magyar katolikus élet lendülete a győri egyházmegyében is érezhető volt. Naprághy, „az utolsó humanista főpap” olyasmit tett meg, amire a későbbiekben sincs példa a XVII. századi győri püspökök között: személyesen vizitálta körbe egyházmegyéjét, ami a katolikus reform iránti elkötelezettségét mutatja.³⁹ Az ő esetében fontos tudnivaló, hogy elődeivel ellentétben hosszú idő óta az első püspök, aki nem töltött be igazgatási tisztséget, nem volt sem kancellár, sem helytartó, figyelmét így püspöksége ügyeire fordíthatta. Megmaradt levelei tanúsága szerint ideje nagyobb részét a püspökségen belül töltötte, hol Keszön, hol Rákoson, hol Szombathelyen, hol Győrött tartózkodott.⁴⁰ Sajnos a jegyzőkönyvek hiányában nem állapítható meg, hogy az egyházmegye egészére kiterjedt-e ez az egyházlátogatás, de az elszórt említések azt mutatják, hogy Sopron és Moson megyét mindenképpen végiglátogatta.⁴¹ A kevés fennmaradt információ közül kétségkívül a legérdekesebb a borbolyai templom (ma Walpersdorf, Ausztria) kegyúri joga körül kialakult vita, amely kapcsán több irat keletkezett, köztük egy Batthyány Ferenchez intézett Naprághy-levél.⁴² Az 1614. december 5-én írt levél azt mutatja, hogy a püspök nagyon komolyan vette kötelességét, és minden egyházi épületet, katoli-

³⁶ Erre vonatkozólag számos levél, beadvány, kamarai előterjesztés található a Hofkammerarchivban: ÖStA AVA FHKH HFU r. Nr. 73. Konv. 1602. Mai fol. 296–302, uo. r. Nr. 77. Konv. 1603. April fol. 626–667.

³⁷ Pethe Márton memorialéja az Udvari Kamarához s. d. Uo. r. Nr. 70. Konv. 1601. Juli fol. 122, 125.

³⁸ Udvari Kamara átirata a Magyar Kamarához, hogy az üresedésben lévő győri püspökség jövedelmét küldjék a Főlélmestéri Hivatalba, a provizoroktól elszámolás kivonatokat kérjék be, 1606. augusztus 16., Uo. HFU r. Nr. 91. Konv. 1606. Aug. fol. 18–19. – Pethe személyére: MIKÓ – PÁLFFY: A pozsonyi Szent Márton székesegyház 145–148.

³⁹ Naprághy személyére: MIKÓ – PÁLFFY: A győri székesegyház 146–148.; *Jenei Ferenc*: Az utolsó magyar humanista főpap, Náprági Demeter. ItK 69 (1965) 137–151.

⁴⁰ Lásd Naprághy nyomtatásban megjelent leveleit: *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*. S. a. r. *Jankovics József*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 5) Bp.–Szeged 1981. 119–150.

⁴¹ Naprághy a kismartoni és fraknói uradalombeli plébániák látogatásának bevezetéséről 1614. VI. 14-én értesítette a Klosterratot. RITTSCHNEIDER: Klosterratsakten Nr. 132. – Az első fennmaradt, 1641-ből származó soproni főesperességbeli vizitáció sűrűn utal vissza Naprághy látogatására. *Josef Buzás*: Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I. (BForsch 52) Eisenstadt 1966. passim. – Az Udvari Kamara levelezésében maradt utalás a magyaróvári uradalomban végzett vizitációra, 1618. augusztus 11. Uo. HFU r. Nr. 116. Konv. 1618. Aug. fol. 51–68.

⁴² II. Mátyás mandátuma Naprághy Demeterhez, továbbá a két földesúrhoz Pogrányi Jánoshoz és Lengyel Jánoshoz, 1615. április 27. Bécs. MNL OL A 35 1. cs. 657 ex 1615, továbbá a

kust és protestánst látogatás alá vont, megjelenése ugyanakkor komoly riadalmat váltott ki a protestánsok között, több prédikátor a katolikus főpap elől elmene-kült, mert az a hír járta, hogy már hármat közülük vasra veretett. A hír azonban rémhírnek bizonyult, mert valójában Naprághy – mint azt maga írja – „egyet sem bántottam a prédikátorokban, hanem az én papjaimat, akik nem jól viselték ma-gukat.” Ez a félmondat azt jelzi, hogy az egyházmegye papjai közül többen súlyos fegyelmi kihágást követtek el, vagy olyan erkölcsi vétket, amely miatt a karcerbe vezetett az útjuk.

A Naprághyt követő Lépes Bálint püspöksége (1619–1623), aki a magyar ba-rokk próza kezdeteinek fontos alakja volt, jelentős esemény nélkül zajlott le.⁴³ Ebben az is szerepet játszhatott, hogy a püspök újra betöltötte a királyi kancellári tisztelet és ideje nagyobb részét az uralkodó mellett Bécsben töltötte, vagy kísérte út-jain.⁴⁴ Annál jelentősebb eseményekre került sor a következő püspök, Dallos Miklós idejében (1623–1630), amelyek közül kettő érdemel külön említést.⁴⁵ 1626–1627-ben sor került a katolikus megújulás és reform történetében kiemelkedő szerepet játszó jezsuita rend győri letelepítésére. Az alapítás nem volt könnyű, a püspök, a főkapitány, a székeskáptalan együttműködése volt hozzá szükséges. Különösen ez utóbbi, illetve a városi polgárság egy része okozott komoly nehézségeket. Ebben nincs semmi meglepő, az egyházi középrend és a jezsuiták között fennálló ellen-tét nem ismeretlen jelenség. Dallos püspök végül kénytelen volt Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) és az uralkodó II. Ferdinánd (1619–1637) támogatá-sát kérni az ellenállás legyőzésére. Az uralkodó végül a maga nevére vásárolt meg 1627. július 15-én három házat és egy telket, amelyet azután 1627. szeptember 27-én a jezsuita rendnek ajándékozott. Ezekben a házakban kialakított iskolában indult meg az oktatás 1627. ősszel vagy 1628 elején, ezt pontosan nem lehet tudni. A Széchényi téri épületkomplexum (iskola-templom-rendház) kialakításához szük-séges telkek megszerzése még több mint egy évtizedig tartott, és csak 1642-re zárult le. Az iskola gyorsan népszerű lett, 1630-ban kétszáznegyvenhat, 1631-ben már négyszázharminchárom diákja volt. A következő évtizedekben általában e két érték között mozgott a tanulók létszáma. A jezsuita rend magyarországi iskolái között ekkor igen fontos helyet foglal el a győri, mert a horvátországi Zágrábon (1606/1612) kívül ekkor Nagyszombatban (1615), Homonnán (1615), Pozsonyban (1622) működött még iskola.⁴⁶ A kor legszínvonalasabb oktatását képviselő jezsuita gimnázium igen nagy szerepet játszott egy olyan társadalmi környezet kialakulá-sában, amely kedvezett a katolikus szellemiség befogadásának.

Titkos Tanács rendelkezése az érsekhez, 1615. május 3. Uo. 674 ex 1615. – Az említett levél: Literátor-politikusok levelei 141–143.

⁴³ Lépes Bálint személyére: BEDY: A győr székeskáptalan 393–394; Győregyházmegyei Almanach 49.

⁴⁴ Ez jól látható nyomtatásban megjelent levelezéséből is: Literátor-politikusok levelei 179–303.

⁴⁵ Dallos személyére: Győregyházmegyei Almanach 50. – Diplomáciai tevékenységére: *Frankl [Fraknói] Vilmos – Ráth Kálmán*: Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai (1618–1626). Esztergom 1867.

⁴⁶ A győri jezsuita gimnázium történetére továbbra is alapvető: ACSAY: A győri kath. főgimná-zium 9–173. – Alapítására lásd még: KÁDÁR: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben.

A jezsuita kollégium magját az iskola képezte, amelynek oktatási szisztémáját több évtizedes munkával csiszolták tökéletesre (1599 Ratio Studiorum). Az akkori viszonyok között kiemelkedő színvonalú képzés mindenki számára, esetenként még protestánsok számára is vonzóvá tette a jezsuita iskolát. Az iskola tartozékai közé számítottak a különféle társulatok, Mária-kongregációk, amelyek a tanulók hitéletének elmélyítését célozták. Hasonló céllal került sor az évente megrendezett színjátékokra. A nem katolikus hívekhez az utat esetenként a gyógyszerházon keresztül találták meg. A jezsuita kollégium működési közege a város volt, nem véletlen, hogy a városi és mezővárosi polgárságból rekrutálódott a rendtagság nagyobb része. Az sem véletlen, hogy a városi-mezővárosi rétegek korábbi fő vallási letéteményesei, a káptalanok az esetek többségében nem nagy jóindulattal viseltettek a jezsuita rend irányában. Az iskolán át utat talált a jezsuita rend a lakosság más rétegeihez is, így például a nemességhez, amely előszeretettel adta gyermekeit a rend kiváló iskoláiba. A jezsuita gimnáziumok társadalmi szerepének pontos feltárása még szintén hátravan, a végső szó kimondásával várni kell, amíg nem történik meg a fennmaradt iskolai matrikulák feldolgozása.

A jezsuita rend a kollégium mellett működtetett kisebb, két-három főből álló főúri udvarokban tevékenykedő missziókat, amelyek részben a főúri család hitének megerősítését, lelki igényeinek kiszolgálását célozták, de nagy szerepet játszottak a főúri udvartartás tagjainak, a familiárisoknak a katolizálásában is, a katolikus főurat ugyanis sokáig még evangélikusnak, reformátusnak megmaradt nemes családok tagjai vették körbe mint szolgáló nemesek, másrészt tevékeny részt vállaltak a vidék megtérítésében, illetve hitélete elmélyítésében. Ilyen jezsuita misszió működött Esterházy Miklós udvarában, Nádasdy Ferenc mellett, időlegesen pedig néhány éven át az előbb Szentgotthárdon, majd Pápán megtelepedő Csáky Lászlónál, illetve katolizálást követően sógoránál, Batthyány Ádámnál. Ezek a jezsuiták a főúri reprezentáció részei is voltak, mert csak a legfontosabb családokhoz jutott belőlük, a rend vezetése sem szerette, ha tagjai túl hosszú időn át a rendház falain kívül éltek.

Dallos Miklós másik fontos tette a győri papnevelés számára tett alapítványa volt. Az 1620-as években ugyan már működött Győrben egy szerény szeminárium-kezdemény, de az egyházmegye papi utánpótlásának kérdése továbbra is megoldatlan maradt. Dallos Miklós győri püspök végrendeletében huszonötezer forintot hagyott papnevelés céljára. Az összeget még 1629-ben II. Ferdinánd évi 6 %-os kamatra kölcsön vette a győri katonaság zsoldjára, az utána járó évi ezeröttszáz forintot cenzust pedig a bécsi vámház (Waaghaus) tartozott fizetni.⁴⁷

A dolgozat által tárgyalt időszak utolsó püspöke, Sennyey István (1630–1635) újra királyi kancellár volt, aki elfoglaltsága miatt kancellár elődjeihez hasonlóan többnyire csupán a húsvéti időszakot töltötte egyházmegyéjében, főpásztori mű-

⁴⁷ II. Ferdinánd kötelezvénye 1629. IX. 16. Bécs. Pazmaneum levéltára, N kötet fol. 29rv. – Ezt az összeget később Széchényi György győri püspök a Pazmaneumban tanuló győri egyházmegyéi kispapjai számára kötötte le. Az összeg kezdetben 12, később 10 győri növendék nevelésére volt elegendő. *Fazekas István: A Pazmaneum története az alapítástól a a jozefinizmus koráig.* In: *A bécsi Pazmaneum.* Szerk. *Zombori István.* Bp. 2002. 34.

ködése így meglehetősen szűk keretek között mozgott.⁴⁸ Talán a ferences rend egyházmegyében történő látványos előretörésében játszhatott komolyabb szerepet mint a rend apostoli ügyésze, a szombathelyi ferences kolostor újraalapítása kifejezetten az ő érdeme volt.

A XVII. század első harmada, az 1605–1606-ban elszenvedett súlyos veszteségek, az 1606-os bécsi béke és az 1608. évi országgyűlési végzések teremtette hátrányos törvényi keretek ellenére számos pozitív fejleményt hozott magával. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy az egyházmegye területén birtokos főúri családok közül egyre több katolizált, illetve számos katolikus család nyert Nyugat-Magyarországon birtokot. A sort 1608-ban a zágrábi jezsuita templomban áttérő Bánffy Kristóf nyitotta meg.⁴⁹ 1622-ben szerzett birtokot a régióban a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom zálogbirtokba vételével, majd örökjogú adományával a fényes pályát befutó Esterházy Miklós, akinek a családja később uradalmak hosszú sorát szerzi meg Nyugat-Magyarországon. 1629-ben tért át katolikus hitre a Vas megyében jelentős uradalmakkal rendelkező Batthyány család egyetlen férfitagja, Ádám, akit Pázmány Péter vezetett vissza a katolikus egyház kebelébe.⁵⁰ 1643-ban Nádasdy Ferenc áttéréseivel a Dunántúl északi részén az utolsó igazi nagybirtokos patrónus is elhagyta az evangélikus egyházat. A kegyúri jog révén a földesurak katolizálásának döntő szerep jutott a következő néhány évtized eseményeiben, hisz a patrónus feladata a templom, a plébánia és az iskola rendbentartása, amely felett ugyanakkor rendelkezett is.

A katolikus főurak térségbeli megjelenése egyúttal segítette az egyházmegye területéről szinte teljesen eltűnt szerzetesrendek újra megjelenését is. A rendek sorában első helyen a ferences rendet kell megemlíteni. Középkori népszerűségük a XVI. század folyamán megcsappant, de a rend működése nem szűnt meg teljesen, a soproni kolostor folyamatosan megmaradt.⁵¹ A Szent Ferenc-i szegénység és egyszerűség mindvégig vonzó maradt bizonyos társadalmi csoportok számára. Ezt az állítást igazolja, hogy a Nyugat-Magyarországon kolostorokkal rendelkező mariánus provincia néhány támaszpontját meg tudta őrizni a térségben, így pozsonyi és soproni, illetve nagyszombati kolostorát. A rend életerejét mutatják az időről-időre megjelenő reformirányzatok. A XVI. század végére megroppant magyar ferencesesség a következő évszázad első harmadában így kapott Olaszországból új impulzusokat, és tudott megvalósítani a korábbinál szigorúbb, a ferenci eszményekhez közelítő életet. A mariánus ferences provincia már 1614-ben újra kolostort nyitott Győrben, nem utolsósorban a győri német katolikus katonák áldozathozatalának köszönhetően, akik hátralékos zsoldjukból 3000 forintot ajánlottak fel a kolostor számára.⁵² Esterházy Miklós nagylelkűségének köszönhetően Kismarton-

⁴⁸ Sennyei személyére: Győregyházmegyei Almanach 50–51.

⁴⁹ *Molnár Antal – Lukács László*: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: *Molnár Antal*: Lehetetlen küldetés. Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Bp. 2009. (TDI Könyvek 8) 95–146, itt 99.

⁵⁰ *Fazekas István*: Batthyány Ádám „áttérési irata” (1629). In: *Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András*: Pázmány Péter és a Batthyányiak. Bp. 2008. 100–110.

⁵¹ KARÁCSONYI: Szent Ferencz rendjének története I. 251–265.

⁵² Az ügy több éven át elhúzódott, lásd az Udvari Kamara levelezését ez ügyben, 1615. szeptember 28., 1616. május 14., 1618. szeptember 9., 1619. január 24. ÖStA AVA FHKA HFU

ban is újjáépült az 1532 után elnéptelenedett kolostor, amelynek a felszentelését 1630. december 1-én végezte el Sennyey püspök.⁵³ A Szombathelyen a püspök által alapított ferences kolostorról már esett szó (1630).⁵⁴ A ferencesek iskolákat nem tartottak fent. Az otthont adó város vallási életébe társulataikon, harmadrendjükön át tudtak bekapcsolódni. A vidékhez pedig elsősorban mendikáns, kolduló útjaik során, amikor is 100–150 km-es távolságokat is bejártak. De nem csupán az alsóbb társadalmi osztályok körében voltak népszerűk, számos főúri udvarban voltak jelen ferencesek mint főúri gyóntatók. Több renddel való kísérletezés után a nyugat-magyarországi katolicizmus életében döntő szerepet játszó Batthyány Ádám végül a ferences rend mellett kötött ki, és őket telepítette le Németújvárral.

A jezsuitákon és a ferenceseken kívül a harmadik olyan rend, amely az egyházmegye határain belül újra kolostort hozott létre, az egyetlen magyar alapítású rend, a pálos rend volt, amely 1610 után népesítette be a Sopron melletti Bánfalván (Wondorf) található, még 1529-ben elpusztult kolostorát. A következő évtizedekben a sopronbánfalvi kolostor rendi jelentősége nagyban megnőtt azáltal, hogy 1635–1637 után itt helyezték el a rendi noviciátust.⁵⁵

A katolikus megújulás női kolostorai egyelőre nem jelentek meg ebben a térségben, leszámítva a XVI. század során Körmendre menekült apácákat, akik az 1620-as évek elejére a kihálás szélére jutottak.⁵⁶

Az alábbi néhány pontban foglalhatjuk össze az elért eredményeket és a küszöbön álló feladatokat. Az egyházmegye anyagi alapjait tekintve a XVI. század második felében és a XVII. század elején működő püspökök sikeresen működtek: visszaszerezték a zálogba adott püspöki birtokokat, folyamatosan harcoltak kedvezőbb tizedbérleti szerződések elérése érdekében, a századvégi pusztításokat ügyes telepítőpolitikával ellensúlyozták. Problémát leginkább a rezidencia kérdése okozott, a győri főkapitány ugyanis elfoglalta a Püspökvárat, a püspök maga kénytelen volt az udvarbíró korábbi házából kialakított rezidenciában megtelepedni. A trienti zsinat előírta a püspökök rezidencia-kötelezettségét, amelynek azonban a kor győri püspökei nem tettek eleget, kancellári, illetve helytartói kötelezettségeik az egyházmegyén kívüli tartózkodásra kötelezték őket. Hivatalnoki elfoglaltságuk erősen korlátozta őket főpásztori működésükben.

r. Nr. 108. Konv. 1615. Nov. fol. 252–265 és uo. r. Nr. 110. Konv. 1616. Mai fol. 223–225, uo. r. Nr. 116. Konv. 1618. Sept. fol. 138–174, uo. r. Nr. 118. Konv. 1619. Jän. fol. 100–108; KARÁCSONYI: Szent Ferencz rendjének története I. 176.

⁵³ *Arnold Magyar*: Schicksal eines Klosters. Das erste Franziskanerkloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz 1386–1625. (BForsch 60) Eisenstadt 1970. 142.

⁵⁴ KARÁCSONYI: Szent Ferencz rendjének története I. 285.

⁵⁵ *Documenta artis Paulinorum III. A magyar rendtartomány kolostorai T–ZS.* A kötet anyagát gyűjtötte *Gyéressy Béla*. Sajtó alá rendezte *Tóth Melinda – Pintér Gábor – Széphelyi Frankl György*. (Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának forráskiadványai XV) Bp. 1978. 226–298.

⁵⁶ A Magyar Kamara egy jelentése szerint 1622-ben már csak egy laikus apáca élt, aki magához vett egy kislányt és a birtokokat magának akarta megtartatni. A Magyar Kamara jelentése az Udvari Kamarához, 1622. augusztus 25. Pozsony. ÖStA AVA FHKA HFU r. Nr. 124. Konv. 1623. Juni fol. 169, 174.

Az egyházmegye területén két káptalan maradt működőképes, a tizennégy stallumból álló győri székeskáptalan és a négy-hat stallumból álló vasvári társaskáptalan, amely 1578 óta a védettebb Szombathelyre telepedett át. A középkorban jelentős kultúrahordozó és közigazgatási szerepet betöltő káptalanok (káptalani iskola, hiteleshelyek jogszolgáltató tevékenysége) kiváltságait a trienti zsinat erősen megnyirbálta. A változások keresztülvezetése azonban nem volt egyszerű feladat, elsősorban német területeken került sor számos konfliktusra a püspök és a káptalanok között, ahol különösen komoly kiváltságokkal rendelkeztek, és különösen exkluzív testületekké váltak a káptalanok. A kérdés magyarországi feldolgozása még várat magára, egy ilyen jellegű konfliktus azonban már régóta ismert, éppen a győri egyházmegye területéről, ahol Draskovich György győri püspök próbált meg székeskáptalanja életébe beavatkozni.⁵⁷

A katolikus megújulás sorsa részben azon állt vagy bukkott, hogy sikerül-e hadrendbe állítani megfelelő színvonalú alsópapságot, amely a társadalom számára elfogadható módon közvetíti a katolicizmus eszményeit. Ezen a téren a győri egyházmegyében még sok gond akadt. Egyelőre nem sikerült megoldani a papság utánpótlásának kérdését, nem működött igazi egyházmegyei szeminárium. A paphiányt más egyházmegyéből érkező papok befogadásával hidalták át, akik az esetek jelentős részében valamely erkölcsi vagy fegyelmi vétek miatt kényszerültek útra kelni, vagy egyszerűen nem voltak képesek hosszabb időt egy helyben eltölteni. A püspök távollétében, a protestáns földesurak idején a papságnak az egyházi felsőbbség iránti elkötelezettsége erősen visszaesett, a plébániaváltások tekintélyes része püspöki jóváhagyás nélkül zajlott. Sok esetben a falusi közösség ragadta magához a jogot, hogy papját felfogadja és elbocsássa. További vizsgálatok szükségesek e szokás gyökereinek feltárásához, valószínű, hogy protestáns behatás mellett középkori hagyományokkal is lehet számolni. Az egyházmegye központi kormányzata csak a XVII. század végére jutott abba a helyzetbe, hogy ellenőrzése alatt tudta tartani területe egészét, ekkorra emelkedett meg az alsópapság létszáma oly mértékben, hogy egyre kevésbé lett szükség a licenciátusokra, olyan katolikusokra, akik világi-ként végezték el a legszükségesebb teendőket (keresztelő, temetés, prédikáció stb.). Ekkorra nőtt meg a községek áldozatvállalási kedve, anyagi ereje (mert azt sem szabad feledni, hogy a plébánia fenntartása a falu anyagi erejét vette igénybe).

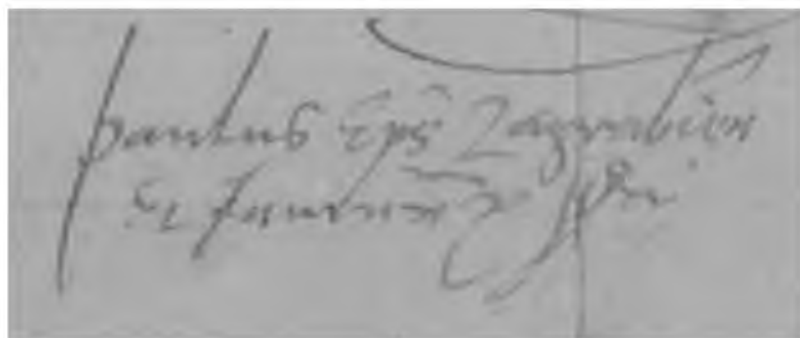
A szerzetesrendek megerősödésének jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Különleges szerep illeti meg a jezsuita rend iskolahálózatát, és ezen a téren nem csupán a győri gimnáziumot vagy az 1635-ben alapítani kezdett sopronit kell megemlíteni, hanem a győri egyházmegyei illetőségűek számára elfogadható távolságban található pozsonyi és nagyszombati iskolákat, az országhatáron kívül fekvő bécsi és gráci jezsuita gimnáziumot. A középfokú intézményeken túl a közvetlen közelben Nagyszombatban, Bécsben és Grácban egyetem is várta az érdeklődőket.

A hívek között ekkor a katolikusság még kisebbségben volt. A protestantizmus a XVII. század első felére erős parókihálózatot épített fel iskolahálózattal egyetemben. Az egyszerű hívők számára protestáns hitük már tradícióvá vált, számukra ez a régi hit, amelyhez ragaszkodnak, mert szüleik és nagyszüleik is ebben

⁵⁷ SZABADY: Draskovich György győri püspök élete és kora; Uő: Draskovich György győri kánokjai. A káptalan és a jezsuiták konfliktusát részben már érintettük.

nevelkedtek. A főurak áttérésének jelentősége feljebb már taglalásra került, de önmagában még nem oldott meg minden problémát. A főúri familia, a nemesi társadalom hitváltoztatása még hosszabb időt vett igénybe. Ezek a változások majd csak az 1630-as évek utáni évtizedekben játszódhatnak le. Egyelőre a falusi és mezővárosi közösségek számára széles lehetőség kínálkozik, hogy akaratukat egyházi téren is érvényesítsék. A katolikus környezet gyengeségét jelzi, hogy egyelőre hiányoznak az egyházmegye területéről a kegyhelyek, és az egyházmegyén kívülre vezetett zarándoklatokra is kevés adatunk van.

Mindezzel együtt is a katolikus megújulás és reform folyamata megindult az egyházmegye területén. Azzal pedig, hogy a következő évtizedek püspökei nem viseltek állami tisztségeket, a reformnak egy újabb, igen fontos feltétele teremtődött meg.

A black and white photograph of a handwritten signature in cursive script. The signature is written on a piece of paper with a vertical crease down the middle. The text is difficult to decipher due to the cursive style, but it appears to be a name followed by a title or position.

Gregorjanczi Pál aláírása

Szenttamásy Máté erdélyi püspök, csornai prépost élete és működése

A XVII. században működő csornai prépostok sorában külön hely illeti meg az erdélyi származású Szenttamásy Mátét (1606/1607–1676), aki a csornai templom újjáépítőjeként, a prépostság épületének átalakítójaként, a hiteleshely újraszervezőjeként, illetve a prépostság vagyoni helyzetének rendezőjeként szerzett érdemeket. Személye azért is érdekes, mert benne a katolikus megújulás egyházijainak egyik érdekes típusa jelenik meg, életpályája ily módon alkalmas néhány jelenség alaposabb szemrevételezésére.

Szenttamásy Máté egyházi pályája

Szenttamásy Máté a Csíkszeredától északra fekvő erdélyi Csíkszenttamáson született 1606/1607 körül, mint egy halálakor készült feljegyzés mondja: „tiszteséges szülőktől” (parentibus honestis).¹ Élete tehát a történeti Magyarország keleti peremvidékéről, a Csíki-medencéből vezetett a nyugati határszélig, a Rábaközig. Az első személyére vonatkozó konkrét adat a nagyszombati jezsuita gimnázium matrikulájából származik, amely szerint az 1634/1635. tanévben a gimnázium utolsó előtti, úgynevezett poeta osztályának volt a tanulója. Nem egyedi jelenség ekkoriban, hogy tehetséges erdélyi katolikus fiatalok a királyi Magyarországra kerültek tanulmányaik folytatása végett, Erdélyben ekkor ugyanis csak Kolozsmonostoron működött katolikus iskola, a gimnázium alsóbb évfolyamaival. Ha valaki nem akarta gyermekét protestáns kollégiumba járatni, a felsőbb tanulmányok elvégzésére már a fejedelemség határán kívül kellett iskolát keresni. Ehhez a kolozsmonostori iskolát működtető jezsuita rend a maga kapcsolataival nagy segítséget nyújtott, főleg azoknak, akik egyházi pályára készültek.

Minden bizonnyal a jezsuita rend kapcsolatrendszerének köszönhető, hogy az 1634/1635. évi 49 fős nagyszombati poetika osztályban hat erdélyi származású diák is van, Bálintffy Ferenc erdélyi nemes, Pálfalvai János, aki nem azonos a későbbi püspökkel, László János, a későbbi erdélyi püspöki helynök, Szenttamásy Gergely, a későbbi háromszéki főesperes, aki nem kizárt, hogy rokona hősünknek.

¹ Gallya Mihály, Szenttamásy egykori alumnusa, későbbi konventuális által írt „Memoria” szerint. GyMSMSL CsHhLt Protocollum VI. Nr. 147. (A soproni levéltárban való kutatásaimat Dominkovits Péter igazgató úr kollegiális segítsége nagymértékben megkönnyítette, ezúton mondok köszönetet segítségéért). A forrást idézi *Horváth Antal*: A csornai premontrei prépostság kommandátorai a XVI-XVII. században. Klny. A csornai Premontrei Kanonokrend Keszthelyi Gimnáziumának 1941–1942. tanévre kiadott évkönyvéből. H. n. é. n. 15. – Szenttamásy máig legteljesebb életrajza, végrendelete publikálásával: *Temesváry János*: Erdély választott püspökei 1618–1695. I–II. Szamosújvár 1913–1914. II. 17–30, 88–93.

továbbá Szenttamásy Máté.² A következő tanévben, az 1635/1636-osban már a legfelső gimnáziumi osztály, a retorika tanulója. A matrikula bejegyzése szerint ugyanakkor négy másik társával, köztük László Jánossal együtt az érsek, Pázmány Péter növendéke, azaz az esztergomi főegyházmegye Szent Istvánról nevezett szemináriumának a szeminaristája.³ Ez egyben azt is jelenti, hogy Szenttamásy az egyházi pálya mellett döntött. Az erdélyiek csapata ebben az évben két új taggal egészült ki Kőrössy Zsigmond erdélyi nemes, illetve a román származású Gabriel Ivul, a későbbi neves jezsuita személyében.⁴

Egyetemi tanulmányok végzésére érseke Bécsbe küldte, 1623 óta itt működött az akkori esztergomi egyházmegye legnagyobb szeminárium, a Pazmaneum, amely mintegy ötven klerikust fogadott magába.⁵ Szenttamásy 1637. november 15-én iratkozott be a bécsi egyetemre, és 1638. április 25-én tette le a pazmanisták számára előírt fogadalmat.⁶ Sajnos egyetemi tanulmányairól nem sokat tudunk. Az egyik későbbi vizitációs adat szerint Szenttamásy viselte a filozófia magiszter címet, amely azt jelentette, hogy elvégezte a három éves filozófiai kurzust és utána letette a kötelezően előírt nyilvános vizsgát.⁷ Ha igaz ez az állítás, illetve az a feljegyzés, hogy csepregi működése előtt (1644) rövid ideig Komjátiban volt plébános, akkor a komoly négy éves teológiai kurzusnak vagy csak az elejét végezte el, vagy a korban szokásos két éves gyorstalpaló kurzust, a casista vagy más néven a morális kurzust járta ki, amely csupán a lelkipásztorkodáshoz szükséges legszükségesebb ismeretek átadására törekedett az elméleti alapvetés közvetítésének igénye nélkül. Ebben az időben, egyébként sűrűn megesett a nagyfokú paphiány miatt, hogy csak a legkiválóbb képességű kispapoknak adatott meg a lehetőség a teljes négy éves kurzus elvégzésére, a többség kénytelen volt a gyakorlati ismeretek elsajátításának a lehetőségével megelégedni. Felszentelésének és papi szolgálata kezdetének pontos időpontja egyelőre nem ismert, de egyéb életrajzi adatokból kifolyólag ez valószínűleg 1643-ra eshetett.

A már többször idézett rövid nekrológszerű életrajzi vázlat szerint lelkipásztorkodási működésének első állomása az esztergomi egyházmegye nyitrai főesperességében fekvő Komjáti lett volna, de a fiatal pap itt csak rövid időt töltött, és hamarosan új plébániára, sőt új egyházmegyébe került át. 1643 novemberében Nádasdy Ferenc gróf katolikus hitre tért, és nem sokkal később megkezdte kiterjedt birtokain is a katolikus hit bevezetését. Ehhez nem volt elég a protestáns prédiká-

² EFK Kt Batthány-gyűjtemény, Cat. IX. Tit. I. f. „Matricula Gymnasii Tyrnaviensis (1616–1695)” 1634/1635. tanév poeta osztályának névsora.

³ A már idézett Memoria szerint is „in numerum clericorum seu alumnorum S. Stephani regis” került felvételre. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 147.

⁴ Szenttamásy neve mellett az alábbi megjegyzés áll: „nobilis Ungarus Transylvaniensis, Eminentissimi Cardinalis Alumnus”. Uo. 1635/1636. tanév retorika osztályának névsora.

⁵ A Pazmaneum történetére: FAZEKAS: A Pazmaneum története.

⁶ Die Matrikel der Universität Wien. Bd. IV. 1579/II–1658/59. Bearb. von *Franz Gall* und *Hermine Paulhart*. Wien–Köln–Graz 1974. 150; *Fazekas István*: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951). Bp. 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8) Nr. 111.

⁷ *Josef Buzás*: Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I–IV. Eisenstadt 1966–1969. (BForsch 52–55) I. 110. – A már többször idézett Memoria is úgy tudja, hogy „gradibus etiam Academicis nobilitatus est”. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 147.

torok eltávolítása, hanem helyükbe katolikus papokat is kellett helyezni. A győri egyházmegye önerőből nem volt képes a helyzetet megoldani, így került Szenttamásy Lippay György esztergomi érsek jóvoltából „kölcsonbe” 1643 legvégén, vagy 1644 elején Csepregre, az ún. felső templomba plébánosnak. Odakerülési körülményeire világot vet Lippay érsek 1644. január 15. keltezzel Esterházy Miklóshoz intézett levele: „Im egy papot küldöttem Nádasdy uramnak Csepregbe, igen jámbor tudós egyházi ember, bizony dolog hogy én is igen kedveltetem, de nagyobb jóért, és Nádasdy uram kedvéért odabocsátottam, kegyelmed patrocíniuma alá commendálom, és kérem legyen jó akarattal hozzá. Draskovith uramnak dispositiójára sem el vitelére máshová őtet nem hagyom, hanem fenntartom jussomat, hogy ha máshová kellenek vinni, én hozzáam való kötelessége fennmaradjon.”⁸ Azaz az érsek valóban csak kölcsonbe adta papját, nem is annyira az általa különösen nem kedvelt győri püspök, ifjabb Draskovich György, mint inkább Nádasdy Ferenc és az ügy kedvéért.

Csepreg egyáltalában nem tartozott a könnyű állomáshelyek közé. A mezőváros a vidék egyik legjelentősebb települése volt, evangélikus iskolájának köszönhetően pedig messze vidéken ismertségnek örvendett, az idők folyamán tehető parasztpolgárokból álló öntudatos evangélikus közösség jött létre, amelynek katolikussá tétele nem volt könnyű feladat.⁹ Az 1647-ből fennmaradt katolikus vizitáció némi világot vet a csepregi állapotokra. A vizitátor Csákány János locsmáncsi főesperes Szenttamásyt, aki ekkor már esperes volt, kiváló férfúnak minősítette, aki a lelkek megtérítésén serénykedett. A mezővárosban élő mintegy 350 telkes jobbágy közül ekkor már 250 volt katolikus, 97 maradt meg evangélikus hite mellett. A katolikusok jelentős részét a vizitátor szerint a plébános térítette meg.¹⁰ Ezzel egybehangzik Gallya Mihály rövid életrajzában a csepregi évekre vonatkozó néhány sor is.¹¹ Az áttérés persze nem jelenti azt, hogy minden ízükből katolikussá is lettek azonnal a tegnapi evangélikusok. A formai katolikusságtól hosszú út vezetett a katolikus szokásrendet átvevő, liturgikus gyakorlatot átélő, életét katolikus normák szerint szervező közösségig. E folyamat kibontakozásában, gyorsításában vagy éppen lelassításában nagy szerephez jutott a mindenkori lelképásztor. Úgy tűnik, hogy Szenttamásy képes volt alkalmazkodni a vegyes felekezetű közösséghez, és elfogadható módon, nyílt konfliktus nélkül, közvetíteni felekezete tanítását és normavilágát, igaz a környékben „térítő” hírébe került, de a forrásokban nem bukkan fel egyéb negatív tartalmú jelző. Minden jel szerint a mindennapi életben is megállta a helyét, plébániája anyagi ügyeit rendben tartotta, és kilenc éves

⁸ TUSOR: Egyház és közélet I. 124–125.

⁹ Csepreg történetére: *Farkas Sándor*: Csepreg mezőváros története. Bp. 1887.

¹⁰ BUZÁS: Visitationen I. 110–112. – A vizitáció szövegét közölte már Farkas Sándor is. FARKAS: Csepreg mezőváros 425–429.

¹¹ „inde translatus in Csepreg, celebre oppidum, ubi quidnam egerit, quantas persecutiones ab Haereticis sustinuerit, quam fructuose laboraverit, novit et sentit, dictum oppidum ad eius conversationem honestam et praedicationes suavitatem maxima pars antelati loci ex aviticitate haeretica in lucem verae fidei venit”. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 147. Idézi HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 16–17.

csepregi plébánossága alatt megejtett kisebb birtokvásárlásokkal megtette az első lépéseket magánvagyonra építése terén is.¹²

Minden jel azt mutatja, hogy működésével kegyura, Nádasdy Ferenc gróf is meg volt elégedve. Ennek tudható be, hogy a gróf támogatta őt a Kéry János győri kanonoki kinevezésével megürülő soproni plébánosságra benyújtott, egyébként sikertelen pályázatában 1649-ben. Szenttamásy a sikertelenségen nem csüggedve Vasváry György halála után újból jelentkezett a városnál (1650).¹³ Igaz, ismét sikertelenül, mert az evangélikus többségű város nem kért a harcos csepregi plébánosból annak ellenére, hogy a soproni katolikusok komolyan támogatták őt.¹⁴ Egyházi karrierjének megindulására még további négy évet kellett várnia, amikor is Nádasdy Ferenc a Simándi István erdélyi püspök, csornai és leleszi prépost halálával néhány hónappal korábban megürült csornai prépostságra kinevezte (1653. október 18.).¹⁵ Nádasdy ugyanezen a napon familiárisához, Bezerédj Györgyhez intézett levelében intézkedett arról is, hogy az előző prépost halálakor inventáriumba vett prépostági javakat adja át a frissen kinevezett prépostnak, Szenttamásy uramnak.¹⁶

A csornai premontrei prépostság magánalapítás volt, amelynek kegyurasága a Kanizsai családtól került a Nádasdy család birtokába. Noha a Nádasdyak a reformáció beköszöntével evangélikussá lettek, ennek ellenére mindig katolikus prépostokat neveztek ki, és bár a szerzetesi közösség az idők során felbomlott, de a világi pap kommandátor prépostok mégis biztosítottak valamifajta folyamatosságot. A prépostság teljes mértékű szekularizációja így nem történt meg, a kegyúr nem fordította saját célra az egyházi birtokot, de nem alkalmazták azt a német-római birodalmi gyakorlatot, amely evangélikus prépostok kinevezésével evangélikus egyházi célokra, pl. oktatási célokra használta volna fel a prépostság jövedelmét. Hogy ez nem következett be, abban valószínűleg a Habsburg-uralkodók odafigyelése is szerepet játszott.¹⁷ Így viszont a prépostság a Nádasdyak kapcsolatrendszerének szélesítését szolgálta. A csornai prépostság a kisebb egyházi javadalmak közé tartozott, az 1598-as országos házősszeírás idején birtokain 37 házat írtak össze, miközben a szintén premontrei rendhez tartozó leleszi prépostság három megyében 274 házra kiterjedő birtokkal rendelkezett. Mindenesetre a csornai préposti kinevezés azt jelentette, hogy Szenttamásy egy fokkal feljebb lépett, az egyházi középhéteg tagja lett.

Sajnos a Nádasdy-levéltár széthullása és részleges pusztulása nem teszi lehetővé, hogy Szenttamásy és pártfogója viszonyáról pontos képet alkossunk. A ren-

¹² FARKAS: Csepreg mezőváros 431–436.

¹³ MNL GyMSMSL SVL Oerteliana Lad. LI. Fasc. 4. Nr. 48/93 et 94; *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron 1939. (Győregyházmege múltjából IV.2) 184.

¹⁴ Uo. 185.

¹⁵ MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 25. Orig. pergamenoklevél, amely „in alodio nostro Szent János” kelt. – Nádasdy még 1653. VIII. 2-án utasította familiárisát, Bezerédj Györgyöt, hogy Simándi István halála után inventáltassa azonnal a prépostság jószágait. 1653. VIII. 2. Sárvár. MNL GyMSMSL SVmL Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1. doboz.

¹⁶ Nádasdy Tamás levele Bezerédj Györgyhez. 1653. X. 18. „Ex Szent János” Uo. 1. doboz.

¹⁷ Vö. a pápoci prépostság esetét. *Bedy Vince*: A pápoci prépostság és perjelség története. (Győregyházmege múltjából VI) Győr 1939. 15.

delkezésre álló források alapján azonban ez a támogatás a következő évtizedekben is jelen volt, ami azt mutatja, hogy Nádasdy elégedett volt védenca működésével. 1655. december 20-án királyi kinevezést kapott Szenttamásy a rajki apátságra, ezzel újabb kisebb javadalom birtokába került.¹⁸ Ennél jelentősebb lépést tett az egyházi hierarchiában előre, amikor 1659 nyarán az uralkodó korbáviai püspökké nevezte ki, bár a Dalmáciában fekvő püspökség (Krbava) a XV. század óta már csak címet jelentett, sem konkrét egyházkormányzati feladattal, sem jövedelemmel nem járt, a kialakult gyakorlatnak megfelelően a korbáviai püspöki cím mellé magyar tanácsosi kinevezés is járt, amit Szenttamásy meg is kapott.¹⁹ A kinevezéssel hősünk tagja lett a magyar katolikus hierarchia felső rétegének, igaz, egyelőre a hierarchia végén foglalt helyet. Bár a kinevező oklevél nem említi név szerint, csupán általánosságban beszél a hívek ajánlásáról, eddig tett szolgálatokról, és a kinevezett képességeiről, aligha kétséges, hogy a magyar püspöki karba való bejutás szintúgy Nádasdy Ferenc támogatásának köszönhető.

Nádasdy támogatása még egy lépés megtételére volt elegendő, 1667. május 5-én I. Lipót Szenttamásy Mátét erdélyi püspökké nevezte ki.²⁰ Bár közvetlen elődei: Folnay Ferenc (1663–1666) és Szegedy Ferenc (1663–1666) nem erdélyi származásúak voltak, az elődök közül többen, mind Simándy István (1634–1653), Pálfalvai János (1653–1656), Szentgyörgyi Ferenc (1656–1660) szintén erdélyiek voltak és hasonló pályát futottak be mint Szenttamásy Máté. Az erdélyi püspöki méltóság a XVII. században elsősorban cím volt, mivel a királyi kinevezést nem követte pápai megerősítés. Ez utóbbi elmaradásának politikai okai voltak, az erdélyi fejedelem nem akart a király által kinevezett főpapot a területére befogadni, sőt egyáltalán nem akart katolikus püspököt fejedelemségében megtűrni, ezért is irányította egy vikárius az erdélyi katolikus papokat, akit a fejedelem erősített meg tisztében. A pápaság azt remélte, hogy előbb-utóbb sikerül bejuttatnia olyan püspököt a fejedelemségbe, akit a fejedelem is elfogad, ezért is utasította el Szenttamásy Máté megerősítését, noha pártfogolta érdekében Nádasdy Ferenc a bécsi nunciusnál is közbenjárt, és Szenttamásy nevében ígéretet tett arra, hogy megerősítés esetén hajlandó lesz a püspökségébe utazni, az uralkodó pedig hosszú emlékiratot küldött Rómába az ügyben.²¹ A megerősítés elmaradása egyben azt is jelentette, hogy nem került sor Szenttamásy püspökké szentelésére, csak a választott erdélyi

¹⁸ TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei II. 63–64.

¹⁹ Korbáviai püspöki kinevezésének pontos dátuma nem ismert, csupán a tanácsosi cím adományozásáé, a két kinevezés azonban kialakult gyakorlat szerint rendszerint egymás közelébe, sokszor ugyanarra a napra esett. A tanácsosi cím kelte szintén nem problémamentes, mert a királyi könyvekbeli másolat és az eredeti, a kancelláriai fogalmazványok közé elhelyezett oklevél dátuma egymástól eltér, előbbin 1659. július 19. áll, míg az utóbbin 1659. augusztus 24. áll. Egyértelmű magyarázatot nehéz az eltérésre találni, nem kizárt, hogy a döntés július 19-én esett meg, az oklevél kiállítására azonban csak VIII. 24-én került sor, az írnok tévedésből az aktuális dátumot vezette rá az oklevélre. Az sokszor előfordult, hogy az uralkodói döntés és az oklevél tényleges kiállítása között jeletős, akár több hetes eltérés is van, de a korabeli gyakorlat szerint az oklevélre ekkor is nem a kiállítás napja, hanem a döntés napja került rá. Ez abból a szempontból is érdekes, hogy ezek a szerint a királyi könyveket nem a tisztázatok, hanem a fogalmazványok alapján vezették. MNL OL A 57 vol. 12. pag. 250–251 és MNL OL A 35 235 ex 1659.

²⁰ MNL OL A 57 vol. 13. pag. 482–483.

püspöki címet viselhette, illetve a frissen kinevezett erdélyi püspök továbbra is Csornán maradt, ahol továbbra is jelentős tevékenységet fejtett ki.

Szenttamásy működésének egyik fontos eredménye a monostor épületének átépítése volt, amit kinevezésétől egészen haláláig folytatott, másik jelentős tette a préposti templom újjáépítése, amely állítólag már 1658-ben készen állt. Sajnos erre vonatkozólag csak kevés információ áll rendelkezésre. A Gallya Mihály által írt életrajz szerint a püspök alapjaitól (ex fundamento) újjáépítette a templomot, amely a hely szűk voltahoz képest fényes, háromoltárú templom volt.²² 1660-ban mindenesetre már a prépost arra ad engedélyt, hogy Fövényes György rábaközi szolgabíró egy jobbágytelek fejében a templomba temetkezzen, amelyet ő alapjából építtetett újjá („ex fundamento aedificari et restaurari fecimus”).²³ A templom egyházi felszereléséről is gondoskodott, adományozott neki két püspöksüveget, egy pluvialét, két dalmatikát, egy kelyhet, monstranciát és miseruhákat.²⁴ Harmadik, a prépostság életében jelentős eredménye a hiteleshelyi működés újjászervezése volt 1656-ban, amelyre az előző évben meghozott országgyűlési határozat kötelezte őt (1655: XXXIX. tc.). Szenttamásy az ügyek intézésére két konventuálist tartott maga mellett, jegyzőt fogadott, sőt a fennakadás nélküli ügyintézés érdekében a hiteleshelyi munkába bevonta a környékbeli plébánosokat is.²⁵ Csornai tevékenységéről igen sommásan szól a Gallya-féle Memoria. Ezek szerint prépostként nem hódolt az ivászatnak, evészetnek, sem játékszenvedélynek, sem más élvezetnek, hitét nem a négy fal között, hanem kész volt nyilvánosan is megélni, azaz csepregi működéséhez hasonló aktivitást fejthetett ki itt is.²⁶

Javadalmi sorában az utolsó egy soproni beneficium volt, amelyet a szakirodalom szerint 1668-ban szerzett meg, és amelyről halála előtt nem sokkal lemondott Matusek András győri kanonok javára.²⁷ Eddigi ismereteink szerint korábbi, 1654-ben Nyéki Vörös Mátyás halálával megürült Szentkereszt javadalomért benyújtott folyamodványa, ahol hivatkozott az előző csornai prépostok irányában megnyilvánuló városi jóakaratról, eredmény nélkül maradt.²⁸

²¹ Szenttamásy kinevezése kapcsán kialakult helyzetről: GALLA: Ferences misszionáriusok 223–228. – Az erdélyi püspöki kinevezés kérdéséről általában: *Jakab Antal*: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. (Erdélyi Tudományos Füzetek 172) Kolozsvár 1944.

²² Gallya Mihály „Memoria”-ja. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 147. – Vö. HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 16.

²³ MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 24. – Vö. HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 16.

²⁴ Gallya Mihály „Memoria”-ja. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 147. – Vö. HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 16.

²⁵ *Horváth Antal*: A csornai konvent hiteleshelyi működése. In: A csornai Premontrei Kanonokrend Keszthelyi Gimnáziumának jubileumi évkönyve az 1942–1943. tanévről, 5–33, különösen 13–14.

²⁶ Gallya Mihály „Memoria”-ja. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 147. – Vö. HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 17.

²⁷ BĀN: Sopron újkori egyháztörténete 221. – Javadalomról lemondó levele 1676. január 16. Csorna kelt. MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 28.

²⁸ Szenttamásy Máté levele Sopron város tanácsához. 1654. április 4. Csorna. MNL GyMSMSL SVL Oerteliana Lad. LI. Fasc. 12. Nr. 376/103.

Egyházi tisztségein túl még egy általa viselt hivatalról kell megemlékezni. A XVII. század közepén a viszonylagos nyugalmat élvező Rábaköz ellen megélénkült török és különféle martalóc támadások elhárítása végett Nádasdy Ferenc gróf kezdeményezésére sor került egyfajta helyi önvédelmi szervezet létrehozására, amelynek feladata a Rába folyó mentén fekvő védelmi berendezése karbantartása, figyelőszolgálat üzemeltetése, a helyi erők mozgósítása volt. A parasztvármegyeszerű szervezet élére kapitányként Nádasdy Szenttamásy prépostot javasolta, akinek hely- és problémáismeretét mutatja a grófi javaslatra Palonyay Istvánnal közösen tett válasza.²⁹ Két adat is azt mutatja, hogy a prépost valóban betöltötte ezt a tiszteletet. Az egyik Gallya-féle életrajzban a prépost titulusai között szereplő „capitaneus districtus fluvii Rába” cím.³⁰ A másik adat Szenttamásy Máté Bezerédj Györgyhöz, Sopron megye alispánjához intézett levele 1660. október 5-ről, amelyben beszámolt a Rábaköz előző nap végzett mustrájáról, amely után a megmustráltak egy részét ásóval-kapával az átkelők rendbehozatalára vezényelte, tekintettel a veszélyes helyzetre a megyei mustrán való részvétel alól felmentést kért.³¹

Szenttamásy Máté életét rövid betegség után 1676. január 23-án, hetvenéves korában fejezte be Csornán, földi hamvait az általa újjáépített templom kriptájában helyezték nyugalomra.³²

Szenttamásy Máté személyisége és kapcsolatai

A következőkben a rendelkezésre álló források alapján Szenttamásy Máté személyisége, illetve egyházi pályájának néhány jellegzetessége kerülne vizsgálat alá. A feladatot megnehezíti, hogy kevés személyes dokumentum áll rendelkezésre, így főleg végrendelete, ingóságainak halála után felvett leltára, illetve a hagyaték ügyében tartott vizsgálat iratai segítségével történik erre kísérlet.

Mindenekelőtt röviden szeretnék utalni arra a már ismertetett tényre, hogy Szenttamásy Máté erdélyi származású volt. Mint a királyságban tanuló erdélyi előtt két lehetőség áll: hazatérés vagy maradás Magyarországon. Szenttamásy a maradás mellett dönt, ellentétben két évfolyamtársával, László Jánossal és Szenttamásy (Thamássy) Gergellyel, akik hazatértek. Mindketten szép karriert futnak be otthon. László János 1659 és 1669 között udvarhelyi plébánosként püspöki helynök, az erdélyi katolikusok vezetője, míg Szenttamásy Gergely háromszéki főesperes lett, ami szintén fontos poszt volt.³³ A magyarországi tartózkodás mellett döntő Szenttamásy Máté hasonlóan szép karriert futott be, tulajdonképpen addig jutott el, ameddig egy társadalmi kapcsolatok nélküli egyén ekkoriban eljuthatott. Több, hasonlóan erdélyi származású pap a XVII. században általában az övéhez hasonló

²⁹ *Gecsényi Lajos*: Elképzelések a Rábaköz önvédelmének megszervezésére a XVII. század derekán. SSz 65 (1991) 4. sz. 343–347.

³⁰ Gallya Mihály „Memoria”-ja. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VI. Nr. 147.

³¹ Szenttamásy Máté levele 1660. október 5. Csorna. MNL GyMSMSL SVmL Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 2. doboz.

³² HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 18.

³³ Mindkettejük pályájára számos adalékot közöl TóTH: *Litterae missionariorum* III. 1801, 2450–2451, 2487–2488.

karriert futott be, így pl. elődje a csornai préposti méltóságban Simándi István volt, vagy Pálfalvai János (1606–1663), aki utoljára szepesi prépost és nagyváradai püspök volt. Valamivel tovább jutott Szentgyörgyi Ferenc a hierarchiában, aki váci püspöki kinevezést nyert. Igaz, ez sem mentette meg attól, hogy a temesvári pasa tömlöcében haljon meg 1662-ben.³⁴ A XVII. századi magyar klérusban az erdélyi származásúak közül komolyabb karriert csupán Sennyey István mondhatott magának, aki pályája csúcsán magyar udvari kancellár (1623–1635) és győri püspök (1630–1635) volt, az ő esetében azonban nem szabad elfelejteni, hogy mégiscsak főrendi származású volt.³⁵

Lippay érsek idézett levelében tudós emberként mutatja be fiatal papját, ez a tudás azonban semmi esetre sem jelentett magas tudományos képzettséget, mint már jeleztük, ismeretei inkább gyakorlati jellegűek lehettek, de a bécsi egyetemen eltöltött évek és a Pazmaneum közege elég alapot adott ahhoz, hogy a mindennapi életben felmerülő problémákat biztonsággal oldja meg. Hagyatékában összeírt 42 kötetes könyvtára mélyebb bepillantást enged műveltségébe.³⁶ Könyvtára átlagos nagyságú könyvtárnak tekinthető, amelynek összetétele is megfelel az egyházi középérték átlagos könyvtárainak. A Szentírás latin és magyar változata, breviarium, imakönyvek, rituale mellett, szentírás-magyarázatok (pl. Ludovicus Granatensis, Jacobus Tirini munkái), prédikációs kötetek (pl. a Nagyszombatban meghalt jezsuita Mathias Fabernek a korban igen elterjedt munkái), illetve olyan segédkönyvek voltak, mint a spanyol jezsuita Franciscus Toletus sok kiadást megért *Instructio sacerdotum*-ja és a flamand premontrai Jacques Marchant népszerű *Hortus pastorum*-a. Egyéni vonás, hogy a 42 kötet között több történeti munka is akad, az antik Diodorus Siculus és Josephus Flavius mellett a kortörténész Laurentius Surius egyik műve és Antonio Bonfini alkotása is. Az erősen protestáns környezetnek tudható be, hogy három eretnek munka is volt a könyvtárban, köztük Bornemissza Péter *Cantiones funebres* című műve. Ezeket talán a csepregi plébánián találta.

Kis mértékben, a maga lehetőségeihez mérten mecénásként is működött Szenttamásy. Az Erdélyt is megjárt jezsuita Ágoston Péter egy fordítást ajánlott neki 1674-ben, míg az általa taníttatott Gallya Mihály *Incendium amoris* címmel tett közzé még a Pazmaneum növendékeként egy kis munkát.³⁷

Végrendelete és a hagyatéki összeírás segítségével az a társadalmi közeg is felrajzolódik, amelyben élt és mozgott, mindenekelőtt egyházi kapcsolatai rekonstruálhatók viszonylag jól.³⁸ Végrendelete a ferences rendhez való erős kötődését

³⁴ Pálfalvai: TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei I. 35–42; *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1000–1900. Esztergom 1900. 243; Szentgyörgyi: TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei I. 43–48; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 257–259.

³⁵ Váci Egyházmegyei Almanach 1970. Szerk. *Bánk József*. Vác 1970. 157–158. (az életrajz Galla Ferenc munkája).

³⁶ A könyvlista Szenttamásy csornai ingóságainak összeírásában található, közlése a függelékben megtalálható: MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 25.

³⁷ *Ágoston Péter*: Mennyei dicsőség, avagy az üdvözült szentek örökké megmaradandó boldogságok és helyek. Nagyszombat 1674. (RMK I. 1170).– *Gallya Mihály*: *Incendium amoris*. Viennae 1670. (RMK III. 788).

³⁸ Végrendelete megjelent: TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei II. 86–93. Hagyatéka összeírásai és a körülötte kibontakozó vita iratai: MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 26, 31, 35, 38–62.

mutatja, utolsó akaratában nem kevesebb, mint 1000 forintot hagyott a mariánus provincia több kolostorára, Sümegre, Pápára, Győrre, Galgócra, Kismartonra, Szombathelyre, Sopronra és a komáromi rendházra. Szoros, minden jel szerint baráti kapcsolat fűzte Szenttamásyt Gencsy Egyed főapáthoz és a szentmártoni bencés kolostorhoz. A bencés főapátot végrendelete egyik végrehajtójává jelölte ki, ráhagyott továbbá egy aranyozott ezüst mosdótálat, egy aranyozott ezüst palackot, valamint hat lovat hintóval együtt, továbbá 1000 forintot hagyott a bencés kolostorra, további 100 forintot lelki üdvéért mondandó 200 misére, végezetül egyik püspöki gyűrűjét. Végrendelete másik végrehajtójává a később szép karriert befutó Matusek András székesegyházi főesperest választotta, akivel mint a szomszédos Barbac plébánosával került barátságba.³⁹ A kettejük közti barátságot támasztja alá az a már említett tény, hogy Szenttamásy Matusek javára mondott le soproni javadalmáról.

Első látásra meglepő, hogy a végrendeletben nem kerül megemlítésre a jezsuita rend, amelynek iskoláiban Szenttamásy Máté felnőtt. Ez csupán első látásra meglepő. A katolikus kléruson belül első pillanattól kezdve jelen volt egy olyan réteg, amely ellenszenvvel viseltetett a jezsuita rend ellen. Ezt az ellenszenvet a rend kiterjedt oktatási tevékenysége sem volt képes enyhíteni, sőt a szigorú jezsuita nevelési elvek arra fel nem készült világi kispapokon történő alkalmazása újratermelte ezt a réteget. Úgy tűnik, hogy Szenttamásy számára gyermekkorának meghatározó élményét a Székelyföldön működő ferences rend jelentette, s noha a jezsuiták iskoláit látogatta, irányukban nem alakult ki érzelmi kötődése.

Szenttamásy gondoskodott konventuálisairól is. Így a csornai konventben élő Rosa Lukácsról, 200 forintot hagyva neki, továbbá egy viselt reverendát és egy használt bélelt mentét, nem feledkezett meg a már többször említett csornai születésű Gallya Mihályról sem, akit a prépost saját költségen taníttatott a Pazmaneumban, ő 100 forintot kapott.⁴⁰ Megemlékezett a csornai hiteles munkájában részt vevő csornai plébánosról, Nigri Istvánról is és a konvent jegyzőjéről, a világi Gyelli (Jeli) Tamásról is.⁴¹ A végrendeletben felbukkanó, ötven forintot kapó negyedik egyházi személy, Szárhegyi (Saarhegy) Mihály viszont Erdély felé mutat, amennyiben azonos azzal a pappal, akit Szelepchényi György érsek küldött 1666-ban Erdélybe.⁴² Sajnos erről a kapcsolatról további adat nem maradt fent.

A halálán lévő prépost kisebb-nagyobb hagyományokat tett a csornai, illetve környékbeli templomokra, magára Csornára két aranyozott ezüst poharat hagyott

³⁹ A nagybiccsei születésű Matusek András szintén a Pazmaneum növendéke volt, előbb az esztergomi egyházmegyében szolgált, a szigetközi Hédervár plébánosa, majd Széchényi György győri kanonokká nevezte ki (1668), 1699-től haláláig nagyprépost és az egyházmegye helynöke, 1708-ban tinini felszentelt püspök, 1713-ban hunyt el. Személyére: BEDY: A győri székeskáptalan 440–441; FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 373.

⁴⁰ Rosa személyére: *Veress Endre*: A római Collegium Germanicum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Bp. 1917. 46 és HORVÁTH: A csornai konvent hiteleshelyi működése 27. – Gallya személyére: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 476 és HORVÁTH: A csornai konvent hiteleshelyi működése 27.

⁴¹ Nigri pályájára: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 90 és HORVÁTH: A csornai konvent hiteleshelyi működése 27.

⁴² *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Történelmi Tár 1895. 230–259, 409–432, 630–652, idézve 652, 1773. sz. regeszta.

azzal, hogy belőlük kelyhet készíttessenek, a dóri és barbacsai templomban oltárkészítésre tett hagyatékot, könyveiről pedig úgy rendelkezett, hogy szegény, rászoruló plébánosok között kerüljenek szétosztásra.

Nehezebben foghatók meg a püspök világi kapcsolatai. Bár a hiteleshelyi munka lehetőséget adott a helybeli nemességgel való szorosabb kapcsolat felvételére, úgy tűnik, mélyebben nem ágyazódott be közéjük, ennek talán az eltérő felekezet volt az oka. A rábaközi közép- és kismemesek felekezetváltása hosszabb időt vett igénybe, sőt közülük sokan megőrizték evangélikus hitüket. A hagyatéka kapcsán tartott vizsgálatok, illetve végrendelete azt mutatja, hogy a prépost egyházi személyeken túl elsősorban saját alkalmazottaival, ispánjaival, inasaival, a konvent jegyzőjével érintkezett, akik közül többen a csornai és farádi kismemesek közül kerülnek ki (Farád: Kiss György és Mihály, Kados (Kádas) György, Csorna: Tóth aliter Barbely István, György István). Közülük a végrendelet tanúsága szerint a Farádon lakos Kis Györgynek és fiának nemességet is szerzett.⁴³ Egy hiteleshelyi felvallás szerint Kádas György ifjúkorától a szolgálatában állt, és különösen a prépostsági kastély és a templom építése idején tett neki komoly szolgálatokat, amelyeket most egy jobbágytelek zálogba adásával viszonz.⁴⁴ A préposti háztartás egyébként nem volt nagy: a két inason, porkolábon, két lovas szolgán, szakácson, kocsison és fullajtáron kívül egy kertész tartozott még hozzá. Ugyanakkor a világi társadalmon belüli elismertségét jelzi rábaközi kapitányi tiszte, amelyről fentebb már megemlékeztünk. E hivatal viselőjének jó szervezői képességekkel is kellett rendelkeznie.

Az ügyesen gazdálkodó Szenttamásy a pénzhiányos magyar világban komoly kölcsönügyletbe keveredett nagy patrónusával, Nádasdy Ferencsel, aki lefogásakor 11000 forinttal tartozott neki három különböző kölcsönből kifolyólag: 1662. május 18-án 4000 forintért Farád falut vette a gróftól zálogba, 1665. november 3-án pedig ugyancsak 4000 forintért Alsópásztorit, 1668. november 10-én pedig további 3000 forintról állított ki záloglevelet.⁴⁵ Ez az összeg szolgál majd később a prépost által erdélyi papnevelésre tett alapítvány anyagi alapjául, amelyről még szó esik.

Szenttamásy rendezett gazdaságot hagyott vissza maga után. A 17 faluból húzott különböző jobbágyi szolgáltatások mellett a prépostság számára fontos bevételt jelentett a Csornán és Lédecen (ma Sopronhorpács része) kialakított majorság. A csornai majorság, amelyet a magyar nyelvű összeírás „pajtás kertnek” nevez, gabonátárolás mellett magába fogadta a prépostság állatállományát is, amely szarvasmarhákból (hat ökör, 18 tehén, 9 tulok, 2 bika, 15 tinó), illetve disznókondából állt (64 emse és ártány, illetve 26 süldődisznó).⁴⁶ A Szenttamásy által újjáépített lédeci majorságban ezzel szemben alig volt lábasjószág, csupán két tehenet, egy borjút és némi szárnyas jószágot inventáltak, az itteni gazdálkodás inkább a

⁴³ TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei II. 92.

⁴⁴ Szenttamásy Máté prépost felvallása Kádas György javára egy farádi jobbágytelekről, aki „in restauratione castelli et ecclesiae Chornensis indefesse et constanter praestitisse, promtaque semper anima exhibuisset” 1672. VII. 12. MNL GyMSMSL CsHhLt Prot. VII. Nr. 71.

⁴⁵ A kölcsönügyletre vonatkozó iratok: ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. Nr. 243. 1673. Mai fol. 167–180.

⁴⁶ Kővér Gábor inventáriuma Csornáról, 1676. I. 23. MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 31.

gabonatermelést célozta (búza, rozs, abajdanóc).⁴⁷ Az ebben a korban a gabona mellett nélkülözhetetlen élelmiszernek és ezáltal fontos bevételi forrásnak számító bort a prépostság számára a külön intéző által igazgatott márcfalvi szőlőbirtok adta, illetve a Győr megyei Nagybaráton termelték.⁴⁸

A püspök rendezett viszonyait mutatja, hogy viszonylag nagy mennyiségű készpénzről tudott számot adni, amikor halálát közelegni érezte. Őt erszényben 5213 forint 50 dénár felett rendelkezett ekkor, négy közülük valószínűleg napi használatra szolgált, háromban ugyanis 500–500 forint volt, a negyedikben pedig csupán 73 forint 50, az ötödik vörös kamuka erszényben lévő 1100 arany lehetett a külön kezelt tartalék. A birtokszerzések és építkezések mellett arra már nem sok pénz jutott, hogy reprezentációs céllal fényes műtárgyakat csináltasson. Halálát közelegni érezve Szenttamásy összeíratta legértékesebb ingóságait, amelyek a következők voltak: két aranyozott ezüst fedeles kannát, két aranyozott ezüst egymásba csúsztatható pohárkészletet, tizenkét darab ezüstkanalat, két darab aranyozott ezüst palackot, két darab aranyozott ezüst sőtartót, egy aranyozott ezüst mosdótálat kannával együtt, és két darab aranyozott ezüst csészét „pogány képekkel” és egy arany láncot írat ugyanekkor össze.⁴⁹ A püspök halála után készült összeírás azt mutatja, hogy a konvent épülete, beleértve Szenttamásy lakóhelységeit is, meglehetősen szolidan volt berendezve, az úr boltjában a negyvenkét darab könyv mellett egy almárium, kispolc, ágy, asztal volt található, a mellette összeírt „úr házában” hét darab kép, kárpit, hat darab faszék, négyszögletű asztal, egy óra, kemence, két darab pad állt még.⁵⁰

Szenttamásy kapcsolata erdélyi rokonaival nem szakadt meg. Családtagjai közül bőkezűen gondoskodott Csiki Jánosról, aki szili birtokát kapta meg 1675-ben.⁵¹ A végrendeletben, majd a tanúvallatások során többször előkerült az anyai ágon rokon 25 éves Sajghó Ferenc, aki a nagybácsi hagyatékából 2000 Ft-ot kapott, mégis számtalan holmit vett magához később annak halála után jogellenesen. A végrendeletben rokonként került említésre még egy közelebről meg nem jelölt Balázs deák is, aki azonban csupán hat ezüstkanalat kapott. Kérdés, hogy rokon volt-e vagy csak földi a mindössze 16 forintot öröklő Szenttamásy Ferenc.

A püspök mentalitásáról sokat elárul, hogy vagyona nagyobb részét nem rokonnaira, hanem karitatív célokra, kolostorokra, szegényekre, illetve alkalmazottaira hagyta. Legnagyobb hatású lépése kétségkívül a nagyszombati generális szemináriumhoz (collegium generale) kötött 11000 Ft-os alapítványa volt, amely egyszerre négy erdélyi származású kispapnak tette lehetővé, hogy Magyarországon tanulmányokat folytasson. Ezzel Szenttamásy csatlakozott elődjei, Simándi István és

⁴⁷ Gorup Sámuel és Czuppon Mihály összeírása, 1676. I. 24.

⁴⁸ A márcfalvi intéző minden jel szerint alaposan vissza is élt a szabadság adta lehetőséggel, erre vonatkozólag több levél és egy tanúvallatás is található a püspök hagyatékára vontkozó iratok között. MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 33, 36, 39.

⁴⁹ Az összeírás 1676. I. 9-én, két nappal a végrendelet elkészítése előtt készült. MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 26.

⁵⁰ Uo. Fasc. 37. Nr. 31.

⁵¹ HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 18; MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 32.

Szentgyörgyi Ferenc alapítványaihoz, akik közül az előbbi két növendék javára tett alapítványt, utóbbi pedig 1663-ban 1000 Ft-ot tett le kispapok képzésére.⁵²

Végrendelete megtétele után tíz nappal, 1676. január 21-én a halálos beteg püspök még egy kiegészítő rendelkezést hozott. Valószínűleg az 1625-ben II. Ferdinánd által főpapi végrendekezést szabályozó dekrétum lebegett a szeme előtt, amely előírta a végekre teendő hagyatékot, amikor csornai és lédeci majorságának minden lábasjóságát, a márcfalvi borokat, illetve a majorságban lévő gabonát, a végrendeletben szereplő 300 köből kivételével a végekre hagyta.⁵³

Az, hogy Szenttamásy szépen gondoskodott rokonairól és beosztottairól, mindez nem jelentette azt, hogy nem következett be az, ami már annyi más főpap halálakor lejátszódott. A püspök még meg sem halt, máris megkezdődött hagyatéka széthordása, az általa gazdagon jutalmazott személyek sem voltak restek, ki mit, tudott azt vett magához. A meghalt püspök ingóságairól jó képet adnak, és a pillanatok alatt lejátszódó széthordás mértékét is jól mutatják a prédálás kapcsán felvett tanúvallomások; közülük példaként álljon itt a meghalt főpap egyik inasa, a huszonkét éves Kis Mihály vallomása: „Ad primum punctum tudja, hogy néhai Szentthamasy Mathé csornai prépost uram őnagyságának aranya volt tizenegy száz s kilenc, mivel inassa volt, közönsiges pénzt nem tudja mennyi volt. Ad secundum punctum tudja, hogy [ez]üst pohara volt nyolc kicsiny, öregebb aranyos pohár volt öt egyben járó, kire járó volt öreg kettő, két [ez]üst palackja, két mosdója, egyik [ez]üstös, másik aranyos kannáival együtt, tizennyolc ezüst kalán, két aranyos csészéje, kéz aranyos kannája, egy ezüst nyelű kési villástul. Ad tertium punctum tudja, hogy volt három köntöse, egy nyesttel béles bársony mentéje, két selyem posztó rókamállal béles mentéje, egy bársony dolmánya, más egy világos kék tubán (!) dolmánya, két reverendája materiából valók, egy palástja is volt materiából csinált, egy posztó köpenye, két nyusztal bélelt süvege. . . Ad quintum punctum tudja, hogy szegény megholt urnak ezüst, s aranymit és egyéb ruházatját, akiket följebb ezen fátens megnevezett mind testamentárius uraimék, szentmártoni apátúr uram őnagysága és Mattusek uraimék vittik el, tudgya azt is, hogy Kadas György öt ezüst kalanját vitte el szegény úrnak, az hatodikat el lopták tüle. Egy ezüst sótartóját praefectus uram deákja, János deák vitte el. Tudja azt is, hogy Sajgó Ferenc ez nyolc ezüst pohárnak egyikét elvitte. Szilsárkányi Pottyondi Ferenc a suppellatját elvitte, Szenttamássy Ferenc egy lepedőt, Balás deák is holmi aprólékos fejr ruházatot vitt el. Ezen fátens vallja magáról, hogy két asztalkeszkenőt vitt el, megint egy ruhatisztító seprüt, egy darab failandest (!), posztót is. Az kulcsár egy szekéren búzáját, árpáját, zabját vitte el, egy akó borátis vitte el. Borbély István egy üveg palackját, egy ezüst tükörít, egy tesseniey [tescheni ?] puskáját, egy viseltes szőnyeget vitt el. Az kulcsár megint két lapos vasat, egy csoroszlyát, egy vasas boronáját, egy zsák borsóját, aszalt szilvát egy fél köbölre valót, egy fazék vaját vitt el. Gróf Esterhás Pál uram őnagysága csornai ispánja két hordó borát, buzáját, zabját felest vitt el.”⁵⁴

⁵² GALLA: Ferences misszionáriusok 166.

⁵³ MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 29.

⁵⁴ Szentmártoni Pottyondy Ferenc szolgabíró és esküdtje, Rosta György tanúvallatása Szenttamássy elvitt ingóságai ügyében 1676. II. 15. Csorna. MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 37.

Történt mindez annak ellenére, hogy a Magyar Kamara kivételesen gyorsan reagált, már a halál napján, 1676. január 23-án megérkezett Csornára Kövér Gábor, az egykori Nádasdy-birtokok kamara által kijelölt jószágkormányzója, aki elvégezte a javak összeírását, január 24-én pedig Gorup Sámuel és Czuppon Mihály a léceci majorságot inventálta.⁵⁵ Néhány hét múlva Csornáról Hegykőre szállították a végekre hagyott gabonaféléket, illetve a lábasjóság eladásából származó pénz, 630 Ft mellett a kincstár jelentős mennyiségű búzához, rozshoz és borhoz jutott.⁵⁶

A végrendelet végrehajtása körül egyéb problémák is akadtak. Mire a Magyar Kamara által kiküldött Ghillány György kamarai tanácsos és Mednyánszky Pál titkár megérkezett Csornára, a végrendeletben megjelölt 6558 ft 50 dénárnyi legatumra már csak 4938 ft 50 dénár készpénz jutott, köszönhetően a két végrendeleti végrehajtó, Gencsy Egyed főapát és Matusek András tevékenységének. A Kamara emberei és a főapát között emiatt vita is támadt, mert előbbi a nagyon többi részből akart eleget tenni a végrendeletnek, míg Ghillány és Mednyánszky azt már a kincstár tulajdonának nyilvánította.⁵⁷ Gencsy Egyed számára még további kellemetlenséget hozott magával az ügy. Sebestyén András, az új csornai prépost ugyanis Szelepchényi György érseknél panaszt emelt a főapát által elvitt holmik miatt. A főapát tagadta az ellene felhozott vádakát, és arról írt az érseknek, hogy csupán a rárótt feladatokat teljesítette: „Az kelyhek megcsináltatásában relegálom magamat csornai plébános uramra, ő kegyelme tehet conscientiosa relatiót felőle, hogy harminczöt latnyi becsületes kelyhet csináltattam az ott valo templomra, kinek aranyozására négy aranyat, csináltatására kilencz forintot adtam, nyomott pedig az két pohár ötvenkét latot. Ebből már megtetszik, ha defraudálni akartam-e az szentegyházat. A szőnyegetek pedig szememmel sem láttam, nem hogy kezemhez jutottak volna.”⁵⁸ Ilyen problémákhoz vezetett egy látszólag jól megírt végrendelet.

Ha Szenttamásy Mátét nem is lehet a katolikus megújulás kiemelkedő képviselői közé sorolni, személyisége és pályája azt jelzi, hogy a katolikus megújulás a XVII. század közepén Magyarországon már tudott olyan embereket kitermelni, akik életüket a megújulás szellemében élték le és annak legfontosabb értékeit közvetíteni is képesek voltak. Ezek közé tartozott Szenttamásy is, aki a rábaközi katolicizmus megerősítésével, a csornai prépostság anyagi alapjainak megerősítésével, a prépostsági templom és a konvent újjáépítésével egyházának jelentős szolgálatot tett.

⁵⁵ Uo. Fasc. 37. Nr. 31, 32.

⁵⁶ A kincstár által átvett gabona és más ingóságok listája, 1676. IV. 20. Uo. Fasc. 37. Nr. 48.

⁵⁷ HORVÁTH: A csornai premontrei prépostság kommandátorai 19. – Ghillány és Mednyánszky jelentése 1676. V. 25. Pozsony. MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 48.

⁵⁸ Molnár Szulpicz: A pannonthalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend fölözlatása és föléledése. 1535–1708. In: A Pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története IV. Főszerk. Erdélyi László. Bp. 1906. 106–107.

Függelék

Szenttamásy Máté csornai prépost hagyatékában összeírt könyvek jegyzéke (1676)
(MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 25.)

Az Ur Bottiaban könievek szama

1. Liber Tractatus in universam Philosophicam
2. Liber Oppus Josefi de Bello Judaei⁵⁹
3. Liber Patris Josephi Sperancie opus⁶⁰
4. Liber Ortulus Animae⁶¹
5. Liber Concordantiae Majoris Bibliae⁶²
6. Liber Antonii Bonfiii Opera⁶³
7. Liber Biblia Ungarica⁶⁴
8. Liber Breviarium Unum Lacernum (?)
9. Liber Justi Lipsii de Constantia⁶⁵
10. Liber Scriptura Sacra Latina
11. Liber Patris Jakobi Tirin opus⁶⁶
12. Liber Patris Joannis Ausoli Opus
13. Liber Expositiones Evangelii
14. Liber Officia Sanctorum
15. Liber Hereticus Ungaricus
16. Auctarium Patris Mathiae Fabri⁶⁷
17. Laurentii Surii Opus⁶⁸
18. Liber Ungaricus De Trinitate
19. In Michaellem Profetam Commentaria

⁵⁹ Josephus Flavius munkája a zsidó háborúról, De bello Judaico.

⁶⁰ *Josephus Speranza: Sripturae selectae: variis translationibus, ac Sanctorum Patrum sententia, sacrorumque interpretum ...* Lugduni 1659. – Hasznos segédkönyv, amely azonban Magyarországon elég ritka volt.

⁶¹ Hortulus animae, a XVI. század egyik legnépszerűbb imakönyve, amely a század során számtalan kiadást megért, már 1501-ben megjelent német fordításban, ifjabb Hans Holbein illusztrációival először 1515-ben látott napvilágot, 1498–1523 között 30 kiadása volt.

⁶² Talán az alábbi mű egyik kiadásáról lehet szó: Concordantia maioris sacr. Bibliae. Basel 1528 (Frobenius kiadványa).

⁶³ Vlsz. az 1581-es (Frankfurt) vagy talán 1606-os kiadás (Hanovia) lehetett.

⁶⁴ Minden bizonnyal a Káldy György-féle fordítás, megjelent Bécsben 1627-ben.

⁶⁵ Justus Lipsius híres munkája, amely 1584-ben Antwerpenben jelent meg először.

⁶⁶ *Petrus Jacobus Tirini: In totam Sacram Scripturam commentaria.* Antverpiae 1632.

⁶⁷ *Matthias Faber: Auctarium.* Graecii 1646. – Matthias Faber (1586–1653), a római Germanicum növendéke, bajorországban működött, majd 1637-től az osztrák provincia tagja, aki 1647-től Magyarországon működik, 1648–1652 között a bányavárosokban, 1653-ban Nagyszombatban. – Művei: Concionum opus tripartitum. 1631–1634., Auctarium 1646., Conciones posthumae 1654. – művei 1898-ban tíz kötetben megjelentek Torinóban.

⁶⁸ Laurentius Surius kartauzi (1522–1578), fordítások, történeti munkája (Commentarius brevis rerum in orbe gestarum 1500–1564. Löwen 1566., németül Köln 1568), továbbá Concilia omnia tum generalia tum provincialia, I–IV, Köln 1567), számos egyházatyát adott ki, főműve De probatis Sanctorum historiis, I–VI, Köln 1570–1575), ez a bollandisták előfutárává tette.

20. Francisci Toleti instructio sacerdotum⁶⁹
21. Tabula Materium in Dominica
22. De Venerabili Sacramento
23. Ludovicus Granatensis⁷⁰
25. Sigismundi Ferrarii Opus⁷¹
25. Quadruplex Messalis Expositio
26. Historicus Antiquus
28. Expositio Hymnorum
28. Corona Lucida (??)
29. Lucleus (!) Discursum⁷²
30. Praecationes de Passioni Domini
31. Mantuanii Calvina (?) de Beata Virgine
32. Mathiae Fabri Conciones⁷³
33. Liber Hereticus Georgii Majir
34. Petri Bornamissae Cantiones
35. In Evangeliae Expositio
36. Didori Seculi⁷⁴
37. Liber medicus
38. Hortus Pastorum⁷⁵
39. Sermones Funebres⁷⁶
40. Jacobo Markanczi Opus⁷⁷
41. Rituale⁷⁸
42. Opus Tripartitum Mathiae Fabri⁷⁹

⁶⁹ *Francisco Toledo SJ* (1532–1596): De instructione sacerdotum libri septem (Summa casuum név alatt is). Lyon 1599.

⁷⁰ Luis de Granada (†1588) spanyol domonkos misztikus valamely munkája.

⁷¹ De rebus Hungariae. Viennae 1637. (magyarországi domonkos rendtörténet).

⁷² *Nicolaus Hampel*: Nucleus discursum seu Disputationum in jure publico editorum de statu Romani Imperii. Gießen 1621.

⁷³ *Matthias Faber*: Concionum opus opus tripartitum. Ingolstadii 1631–1634.

⁷⁴ Diodorus Siculus (Kr. e. I.sz.) „Bibliotheke” című műve ókori világtörténet, *Historiarum liber priscarum*... 1482.

⁷⁵ *Jacobus Marchantius*: Hortus pastorum. Coloniae 1643.

⁷⁶ Ez is lehet Marchantius munka, az 1642-ben Kölnben megjelent *Conciones funebres*.

⁷⁷ Jacobus Marchantius egy másik munkája, talán a Magyarországon számos példányban forgó *Rationale Evangelizantium* (Köln 1641), vagy a szintén ismert *Resolutiones pastorales* (Köln 1655).

⁷⁸ Talán a Draskovich György püspöksége alatt 1636-ban kiadott *Rituale Jauriense* példányáról van szó.

⁷⁹ *Matthias Faber*: Concionum opus. Ingolstadii 1631.

Kivételes karrier? Szempontok Széchényi György esztergomi érsek pályafutásához

A magyar múltból jó néhány ragyogó életpályát lehet felsorolni, akik saját képességeikre támaszkodva futottak be kiemelkedő karriert. Elég legyen itt Bakócz Tamás, Esterházy Miklós, Szelepcsényi György, Grassalkovich Antal pályájára utalni. E pályák közé tartozik Széchényi György (1605 k. – 1695) esztergomi érsek pályája is, aki Szécsényben egy nem nemes katona fiaként látta meg a napvilágot, és mint a magyar katolikus egyház feje fejezte be pályáját, megteremtve családjá felemelkedéséhez a hátteret. Életpályáját nem oly régen Koltai András foglalta össze az esztergomi érsekek életrajzát tartalmazó gyűjteményes kötet számára.¹ Annak nem látom értelmét, hogy megismételjem az ott olvasható adatokat, bár talán nem árt újra leírni, hogy Széchényi György nem 1592 körül született, hanem jó pár évvel később, 1605 körül, és így nem volt 103 éves halála idején, hanem csak 90, ami akkor is, ma is, tisztos életkornak számított. A következőkben inkább megpróbálok annak utánajárni, hogy mennyire tekinthető Széchényi György karrierje egyedinek, hogy viszonyul egykorú társai karrierjéhez, illetve hogy minek köszönhette sikereit.

Sajnos a Szabó/Széchényi család korai történetéről nagyon kevés forrás áll rendelkezésre. Így arról a közegről, amelyben György felnőtt nem sok konkrétumot tudunk. A család vagyoni helyzete, rokoni kapcsolatai, továbbá Szécsény és Gyöngyös mezővárosokon belül elfoglalt társadalmi helye egyelőre ismeretlen.

Ifjúságára vonatkozó legkorábbi adat szerint 1622-ben lépett az esztergomi káptalan Nagyszombatban működő szemináriumába a fiatal György, aki ezt követően a szeminárium növendékeként néhány éven át a nagyszombati jezsuita gimnáziumot látogatta.² Pályaválasztása nem volt egyedi döntés, Szécsény, de a hódoltság jelentős katolikus centrumának számító Gyöngyös is számos papot és szerzetest adott az ekkoriban még súlyos paphiánnyal küzdő katolikus egyháznak.³ Ennek oka részben egy elkötelezetten megélt katolicizmusból fakad, részben abból, hogy számos tehetséges ifjú számára az egyetlen felemelkedési útként az egyházi pálya kínálkozott. A Nagyszombatban eltöltött évekről (1622–1625) szintén csak szűkös információk állnak rendelkezésre. A nagyszombati jezsuita gimnázium anyakönyvében ezekből az évekből csupán az 1625. év diáknévsora maradt meg.⁴ Innen lehet tudni, hogy a gimnázium utolsó előtti, ún. poeta osztályát látogató

¹ *Koltai András*: Széchényi VI. György. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. 310–318. (további irodalommal).

² *Iványi Béla*: A gróf Széchényi-család leszármazása. *Turul* 41 (1927) 76–83, 83.

³ Gyöngyösről: *MOLNÁR*: Mezőváros és katolicizmus.

⁴ *EFK Kt Batthány-gyűjtemény Cat. IX. Tit. I. f. „Matricula Gymnasii Tyrnaviensis (1616–1695)”*. Az 1624/25. évi poeta tanulók névsora. fol. 12^{rv}.

György harmincheted magával próbált a latin költészet rejtelseibe behatolni. Osztálytársa közül néhányal a pályája később is összekapcsolódott. Büki Istvánnal, Jankovics Mártonnal és Szucsányi Mártonnal később több éven át együtt tanult a bécsi Pazmaneumban.⁵ Sylla Gáspár az esztergomi káptalanban volt kanonoktársa,⁶ Péchy Andrással pedig mint a pozsonyi káptalan tagjával találkozhatott újra, ha Pozsonyban járt.⁷ Társai közül ketten, Helesfényi Pál és Magula János a jezsuita rend tagjai lettek.⁸ Fontos társadalmi kapcsolatok teremtésére nem kínálkozott lehetőség, osztálytársai között ugyan kilenc nemes is akadt, de kivétel nélkül a széles nemesi réteg alsó feléből származó kismemes családok sarjairól van szó, főnemes nem volt közöttük.

Az esztergomi főegyházmegye tehetséges kispapjait hazai felsőfokú intézmény hiányában külföldre küldte tanulni. Többségük a főegyházmegye bécsi papnevelőjébe, a nem sokkal korábban megnyitott (1623) és alapítójáról Pazmaneumnak nevezett intézetbe került, míg a legkiválóbbak Rómába utazhattak, ahol a Collegium Germanicum et Hungaricum alapítványi helyei tették lehetővé tanulmányukat. Széchényi Györgynek nem sikerült a Rómában tanulók exkluzív társaságába bekerülnie.⁹ Ennek valószínűleg elég prózai okai voltak. Egyszerűen akkor, amikor felmerült a lehetőség, hogy külföldre menjen tanulni, Rómában nem állt rendelkezésre üres hely. Az esztergomi káptalan néhány hónappal Széchényi György Bécsbe bocsátása előtt (1625. február), 1624 decemberében küldte Rómába a gyöngyösi születésű Mihályi Istvánt. Ezt követően csak jó két évvel később nyílt lehetőség arra, hogy nagyobb számú magyar növendék mehessen az Örök Városba, 1627. szeptemberében azután nem kevesebb, mint tíz kispap érkezett egy időben oda, közöttük öten Pázmány Péter esztergomi érsek ajánlásával (csupán zárójelben tesszük hozzá, hogy köztük volt egykori osztálytársa Péchy András).¹⁰

Az esztergomi érsek tehát 1625. február elején Széchényi Györgyöt Bécsbe, a Pazmaneumba küldte, ahol a következő hat és fél évet filozófiai és teológiai tanulmányokkal töltötte. Társai többségének nem adatott meg, hogy a teljes filozófiai és teológiai kurzust (három év filozófia, négy év teológia) végig tanulják, a nagy paphiány miatt legtöbbször a legfontosabb gyakorlati ismeretek megszerzése után, amelyre három–négy év elegendő volt, felszentelték és plébániára küldték. Széchényi György azon kevesek közé tartozott, akinek lehetősége volt, hogy módszeres teológiai ismeretekre tegyen szert és a négy éves kurzust látogassa. Ennek köszönhetően előbb filozófiai bakkalaureátusi fokozatot szerzett (1627. április 21.), majd

⁵ FAZEKAS: A bécsi Pazmanenum magyarországi hallgatói Nr. 21, 24, 29.

⁶ A római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult Sylla 1636–1640 között volt esztergomi kanonok. KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 248.

⁷ *Carolus Rimely*: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad S. Martinum. Posonium 1880. 270.

⁸ *Ladislau Lukács*: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Iesu I–XI. 1551–1640. Romae 1978–1995. II. 616, 665.

⁹ A Pazmaneum történetére: *Carolus Rimely*: Historia Collegii Pazmaniani. Viennae 1865.; FAZEKAS: A Pazmaneum története. – A Collegium Germanicum et Hungaricumra: *Bitskey István*: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Bp. 1996.; *Andreas Steinhuber*: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. I–II. Freiburg in Breisgau 1895.

¹⁰ VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 28–32.

a doktori fokozatnak számító magiszteri fokozattal (1628.augusztus. 17.) zárta le tanulmányait ezen a téren két tanulótársával, Senkvicz Márkkal és Fejérvári Mihállyal egyetemben.¹¹ Mindhárom növendék sikeresen haladt előre teológiai stúdiumaiban, ennek köszönhetően mindegyiküknek lehetősége nyílt arra, hogy a teológia első tudományos fokozatáért, a borostyánkoszorús fokozatért harcba induljanak. Ennek érdekében téziseket kellett összeállítaniuk, majd ezeket a téziseket nyilvános disputáción kellett a kar doktorai előtt megvédeniük. Ha ezen az akadályon sikerrel túlestek, szigorlati vizsgát kellett tenniük, ami azt jelentette, hogy Szent Tamás Summájából egy órán át vizsgáztatták őket. Sikeres szigorlat után már nem volt hátra más, mint az ünnepélyes avatás, amely alkalmával az avatandónak vendégül kellett látnia a kar doktorait.¹² Széchényi György és két társa ezeken az akadályokon 1631. július–augusztusában sikeresen túl is esett, augusztus 5-én (más forrás szerint) augusztus 10-én már sor is került avatásukra.¹³

A teológiai fokozatszerzésnek, még ha nem is doktori fokozatról volt szó, azért volt jelentősége, mert a korabeli magyar teológusok többségének erre részben a rövid tanulmányi idő, részben anyagi okok miatt nem volt lehetősége. A püspök kinevezésekkor szokásos kánoni eljárás során gyakran kerül jegyzőkönyvbe a jelölt hiányzó teológiai fokozatai magyarázataként, hogy Magyarországon ennek megszerzése nem szokás.¹⁴ A fokozatszerzéssel járó tekintélyes költségeket sok esetben a jelölt patrónusa, többnyire megyéspüspöke vállalta magára. Sajnos Széchényi esetében nem tudható, hogy a költségeket családja fedezte-e, vagy pedig esetleg ordináriusa, Pázmány Péter nagylelkűsége tette lehetővé a borostyánkoszorú elnyerését. Mindenképpen figyelemreméltó a tény, hogy fokozatot szerzett, mert bár tudományos működést soha nem folytatott, teológiai bakkalaureátusa kiemelte társai közül, tekintélyt teremtett számára, és talán nem tévedünk, ha gyors előmenetele egyik fontos komponensének tekintjük.

A Bécsben eltöltött évek még egy jelentős eseményt hoztak Széchényi György, sőt az egész Széchényi család életében. 1629. november 26-án Bécsben II. Ferdinánd Széchényi György, a hét szabad művészetek és a filozófia doktora, valamint édesanyja, Bán Sára és testvére Széchényi alias Szabó (Szabófi) Lőrinc számára címereslevelet állított ki.¹⁵ A címereslevél sajnos nem ad közelebbi felvilágosítást arról, hogy vajon Széchényi György milyen érdemek alapján nyerte el a nemesiséget, csupán az ekkor használatos formulával adta vissza érdemeit, a koronának és az uralkodónak tett szolgálatokat emlegetve. A nemeslevél arra nézve sem ad felvilágosítást, hogy ugyan ki segíthette a kiváltságlevél megszerzését. Lehetséges, hogy az akkor hivatalban lévő kancellár, Sennyey István váci (majd győri) püspök

¹¹ Széchényi György sajátkezű feljegyzése tanulmányai éveiről: *Bártfai Szabó László*: A sárvár-felsővidéki Széchényi-család története. I. 1252–1732. Bp. 1911. 124. – A három növendék magiszteri vizsgájáról: PL Donations Nr. 4. Historia Collegii Pazmaniani ab A(nno) 1623 usque Annum 1761. pag. 7. – Személyükre: FAZEKAS: A bécsi Pazmanenum magyarországi hallgatói Nr. 6. (Apáthy), Nr. 11. (Fejérvári), Nr. 19. (Széchényi).

¹² FAZEKAS: A Pazmanenum története 96–98.

¹³ A teológiai kar anyakönyve szerint VIII. 5-én, Széchényi előbb idézett feljegyzése szerint erre 10-én került sor. UAW Th 16 „Acta Facultatis Theologicae 1569–1666” fol. 253v–254r.

¹⁴ *Galla Ferenc*: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác 1935. 38.

¹⁵ BARTFAI SZABÓ: A Széchényi család története I. 674–676, hasonmása a 126. oldal után.

(kancellár 1625–1635 között) volt a támogató, de lehetséges, hogy más nagyúri ajánló áll a háttérben. Bár Pázmány papnevelője alapítólevelében megtiltotta, hogy kispapjai magyar főurak ügyes-bajos intézését vállalják fel, nem kizárt, hogy a fiatal Széchényi valami ilyesmibe bonyolódott, amelynek ellenszolgáltatásaként jutott hozzá a címereslevélhez.¹⁶

A nemesítés ténye több okból is fontos. Egyrészt pontosan mutatja, hogy az ifjú Széchényi mindkét lábával a valóság talaján áll. A megszerzett címereslevél ugyanis a feudális társadalom kiváltságos csoportjába emelte őt és családját. Bár az újabb történeti kutatások egyre inkább azt jelzik, hogy a feudális társadalom törésvonalai nemcsak a rendi kiváltságok mellett futottak, ugyanakkor tagadhatatlan tény, hogy a privilegiális rendhez tartozás megkönnyítette a karriert. Bár ezen a téren kutatások alig történtek, a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a magyar katolikus egyház a XVI–XVII. században nyitott volt, a társadalmi felemelkedés egyik fontos csatornáját képezte, azonban az is látható, hogy a XVII. század során elsősorban már azok futottak be karriert, akik a kiváltságos osztályhoz, a nemességhez tartoztak. Felemelkedés tehát elsősorban a társadalmi osztályon belül volt lehetséges. Ez a megállapítás teljes mértékben egybevág Wolfgang Reinhard más európai országok egyházi vezető rétegéről tett megfigyeléseivel.¹⁷ A nemeslevél megszerzése legalább olyan fontos alapot jelentett egy majdani sikeres karrierhez, mint a teológiai fokozat.

Néhány mondat erejéig érdemes még a Pazmaneummal foglalkozni. Ezekben az években 35–40 fő között mozgott a szeminárium létszáma, évente 6–10 kispapot szenteltek föl, akiknek a helyét újabb növendékek foglalták el.¹⁸ Így bécsi évei alatt tekintélyes számú szeminaristával került Széchényi György kapcsolatba. Társai közül többekkel az esztergomi káptalanban találkozhatott újra. Így Apáthy Mártonnal (esztergomi kanonok 1631–1642), a vele együtt fokozatot szerző Fejérváry Mihállyal (esztergomi kanonok 1634–1638), a gyöngyösi Baghy Józseffel (esztergomi kanonok 1630–1642), illetve Pálfalvai Jánossal (esztergomi kanonok 1632–1656), a későbbi váradi püspökkel és szepesi préposttal is.¹⁹ A közösen eltöltött tanulmányi évek a későbbi pálya, főleg a szoros kapcsolattal járó káptalani lét esetében kellő alapot jelenthettek alkalmi vagy tartósabb együttműködésekhez, egymás segítéséhez.

A bécsi egyetemen ezekben az években tanuló magyarországi hallgatók névsorát lapozgatva számos névvel találkozhatunk, akinek a pályája később metszhette főhősünk pályáját. Ekkoriban tanult Bécsben a Lengyelországból nem sokkal ko-

¹⁶ FAZEKAS: A Pazmaneum története 19.

¹⁷ *Wolfgang Reinhard*: Kirche als Mobilitätskanal der frühneuzeitlichen Gesellschaft. In: Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität. Hrsg. von *Winfried Schulze* unter Mitarbeit von *Helmut Gabel*. München 1988. 333–351.

¹⁸ FAZEKAS: A Pazmaneum története 143.

¹⁹ Apáthy: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 6; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 236. – Fejérváry: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 9; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 250. – Baghy: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 17; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 236. – Pálfalvai: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 26; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 243; TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei II. 35–42.

rábban visszahozott Homonnai Drugeth János gróf (1624), Bosnyák István báró, későbbi nyitrai püspök és magyar kancellár (1624), Luzsénszky Joachim későbbi nagyváradai püspök (1624), Pálffy Mátyás heiligenkreuzi ciszterci szerzetes, későbbi pannonhalmi főapát, Orossy György későbbi kancelláriai titkár (1625), felbukkant Bécsben rövid időre Erdődy Gábor és György gróf (1628), és egy rövid ideig együtt tanult Lászlóffy Pál későbbi kancelláriai regisztrátorral is (1630).²⁰ A felsoroltak többsége és főhősünk közötti szorosabb kapcsolatot egyelőre nem lehet kimutatni, kivéve Luzsénszky Joachimot és az utoljára említett Lászlóffy Pált, akiket 1646-ban tanúként hallgattak ki Széchényi György pécsi kánoni perében, ahol mindketten úgy vallottak, hogy diákkoruk óta ismerik az eljárás alanyát, ez főleg a lengyel születésű Luzsénszkyre állhat, aki hét éven át volt tanuló társa, és akivel később Pázmány érseki aulájában is együtt szolgált.²¹

Kapcsolata a Pazmaneummal később sem szakadt meg. Győri püspökként alapítványt tett, amelynek segítségével kezdetben tizenkettő, később tíz győri kispap tanulhatott Bécsben a Pazmaneumban.²² 1681-ben, amikor fényes külsőségek között megtartotta aranymiséjét a bécsi akadémiái templomban, az akkori pazmanisták metszetet készítettetek tiszteletére.²³

Saját feljegyzése szerint hat és fél év után 1631. augusztus 25-én hagyta el a császárvárost, és néhány nap múlva, 1631. szeptember 9-én Lósy Imre váradi püspök, esztergomi nagyprépost, érseki helynöktől megkapta kinevezését a sellyei plébániára.²⁴ Nem sok időt töltött azonban plébánián, mert már 1632. február 8-án Pázmány a távozó Pyber János utódaiként esztergomi kanonokká nevezte ki.²⁵ Ezzel Széchényi György az egyházi középréteg tagja lett, méghozzá azon káptalan tagjaként, ahonnan a legtöbb lehetőség nyílt további emelkedésre.

Széchényi György 1632-es kinevezését követően tizenhat éven át volt az esztergomi káptalan tagja. E másfél évtized során a 23–24 stallumból álló testület legfontosabb tagjai közé emelkedett, 1644-ben olvasókanonoki kinevezést kapott, kanonoksága utolsó éveiben pedig mint érseki helynök gyakorlatilag az egyházmegye irányításában is kulcsszerephez jutott.²⁶ Mivel a katolikus megújulás korabeli magyarországi egyházi középréteg vizsgálatát még nem végezték el, a megkérdőjelezhetetlen megállapításokkal ezért még egyelőre várni kell.²⁷ Jelenleg úgy tűnik, hogy a késő középkori helyzethez képest számban megfogyatkozott kanonoki réteg bázisát az intézmény környezetét képező város polgársága, illetve a környék ne-

²⁰ *Kissné Bognár Krisztina*: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13) Bp. 2004. 82–87.

²¹ IVÁNYI: A gróf Széchényi-család leszármazása 80. – Luzsénszky személyére: KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 251. – Luzsénszky 1624-ben iratkozott be a bécsi egyetemre mint „Neoforensis Polonus”. Die Matrikel der Universität Wien IV. 1579/II–1658/59. 123. – Lászlóffy Pál: *Koltai András*: A Lászlóffy-kódex újkori tulajdonosairól. MKSz 124 (2008) 93–110.

²² FAZEKAS: A Pazmaneum története 34.

²³ FAZEKAS: A Pazmaneum története 86. – A metszet reprodukciója: BÁRTFAI SZABÓ: A Széchényi család története I. 161.

²⁴ BÁRTFAI SZABÓ: A Széchényi család története I. 124. – IVÁNYI: A gróf Széchényi-család leszármazása 81–82.

²⁵ IVÁNYI: A gróf Széchényi-család leszármazása 82.

²⁶ I. m. 83.

²⁷ A legjobb összefoglalás a témáról: MOLNÁR: A bátai apátság 13–37.

messége adta. A javadalmat nyert kanonokok többségét nem annyira az intellektuális munka, hanem jóval inkább a gazdasági tevékenység és a káptalanra háruló jogi (hiteleshelyi) feladatok elvégzése kötötte le, jóllehet a sikeres kanonoki pályához hozzátartozott a magasnak nevezhető iskolázottság. A római Germanicum-beli végzettség, illetve a bécsi Pazmaneumbeli tanulmányok segítették a gyorsabb stallumhoz jutást. Ugyanakkor a kanonokok a katolikus reform munkájába igen vonatottan kapcsolódtak be.

A fentebb vázolt képet mutatja az esztergomi káptalan is Széchényi György belépésekor, 1632-ben. Az akkori kanonokok közül többen végeztek Rómában (hat fő), míg mások Bécsben az esztergomi káptalan által igazgatott ösztöndíjas helyeken tanultak (öt fő), illetve megjelentek az első pazmaniták is (négy fő), ketten Grazban, egy valaki pedig Olmüchenben tanult.²⁸ A belépési életkort vizsgálva, bár ezen a téren csak hozzávetőleges életkor állapítható meg, jól látható, hogy ebben az időszakban az érsek tudatosan sok fiatal, a papnevelőből éppen kikerült, vagy csupán néhány éves lelkipásztori működést felmutató személyt neveztek ki a káptalanba. A néhány főnemesi származású egyházi szinte azonnal tagja lett a testületnek, Jakusith György báró már 23 évesen (1631), Bosnyák István báró 29 évesen azonnal a Germanicum elvégzése után tagja lett a testületnek (1635), mint ahogy hozzá hasonlóan Pálffy Tamás gróf is az iskolapadból egyenesen a kanonoki stallumba érkezett (1645). De akadnak még villámkarrieres a nem főnemesi származékok között is, Lippay János személynök fia, az előkelő hivatalnoknemes családból származó Lippay György 25 évesen (1625), az erdélyi születésű Pálfalvai János 26 évesen (1632) kapott kinevezést. Széchényi György a maga hozzávetőleges 27–28 évével egyáltalában nem tekinthető egyedüli esetnek. A számos fiatal kanonoki kinevezése világosan mutatja, hogy az érsek nem volt megelégedve az idősebb generáció teljesítményével, és a fiatalítással új szemléletet kívánt a testületben meghonosítani, amely azután hosszú távon meghozza majd a maga gyümölcsét. A kanonokok származásáról átfogó kutatások hiányában nem lehet képet alkotni. A rendelkezésre álló adatok alapján a nemesség alsó része és a városi-mezővárosi polgárság katolikusnak maradt csoportjai adták a kanonokokat leginkább. Egyébként nem Széchényi György az egyetlen, aki hódoltsági kapcsolatokkal rendelkezik, egykori bécsi tanulóútasa, a már emlegetett Baghy József gyöngyösi, Bordács Gergely kecskeméti (1631), Mihályi István gyöngyösi származású volt (1632).

Későbbi kanonoktársai közül érdemes Bosnyák István (kinevezve 1635) későbbi nyitrai püspök, kancellár, Szelepchényi György (1636) esztergomi érsek, Szegedy Ferenc (1644) későbbi egri püspök, kancellár, Pálffy Tamás (1645) egri püspök, kancellár nevét megjegyezni, velük majd a következő évtizedekben többször is kapcsolatba fog kerülni.²⁹

Széchényi György kanonoki működéséről nem sok tudható. Az egyelőre rendelkezésre álló adatok szokványos kanonoki pályát rajzolnak fel. Miközben lassan araszol előre a ranglétrán, kanonoktársaihoz hasonlóan igyekezett további javadal-

²⁸ Az esztergomi káptalan vizsgálatának alapját Kollányi Ferenc fentebb már többször idézett monográfiája képezte.

²⁹ KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 244–245. (Bosnyák), 245–248. (Szelepchényi), 259–260. (Szegedy), 261–263. (Pálffy).

makat szerezni. Így jutott hozzá a Thurzó család kihalása után ismét katolikus kegyurak által adományozott vágújhelyi prépostsághoz 1638. március 22-én.³⁰ Az esztergomi káptalan egy 1646-os igazolásából („erkölcsi bizonyítványa”) lehet tudni, hogy ekkoriban hat éven át a Szent István szemináriumot is vezette, közben, 1635-ben tornai főesperes, 1641-en pedig zólyomi főesperesi kinevezést nyert.³¹

A török előrenyomulás következtében több püspökség területe került oszmán uralom alá, székváros és komoly jövedelem hiányában e püspöki címeket – ilyennek számított a csanádi, a pécsi, a váradi, az erdélyi és többé-kevésbé a váci is – többnyire a káptalanok méltóságviselői nyerték el. Ily módon az egyházi középréteg felső része és a főpapság alsó része egybeolvadt, közöttük folyamatosság alakult ki. A püspöki cím emelte a középréteg reprezentánsai tekintélyét, ugyanakkor azzal a fejleménnyel járt, hogy ezen püspöki címek elnyerése nem garantálta automatikusan, hogy viselőjük a valódi, egyházmegyével rendelkező főpapi csoport részese lesz. A főpapi réteg XVI–XVII. századi története éppúgy feldolgozatlan, mint a középrétegé, így ismét csak kellő óvatossággal vonhatók le következtetések.³² Az egyházi társadalom ezen csoportjába Széchényi György 1643. november 20-án lépett, amikor is az uralkodó, III. Ferdinánd csanádi püspökké nevezte ki.³³ Mint jelzésre került, püspöki kinevezése után nem hagyta el a káptalant, sőt újabb javadalomhoz jutott. Az egi nagypréposti javadalmat nyert és az egi káptalanba távozó Pálfalvai János utódaaként 1644. január 27-én olvasókanonoki kinevezést nyert.³⁴ Ezzel a kinevezéssel az esztergomi főszékeskáptalan legfontosabb tagjai közé emelkedett.

Bár a csanádi püspöki cím csak cím volt, nem hozott több jövedelmet, mint néhány száz forintot, és a néhány évtizeddel korábbi viták után kétségessé vált a pápai kinevezés, mégiscsak belépést jelentette a magyar püspöki karba, amelyhez hagyományosan társult a magyar tanácsosi cím is. Ráadásul mindezt Széchényi György viszonylag fiatalon, negyven éves kora alatt szerezte meg. A püspöki kinevezések általában bonyolult hatalmi játék eredményeként következtek be, amelynek során mindenki igyekezett minnél befolyásosabb támogatót, egyházi vagy világi személyt felvonultatni. Egy-egy üresedés általában láncreakciót vált ki, mert a megüresedett hivatal betöltése ritkán történt újonccal, hanem egy már érdemesült személy lépett előre egy jobban jövedelmező, magasabb megbecsülést jelentő hivatalra.

1643 nyarán Nagyfalvi Gergely váci püspök halála váltott ki mozgást a magyar főpapságon belül. A váci püspöki széket Püsky János csanádi püspök kapta meg, akinek a helyére viszont Szelephényi György lépett elő (1643. július 15.), de

³⁰ IVÁNYI: A gróf Széchényi-család leszármazása 82–83.

³¹ Uo. 83.

³² Az utóbbi időben Tusor Péter kutatásainak köszönhetően kezd a XVII. századi főpapság története feltárulni, kibontakoznak azok a körülmények, amelyek elősegítették és amelyek akadályozták a magyar katolikus reform kibontakozását: *Tusor Péter: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*. Sz 134 (2000) 431–459; *uő: A magyar hierarchia és a pápaság a 17. században (Problémák és fordulópontok)*. Sz 136 (2002) 527–545, Uő: *Purpura pannonica*.

³³ MNL OL A 57 vol. 9. pag. 564–565.

³⁴ IVÁNYI: A gróf Széchényi-család leszármazása 83.

közben meghalt Czeglédy Albert egri nagyprépost, pécsi püspök, így Szelepchényi rövid időn belül még egy lépést tehetett előre és 1643. november 20-án pécsi püspök lett.³⁵ A megüresedett csanádi püspökséget kapta meg Széchényi György. A közel egykorú, nagyjából hasonló származású Szelepchényi, mint fentebb láttuk, néhány évvel Széchényi után került a káptalanba, mégis gyorsabb volt előmenetele (már 1642 végén elnyerte a novi püspöki címet). A gyors felemelkedés Szelepchényi diplomáciai szolgálataival magyarázható, ezekben az években több alkalommal kapott konstantinápolyi küldetést, amelyet eredményesen oldott meg.³⁶ Diplomáciai megbízatásai ugyanakkor arra is módot adtak, hogy saját kapcsolatokat építsen ki a Habsburg-birodalom és az uralkodói udvar irányítóival, amely pályáját elősegítette. Egy levél szerint Széchényi Györgyöt Bosnyák István veszprémi püspök, kancellár, egykori tanuló társa támogatta. Lippay érsekhez írt levelében dicsérte tudományát, jó erkölcsét, magaviseletét, és úgy vélte: „tehetsége is nagyon annyi, hogy böcsületesen elviselheti a püspökséget”.³⁷ Kinevezése nem következhetett volna be Lippay érsek támogatása nélkül, aki ekkoriban úgy az egyházi, mint a politikai életre nagy befolyással bírt.³⁸ Az érsek iránta megnyilvánuló bizalmát mutatja nem sokkal később bekövetkezett olvasókanonoki és minden bizonnyal erre az időre datálható helynöki kinevezése.

Néhány hónappal később, 1644 nyarán a Telegdy János lemondásával megürült nyitrai püspökség rövidnek bizonyult betöltése indított meg mozgást a magyar katolikus hierarchián belül, ugyanis a püspöki székre viszonylag gyorsan régi ismerősünk, Bosnyák István kancellár kapott kinevezést (1644. június 24.), de nem sokkal később, augusztus elején váratlanul elhalálozott.³⁹ Így furcsamód éppen egyik jóakarója halála nyitotta meg az újabb előrelépés lehetőségét Széchényi György előtt. A nyitrai püspökségre ekkor Püsky János váci püspököt nevezték ki, a Bosnyák után még üresedésben lévő veszprémi püspökségre Szelepchényi György került, a váci püspökséget pedig Kopcsányi Mihály szerémi püspök nyerte el.⁴⁰ Sze-

³⁵ *Tusor Péter*: Szelepchény V. György. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. 304. – MNL OL A 57 vol. 9. pag. 562–563. (Pécs).

³⁶ Diplomáciai küldetéseiről az 1683-as bécsi ostrom után elkobzott ingóságai érdekében írt folyamodványában maga így vallott: „a trigesimo octavo supra millesimum sexcentisimum anno . . . semper in continuis Maiestatum Sacrarum laboribus desudaret, et primo quidem, dum tempore comitorum, coronationisque Augustissimae Imperatricis Mariae, in publico, communis boni servitio a Sua Maiestate gloriosae memoriae Ferdinando III. Romam ablegatus fuisset, post vero 1639 et 1640 necnon duobus subsequentibus, ut pote 1642 ac 1645 annis Constantinopolim ad portam Othomannicam missus exstissem, inibique cornua rebellis senioris Rakoczy infregissem, ac postmodum redux, cancellariatus officio oneratus in diversis periculosissimis, tam in Transylvaniam, quam Poloniam ablegationibus, ac in imperio negotiationibus, indefesso semper labore, singularique fidelitate, operam meam impendissem, denique quadraginta quinque annos vitae meae in Augusta aula consumpsisse.” ÖStA AV FHK A HKA HFU r. Nr. 295. Konv. 1684. Jän. fol. 153–55.

³⁷ Bosnyák István levele Lippay Györgyhez, 1643. november 8. Bécs. PL Archivum Saeculare, Classis X. Nr. 196. *Missiles csomó 1642*. XI – 1643, pag. 182–184.

³⁸ Lippay személyére további irodalommal: *Tusor Péter*: Lippay IV. György. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. 296–303.

³⁹ MNL OL A 57 vol. 9. pag. 597–598.

⁴⁰ Szelepchényi kinevezése veszprémi püspökké 1644. augusztus 7. MNL OL A 57 vol. 9. pag. 599–600. – Püsky János nyitrai kinevezése, 1644. szeptember 13.: MNL OL A 35 238 ex 1644 – Kopcsányi (Kopchányi) váci püspöki kinevezése, 1644. szeptember 13.: uo. A 35 240 ex 1644.

lepchényi megüresedett javadalmát, a pécsi püspökséget Széchényi György kapta meg, míg a szerémi püspöki cím Kisdy Benedek esztergomi nagypréposté lett.⁴¹ E kinevezési sornál már jól látszott Szelephényi György befolyása. Lippay érsek eredetileg, betartva az előmeneteli sorrendet, Püsky János váci püspököt javasolta a veszprémi püspökségre, Szelephényi Györgyöt pedig a vácira. Szelephényi potenciális vetélytársának, Püskynek a jobb javadalmat jelentő nyitrai püspökséget járt ki, ily módon magának meg tudta szerezni a vácinál komolyabb jövedelmet biztosító, nagyobb presztízzsel rendelkező veszprémit.⁴² Szelephényi ugyanakkor elérte azt is, hogy magyar udvari kancellárrá nevezzék ki, ami – jóllehet komoly adminisztratív feladatot jelentett – ugyanakkor biztosította a közvetlen érintkezés lehetőségét a birodalom vezetőivel, sőt magával az uralkodóval is, nem is beszélve a kancelláriai illetékekből húzható bevételek jelentőségéről.

1646–1648-ban újabb jelentős változások zajlottak le a magyar püspöki karon belül, amikor egymás után több magyar főpap halálozott el. 1646 márciusában elhunyt Kopcsányi Mihály váci püspök, pozsonyi prépost. A megürült püspökségért harcba indult Széchényi György is, akinek érdekében Forgách Ádám fordult az uralkodóhoz, érdemei közül külön kiemelte, hogy az 1644–45-ös erdélyi támadás során személyesen harcolt.⁴³ Forgách fellépése azt mutatja, hogy Széchényi György kapcsolatrendszere a világi arisztokrácia felé is szélesülni kezdett, és már a főúri rétegen belül is tudott támogatókat felmutatni. Ez talán összefüggött a Rákóczi-féle támadás idején tanúsított, előbb említett magatartásával is. Forgách fellépése azonban eredménytelen maradt. Ezúttal Lippay érsek akarata érvényesült Forgách Ádám és Pálffy Pál elképzelésével szemben (utóbbi Kisdy Benedeket támogatta), aki az előbb említett erdélyi támadás során a Szepességből előzött Hosszúthóthy László nagyváradi püspököt, szepesi prépostot kívánta valamilyen módon kárpótolni.⁴⁴ A két hoppon maradt aspiráns azonban kapott kárpótlást, a pozsonyi prépostság Kisdy Benedeknek jutott, aki egyébként Hosszúthóthy utóda lett a nagyváradi püspökségben, Széchényi Györgyöt pedig a Bosnyák István halála után üresedésben lévő bozóki prépostsággal elégtették ki.⁴⁵ Ez a megoldás azt mutatja, hogy a klérus esetében ugyanaz a bonyolult, kapcsolati rendszerre, személyes súlyra tekintettel lévő előmeneteli rendszer működött, amely megfigyelhető majd évszázadokon át a Habsburg-birodalom állami vezetése esetében.

Az előbbi események után nem sokkal újra mozgásba kellett hozni a pártfogókat, mivel 1647. november 21-én váratlanul elhunyt a mindössze 38 éves Jakusith György egri püspök, 1647 decemberében a 60 éves Bogdán Márton zágrábi püspök, 1648 elején pedig az idős, beteges, 64. évében járó Hosszúthóthy László váci püspök. Mivel a zágrábi püspökség betöltése a horvátországi klérus tagjaival történt,

⁴¹ Széchényi pécsi kinevezése, 1644. szeptember 23.: MNL OL A 57 vol. 9. pag. 601–602. – Kopcsányi szerémi kinevezése: uo. pag. 609–610.

⁴² Lippay György propositiója az uralkodóhoz, 1644. június 7. MNL OL A 30 Fasc. 1. Nr. 181.

⁴³ Forgách Ádám III. Ferdinándhoz, 1646. március 29. Érsekújvár. MNL OL A 32 I. Nr. 550.

⁴⁴ Lippay György levele III. Ferdinándhoz, 1647. április 8. Pozsony. MNL OL A 30 Fasc. 1. Nr. 206. – Pálffy Pál ajánlása Kisdy Benedek részére, 1646. március 30. MNL OL A 33 1646 Nr. 24.

⁴⁵ Kisdy Benedek pozsonyi préposti kinevezése, 1646. április 23. Bécs: MNL OL A 57 vol. 9. pag. 712. – Széchényi bozóki préposti kinevezése: uo. pag. 712.

a magyar főpapok törekvései a váci és az egri püspökség megszerzésére korlátozódtak. Ha teljes mértékben nem is látható a megmozgatott pártfogók sora, illetve a különböző elképzelések, a bekövetkezett események azt mutatják, hogy Szelepchényi György befolyása néhány év alatt tetemesen megnőtt, Draskovich János nádor Ferdinand Jakob Kurtz birodalmi alkancellárhoz írott két levele legalábbis ezt mutatja. Szelepchényi ezúttal a nyitrai püspökséget nézte ki magának, amely több jövedelmet hozott, mint a török által részben meghódított, részben folyamatosan veszélyeztetett veszprémi püspökség, ennek érdekében kész volt a néhány évvel korábban kinevezett nyitrai püspököt, Püsky Jánost a váci püspökség mellett a kalocsai érseki címmel kárpótolni, illetve kiegészítésképpen a pozsonyi prépostságot és a sági prépostságot neki megszerezni. A megüresedett egri püspökség Szelepchényi számára nem jött szóba, mivel messze feküdt Bécstől, emiatt nem tudta volna azt ellátni.⁴⁶ Szelepchényi végül elnyerte a vágott nyitrai püspökséget, míg Püsky visszakért a váci püspökségre, és megkapta mellé a pozsonyi prépostságot.⁴⁷ Az ügylet másik haszonélvezője Széchényi György lett, aki Szelepchényi utódaként veszprémi püspöki kinevezést kapott, és ezzel „valódi” püspökké vált (1648. április 18.). A kinevezést követően lemondott esztergomi káptalani javadalmairól – a vágújhelyi és a bozói prépostságot megtartotta –, és Sümegre költözött.⁴⁸ Ezzel kezdődött meg működésének az a szakasza, amely nevét a magyar egyház- és művelődéstörténelem számára olyan emlékezetessé tette.

Az ok-okozati összefüggések bővületében élő történész nehezen ismeri el, hogy egy-egy karrier alakulásában a szerencse is szerepet játszik, pedig tagadhatatlan. Széchényi György előtt a felemelkedést a vele közel egykorú (szül. 1606) Bosnyák István és a nála fiatalabb Jakusith György (szül. 1609) halála nyitotta meg. Mindketten arisztokrata származásukkal messze jobb kilátásokkal rendelkeztek, mint a frissen nemesített Széchényi György.

További kérdés, hogy mennyire tekinthető egyedinek főhősünk karrierje. Sajnos a koratűkori főpapi réteg módszeres vizsgálata, mint jelzésre került, még várta magára. A rendelkezésre álló adatok alapján az 1637–1685, tehát Pázmány halála és Széchényi esztergomi érseki kinevezése között hivatalt viselő 45 püspök adatait elemezve néhány megállapítás mégiscsak megkockáztatható.⁴⁹ A püspökök többsége a nemesi rendből került ki, közülük heten főnemesek voltak. Talán néhányan a polgári-mezővárosi rétegből származtak, de ezt olyan sikeresen titkolták el az utókor elől, hogy egyelőre nem lehet biztosan eldönteni származásukat (pl. Bőjthe Miklós, Felnay Ferenc). Végzettségüket tekintve 17 fő tanult a római Collegium Germanicum et Hungaricumban, 7 fő a Pazmaneumban, további hárman a bécsi egyetemre jártak, egy személy tanult Bolognában, egy másik Grazban, hárman pedig a hazai egyetemen, Nagyszombatba jártak. Mint látható, a római tanulmányok

⁴⁶ Draskovich János két levele Kurtz alkancellárhoz, 1648. március 5. és március 27. Pozsony. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 176. Konv. A. fol. 1–2, 3–4.

⁴⁷ MNL OL A 57 vol. 10. pag. 108–109.

⁴⁸ MNL OL A 57 vol. 10. pag. 109–110. (fogalmazványa: MNL OL A 35 140 ex 1648).

⁴⁹ A püspökökre vonatkozó adatok az egyes egyházmegyék történeti schematismusai, püspöki életrajzyűjtemények, illetve a Magyar Katolikus Lexikon életrajzi szócikkei alapján állítottam össze.

jelentették a legjobb kiindulópontot a karrierhez, amelyet Széchényi anyaintézménye a bécsi Pazmaneum követett.

A püspökök kinevezési életkorát szemügyre véve jól látható a főpapok egyik csoport életpályájuk jutalmaként került főpapi székbe, pl. Bőjthe Miklós kb. 57 évesen, Mokcsay András kb. 60 évesen, Pálfalvai János 53 évesen, Szenttamásy Máté 62 évesen, Zongor Zsigmond 63 évesen lett püspök. A püspökök egy másik csoportja viszonylag fiatalon jutott a magas méltósághoz, különösen igaz ez a főnemesi származású klerikusokra, pl. Bosnyák István 33 éves, Kollonich Lipót 35 éves, Pálffy Tamás 29 éves, Sennyey István 32 éves kinevezésekor. Széchényi György e két csoport között foglalt helyet, mintegy tizenöt éves szolgálat után nyerte el első püspöki kinevezését. Hozzá hasonló korban jutott püspöki méltóságba Püsky János (kb 40 éves), Szelepchényi György (39 éves), Szentgyörgyi Ferenc (42 éves).

Összesen 11 olyan főpap volt, aki legalább kétszer került áthelyezésre, és mindössze hárman voltak, akik négy alkalommal váltottak püspökséget (a kalocsai érseki címet csupán címnek tekintve). A három személy Püsky János, Szelepchényi György és Széchényi György, akik közül az utóbbi kettő az esztergomi érseki székig is eljutott. Ez az utóbbi adat azt mutatja, hogy az alulról jövő személynek jó egészséggel kellett rendelkeznie, ha karriert akart csinálni. A jó egészség Szelepchényi Györgynél és Széchényi Györgynél is jelen volt, hiszen Szelepchényi a nála öt évvel idősebb Lippait közel húsz évvel élte túl, a vele körülbelül egykorú Széchényi György pedig közel tíz esztendővel élt tovább nála.

Ha karrierjét párhuzamba próbáljuk állítani más korabeli karrierekkel, az előbb emlegetett Szelepchényi karrierje kínálkozik a legjobb párhuzamnak.⁵⁰ Nagyjából egyidősek, társadalmi származásuk között addig áll fent különbség, amíg Széchényi nem szerezte meg a címereslevelet, tanulmányi helyük eltér, míg azonban Széchényi Bécsbe került, addig Szelepchényinek Róma jutott osztályrészül, ahol azonban fokozatot nem szerzett. Széchényihez hasonlóan meglehetősen gyorsasággal, két év plébánosság után lett esztergomi kanonok (1636). Ettől a ponttól kezdve azonban karrierje gyorsabban halad, már 1642-ben novi püspök, majd 1644-ben veszprémi püspökként egyházmegyével rendelkező megyéspüspök lett, ugyanezen évben magyar királyi kancellár lesz, amely posztot esztergomi érseki kinevezéséig, sőt néhány hónappal még azután is betöltötte (1666). A magyar politikai élet tevékeny részese, aki közben több diplomáciai küldetést is ellátott, ahogy már említésre került. Ez utóbbi vonás lényeges különbség közte és Széchényi György között, aki politikailag ritkán lépett előtérbe. 1648 elején ugyan néhány héten át helyettesítette a kancellárt a Prágába utazó uralkodó mellett, ez azonban csupán alkalomra szóló kancellárhelyetteség (substitutus cancellarius) volt, később e minőségében nem működött, bár figyelemre méltó, hogy a karrierje szempontjából döntő veszprémi kinevezése ezekben a hónapokban fut (!).⁵¹ A XVII. században nem volt szokás valódi alkancellárok kinevezése, helyettük az egy-egy alkalomra szóló kancellárhelyettesek alkalmazása került előtérbe. Valószínűleg az agilis, pénzt nem megvető Szelepchényi sem vette volna jó néven, ha vetélytársa akad az udvari

⁵⁰ Szelepchényi legutóbbi, gondolatébresztő életrajza további irodalommal: Tusor: Szelepchényi V. György. 303–310.

⁵¹ 1648. február 13. MNL OL A 35 56 ex 1648 – 1648. február 27. Prága, uo. ad 75 ex 1648.

befolyás és a kancelláriai jövedelmek terén. A politizáló Szelepchényivel szemben Széchényi György a gazdálkodást és mellette az egyházszervezést helyezte előtérbe, bár a pénzt és a vagyont Szelepchényi sem vetette meg. Személyükben tehát két egymástól eltérő főpapi típus fogható meg. Talán a jövő kutatások tisztázni fogják a kettejük közötti viszonyt is. A fentebb vázolt események azt jelzik, hogy az 1640-es évek végére együttműködés alakult ki közöttük, de nem kizárt, hogy kapcsolataikat időnként konfliktusok is terhelték.

Széchényi György főpapi pályája során még két fontos állomás volt. Az első a győri püspöki szék elérése, amelyre Püsky János győri püspök és kalocsai érsek halála után, 1658-ban került sor (kinevezése 1658. január 25.), a másik az esztergomi érseki szék megszerzése volt 1685 elején (kinevezése 1685. március 21.). Sajnos ezúttal kevesebb forrás áll rendelkezésünkre, mint korábbi előlépései esetében. Győrt már megpróbálta korábban megszerezni, 1656 elején kísérletet tett arra, hogy Püsky Jánost lemondassa, ami azonban sikerült Szelepchényi Györgynek, az nem sikerült Széchényi Györgynek, a győri püspöki székre egyelőre még várakoznia kellett.⁵² A megüresedett esztergomi székre még két név merült fel az övén kívül, Kollonich Lipót bécsújhelyi püspöké és Sennyey László jezsuitáé.⁵³ Valószínűleg magyar volta mellett egyházkormányzati tapasztalata, és talán az előző években megtapasztalt lojalitása döntött Széchényi György mellett, bár nem kizárt, hogy magas kora is szerepet játszott kinevezésében, az udvar átmeneti jelölttel kívánta a problémát megoldani, aki már csak kora miatt sem képes konfliktusok sorát kezdeményezni.

Széchényi György pályájáról írva nem lehet nem érinteni vagyonszerző működését, amelyből egyaránt profitált családja, továbbá az általa tett alapítványokon át az egész magyar katolikus egyház és a magyar társadalom. Bár kisebb birtokokat már korábban szerzett, elképesztő gazdasági érzékét győri püspöki kinevezése után kezdte kamatoztatni. Vásárlások és zálogügyletek bonyolult láncolatát hajtottá végre a következő években. Már a legfontosabbak felsorolása is jól illusztrálja tevékenysége volumenét. Első nagyobb vásárlása az 1658-ban megvett rárói birtok volt (Győr megye), amelyet más nyugat-magyarországi birtokok követnek, köztük a Moson megyei Nezsider és Nyulas (1665), a szentgotthárdi apátság zálogbirtoka (1675). Több birtokot szerzett meg az 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferenc javaiból, így a Sopron megyei borsmonostori apátságot (1676, zálog), az egervár-pölöske-szentgyörgyi uradalmat (1677 vásárlás), a Fejér megyei Csókakőt (1678, vásárlás), a sárvár-felsővidéki uradalmat (1678 zálog, majd tulajdon), a kapuvári uradalom egy részét (1680, zálog), a Zala megyei Belatinczot (1682 vásárlás) és a Sopron megyei Széplakot (1682, zálog), végül a Sopron megyei Szarvkőt és a Nyitra megyei Csejtét (1685, zálog).⁵⁴ Birtokvásárlási és zálogügyleteinek részletei még feltárára várnak. Sikerei hátterében szigorú gazdálkodásán, nagyfokú takarékoságán kívül talán az a tény áll, hogy a (már akkor) készpénzhiányos Magyarországon, mindig képes volt a szükséges pillanatban készpénzt letenni, amikor más pályázóknak ez nem sikerült.

⁵² KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 240.

⁵³ KOLTAI: Széchényi VI. György 314.

⁵⁴ Uo. 313–314.

Ami társai fölé emelte – hisz szép számmal lehet párhuzamokat felsorolni, akik hasonló lendülettel gyűjtöttek vagyont, elég legyen itt Bakócz Tamás vagy éppen Szelepchényi Györgyre gondolni –, az káprázatos alapítási kedve, amellyel egyházi intézmények sorát hozta létre, illetve támogatta. Kortársa Szelepchényi György elsősorban magának gyűjtött, Széchényi viszont nem. Korabeli összeállítások szerint közel négymillió forint értékben tett egyházi alapítványokat, huszonnégy különböző helyen legalább negyvenhat intézményt részesítve támogatásban.

Alapított akadémiát (Buda), papnevelőt (Buda, Győr), több nemesi konviklust (Buda, Győr, Lőcse, Trencsén), különböző székhelyein rendbehozott székesegyházakon kívül számos rendet támogatott, így a szervitákat (Eger), domonkosokat (Nagyszombat, Vasvár), ferenceseket (Eger, Sümeg, Szécsény, Vágújhely), kapucinusokat (Buda), karmelitákat (Pozsony, Sümeg), minoritákat (Vimpác), pálosokat (Pozsony, Sopronbánfalva, Sümeg), trinitáriusokat (Illava, Sümeg), és természetesen a jezsuitákat (Buda, Győr, Kőszeg, Pécs, Szokolca).⁵⁵ Alapítványai közül különösen fontosnak bizonyultak az oktatási intézmények, a budai jezsuita kollégium és akadémia, a kőszegi és pécsi jezsuita kollégium, a jezsuiták győri működését megalapozó székház, a győri szeminárium és a három nemesi konviktus, amely szegény sorsú nemesifjak tanulmányait tette lehetővé.

Bár Sopron számára nem tett alapítványt, a közeli Fertőrákoson, amely győri püspöksége idején szíves tartózkodási helye volt, rendbe hozatta a templomot és átépíttette a püspöki kastélyt. A győri püspökség is bőven profitált főpásztora alapítási kedvéből. Első nagyjelentőségű tette a győri jezsuita kollégium épületének átépítése volt (1665), majd rendbe hozatta a győri székesegyházat (1681), újjáalapította a győri szemináriumot (1684), nemesi konviklust hozott létre (1684), megalapította a kőszegi jezsuita kollégiumot (1674), alapítványt tett az elagott győri egyházmegyés papok (1684) számára.⁵⁶

Az egyház javára tett alapítványok mellett bőkezűen gondoskodott családjáról is. A Széchényi familia hódoltságból való kiköltözködését 1649-ben a Galgócon Forgách Ádámtól vásárolt két ház tette lehetővé, majd családja számára szerezte meg a Győr megyei Rárót. Később bőkezűen gondoskodott unokaöccseiről is. A pálosnak induló Széchényi Pál (1645–1710) gyors karrierjét – már 31 évesen püspök – nyilvánvalóan nagybátyjának köszönhette.⁵⁷ Másik unokaöccse, a később örökösévé tett Széchényi György (1656–1732) taníttatásáról is gondoskodott, majd egy ideig mintegy titkárként maga mellett tartotta.⁵⁸ Mindez persze nem jelentette, hogy viszonyuk felhőtlen lett volna, „az öreg úr önkényes hajlamai őt is érték néha”, írta viszonyuk kapcsán a család egyébként jóindulatú monográfusa.⁵⁹

⁵⁵ „Synopsis seu brevis narratio vitae celsissimi condam principis, domini domini Georgii Szécsény archiepiscopi Strigoniensis et bonorum ejusdem operum.” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 199. Konv. A. fol. 353–354. – BARTFAI SZABÓ: A Széchényi család története I. 198–201.

⁵⁶ BARTFAI SZABÓ: A Széchényi család története I. 151–162. – Győri püspöki működését összefoglalja: *Mohl Adolf*: Győregyházmegyei jeles papok. Győr 1933. 1–45, különösen 5–10.

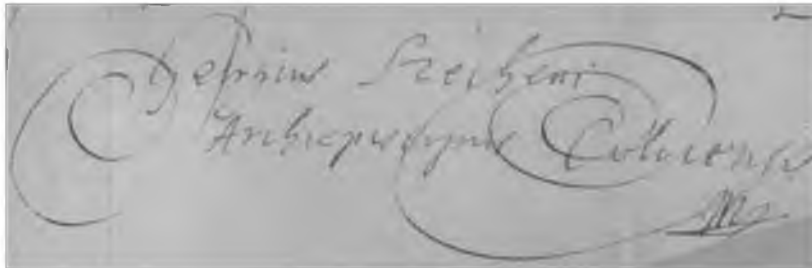
⁵⁷ BARTFAI SZABÓ: A Széchényi család története I. 205–353. – *Márki Sándor*: Széchényi Pál életrajza. Pozsony 1884.

⁵⁸ BARTFAI SZABÓ: A Széchényi család története I. 379–429.

⁵⁹ Uo. I. 382.

Nem Széchényi György volt az egyetlen a koraujkori főpapok közül, aki sok szeretettel gondoskodott családjáról. Pázmány Péter legalább olyan figyelemmel kísérte unokaöccse, a jezsuitának induló Pázmány Miklós pályáját, vagy legyen itt elég Lippay Gyögyre és családjára utalni, vagy éppen Szelepchényi Gyögyre és a rokonságát képező Maholányiakra.⁶⁰ Ez utóbbi családok számára különböző okok miatt nem sikerült a megkapaszkodás a magyar főnemességben. Hogy a Széchényi család az lett a magyar történelemben, ami lett, az már a későbbi generációk érdeme. Széchényi György érsek csupán az alapot vetette meg, igaz, e nélkül az alap nélkül nem lett volna felemelkedés.

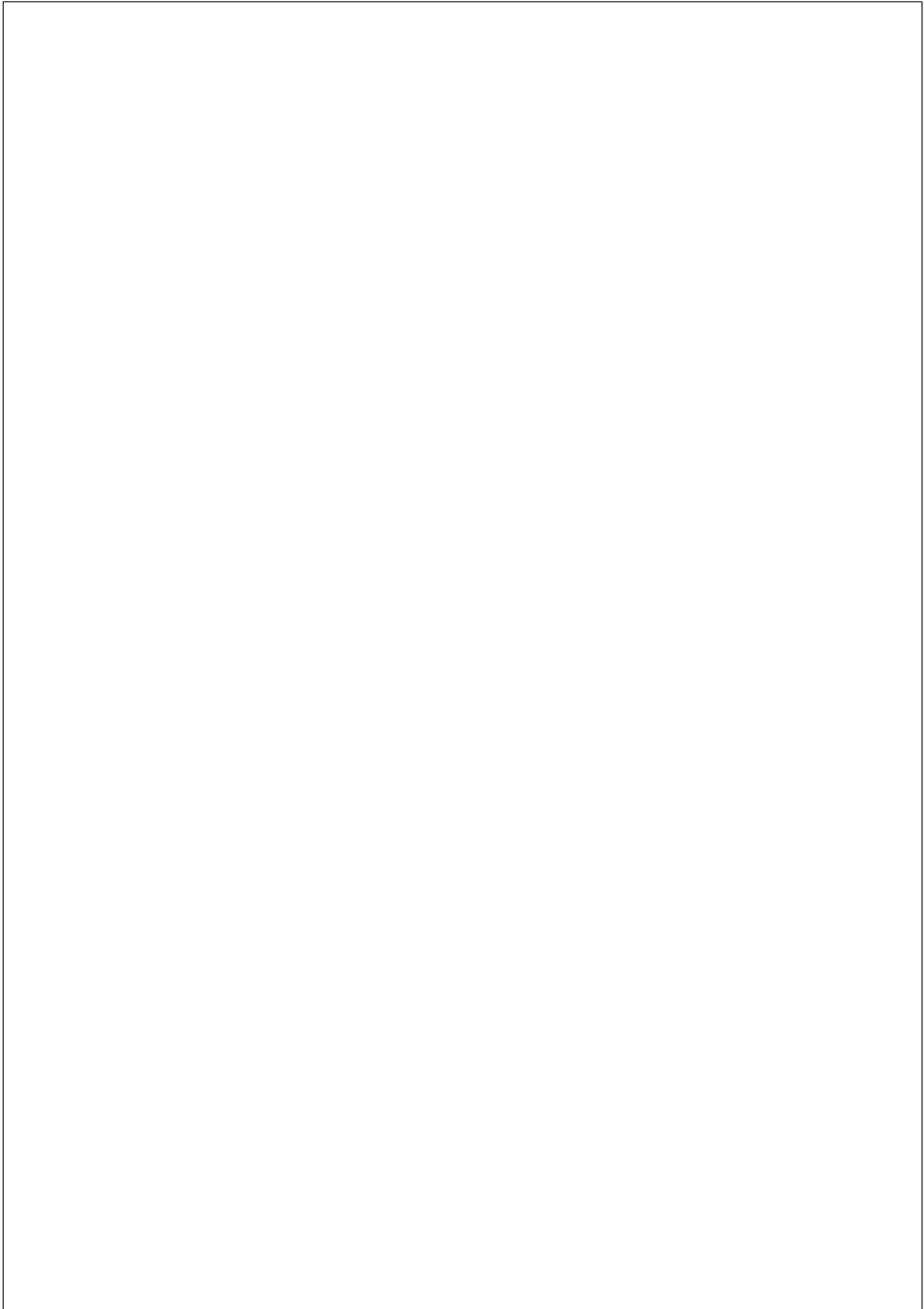
Széchényi György karrierjét lehet kivételesnek nevezni, még ha nem is volt egyedi. A koraujkori magyar egyháztörténet több hasonló pályafutásról tud. Ahhoz, hogy ezt a fényes pályát befussa, több tényezőre volt szükség. Mindenekelőtt arra, hogy a magyar katolikus egyház a társadalmi felemelkedés egyik csatornájaként működjön, akkor is, ha a felemelkedés elsősorban társadalmi renden belül volt lehetséges, ugyanakkor nem szabad feledni, hogy a széles nemesi réteg miatt ez más országokénál komolyabb mozgási lehetőséget biztosított. Fontos tényező volt Széchényi György tehetségén kívül jó gyakorlati érzéke, amellyel fiatalon felismerte a sikeres pálya két alapelemét, a magas iskolai végzettséget és a nemesi rendhez tartozást. Mindehhez jószerecsse és jó egészség is párosult, e két dolog nélkül nem juthatott volna a magyar katolikus egyház élére. Egyéni tulajdonságai közül remek gyakorlati érzékét kell kiemelni, amely lehetővé tette, hogy nagy vagyont gyűjtsön, amelynek tekintélyes részét azonban nem öncélokra, hanem egyháza támogatására fordította.

Széchényi György aláírása

⁶⁰ Pázmány Miklósról: *Pálffy Géza: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adatai* (16–17. század). In: *Veszprém a török korban*. Szerk. *Tóth G. Péter*. Veszprém 1998. 91–185, 156–157; *Ótvös Péter: Pázmány Miklós gróf könyvei*. In: *Klaniczay-émlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*. Szerk. *Jankovics József*. Bp. 1994. 344–364. – A Lippayakra: *Soós István: Lippay György és a pozsonyi pénzverde*. Numizmatikai Közlöny 94–95 (1995–1996) 39–47. – A Maholányi családra: *Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XII*. Pest 1857–1868. VII. 243–244. Európai párhuzamok bőséggel találhatóak Tusor Péter művében: *Tusor Péter: A barokk pápaság*. Bp. 2004.

II.
ALSÓPAPSÁG, PROSZOPOGRÁFIA,
SZELLEMI ÉS ANYAGI KULTÚRA

A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között

A hazai egyháztörténetírás eddig kevés figyelmet szentelt az alsópapságnak, legfeljebb plébániatörténetek, illetve egyes egyházmegyék történeti névtárai adtak számot róluk. Külföldön, elsősorban Franciaországban azonban a szociológiának az egyháztörténetírás területére való betörése új perspektívát nyitott az alsópapság kutatása terén is. A plébánosoknak az egyházközség életében betöltött fontos szerepét szem előtt tartva a kutatók kezdtek figyelmet fordítani származásukra, iskoláztatásukra, képzettségükre. Ezek a munkák statisztikai elemzésekkel mutatták be egy-egy egyházmegye papságát, másrészt pedig az egyházmegye történetét a lelkészkedő papság és a hívek szemszögéből vizsgálták.¹ A francia minta, illetve a történeti antropológia hatására a német nyelvű történetírásban is megindultak hasonló kutatások.² A hazai szűkösebb forrásadottságokhoz alkalmazkodva e tanulmány is erre törekszik.

A dolgozat alapvető forrásul a vizitációk szolgálnak, amelyek a korszakhatárt is kijelölik: 1641-ből származik az első fennmaradt vizitációs jegyzőkönyv az egyházmegye területéről, és 1713–14-ben zajlott az utolsó olyan egyházlátogatás, amelyről még az egyházmegye nagyobb részében maradt fenn jegyzőkönyv.³ Vizi-

¹ Összefoglalóan *Carla Russo*: Studi recenti di storia sociale e religiosa in Francia: problemi e metodi. *Rivista Storica Italiana* 84 (1972) 625–682, továbbá *Jean Delumeau*: Le catholicisme entre Luther et Voltaire. Paris 1971. 192–226. Statisztikai elemzésekre *Dominique Julia*: La clergé paroissial dans le diocèse de Reims à la fin du XVIIIe siècle. *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 13 (1966) 195–216. – Az egyházmegye története lásd *Louis Perouas*: Le diocèse de La Rochelle de 1648 à 1724. (Sociologie et pastorale) Paris 1964. – A megélenkülő külföldi és az örvedetesen erősödő hazai kutatási eredményeket újabban számba veszi: *Bárh Dániel*: Alsópapság és népi kultúra. Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek. In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk. *Bárh Dániel*. Bp. 2013. 9–42.

² *Rainer Beck*: Népi vallásosság és társadalomtörténet. In: *A német társadalomtörténet új útjai*. Szerk. *Vári András*. Bp. 1990. 38–57.

³ A vizitációk többsége a Győri Egyházmegyei Levéltárban található, a pápai főesperesség 1698. évi jegyzőkönyve a Veszprémi Püspöki Levéltárban. Az anyag elérhető a MNL OL Mikrofilm-tárban. A tekercsszámok: 847–849.; a GyEL-ban található 17. századi vizitációk, 2317–18.; a vasvári főesperesség vizitációi, 1049.; a pápai főesperesség 1698. évi vizitációja, 13327.; a felső-locsmándi kerület vizitációja 1714-ből, 21965.; a további 1713/14. évi vizitációk. – A győri egyházmegyei vizitációkat számba veszi: *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* 6. Győri egyházmegye. Szerk. *Dóka Klára*. A szerkesztő munkatársa *Fülöp Éva*. Bp. 1998. 263–289. – A feldolgozott jegyzőkönyvek túlnyomó többsége megjelent nyomtatásban is. Kiadásai: Buzás: *Visitationen I–IV.*; *uő*: *Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem Jahre 1713*. (BForsch 69) Eisenstadt 1981.; *Házi Jenő*: *Die kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg-Vasvár im Burgenland, Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697/98*. (BForsch 37) Eisenstadt 1958.; *uő*: *Die kanonische Visitation des Peter Tormáßy Archidiakon von Eisenburg aus dem Jahre 1674*. (BForsch 45) Eisenstadt 1961.; *Lőrincz Imre*: *A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1659-ből*. *Arrabona* 16 (1974) 233–241.;

tációkból származó adatokat kiegészíti az egyházi és földesúri levéltárak, egyetemi anyakönyvek, helytörténeti szakirodalom anyaga.⁴

1. A győri vizitációk és forrásértékük

A XVI. századból jelentősebb vizitációs jegyzőkönyv a győri egyházmegyéről nem maradt fenn, amint ismeretlenek Naprághy Demeter püspök személyesen elvégzett 1614. évi vizitációjának aktái is, és elpusztultak az 1635. évi vizitáció dokumentumai is.⁵ Az első fennmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyv 1641-ből származik, amikor Baranyai Péter soproni főesperes – Draskovich György püspök és Esterházy Miklós nádor parancsára – vizitálta a soproni főesperességet. A következő évtizedekből már több vizitáció maradt fenn, közel teljesnek azonban csak az 1696–1698. évi mondható (innen csak a komáromi főesperesség hiányzik).⁶

A vizitátor figyelmének nagyon sokféle dologra kellett kiterjednie, emiatt feljegyzései nemegyszer pontatlanok voltak. Csupán a plébános személyével foglalkozó részt szem előtt tartva: előfordul, hogy a vizitátor elhagyta a pap keresztnévét, máskor a plébános nevén és keresztnévén túl semmit sem jegyzett fel. A vasvári főesperesség 1713–1714. évi vizitátora, Francesco Scacchi viszont a plébános anyanyelvén és a plébánián eltöltött időn kívül a pap működésére vonatkozólag semmit sem tartott feljegyzésre méltónak. Tekintve, hogy az előző, 1697–1698. évi vizitáció után a főesperesség alsópapsága kicserélődött, az új emberekről alig tu-

Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai 1554–1760. Veszprém 1947. 281–292.; *Varga Imre*: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1698-ból. Arrabona 13 (1971) 177–221.; *uő*: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1696/97-ből. Arrabona 14 (1972) 283–315. – A vizitációkból készült korábbi feldolgozások közül úttörő jellege és inspiráló volta miatt feltétlenül említést érdemel *Vanyó Tihamér*: A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon. Sopron megye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai a XVII. század második felében. Pannonhalma 1928.; *Csóka Lajos*: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma 1929. – Az egyházmegye iskolamestereiről már készültek feldolgozások: *Mészáros István*: Népoktatás Nyugat-Magyarországon a XVII. században. SSz 30 (1976) 306–328.; *Tóth István György*: Vas megye iskolái és tanítói a 18. században. Vasi Szemle 45 (1991) 49–56. (Jelen fejezet erősen rövidített változata megjelent hasonló cím alatt: *Egyházak a változó világban* című kötetben. Szerk. *Bárdos István – Beke Margit*. Esztergom 1991. 277–280.)

⁴ Az alsópapság életére vonatkozó dokumentumok megőrzésére csekély figyelmet fordítottak, mivel ezeknek az iratoknak az illető pap halála után alig volt gyakorlati haszna. A veszendőbe ment dokumentumok mennyiségét jól érzékelteti Martin Nigg pecsenyédi plébános példája, akinek iskolai bizonyítványai a herceg Esterházy család levéltárában maradtak fenn. MNL OL P 108 Rep. 48. Fasc. E. Nr. 85.

⁵ Az Alsó-Ausztriai Kamara kezelésében lévő Sopron megyei birtokokról 1583-ból egy összefoglaló jelentés, 1597-ből pedig vizitációs akta maradt fenn. RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 8, 11–51. Az 1597. évi vizitáció többi aktája, az 1614. évi és az 1635. évi vizitáció teljes anyaga elpusztult. Csak említések őrizték meg emlékét, vö. Somfalva 1641. évi vizitációját (Somfalva 1641/soproni főesp. A vizitációbeli adatok esetében a hivatkozásban mindig a falunév, a vizitáció éve és a főesperesség áll.)

⁶ Egy-egy vizitációs füzet, amelyet helyben elkészített fogalmazvány alapján a vizitáció elvégzése után tisztáztak le, általában egy főesperesség vagy esperesség anyagát tartalmazza. Ez alól kivételt képez az 1670-ben Sopronban és környékén végzett partikuláris vizitáció. Remélhetőleg a pillanatnyilag hiányzó jegyzőkönyvekből felbukkan még egy-egy a későbbi időben.

dunk valamit. A helyzetet súlyosbítja, hogy a vasvári főesperesség területéről a következő egyházlátogatás csak 1754–1757-ből maradt fent, így az eltelt időszak alsópapságáról alig rendelkezünk információval. Gyakori jelenség, bár nem feltétlenül a vizitátornak róható fel, hogy pontatlan az életkor megjelölése. Megtörténik, hogy két vizitáció között a pap megfiatalodott. Ellenben pontosak a felszentelési adatok, ebben a pappá szentelésről kapott felszentelési bizonyítvány nyújtott segítséget. A képzettség jellemzésénél nagyon gyakori a semmitmondó „philosophus”, „theologus” kifejezés. Nagyon gyakran nem adják meg az iskoláztatás színhelyét. A lelkipásztort az esetek többségében sematikus fordulatokkal jellemzik: „laudatur a concionibus”, „vir probus et zelosus” stb.

2. A győri egyházmegye állapota 1640–1714 között

A Szent István-i alapítású egyházmegye középkori kiterjedését a XVII. században is megőrizte. Átfogva a Dunántúl nyugati sávját Muraszombattól egészen Oroszvárig, magába foglalta a teljes Győr, Moson, Sopron, Vas megyéket, valamint Komárom és Veszprém megye egy részét. Egyházigazgatás szempontjából nyolc főesperességre oszlott az egyházmegye: komáromi, locsmándi, mosoni, pápai, rábai, soproni, székesegyházi és vasvári főesperességekre. A győri egyházmegye lakossága a XVI. században többségében protestáns lett, szinte csak a török okozta pusztítások és a XV. század végi pusztásodás pótlására beköltöztetett horvátok maradtak meg katolikusnak. A németek evangélikusok, a magyarok pedig többségükben a református felekezet követőivé lettek. A katolicizmus megerősítésére már a XVI. században történtek lépések. Az Alsó-Ausztriai Kamara egyházi ügyekben illetékes szerve, a *Klosterrat* a zálogba adott, és ezáltal joghatósága alá tartozó fraknói grófságban és a kismartoni uradalomban 1582-től kezdve jelentős tevékenységet fejtett ki ilyen irányban.⁷ A *Klosterrat* működésének köszönhetően a katolikus restauráció a soproni főesperességben már a XVI. század végén eredményeket tudott felmutatni: 1583-ban huszonegy, 1597-ben már huszonöt katolikus plébánia működött e területen. A XVI. század másik fontos eseménye Draskovich György püspöksége (1578–1587) idejére esett, amikor is 1579-ben Szombathelyre összehívott egyházmegyei zsinatot hívtak össze, amelyen sor került a trienti végzések kihirdetésére.

A következő fél évszázadban Naprághy Demeter vizitációján túl az ellenreformáció legfontosabb eseménye az ezen a területen élő nagybirtokosok katolikus hitre térése. Döntő fordulatot hozott Esterházy Miklós birtokszerzése (1626), Batthyány Ádám (1629) és Nádasdy Ferenc (1643) katolizálása. A kegyúri jogra támaszkodva megkezdődött a protestantizmus visszaszorítása. A protestáns tanítók, prédikátorok elűzése után a kegyúr katolikus papokat helyezett be a falvakba. A küzdelem váltakozó eredménnyel meglehetősen sokáig tartott. Az 1647. évi országgyűlés által átadásra rendelt kilencven templom közül számos feküdt a győri egyházme-

⁷ RITTSTEUER: *Klosterratsakten*, ezen kívül lásd még SINOWATZ: *Protestantismus und katholische Gegenreformation*.

gyében.⁸ Az 1659–1660. évi térítéseken túl a döntő fordulatot az 1670-es évtized hozta meg, véglegesen védekező állásba kényszerítve a protestantizmust. Széchényi György püspök és megbízottai olyan mennyiségű templomot vettek el, hogy a szigorú kánonjogi tilalmak ellenére átmenetileg kanonokok voltak kénytelenek plébániára menni.⁹ A Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc rendezetlenebb viszonyait kihasználva a hívek nemegyszer megszabadultak a rájuk kényszerített katolikus paptól.¹⁰

A katolicizmus előretörésének mértékét, illetve területi egyenlőtlenységét jól mutatja az egyházmegye plébániáin működő papok létszámának alakulása (lásd a Mellékletekben a III.a. sz. táblázatot). Az adatokból látható, hogy a 17–18. század fordulóján a nyolc főesperesség közül háromban (locsmándi, mosoni, soproni) számos plébános szolgált, a másik négyben azonban (komáromi, pápai, rábai, székesegyházi) alig akadt katolikus pap.

Különleges esetet jelent a vasvári főesperesség. Vas megye ötvenkilenc illetve hatvankét papja önmagában jelentős szám, de a megye nagy kiterjedését figyelembe véve csekély, ráadásul a lelkipásztorok eloszlása sem volt egyenletes. Tekintélyes hányaduk a mai Burgenland területén fekvő horvát és német falvakban működött, a magyar részekre többnyire csak licenciátusok jutottak.¹¹ Vas megyében tovább nehezítette az egyházi szervezetek működését, hogy a XVII. században a Rába vonalánál még gyakoriak voltak a török támadások. A papság eloszlásának aránytalansága különösen szembeűnő, ha arra gondolunk, hogy 1696–1698-ban az egyházmegye területén működő százhetvenhét papnak közel kétharmada működött a locsmándi, mosoni és soproni főesperességek területén. A későbbi, 1730. évi és 1752. évi *visitatio liminum*ok adatai azt mutatják, hogy ezek a főesperességek már a 18. század elejére elérték a viszonylagos telítettség állapotát, azaz plébániahálózatuk lényegében kiépült, új plébániaalapítására már csak kis számban került sor.¹²

Az egyházmegye keleti részén fekvő főesperességekben egyelőre csak ott tudott megkapaszkodni a katolicizmus, ahol vagy egyházi intézmények voltak a birtokosok, vagy az idők folyamán rekatolizált a földesúr. Ezt jól mutatja a rábai főesperesség 1659. évi vizitációja, ahol mindössze hat helységnek volt plébániája,

⁸ 1647: 6. tc. 13–15, Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1608–57. Szerk. Márkus Dezső. Bp. 1900. 429.

⁹ „annira keves a pap, isten tudja csak mint uagiunk miatta, szükségképpen egyiknek a Fráterek közül ki kel menni...” – írta Széchényi György 1670. VII. 7-én kelt levelében. GyTRF 1 (1861) 238.

¹⁰ Pl. a móríchidaiak elfűzték katolikus papjukat, és evangélikus prédikátort hívtak a faluba, mint ahogy az edveiek is (Móríchida és Edve 1714/rábaközi főesp.).

¹¹ A licenciátusi intézményre összefoglalóan, többek között a győri egyházmegye anyaga alapján Koloman Juhász: Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Münster 1960. A győri egyházmegyében működő licentiátusokról külön: Uő.: Ein Beitrag zur Laienseelsorge in der Diözese Raab. BHbl 21 (1959) 262–271. – A paphiány 18. század eleji meglétét bizonyítja, hogy még 1714-ben is 25 licenciátus működött az egyházmegyében, közülük 22 a vasvári főesperességben. Ez a tény egyben a Vas megyei községek szerényebb anyagi erejét is jelzi.

¹² Vanyó Tihamér: Püspöki jelentések a Magyar Szentkorona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. Pannonhalma 1933. 138–144.

ezek közül egynek a földesura a győri püspök, egynek a káptalan, egynek a pápoci prépostság, egy megoszlik az Esterházyak és a csornai prépostság között, kettő pedig a szintén katolikus Nádasdyaké volt. Az 1670-es évek restaurációs mozgalma ezekre a protestáns területekre próbál betörni, de az áttörés majd csak a XVIII. században következett be. A kolostorhálózat alakulásának vizsgálata is a fentieket erősíti meg. A huszonöt szerzetesházból tizenkét állott a soproni főesperesség területén, további három magában Sopron városában működött, a locsmándi főesperességben kettő, a mosoniban egy, a vasvári főesperességben öt. A legtöbb kolostorral – nyolccal – a ferencesek rendelkeztek, a legnagyobb hatásúnak azonban a jezsuiták három intézménye mondható, amelyek közül a jelentős gimnáziummal működő győri (1626) és a soproni kollégium (1635, 1650) emelkedik ki. A jezsuiták és a ferencesek egyaránt jelentős missziós tevékenységet fejtettek ki.¹³

3. Az alsópapság anyanyelv szerinti megoszlása

Az egyházmegye nemzetiségei közül (horvát, magyar, német, szlovén) lényegében három: a horvát, a magyar és a német adta a katolikus alsópapságot. A három nemzet aránya rendkívül tanulságos. Az egyházmegyében működő papság 43%-a horvát, a magyarok aránya 21%, míg a németeké 33%. Az egyházmegyéről egyetlen keresztmetszet adható, az 1696–98. évi vizitációé (vö. Melléklet III.b.). Az ott álló adatok megerősítik a horvátok magas arányát. Az ekkor működő százhetvenhét papból százötvenkilencnek ismert az anyanyelve, közülük hetvennyolc horvát, ami 49 %-ot jelent. A magyarok aránya 28 %, a németeké 23 %. A magyar katolikusok nagyobb aránya egyrészt jelzi az ellenreformáció és a katolikus reform első eredményeit, másrészt ebben a vizitációban szerepelnek a színmagyar rábaközi és székesegyházi kerület plébániái is. A nagyszámú német papság körében erőteljes fluktuáció figyelhető meg. A jórészt külföldről érkező papok álmai feltehetőleg nem teljesültek, ezért távoztak el innen rövid idő múlva.

A horvátok száma akkor bizonyul különösen magasnak, ha az egyházmegye lakosságán belüli arányukat is ismerjük. Sajnos nem minden vizitáció tartalmaz adatokat a lakosság számáról, ezért 18. századi adatok arányosításával csupán hozzávetőleges lakosságszámot tudunk adni. A 18. század végén az egyházmegye lakossága kb. 240–260 ezer fő, ezen belül a horvátok száma mintegy 30 ezer, azaz lényegében a népesség nyolcada adja a papság közel felét.¹⁴ Ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy a németek többsége (százhetvenből legalább száz) a határon túlról érkezett. A magyarok egy része is más egyházmegyében született, míg a horvátoknak több mint 90 %-a származik az egyházmegye területéről. A többi horvát Horvátországból és Ausztriából érkezett. A horvátok nagy arányát régi hazájukból magukkal hozott mély vallásosságuk magyarázza. A reformáció

¹³ *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém 1929. 176–183.

¹⁴ A becslés a vizitációkban szereplő népességszámokra épül, amelyek esetenként kritikával kezelendők. A 18. századi népességösszeírásokra *Piszkér Olivér*: Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83.). Pannonhalma 1933. 53.

alig érintette meg őket, a katolikus papság mindvégig megőrizte náluk társadalmi presztízsét. A sanyarúbb körülmények között élő horvátságból a kiemelkedés lehetőségét biztosította a család számára, ha valaki a papi hivatást választotta. Ezt igazolja az a tény, hogy a horvát papok egy része szüleivel vagy esetleg testvéreivel együtt élt a plébánián.¹⁵ Előnyükre szolgál, hogy közülük többen beszéltek a horváton kívül magyarul vagy németül. Erre vagy szülőföldjük vegyes etnikai összetétele készítette őket, vagy pedig tanulmányaik során kényszerültek valamely idegen nyelv elsajátítására. Mivel az egyházmegye etnikai összetétele nem felel meg a papság etnikai hovatartozásának, számos vegyes lakosságú plébánia pedig több nyelv magas szintű ismeretét kívánta meg, a plébániák betöltésénél gondok akadtak. A helyzetet tovább nehezítette, hogy a plébániák anyagi helyzete erősen eltért egymástól, némelyiknek alacsony jövedelme miatt igen csekély vonzóereje volt, a hívekben pedig erősen élt az igény a nyelvüket jól beszélő pap iránt. Így 1713-ban a mosoni főesperességbeli Kálnok lakói emeltek óvást plébánosuk, Stephan Pertels ellen, ő ugyanis vesztfáliai lévén, a német más nyelvjárását beszélte, mint amit ők. Az ausztriai származású Caspar Brateyt pedig amiatt érte vád, hogy csak németül és szlovénul tud, a horvát nyelvet pedig nem ismeri.¹⁶ Ezek a kései példák jelzik, hogy a papság etnikai összetételéből adódó problémák a XVIII. században is tovább éltek.

4. Az alsópapság születési hely szerinti megoszlása

a.) Német-római Birodalom

A német-római birodalmi papok 40 fős csoportjának egyik fele a katolikus törzsterületnek számító Bajorországból került ki. A másik rész származása esetleges, akad közöttük olyan, aki Alsó-Szászországból érkezett, mások Vesztfáliából, a württembergi hercegségből vagy éppen Poroszországból származtak. Német-római birodalmi papok főleg a XVII. század derekáig működtek Magyarországon: 1663-ig huszonnégyen, míg 1714-ben már csak öten szolgálnak az egyházmegyében. A német papok többek között azért jöttek Magyarországra, mert a harmincéves háború feldúlta hazájukat. Működési területük korszakunk elején főleg a soproni főesperesség, azon belül is az Esterházy-uradalmak németek lakta falvai. A XVII. század későbbi évtizedeiben elsősorban a Moson megyei magyaróvári Habsburg-uradalom alkalmazta szívesen őket.¹⁷ Képzettségük messze meghaladja a magyarországi átlagot. Tanulmányi idejük nemcsak hogy hosszabb, mint a magyaroké, de a végén

¹⁵ Pl. Joannes Holbics testvéreivel és annak feleségével él a plébániáján (Fehéregyháza 1674/soproni főesp. – a mai burgenlandi faluk esetében a legelterjedtebb névváltozatot használom).

¹⁶ „Bratey „... in hac parochia quasi semi-Croatica debite nequit inservire ob ignorantiam linguam eorum, unde querimonia est ex parte Croatica et alius desideratur.” (Miske 1697/vasvári főesp.). Bernardus Dobruelli (Dobrueli) ellen hívei azért emelnek vádat, mert nem tud rendesen magyarul (Szécsény 1713/vasvári főesp.).

¹⁷ Pl. Kishöflánynak 1641–85 között van birodalmi származású papja, Kismartonnak 1651–63 között, Nagymartonnak 1611–51 között. A magyaróvári uradalomban Magyaróváron 1713-ban,

gyakrabban szereznek egyetemi fokozatot. Filozófiai magister, teológiai baccalaureus, doktor, sőt kánonjogász is akad közöttük.¹⁸ Tanulmányaik helyéről keveset tudunk. Hármukról igazolható, hogy Rómában végeztek.¹⁹ Beilleszkedésük a magyar környezetbe nem volt zavartalan. Nagyobb tudásuk néha indokolatlan büszkeséggel töltötte el őket. A vesztfáliai Stephan Pertels kálnoki plébános pl. magyarországi paptársait, rendkívül durván, barmoknak nevezte. Másvalaki a magyar szentek ünnepeit hanyagolta el, mondván, hogy túlságosan sokan vannak és a parasztokat elvonják a munkától.²⁰ Közülük nyolcat Bécsben szenteltek fel vagy legalábbis osztrák püspök ordinált, és joggal feltételezhető, hogy tanulmányaikat már Bécsben végezték. Három német papot magyar püspök szentelt fel.²¹ Mások felszentelt papként jól jövedelmező plébániát remélve érkeztek Bécsbe, és Bécsből kerültek tovább az osztrák határhoz közeli Esterházy-uradalmak vagy éppen a kamarai kezelésben álló magyaróvári uradalom területére. Többeket mozgathatott a vándorlás és a világlátás vágya. Megjegyzendő, hogy birodalomból papok jelenléte már 1640 előtt is megfigyelhető: a *Klosterrat* működése idején a körülbelül 150 plébániát kérő pap között 7 bajor is található.²² A továbbállók mellett akadtak olyanok is, akik gyökeret vertek Magyarországon, sőt egész komoly letelepedési szándékról is van tudomás. Az 1640-es években Róbert michaelsteini ciszterci apát, lajtapordányi, majd kismartoni plébános beadvánnyal fordult az alsó-ausztriai igazgatáshoz, majd Eleonóra császárnőhöz. Beadványában kérte Kismarton, Kishöflány és Szentgyörgy plébániáját, valamint a kishöflányi beneficium átengedését, hogy ezekre a javadalmakra támaszkodva egy 12-13 személyt befogadó ciszterci kolostort alapíthasson.²³ A terv nem valósult meg, bár az említett plébánián később is működtek ciszterek.²⁴

A birodalomból jött papok erkölce is hagyott kívánnivalót maga után. Nem szabad azonban feledni, hogy a katolikus reform kibontakozása német területeken és azon belül a katolikus Bajorországban sem ment zökkenők nélkül, és igazán a

Kálnokon 1680-ban és 1713-ban, Mosonszolznonkon és Rajkán 1680-ban szolgál német-római birodalmi pap.

¹⁸ A 40 személy között 5 filozófiai magiszter, 7 theologus moralis, 2 theologus absolutus, 3 teológiai baccalaureus, 1 teológiai doktor akad.

¹⁹ Joannes Adolphus a Solte (Ruszt 1674-80/soproni főesp.), Joannes Strebele (Feketeváros 1641/uo.), Joannes Adamus Mollerus (Széleskút 1651/uo.).

²⁰ Andreas Railin rajkai plébános levele Keresztély Ágost püspökhöz Pertels kijelentéseiről. 1711. aug. 13., Rajka. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 771–772. A magyar szentek elhanyagolása volt Florianus Behr zillingdorfi plébános bűne (Zillingdorf 1663/soproni főesp.). – Pertels az ellene emelt vádak ellenére huzamosabb időn át működött az egyházmegyében, Máriakálnok után 1717–1728 között Mosonszentandráson működött. ALB I. 353.

²¹ Pl. Jacobus Strebelét maga Draskovich püspök szentelte fel (Széleskút 1651/soproni főesp.). A protestánsból lett katolikus pap Andreas Faber feltehetőleg még lutheránus korában érkezett Magyarországra. Őt Gubasóczy nyitrai püspök ordinálta (Kálnok 1680/mosoni főesp.).

²² Johann Tarfuess a bajorországi Tölzsből származott, de Magyarországra a stájerországi seckauai egyházmegyéből érkezett. Magyarországon azután konkubinátus miatt öt hetet elzárásban is töltött. RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 479, 481, 497, 856.

²³ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 327–328.

²⁴ Kismartonban Róbert apát után Casparus Jongellinus következett (1650–59). Kishöflányban lelkészkedett Albertus Baillif (1651), Michael Petri (1659), Nicolaus Höss (1663–85). Ez utóbbi ezt megelőzően Szentgyörgyön szolgált.

XVII. század második felére hozta meg a gyümölcsét. A Magyarországra érkezőkön ezért sem kérhető számon teljes joggal a Tridentinum papi eszménye.

b.) *Osztrák örökös tartományok*

Az ausztriai származású papok hatvanegy fős csoportjában az összes osztrák tartomány képviseltette magát. Különösen magas a stájerországi papok száma (19), messze megelőzi Krajnát (7), Alsó-Ausztriát (8), Tirolt (4). A stájerok magas arányában több tényező is figyelemre méltó. Számuk 1714-re emelkedik meg, Vas megyében, amely a fő működési területük, ekkor tizenegyen vannak. Közülük többen szerzetesek, ketten a vorauai ágostonos kolostor, ketten pedig a póllauai kanonoki kollégium tagjai.²⁵ A szerzetesek esetében mindig kényes kérdés, hogy milyen viszonyban vannak rendjükkel. Mint a róluk készült fejezetben majd erről szó esik, gyakran előfordult, hogy végleg elhagyták a közösségüket, és világi papként keresték boldogulásukat. Az osztrák szerzetesek esetében azonban többségében olyan rendek tagjairól van szó, akik feladatuknak tekintették a lelkipásztorkodást, és több szerzetesről tudható, hogy később visszatért kolostorába.²⁶ A szerzetesek Vas megyei jelenlétét magyarázza Wolf Ruprecht Rindsmaul gróf Hans Paul Hoher báró osztrák udvari kancellárhoz 1671. novemberben intézett levele, amelyben a stájer főúr arról írt, hogy magyarországi birtokain járva értesült róla, hogy miután a Batthyány-birtokokról elűzték a prédikátorokat, a győri püspök katolikus papokat helyezett be mindenhová, ahová tudott, de a plébániák egy része üresedésben maradt. Ezért javasolja, hogy az uralkodó intézkedjék, hogy a stájer apátságok, Admont, St. Lambrecht, Seckau és Vorau szerzeteseket „tanquam missionarios” bocsásson a magyar egyházmegye rendelkezésére. A körültekintő gróf még arra is gondolt, hogy megfelelő készpénzzel, 60–70 forinttal legyenek a papok ellátva, ne terheljék meg azonnal híveiket.²⁷ Egyelőre a tervnek nem találtam folytatására, de tény, hogy az 1674-es vizitáció alkalmával két vorauai szerzetes is működik a vasvári főesperességében, az 1696. évi, de főleg az 1713–1714. évi vasvári vizitációban szép számmal szerepelnek osztrák szerzetesek, „canonicus regularisok”, azaz ágostonos kanonokok és premontrei szerzetesek, akik minden bizonnyal Vorauból, Pöllauból és más stájer kolostorból érkezhettek Magyarországra.²⁸

²⁵ Vorau: Joannes Georgius Tentius (Vasfarkasfa), Clemens Köning (Rábaszentmárton). Pöllau: Joannes Stökel (Máriafalva), Franciscus X. Lebel (Kiczlád). A vorauai kolostor tagjai közül Ferdinand Kotter (Katter) 1674-ben Máriafalván, 1683-90 között Pinkafőn plébános. *Franz Kugler: Geschichte der Stadt Pinkafeld mit Berücksichtigung d. r. k. Pfarre. Eisenstadt é.n. [1974]* 49.

²⁶ Joannes Georgius Tentius 1716-ban hazájában halt meg. *Pius Fank: Die Chorherrenstift Vorau und sein Wirken in Vergangenheit und Gegenwart. Graz 1925.* 192.

²⁷ Rindsmaul gróf levele 1671. november 10. Pernegg. ÖStA HStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 324. Konv. E. fol. 4–5.

²⁸ Vorauból érkezett 1713/14-ben Clemens Köning (Szentmárton) és Johann Georg Tentius (Farkasfalva), Pöllauból Franx Xavier Lebl (Kiczlád), Johannes Stökel (alias Stovil) (Máriafalva). „Canonicus regularis”-ként szerepel a vizitációban: Franz Leopold Nickl és Anton Franciscus Vogt (Rohonc).

Az ausztriai papok jelenléte mögött ott állnak az országhatárokon átívelő sokrétű gazdasági, társadalmi, kulturális kapcsolatok is, amelyek a határmenti régiókat összekötik. A nyugat-magyarországi uradalmak között akadtak olyanok, amelyek osztrák tulajdonban voltak. Különleges helyzete volt a mannersdorf-sárfenéki uradalomnak, amely igazgatásilag már Alsó-Ausztria része a koraújkorban, csupán egyházilag tartozik Magyarországhoz, a győri egyházmegyéhez egészen 1785-ig.²⁹ 1714-ben a négy plébánia közül kettőn, Hofon és Mannersdorfban ausztriai papok szolgálnak, a krajnai származású Lasius Karsche és a perneggi ágostonos kolostorból érkező Augustin Scherndan (Scherndom).³⁰ A késő-középkorra szintén Ausztriába „átcsúszó”, a bécsújhelyi püspök tulajdonát képező, csupán egyházilag Magyarországhoz tartozó Zillingdorfon 1714-ben a bécsi születésű Ernst Ludwig Joseph a Kirchen szolgál már második éve, akit a bécsújhelyi püspök szentelt pappá, és aki így nyilván a bécsújhelyi egyházmegye papja volt eredetileg. 1714-ben a Habsburgok tulajdonában álló, az Udvari Kamara, illetve az Alsó-Ausztriai Kamara felügyelete alatt álló magyaróvári uradalom papjai közül ugyan egyikről sem kerül papírra, hogy ausztriai származású, de a tizenegy plébánia közül három plébánián biztosan osztrák származású pap volt (Hegyeshalom: Carolus Grumpner vagy Grundner,³¹ Miklósfalva: Balthasar Lausman,³² Mosonszentandrás: Albertus Tilli³³).

Az Ausztriából érkezett papok között nemcsak német anyanyelvűek voltak, hanem több horvát (legalább kilenc fő) és szlovén származású is. Ez érthető, hisz a horvát bevándorlás nem csupán a nyugat-magyarországi részeket érintette, hanem Alsó-Ausztria keleti részét is. A hasonló társadalmi szerkezetű ausztriai horvát közösségek ugyanúgy a katolicizmus támaszának bizonyultak, mint magyarországi társaik. A horvát papokot elsősorban horvát anyanyelvű közösségekben alkalmazták, mint pl. Mathias Georg Stipschitz-et, aki több évtizeden át működött

²⁹ VI. Pius 1785-ben csatolta Au, Hof, Mannersdorf, Sommerein, és Zillingdorf plébániákat a győri egyházmegyétől a bécsi egyházmegyébe át. A pápai rendelkezés közlése latinul és német fordításban: *Zur Geschichte der Pfarre Maria Heimsuchung von Sommerein am Leithagebirge*. Red. Ioan Mălinaş. Cluj-Napoca 2008. 34–37.

³⁰ Scherndam húsz éven át Mannersdorf plébánosa (1711–1731). 1731 után visszatért valószínűleg közösségébe. A gerasi kolostor Totenbuch-ja szerint 1748. május 5-én hunyt el P. Augustinus a Scherndom „canonicus et senior Pernecensis”, neve mellett kiegészítésként az alábbi információk álltak: „phil. et theol. Doctor, protonotarius apostolicus, parochus emeritus, sacerdos jubilatus.” *Walpurga Antl-Weiser: Mannersdorf am Leithagebirge*. H. n. é. n. [2004]. 319; *Ambros Josef Pffiffig: Obitorum Canonicae Gerusenaee*. Ein bisher nicht beachtetes Totenbuch des Stiftes Geras. (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 1) Wien 1980. 84.

³¹ Grumpner (Grundner) a vizitátor szerint 42 éves, apostoli protonotárius, teológiai doktor, kilenc éve a falu papja (Hegyeshalom 1713/mosoni főesp.). Grundner 1713. október 20-án a mosonszolnoki plébániára kapott kinevezést. A kinevező okiratból kiderül, hogy a göttweigi bencés kolostor szerzetese (GyEL GyPL Keresztély Ágost Iratai II. köt., pag. 673.).

³² Lausman (a vizitáció kiadásában Caufman név alatt szerepel) a vizitációban a titokzatos „abbas Petierensis” címet viseli, 1700–1719 között működött Miklósfalván (Nickelsdorf). ALB I. 319.

³³ Tilli a vizitáció szerint 60 éves, 37 éve áldozópap és 40 éve fogadalmas (professus), szakirodalom alapján „canonicus regularis”, azaz vagy premontrai vagy ágostonos kanonok, 1714-ben már nyolc éve plébános a faluban (Mosonszentandrás 1714/mosoni főesp.), 1719-ig működik a faluban. ALB I. 353.

az egyházmegyében, előbb Szárazvám (1656–1670), majd rövid ideig Szarvkőn (1671–1672).³⁴

Az ausztriai származású papok képzettsége ugyan alacsonyabb szinten állt, mint a német-római birodalmiaké, de még mindig meghaladta a magyarországi átlagiskolázottság színvonalát.³⁵ Tanulmányaik színhelye feltehetőleg Bécs és Graz volt. Akadt közöttük olyan is, mint Caspar Paulenich, akit a győri püspök helynöke, Csíki István szentelt fel, ő tehát valószínűleg a győri egyházmegye papnövendéke volt, és kezdettől fogva az egyházmegye papja volt.³⁶

Az egész életét a győri egyházmegye szolgálatában letöltő ausztriai pap reprezentánsa Mathias Markl (1649–1725) kismartoni városplébános lehetne, aki Bécs-újhelyen született jómodú családból, theologus absolutus volt, azaz minden bizonnyal végigjárta a teljes négy éves kurzust, felszentelése után nem sokkal Sopronban javadalmat nyert, majd 1683-ban a megürült kismartoni városi plébánia plébánosává választották, tisztét 1725-ben bekövetkezett haláláig, tehát nem kevesebb mint negyvennégy évig viselte, és a kismartoni vidék egyik legnagyobb hatású papi személyiségé nőtte ki magát. 1701-től haláláig esperesként a környékbeli papság vezetője volt, aki a mindennapi lelkipásztori munka irányításában kulcsszerephez jutott. Egyes források szerint esperesi koronához hasonló összejöveleteket is rendezett plébániáján, amely akkoriban még teljesen egyedülálló volt az egyházmegyében. 1689-ben került sor a Rózsafüzértársulat megalapítására bécsi domonkosok közreműködésével. Esterházy Pál nagyhatású máriacelli zarándoklatai nyomán inspirálódva Markl vezetésével szokásba jött az évente Máriacellbe vezetett kismartoni zarándoklat. Halála előtt nem sokkal 1724-ben a rózsafüzér-árhítat elmélyítésére külön javadalmat alapított saját vagyonából a Szent Márton plébániatemplomban. A nádor támogatásának is köszönhette, hogy 1707-ben apáti címet nyert, majd 1717-ben egészen egyedülálló módon plébánosként stagnói választott püspöki címet kapott az uralkodótól.³⁷

Az ausztriai papok közül sokan minden bizonnyal csak pályájuk egy részét töltötték a magyar egyházmegye szolgálatában. Erre mutat, hogy a hatvanegy személy közül negyvenhét csupán egyszer szerepel a vizitációkban. A hatvanegy személy közül negyvennégynek az életkora állapítható meg magyarországi működésének kezdetén. A kapott átlagéletkor 40,82 év, a birodalminál valamivel alacsonyabb (44,16). Ez alátámasztja azt a sejtést, hogy bizonyára többen is voltak közülük, akik felszentelésük után röviddel már az egyházmegye kötelékébe kerültek. Mindössze azonban tizenkilenc ausztriai papról mutatható ki, hogy öt évnél tovább működött az egyházmegyében. Ahogy a fentebbiekből kiderült, Vas megye mellett még főleg a mosoni és a soproni főesperességek plébániáin bukkantak fel ausztriai papok. A korszakban való folyamatos jelenlétük egyben azt is jelzi, hogy

³⁴ 1659 és 1663/ Szárazvám/ soproni főesp. Továbbá ALB II/2. 627. Szarvkői működésére és halálára: ÖStA AVA FHKA HKA NÖKA r. Nr. 407. Konv. 1672. Nov. fol. 39–41.

³⁵ Filozófiai bakkalaureus 1, magiszter 6 volt közöttük, teológiai baccalaureus 2, licenciátus 1, doktor 2. Hatan pedig mind a négy év teológiát végigjárták, azaz theologus absolutusok voltak.

³⁶ Szárazvám 1641–1651/soproni főesp.

³⁷ MOHL: Jeles papok 76–109. – Apáti címe: MNL OL A 57 vol. 27. pag. 257–258. Püspöki címe: uo. vol. 31., pag. 278–279.

az egyházmegyében élő németiség körében még kevesen választották a katolikus papi hivatást.

c.) Egyéb külföldiek

Ebbe a csoportba sorolhatók egyrészt a német nyelvterületről származó svájci, belga és litván papok, másrészt a Cseh Korona országaiból, főleg Morvaországból érkezők. Az első csoport nem túl népes. Idesorolható a svájci Albertus Simon (Szentkút 1674, vasvári főesperesség), a belga Marcus Christiani (Szentmargitbánya 1651, soproni főesperesség), vagy a litván Casimirus Kudrevicz (Rajka 1659–1663, mosoni főesperesség). A Cseh Korona országaiból elsősorban a morvaországi papok száma jelentős (nyolc fő), ami a földrajzi fekvés miatt érthető. Az 1659-ben Rákoson működő Carolus a Billimperg boroszlói kanonok valószínűleg csak átmenetileg maradt az egyházmegye szolgálatában (Rákos 1659, soproni főesperesség). A morvaországi papok általában jól képzettek voltak, többen a négy éves kurzust látogatták, és olyan is akadt közöttük, aki teológiai doktori fokozatot szerzett, mint pl. a Mosonszentjánoson szolgáló Remigius Leopoldus de Langendorf.³⁸ Sajnos a hiányos adatsorok nem teszik lehetővé, hogy a kis csoportról világos kép rajzolódjon fel, de úgy tűnik, hogy néhányan hosszú időn, vagy talán élethossziglanra az egyházmegyében ragadtak, mint Johann Franz Probststein (Prabstein) pinkafői plébános, aki az 1698-as vizitáció idején már harminckét éve volt áldozópap, és 1691-től 1710-ig ellátta a plébániát.³⁹ Utóda, Franz Leopold Nikl von Weitenfeld hasonlóképpen morvaországi származású volt. Az 1713. évi vizitáció szerint már huszonkét éve szolgált Magyarországon, egy 1726-ból származó vizitációs fogalmazványból pedig tudható, hogy ágostonos kanonok volt, aki Kremsierből származott. Korábban 1706-tól Máriafalván működött, onnan került 1712-ben Pinkafőre, ahol 1735-ig szolgált.⁴⁰ A sokáig Magyarországon szolgáló papok közé tartozott a már említett Langendorf is, aki Mosonszentjános után 1714 és 1724 között Ruszt szabad királyi város plébánosa volt.⁴¹ Langendorf teológiai doktorátusával az egyházmegye legjobban képzett papjai közé tartozott. A képet egy sziléziai származású pap, Bernhard Kromer minorita szerzetes színesíti tovább, aki 1651-ben Lajtapordányban működött.

Külön említendő Esterházy Pál két udvari papja, akik 1672 és 1700 között egymást követően viselték a kismartoni várplébános tisztségét. Mindketten olasz származásúak voltak, Thomas Walberger (Boltperger) alias Szolper trieszti születésű volt, Franciscus Orsolini pedig egy sienai eredetű, Magyarországra kevere-

³⁸ Az 1713-as vizitáció idején 35 éves volt és akkor már kilenc éve szolgált a magyaróvári uradalomhoz tartozó Mosonszentjánoson, és második éve ellátta a tarcsai (andaui) plébániát is (Mosonszentjános 1713/mosoni főesp.). Langendorf 1703. VIII. 29-én kapott püspöki megerősítést a plébániára (GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 339–340.).

³⁹ KUGLER: Geschichte der Stadt Pinkafeld 50.

⁴⁰ Uo. 50–51.

⁴¹ ALB II/1. 485.

dett ismert olasz építészcsalád sarja volt.⁴² Mindketten Esterházy Pál gyerekei nevelőjeként is működtek, a kismartoni várplébánia mellett különböző javadalmaikat nyertek, illetve patrónusuk közbenjárására apáti címet is kaptak.⁴³ Ők ketten egyformán az egyházmegyei papság élcsoportjába sorolhatók.

d.) Horvátországiak

Horvátország és a Magyarországra vándorolt horvátok között megmaradt kapcsolatokat jelzi az a tény, hogy az egyházmegyében horvátországi származású papok is működtek (tizenketten a tárgyalt időszakban). Nemcsak a horvát határhoz közeli Vas megye déli részein szolgáltak horvát papok, hanem a horvát településterület északi csücskén, a soproni főesperességben is. Egy részük már felszentelt papként jött az egyházmegyébe.⁴⁴ Más részük viszont a győri egyházmegye növendékeként végezte el teológiai tanulmányait, és sokan közülük ezt megelőzően a győri vagy soproni jezsuita gimnáziumba jártak. Jó példa Czeróczi (Cherousky, Ceroiski) Márton személye, aki turopoljai nemescsaládból származott. 1653 és 1657 között a Pazmaneum növendékeként tanult a bécsi egyetemen. Czeróczi a magasabb képzettségű papok közé tartozott, a filozófiai kurzuson túl három év teológiát is végzett. 1657. február 23-án Bécsben szentelték diakónussá, valószínűleg még abban az évben áldozópap is lett, ugyancsak Bécsben. 1659-ben hidegségi plébános volt, ahol a vizitátor dicsérte őt („vir laudatae vitae, exemplaris et in economicis industrius”). Az 1663-as vizitáció már Lókon találta, amelyet azonban el kellett hagynia, mert németül nem tudott prédikálni. 1667-ben már a veszprémi egyházmegyéhez tartozó Söjtörön plébános, e minőségben vett részt Ferdinand Alvernia pálos szerzetes fogadalmotételén. 1671-ben e minőségben tett végrendeletet, amelyből tudható, hogy szülei ekkor még Horvátországban éltek.⁴⁵

A vizitációs adatok azt mutatják, hogy a horvátországi papok a német-római birodalmiaknál könnyebben eresztettek gyökeret: tizenhat személy közül nyolc több vizitációban is szerepel. Az egyik legérdekesebb személyiség közöttük Petrus Kaleschak volt, aki Krapinán született, de a gimnáziumot már Győrött végezte el (1636 és 1642 között), 1643-ban pedig a nagyszombati egyetemen tanult logikát, később plébános lett Fülesen, majd Császárfalván, Peresztegen, közben káplán Sopronban (naplója fontos művelődéstörténeti forrás), 1676 és 1687 között

⁴² Vizitációs adatok: Szolper Kismarton-várplébánia 1674/soproni főesp., Waldberger (Boltperger) uo. 1680, Orsolini uo. 1696. Szolper névalak talán a Bolper[ger] név másolás során torzult formája.

⁴³ Orsoliniről lásd a kötetben olvasható fejezetet, ahol Waldbergerre vonatkozó adatok is nagyobb számban szerepelnek!

⁴⁴ Korábban a zágrábi egyházmegye papja volt Franciscus Horvat (Muraszombat 1714/vasvári főesp.).

⁴⁵ FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 317. – Lók 1663/ locsmándi főesp.: „Croatus, qua sola lingua concionari potest, sed heri parochianis valedixit, animadvertit enim se esse insufficientem pro hac parochia quoad Germanicam linguam”. – Végrendelete: MNL OL E 151 Fasc. 78. fol. 24–25.

karkáplánként működött a győri káptalanban, 1687-ben kanonoki kinevezést nyert, 1696-ban bekövetkezett haláláig a győri káptalan kanonokjaként működött.⁴⁶

e.) Az egyházmegyén kívül született magyarországi papok csoportja

A negyvenfős csoportnak több mint fele, huszonhárom személy az esztergomi egyházmegye területéről származott. Ezenkívül figyelemreméltó a nyitrai püspökség területéről és az Erdélyből jöttek csoportja. Képzettségük valamivel felette áll az átlagnak. Ahogy az ausztriai és a horvátországi származású papoknál is megfigyelhető volt, az egyházmegye határán túlról érkezettek egy része is már az egyházmegye növendékeként végezte el a teológiát, öten közülük a győri jezsuita gimnáziumban tanultak.⁴⁷ Képzési hely szempontjából elég színes csoportot alkotnak: tízen végeztek a bécsi Pazmaneumban, egy fő Rómában, illetve Grazban tanult, ketten tanultak Nagyszombatban és Győrött, egy valaki Bécsben és Győrben is, ketten pedig Nagyszombatban. Hosszabb időt, legalább öt évet tizenhárman töltöttek az egyházmegye szolgálatában, a többség, kihasználva a magyar papok iránti „keresletet” csak átmenetileg maradt az egyházmegye szolgálatában, és egy idő után más egyházmegyébe ment át. Akadtak azonban régi vagabundusok, akik itt ragadtak, mint például a Somogyból származó Kálmánczy Sámuel, aki a gráci egyetemen tanult, majd az egrai káptalan tagjaként bukkan fel (1635–1643). Valószínű, hogy az 1644–1645. évi háború mozdíthatta ki helyéről, meg sem állt a locsmándi főesperességig, ahol az 1647. évi és 1651. évi vizitációban találkozunk vele. 1659-ben már halottként említik.⁴⁸ Az egyházmegyébe kerülés egyik módja olyan földesúr közreműködése volt, akinek az egyházmegyén belül és kívül is voltak birtokai, és a papot tulajdonképpen birtokai között mozgatta. Így került a győri egyházmegyébe a weichselbergi Vasztlay Mihály, aki a győri káptalan esztergomi főegyházmegyéhez tartozó birtokán, a szigetközi Püskin volt plébános felszentelését követően 1711-től, mígnem a Mathias Mack magyaróvári plébánosi kinevezésével

⁴⁶ Életrajza *Bán János*: Kaleschiák Péter. SSz 6 (1942) 86–89. Középiskolai tanulmányaira: Catalogus Discipulorum Jaurinensis Gymnasii Societatis Iesu de annis 1630–1668. A PK 120.b. A.19. (jelenleg kikölcsonözve a Győri Szent Mór Perjelség könyvtárában); Nagyszombatra lásd: *Matricula universitatis Tyrnaviensis 1635–1701*. A nagyszombati egyetem anyakönyve 1635–1701. Kiadásra előkészítette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Zsoldos Attila*. Bp. 1990. 40. – BÉDY: A győri székeskáptalan 447–448.

⁴⁷ Alfalvy János pl. 1633-ban szerepel a gimnázium katalógusában mint „poeta Siculus” (PK 120.b. A.19.). A győri egyházmegye növendékeként szerepel Bedy Vince gyűjtésében Keszthelyi János (Szany 1696/rábaközi főesp.). *Bedy Vince*: A győri egyházmegye papnevelésének története. (Győregyházmegye múltjából II) Győr 1937. 161. Rómában tanult szintén Győr növendékeként az esztergomi egyházmegyés Michel Petricz (Lózs 1659 /locsmándi főesp., Vis 1663/uo. VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 51–52.).

⁴⁸ Kövesd 1647/locsmándi főesp. és Lózs 1651/uo. – Gráci tanulmányaira *Johann Andritsch*: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 22) Graz 1965. 48. – Egrai működésére lásd *Nováky József*: Memoria dignitatum. In: Adatok az egrai egyházmegye történetéhez. IV. Szerk. *Leskó József*. Eger 1908. 199. 202. Továbbá Buday György szentmargitai plébános példája, aki 1647-ben lemondott a plébániájáról, amelyet, mint írta, csak a háború miatt vállalt el. MNL OL P 124 Nr. 435.

megürült védenyi plébániára kapott a káptalantól kinevezést. A prezentáló okiratban a káptalan precedens esetekre is hivatkozott, amikor a győri egyházmegyéből helyeztek át papokat az esztergomi egyházmegyébe, így került a tatai és a magyaróvári plébános a pozsonyi káptalanba, korábban Liptay János a pozsonyiba, illetve Matalich Gergely az esztergomi káptalanba. Az ügyintézést megkönnyítette, hogy a győri püspökség és az esztergomi érsekség feje ekkoriban egy és ugyanaz a személy volt, Keresztély Ágost.⁴⁹ Az esztergomi növendékként a bécsi Pazmaneumban tanult Vasztlay később 1723-ig működött a védenyi plébánián.⁵⁰

Az egyházmegye határain túlról érkezők közül a legnagyobb ívű pályát az erdélyi Szenttamásy Máté futotta be, aki a bécsi egyetemi tanulmányok elvégzése után rövid ideig az esztergomi egyházmegyében szolgált, majd Nádasdy Ferenc jóvoltából csepregi plébános lett, 1655-ben csornai prépost, végül 1667-ben választott erdélyi püspöki kinevezést nyert.⁵¹

f.) Az egyházmegye területéről származó papok

Az egyházmegye területéről származó papok többsége a soproni főesperességben született. Sokkal kisebb a mosoni, locsmándi és vasvári főesperesség területéről származók aránya. Az 1696–1698. évi vizitáció adatai már jól mutatják a katolikus restauráció első eredményeit a locsmándi és a vasvári főesperesség területén. A soproni főesperességet közelebbről megvizsgálva látszik, hogy tizenhét településről származott háromnál több pap, magából Sopron városából négy. A több papot adó települések többsége horvát, kivéve Kismartont, Nagymartont és Szárazvámot (3–3 pap), továbbá a püspök birtokát képező Szombathelyet (11) és a székváros Győrt (9). Különösen sokan származnak Búdöskútról (7), Darázsfalváról (10), Ottaváról (8), Szarvkőről (9) és Vulkapordányból (16).

Ez is mutatja, hogy a mindvégig katolikus horvátoknál a katolikus pap megőrizte társadalmi megbecsülését, amit elősegített, hogy a katolikus restauráció ezen a vidéken a *Klosterrat* jóvoltából már a XVI. században megindult, és azt majd az Esterházyak földesurasága is támogatta. Az 1651. év vizitátora több községet

⁴⁹ GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 1353. – Az említett esetek közül a tatai plébános esetében Paulovics Jánosról van szó, aki előbb az esztergomi egyházmegyében működött, majd 1711–1714 között működött a tatai plébánián, onnan kapott kinevezést 1714-ben az esztergomi káptalanba. *Ludovicus Némethy*: Series parochiarum et parochorum archidiocesis Strigoniensis. Strigonii 1894. 845; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 333. – Az említett Liptay valószínűleg Liptay Jánossal azonos, aki előbb az esztergomi egyházmegye papja volt, majd 1695–1702 között tatai plébános, 1711-ben pozsonyi kanonoki kinevezést nyert. NÉMETHY: Series parochiarum et parochorum 746. – A magyaróvári plébános a frissen kanonokká kinevezett Oelsen, akiről fentebb már szó esett. – Matalics Gergely pápai plébános előbb 1709-ben győri kanonoki kinevezést kapott, majd 1713-ban az érsek az esztergomi káptalan tagjává nevezte ki. BEDY: A győri székeskáptalan 456; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 332–333.

⁵⁰ FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 1087. – ALB I. 381.

⁵¹ Csepreg 1647–1651/locsmándi főesp. Életrajza: TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei II. 17–30 és 88–93. 1637-ben bécsi egyetemi hallgató. Die Matrikel der Universität Wien II. 157. – Lásd továbbá a kötetben „Szenttamásy Máté erdélyi püspök, csornai prépost élete és működése” című fejezetet.

is megdicsért hitük buzgó gyakorlásáért.⁵² Bizonyára fontos volt a papi hivatás választásánál a családban, rokonságban látott példa, illetve a falu lelkipásztornak hatása. Harminchat évig volt a számos papot adó Vulkapordány plébánosa Joannes Vlahovich, aki ugyan 1647-ben győri kanonok lett, de rövidesen visszatért a falujába. Hosszú működése alatt a faluban új templomot és iskolát emeltetett. Őt megelőzően a XVI. században már volt egy sokáig szolgáló plébánosa a falunak, Georgius Ladnitsch, aki 40 évig működött ott.⁵³ A Nádasdy-birtokhoz tartozó Szarvkőnek a XVI. században szintén volt egy plébánosa, aki hosszú időt töltött a faluban: Mathias Goplitsch, majd a XVII. században az ausztriai származású Marcus Vidonich (1631–1663 között).⁵⁴ A tartósan egy plébánián működő személyiségek feltehetőleg jelentős szerepet játszhattak a közösség életében, a katolicizmus megőrzésében, sajnos azonban tevékenységükről alig van adat.

A közösségeken belül a pap magas társadalmi presztízséről sokat elárul az is, hogy a horvát falvak, mezővárosok közül többen felszentelési címet (titulus mensae) is vállaltak magukra, azaz készek voltak a nem egyházmegyei növendékként tanuló, saját körükből származó fiatal klerikus eltartásának terheit magára vállalni annak munkaképtelenné válása esetén. A bécsi egyházmegye területén végzett felszentelésekről vezetett felszentelési matrikulában 1660 és 1690 között huszonhat példát találtam olyan szentelésekre, amikor egy falusi vagy mezővárosi közösség vállalja magára a felszentelési címet, majd minden esetben horvát falvokról van szó, illetve olyan személyekről, akik az adott közösségből származtak. A falvak között ott szerepel Büdöskút (3 fő), Darázsfalu (5), Vulkapordány (2), amely neve fentebb már papírra került.⁵⁵

Az a tény is figyelemre méltó, hogy ezekből falukból a XVII. század második felében már olyan sok egyházi pályára készülők kerültek ki, akiket nem fogadott be az egyházmegye, ami mögött több ok is állhatott (túl sok horvát anyanyelvű pap, miközben magyarból és németből van hiány, alulfinanszírozott plébániák, amelyek kevésbé vonzóak a fiatal papok számára). Több olyan plébános is lehetett, aki legalábbis pályája egy részét nem az egyházmegyén belül töltötte. A máltai rend által vezetett ebenfurti plébánián a XVII. század második felében több győri egyházmegyéből származó, oda is visszatérő pap működött, mint pl. a szarvkői születésű Georg Stefanits (1672), aki 1686-ban borbolyai plébánosként halt meg, a szintén szarvkői Johann Dulmovits (1686), aki 1695-ben Lajtapordány plébá-

⁵² A darázsfalviak „omnes catholici in divinis sacrisque exercitiis frequentes et preceptum ecclesiae sat observantes” (Darázsfalu 1651/soproni főesp.). Hasonló dicséretet kap Oszlop és Sérc is.

⁵³ Vlahovichra a legrészletesebben SZABADY: Draskovich György győri kanonokjai 118–119. Ladnitschot az 1597. évi vizitációban említik, mint már 40 éve ott működőt. RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 37.

⁵⁴ 1597-ben a vizitátor szerint Goplitsch már 30 éve van a faluban. RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 45.

⁵⁵ Pl. Cinfalva az 1671. május 20-án Bécsben pappá szentelt cinfalvi születésű Draskovich Bertalan eltartási költségeit vállalta magára: „Hungarus Chindorffensis ad titulum oppidi Czindorff ex communi aerario” Diözesanarchív Wien [továbbiakban DÖW Wien], Ordinationsprotokolle vom Jahre 1638 bis 1708, pag. 736, 742. - A falvak teljes listája: Büdöskút (Steinbrunn) 3, Cinfalu 1, Darázsfalu 5, Farkasdifalva (Neumarkt an der Raab) 2, Hof 1, Incéd 1, Kertes 1, Lébény 1, Mannersdorf 1, Nagyhöflány 1, Oszlop 3, Siklós (Siegless) 2, Szarvkő 1, Völgyfalu 1, Vulkapordány 2. Uo. Ordinationsprotokolle vom Jahre 1638 bis 1708, passim.

nosaként hunyt el, vagy Vitus Mathias Nakovits (Nakovitz) (1692), aki előtte öt éven át (1685–1690) a szintén alsó-ausztriai Thaya plébániáján működött, majd visszatérve az egyházmegyébe 1713-ban lajtapordányi plébánosként halt meg.⁵⁶

Sajnos a vizitációk csak kivételes esetben árulják el a papok társadalmi hátterét. Néhány adalékot az iskolai anyakönyvek szolgáltatnak, de ez nem elég a pontos kép megalkotásához, más módszerekhez kell folyamodni. Főrendű személy egy akad, Illésházy Ádám.⁵⁷ Nemes család sarja Zichy György és Tarródy János.⁵⁸ Talán nem véletlen, hogy ez utóbbiak mindketten Rómában tanultak, és kanonokká lettek. A feudális társadalomban bizonyára érvényesült a társadalmi környezet segítő hatása. Nemeseket leginkább Vas megye szülöttei között kereshetünk.⁵⁹

A papok nagy része az ignobilis rétegből került ki. Szabad királyi városból, illetve Győről – amely ekkor mezővárosnak számít – alig származott pap (18). Ezt nem lehet egyszerűen a protestantizmussal magyarázni. 1640–1714 között a győri egyházmegye területéről száznolc személy lépett a jezsuita rendbe,⁶⁰ közülük tizennyolcan származtak királyi városból, további negyvennégyen Győről, huszonhárom személy más mezővárosból és mindössze huszonhárom faluról.⁶¹ Az alsópapok születési helye kapcsán megismert horvát települések közül csak Drassburg szerepel egy jezsuitával. A soproni főesperességből származó huszonöt jezsuita közül tíz soproni, öt kismartoni, három nagymartoni, csak heten származtak faluról. Sajnos más rendekről nem készíthető hasonló felmérés, és ez különösen fájdalmas az egyházmegyében számos kolostorral rendelkező mariánus ferences szerzetesek esetében. A fenti adatok megerősítik, hogy az alsópapság bázisát a falun, illetve kisebb mezővárosokban élő népesség adta. A városokban élők (polgárok és nemesek) vallási igényeinek sokkal inkább megfelelt a jezsuita szerzetes, mint a világi pap, jóllehet mindkét rétegből származók ugyanannak a rendnek az iskolájában tanultak. Ez aláhúzza a társadalmi környezet fontosságát, ugyanakkor jelzi, hogy a városokban a szerzetespapokkal szemben a világi papság csatát veszített.

5. Életkor

A bizonytalan becslések miatt óvatosan kell bánnunk az életkorra vonatkozó adatokkal (lásd a Melléklet II.d. sz. táblázatát). A helyzetet nehezíti, hogy egyedül

⁵⁶ *Christian Szivatz*: Matrikenauszüge der Pfarre Eberfurth. In: *Anton Philipitsch*: Ebenfurth: Pfarre im Wandel der Mächte. Ebenfurt é.n. – Nakovicz thayai működésére: Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diöcesanblatt VII. St. Pölten 1903. 289. Az 1696-ös vizitáció szerint Nakovitz „homo ebrius”, talán emiatt kellett vándorolnia.

⁵⁷ Bezenye 1663/mosoni főesp. Tanulmányaira VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 49.

⁵⁸ Zichy Györgyre Sopron 1674/soproni főesp. Továbbá BÉDY: A győri székeskáptalan 452–453.

⁵⁹ A győri gimnázium anyakönyvében pl. Bakos Imre neve mellett 1678-ban „syntaxista Nobilis Ungarus Sabariensis” állt, Bornemissza Pál pedig 1689-ben „poeta, Nobilis Ungarus Sabariensis”. PK 119.b. A.20.

⁶⁰ *Ladislav Lukács*: Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum provinciae Austriae S. I. (1551–1773). I–III. Romae 1987–1988.

⁶¹ Főesperességenkénti bontásban ugyanezek az adatok: komáromi: 1, locsmándi: 6, mosoni: 11, rábaközi: 1, soproni: 25, székesegyházi: 1; győri: 44; vasvári: 19.

a soproni főesperesség területéről rendelkezünk összefüggő adatsorral, illetve csak az 1696–98. évi és az 1713–1714. évi vizitációk szolgáltatnak kellő mennyiségű adatot az életkorról (lásd a Melléklet III. táblázatát). Ezen adatok szerint a papság gerincét a 25–45 év közötti nemzedék adja. Kisebb a 46–65 év közöttiek részesedése, míg a 65 év feletti korosztály ritkának mondható. 1714-ben csak 34 év a soproni főesperesség papjainak az átlagéletkora, ez azt jelenti, hogy ez a papság még 15–20 éven keresztül fog dolgozni.

6. Iskoláztatás

A középiskola elvégzése után a fiatal klerikusnak filozófiai és teológiai tanulmányokat kellett folytatnia, hogy a lelkipásztorkodáshoz szükséges ismereteket megszerezze. A filozófia elméletileg három, a teológia négy évig tartott. A valóságban a súlyos paphiány miatt a képzés gyakran csak a legszükségesebb ismeretek megszerzésére szorítkozott. Pázmány Péter a bécsi *Pazmaneum* alapítólevelében kikötötte, hogy a lehető leggyorsabban szenteljék fel a növendékeket, és küldjék a plébániákra, mert nem tudósokra, hanem lelkipásztorokra van szükség. Ennek értelmében a kispapok egy része csak az ún. moralist vagy kazuisztikát tanulta két évig, azaz csak a lelkipásztorkodáshoz szükséges legfontosabb ismereteket szerezte meg.⁶² Mások elkezdtek a spekulatív (tudományos) teológia elsajátítását, de gyakran nem jutottak tanulmányaik végére.

a.) Középiskola

Az egyházmegye területén működő jezsuita gimnáziumok közül egyedül a győri katalógusai maradtak fenn. Az alsópapság származása kapcsán elhangzott, hogy milyen nagy vonzáskörzettel rendelkezett egy-egy iskola. A győri gimnázium a XVII. század végéig Nyugat-Magyarországtól kezdve egészen Horvátországig vonzotta a tanulni akaró diákokat. A források tanúsága szerint a püspök már a felsőbb gimnazisták közül kiválasztotta azokat, akiket ő taníttatott. Sennyey püspök gazdasági instrukciójában szerepelnek az *alumnusok*, *poéták* és *retorikusok*.⁶³ 1670-től a gimnázium az alsó osztály megosztottsága miatt hat évig tartott.⁶⁴ A jezsuiták szigora mellett a mainál kisebb iskolalátogatási fegyelem is hozzájárult ahhoz, hogy többen hosszabb idő alatt végezték el a középiskolát. A vizitációban szereplő papok közül negyvenötöt sikerült a gimnázium katalógusaiban fellelni. Közülük tizenketten ismételték osztályt, Bódis Mihálynak, Középpulya leendő plébánosának pedig háromszor kellett végigjárnia a *principista* osztályt.⁶⁵ Bizonyos fluktuáció

⁶² RIMELY: *Historia Collegii Pazmaniani* 11. – A kazuisztika képzésre *Mihályfi Ákos*: A papnevelés története és elmélete. I. Bp. 1896. 170.

⁶³ *Szabady Béla*: Győri kancellárpüspök mint gazda a 17. században. Győr 1931. (Klny. a GySz 1931. évfolyamából.) 40.

⁶⁴ *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981. 244.

⁶⁵ 1647–49 között principista. PK 120.b. A.19.

kimutatható a gimnáziumok esetében is, előfordult, hogy valaki stúdiumait több középiskolában végezte. A súlyos paphiányt jelzi, hogy két esetben felszenteltek olyanvalakit is, aki a középiskolát sem fejezte be. (Igaz, hogy a két eset közül az egyik egy szerzetes volt.)⁶⁶ Mások a gimnázium befejezése után nem folytattak filozófiai stúdiumokat. A csak retorikus végzettséggel rendelkező papok korszakunk elejére jellemzőek (a tizenegy közül kilenc 1641–63 között működött). Ők minden bizonnyal helyben, a győri szemináriumban, pontosabban a mai szeminárium elődjében szerezték ismereteiket, tekintve, hogy az egyetemen a teológia előtt megkövetelték a filozófia bizonyos szintű (1, 2, 3 év) elsajátítását.

b.) A filozófiai oktatás

Az arisztotelészi művekre épített filozófiai oktatás három évig tartott. Az első évben logikát, a másodikban fizikát, a harmadikban metafizikát tanultak.⁶⁷ A vizitációk tanúsága szerint korszakunkban mindvégig akadtak olyanok, akik nem végezték el a teljes kurzust, hanem már a logika vagy a fizika elvégzése után teológiát kezdtek tanulni, jóllehet az 1714. évi vizitáció szerint számuk erősen megfogyatkozott a korszak végére. A papok közül jóval többen végezték el a filozófiát, mint ahányan félbehagyták, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az egyszerű *philosophus* elnevezés alatt is olyanok rejtőznek, akik elvégezték a hároméves kurzust.⁶⁸ A győri szemináriumban egyébként csak a XVIII. század folyamán jött létre filozófiai oktatás. Előtte a növendékeket Nagyszombatba, illetve Bécsbe járatták. A papok legalább kétharmadáról feltételezhető, hogy a teljes filozófiai kurzust elvégezték. Egyetemi fokozatot viszont nagyon kevesen szereztek. A negyvenegy magisterből tizenkettő külföldi volt, további hét pedig az egyházmegyén kívülről származott.

c.) A teológiai oktatás

A vizitációk a teológiai ismeretek jellemzésére három fogalmat használnak: *moralista*, *casista*, *speculativus*. A három fogalom közül az első kettő, a *moralista* és a *casista* lényegében egymás szinonimája.⁶⁹ A mögöttes rejlő képzettség az esetek többségében azt a rövidebb, legfeljebb kétéves tanfolyamot jelenti, melynek során a papnövendék csak a teológia gyakorlati vonatkozásaival ismerkedett meg. Az elméleti, spekulatív teológia ebbe a két évbe nem fért be.

⁶⁶ Georgius Nezemerics „syntaxeos olim auditor” (Klempa 1659/soproni főesp.). Joannes Sebastiani grammaticista (Alsópulya 1647/locsmándi főesp.).

⁶⁷ MÉSZÁROS: Az iskolaügy története 305.

⁶⁸ Pl. Georgius Radanicz 1659-ben *philosophus absolutus* (Parndorf 1659/mosoni főesp.), 1663-ban *sima philosophus* (Szentmargaréta 1663/soproni főesp.). Az eltérés mögött a vizitátorok különböző terminológiája állhat. Mathias Bubnich, aki 1696-ban vizitálta a mosoni főespereséget, 11 *philosophus*-t jegyzett fel, de egyetlen *philosophus absolutus*-t sem.

⁶⁹ Pl. Joannes Terbus 1659-ben *theologus moralis*, 1663-ban „*casista medii anni*” (Kimle/mosoni főesp.). Mathias Debella 1659-ben *moralista*, 1663-ban *casista* (Lébény/uo.).

A rövid ideig tartó képzést a már sokat emlegetett paphiány tette indokolttá. Az egyházmegye papságának zöme (304 fő) morális, kazuisztikus jellegű tanulmányokat folytatott. Ez nem magyar sajátosság. 1617–1619-ben, tehát valamivel korábban a stájerországi seckai püspökségben végzett vizitáció során hasonlóképpen leginkább morálteológiai kurzust végzetteket találtak az egyes plébániákon.⁷⁰

A tudományos, spekulatív teológiai iskolázottságúak száma lényegesen kisebb. Közülük is kevesen járták végig a négy évet, általában két-három év után abbahagyták tanulmányaikat. A *theologus speculativus* csoportba sorolható a *theologus absolutus*, illetve a sima theologus elnevezéssel illetett papok egy része is.⁷¹ Theologus speculativussal először 1663-ban találkozunk az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben. Aligha véletlen, hogy a vizitációkban összesen előforduló ötven speculativus közül harminchetet, illetve a harmincegy theologus absolutus közül tizenötöt a korszakunk végén, az 1696–1698. évi és az 1713–1614. évi vizitációk alkalmával írtak össze. Az enyhülő paphiány lehetővé tette, hogy a növendékek huzamosabb ideig tanulva komolyabb tanulmányokat végezzenek.⁷² Valóban, a hét *baccalaureus* közül négy külföldi, a hét doktorból három szintén. A hat jogot tanult plébános kivétel nélkül a határon túlról érkezett. (Lásd a Melléklet II.f. és II.g. sz. táblázatait.)

d.) A tanulmányok színhelye

Az egyházmegye papsága tanulmányait különböző helyeken végezte. Az elitképzés színhelye Róma, a magyar származásúak esetében a *Collegium Germanicum et Hungaricum*. A tíz, egyházmegyéből származó növendék közül csak kettő végezte itt teljes mértékben stúdiumait. Heten érkeztek más egyetemről: öten Bécsből (ebből 3 a Pazmaneumból), 1 Grazból, 1 Kassáról. A Rómában tanultakat képzettségük az egyházmegyes papság legfelső rétegébe emelte. Ennek ellenére a 14 római *peregrinus*ből csak hárman lettek kanonokok, Tarródy János és Zichy György Győrben, Nagymihály Ferenc pedig Nyitrán, majd Veszprémben.⁷³ Azt, hogy az egyházi karrierben nem csupán a tehetség számított, jól mutatja az is, hogy a gyenge képességűnek minősített Nagymihályi Ferenc felszentelése után rögtön nyitrai kanonok lett, a közepes felkészültségű Zichy György pedig győri kanonok. A hallgatók kiválasztásában és későbbi pályájában nagy szerepet játszott az őket Rómába küldő személy pártfogása.

Akadtak olyanok is, akik elhárították a magasabb egyházi tisztségeket, mint például az eretnekek elleni harcra kiválóan felkészült Andor István, aki nem fogadta el a győri kanonokságot, valamint a híres Illésházy család sarja, Ádám, aki

⁷⁰ Dieter Čwienck: Jakob I. Eberlein. In: Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218–1968. Hrsg. Karl Amon. Graz 1968. 283–284.

⁷¹ Pl. Amadaeus Balmart theologus absolutus speculativus (Nyulas, 1663/mosoni főesp.).

⁷² ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi vescovili Nr. 6, fol. 3.

⁷³ Tarródyra: VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 87. – Nagymihályira: 64–65. – Zichyre: 49.

ágostonos szerzetes lett.⁷⁴ A *romanusok* között elég nagy fluktuáció figyelhető meg. A tizennégy személy közül négy külföldi, más egyházmegye növendéke volt három személy, egy személy, Petricz Mihály pedig az esztergomi egyházmegyébe ment át.⁷⁵

Az alsópapság többsége tanulmányait az egyházmegyéhez legközelebb eső, egyetemmel rendelkező helyen, Bécsben végezte. Sokan a Pazmaneum növendékei voltak, ahol a XVII. század hatvanas éveitől a győri püspöknek tizenkét helye volt, de már korábban Draskovich György és Püsky János püspöksége idején is több győri kispap tanult az intézetben.⁷⁶ Hmira Jánosnak, a Pazmaneum rektorának egy, a Draskovich püspök számára kiadott bizonyosság szerint a püspök egyszerre tizenkét-tizenöt, egyszer pedig tizenhét növendéket tartott az intézetben, de a bizonyosságlevél kiadásának időpontjában is hat növendéke volt, a hetediket éppen akkor szentelték fel.⁷⁷ Ezt az állítást alátámasztja a Pazmaneum eskükönyve, ahol az 1636. évben 6, az 1638. évben 11 növendéke tett fogadalmat Draskovich Györgynek.⁷⁸ A Széchényi-féle győri szeminárium megalapítása (1684) után is fenntartották a 12 Pazmaneumbeli helyet egészen 1732-ig azzal a különbséggel, hogy az egyházmegye növendékei 1686-tól kezdve inkább csak a bölcsészeti tanulmányaikat végezték a Pazmaneumban.⁷⁹ Az említett bizonyosságlevél szerint Draskovich a jezsuiták bécsi konviktusában is tartott hat klerikust, további hármat pedig a *Pancratiana* szemináriumban neveltetett.⁸⁰ Nagy számban található a bécsi egyetemen olyan papnövendékek, akik csak az egyetem anyakönyvében szerepelnek, más forrásban nem bukkannak fel.⁸¹ Számukat tovább lehet emelni, ha tanulmányi helyként fogadjuk el Bécset azoknak az esetében is, akiket – bár egyetemi anyakönyvben nem szerepelnek – Bécsben szenteltek fel, nem egy esetben a bécsi püspök.⁸²

Akadtak olyanok is, akiket valamely egyházi személy taníttatott, vagy éppen, mint az fentebb is említésre került, saját költségből fedezték tanulmányaikat.⁸³ A tanulmányok költségeire vonatkozólag a Pazmaneum régensének fentebb idézett bizonyosságlevele ad némi tájékoztatót. A püspök évi százhuszonöt forintot fizet egy személy után, további ötven forintot juttatott minden újmiséis papnak megfelelő

⁷⁴ Andor Istvánra VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 86–87 és BEDY: A győri papnevelés 157, 161. (Kapuvár 1696/ rábaközi főesp.). – Illésházyra ld. a 40. jegyzetet.

⁷⁵ NÉMETHY: Series parochiarum et parochorum 855.

⁷⁶ BEDY: A győri papnevelés 170. – A győri egyházmegye pazmanista növendékeire újabban: FAZEKAS: A Pazmaneum története 34.

⁷⁷ Hmira János bizonyosságlevele, 1648. VII. 30. Bécs. GyEL GyKMLt Theca XL. No. 5228. – Idézi: SZABADY: Draskovich György győri püspök élete és kora 92, BEDY: A győri papnevelés 17–18.

⁷⁸ FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 325–328.

⁷⁹ BEDY: A győri papnevelés 161–163.

⁸⁰ Draskovich György püspök Batthyány Ádámhoz szóló levelében arról ír, hogy 25 növendéket taníttat, ezért is van szüksége a tizedbérlet összegére. MNL OL P 1314 Nr. 10704.

⁸¹ A 71 személy közül például az újfalusi Vitus Milnicz, aki 1663-ban iratkozott be a bécsi egyetemre. Die Matrikel i. m. II. 347. (Újfalu 1680/mosoni főesp., Gáta 1696/uo.).

⁸² Erre vonatkozólag lásd a fentebb idézett bécsi felszentelési jegyzőkönyvet. DÖW Ordinationsprotokolle 1638–1708.

⁸³ Pl. Joannes Terbus saját költségén végezte Bécsben tanulmányait (Kimle 1659/mosoni főesp.). Saját költségén tanult több nyugat-magyarországi horvát származású pap is.

ruházatra.⁸⁴ Az egyetemi fokozatok megszerzéséhez további pénz kellett, mint azt Nicolaus Bennatul gróf Batthyány (II) Ádámhoz intézett levele bizonyítja, melyben a magisteri fokozat harminc forintos taxájának kifizetéséhez kér támogatást.⁸⁵ A Bécsben tanulók többsége philosophus absolutusként és theologus moralis-ként végezte be tanulmányait. A teológiai tanulmányok csupán 1-2 évig tartottak, kevesen végezték el a négyéves kurzust.

A külföldi egyetemek közül Grácnak volt a legkisebb jelentősége. (A hallgatók csekély számát az magyarázza, hogy a győri püspök inkább a császárvárosban taníttatta növendékeit.)⁸⁶ A kilenc itt tanult pap közül három volt külföldi.

A külföldi egyetemek háttérbe szorították Nagyszombatot. Kisebb szerepét jelzi az ott tanulók számára tett alapítvány alacsonyabb összege is. Széchenyi György Matkovich Mihály kanonok hagyatékából (meghalt 1663-ban) hatezer forint tőkét rendelt arra a célra, hogy kamataiból hat, majd négy növendék tanulhasson Nagyszombatban.⁸⁷ Az összeg azt mutatja, hogy bár az élet olcsóbb volt itt, mint Bécsben, hisz – az általánosan elfogadott 6%-os kamattal számolva – az évi háromszázhatvan forint kamatból hatvan–kilencven forint jutott egy főre, szemben a bécsi százhuszonöt forinttal, mégis az itt tanult harmincnégy növendék közül huszonkettő csak a bölcsészetet végezte Nagyszombatban, teológiára már Győrött vagy éppen Bécsben járt. Teológiát inkább csak a morális kurzuson tanultak itt. Kivételként említhetők olyan plébánián működő bencések, mint Mátyási Orbán és Miskolczi Bernát.⁸⁸ A trienti zsinat elrendelte, hogy egyházmegyénként szemináriumot kell felállítani. Győrben ennek elsőként Dallos Miklós püspök próbált eleget tenni; szemináriuma 1627 körül kezdett működni 12 hellyel.⁸⁹ Sennyey István 1632-ben lefolytatott kánoni perében is szó esik arról, hogy a püspök többek között Győrben is taníttat növendékeket. A püspök gazdasági instrukciója azt mutatja, hogy a növendékek a győri jezsuitáknál tanultak.⁹⁰ Draskovich György idejében úgy tűnik, hogy a jezsuita konviktusban is laktak a növendékek, legalábbis erre utal Bény János vikárius 1640. január 30-án kelt levele, amelyben panasolja, hogy a seminaristákat kirakták a jezsuiták, mert Berdóczi uram nem adott további pénzt, ez a hála az évi 500 Ft-ért, „a jezsuiták ezt sem Aristoteles, sem más bölchek

⁸⁴ Hasonló nagyságú összeg volt szükséges Olmützben is egy diák ellátására Tamóczy Mátyás alapítványa szerint, amelyet az alsólelőczy plébánia javára tett, évi 2000 Ft kamatait hagyva egy Olmützben tanuló diák javára. Ez a korban szokásos 6 százalékos kamat mellett évi 120 Ft-ot hozott. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Vegyes eredeti iratok és oklevélmásolatok. 1654. VIII. 27.

⁸⁵ 1690. március 12., Bécs. MNL OL P 1314 Nr. 5900.

⁸⁶ Fölnay Ferenc vasvári prépost ugyan ajánlja Batthyány Ádámnak 1656. február 17-én kelt levelében, hogy a birtokain tapasztalható paphiány orvoslására taníttasson Grazban papokat, de az elképzelés nem valósult meg. MNL OL P 1314 Nr. 14274.

⁸⁷ BEDY: A győri papnevelés 207-208.

⁸⁸ A bencések személyére: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I–XII. Szerk. *Erdélyi László*. Bp. 1902–1912. IV. 677–678.

⁸⁹ BEDY: A győri papnevelés 176.; VANYÓ: A győri püspökség jelentése 1629-ben 138.

⁹⁰ A Bécsben lefolytatott kánoni per tanúi egyhangúan vallanak erről, sőt a negyedik tanú, Michael Siczahi – azaz Szikszay Mihály –, a Magyar Kancellária regisztrátora szerint: „In civitate Jaurinensi non erat exstructum seminarium, sed modo illud constructum Reverendo Domino transferendo...”. ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Vescovili Nr. 40, fol. 40.

Ethiciában föl nem találják”.⁹¹ Draskovich püspök ismételtén hat növendékről beszél Győrben.⁹² A káptalan és a jezsuiták viszálya – megfejlve a püspök és a káptalan ellentétével – nem igen használt a győri szeminárium ügyének. A növendékek száma hat és tizenkettő között mozoghatott, lényegében egészen a modern Széchényi-féle szeminárium létrejöttéig, amikor is a létszám tartósan tizenkettőre emelkedett.⁹³ A Széchényi-féle szeminárium alapítása után (1684) 1732-ig, a nagy szemináriumi reformig, azaz a hallgatók hazahívásáig a Győrben lévő kispapok a humaniorákat továbbra is a jezsuita gimnáziumban hallgatják, illetve külföldön végzett filozófia után a teológia moralist tanulják itthon.⁹⁴ (Lásd a Melléklet II.g. sz. táblázatát.)

7. Követelmények és műveltség

A zsinatok által megszabott követelmények hozzásegítenek az alsópapság képzettségének megismeréséhez. A plébániát igénylő papok vizsgálatát a legrészletesebben egy, az 1638. évi zsinatra benyújtott tervezet és annak nyomán megfogalmazott cikkely szabályozta.⁹⁵ A plébániát kérő papnak megfelelő latin tudással kell rendelkeznie. Tudjon *breviáriumot* olvasni, legyen járatos az ünnepek meghatározásában. Ismerje és tudja magyarázni a nép nyelvén az apostoli hitvallást, a tízparancsolatot, az egyház öt parancsát, a miatyánkot. Legyen tisztában a szentségek számával, hatásával, és a trienti zsinat követelményei szerint tudja őket híveinek közvetíteni. Szükséges még a halálos bűn fajtáinak, a halálos és bocsánatos bűn közötti különbségnek az ismerete. Jártasnak kell lennie a kontroverziákban is, hogy az eltévelyedetteket az igaz útra visszavezethesse. Rendelkezzék megfelelő prédikációs készséggel, beszédeiben az üres fecsegés helyett rövidegre és tartalmasságra törekedjen.

A fenti követelményrendszer azt mutatja, hogy a leendő plébánostól elsősorban a mindennapi életben szükséges tudást kívánták meg, kiegészítve azt a közvetíteni tudás képességével (nyelvtudás és magyarázó készség).

A lelkipásztor felkészültségéről árulkodnak a plébániakönyvtárak és a plébánosok magánkönyvtárai is.⁹⁶ A plébániái könyvtárak alapjában véve hagyatékokból származnak, ezért gyarapodásuk esetleges. A liturgiai könyvek közül a *Missale*

⁹¹ MNL OL E 150 Irreg. 30. tétel, Nr. 17.

⁹² BEDY: A győri papnevelés 186.

⁹³ Uo. 197.

⁹⁴ Uo. 32. – Pl. az 1670-ben a poeta osztályt látogató Paxi András, illetve Az 1671-ben poeta Nagy Mihály neve mellett „clericus” jelző áll. Paxi 1671-ben a poeta osztályt végezte el, majd 1672-től a bécsi Pazmaneum növendéke, Nagy Mihály 1673-tól hasonlóan a bécsi Pazmaneumban tanul. FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 533 és 552 (további hivatkozásokkal). Paxi és Nagy nyilván a győri szeminárium növendéke volt, akik a győri jezsuiták gimnáziumát látogatták. A retorika osztályt látogató Joannes Kuzmon „Germanus Austriacus Piperpurgensis” neve mellé 1696-ban a „sem[inarium] Szeccen[iense]” jelző is odakerül. Catalogus Discipulorum Jaurinensis Gymnasii Societatis Iesu de annis 1669–1738. Bejegyzés az 1696. évnél. PK 120.b. A.19.

⁹⁵ 1638: cap. VII. 1. Kiadta *Carolus Péterffy*: Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata I–II. Posonii 1741–1742. II. 367. A tervezet: 436.

Romanum általánosan elterjedt. Színesebb a rituálék választéka; a győri mellett forgalomban volt az esztergomi, a külföldiek közül a passauai és a salzburgi. Sok helyen volt fellelhető horvát, magyar, német evangéliumos könyv, továbbá énekeskönyvek sora, illetve breviárium.

A plébániai könyvtárak és magánkönyvtárak elemzése, illetve összevetése a rendelkezésre álló „ajánlólistákkal”, amilyen például az 1638. évi zsinatra készült egyik tervezetben, illetve az 1675-ben Nagyszombatban megjelent *Manuale parochorum*ban található, rendkívül tanulságos.⁹⁷

Mindkét könyvtártípusban található Bibliák és bibliamagyarázatok, náluk jóval tekintélyesebb a prédikáció elkészítéséhez szükséges munkák csoportja, ami a prédikáció megnövekedett jelentőségét mutatja. A két magyar klasszikus, Káldi és Pázmány mellett Petrus Bessaeus, Mathias Faber és a középkorban élt domonkos Johannes Herolt a legnépszerűbb szerző.⁹⁸ A középkorban keletkezett munkák közül leginkább a prédikációs kötetek (Laskai Osvát, Temesvári Pelbárt, Petrus de Palude) maradtak használatban.⁹⁹

A lelkipásztori működést segítő, kazuisztikus művek csoportja szintén gazdag. E művek közül a flamand Jacob Marchantius *Hortus pastorum* c. munkája a legnépszerűbb.¹⁰⁰

Annál hiányosabb viszont a hitvitázó irodalom. Pázmány *Kalauzán*ának népszerűsége messze nem éri el prédikációs művének gyakoriságát. Ezt alátámasztja, hogy Vargyasi András az 1714. évi alsó-locsmándi kerület látogatása során általánosan megállapítja, hogy míg a plébániák szónoklati könyvekkel meglehetősen ellátottak, addig a kontroverziában hiányt szenvednek.¹⁰¹ Mindez magyarázható a képzettség hiányával, hiszen a másfél-két éves morálteológiai képzés során igen kevés idő jutott erre. A skolasztikus teológia alkotásai szintűgy hiányoznak a könyvlistákról. Csekély számban vannak jelen a *katekizmusok*. Figyelmeztető azonban, hogy a trienti zsinat által előírt vasárnapi katekizmus használatára, amelyet a nyugati szakirodalom a hitélet egyik leghatásosabb elmélyítőjének tekint, a legkorábban katolizált soproni főesperességben 1715-ben a plébánosokat csak javadalomvesztés-

⁹⁶ A győri egyházmegye alsópapságának könyvkultúrájáról lásd a kötetben megfelelő fejezetét. Itt csupán a legfontosabb eredmények összefoglalása olvasható.

⁹⁷ A szóban forgó tervezet PÉTERFFY: *Sacra Concilia* II. 436. – *Manuale parochorum*. Tyrnaviae 1675. 33–34. *Szabó Károly – Hellebranth Árpád*: Régi magyar könyvtár I–III. Bp. 1879–1898. [továbbiakban RMK] II. 1371.

⁹⁸ Káldi pl. Páliban (1659/rábaközi főesp.) és Kónyban (1698/székesegyházi főesp.), Pázmány Szentmiklóson (1696/locsmándi főesp.), Bessaeus Védenyben (1659/mosoni főesp.) és Lókon (1674/locsmándi főesp.), Faber Szentmiklóson (1696/uo.) és Lókon (1674/uo.). A Discipulusnak is nevezett Herolt prédikációi pedig Visen (1647/uo.).

⁹⁹ Laskai Bezenyén (1696/mosoni főesp.), Temesvári Páliban (1659/rábaközi főesp.), Petrus de Palude Oszlopon (1674/soproni főesp.).

¹⁰⁰ 1659-ben Szily Márton a mosoni főesperességet vizitálva a jegyzőkönyvben 13 plébánosnak néhány könyvét (4–5) is összeírta. Közülük öt személynek volt birtokában az először 1625-ben megjelent munka.

¹⁰¹ Joannes Szaricz plébánosról írja „libros habet concionatores idoneos, casistam controversiam nullum” (Horpács 1714/locsmándi főesp.), Szanyi Benedeknél pedig „libris idoneis et necessariis praeter controversiticum provisus...” (Bő 1714/uo.).

sel és börtönnel való fenyegetéssel lehetett rávenni.¹⁰² Az alsópapság kultúrájának fokmérője a *mecenatúra* is. Irodalmi alkotások terén ez a támogatás elég csekély volt. Nagy Pál csepregi plébános költségén jelent meg Fölnay Ferenc vasvári prépost Batthyány Ádámné Formentini Auróra felett mondott gyászbeszéde.¹⁰³ Tekintve a műfajt és a tárgyat, a pusztai irodalmi célon túl ez inkább a főúr iránti tisztelet megnyilvánulásának tekinthető. A mecénás Nagy Pál és az özvegy férj, Batthyány Ádám közötti kapcsolatra utal az a levél, amelyet 1654. július 6-án Savanyúvízről (Tarcsa) írt Nagy Pál, és szükségére hivatkozva egy hordó bort kért Batthyány Ádámtól.¹⁰⁴

Hasonló mecénási kapcsolatot rejthet Gallya Mihály *Incendium amoris* című munkája, amelynek ajánlása Szenttamásy Máténak szől (Bécs, 1670). Gallya, akit feltehetőleg Szenttamási tanítat, később káplánja, 1680-ban rábakeresztúri plébános.¹⁰⁵

A vizitációkban szereplő papok közül csupán három hagyott hátra irodalmi alkotásokat. Ezek közül is Illésházy Ádám neve csupán promóciós nyomtatványon szerepel.¹⁰⁶ Vargyasi András már győri kanonokként írja Esterházy Pál feletti nekrológját.¹⁰⁷ Esterházy Pál halálára készült Wlassich Mihály vulkapordányi plébános 14 lapos „*Oden tragica seu Doloris Pegma*” című műve.¹⁰⁸ Egidius a Primo karmelita szerzetes a harmadik munka szerzője, amely műfaját tekintve vitairat. A több plébánián is működő osztrák szerzetes (Rámócz: 1663, Máriafalva: 1673) pinkafői plébánosként írja meg vitairatát *Die Stadt auff dem Berg* címmel, amely a gráci Widmanstatt-nyomdában jelent meg 1682-ben. A százhárom oldalas munkácska alcíme szerint egy prédikátor és egy katolikus iskolamester beszélgetését tartalmazza az igaz egyházzól.¹⁰⁹

Noha a tárgyalt korszak előtt működött, érdemes megemlíteni Szathmári Péter visi plébános kéziratban maradt munkáját, amely – mint az Egyetemi Könyvtárban adott címe is jelzi: (*Manuscriptus libellus controversisticus per modum epistolae anno 1631 ad Stephanum Letenei praedicantem Csepregiensem datae*) – Lethenyeihez intézett vitairat. A munka, amely a legfontosabb katolikus tételek apológiája, korai volta miatt is említést érdemel, és egyben jelzi, hogy az alsópapság nem volt egyértelműen passzív a protestánsokkal folytatott hitvitákban. A szerzőről, Szathmári Péterről csupán annyi tudni, hogy 1628-ban a bécsi egyetem hallgatói között szerepel, 1639–42 között pedig vasvári kanonokként működött.¹¹⁰

¹⁰² GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 1481–1486. A soproni főesperesség papjainak eredeti aláírásaival 1715. október 4-i keltezzel. Concilium Tridentinum. Sess. XXIV. de ref.

¹⁰³ RMK I. 867. (Bécs, 1653).

¹⁰⁴ MNL OL P 1314 Nr. 33404.

¹⁰⁵ TEMESVÁRY: Erdély választott püspökei II. 89. – Továbbá HORVÁTH: A csornai konvent hiteleshelyi működése 25.

¹⁰⁶ Philosophia. Tyrnaviae 1656. RMK II. 858.

¹⁰⁷ Sol mysticus... Esterhás Pál... Nagyszombat, é. n.

¹⁰⁸ *Gedeon Borsa*: Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jahrhunderts. BHbl 13 (1956) 188–190.

¹⁰⁹ Rámócz 1663/locsmáncsi főesp. és Pinkafő 1673/vasvári főesp.. Említi KUGLER: Geschichte der Stadt Pinkafeld 49. Művét ismerteti *Ferdinand Hutz*: Ein bisher unbekanntes Druckwerk eines Burgenländers in der Stiftsbibliothek Vorau. BHbl 46 (1984) 135–138.

8. A pap és a kegyúr kapcsolata

A plébánia jogszerű betöltéséhez három dologra van szükség: a földesúr *praesentatio*-jára, a püspök *confirmatio*-jára és az esperes vagy főesperes *introductio*-jára. Az egyházmegye területén a legnagyobb birtokokkal rendelkező családok a Batthyányak, Esterházyak, Erdődyek, Nádasdyak voltak. A korán megkezdett katolikus konfesszionalizáció miatt a XVII. század végére már többségükben katolikus települések is léteztek. A rendezett egyházi állapotok vonzották a papokat, a soproni és locsmándi főesperességekben az Esterházy-birtokokon fekvő plébániák nem is küzdöttek ellátási gondokkal. Az alsó-ausztriai kamara eljárásával szemben az Esterházyak szívesebben alkalmaztak magyarországi származású papokat. Egy-egy üresedés után a gondos kegyúr néha több plébánia élén is cserét hajtott végre. Jó példa erre a Franciscus Orsolini halálával megüresedett kismartoni várplébánia betöltése, melyet Franciscus Paichtmon fehéregyházi plébános kapott meg a kegyúr 1700. május 25-én kelt prezentációs levele szerint.¹¹¹ Ugyanezen a napon ajánlotta a fehéregyházi plébániára udvari káplánját, Franciscus Welsert.¹¹² Úgy látszik, Paichtmon atya nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert már 1701. május 16-án tovább helyezte a halálozás folytán megüresedett nyéki plébániára. Utóda Paulus Ugrinovics nagymartoni plébános lett, akinek a helyére Nicolaus Bennatul szentmártoni plébános lép, míg a szentmártoni plébániát Paulus Palkovicz klempai lelkipásztor tölti be.¹¹³ Azt, hogy nem egyedülálló esetről van szó, jól jelzi Széchényi György püspök Gorup Ferenc győri vikáriushoz intézett 1670. július 7-én kelt levele, melyben Rátky alispán jóindulatát elnyerendő, Nigrit visszahelyezi Visre, a visi plébánost áthelyezi Páliba, a pálit Vépre, a vépit pedig Szombathelyre. A váltások időpontjaként Szent György napját jelöli meg.¹¹⁴ Ezek az esetek egyben arra is felhívják a figyelmet, hogy a fluktuációnak nem mindig a plébános állhatatlansága az oka.

Az Esterházy-birtokok plébániáival szemben a Batthyány-birtokok, sőt egész Vas megye már kevésbé vonzotta a papokat. Az okokat nagyon pontosan fogalmazza meg Lónyi Mihály vasvári prépost Batthyány Ádámhoz írott levelében, mikor a nagyúr a plébánosok csekély számát felrótta neki: „valameddigh az níppsegh vad erkölcse megh nem szelídül, es valakitül oltalmas bizonyiossan nem leszen es maskínt megh maradassokul gondviseless nem leszen, addig nem latom módját, hofi az szegeny egyházi ember azokon az falukon megh maradhasson”. Később pedig így ír: „az Praedikatorokhoz az kossegh hű volt es segítette, es azokis elegh niomorultul eltek, de az Papok megh niamorultabbul vonszak az népét.”¹¹⁵

¹¹⁰ ELTE EK Kt Coll. Kaprinayana A. tom. XXXVIII. pag. 1064. DESICS: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan 321.

¹¹¹ GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., fol. 47.

¹¹² Uo. II. fol. 49.

¹¹³ Uo. II. fol. 62, fol. 67, fol. 69, fol. 65.

¹¹⁴ GyTRF 1 (1861) 238. Lónyi Mihály szenteleki plébánosként Batthyány Ádámhoz írt levele (1633. március 31.) a Szent György napi váltások általános voltát bizonyítja: „az szokás szerint miuel sz. Giörgi napiara ualozznak az plebanossok, Giörré magham el menuen...” MNL OL P 1314 Nr. 29804.

¹¹⁵ 1640. november 15., Szombathely. MNL OL P 1314 Nr. 29 832.

A csekély jövedelem és a lakosság merev ellenállása, amely Sopron megyében a korszak végére már megenyhült, ugyancsak taszította az egyháziakat. Míg az Esterházyak válogathattak a jelentkezőkben, a Batthyányakhoz a vasvári főesperes kinnal-keservvel szerzi a papokat. Sokszor a tapasztalatok nélküli, lehetőségek között még nem válogató, frissen felszenteltek hozták ide. Lónyi Mihály, Fohnay Ferenc, Tormágy Péter vasvári főesperesek levelezése egyaránt ezt mutatja.¹¹⁶ A Vas megyei plébániák gyenge javadalmazását mutatja az az Egyetemi Könyvtárban őrzött, korabeli másolatban fennmaradt összeírás, amely feltehetőleg az 1697–98. évi vizitáció után, de mindenesetre 1703 előtt készült. Az összeírás készítője Sárvár és Szombathely, valamint a szerzetesek által gondozott plébániák kivételével minden plébános számára 25–50 Ft közötti jövedelemkiegészítést (subsídium) tartana szükségesnek.¹¹⁷

Sajnos a plébániák anyagi helyzetéről nem rendelkezünk átfogó kimutatással. A jövedelem megállapítása nagyon nehéz, hisz a stóla-jövedelmek mellett eltérő arányban szerepel szántóföld, rét, szőlő, készpénz, nem is beszélve a faszolgáltatásról vagy a halászatból származó juttatásokról.¹¹⁸ A plébánosváltások hátterét jobban megvilágítaná, ha ismernénk a plébániák pontos gazdasági helyzetét. A vándorlás általában a szegényebb plébániáktól a gazdagabbak felé irányult. A plébániaváltásokban a főesperesség határa nem jelentett akadályt. Kiemelkedő plébánia volt Sopron szabad királyi város plébániája, de alig maradt el mögötte Sárvár és Csepreg, a Nádasdy-birtokok két központja, illetve a szabad királyi városok sorába emelkedett Kismarton, Ruszt plébániája, vagy a gazdag bortermelő Sopron és Moson megyei mezővárosok plébániái, mint Nezsider, Nagymarton is, amelyek szintén a kívánatos állomáshelyek közé számítottak.

Sopron esetében szinte gyakorlatnak mondható, hogy a plébánosok magasabb méltóságokból, kanonokok közül lépnek vissza, például Lónyi Mihály vasvári prépost (1644), Fohnay Ferenc vasvári főesperes (1666), Zichy György esztergomi kanonok (1666), Kuzmits Péter győri kanonok (1675), Nagymihályi Ferenc nyitrai kanonok (1676) volt.¹¹⁹ Vonzóerejét mutatja, hogy a jelöltek között még püspök is előfordul, mint pl. Simándy István erdélyi püspök 1638-ban, vagy 1645-ben Lónyi Mihály halála után Széchényi György pécsi püspök és esztergomi helynök. Igaz, a Rákóczi-féle támadás nyomán a magyar katolikus klérus nagyobb része mozgásban van. Nem csoda, hogy tizennégyen pályázzák meg a váratlanul megürült plébániát, és abból csupán Szalkovics Ádámot, Esterházy Pál nevelőjét is ideszámítva hét személy származott a győri egyházmegye területéről.¹²⁰ A soproni plébánia betöltése

¹¹⁶ Lónyi Mihály 1642. december 20-án azt írja Batthyány Ádámnak, hogy a múlt kántoron szentelt papokból küld majd Rohoncra (MNL OL P 1314 Nr. 29844.). Fohnay a már említett grazi tanítást javasolja (uo. Nr. 14212.). Tormágy Péter a bécsi Pazmaneum páter regensétől ajánlott papra vár (1688. III. 5., Szombathely, uo. Nr. 49 405.).

¹¹⁷ ELTE EK Kt Coll. Hevenessyana tom. LXVI. fol. 137–145.

¹¹⁸ A jövedelmek sokszínűségét megmutatja VANYÓ: A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon 70–78, de azok egységesítésére ő sem vállalkozik.

¹¹⁹ BÁN: Sopron újkori egyháztörténete 145–262.

¹²⁰ A pályázókat és támogatóikat egy lista külön összefoglalja: Kissith János győri karkáplán (Vlahovich János soproni esperes unokaöccse), Varró István leleszi prépost (Nádasdy Ferenc és a soproni ferencesek ajánlják), Thuri Péter egri kanonok, Laurenczki István füleki plébános (Pálffy István ajánlja), Berdóczy György, Batthyány Ádám káplánja (ő is ajánlja), Johann

körül mindig bonyolult hatalmi játék zajlott a város vezetése, a soproni katolikusok, a győri püspök és a pályázók pártfogói között. A püspök lehetőségeit jól mutatja, hogy több alkalommal is képes volt keresztül vinni szándékát, és lemondani a neki nem tetsző jelöltet: 1638-ban Johann Strebele feketevárosi plébános, 1645-ben Herber Illés győri német kanonok, vagy pl. 1705-ben Rohrer István nyéki plébános ellen lépett fel sikeresen.¹²¹

Sárvár és Csepreg plébániája mintegy ugródeszka volt a magasabb javadalom, a kanonoki stallum felé. A sárvári plébánián 1644–1711 között működött tizenhárom plébános közül hatan kerültek magasabb egyházi méltóságba, Lóssy Mihály esztergomi kanonok, Kun István veszprémi kanonok, Kondoray Tamás vasvári prépost lett, Telekessy István győri kanonok, majd pályája végén egri püspök, Orosz Pál vasvári prépost. A hetedik személy már komoly egyházi méltóságban volt, amikor sárvári plébánosnak nevezték ki, a soproni pályázók között megismert Varró Istvánról van szó, aki sikertelen soproni próbálkozása után Sárváron talált magának otthont 1647-ben bekövetkezett haláláig. Tekintve, hogy Sopronba Nádasdy Ferenc ajánlotta, sárvári kinevezése nem meglepő.¹²² A sárvári és a csepregi plébánosok karrierje 1670-ig összefüggött a kegyúr Nádasdy Ferenc személyével, aki erőteljesen támogatta saját embereit. Az 1630-ban újjászervezett és e korban még folyamatosan utánpótlási gonddal küzdő veszprémi káptalan is részben a győri egyházmegyéből szerezte be utánpótlását.¹²³ Érdemes egy pillantást vetni a sárvári plébánosok képzettségére. A 13 személy közül 12 fő tanulmányi helye ismert, heten jártak közülük a bécsi Pazmaneumban, négyen Rómában a Collegium Germanicum et Hungaricumban, egyvalaki pedig Bécsben és Rómában egyaránt megfordult. Ezek az adatok is alátámasztják, hogy a tanultságnak nagy jelentősége volt karrierben, legalábbis a karrier alapjai megteremtésében.¹²⁴

Strebele feketevárosi plébános, Telegdi György győri örkanonok, Fenessy Mihály szombathelyi plébános (vasvári káptalan, Erdődy György, Széchy Dénes, Szombathely városa ajánlja, Vasváry György nagycenki plébános, Pozsgai Miklós esztergomi kanonok, Mattkovich Mihály zágrábi kanonok, Szalkovith Ádám, Esterházy Pál nevelője, Széchényi György választott pécsi püspök, esztergomi helynök (Draskovich György ajánlja), Rezeny György szenior pozsonyi kanonok, a Szent Imre szeminárium prefektusa (Szelepchényi György ajánlja). S .d. (a városi tanács elé 1645. X. 9-én terjesztették). MNL GyMSMSL Sopron Város Levéltára, Oerteliana Lad. LI. Fasc. V. Nr. 43/115.

¹²¹ BÁN: Sopron újkori egyháztörténete 178–180, 183, 301–302.

¹²² Varró személyére: VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 37.

¹²³ Csepregről került a veszprémi káptalanba 1695-ben Bocszárdy Imre (*Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára. München 1987. 79), illetve Kelemen Péter 1678-ban (i. m. 133). Továbbá Szakony János 1660-ban és Nagy Ferenc 1700-ban (i. m. 204–205 és 161).

¹²⁴ A sárvári plébánosok névsora: 1644. május 9. Vörös György beiktatása (MNL OL E 150 Fasc. 54. Nr. 23.), 1645 Varró István a plébános, 1647–1650 Vitnyédy Ferenc, 1651 Losy Mihály, 1653 Kun István, 1656–1660 Kondoray Tamás, 1662–1666 Kondoray Tamás (Nádasdy gróf akaratából tért vissza a plébániára), 1666 Bódis Mihály a plébános, 1666–1673-ban Telekessy István, 1673–1684-ben Kecskeméti Mihály, 1684–1686-ban Kondoray Tamás, 1690-ben Böjtös Pál a plébános, 1691–1708-ban Bakos Imre a plébános, 1708-ban Tajnay Pál a plébános, 1711-ben Orosz Pál a plébános. A névsor a Sárvár története írásban és képen. B. Német Lajos emlékezetére. Sárvár 2010. 126–127. oldalain található lista alapján készült – Tanulmányaikra későbbi pályájukra való hivatkozással: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 120. Nr. 247. Nr. 296. Nr. 493. Nr. 1004; VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 37, 44, 47, 56, 66.

Kismarton város ugyanezen időben működő plébánosai képzettségükkel felülmúlták a sárvári plébánosokat, köztük legalább két teológiai doktor is akadt Johann Albert Stiftner (Stüftner) és Kaspar Lionardi személyében, mégsem futottak be nagy karriert. A nyolc plébános közül egyedül Caspar Jongellinus lett átmenetileg a győri káptalan tagja. Más irányba indult el a szintén Német-római birodalomból származó ciszterci Robert Notius karrierje, aki a bécsújhelyi Neukloster ciszterci kolostor apátja lett. Egyedinek minősíthető a már említett Matthias Markl karrierje is, aki több évtizedig volt Kismarton plébánosa, de mégis címzetes püspöki kinevezést nyert. A nyolc plébános közül hét születési helye ismert, közülük csupán egy született Kismartonban (Johann Bauer), hárman a birodalomból, másik hárman pedig a szomszédos Ausztriából származtak.¹²⁵ Ismételten jól látható, hogy az egyházmegye nyugati részének plébániái milyen erős szálakkal kötődnek a német–dél-német–osztrák kultúrkörhöz, illetve hogy az egyházmegye középrétege elsősorban a magyar anyanyelvű papságból nyerte utánpótlását.

Fentebb esett szó egy-egy üresedés nyomán lejátszódó cserék sorozatáról. Ennek ellenére akadtak olyan papok, akik sokáig megmaradtak egy plébánián. Az 1697–98. évi és az 1714. évi vizitáció összevetése szerint a plébánosok átlagosan nyolc évet töltöttek egy helyen (ld. a Melléklet III.h., IV.d. sz. táblázatait). Az adatokból az is kitűnik, hogy aki 10 évet egy helyen töltött, annak komoly esélye volt arra, hogy élete végéig ott maradjon.

A XVII. század derekán akadtak még installatio nélküli papok az egyházmegyében. Ez azt jelzi, hogy az egyházmegye központi kormányzata nem volt képes ellenőrizni a teljes területet. A jogellenes állapot a vizitációk tanúsága szerint az 1690-es évekre nagyrészt megszűnt. Már kivételesnek tekinthető azonban Stephanus Perprich esete, aki az 1710-es évek elején a kölkedi plébánián engedély nélkül, sőt az előljárók akarata ellenére telepedett meg, akiknek nem volt jó véleménye a horvát papról.¹²⁶

Érdekes jelenségre utal az a herceg Esterházy levéltárban fennmaradt levél, amelyet Hergovich Péter darufalvi plébános írt Johannes Vlahovich espereshez. Ebben elpanaszolta, hogy hívei nem engedték be a plébániára, mondván, hogy velük kellene megbeszélnie a javadalmazást, nem a gróffal.¹²⁷ A falusi közösség ilyen irányú törekvéseit, és az esetleges korábbi gyakorlatot a *ius patronatus*-ra támaszkodó földesurak az idők folyamán felszámolták, bár a helyi közösségek időnként megpróbálták beleszólásukat megtartani. Magyaróvár mezőváros például 1714 tavaszán Johann Friedrich Oelsen plébános pozsonyi kanonoki kinevezése után utó-

¹²⁵ A kismartoni plébánosok névsora: 1636–1642 Johann Wolff, 1643–1649 P. Robert Notius, 1650–1659 P. Caspar Jongellinus, 1659–1670 Johann Werner, 1670–1680 Johann Albert Stüftner, 1680–1682 Johann Agricola (Bauer), 1682–1683 Konrad Lionardi, 1683–1727 Mathias Markl. A plébánosokra lásd: ALB II/1. 351–352.

¹²⁶ 1644-ben Vasvári György engedély nélkül ment Peresztegre. Draskovich György meg is feddi: „frater, másszor meg ne próbáld, hogy valamely Plébániára mennyi a Patronus Praesentatioja és a püspök confirmatioja nélkül, hanem tartsd meg a Canonest és az jó rendet, mert különben büntetés nélkül nem hagyunk.” SZABADY: Draskovich kanonokjai 125. – Perprich esetéről az 1714-es a Scacchi-féle vasvári vizitációban olvashatunk, a kölkedi plébánia különben csekély jövedelme miatt volt üresedésben („vacat propter tenuitatem”) (Kölked 1714/vasvári főesp.).

¹²⁷ MNL OL P 108 Rep. 80. Fasc. D. Nr. 42.

dot választott a soproni születésű, pázmánita Mathias Mak (Maach, Mack) védenyi plébános személyében, akit a püspököknek be is mutatott.¹²⁸ A magyaróvári uradalom vezetése gyorsan reagált és meg akarta akadályozni a mezőváros lépését, de a birodalmi igazgatás útvesztőjében valami cigányútra szaladt.¹²⁹ A Magyar Udvari Kancellária kiadmányában 1714. március 24-én az uralkodó a hűsvétra való tekintettel a vita függőben hagyását kérte, illetve kérte az érseket, hogy átmenetileg fogadja el a magyaróváriak által prezentált papot.¹³⁰ A nyár végén az Osztrák Udvari Kancellárián készült uralkodói leirat ennél intranzigensebb álláspontot képviselt, amennyiben az uralkodó földesúri jogaira hivatkozva Jakob Rieschlt nevezte ki magyaróvári plébánosnak.¹³¹ Ez a leirat azonban már elkésztett, mert közben Keresztély Ágost már megerősítette Makot magyaróvári plébánosi minőségében, és szemlátomást rendelkezett akkora befolyással az udvarban, hogy döntését meg is tudta védeni, mert Mak egészen 1721-ig ellátta a plébánosi tiszteletet, amikor is kinevezést kapott a pozsonyi káptalanba.¹³²

A plébániabetöltések kapcsán néhány esetben a helyi plébánosok is befolyásolták az eseményeket, amennyiben javadalmukról nyugdíj (pensio) fizetése fejében mondtak le. Ezt a lépést nyilván bonyolult egyeztetés előzte meg a kegyúr, a jelölt, a plébános és közösség között. Ilyesmire került sor 1697-ben a széleskúti plébánia esetében, amikor Laurentius Stipsicz akkori plébános évi százötven forint készpénz, négy mérő gabona és öt hordó bor fejében visszalépett a plébánosi tisztról Gregorius Wibmer javára.¹³³ Az aktust az érsek is megerősítette. Az ügylet néhány éven át megterhelte a plébánost, mert Stipsicz mint „pensionarius parochus in Praitenbrun” csupán 1704-ben halt meg.¹³⁴ Egy ilyen ügyletnek természetesen volt előfeltétele is, ti. hogy a plébánia megfelelő jövedelemmel rendelkezzen. Széleskút esetében ez szemlátomást fennállt. Ha arra gondolunk, hogy a Cassa parochorum százötven forintban szabta meg azt az összeget, amely egy plébános megélhetéséhez szükséges, akkor elképzelhető, hogy milyen tekintélyes bevétellel rendelkezett a széleskúti plébánia. A komoly jövedelmekre utal az is, hogy már Joannes Holbich plébános (1659–1676) idején káplántartásra is van adat.¹³⁵ Egy esetleges lemondás hátterében ott áll a tény, hogy az idős papok eltartása megoldatlan. Jóllehet pap-

¹²⁸ Magyaróvár prezentációs levele Keresztély Ágosthoz. 1714. március 31. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 1379.

¹²⁹ Kazó István éppen vizitáción járt a térségben, és figyelmeztetett a városlakók és az uradalom között fennálló vitára. 1714. március 6. Védeny. Uo. VIII. köt., pag. 1369–1371.

¹³⁰ III. Károly leirata a püspökhöz, 1714. március 24. Bécs. Uo. VIII. köt., pag. 1375–1376.

¹³¹ III. Károly leirata a püspökhöz, 1714. augusztus 6. Bécs. Uo. VIII. köt., pag. 1381–1382.

¹³² Keresztély Ágost válasza az uralkodónak, 1714. szeptember 24. Pozsony. Uo. VIII. köt., pag. 1383–1385. – Mak pályájára: FAZEKAS: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói Nr. 992; NÉMETHY: Series parochiarum et parochorum 755.

¹³³ Keresztély Ágost megerősítő levele Stipsicz lemondásáról és Wibmer kinevezéséről, amely Esterházy Pál ajánlása nyomán történt, 1697. április 20. Bécs. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 19–20. – A darufalvi születésű horvát Stipsicz 1674-ben a locsmándi kerülethez tartozó Récény (Ritzing) plébánosa, akkor 33 évesnek mondja a vizitátor, 1680-ban már Széleskúton szolgál. A vizitátorok által általánosan dicsért pap lemondásakor 54–55 éves lehetett, talán egészségügyi okai lehettek lépésének (Récény 1674/locsmándi főesp., Széleskút 1680, 1685, 1696/soproni főesp.).

¹³⁴ DÖE „Liber pium foedus continens” fol. 321r.

¹³⁵ ALB II/1. 566.

szentelés a trienti zsinat óta csak megfelelő anyagi biztosítékok (titulus mensae) esetén történhetett meg, de a magyarországi változó viszonyok nem adtak megfelelő biztonságot ezen a téren.¹³⁶ Némi enyhülést hozott a Széchényi György által alapított időspapi otthon (1684), de minden problémát nem oldott meg. Akadtak papok, akik idős korukban plébániáról való lemondásuk után valamely kolostorban találtak otthonra. Stephanus Rosenich kópházi plébános 1698-ban ezer forintot és egy szőlőt engedett át a sopronbánfalvi pálosoknak, és halála esetén minden vagyona örökösévé tette őket azzal a feltétellel, hogy a továbbiakban a kolostorban lakhasson, ott ellátást, illetve később nyughelyet kapjon.¹³⁷ Fehér Mátyás szerint a 18. század első felében több nyugdíjas plébános talált otthonra a vasvári domonkos kolostorban.¹³⁸

9/a: Egy konkrét példa: A szarvkői plébánia betöltése
1671-ben és 1672-ben

A fentebbi tényezők, a kegyúr, az egyházmegye főpásztora, a pap és a falusi/mezővárosi közösség közötti változó és változatos viszonyokról sok mindent elárul a szarvkői plébánia betöltésének története 1671–1672-ben. Miután a hosszú ideje a mezővárosban működő Martinus Vidovitsch (Vidovich)¹³⁹ 1671 elején elhunyt, a szarvkői uradalmat is irányító pottendorfi tiszttartó, Christoph Seiwitz kezdeményezte az egyházmegye ordináriusánál a megürült plébánia betöltését Lucas Krusith (Cruschich) nádasdi plébánossal, akit azonban Széchényi György megyéspüspök forrásban nem részletezett fogyatékoságaira hivatkozva nem volt hajlandó megerősíteni. A konfliktus nem terebélyesedett tovább, mert Esterházy Pál Krusithot kinevezte völgyfalui plébánosnak, és a tiszttartó kénytelen volt újabb jelöltet keresni, ezúttal Mathias Georgius Stipschitzet ajánlotta, akit a püspök el is fogadott.¹⁴⁰ Az elutasítás hátterében nem tudni, hogy mi állt. Nem lehetetlen, hogy a püspök már ekkor Martinus Hitzinger nagybaromi plébánost pártfogolta, aki már ekkor pályázott, és az Alsó-Ausztriai Kamarához intézett kérvénye hátulján a püspök ajánlószövege is olvasható. Krusith a nyugat-magyarországi horvát papok tipikus képviselőjének számít, darufalvi horvát család sarja, aki Bécsben végzte a morális kurzust, valószínűleg saját költségén. Nagyjából ugyanezt a pályát

¹³⁶ MOHL: Jeles papok 9.

¹³⁷ Stephanus Rosenich rendelkezése, 1698. III. 3. Kópháza. Documenta artis Paulinorum III. 250.

¹³⁸ *Fehér Mátyás*: A hétszázados Vasvári Szent Domonkosrendi kolostor története 1241–1942. Bp. 1942. 118.

¹³⁹ Vidovich az 1641-es vizitáció szerint már tíz éve a plébánián van, és az 1663-as vizitáció még mindig ott találta. A részben Grácban, részben Bécsben tanult ausztriai születésű horvát pap ellen számos kifogást emeltek a vizitátorok, legsúlyosabb az ágyastartás és a kapcsolatból származó fiúgyermek volt, híveinek azonban, úgy tűnik, nem volt problémájuk papjukkal. Az 1663-as vizitátor kifogásolta a liturgikus eszközökkel szembeni magatartását is, a koszos korporáliákon túl mise után pl. négy csepp bort találtak a kehelyben, ami elég súlyos véteknek számított (Szarvkő 1641, 1651, 1659, 1663/soproni főesp.).

¹⁴⁰ Christoph Seywitz levele a Niederösterreichische Kammerhez. ÖStA AVA FHKA HKA NÖKA r. Nr. 400. Konv. 1671. Mai fol. 122, 128.

tudhatta magáénak a nyertes Matthias Georgius Stipschitz (Stipsitz, Stipsicz), a szomszédos Szárazvám plébánosa, azzal a különbséggel, hogy Stipschitz alsó-ausztriai származású, de ugyanúgy horvát család sarja, képzését tekintve hasonlóképpen morális kurzust tudta maga mögött. Az ekkor kb. negyvenéves Stipsitz szinte fölszentelése óta egy plébánián, az említett szárazvámi plébánián működik.¹⁴¹ Krusith jelzett hibájára nem derül fény, igaz, hogy az 1674-es vizitáció alkalmával Völgyfalván megszaladt a vizitátorok látogatása elől, akik így kénytelenek voltak távollétében kifogásolni, hogy piszkosan tartja a liturgikus ruhákat, és a cibóriumban Oltáriszentséget találtak.¹⁴² Az eset mindenesetre azt mutatja, amit a soproni plébános-megerősítések is jeleznek, hogy a püspöknek van mozgástere, nem törvényszerű, hogy minden prezentációt elfogad.

Stipschitz nem sokáig élvezhette az új plébániát, mert Christoph Seywitz pottendorfi tiszttartó már 1672. október 28-án a Matthias Georgius Stipschitz (Stubschitz) plébános halálával megürült szarvkői plébánia betöltéséről készített előterjesztést, amelyre ezúttal öt pályázó jelentkezett.¹⁴³ Martinus Hitzinger nagybaromi plébános (Klein- und Grosswarasdorf), aki már Martinus Vidovitsch plébános után is pályázott.¹⁴⁴ A tiszttartói előterjesztés szerint, amely ezúttal alaposnak nevezhető, Hitzinger 32 éves, elvégezte a filozófia kurzust, kazuisztikát és szentírásmagyarázatot tanult három évig, jó horvát és német prédikátor, a mezőváros is szeretné, mert ottani származású, szülei és barátai még ott élnek, 1666-ban a mezőváros asztalcímére történt a felszentelése, ezért is lenne jó, mert betegsége esetén (ha munkaképtelenné válik) a mezővárosnak kellene eltartani. A következő két pályázó itt volt káplán. Stephanus Rosenitsch két hétig, míg Michael Jagosich öt-hat hétig szolgált itt káplánként.¹⁴⁵ Ők mindketten túl fiatalok, Szarvkő tapasztalt embert kíván. Pályázott még az állásra Gregorius Staniz, aki példás

¹⁴¹ Stipschitz 1656–1671 között szárazvámi plébános (ALB II/1. 627), Az 1663. évi vizitáció során kifogásolták, hogy „homo contemptivus et elati animi” (Szárazvám 165 és 1663/ soproni főesp.).

¹⁴² Krusith az 1674-es vizitációkor 37 évesnek mondja magát. 1667. április 8-án Bécsben szenteli pappá Friderich Breuner bécsi püspök, méghozzá szülőfaluja, Darufalva asztalcímére (DÖW Ordinationsprotokolle 1638–1708, pag. 650). 1667-től Nádasdon plébános, 1671-ben Völgyfaluba került, ahol haláláig 1684. február 4-ig működik. *Joseph Mayer*: Rohrbach. Rohrbach 1977. 27.

¹⁴³ ÖStA AVA FHKA HKA NÖKA r. Nr. 407. Konv. 1672. Nov. fol. 39–41. – Stipschitz csak rövid időn át töltötte be a plébániát, előtte 1656–1670 között szárazvámi plébános volt. ALB II/2. 627.

¹⁴⁴ Két folyamodványa is megtalálható Stipschitz előterjesztési aktájában. ÖStA AVA FHKA HKA NÖKA r. Nr. 400. Konv. 1671. Mai fol. 124–125, és fol. 126–127. (Ez utóbbit már Krusith elutasítása után adta be).

¹⁴⁵ A pordányi születésű Rosenitsch 1673 tavaszán a frissen elvett Lépesfalván talált állást, majd tíz évig az azzal egyesített Ágfalva plébánosa (1674–1684), végül Kópházán működött 1684-től egészen 1702-ben bekövetkezett haláláig. (BÁN: Sopron újkori egyháztörténete 274, 394.). A Pium foedus papi egyesület anyakönyve szerint Rosenitsch 1702. május 24-én halt meg (DÖE „Liber pium foedus continens” fol. 320r). – Jagosich győri egyházmegyes működéséről nem találtam nyomot, ez tulajdonképpen nem meglepő, mert dimissorialissal szentelték fel 1672. június 11-én. DÖW Ordinationsprotokolle 1638–1708, pag. 762. Valószínűleg azonos azzal a Michael Jacaschitz wilfleinsdorfi plébánossal, aki 1705-ben betegen feküdt Bruck an der Leithában, és Matthäus Palkovits (Palkovich) nezsideri plébános helyettesíti őt. E szerint pályája hátralévő részét Alsó-Ausztriában töltötte, de kapcsolata megmaradt a győri egyházmegye

pap („exemplarischer Geistlicher”), büdöskúti születésű horvát, aki két éve az alsó-ausztriai Waltersdorf és Reissenberg plébánoshelyetteseként (vikárius) működik, a meghalt plébános idején gyakran prédikált Szarvkon és más módon is részt vett a lelkipásztori munkában.¹⁴⁶ Hitzinger mellett ő a legalkalmasabb jelölt. Joannes Giletich, az ötödik pályázó kevéssé ismert, de őt is dicsérik mint a papot, most Weigelsdorfban (Wixlstorff) káplán, philosophus absolutus és két év theologia moralis végzett.¹⁴⁷ Ellene szól, hogy túl fiatal és kevés tapasztalattal rendelkezik. Az öt pályázó személye több szempontból is figyelemre érdemes. Mindannyian a célplébánia közeléből származnak (Büdöskút, Oszlop, Pordány). Mindnyájan horvátok, a német nevet viselő Hitzinger az 1680-as és 1685-ös vizitációban Vruckovicz (Vruskovicz) név alatt szerepel, és nemzetiségként egyértelműen a horvátot adják meg. Mindnyájan a bécsi egyetemen tanultak, a filozófia elvégzése után a morális kurzust végezték el, kivételt csupán Rosenitsch képez, aki két év theologia speculativát hallgatott, de félbehagyott tanulmányai miatt igazából ő sem lóg ki a csoportból.¹⁴⁸ Minden jel azt mutatja, hogy tanulmányaikat saját költségen végezték. Ez azért is érdekes, mert azt jelzi, hogy az egyházmegye az 1660-as években már nem volt képes felvenni maradéktalanul az egyházi pálya után érdeklődőket. Pappá szentelésüket hármuk esetében (Gileticz, Hitzinger, Stanicz) szülőfalujuk címére történt, azaz a helyi közösség vállalta munkaképtelenné válásuk esetén a kánoni törvények által megkövetelt eltartást. Az ő példájuk is alátámasztja a fentebb már elhangzottakat, hogy a falusi és mezővárosi közösség szemében a papi hivatás komoly presztízzsel rendelkezett, különben nem mentek volna bele a közösség erőforrásait igénybe vevő kötelezettségvállalásba. Két másikuk (Rosenitsch és Jagossich) esetében, akik 1672-ben nyertek felszentelést, ugyanezt a kötelezettséget Batthyány Kristóf németújvári és rohonci uradalma vállalta magára.¹⁴⁹ Őket minden bizonnyal az 1671-ben elfoglalt protestáns plébániákra szánták. Az is érdekes, hogy egyikük sem lépett a Batthyány-birtokok szolgálatába, amelyekről úgy tűnik, hogy kevéssé voltak attraktívak. Az öt személy közül ketten (Stanicz és Gileticz) egyházmegyén kívülről, a szomszédos passzau egyházmegye plébániájáról pályáznak, azaz ebben az időben a nyugat-magyarországi horvát falvak már olyan mértékben termeltek papi hivatásokat, amelyet az egyházmegye nem tudott befogadni, illetve a gazdagabb ausztriai plébániák a friss papok egy részét elvonták. Valószínű, hogy az öt személyből többen pályájukat legalább részben egyházmegye-

papjaival. *Josef Rittsteuer*: Neusiedl am See. Ein Beitrag zur Orts- und Kirchengeschichte des Burgenlandes. Neusiedl am See 1948. 175.

¹⁴⁶ Stanicz később visszatért a győri egyházmegyébe, 1680-ban Pomogyon plébános (Pomogy 1680/mosoni főesp.).

¹⁴⁷ Gilletich később szülőfalujában, Oszlopon volt plébános. 1699-ben Paulus Ribich úgy emlékezett meg róla, hogy „ante disturbia” – vagyis az 1683-as hadjárat előtt – volt a faluban plébános, és egy az egyik dombon a Szentháromság tiszteletére kápolnát emeltetett (ELTE EK Kt Coll. Hevenessyana tom. 66. pag. 289). A Pium foedus papi egyesület anyakönyve szerint Gilletich 1682. január 8-án hunyt el mint oszlopi plébános 37 éves korában (DÖE „Liber pium foedus continens” fol. 320r).

¹⁴⁸ KISSNÉ BOGNÁR: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben Nr. 1451. (Hitzinger), Nr. 1508 (Gilletich), Nr. 1554. (Staniz). – Rosenitsch és Jagossich hiányzik a névsorból, de bécsi tanulmányaik bécsi felszentelésük miatt nem kétségesek.

¹⁴⁹ DÖW Ordinationsprotokolle 1638–1708. pag. 759, 762.

gyén kívüli plébánián töltötték. Hitzinger kinevezése jó döntésnek minősült, később huszonnégy éven át töltötte be a plébánosi tisztelet Szarvkón, 1696-ban mint szarvkői plébános halt meg.¹⁵⁰ Bár az 1674-es vizitáció kifogásolta, hogy a liturgikus ruhákat nem tartja tisztán, télen a plébánián keresztel, illetve túl fiatal szakácsnőt tart maga mellett, 1680-ban ugyancsak gyanús nőszemély plébániai jelenlétét vetik a szemére, akit a vizitáció közeledtével elbocsátott, a mindkét nyelven prédikáló pappal hívei megvoltak elégedve, egyéb terhelő adat ránézve nem bukkant fel.¹⁵¹ A környékbeli papság körében élvezett tekintélyére utal, hogy már fiatalon 1678-ban beválasztják az 1678-ban alapított papi egyesület, a Pium foedus vezetőségébe.¹⁵² Szarvkői utóda, Georgius Grubicz úgy emlékezett meg róla, hogy oltárt állíttatott a falu közepén álló kápolnában Szent Márton tiszteletére, illetve a templomra további harminc forintot hagyott.¹⁵³

9. A pap és a falu

Az ünnepélyes beiktatás után, amelyet általában az esperes végzett a környékbeli falvak lelkipásztorainak részvételével, a plébános megkezdte a sokszor nem csekély nehézséggel járó mindennapi működését. Az egyházmegye nagyobb része frissen katolizált, kivételnek szinte csak a Sopron megyei rész tekinthető. A húsz-harminc-negyven éve áttért és áttérített tömegek érthetően ellenséges érzülettel fogadták az „Antichristus” helyi képviselőjét. Sokszor nem is álltak meg a puszta ellenérzésnél, hanem alaposan próbára tették plébánosuk béketűrését, megtagadták a plébániának járó szolgáltatásokat.¹⁵⁴ Gyakran került sor erőszakos cselekményre is. Kárt tettek a pap jószágaiban, őt magát megverték.¹⁵⁵ Az atrocitásokat elősegítette, hogy a falu nagyon sok esetben támogatóra talált a katolikus földesúr protestáns igazgatási személyzetében. A különös kettősség a Batthyány

¹⁵⁰ DÖE „Liber continens pium foedus” fol. 320v.

¹⁵¹ Szarvkő 1674/soproni főesp.

¹⁵² DÖE „Liber continens pium foedus” fol. 12r.

¹⁵³ Georgius Grubicz levele, 1699. január 26. Szarvkő. ELTE EK Kt Coll. Hevenessyana tom. 66. pag. 259–261.

¹⁵⁴ Mathai Viza János későbbi pécsi vikárius, nándorfehérvári püspök a muraközi Tótkeresztúron és hét filiáján működött három éven át fizetség nélkül. Erre utólag kért orvoslást Esterházy Páltól 1691-ben (?) MNL OL P 125 Nr. 5768. A zaklatott életű Viza Jánosra l. NÉMETHY: Series parochiarum et parochorum 1026 és *Josephus Brüstle*: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-ecclésiensis*. . . I–IV. *Quinque-Ecclesiis* 1874–1880. III. 410–442. A szolgáltatás megtagadásokat esetről esetre kell mérlegre tenni. Figyelembe kell venni, hogy a pap közösségen kívülálló személy, aki a közösség anyagi erejét veszi igénybe a megélhetéséhez.

¹⁵⁵ 1680-ban Liptay Ferenc páli plébános vallja: „... az plebanus fizetését meg nem adták, házáat nem építették, erdejéről eltoltatták, vetését, rétjeit megetették szántszándékkal, azt meg nem bősültek, refectiót nem tettek, ilyen s több más rossz cselekedettel üzték el a plebanussokat, az mint ezen fatenst is úgy adták ki az plebaniatul, az mint tudja, hogy itt Rábaközben, Miháliban, Beledben, Kereszturott, Sárkányon, Egyeden és Szentandrason is hasonló praktikával üzték el az plebanussokat”. *Horváth Sándor*: *Tanúvallatás a dunántúli evangélikusok állítólagos zavargása ügyében* (1680). *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 3 (1904) 21. Batthyány (I) Ádám birtokain egy év nélküli, 1647 körül keletkezett supplicatio szerint, amelyet a gróf birtokain működő plébánosok írtak, olyannyira elfajult a helyzet, hogy a papok testületileg távozással fenyegették a földesurat. MNL OL P 1314 Nr. 37582.

birtokokon a családfő, Batthyány Ádám megtérése után (1629) nyolcvan évvel is fennáll Francesco Scacchi vizitátor visszatérő megjegyzései szerint.¹⁵⁶

A plébános és a falu lakossága közti felfogáskülönbség számtalan összeütközés forrása lehetett. Jól példázza ezt az a kihallgatási jegyzőkönyv, amelyet Mosonszentjánoson vettek fel a hívek plébánosuk ellen tett panaszai nyomán, feltehetőleg 1702 körül. A német-római birodalmi származású Hyacinthus Pistorius ágostonos szerzetes ellen ugyancsak sok panasszal élt plébániája.¹⁵⁷ Már a kérdések sorrendje is tanulságos. Az első kérdés a katekizmus tartására vonatkozik, a második a szentmise végzésére, a harmadik a plébános hívekkel szembeni viselkedésére, a negyedik a részegsége. A válaszok rövidek, kivéve a harmadik kérdést, ahol kifogásolják, hogy nagyon keményen beszél velük, személyválogatás nélkül ostoroz és rágalmaz mindenkit. Egyébként Pistorius ritkán tart katekizmust, alkalmatlan időben misézik, és délutánra elvéve marad józan. Hosszabb válaszok hangzanak el arra vonatkozólag, hogy évente kétszer is nagyobb időre (6 hét) elmegy Bécsbe, ezzel költségekbe sodorja híveit, hisz papot kell hozatni, és távozása veszélyezteti lelki üdvüket. A temetések kapcsán kifogásolják, hogy a kiásott sírt nem áldja meg, mint azt Magyarországon szokás. Nem megy el a halott házához, vagyoni helyzettől függetlenül mindenkitől 1 Ft temetési díjat szed, gyászbeszédet pedig csak akkor mond, ha egyúttal misét is fizetnek. A betegektől is szed pénzt, 6 garast, mint az egy másik kérdésből kiderül. Kocsin viteti magát a beteghez, miközben az iskolamester gyalogol mellette; ez sem volt szokásban azelőtt. Házasságkötéskor megköveteli a pontosságot, ha késnek, büntet és szidalmaz. A házasság előtti gynáskor számon kéri a katekizmus alapos ismeretét, ha ez nem megy, nem esket. Egy fiút, aki gyermekkorától katolikus, megvert, mert úgy vélte, hogy lutheránus éneket énekelt. Súlyos kifogás alá esett a prédikációs stílusa is, amely nem ad lelki vigaszt, csak állandóan korhol, szid és a hibákat hánytorgatja fel. Ezenkívül többeket megnevezett „ex publica cathedra”, sőt az áldoztatás során az oltáriszentséghez járuló személyektől sem vonta meg kritikus megjegyzéseit. A templom pénzéről már évek óta nem adott elszámolást.

A plébános védekezése rövid, ő csupán az alig 28 éve katolizált híveit próbálta mélyebb vallásos életre ösztönözni. Az ismertetett iratból jól látszik, hogy a problémák egyik részét a plébánosnak a hazaitól eltérő szentségkiszolgáltatási gyakorlata okozta, illetve az, hogy a hívek frissen katolizáltak. A másik részüket az váltotta ki, hogy a plébános túlságosan erélyesen és indiszkrétnak mondható módon avatkozott bele a hívek mindennapi életébe. Harmadik okként a plébános személyes magatartása, életvitele hozható fel.

¹⁵⁶ Vö. az 1714. évi vasvári vizitáció bevezetésével.

¹⁵⁷ GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 1327–1332. Pistorius eredetileg a bécsi Landstrassei ágostonos kolostor tagja volt. Ez derül ki Johann Adam Xaver Schad magyaróvári uradalmi adminisztrátor 1697. I. 3-i leveléből, amelyben Pistoriust a P. Oswald Knorcz lemondásával megürült a mosonszentjánosi plébániára prezentálta (GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 5–6). Pistorius-t egy 1701-es lékai ágostonos feljegyzés is Szentjánoson működő plébánosként említi (*Scherrmann Egyed: Geschichte von Lockenhaus. Pannonhalmá 1936. 106*). Valamikor 1709 nyarán halhatott meg mint mosonszentjánosi plébános, utóda, Remigius Leopold a Langendorf ugyanis 1703. augusztus 29-én kap kinevezést a plébániára (GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 339–340).

Ugyanezek a gondok jelennek meg más forrásokban is. A lakosok a kereszteleésekhez a katolikus szokás ellenére több keresztszülőt hívnak meg.¹⁵⁸ A házasság és az új asszony bemutatása előtt nem gyónnak.¹⁵⁹ Nem ismerik az utolsó kenetet.¹⁶⁰ Nem használnak a temetőben fejfaként keresztet.¹⁶¹ Nem böjtölnek.¹⁶² A házszentelés vízkeresztli szokása is eltűnt.¹⁶³ Vonakodnak a körmeneteken való részvételtől.¹⁶⁴ Ritkán gyónnak, a húsvéti gyónás elvégzése is problémákat okoz.¹⁶⁵ A katolikus gondolkodásra jellemző szentkultusztól idegenkednek.¹⁶⁶ Nem tartják meg a katolikus ünnepeket.¹⁶⁷

Az erős ellenkezésem nagyon nehéz úrrá lenni, kapocsként talán csak a prédikáció kínálkozik. A jó prédikátornak nagy a vonzása. A nezsideri lutheránusok például, ha a plébános jó szónok volt, elmentek a katolikus templomba.¹⁶⁸ A fehéregyházi lutheránusok buzgóbbak voltak, mint katolikus társaik.¹⁶⁹ Ellenben előfordult az is, hogy belekiabáltak a plébános prédikációjába, kifogásolva egy-egy kijelentését.¹⁷⁰

A prédikáció kapcsán meg kell jegyezni, hogy a *Manuale parochorum* nem helyeselte a magánbűnök nyilvános feltárását és a bűnös megnevezését, ahogy a vizitátor is türelemre intette e kérdésben a papjait.¹⁷¹ A helyzetet tovább nehezítette, hogy a felszínen katolikussá lett hívek titokban megpróbálták gyakorolni eredeti hitüket, azaz magánházakba összejőve, postillákat vagy bibliát olvastak, régi gyülekezeti énekeiket énekelték, alkalmanként úrvacsora vételre mentek valamely prédikátorral rendelkező helyre.¹⁷² A katolikus papnak tehát egyáltalán nem volt könnyű a helyzete. A hívek ellenállásának, a rossz anyagi helyzetnek és saját emberi gyengeségének hármasszorításán nagyon nehéz volt úrrá lenni.

10. A plébános a vizitátor megjegyzéseinek tükrében

A vizitátor saját tapasztalatai, illetve a hívek közlései alapján röviden jellemezte a lelkipásztor működését. Ezek a jellemzések a pozitívumok esetében eléggé

¹⁵⁸ Ják 1674/vasvári főesp.

¹⁵⁹ Nagyhöflány 1713/soproni főesp.

¹⁶⁰ Horvátjárfalu 1663/mosoni főesp., Kishöflány 1713/soproni főesp.

¹⁶¹ Polány 1674/vasvári főesp.

¹⁶² Kishöflány 1659/soproni főesp.

¹⁶³ Máriafalva 1697/vasvári főesp.

¹⁶⁴ MNL OL P 125 Nr. 11627. A márcfalvi hívek listája, akik megtagadták a gyónást (1665). A körmenetekkel szembeni ellenérzésre a lista készítője utal megjegyzéseiben.

¹⁶⁵ Kisboldogasszony 1674/soproni főesp. Továbbá a márcfalviak a fenti irat szerint.

¹⁶⁶ Joannes Maximilianus Rosenberger ilmicí plébános panaszkodik a falu bírāja ellen, aki a plébánia kapujára kitűzött szentképeket letépte és disznóürülékkel összekente (MNL OL P 125 Nr. 5794).

¹⁶⁷ Moson 1696/mosoni főesp.

¹⁶⁸ Nezsider 1659/mosoni főesp.

¹⁶⁹ Fehéregyháza 1651/soproni főesp.

¹⁷⁰ Borostyánkő 1714/vasvári főesp.

¹⁷¹ Manuale parochorum 291. és Keresztúr 1659/locsmándi főesp. Ekkor a faluban a lakosok kétharmada katolikus.

¹⁷² Hegyeshalom 1696/mosoni főesp.

semmitmondók, a negatívumok esetében már részletesebbek. Sajnos a vizitátorok közül csak nagyon kevesen fordítottak gondot a papi szolgálat minden tényezőjére, többnyire csak az igazán súlyos kihágásokat emelték ki.

A negatívumok közül három dolog érdemel igazán figyelmet. Az első helyen a konkubinátus, illetve a túlságosan fiatal szakácsnő alkalmazása áll. A vizsgált korszakban mintegy harminc alkalommal jegyzett fel a vizitátor ilyen esetet.¹⁷³ Ezek többsége a XVII. század középső harmadára tehető, bár elgondolkodtató, hogy az éles szemű Kasza Ferenc, aki 1674-ben vizitálta Locsmándot és a soproni főesperességet, 57 pap közül 13 esetben talált a plébánián „*persona suspecta*”-t, gyanús nőszemélyt.

A másik súlyos hiba az iszákosság, ami a XVII. századi Magyarországon meglehetősen elterjedt jelenség volt. Az egyik vétkes – Petrus Krisanich giróti plébános – szerint „a király példáját követi az egész földkerekség”.¹⁷⁴ A túlzott alkoholfogyasztás egyaránt károsan befolyásolta az illető plébános erkölcsi tartását és lelkipásztori tevékenységét.

Részint az itálnak tudható be a harmadik gyakran kifogásolt magatartásforma, a kötekedés is (*contentiosus, litigiosus*).¹⁷⁵ Mint az előző fejezetből kitűnt, a pap azokat a katolikus erkölcsi normákat igyekezett átültetni a mindennapi életbe, amelyek szerint maga nevelkedett, részint saját közösségében, részint a szemináriumban. A falu ebben – a tőle idegen követelményrendszeren túl – azt látta, hogy külső beavatkozás történik a belső életébe, így a papjával szemben mintegy az autonómiáját is védte. Kisebb számban kifogásolták a tudatlanságot, a gazdálkodásban való hanyagságot és a távollétet a plébániától.

A dicséretnek már sokkal sematikusabbak. Általános dicséretet (*vir egregius, probus, zelosus*) hatvanhét személy kapott, prédikációiért és az „in divinis” mutatott szorgalma miatt pedig negyvenhét kaptak elismerést. Lényegesen kevesebb személynek értékelte pozitívan gazdasági ténykedését a vizitátor.¹⁷⁶

A hibák és pozitívumok általános bemutatása után hasznos néhány lelkiismeretes vizitátor megjegyzéseit külön is megvizsgálni. Gallovitz István éneklőkánonok 1663-ban generális vizitátorként a locsmándi, mosoni és soproni főesperességet egyaránt végiglátogatta. A nyolcvanegy pap közül majd felénél talált valami kifogásolnivalót. Figyelme nemcsak a fent említett súlyosabb kihágásokra terjedt ki, hanem számos kisebb jelentőségű dologra is, így például számos plébánost megrott, mert a szertartásokhoz szükséges különböző eszközöket szennyesen hagyta. Súlyosabb visszaélést követett el a kaboldi pap, aki a Kéry grófok kastélyában

¹⁷³ „habens insignem puerum septem vel octo circiter annorum, huius tamen concubina nobis praesentibus modico secum assumpto suppellectili coacta fuit migrare in alium locum”. Gyanús nőszemély miatt kap intést Georgius Radanicz: „suspectam personam habet apud se” (Szentmargaréta 1663/soproni főesp.).

¹⁷⁴ A vizitátor szerint Krisanicz „osor aquae, vini amans, Bachi filius” (Girót 1651/locsmándi főesp.).

¹⁷⁵ Joannes Rorác: „Quando bibit, sit valde contentiosus” (Kimle 1680/mosoni főesp.).

¹⁷⁶ Egy jellemző dicséret. Michael Phipaczic: „pius et devotus, ac in rebus divinis diligens, bonae vitae” (Kéthely 1651/locsmándi főesp.).

lakott.¹⁷⁷ A rámóci plébános pedig vasárnap a Czirákyak kedvéért az urak kápolnájában misézett.¹⁷⁸ Szintúgy súlyos vétkeknek minősült Mathias Dusicz esete, aki húsvétkor pénzért adta a szenteltvizet.¹⁷⁹ (Ez utóbbi azt is jelzi, hogy a víz mint paraliturgikus szentelmény mennyire fontos az emberek életében, ha pénzt is adnak érte.)

Kasza Ferenc, Sopron és Locsmánd 1674. évi vizitátora arra az általánosnak nevezhető visszaélésre figyelt fel, hogy a lelkipásztorok többsége télen a plébánián keresztel. Sőt akadt olyan pap is, aki az Oltáriszentséget is a plébánián őrizte.¹⁸⁰

A vizitátor megjegyzései kirajzolják a kor papi eszményét, aki távol áll a konkubinátus gyanújától, tartózkodik a bortól, híveivel egyetértésben él, jó gazda, de az anyagi javak nem kötik le minden energiáját. Ordináriusa engedélyével tölti be a plébániát és annak engedélyével hagyja el azt. Az istentiszteleteket rendszeresen végzi, azokon prédikál, a szentségeket az egyházi előírások szerint szolgáltatja ki.

A képzett, mély lelkiéletű, egyházfegyelmi hibáktól mentes papi eszményhez való közelítés egyáltalában nem volt könnyű feladat. Sokat számított ezen a téren egy-egy kiemelkedő személyiség működése, aki mintaként szolgált a többiek számára. Ilyen lehetett a már korábban emlegetett Joannes Vlahovich vulkapordányi plébános, Matthias Markl kismartoni plébános. További eszköz volt az esperesi korona, amely egyaránt szolgált ismeretközvetítésre, lelki épülésre, és segített a klerikális összetartozás-tudat felépítésében. A tárgyalt korban arra nincs adat, hogy esperesi korona tartására került volna sor a győri egyházmegyében, viszont a klerikusi összetartozás egyik fontos jeleként 1678-ban a Kismarton környéki papok papi egyesületet (Pium foedus) hoztak létre, amelynek elsődleges célja, hogy szegény plébánosok számára is méltó temetési körülményeket biztosítsanak.¹⁸¹ Az alapítás nem előkép nélküli, az egyesület protokollumába bevezetett egyesületi statútum, amelyet Széchényi György püspök is megerősített, világosan megmondja, hogy a kölni egyházmegyében 1664-ben alapított papi egyesület példáját követik.¹⁸² A statútumban elkötelezték magukat a tagok, hogy havonta két misét mondanak, egyet az élő, egyet a megholt tagok lelkiüdvéért. Az egyesület igazgatót és négy szeniort választott, továbbá a protokollum vezetéséért felelős titkárt. Fontos szerepet töltött be a rajtuk kívül működő négy temetési biztos (curatores funebrales), akik a kerületenként használatos temetési kellékekért feleltek. Az egyesület harminckilenc taggal alakult meg, első igazgatója Matthias Dragschitz kisboldogasszonyi plébános lett, akit Gregorius Ivancsics szárazvámi plébános, soproni esperes, Gregorius

¹⁷⁷ Laurentius Voloh: „habitat in arce Kabold, ubi magis se saginat, quam oviculas suas...” (Kabold 1663/locsmándi főesp.).

¹⁷⁸ Andreas Gerdinicz (Rámócz 1674/locsmándi főesp.).

¹⁷⁹ Mathias Dusich (Nyék 1663/locsmándi főesp.).

¹⁸⁰ Fülöp Mihály (Locsmánd 1674/uo.).

¹⁸¹ Az egyesület díszes protokolluma, amelyet a burgenlandi helytörténetírás az innen kinyerhető halálozási dátumok miatt sűrűn használ, ma a kismartoni egyházmegyei levéltárban található. DÖE „Liber pium foedus continens”.

¹⁸² Az említett kölni mintát nem sikerült megtalálni, csupán az 1661-ben alapított bambergi egyházmegyes hasonló egyesületre találtam adatot: [Ringer, Johann Georg.] Foedum pium sub patrocinio divorum Ottonis, Caroli Borromei, Philippi Neris. Inter quosdam dioecesis Bambergensis sacerdotis pro foelici obitu, av subsidio defunctorum erectum MDC.LXI. Bamberg 1682.

Rosenich nagymartoni, a már megismert Martinus Hitzinger szarvkői és Nicolaus Heess nagyhöflányi plébános segített mint szenior.¹⁸³ Az évente tartott összejövetelek, a meghalt tagok lelki üdvéért bemutatott ünnepélyes mise a tagok lelki épülésére is lehetőséget adott. A XVII. század utolsó évtizedeiben és a XVIII. század első évtizedeiben a környék összes plébánosa tagja volt az egyesületnek, amely annak elfogadottságára utal.

11. Szerzetesek

A lelkipásztorkodó szerzetesek három csoportba sorolhatók. Az első csoport tagjai olyan szerzetesek, akik kolostornak átadott plébánián működtek. 1696/98-ban az egyházmegyében tizenhét ilyen plébánia volt. A locsmáncsi főesperességben Léka, Pergelény és Rőt a lékai ágostonosok gondozásában volt. A mosoniban Boldogasszony, Tétény, Féltorony és Szentandrás a boldogasszonyi ferencesek igazgatása alatt. Barátfaluba (Mönchhof) és Pátfaluba a heiligenkreuzi ciszterek privilégiumaikra hivatkozva nem engedték be a vizitátorokat. A soproniban Vimpácot minoriták, Bánfalvát pálosok, Loretót és Lajtaszékot (Stotzing) szerviták látták el, Kisboldogasszonyt Esterházy Pál 1692-ben a felső-ausztriai lambachi bencés kolostornak adta át. A vasváriban a németújvári ferencesek működtek Németújvár mellett Várszentmiklóson is, Vasváron pedig domonkosok látták el a lelkipásztori feladatokat.¹⁸⁴ A pannonhalmi főapátság által ellátott plébániák nem tartoztak az egyházmegyéhez, ők külön egyházmegyét alkottak.¹⁸⁵

A második csoport tagjai olyan szerzetesek, akiket rendjük átmenetileg plébániára küldött. Az 1660-as években például pannonhalmi bencések látták el Csepreget (Pálffy Mátyás főapát szülőhelyét), de átmenetileg tevékenykedett bencés Váton, Öttevényen, Nagycenken és Pátyon is.¹⁸⁶ Pannonhalma mellett a lékai ágostonosok is vállaltak fel átmenetileg egy-egy plébániát: így az 1663. évi vizitáció Kőhalmon találja Georgius Wiberst, az 1696. évi vizitáció pedig Claudius Guenint Szárazvámon. Egy 1701. évi feljegyzés szerint ágostonosok szolgáltak ekkor Szárazvámon, Locsmáncson, Mariensdorfbán (Máriafalva) és Mosonszentjánoson.¹⁸⁷ A rendelkezésre álló levéltári források azt mutatják, hogy elsősorban osztrák ágostonos kanonok, premontrei, bencés kolostorok bocsátottak szerzeteseket a paphiánnal küszködő szomszédos egyházmegye részére. Az osztrák tartományokból származó papokról írt fejezetben már szó esett Rindsmaul gróf 1671-es

¹⁸³ DÖE „Liber pium foedus continens” pag. 11–12.

¹⁸⁴ A szerzetesekről összefoglalóan: VANYÓ: A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon 65–66; CSÓKA: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai 52–55.

¹⁸⁵ *Fazekas István*: A pannonhalmi egyházmegye. In: Mons sacer 996–1996. I–III. Szerk. *Takács Imre*. Pannonhalma 1996. II. 320–326.

¹⁸⁶ Csepregen működött 1660–62-ben Olasz István, káplánja volt Mátyás Orbán és Móricz Mihály. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története IV. 677. Váton 1669-ben Miskóczi Bemát, 1672-ben Tapolcsányi Miklós a plébános (i. m. IV. 677). Öttevényen 1669-ben az említett Miskóczi Bemát, aki 1675–1680 között Nagycenken adminisztrátor. Nagycenken 1681–1682-ben Veszprémy Sándor szolgált, akit 1682-ben Kerekes Anzelm is helyettesített. Pátyon 1675–1676-ban Pozsgay Elek látja el a plébánosi teendőket (uo. IV. 677).

¹⁸⁷ SCHERMANN: Geschichte von Lockenhaus 106.

beadványáról, amely megmagyarázhatja osztrák szerzetesek nagyszámú jelenlétét az egyházmegyében.

Ha nem állt is minden Magyarországra küldött szerzetes esetében ilyen nagyléptékű akció a háttérbe, látható, hogy némely kegyúr szívesen fordult osztrák kolostorokhoz. A Habsburg tulajdonban lévő, időnként ugyan zálogba adott magyaróvári uradalom területén lévő plébániákon pl. az egész XVII. század folyamán szép számmal működtek szerzetesek. Elég legyen itt néhány példát hozni. 1614-ben fr. Joannes Mayr személyében ágostonos kanonok szolgál, aki ekkor az uradalom által előző évben jóváhagyott járandóságot, fél mut gabona és tizennégy hordó (Eimer) bor kiszolgáltatását sürgette.¹⁸⁸ Kétszer is szolgált az uradalom területén Christoph Schindl gerasi premontrai szerzetes, aki Draskovich János zálogbirtoklása idején, 1648–1672 között valamikor kilenc éven át szolgált a magyaróvári plébánián, nevéhez fűződött a rózsafüzér-társulat bevezetése a mezőváros vallásos életébe. Az 1670-es évek paphiányos éveiben előljárói engedélyével Schindl még egyszer visszatért a térségbe, és 1671-től négy éven át mint mosonszolnoki plébános működött.¹⁸⁹ A Frankföldről származó bencést, p. Oswald Knorczt 1697-ben – mint láttuk – egy osztrák ágostonos remete, Hyacinthus Pistorius követte Mosonszentjános plébániáján. Az 1700-as évek elején, mint az ausztriai származású papoknál már tárgyalásra került, Carolus Grundner göttweigi bencés előbb Hegyeshalmon, majd Mosonszolnokon működött.

A harmadik csoport tagjai olyan szerzetesek – általában ciszterciek és bencések –, akik különböző okok miatt közösségükből kiszakadva világi papként szolgáltak. Túlnyomó többségük külföldi, általában német származású volt, őket – mint azt már bemutattuk – a harmincéves háború vetette ki megszokott életükből. Sok kóbor szerzetes is keveredett közéjük, akiknek mind tudása, mind erkölcsi magatartása kívánivalót hagyott maga után.¹⁹⁰

A szerzetesek képzettsége meglehetősen széles végletek között mozgott. Jól felkészült, komoly képzettségű emberek mellett olyanokat is találunk, akik magasabb szintű végzettség nélkül kezdtek lelkipásztorkodni az egyházmegyében. A paphiányra utal az is, hogy 1714-ben még mindig tíz szerzetes pasztorál az egyházmegyében, s aligha véletlen, hogy közülük kilencen a vasvári főesperességben működnek.

¹⁸⁸ ÖStA AVA FHKA HKA NÖKA r. Nr. 193. Konv. 1614. März sine fol., Nr. 103. ex März 1614.

¹⁸⁹ Ferdinand Hohenfeld gróf magyaróvári uradalmi adminisztrátor beadványa, 1672. november 13. Magyaróvár. ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. Nr. 257. Konv. 1676. Jun. fol. 134. Továbbá mellékletben Schindl eredeti beadványa, s.d. Uo. fol. 136–137. – Schindl 1637-ben tett fogadalmat és 1640-ben szentelték pappá, 1690. április 13-án hunyt el mint a gerasi kolostor senior szerzetese. PRIFFIG: Obitorum 67. *Alfons Zák*: Die Totenbücher der Stifte Geras und Pernegg. Ausgabe und Erläuterungen. II–III. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. F. 9 (1912) 136–239, 151 (Nr. 260).

¹⁹⁰ Konkubinátus gyanújába esett Mainradus Werner bencés 1663-ban (Hegyeshalom/mosoni főesp.). Italozással vádolták Wilhelmus Mák rábaszentmártoni plébánost, bencés szerzetest (1697/vasvári főesp.).

12. A káplánok

Nagyon kevés helyen tudott a plébános javadalmából még egy másik pap is megélni. Elsősorban a városokban és a nagyobb mezővárosokban, mint Magyaróvárott, Sopronban, Nezsiderben, Kismartonban, Szarvkőn találunk káplánokat.¹⁹¹ A káplánokról szóló híradások csak az 1670-es évektől kezdenek szaporodni, de igazából először csak az 1714. évi vizitáció árul el róluk több adatot. Káplánok főleg a soproni főesperességben bukkannak fel, jelezve egyúttal nemcsak azt, hogy ebben a régióban papi hivatásból is felesleg van, de azt is, hogy az itteni plébániák anyagi lehetőségei lehetővé teszik több pap alkalmazását.¹⁹² A forráshiány egyik oka, hogy mivel a káplán a plébános alkalmazottja volt, vele a vizitátor általában külön nem foglalkozott. Fizetségükről is nagyon keveset tudunk. Az 1696. évi vizitáció szerint Magyaróváron száz forint fizetséget kapott a káplán. Az 1667 és 1683 között Nezsiderben működő Christian Friedrich Fronhoffer plébános káplánjának kosztot és kvártélyt adott, ezen túl harmincöt forint járt neki a mezőváros részéről, további tizenöt forintot pedig a Rózsafüzér-társulat fizetett neki (1673. évi megegyezés).¹⁹³ Mint ebből az esetből is látszik, a közösség esetenként kész volt azért anyagi áldozatot hozni, hogy egy második papi személy is rendelkezésre álljon, és ezzel a misehallgatási lehetőségei megnövekedjenek a falunak. Martinus Iwanschitz manndorfői plébánosnak szemére vetették hívei, hogy lorettói zarándoklatok alatt káplán híján nem volt a faluban mise, pedig a mezőváros anyagi áldozatot is kész volt hozni a káplán érdekében.¹⁹⁴

13. Pályakép

A plébánosi hivatalnál magasabbra csak nagyon kevés pap emelkedett. A győri káptalan tagjává mindössze tizenheten lettek, az oszlopos kanonokságig azonban már csak hárman jutottak el.

Elgondolkoztató, hogy milyen keveseknek sikerült a felemelkedés. Ennek egyik magyarázataként az életkor kínálkozik. A káptalanba kerülő plébánosok kora viszonylag magas: negyvennyolc év. A káptalan tagjaként átlagban tizenhárom évet töltöttek el. Ezzel szemben a győri káptalanban 1650 és 1714 között oszlopos kanonoki méltóságot viselők (húsz személy) átlagban már harmincévesen a káptalan

¹⁹¹ Sopronban volt káplán a sokat emlegetett Petrus Kaleschák, Nagymihályi Ferenc idején szolgált itt Georgius Siess. BĀN: Sopron újkori egyháztörténete 258. Kismartonban szolgált 1651-ben Mathias Neostadiensis. – 1671-ben Martinus Vidovich meghalt szarvkői plébános káplánját, Georgius Matschowitzot az elsőre pályázó nádasdi plébános utódának szánta a szarvkői provizor. Christian Seywitz levele az Alsó-Ausztriai Kamarához, Pottendorf, 1671. április 20. ÖStA AVA FHKA HKA NÖKA r. Nr. 400. Konv. 1671. Mai fol. 122, 128. – Talán azonos a darufalvi születésű Georgius Maskovichhal, aki 1665-ben iratkozott be a bécsi egyetemre (KISSNÉ BOGNÁR: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen Nr. 1544), és 1670. május 31-én Bécsben szentelték pappá (DÖW Ordinationsprotokolle 1638–1708, pag. 722).

¹⁹² Káplán működött 1713-ban Kismartonban, Nagymartonban és Fehéregyházán.

¹⁹³ *Josef Loibersbeck*: Neusiedl am See. BHbl 37 (1975) 36–43, 86–91, 116–135, 163–189, idézve 135.

¹⁹⁴ Iwanschitz elleni vizsgálat: GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 847–851.

tagjai és tizenhárom év szolgálat után kerültek számottevő pozícióba. A plébánosoknak tehát már életkoruk miatt sem adatott meg a komoly méltóságba kerülés esélye.

További magyarázatot ad az oszlopos kanonokok tanulmányainak színhelye. A tizennégy kanonok közül, akiknek a képzési helye ismert, nyolcan Rómában végeztek, egy kanonok Bolognában, négyen Nagyszombatban, és csak egy fő a Pazmaneumban. Ez a kép eltér az alsópapoknál megismertektől. A másik ok az egyes személyek kapcsolatrendszerében kereshető. Figyelemre méltó, hogy a huszonkilenc oszlopos kanonok között volt két pálos (mindkettő főrangú származású), a veszprémi káptalanból jöttek hárman, Pozsonyból egy, a zágrábi káptalanból további egy személy. Sárvár-pápoci prépostságot viseltek ketten, soproni plébános volt egy személy, négyen a káptalan karkáplánjaiból avansáltak elő kanonokká, Matusek András pedig a Viczayak támogatásával hédervári plébánosból lett kanonok.¹⁹⁵ Ezen adatok ismeretében aligha mondható, hogy teljesült az 1611. évi nagyszombati zsinat kánonja, amely 1.4. pontjában kimondta, hogy az előmenetel során nem szabad hátrányban részesíteni a plébánián működőket azokkal szemben, akik a püspökök mellett forgolódnak.¹⁹⁶

Meglepő a vizsgált nyolcvan év huszonkilenc oszlopos kanonokjának anyanyelvi hovatarozása. Hat horvát és egy németen kívül mindenki magyar. A középréteg elitjének összetétele tehát a legkevésbé sem fedte az egyházmegye papságának összetételét. A fenti megállapításokkal egybevág a három oszlopos kanonoki méltóságra emelkedett személy vizsgálata is. A nemes származású Tarródy János harminckét évesen került a káptalanba, ahol tizenhét év után lett olvasókanonok.¹⁹⁷ Sgodics (Szgodics) András ugyan negyvennégy évesen lett kanonok, de előtte tíz éven át karkáplánként szolgált Győrben.¹⁹⁸ A harmadik személy, Károlyi Lőrinc huszonnyolc évesen már a káptalan tagja. Ő vitte a legtöbbre, 1747-ben nagyprépostként és scardonai választott püspökként hal meg. Ő az első, nyomtatásban megjelent egyházmegyétörténet szerzője.¹⁹⁹

A győri mellett a vasvári volt a másik egyházmegyén belüli káptalan. A vizitációban szereplő papok közül tíz személy viselt a vasvári káptalanban valamilyen méltóságot, de prépost egyikük sem lett. A Szombathelyen működő vasvári káptalan – ha nem jelentett is tagjai számára kiugró karriert –, viszonylag nyugodt és biztos megélhetést biztosított a különösen Vas megyében zaklatott plébánoskodás helyett. A teljes képhez hozzátartozik, hogy a győri egyházmegye papjai közül a veszprémi káptalanba hat személy került be, négyen Csepregről, egy a sárvári plébániáról, egy pedig a győri káptalanból került tovább. Közülük hárman nagypréposti méltóságot is viseltek, sőt Zádory Mihály címzetes püspök is lett.²⁰⁰ A

¹⁹⁵ BEDY: A győri székeskáptalan 440–441.

¹⁹⁶ PÉTERFFY: Sacra Concilia II. 204.

¹⁹⁷ BEDY: A győri székeskáptalan 452–453.

¹⁹⁸ Uo. 457–458.

¹⁹⁹ Uo. 461. Műve: Speculum Jaurinensis ecclesiae. Jaurini 1747. – A választott püspökökről: *Joachim Bahlcke*: A „Magyar Korona püspökei”. Történelmi Szemle 48 (2006) 1–24.

²⁰⁰ A Csepregről bekerülőkre lásd a 124. jegyzetet. Sárvárról (1713) jött Orosz Pál, később nagyprépost (PFEIFFER: A veszprémi egyházmegye történeti névtára 168). Felsőéri plébánosból lett győri kanonok Zádory Mihály, majd onnan került Veszprémbe (uo. 222–223).

saját utánpótlását csak lassanként megteremtő szomszédos egyházmegye számára Győr sokáig szolgáltatott „kaderanyagot”. Johannes Fridericus Oelsen magyaróvári plébános pedig rövid időre (1714–1716) pozsonyi kanonokká lépett elő.²⁰¹ Mathias Dusich nyéki plébános a bácsi egyház Szent András prépostságának prépostja lett, amely azonban csak címet jelentett.²⁰²

Összességében megállapítható, hogy az alsópapságból kikerülő kanonokok karrierjének csúcsa a főesperesi méltóság. Erre a feladatra kiválóan alkalmasak is voltak, mert ismerték a plébániák gondjait, a lehetséges problémákat, és esperesként már némi vezetői gyakorlatra is szert tettek.

14. Összegzés

A trienti zsinat határozatait követő 1579. évi szombathelyi zsinaton megfogalmazott követelmények lassan utat nyertek Nyugat-Magyarországon. A XVIII. század elején ugyan még paphiány volt az egyházmegyében, de a papi hivatást választó személyek száma lényegesen emelkedett. A plébániára érkező fiatal pap szemináriumból jött, ahol elsajátította a lekipásztorkodáshoz elengedhetetlenül szükséges tudást. Bár az alsópapság erkölcsi magatartása még hagyott kívánnivalót maga után, de elődeik hibáihoz képest vétkeik már szelídebbek. A hibák elkövetésére szolgáló mozgástér leszűkült, időközben ugyanis az egyházmegye központi igazgatása megerősödött. A fenti változásokkal párhuzamosan az alsópapság anyagi helyzete is javult. Mindezekre a változásokra támaszkodva indulhatott harcba az alsópapság, hogy látszólagosan katolikus híveit valóságos katolikussá tegye.

²⁰¹ RIMELY: *Capitulum Posoniensis* 276.

²⁰² MNL OL E 229 2. köt. (1654–1686) fol. 449–450. A királyi adomány 1682. október 2-án kelt.

Mellékletek

I. A győri egyházmegye 1641 és 1714 közötti időszakról
fennmaradt vizitációs jegyzőkönyvei

Év	Komárom	Locsmánd	Moson	Pápa	Rába	Sopron	Székes- egyházi	Vasvár
1641	–	–	–	–	–	+	–	–
1647	–	+	–	–	–	–	–	–
1651	–	+	–	–	–	+	–	–
1659	–	+ ²⁰³	+	–	+	+	–	–
1663	–	+	+	–	–	+	–	–
1674	–	+ ²⁰⁴	–	–	–	+	–	+ ²⁰⁵
1680	–	–	+	–	–	+	–	–
1685	–	–	–	–	–	+	–	–
1696/98	–	+	+	+	+	+	+	+
1713/14	+	+ ²⁰⁶	+	–	+	+	–	+

II. Adatok a győri egyházmegye alsópapságáról
1641 és 1714 között (összesen 563 személy)

a.) Az egyházmegyében működő alsópapság anyanyelvi megoszlása

horvát	187
magyar	108
német	137
szlovák	8
ismeretlen	123

b.) Az egyházmegyében működő alsópapság születési hely szerinti megoszlása

Német-római Bir.	40
Osztrák tartományok	61
Cseh korona országai	9
Horvátország	12
egyéb külf.	5
egyházmegyén kívüli magyarországi	40

²⁰³ 1659-ben jelent meg először kettéosztva a locsmándi főesp. Az alsó kerület többnyire magyar, a felső pedig német és horvát plébániákat tartalmazott. 1659-ből csak az alsó kerület vizitációja maradt fenn.

²⁰⁴ Csak az alsó kerület vizitációja maradt fenn.

²⁰⁵ A vizitáció csak töredékesen maradt fenn.

²⁰⁶ A vizitáció csak töredékesen maradt fenn.

egyházmegyei	206
ismeretlen	190

c.) *Az egyházmegye területén született papok főesperességek szerint (összesen 206 fő)*

Komárom	1
Locsmánd	12
Moson	33
Pápa	–
Rába	3
Sopron	118
Székesegyházi	12
Vasvári	27

d.) *Az egyházmegye alsópapságának átlagéletkora főesperességek szerint rendezve*

Év	Komárom	Locsmánd	Moson	Pápa	Rába	Sopron	Székesegyházi	Vasvár
1641	–	–	–	–	–	0	–	–
1647	–	35	–	–	–	–	–	–
1651	–	40	–	–	–	39	–	–
1659	–	36	0	–	0	43	–	–
1663	–	37	0	–	–	50 [”]	–	–
1674	–	35	0	–	–	39	–	35
1680	–	–	42	–	–	43	–	–
1685	–	–	–	–	–	42 [”]	–	–
1696/98	–	39	39	0	34	45	0	41
1713/14	0	41 [”]	41	–	35	34	–	0

Megjegyzések a táblázathoz:

Az egyházmegye papságának átlagéletkora 1696/98-ban 41 év, 1713/14-ben 39 év.

0 = A vizitáció adatai nem értékelhetők

” = Az átlagéletkor kiszámításához a felszentelési adatokat is igénybe kellett venni

e.) *A papság filozófiai végzettségének megoszlása*

logicus	31
physicus	35
philosophus	40
phil. absolutus	104
baccalaureus	10
magister	41
ismeretlen	402

f.) A papság teológiai képzettségének megoszlása

theol. moralis	208
casista	45
speculativus	50
theologus	30
theol. absolutus	31
baccalaureus	7
doctor	7
canonista	6
ismeretlen	179

g.) A papság tanulmányainak a színhelye

Bécs	159
Graz	9
Győr (Széchényi-féle szemin.)	11
Nagyszombat	34
Róma	14
ismeretlen	436

III. Adatok a győri egyházmegye alsópapságához
az 1696–98. évi és 1713–14. évi vizitáció alapján)
(összesen 177, illetve 171 személy)

a.) A papság főesperességek szerinti megoszlása

	1696–1698	1713–1714
Komárom	–	3
Locsmánd	37	24
Moson	29	33
Pápa	1	–
Rába	8	8
Sopron	40	40
Székesegyházi	3	–
Vasvári	59	62

b.) Az egyházmegye alsópapságának anyanyelvi megoszlása

horvát	78
magyar	44
német	37
ismeretlen	18

c.) Az alsópapság megoszlása származási hely szerint

Német-római Szent Birodalom	5
Osztrák tartományok	2
Cseh korona országai	2
Horvátország	4
egyházmegyén kívüli magyarországi	27
Egyházmegyén belüli	96

d.) Az egyházmegyéből származó alsópapság születési hely szerinti megoszlása (összesen 96 személy)

Komárom	1
Locsmánd	10
Moson	9
Pápa	–
Rábaköz	2
Sopron	53
Székesegyházi	7
Vasvári	14

e.) Az egyházmegye alsópapságának életkorszerinti megoszlása

	1696/1698	1713/1714
25-35 év:	49 fő	31 fő
36-45 év:	49 fő	33 fő
46-55 év:	31 fő	15 fő
56-65 év:	18 fő	9 fő
66-tól:	1 fő	5 fő
ismeretlen	29 fő	78 fő

f.) A papság filozófiai képzettségének a megoszlása

logicus	7
physicus	12
philosophus	20
phil. absolutus	32
baccalaureus	3
magister	16
ismeretlen	87

g.) A papság teológiai képzettségének a megoszlása

	1696/1698	1713/1714
theologus moralis	81	47
casista	3	2
speculativus	18	10
theologus	5	2
theol. absolutus	8	7
baccalaureus	2	3
doctor	2	3
canonista	3	2
ismeretlen	55	88

h.) Az egy plébánián eltöltött átlagos idő

	1696/1698		1713/1714	
0–4 év:	10	27%	43	36%
5–10 év:	10	27%	49	41%
11–15 év:	6	18%	13	10%
16–20 év:	5	14%	9	7%
21-től:	5	14%	8	6%
összesen:	36	100%	122	100%

Draskovich György aláírása

Birodalmi származású papok működése a győri egyházmegyében a XVII. században

A német-római birodalombeli protestantizmusnak a koraújkori Magyarországra gyakorolt hatását jól ismerjük, kevesebb figyelemben részesült a válsággal küzdő magyar katolikus egyház és a Német-római Birodalom kapcsolata. Jelen dolgozat e sokrétű kapcsolat egyetlen aspektusának bemutatására törekszik: a Nyugat-Magyarországon fekvő, Alsó-Ausztriával és Stájerországgal határos győri egyházmegyében működő, a Német-római Birodalomból származó katolikus papok XVII. századi működését fogja tárgyalni.

A győri egyházmegye a Szent István által alapított első egyházmegyék közé tartozott, és a történeti Magyarország Győr, Moson, Sopron, Vas megyéjét, illetve Veszprém megye egy részét foglalta magában. A XVI. század végére az egyházmegye német és magyar lakossága nagyrészt protestáns lett, csupán a frissen beköltözött horvátok maradtak szinte egyöntetűen híek a katolicizmushoz. További gondot jelentett a török hódítás, amely az egyházmegye keleti szegélyére is kiterjedt, de a koraújkori Magyarország életét átformáló tartós hadiállapot a védettebb területeken is érezte hatását. Bár a püspöki székváros, Győr csak négy évre (1594–1598) került oszmán uralom alá, de erődvárossá alakulása után életét inkább a főparancsnok, mintsem az egyházi földesúr, a püspök és a káptalan szabta meg. A püspökök közül többen viselték az uralkodó melletti állandó jelenlétet kívánó királyi kancellári tisztelet (pl. Sennyey István 1631–1635), vagy működtek közre diplomáciai missziókban, mint a Zeitz-Sachsen házhoz tartozó Keresztély Ágost (1695–1727).

A katolikus reform és megújulás Nyugat-Magyarországon lassanként és komoly regionális különbségekkel bontakozott ki a XVII. században. Még a középkor végén, a XV. században több nyugat-magyarországi uradalom osztrák zálogbirtokba került, ezeket a XVII. század folyamán csatolták vissza Magyarországhoz (Borostyánkő, Fraknó, Kabold, Kismarton, Kőszeg, Szarvkő, Rohonc). Ezeknek az uradalmaknak a területén az alsó-ausztriai Klosterrat (Niederösterreichischer Klosterrat) már alapítása után (1568) megkezdte működését, és komoly eredményeket ért el a század végére, ahogy az már az előzőkben bemutatásra került, ezek azonban részben veszendőbe mentek a Bocskai-felkelés nyomán. Az egyházmegye többi részén a nagybirtokosok felekezetváltása, illetve katolikus családok birtokszerzése hozta meg a döntő fordulatot (Esterházy, Batthyány, Nádasdy család). A földesurak katolizálása után a kegyúri jogra hivatkozó földesurak és az országos törvényekre (pl. 1606-os bécsi béke, 1647. évi linzi béke) apelláló protestáns egyházak között szívós küzdelem kezdődött, amely az esetek többségében hosszú távon az urak győzelmével végződött. A katolikus egyház helyzetét nehezítette, hogy nem rendelkezett megfelelő számú és színvonalú pappal. A katolikus iskola-

hálózat – amelynek kulcselemei a jezsuita kollégiumok voltak – kiépülése a század folyamán ment végbe (Nagyszombat 1615, Pozsony 1626, és az egyházmegye területén: Győr 1627, Sopron 1635, Kőszeg 1674). Valódi egyházmegyei szeminárium alapítására egy szolid kezdemény után (1627) csak 1684-ben került sor, igaz, több alapítvány segítette az egyházmegyei papság képzését, köztük a bécsi Pazmaneumban és Nagyszombatban is. A győri egyházmegye az egész XVII. század folyamán paphiánnyal küzdött, emiatt számos egyházmegyén kívüli pap került a területére, köztük sokan jöttek Magyarországon kívülről a szomszédos Ausztriából, sőt Német-római Birodalomból is, mint az röviden a győri alsópapságról készült fejezetben már taglalásra került. A külföldi papok aránya a XVII. század második feléből rendelkezésre álló adatok szerint megközelítette a húsz százalékot, különösen a század közepén lehetett magas.¹

Német-római Birodalomból származó papok az egész század folyamán működtek a győri egyházmegyében. Régióink katolikus megújulásának kezdete a fentebb már emlegetett Klosterrat megalapításához köthető (1568. január 5.), amely feladatául kapta az Alsó- és Felső-Ausztria területén fekvő kolostorok és tartományúri plébániák anyagi helyzetének felügyeletét, és amely az anyagi kérdéseken túl – főleg II. Rudolf trónra lépte után (1576) – tiszta egyházi ügyekben is komoly működést fejtett ki.² Mivel a zálogba vetett magyarországi uradalmak közül Fraknó, Kismarton és Magyaróvár is tartományúri felügyelet alatt maradt, ezen uradalmak, amelyek igazgatását az Alsó-Ausztriai Kamara (Niederösterreichische Kammer) felügyelte, az alsó-ausztriai területekkel egyforma kezelés alá estek. Az evangélikus prédikátorokat a területről eltávolították, katolikus papokat helyeztek be, akik változó sikerű küzdelmet vívtak a helyi közösséggel és az uradalmak többnyire evangélikus igazgatási személyzetével. Törvényszerűnek lehet tekinteni, hogy az Alsó-Ausztriában, a passauai egyházmegye osztrák részén működő, német-római birodalmi katolikus papok egy idő után a tekintélyesebb nyugat-magyarországi plébániákat is célba vették, közülük többen ezeken alkalmazást is nyertek, igaz, hosszabb időt kevesen töltöttek itt el. Példaként említhető a bajorországi Tölzből származó Johann Tarfueß pályafutása, aki tanulmányai elvégzése és felszentelése után bizonyíthatóan csak Stájerországban és Magyarországon működött. Miután hat évig St. Lambrechtben és Seckauban volt plébános, magyarországi plébániákat pályázott meg, ahol azonban a sanyarú körülményekre panaszkodva nem töltött el hosszabb időt egy-egy plébánián (1586–1589 Kisboldogasszony/Kleinfrauenhaid, 1589–1592 Barátfalu/Mönchhof, 1592–1597 Zurány/Zurndorf és 1597–1604 ismét Kisboldogasszony).³ Ezek a papok mindannyian Bajorország területéről származtak. A bajor származás alól kivételt csupán a kismartoni káplánként és beneficciátusként működő strassburgi Johann Hanemann képezett, aki azonban a városplébánossal támadt viszály miatt nem maradt hosszabb ideig a régióban.⁴

¹ Erről lásd a kötetben az egyházmegye katolikus alsópapságáról szóló fejezet bevezetőjét.

² A Klosterrat működésére: RITTSTEUER: Klosterratsakten, illetve SINOWATZ: Protestantismus und katholische Gegenreformation.

³ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 186–187, 192. – Tarfueßra még: *Josef Rittsteuer*: Die Beziehungen des Stiftes Lambach zu Burgenland. (BForsch 19) Eisenstadt 1952. 5.

⁴ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 107–109, 244–245.

A magyar rendek és a Habsburg uralkodó között támadt első nyílt fegyveres konfliktus, a Bocskai-felkelés nyomán a nyugat-magyarországi régió is hadszíntérré vált (1605–1606). A Bocskai rettegett hajdúi okozta pusztítás a katolikus reform első hullámának eredményeit jórészt tönkretette. A katolicizmus akkor léphetett ismét előbbre, amikor a fraknói grófság és kismartoni uradalom 1622-ben előbb zálogbirtokként, majd 1626-ban örökbirtokként a katolikus Esterházy Miklós tulajdonába került, és ezzel párhuzamosan 1626-ban visszacsatolták Magyarországhoz.⁵ A visszacsatolással a Magyarországhoz kapcsolódó szálak megerősödtek, ugyanakkor továbbra is kevés német anyanyelvű katolikus pap volt a térségben. A helyzetet tovább bonyolították a harmincéves háború eseményei, egyrészt nagyszámú egyházi személy volt kénytelen elhagyni hazáját és Ausztriába menekülni, másrészt Magyarország is hadi események színtere lett, különösen Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1619. évi és 1622. évi hadjárata alkalmával szenvedett károkat.

A harmincéves háború viharai komoly népességmozgást idéztek elő. Az utóbbi évek kutatásai főleg a protestáns menekültekkel foglalkoztak. Sajnos eddig teljesen figyelmen kívül maradtak a hadiesemények miatt hazájukat elhagyni kényszerülő szerzetesek és világi papok, akiknek egy része értelemszerűen keresett menedéket a Habsburg-birodalomban, és próbált ott új egzisztenciát felépíteni.⁶ A mozgás nagyságáról egyelőre nem lehet képet alkotni, de sokat elárul, hogy a győri egyházmegyében is több Német-római Birodalomból elmenekült pap és szerzetes telepedett le hosszabb-rövidebb ideig. A győri egyházmegye soproni főesperességéről, amelyet tekintélyes mértékben német anyanyelvűek laktak, 1641-ből maradt fent az első püspöki vizitáció.⁷ Baranyay Péter főesperes huszonhárom katolikus papot talált a gondjaira bízott területen, akik közül nyolc származott Német-római Birodalom területéről. A tíz évvel később végzett újabb egyházlátogatás alkalmával összeírt huszonhét pap között még mindig nyolc német akadt, és még az évtized végén, 1659-ben készült összeírás szerint is huszonnyolc személy közül heten érkeztek a Német-római Birodalomból. Ezekben az években tehát a főesperesség papságának hozzávetőleg egyharmadát képezték a német-római birodalmi születésű egyháziak. Számuk az 1660-as évektől csökken látványosan: 1663-ban négy fő, 1674-ben három fő, 1680-ban két fő, 1685-ben egy fő, 1696-ban egy fő.⁸

A jól képzett és minden jel szerint ambiciózus jövevények a főesperesség gazdagabb plébániáit vették célba, elsősorban a soproni-fraknói borvidék szőlőtermelő mezővárosai és falvai iránt érdeklődtek. Így például az éppen szabad királyi várossá emelt Kismartonban 1643 és 1685 között működött német-római birodalmi pap.⁹ Kishöflányban pedig 1641–1685 között.¹⁰ De a szomszéd falu, a szintén szőlőtermelésben jeleskedő Szentgyörgy is főleg a birodalomból érkező papok kezén

⁵ *Felix Tobler*: Die Fürst Esterházyischen Herrschaften des burgenländisch-westungarischen Raumes und ihre Zuhegörungen vom 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Eisenstadt 2005.

⁶ Nincs érintve a legutóbb megjelent kötet tanulmányaiban sem: Wien im Dreißigjährigen Krieg. Bevölkerung-Gesellschaft-Kultur-Konfession. Hrsg. *Andreas Weigl*. (Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte Bd. 32) Wien-Köln-Weimar o. J.

⁷ Buzás: Visitationen I. 17–105.

⁸ A vizitációk megjelentek: Buzás: Visitationen I–IV.

⁹ 1643–1649 P. Robert Notius O.Cist., 1650–1659 Caspar Jongellinus O.Cist., 1659–1670 Johann Bedner (Werner). Lásd ALB II/1. 352–353.

volt (1641–1674).¹¹ A jelentős mezőváros Feketevárosban is ugyanebben az időben főleg német-római birodalmi egyháziak működtek (1641–1665).¹² Ugyanez a helyzet Szentmargitbánya (St. Margarethen) esetében is (1641–159).¹³ Sőt kivételt képez ez utóbbi, amennyiben itt még a XVIII. század első harmadában is akadt Német-római Birodalomból származó pap.¹⁴ A többi plébániától eltért Zillingdorf helyzete, amely a Lajta folyó és a Lajta-hegység között feküdt, és a középkor végétől Magyarország helyett már Alsó-Ausztriához tartozott (földesura a bécsújhelyi püspök volt), viszont továbbra is a győri egyházmegye része maradt három másik plébániával együtt egészen II. József koráig.¹⁵ Zillingdorfban szintén a XVII. század közepén huzamosabb időn át német-római birodalmi pap, Florian Behr szolgált.¹⁶

A harmincéves háború eseményei számos kolostort is szétzúztak, ennek következményeként a nyugat-magyarországi-alsóausztriai régióba is számos szerzetes menekült, közöttük feltűnően sok ciszterci akadt. Számosan a vidék ciszterci kolostoraiban találtak új otthonra, így mindenekelőtt Heiligenkreuzban és a Lilienfeldben. Ismét mások a kolostori életből kiszakadva kényszerűségből vagy önszántukból plébániákra helyezkedtek el.¹⁷

Ezek közé tartozott P. Robert Notius, aki Luzellben született (Ober-Elsaß), a helyi ciszterci kolostorba lépett be, ahonnan a halberstadti egyházmegye területén fekvő Michaelstein (Lapis S. Michael) ciszterci kolostor apátja lett.¹⁸ A harmincéves háború következményeként 1630 körül kénytelen volt elhagyni kolostorát és Ausztriába menekülni. Választásába nyilván belejátszott, hogy az utolsó halberstadti püspök Lipót Vilmos főherceg volt. Magyarországon előbb Lajtapordányon (Leithaprodersdorf) működik, majd 1643–1649 között Kismarton plébánosa. Mellette káplánként honfitársa és rendtársa, Dominikus Prudent működött, aki halála után (†1648. június 14.) a kismartoni templomban talált nyugvóhelyre. Hogy a kolostori közösség elhagyása kényszer volt Róbert apát számára, az onnan is látszik,

¹⁰ 1641 Thomas Reiff O. Cist., 1651 Albert Bailiff, 1659 Matthias Petri O.Cist., 1662–1685 Nikolaus Heesius O.Cist. ALB II/1. 646–647.

¹¹ 1641, Nikolaus Hayer, 1651 David von Hirschentall, 1656–1662 Nikolaus Heesius, 1662–1676 Johann Peter Aermann (Eyeermann). ALB II/2. 890. – 1657. novemberében temették el a Bruck an der Leitha-i ágostonosoknál „Daniel Fridericus Bloccius senior canonicus Budissiensis” azaz Daniel Friedrich Block egykori bautzeni szenior kanonokot, volt feketevárosi plébánost. *Hans Kietabl*: Aus dem ältesten Matrikenbuch der Pfarre Purbach am Neusiedler See. BHbl 33 (1971) 123–131, 125. Hozzá kiegészítés: BHbl 34 (1972) 41–44.

¹² 1641–1651 Johann Strebele, 1651–1666 Georg Wibers. ALB II/2. 865.

¹³ 1641 Johann Baptist Czill, 1651 Marcus Christiani, 1659 Vitus Groff. BUZÁS: Visitationen I. 69, II. 156.

¹⁴ Johann Adam Matthes (sz. 1677), aki 1707–1735 között működött a mezővárosban. ALB II/2. 912.

¹⁵ Au, Hof, Mannersdorf és Zillingdorf a négy érdekes sorsú plébánia. VANYÓ: Püspöki jelentések 138. 1. jegyzet. Ide kell még Sommerein-t is számítani!

¹⁶ BUZÁS: Visitationen I. 185, II. 139, 253f.

¹⁷ *Josef Rittsteuer*: „Wie ein Fisch im Trockenem.” Zisterzienserseelsorger auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes. In: 800 Jahre Zisterzienser im pannonischen Raum. 1996, Klostermarienberg. Katalog der Burgenländischen Landes-Sonderausstellung 1996. Eisenstadt 1996. 109–118, idézve 117.

¹⁸ RITTSTEUER: „Wie ein Fisch im Trockenem” 112.

hogy 1645 körül érdekes beadványt készített, amelyben Kismarton, Kishöflány, Szentgyörgy plébániákra és a kishöflányi beneficiumra alapozva egy 14-15 főt magában foglaló ciszterci kolostor felállítását javasolta. Tervezete azért is érdekes, mert azt jelzi, hogy a három plébánia és az említett javadalom elég anyagi erőt képviselt egy egész szerzetesi közösség eltartásához.¹⁹ A beadvány a hatóságok részéről válasz nélkül maradt, mégsem kellett Robert Notiusnak élete végéig plébánosként működnie, a közeli Bécsújhely Neukloster ciszterci szerzetesei 1649-ben apátjukká választották és egészen haláláig ott működött (1663. június 4.). Notius apáti működése során helyreállította a tűzvész károsította templomot és kolostort, megvásárolta a Strelzhof birtokot, amellyel sikerült a kolostor anyagi alapjait megerősíteni. Amikor 1703-ban felnyitották sírját, holttestét sértetlenül találták, mindez megerősítette a rendtársak véleményét, hogy rendtársuk szentség hírében halt meg.²⁰

Notius mellett az antwerpeni születésű Kaspar Jongelinus (1605–1668) alakja érdemel még külön figyelmet, aki Róbert apát utódként került a kismartoni plébániára (1650–1659). Jongelinus előbb az 1629-es II. Ferdinánd-féle Restitutediktummal visszaállított Disibodenberg apátja volt, majd 1642–1648 között a rajnai Eußerstall (speyeri egyházmegye) ciszterci kolostor apátja (1642–1648), aki a harmincéves háború után jött Bécsbe, illetve Magyarországra, miután kolostora szekularizáció alá esett.²¹ Az 1651-es vizitációban mint „Eyserstall”-i apát („abbas ab Eysers-toll”) szerepel, aki uralkodói ajánlással kapta meg a szabad királyi város plébániáját.²² 1653. január 9-én Eleonóra császárné Jongelinus érdekében írt Esterházy Miklóshoz, hogy a Szent Radegunda javadalmat (Benefiz von St. Radegunda) juttassa Jongelinusnak, aki „abbas Eunerstattensis” és az eretnekek elől menekült ide.²³ Magyarországi egyháziak közötti elismertségét jelzi, hogy 1659-ben Széchenyi György győri püspök győri kanonokká nevezte ki.²⁴ Már magyarországi tartózkodása előtt jelentős irodalmi működést fejtett ki, 1644-ig hat munkája jelent meg nyomtatásban.²⁵ De nemcsak az Esterházyak és a győri püspök pártfogolta, hanem a jelentős műpártoló Nádasdy Ferenc gróffal is kapcsolatba került, aki megbízta a magyarországi nádorok és országbírók jegyzékének elkészítésével. E munka elvégzésének idejére Jongelinus királyi támogatással felmentést kapott a kanonoki rezidencia-kötelezettség alól és Nádasdy gróf udvarába költözhetett.²⁶ Az elkészült munka végül „Catalogus palatinorum et iudicum Regni Hungariae” címmel Nádasdy anyai nagyapja, Révay Péter De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae című alkotása függelékében 1659-ben Frankfurtban jelent meg. A munka

¹⁹ RITTSTEUER: Klosterratsakten 134.

²⁰ RITTSTEUER: „Wie ein Fisch im Trockenen” 113. – *Gerhard Auer – Walter Sengstschmid* (Hrsg.): *Stift Neukloster 1444–1994. 550 Jahre Zisterziensier in Wiener Neustadt*. H. n. [Wiener Neustadt] 1994. 46–47.

²¹ RITTSTEUER: „Wie ein Fisch im Trockenen” 114.

²² BUZÁS: Visitationen I. 179.

²³ ALB II/1. 352. – MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. C. Nr. 34.

²⁴ BEDY: A győri székeskáptalan 433–434.

²⁵ *Carolus de Viseh*: Bibliotheca scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis. Coloniae Agrippinae 1656. 118–119.

²⁶ I. Lipót mandátuma a győri püspökhöz 1659. március 13. Bécs. MNL OL A 35 1659: Nr. 68.

címlapja szerint Jongelinus ekkor a „Regni Hungariae Historiographus” címet viselte, amelyet nyilván támogatójának, Nádasdy Ferencnek köszönhetett.²⁷ Rózsa György véleménye szerint Jongelinus közreműködhetett a másik nagy Nádasdy-munka, a Nürnbergben 1664-ben megjelent „Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum ... Ungariae ducum” szövegének megformálásában is, amelynek végleges befejezését azonban a magyar művészettörténész már Nicolaus Avancinus jezsuita nevéhez kapcsolja.²⁸ Jongelinus nem talált végleges otthonra Magyarországon, betegségtől és honvágytól kínózva lemondott a győri kanonokságról és visszatért Német-római Birodalomba, ahol 1668-ban halt meg.²⁹

Nem volt idegen a történetírói működés Nikolaus Heesius (Hess, Höss) (1616–1702) ciszterci szerzetestől sem, aki a trieri egyházmegyében fekvő „német Clairvaux”-nak („deutsche Clairvaux”) is nevezett híres Himmerod kolostor szerzetese volt. Heesius 1635-ben lépett be a himmerodi kolostorba, ahol négy évvel később, 1639-ben szentelték pappá. Előbb az apát titkára volt, majd alperjel lett.³⁰ Himmerodi éveit alatt írta meg azt a kolostortörténetet, amelyet még ma is haszonnal forgathat a téma iránt érdeklődő. Nem véletlen, hogy a Lexikon für Theologie und Kirche első kiadása a kolostorról írott szócikkben irodalomként szerepelteti Heesius alkotását.³¹ Ismeretlen októl vezetettve, úgy tűnik, apátja engedélye nélkül, 1647-ben elhagyta kolostorát, talán a kalandvágytól, talán a tudásvágytól vezérelve, és nagybátyjához, Jakob Conchartz gráci plébánoshoz (†1663) ment. Gráci tartózkodása idején a helyi egyetemen tovább tökéletesítette teológiai képzettségét és bakkalaureátusi fokozatot szerzett. A következő éveket a seckauai egyházmegyében töltötte, mígnem teljesen váratlanul 1656-ban a soproni főesperességhez tartozó Szentgyörgy plébániáján bukkant fel plébánosként, ahol azután hat évet töltött. Két alkalommal került sor plébánossága idején egyházlátogatásra. A vizitátor 1659-ben kiemelte, hogy alapos tudással rendelkezik, és jól prédikál, de kifogásolta, hogy gyanúsán fiatal szolgálót tart maga mellett.³² 1662-ben a kishöflányi plébániára ment át, ahol a vizitátor 1663-ban ugyancsak gyanúsán fiatal szolgálóval találta.³³ 1674-ben az akkori vizitátor előtt hívei dícsérték prédikációit, de a vizitátor csupán azt kifogásolta, hogy nincs szabályos elbocsátólevele kolostorától, és hogy telenként nem a templomban, hanem a plébánián végzi a keresztelés szertartását.³⁴ Az 1678-ban alakult Kismarton környéki papokat összefogó Pium foedus papi egyesület első szeniorjai közé választották, ami arra utal, hogy a környékbeli papság elfogadta őt.³⁵ 1683-ban híveivel együtt átvészelte a török támadását, de talán ez az élmény is hozzájárult ahhoz, hogy elhagyja Magyarországot és hazatérjen

²⁷ *Apponyi Sándor*: Hungarica. Ungarn betreffende, im Ausland gedruckte Bücher. I–IV. München–Bp. 1902–1927. II. Nr. 854.

²⁸ *Rózsa György*: A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini. ItK 74 (1970) 466–478, 471–472.

²⁹ RITTSTEUER: „Wie ein Fisch im Trockenem” 114.

³⁰ RITTSTEUER: „Wie ein Fisch im Trockenem” 115.

³¹ *Manipulus Hemmenrodensis*. Köln 1664. – Lexikon für Theologie und Kirche. Hrsg. von Michael Buchberger. I–X. Freiburg im Breisgau 1930–1938. V. 58.

³² BUZÁS: Visitationen II. 169–170, 240.

³³ BUZÁS: Visitationen II. 240.

³⁴ BUZÁS: Visitationen III. 30.

³⁵ DÖE „Liber pium foedus continens” fol. 12.

Himmerodba, amellyel sosem szakadt meg kapcsolata. Kolostorához való kötődést mutatja, hogy a távol töltött közel negyven év alatt több alkalommal nagyobb összeget küldött haza, kétszer 1000 birodalmi tallért, egyszer 800 guldent és egyszer 300 dukátot. Heesius 1686-ban véglegesen hazatért Német-római Birodalomba, az anyakolostorba, ahol 1702. november 19-én a kolostor egyik majorságának vezetőjeként hunyt el (Pommern an der Mosel).³⁶

Az előbb ismertetett ciszterekhez képest lényegesen kevésbé színes személyiség volt P. Matthias Petri (szül. 1607), aki a belgiumi Runa kolostor szerzetese volt eredetileg, és 1659-ben bukkan fel Kishöflányban plébánosként. A vizitátor Bellisics Péter locsmánci főesperes szerint sem a kegyúr Esterházy Pál gróf prezentációját, sem apátja elbocsátó levelét nem tudta Petri felmutatni, és hivatalos beiktatása sem történt meg. További kifogásként került a jegyzőkönyvbe, hogy fiatal szolgálólány lakik vele a plébánián, ráadásul a templom fal tabernákulumában négy hetes ostyára bukkant a főesperes.³⁷ Mivel a további adatok megszakadnak róla, valószínű, hogy a teljesen szabálytalanul felbukkanó ciszterci szerzetesnek a vizitáció után röviddel el kellett hagynia a plébániát.

Az 1641-ben még Kishöflányban működő Thomas Reiff sem maradt sokáig Magyarországon, 1643-ban már az alsó-ausztriabeli Waldviertelben fekvő Pfaffenschlag plébánosa egészen 1651-ig, ahol 1645-től ideiglenesen Heidenreichstein plébániáját is vezette.³⁸

A harmincéves háború elől menekülő papok másik csoportja világi pap volt. Néhányan egészen nagy földrajzi távolságot jártak be, amíg megérkeztek a Lajta folyó közelébe. Cornelius Erelman például a szászországi Zwickauban született 1599/1600 körül. A soproni főesperesség vizitációs jegyzőkönyvei szerint tanulmányai során elvégezte a teljes filozófiai kurzust és három év teológiát járt ki.³⁹ Sajnos tanulmányi helye nincs megadva, de az feljegyzésre került, hogy a vilnai püspök szentelte fel 1626-ban. Indokoltnak tűnik a feltételezés, hogy valamelyik északi pápai szeminárium növendéke volt, a leghihetőbb, hogy Vlnóban tanult, így ordinálhatta őt a vilnai püspök.⁴⁰ Minden valószínűség szerint már az 1630-as évek közepétől Magyarországon működött. 1638-ban egy Nagymartonban felvett hitfelmérés – az Esterházyak fraknói grófságához tartozó mezőváros lakosainak közel fele ekkor még evangélikus – már az ő kezétől származik. Hosszabb magyarországi működésre utal az is, hogy 1641-ben már a soproni kerület esperese volt, akiről hívei is nagy tisztelettel nyilatkoztak. Az 1651-es vizitációs jegyzőkönyvben megemlítik, hogy a szentségeket sűrűn szolgáltatja ki, alapos prédikációkat tart, úgy magán-, mint nyilvános beszélgetések során dicséretesen viseli magát. E beszélgetések emlegetése világos jele egyrészt annak, hogy a mezővárosban létezett még evangélikus kisebbség, illetve annak, hogy az áttértek egy részének fenntartásai voltak új fe-

³⁶ RITTSTEUER: „Wie ein Fisch im Trockenen” 115.

³⁷ BUZÁS: Visitationen II. 125–126.

³⁸ Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesan-Blatt. Hrsg. vom bischöflichen Ordinariate im St. Pölten. VIII. St. Pölten 1907. 355.

³⁹ BUZÁS: Visitationen I. 40.

⁴⁰ A vilnai szemináriumra vonatkozó irodalom számbavétele (sajnos elérhetetlenek bizonyultak): *Balázs Mihály–Monok István*: Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai. (Peregrinatio Hungarorum 7) Szeged 1990. 24. 11. jegyzet.

lekezete irányában.⁴¹ Erelmann működésére az utolsó nyom 1652-ből származik, ekkor egy tartalmilag nem különösebben érdekes levelet írt a földesúr Esterházy László grófnak.⁴² További sorsa sajnos már nem ismeretes, az 1659. január 29-én tartott következő vizitáció már pater Albericus Leingruber (Landgrubn) bencést (!), a már említett bécsújhelyi Szentháromság ciszterci kolostor szerzetesét találta a mezővárosban.⁴³

A harmincéves háború mozdíthatta ki otthonából Heinrich Noblat belforti (befforti) kanonokot. A Felső-Elszászban fekvő Belfort azon területekhez tartozott, amelyeket a győztes Franciarország kiszakított a Német-római Birodalom tétéből és Franche-Comte részeként 1648 után magához csatolt. A derék kanonokot a háború egészen a távoli Magyaróvárig sodorta. 1644-ben a Habsburg tulajdonban lévő magyaróvári uradalomhoz tartozó Magyaróvár kiváltságos mezőváros plébánosaként folyamodott az Udvari Kamarához, kérve azt a tizennégy forint asztalpénzt, tizennégy mérő gabonát és tizennégy hordó bort, amely a várban mondott mise és a helyőrségnek teljesített lelkipásztori szolgálat után jár neki. 1646-ban egy újabb kérvény arról tanúskodik, hogy Noblat még mindig Magyaróváron van, sajnos a későbbiekben nyoma vész.⁴⁴

Az előbb említettekétől eltérő pályát futott be a Svábföldről származó Johann Strebele (ca. 1608–1665). Ő azon csoporthoz tartozott, amely már tanulmányait is Bécsben végezte. A kisebb rendeket a bécsi nuncius kezéből vette fel, a szubdiaconátust a seccau püspök adta fel neki, a nagyobb rendeket és az áldozópapságot pedig Anton Wolfradt bécsi püspök. Felszentelése után nem sokkal vélhetőleg már Magyarországon működött, előbb Rákoson, a győri püspök birtokán volt plébános, 1635 körül pedig már az egyik soproni beneficium birtokosa.⁴⁵ Sopron városával kialakított jó kapcsolatára utal, hogy 1638-ban megválasztották soproni plébánosnak, de a magyar klérus tiltakozása nyomán, mint külföldi illetőségű személy, nem javadalomképes, kénytelen volt lemondani. Strebele hiába érvelt azzal, hogy csak a városbeli katolikusoknak mintegy tíz százaléka magyar és horvát, és hogy ezek számára kész magyar káplánt tartani.⁴⁶ A sikertelen soproni pályázat után valamikor továbbkerült Feketevárosra, ahol azután haláláig működött, igaz elég érdekes körülmények közepette. Az 1641-es vizitáció még őt találta mint plébánost a mezővárosban, de 1651-ben már egy bizonyos Georg Wibers a plébános, majd 1659-ben ismét Strebele a plébános, aki minden jel szerint a közties időben is a mezővárosban tartózkodott. A plébánia matrikulájában 1665 szeptemberében került bejegyzésre halála.⁴⁷ Valószínűnek tűnik, hogy a két pap között valamifajta megegyezés szü-

⁴¹ Erre vonatkozólag lásd Adalékok a fraknoi grófság és kismartoni uradalom rekatolizációjáról írt tanulmányt!

⁴² Cornelius Erelman 1652. április 21. Nagymarton. MNL OL P 124 Nr. 561.

⁴³ Buzás: Visitationen III. 147.

⁴⁴ ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. Nr. 170. Konv. 1644. Juli fol. 86–87, 172–176.

⁴⁵ BĀN: Sopron újkori egyháztörténete 178.

⁴⁶ Johann Ströbele „Pfarrer in Kroisbach, Rust und Schadendorf” levele III. Ferdinándhoz. 1638. VI. 7. Rákos. ÖStA AVA FHKA HKA HFU r. Nr. 158. Konv. 1637. Juli fol. 36–37.

⁴⁷ KIETABL: Aus dem ältesten Matrikenbuch der Pfarre Purbach 124.

lehetett a plébániát illetően, Wibers prezentálása és megerősítése mindenesetre teljesen szabályszerűen történt.⁴⁸

Strebele esetében is tetten érhető, hogy nem egyedül működött a térségben, hanem kapcsolatok fűzték más, a Német-római Birodalomból érkező személyekhez is. Aligha véletlen, hogy a közeli Széleskút plébánián 1659-ben egy Ulmból származó Jakob Strebele (sz. 1617) plébános működött. Jakob még a magyarországi viszonyok között is szolidnak mondható iskolai végzettséggel rendelkezett, filozófiából a másodévfolyamig jutott, teológiából pedig a gyakorlati ismeretekre koncentrálnak kazuisztikai kurzust végezte csupán el. A rokoni kapcsolatokat alátámasztani látszik, hogy 1642-ben Draskovich György győri püspök (1635–1650) szentelte őt pappá. Szolid képességeit Baranyai Péter főesperes szóvá is tette vizitációs jelentésében.⁴⁹ Talán az sem véletlen, hogy 1641-ben Fehéregyházán svábföldi származású az iskolamester, Rudolph Zimmermann.⁵⁰

Akadott olyan is a német-római birodalmi papok között, aki tanulmányait Rómában, a Collegium Germanicum et Hungaricumban végezte, ahol magyarországi hallgatókkal együtt tanultak és bizonyos ismereteket már ott szerezhettek Magyarországról. Johann Adam Moller hét éven át tanult az Örök Városban, ahol Baranyai Péter későbbi soproni főesperes és – tegyük hozzá – Anton Wolfradt későbbi bécsi püspök tanuló társa volt. A mainzi egyházmegyéből származó papot 1628-ban szentelték fel, méghozzá Ambrosius Seubeus mainzi érsek szuffragáneusa és Anselm Casimir Wambolt kezéből fogadta a papi rend szentségét.⁵¹ Nem lehetetlen, hogy volt tanuló társa működött közre Magyarországra kerülésében.

Az évszázad vége felé közeledve folyamatosan csökken a német-római birodalmi papok aránya, 1674-ben és 1680-ban már csak három fő, 1685-ben és 1696-ban már csak egy német-római birodalmi pap működött a főesperesség területén.⁵² A német-római birodalmi (és ausztriai) származású papok helyét Magyarországról származó klerikusok vették át, ami azt is jelzi, hogy a térségben ismét gyökeret vert a katolicizmus, lassacskán megemelkedett a papi pálya társadalmi megbecsültsége is.

⁴⁸ Buzás: Visitationen II. 170.

⁴⁹ Buzás: Visitationen II. 172.

⁵⁰ Csupán a teljesség kedvéért szeretném megemlíteni, hogy nem csupán a papságra, hanem az értelmiségi hivatás alsóbb rétegeire is hatást gyakorolt a magyar kenyér. 1651-ben hat iskolamester szolgált a soproni főesperességben, akik a birodalomból érkeztek: svábok, bajorok, Mainz és Trier vidékéről valók. Származásuk tehát a birodalomból származó papokéhoz hasonló. Ez a kapcsolat a XVII. század végén megszakad, legalábbis annak katolikus vonala lassacskán megszűnik, vagy csak átalakul. A német-római birodalmiak helyét az iskolamesterek között egyelőre osztrákok és Csehországból, illetve Morvaországból származók veszik át. A német-római birodalmi iskolamesterek 1651-ből: Leonard Felsner (Schwabab), Johann Henemann (Mainz), Petrus Kharnes (Trier), Sebastian Neudinger (Schwabab), Veit Schmerbach (Bayern), Rudolf Zimmermann (Schwabab). Buzás: Visitationen I. passim. Elvértve akad még a későbbi évtizedekben is egy-két fő a Német-római Birodalomból, még 1713-ban is, pl. a bajor Nikolaus Prigl (Prikel), aki 1680 óta szolgált Nezsiderben és még 1713-ban is ott volt tevékeny. Buzás: Visitationen IV. 198 és Buzás: Visitation 1713 67.

⁵¹ Buzás: Visitationen I. 76. – 1641-ben Breitenbrunn plébánosa.

⁵² 1674-ben Nikolaus Heesius (Kishöflány), Salomon Kamerer (Zillingdorf), Johann Adolf Solte (Ruszt) 1680-ban ugyanők hárman, 1685-ben a már csak az említett Nikolaus Heesius, 1696-ban Claudius Guenin (Szárzavám).

A XVII. század közepén a német anyanyelvű katolikus papok hiányát jól kihasználva komoly pozíciókat építettek ki a birodalomból származó egyháziak. Megfigyelhető, hogy a német-római birodalmi születésű szerzetesek és világi papok egymással is kapcsolatban álltak. Azonban igazán nagy kitörési lehetőség nem kínálkozott, a magyarországi klérus keményen védelmezte a külföldiekkel szemben javadalmait. Jongelinus kanonoki kinevezése kivételnek tekinthető, amely komolyabb következmények nélkül járt. Példaértékűnek nevezhető Strebele esete, akit hiába választottak meg szabályosan, a komoly tisztségnek számító Sopron szabad királyi város plébániájáról végül le kellett mondania.

A soproni főesperesség mellett a mosoni és vasvári főesperességben működtek még említésre méltó mértékben német-római birodalmi származású egyháziak. A horvát, magyar, német vegyes lakosságú mosoni főesperesség lakosai a XVII. század közepén még túlnyomórészt protestánsok voltak, azaz a német anyanyelvű lakosság evangélikus, a magyar anyanyelvű pedig református volt. A földesúri kegyúri jogra támaszkodva 1659–1660-ban és 1674-ben vették vissza a templomokat, plébániákat, iskolákat véglegesen, a lelkészeket és iskolamestereket pedig elűzték. A nagyszámú átvett plébánia ellátása komoly probléma elé állította az egyházmegye vezetését. Nem véletlen, hogy 1680-ban a főesperesség huszonkilenc plébánosa között három Német-római birodalmi származású és nyolc ausztriai akadt. A német anyanyelvű plébániák szinte teljes egészében külföldről érkezett egyháziakkal kerültek betöltésre. Ellentétben a soproni plébániákkal az itteni plébániák kifejezetten kemény kenyérnek számítottak. A frissen áttért – egész pontosan erőszakosan áttért – hívek számtalan alkalommal hozták nehéz helyzetbe lelkipásztorukat. A legtöbb gondot a kötelező szolgáltatások elszabotálásával tudták okozni. Így a Württembergből származó Andreas Faber kálnoki plébánosnak 1680-ban romos plébánián kellett laknia.⁵³ Más alkalommal az uradalom volt szűkkeblű. 1696-ban a würzburgi egyházmegyéből származó Oswald Knorz bencés páter, mosonszentjánosi plébános kénytelen volt nélkülözni a tizedből neki járó részt, az ún. sedecimat.⁵⁴ 1696-ban már csak egy osztrák és egy német, 1714-ben azonban ismét két német és öt osztrák származású pap működött a főesperességben. Ez utóbbi talán a német-római birodalmi származású püspök, Keresztély Ágost kormányzásának tudható be. Az ő embere lehetett a porosz származású Johann Friedrich von Oelsen, aki 1709 és 1714 között Magyaróvár plébánosa és egyúttal mosoni esperes is volt.⁵⁵ A fennmaradt egyházkormányzati iratok szerint tisztét nagy szorgalommal és kitartással látta el.⁵⁶

Az egészen a Muráig lenyúló vasvári főesperesség az egyházmegye legnagyobb igazgatási egysége volt, amelynek keleti része hódolt zónába esett, és ahol a régió nagy földesurainak, a Batthyányaknak és Bánffyaknak a megtérése ellenére a

⁵³ Buzás: Visitationen III. 208–209.

⁵⁴ Buzás: Visitationen IV. 178. – Knorz nem sokkal később, 1696 végén lemondott a plébániáról, 1697. január elején már utódát, P. Hyacinthus Pistorius ágostonos remetét prezentálta az uradalmi adminisztrátor. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 5–6.

⁵⁵ Magyaróvár városa, miután Oelsen öt éven át volt plébánosuk, utódává Mathias Mak védényi plébánost választja. 1714. III. 31, Győr. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 1379–1380.

⁵⁶ Esperesi működésének a fentebb idézett kötetben számos bizonyítéka található.

protestantizmus továbbra is igen erős bástyákkal rendelkezett. E térségben a protestantizmus gyásztizedének nevezett 1670-es évek sem hoztak változást, hiába vettek el sok plébániát. A főesperességben az 1696–1698. évi vizitáció szerint csak ötvenkilenc, az 1714. évi vizitáció alkalmával pedig hatvankét katolikus pap működött, ami a terület nagyságához képest csekélység volt.⁵⁷ 1697–1698-ban három, 1714-ben két német-római birodalmi pap működött itt, ami arányaiban elenyészőnek mondható.⁵⁸ Térségünkben főleg Stájerországból származó papok tevékenykedtek, így 1714-ben tizennégyen.

A Német-római Birodalomból származó egyháziak földrajzilag három csoportba oszthatók. A XVI. és XVII. században is egy erőteljes bajor-sváb csoport jelenlétére figyelhetünk föl, amelynek tagjai közül néhányan már az egyetemi tanulmányaikat is Bécsben végezték, és Bécsben is szentelték őket pappá. Számosan közülük ausztriai plébániákon eltöltött évek után kerültek csak Magyarországra. Ez érthető is, Bajorországot Ausztriával számos kötelék, gazdasági, kulturális, nyelvi kapocs kötötte össze. A XVII. század során a győri egyházmegyében működő ötvenhárom birodalmi pap közül tizenöt származott Bajorországból, további heten a Svábföldről jöttek. A harmadik komolyabb csoportosulást a Rajna-völgyből érkezők alkották, akik nagyjából szerzetesek voltak, és a harmincéves háború mozdította ki addigi életformájukból. A harmadik vegyes csoportban akadtak szászok (Cornelius Erelman, Johann Jakob Hassenius, David ab Hirsentall), elzásziak (Florian Behr, Johann Adolf a Scholte), és még porosz is (Johann Friedrich von Oelsen) volt köztük. Ők – noha vélhetően a szülői házból hozták katolikus hitüket – szinte biztosan külföldön végezték iskoláikat, talán éppen az egyik katolikus diaszpórák gondozására alapított pápai kollégiumban, ott kaphattak kedvet az egyházi pályára, és nagy vargabetűk után kötöttek ki a magyar végeken.

A XVII. század végének magyar viszonyai, az erőszakos rekatolizáció magyarázza, hogy két volt evangélikus is akadt a német-római birodalmi egyháziak között, a vesztfáliai Stephan Bertels (Pertels) és a württembergi Andreas Faber. Mindketten még evangélikusként jöttek Magyarországra, ez onnan valószínűsíthető, hogy már mindkettőt magyar püspök szentelte pappá, az egyiket Matusek András (†1713) tinnini püspök, győri helynök, a másikat Gubasóczy János (†1686) nyitrai püspök, magyar udvari kancellár.⁵⁹ Faberről fel is jegyezte a vizitátor, hogy evangélikus lelkész volt.

Sajnos arról, hogy hol és mit tanultak a Magyarországra került német papok, nem sok információnk van. Mindössze tizenhatukról van adatunk, közülük négyen végezték el a gyakorlati ismeretekre összpontosító morális kurzust, négyen kijárták a teológiai kurzus mind a négy évfolyamát, ketten ebből csak két évet végeztek. Három személy szerzett bakkalaureátusi fokozatot (Nicolaus Heesius, Johann Baptist von Rosenberg, Johann Friedrich von Oelsen) teológiából, egy személy li-

⁵⁷ HÁZI: Visitation Kazó; Uő: Visitation Tormásy.

⁵⁸ 1697/1698: Johann Christoph Grimm Augsburgból (Kukmér), Johann Jakob Hassenus Lüneburgból (Wolfau), Wilhelm Mak OSB Bajorországból (Szentmárton). – 1714: Johann Secher Svábföldről (Szentilona), Peter Istolz O.Cist. Bajorországból (Mindszent).

⁵⁹ Érdekes módon mindketten Máriakálnokon szolgáltak, Faber 1680-ban (Buzás: Visitationen III. 209), Bertels 1714-ben (Buzás: Visitation 1713 14).

enciát (Georg Wibers). A legmagasabb fokozattal ketten rendelkeztek, Johann Jakob Hassenius teológiai doktor volt, Johann Adolf a Scholte (Solte) kánonjogi doktor volt közülük. A győri egyházmegye papságáról 1641 és 1714 között időből a rendelkezésre álló adatok alapján a német-római birodalmi klerikusok képzettsége sokkal magasabb volt, mint az átlag magyarországi papé. Ebben az időszakban a rendelkezésre álló adatok szerint a magyarországi papok közel 65 %-a csak a morális kurzust végezte el. Az ismert végzettségű háromszáznyolcvannégy személy közül pedig – nem számítva a német-római birodalmiakat – csak négyen szereztek bakkalaureusi fokozatot és öten doktori fokozatot, és ezek közül is az egyik bakkalaureus és az egyik doktor nem magyarországi születésű volt. Az alsó-szászországi Lüneburgból származó Johann Jakob Hassenius és a kölni Johann Adolph von Scholte doktorátusával tehát messze kiemelkedett az átlag közül, nagy karriert azonban nem futottak be, különösen Hassenius plébániája, a Vas megyei Wolfau (Vasfarkasfalva, ma Ausztria) bizonyult inségesnek, ahol a falu protestáns része alaposan megnehezítette a lelkipásztor életét. Scholte Ruszt szabad királyi város plébánosa-ként legalább látszólagos tekintélyt élvezett, noha a városkában élő evangélikusok esetenként itt is keményen próbára tették a katolikus papot.

Sajnos a német-római birodalmi papok tanulmányainak színhelyéről kevés biztos adat áll rendelkezésre. Egyesek bécsi felszentelése arra enged következtetni, hogy tanulmányaikat talán a bécsi egyetemen végezték, noha az egyetemi matrikula ezt csak részben igazolja. A már emlegetett Johann Strebele például 1628. októberben iratkozott be a bécsi egyetemre, és 1632. április 9-én szentelték pappá ugyancsak Bécsben.⁶⁰ Két személy esetében biztos a római tanulmány. Scholte a tanulmányait valószínűleg a Germanicumban végezte, hiszen Rómában szentelték fel 1649. május 29-én. Adam Moller – mint említettük – Baranyay Péter főesperes tanulótársa volt Rómában. Azt is tudjuk, hogy Nikolaus Heesius Grácban tökéletesítette teológiai ismereteit.

A megújult katolikus egyház magas erkölcsi követelményeket állított papjai elé. E követelményeknek az egyházmegyei vizitációk szerint a győri egyházmegye papjai a XVII. század második felében még csak részben bírtak eleget tenni. A többnyire sematikus feljegyzésekből három problémakör rajzolódik ki. Legsúlyosabb vétek a konkubinátus volt, ennek nyílt gyakorlása már ritkábban tapasztalható meg, többnyire az a probléma, hogy túl fiatal szakácsnő vagy szolgálólány található a plébánián, akiknek jelenléte több mint gyanús. A problémás esetek többsége a század középső harmadából származik, bár elgondolkodtató, hogy az 1674-ben két főesperességben ötvenhét papot vizitáló Kasza Ferenc főesperes tizenhárom plébánián talált „persona suspecta”-t.⁶¹ Az ötvenhárom, birodalomból érkezett pap közül hét esetében találtak gyanús nőszemélyt a plébánián. Hogy a gyanúnál többről is lehetett szó ilyen esetekben, mutatja Georg Wibers feketevárosi plébános esete, aki 1651-ben végrendeletéhez kiegészítést téve háromszáz aranyat

⁶⁰ Bécsi tanulmányokra (Johann Strohbelle): Die Matrikel der Universität Wien IV. 135. – Felszentelésére: Johann Strebele „Lambkomensis Sueuus” (Diözesanarchiv der Erzdiözese Wien Matricula ordinandorum 1575–1638, pag. 737).

⁶¹ *Fazekas István*: A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. Történelmi Szemle 35 (1993) 1–2. sz. 101–131, 124.

hagyott egykori szolgálólányára, akitől két évvel korábban lánya született.⁶² Talán nem véletlen, hogy végakarata végrehajtójává a szintén német-római birodalmi David Hirsentall szentgyörgyi, majd nezsideri plébánost választotta, akiről a vizitátor azt a hírt jegyezte fel, hogy hosszabb időn át egy gyanús nőszeméllyel élt együtt, akitől több gyermeke is született. A hölgynek a vizitátor fellépése nyomán el kellett hagynia a plébániát, de csak a szomszéd házig költözött, ahol a plébános rendszeresen meg szokta látogatni.⁶³ A konkubinátus terén minden jel szerint alkalmazkodtak a magyarországi szokásokhoz. Az idegen ország idegen szokásainak elviselésében, a magány feloldásában segíthetett az egyház által nem engedélyezett társ alkalmazása. A két német-római birodalmi pap együttműködése a közös haza összekapcsoló hatására hívja fel a figyelmet.

Csupán három esetben kifogásolják a túl nagy alkoholfogyasztást, ezen a téren a magyarországi papok lényegesen gyakrabban vétkeztek. A túlzott borfogyasztás esetenként más vétkekkel is összekapcsolódott. Így a müncheni Johann Raiffenstul alsórámóci plébánosról úgy tudta a vizitátor, hogy a bort kedveli, de a breviáriumot gyűlöli, jól prédikál, de példamutatása csak szavakban nyilvánul meg.⁶⁴

A harmadik kifogásolt magatartásforma a kötekedés (*contentiosus*, *litigiosus*), amely a faluközséggel támadt vitákra utal. Ezek mögött az esetek mögött főleg a frissen áttértett közösségek normáinak és a pap által képviselt katolikus normáknak az összecsapása áll. Részben ilyen típusú konfliktus állhatott Stephan Bertels máriakálnoki plébános és hívei ellentéte mögött.⁶⁵ Érdekes kifogást emelnek a vesztfáliai Bertels ellen magyarországi hívei, amikor azt róják fel neki, hogy nem értik a nyelvét.⁶⁶ Ez lehet pusztán arra példa, hogy milyen komoly nyelvjárási különbségek állnak fel a német nyelven belül, de valószínűleg a hívekkel kiobbant konfliktus emelhetette ki a nyelvi különbséget is. Bertels nem csupán a híveivel került konfliktusba, de magyar paptársaival is, akiket nemes egyszerűséggel lebarmozott.⁶⁷

Akadtak más kifogásolni valók is, pl. Nikolaus Heesius télen nem a templomban, hanem a fűtött plébánián szolgáltatta ki a keresztség szentségét, ezzel a gyakorlattal egyébként nem állt egyedül.⁶⁸ A súlyosabb vétségek közé tartozott, hogy akadt olyan, mint az augsburgi Johann Stegmann pecsenyédi plébános, aki hosszabb időre magára hagyta híveit, és ismeretlen célból Bécsbe utazott.⁶⁹ Salamon Kamerer zillingdorfi plébános esetében felelőtlen gazdálkodását kifogásolták a falubeliek.⁷⁰ Összességében megállapítható, hogy a Német-római Birodalomból érkezett papok erkölcsileg nem voltak teljesen kifogástalanok, számos, a magyar-

⁶² GyEL GyKhhLt Végrendeletek könyve 3. köt., pag. 175–176.

⁶³ Buzás: Visitationen II. 83.

⁶⁴ Buzás: Visitationen II. 232.

⁶⁵ GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 753–794.

⁶⁶ „seipos in lingua in concionibus intelligere non posse cum Vestphalus et non hujus patriae Germanus sit vel maxime quod linguae Hungaricam non intelligat”. Buzás: Visitation 1713 14.

⁶⁷ Andreas Railin rajkai plébános levele Keresztély Ágost püspökhöz. 1711. VIII. 13, Rajka. GyEL GyPL Keresztély Ágost Iratai VIII. köt., pag. 771–772.

⁶⁸ Buzás: Visitationen III. 30.

⁶⁹ Buzás: Visitationen I. 201.

⁷⁰ Buzás: Visitationen III. 79–80.

országi alsóbb klérusnál megfigyelhető hiba náluk is felbukkan, talán csak az alkoholfogyasztás terén álltak magyarországi társaik mögött.

A Rajna-vidéki ciszterciekről írva kiderült, hogy a német-római birodalmi papok között esetenként szoros kapcsolat állt fent. De nemcsak a szerzetesek tartottak össze, erre utal a konkubinátusban vétkező Georg Wibers és David Hirsental plébánosok között már szintén jelzett kapcsolat. Összetartozásuk ellenére sem sikerült igazán nagy karriert egyik német-római birodalmi papnak sem befutnia. Sikeresnek legfeljebb a két ciszterci, Robert Notius és Caspar Jongelinus pályája nevezhető, utóbbi azonban, miután nem tudta az országot megszokni, hazatért. A harmadik szépen induló pályafutás is megtört, Johann Friedrich von Oelsen magyaróvári plébános, mosoni esperes, aki 1714-ben turóci prépost is lett és pozsonyi kanonok, 1716-ban szintén elhagyta az országot.⁷¹ A magyar klérus nagy igyekezettel védte pozícióit, noha felső szinten több alkalommal volt kénytelen meghajolni az uralkodói akarat előtt és külföldi főpapokat befogadni, a káptalanok végeredményben megőrizték homogenitásukat, és viszonylag kevés külföldit fogadtak maguk közé, még kevesebb volt képes igazán gyökeret verni.⁷²

Minden fogyatékoságuk és hibájuk ellenére magyarországi működésükkel a Német-római Birodalomból érkező egyháziak igen fontos szerepet tölthettek be a XVII. század folyamán a győri egyházmegyében. A súlyos emberhiánnyal küzdő, a katolikus reform és megújulás elején álló győri egyházmegye számára létfontosságú segítséget jelentettek a német-római birodalmi és az osztrák tartományokból származó papok, akik ellátták az egyházmegye németnyelvű plébániáit addig, amíg hazai, saját nevelésű papság nem vette át a helyüket a XVIII. század első felében.

Keresztély Ágost aláírása

⁷¹ RIMELY: Capitulum Posoniensis 276.

⁷² Joachim Bahlcke: Aristokraten aus dem Reich auf ungarischen Bischofstühlen in der frühen Neuzeit. Zur Instrumentalisierung einer geistlichen Elite. Ungarn-Jahrbuch 23 (1997) 81–103 és uő: Zwischen Wien und Rom. Sozialer Aufstieg und kirchenpolitisches Selbstverständnis des Waitzener Bischofs Kardinal Michael Friedrich Graf von Althann (1680–1734). Archiv für schlesische Kirchengeschichte 55 (1997) 181–196.

Martinus Iwanschitz mannersdorfi plébános és társai esete (1710/1711)

A győri püspökség levéltári anyagának nagymértékű pusztulása miatt nagyon ritkán bírjuk igazán megragadni az egyházmegyében működő egyházi személyeket, a legritkább esetben tárulnak fel mélységükben a különböző struktúrák. Nemi kivételt jelent Keresztély Ágost püspöksége (1696–1725), akinek korából legalább az egyházigazgatási iratok egy része megmaradt nyolc vaskos kötetbe kötve.¹ E kötetek egyikében található a Martinus Iwanschitz (Martin Ivančić) mannersdorfi plébános ellen 1710–1711-ben folytatott vizsgálat iratanyaga, amely végül a plébános felmentésével ért véget. A közel száznyolcvan oldalnyi iratanyag – levelezés, tanúkihallgatás – lehetővé teszi, hogy közelebbi fogalmakat alkossunk a XVIII. század elején egyháziak és világiak között keletkező konfliktusokról, ezek lehetséges okairól.²

Iwanschitz esete általánosításra csak részben alkalmas, hisz a többarcú egyházmegye legnyugatibb részébe, a mannersdorf-sárfenéki uradalomba viszi az olvasót, azon szegletbe, amely közigazgatásilag már nem is Magyarország része, de még mindig a győri püspök joghatósága alatt áll (1785-ig).³ Az itt lakók katolikus horvátok és németek, itt tehát nem a frissen megtértek protestáns tradícióival kellett az alsópapságnak küzdenie, mint az egyházmegye többi részében. A kis uradalom, amely lényegében négy mezővárosból – Au (horvát nevén Czundra), Hof, Mannersdorf, Sommerein – áll, sokáig az uralkodócsalád tulajdonát képezte, majd egy rövid intermezzo után, amikor Széchényi György esztergomi érsek birtokába került (1694–1695), 1701-ben az uralkodó Johann Philipp von Greiffenklau würzburgi püspöknek (1699–1719) adta el azt. A würzburgi püspök 1705-ben sógorának, Christian Ernst Fuchs grófnak adta tovább az uradalmat, annak a Fuchs grófnak, akinek második hitvese, Charlotte Mollart grófnő Mária Terézia befolyásos főudvarmestereként fog majd a történelemben bevonulni.⁴ Fuchs gróf az adomány elnyerésekor még evangélikus volt, csupán 1707-ben tért a katolikus hitre, éppen a Mannersdorf mellett fekvő Szent Anna karmelita remetesség templomában (St. Anna in der Wüste).⁵

¹ *Kelemen Atanáz*: Keresztély Ágost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalma 1931.

² GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 827–1006.

³ A vonatkozó 1785. július 15-én kelt pápai rendelkezés megjelent: MÁLINAŞ (red.): Zur Geschichte der Pfarre Sommerein 34–37.

⁴ ANTL-WEISER: Mannersdorf am Leithagebirge 105–106. – Széchényi György birtoklása egy korabeli kihallgatási jegyzőkönyv szerint elég rossz emléket hagyott vissza a helyi lakosságban, a robot idején korábban szokásos ebédet és kenyérfejadagot az érsek ugyanis megtagadta alattvalóitól, és utólagosan adott bizonyos gabonajárandóságot. Uo. 105.

A 18. század elején tehát Christian Ernst Fuchs gróf az uradalom birtokosa, amelynek településein horvátok és németek vegyesen élnek. A mosoni főesperesség 1696-os vizitációja szerint Mannersdorf a környék legnagyobb települése, ahol ezerkétszáz horvát és német él vegyesen, míg Sommerein hatszázötvenöt horvát és német, Hof hétszáz horvát, Au (horvát nevén Czundrava) ötszáz horvát lakossal büszkélkedhet.⁶ Későbbiekben annak még lesz szerepe, hogy a vidék vegyes lakossággal rendelkezik. Mind a négy településen külön plébánia működött, plébánossal az élén. Egyházi igazgatás tekintetében a plébániák a mosoni főesperességhez tartoztak.

A történet központi alakjává Martinus Iwanschitz mannersdorfi plébános emelkedett, annak ellenére, hogy a konfliktus kezdetben szélesebb mederben folyt. A kegyúrként is fungáló új birtokos 1710. december 24-én mind a négy plébános ellen panaszt nyújtott be ordináriusukhoz: a kisebb-nagyobb erkölcsi és fegyelmi vétségek mellett legfőbb kifogása az volt, hogy a plébánosok nem voltak hajlandók az uradalomnak a templomszámadásokat bemutatni, pedig az alsó-ausztriai tartományi rendtartás egyértelműen megerősíti a kegyúr jogosultságát.⁷

Válaszában a püspök megígérte, hogy kánoni látogatáson tisztázza az esetet. 1711 elején Johann Friedrich Oelsen mosoni esperes el is végezte a kánoni látogatást, amelyről fennmaradt a vádak és a vádlottak védekezését összefoglaló jelentése, illetve külön levélben is beszámolt az eredményekről.⁸ Mielőtt belevágnánk a vádak és viszontvádak részletes ismertetésébe, talán érdemes röviden a történetben kulcsszerephez jutó négy plébánost bemutatni.

A történet szereplői

Au plébánosa: Joannes Georgius Jankovitz (Jankovich). 1713-ban a vizitátor negyven évesnek mondja a vulkapordányi születésű horvát papot, aki egyaránt tudott németül és horvátul, és aki a vizitáció szerint 1704 óta szolgált a mezővárosban. Képzettsége valamivel meghaladja az átlagot, mert három év teológiát végzett el a tudományos kurzusból (theologia speculativa).⁹ Minden bizonnyal azonos azzal a Georgius Jankovitzsal, aki 1692-ben iratkozott be a bécsi egyetemre.¹⁰

Hof plébánosa: Johann Baptist Gmaschitz (Maschitz), akiről sajnos nem sok minden tudható. 1713-ban, amikor már Oszlopon (Oslip) szolgált, a vizitátor azt

⁵ ANTL-WEISER: Mannersdorf am Leithagebirge 115. – A remeteség történetére: uo. 87–95, 112–115. *Jorge Aguinaga*: Die Karmeliteneinsiedelei „St. Anna in der Wüste” zu Mannersdorf am Leithagebirge. Diplomarbeit. Wien 1993.

⁶ BUZÁS: Visitationen IV. 130.

⁷ Fuchs gróf Keresztély Ágosthoz, 1710. XII. 24. Bécs. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 920–936.

⁸ Oelsen személyéről lásd a birodalmi származású papokról írt fejezetet!

⁹ „Valde laudatur, quod diligens in functionibus suis et serviat in omnibus zelose”. BUZÁS: Visitation 1713 60.

¹⁰ Die Matrikel der Universität Wien. Bearb. von *Kurt Mühlberger* und *Walter Schuster*. VI. 1689/1690-1714/1715. Graz–Köln–Wien 1993. 16. (1692 Nr. 111).

jegyezte fel róla, hogy negyvenkét éves és már tizenkilenc éve pap.¹¹ Talán azonos azzal a Joannes Maschickhhall, aki 1686-ban iratkozott be a bécsi egyetemre.¹²

Mannersdorf plébánosa: Martinus Iwanchitz 1709-ben kapott a mannersdorfi plébániára kinevezést. Az 1713-as vizitáció jegyzőkönyvéből lehet róla tudni, hogy a közeli Au vagy horvát nevén Czundrava mezővárosban született horvát családból. Tanulmányaira nézve egyetlen adat áll rendelkezésre, theologus moralis, azaz a papság azon csoportjához tartozott, amely a gyakorlati ismereteket tömörítő morális, általában két évig tartó kurzust végezte el.¹³ Tanulmányi helyére nézve csak találgatni tudunk, vagy a bécsi egyetemet látogatta, vagy a győri szeminárium növendéke lehetett. 1713-ban harminckét évesnek mondja forrásunk, tehát 1681 körül kellett születnie, és azt is feljegyezték róla, hogy már tíz éve pap. A történet idején, 1710-1711-ben egy körülbelül 30 éves fiatalemberről, pályája kezdetén álló papról van szó. Sajnos Mannersdorfot megelőző működési helyére nézve nincs adatunk, talán káplán volt valamely közeli alsó-ausztriai vagy nyugat-magyarországi plébánián.

Sommerein: Andreas Lundschitz (Lutschitz) sommereini születésű horvát pap volt, aki németül is tudott. Az 1713-as vizitáció harminc évesnek mondta, a vizitátor szerint öt évvel korábban szentelték pappá, 1707 óta töltötte be a sommereini plébániát.¹⁴ Minden bizonnyal ez volt első és egyetlen állomáshelye, már káplánként is itt működött.¹⁵

A rendelkezésünkre álló kevéske információból is megállapítható, hogy a négy plébános nagyjából ugyanahhoz a csoporthoz tartozik, ahhoz a horvát papi réteghez, amely a kelet-ausztriai és nyugat-magyarországi térségben a XVII. század folyamán komoly érdemeket szerzett a katolicizmus megőrzésében. A négy papból kettő az uradalom területéről származik, a harmadik a közeli Vulkapordányból, amely számos papot adott a győri egyházmegyének. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a negyedik személy (Gmaschitz) is régiókból származott. Képzettségük is valószínűleg hasonló, tudományos fokozattal nem rendelkeznek, minden bizonnyal a morális kurzust végezték el, egyedül Georgius Jankovitz emelkedik ki három évnyi teológiai tanulmánnyal. Mindannyian kétnyelvűek voltak: jól beszéltek a horvát mellett németül is.

A négy plébános elleni vádak

Az 1711 elején Johann Friedrich Oelsen mosoni esperes által készített összefoglalót jelentősége miatt az alábbiakban részletesen ismertetjük.¹⁶ A vádpontok

¹¹ Buzás: Visitation 1713 135.

¹² Die Matrikel der Universität Wien V. 1659/1660-1688/1689. 115 (1686 Nr. 159).

¹³ Buzás: Visitation 1713 225.

¹⁴ Fuchs gróf 1707. VIII. 6-án prezentálta a lemondott Matthias Meszeritsch (Mezerich) plébános helyére Andreas Lundschitot, korábbi káplánt. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 183–184, 193–194. – Keresztély Ágost püspök 1707. IX. 10-én nevezte ki plébánosnak. Uo. II. köt., pag. 185–186.

¹⁵ Buzás: Visitation 1713 50.

¹⁶ GyEL GyPL Keresztély Ágost Iratai VIII. köt., pag. 991–1005.

közül az első szerint a plébánosok megtagadták a kegyúrnak a templomszámadások bemutatását, sőt a grófnak szentől szembe is azt mondták, hogy semmifajta joga fölöttük nincs.¹⁷ Az egyházi javak magáncélra történő igénybevétele nem bizonyosodott be, egyedül a sommereini plébános használta a templom egyik szőlejét, illetve a templom pénzeiből javítottatta meg a plébániát és az iskolaépületet. Elhangzik az a vád, hogy az aui, sommereini és mannersdorfi plébános rendszeresen összejár, és együtt iszik nyilvános helyen.¹⁸ Később egy konkrét eset is előkerül, amikor este tíz vagy tizenegy órakor Thomas Vass háza előtt részegen hangoskodtak, de hogy mit beszéltek, azt nem értették a tanúk, mert latinul beszéltek. Iwanschitz mannersdorfi plébánost azzal vádolták, hogy a gyermekek katekizmusát (Kinderlehre) nyolc-kilenc héten át nem tartotta meg, előfordult, hogy hat-hét héten át nem prédikált.¹⁹ A katekizmus elhanyagolását később is a szemére vetik.²⁰ Ugyancsak a mannersdorfi plébánost vádolták azzal, hogy egy Scarpitz nevű aui paraszttal – aki, mint egy másik tanúvallatásból kiderült, unokatestvére volt – egy éjszakai ivászat során összeverekedett (a pap szerint csak játékból húzták egymás haját). Előfordult, hogy részegen ment litániát mondani, amint azt a Tobias Menisch nevű paraszt gyerekei otthon mesélték, olyan részeg volt, hogy a litániát hol a végén kezdte, hol elől.²¹ Ugyanitt vádolják azzal, hogy gyakran látogatja a fürdős feleségét, illetve az is jár hozzá a plébániára.²² A korábbi mannersdorfi plébánosok mindig tartottak káplánt, ő nem, gyónást sem hallgat a szent időkben, úgyhogy máshová kell menni annak, aki gyónni akar. Nem követi a korábbi szokást, miszerint ha a pap horvátul prédikált, akkor előtte horvátul olvasta az evangéliumot, ha németül prédikált, akkor németül hangzott el az evangélium is.²³ Kisasszony (szeptember 8.) és Szent Mihály napján nem volt a mezővárosban mise, mert a plébános a processióval Lorettóba ment, káplánja pedig nincs. A sommereini és mannersdorfi

¹⁷ Erről még Fuchs gróf Keresztély Ágosthoz intézett levele, 1710. XII. 24. Bécs. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 930–938. Mellékletben megtalálható a Landesordnung megfelelő pontjának kivonata.

¹⁸ Gregor Pindter mannersdorfi kocsmáros vallja, hogy Iwanschitz mannersdorfi plébános a sommereini pappal nála úgy teleitta magát, hogy őt akarta kitenni a kocsmából, puskát fogott a határőrökre, behatolt azok szállására, nem múlt ünnepnap és vasárnap, hogy ne ült volna a kocsmában, ahol többek között kuglizott. Nem emlékszik, hogy gyermekhitoktatást mikor tartott, hat-hét hétben egyszer prédikál, volt káplánját Zepitschet megverte. 1710. IX. 27. Orig. német, Pindter aláírásával és pecsétjével. Uo. pag. 961–962.

¹⁹ Erről még Fuchs gróf Keresztély Ágosthoz intézett levele, 1710. XII. 8. Bécs. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 923–924.

²⁰ Jakob Höltzl vallja, hogy a három éve itt működő Iwanschitz nem tartott gyermekkatekizmust (Kinderlehre), hat-hét hétben egyszer prédikál, általában a kocsmában ül és iszik, egy gyenge egészségű újszülöttet egy átutazó bécsi papnak kellett megkeresztelni. 1710. IX. 27. Orig. német, Höltzl aláírásával és pecsétjével. Uo. pag. 957–958.

²¹ Tobias Menisch (Menis) vallomása a litánia ügyében, elmaradt gyermekoktatásról, jó ismeretség a fürdősnővel. 1710. X. 10. Mannersdorf. Orig. német, aláírással és pecséttel. Uo. pag. 955–956.

²² A városban a késő középkortól komoly fürdő működött. ANTL-WEISER: Mannersdorf am Leithagebirge 74–77.

²³ Ez tévesen került az összefoglalóba, más forrásból világos, hogy a gyakorlat éppen a vegyes nyelvhasználat volt és ez ellen vétett az új pap! Ha németül hangzott el az evangélium, horvát prédikáció következett, ha horvátul, német prédikáció. A papnak szemlátomást mindkét nyelven egyformán kellett tudnia prédikálnia.

pap állandóan kocsmában ül, a nagyhéten is késő estig kuglizik, azután egy másik egyházzal iszik. Amikor meghívták a „Hüettermahlzeit”-re, az éneken összeveszett a jelenlévőkkel.²⁴ Egy gyenge egészségű gyermeket a plébános távolléte miatt idegen, éppen átutazó egyházzal kereszteltettek meg. Joannes Baptist Gmaschitz hofi plébánost azzal is megvádolták, hogy egy alkalommal egy cigány zenéjére gyanús nőszemélyvel éjfélig táncolt (ez ügyben már korábban is folytattak vizsgálatot). Az is előkerült, hogy egy bizonyos Dorothea Köpfflein nevű asszonnyal sűrűn találkozott a plébános, együtt ettek-ittak, társalogtak, mintha férj és feleség lennének. Mindez a vallomások szerint a nép nagy megbotránkozására szolgált.

A volt szakácsnő is a plébános ellen vallott ebben a kérdésben, Olsen esperes azonban az ő vallomását nem tartotta perdöntőnek, mert úgy vélte, hogy a szakácsnő rosszindulatból is vallhat egykori gazdája ellen, ráadásul a plébános annak új kenyéradó gazdájával, Martinus Nietschel verekedésbe is bonyolódott.²⁵ De az köztudott volt, hogy Gmaschitz a nővel Bécsbe utazott és Mannersdorfba is együtt jártak a fürdőbe, ahol éjszakáig elmaradtak. A gyónás, oltáriszentség és utolsó kenet nélkül meghalt hívó ügyében emelt vád nem bizonyosodott be. Andreas Lundschitz ellen vádként fogalmazódott meg, hogy elődje, Matthias Meszeritsch nyugalmazott plébános hagyatékát hűtlenül kezelte. Búzát, zabot, árpát és száz tallér értékű szénát és szalmát vett magához, egy negyed szőlőt, amelyet a plébános a templomra hagyott, az örökösök magukhoz akartak váltani, de a pap nem hagyta. Vádolták azzal is, hogy 25 forintot magához vett Meszeritsch hagyatékából, de ez az összeg Bernardino Sardino olasz (welsch) papnak járt vissza egy közelebről meg nem jelölt misepénzből, mint kiderült. A hofi plébános négy ezüst kanalat vitt el a hagyatékából (három ezüst kanalat el is ismert a vádlott, azzal védekezett, hogy misemondási kötelezettségre járt volna, de nem tudta papírral igazolni). Jakob Höltzl panaszt emelt Iwanschitz mannersdorfi plébános ellen, hogy felelős lánya méltatlan körülmények között kötött házasságáért (übel), egyszer sem hirdette ki őket a szószékről, végül a volt esperes adta őket össze (a pap küldte őket az espereshez). Peter Stanislaus Rhuhrwancz mannersdorfi szabad paraszt a hofi plébános ellen emelt panaszt, hogy amikor a sárfenéki kastélyba menekültek,²⁶ odavitt ingóságjaiból egy hordó búzalisztet, egy zsák korpát és más dolgokat ma-

²⁴ „Wie er verwichen bey der huether mahlzeit, eingelatener maßen, mit denen bürgern gewesen, hat er unterdeßen gesungen: drumb, drumb, drumb! Alß aber eine zu ihm gesprochen: herr pfarrer! Nicht drumb, drumb, drumb, sondern wir loben Gott den Herrn, darauf er sie in beyseyen richter undt geschworne, für s[it] v[enia] schelm, dieb undt Lutherische hundt gescholten undt geschlagen.” Uo. pag. 996.

²⁵ Katharina Wärschitz, Hanns Waraschitz feleségének vallomása. 1710. X. 25. Szarvkó. uo. pag. 965–967.

²⁶ Ez nyilván a kurucok támadásakor történhetett, 1704-ben 1705-ben és 1709-ben is támadások érték a vidéket. ÖStA AVA FHKA HKA NÖHA A 50 Au am Leithagebirge Kt. 21. (kárvallások a kuructámadások után), S 8 Scharfeneck und Mannersdorf Kt. 600. fol. 852–867. Az 1704. február 9-i támadás okozta károkról készült összeírás, amelyet aláírt Jakob Höltzl bíró, Paul Miller, Michael Faith, Caspar Eybeckh tanácsstagok. A kárlista végén feljegyezték, hogy a támadás nyomán leégett a templom a plébánia és az iskola is. Továbbá uo. fol. 911–918. Kimutatások az 1704-ben és 1705-ben elszennvedett károkról, 1709. október 15. Orig. német. – A kurucok okozta károkról még általánosságban: ANTL-WEISER: Mannersdorf am Leithagebirge 100–101.

gához vett. Ugyanő a templomban helyet (stuhl) vett magának, a pénzt letette, de a plébános azt elvette tőle, másnak adta tovább (Oelsen feljegyzése szerint vissza kellett adni az elvett helyet).

Oelsen esperes a négy plébánosnak az uradalom ellen emelt kifogásait is összefoglalta. Az egyháziak kifogásolták, hogy az uradalom nyilvános vizsgálatot tartott ellenük, amellyel jóhíruket károsította. Amikor beteghez mentek az Oltáriszentséggel, nem vette le kalapját a titkár és az ügyész (doctor juris). A jogász borjúfejnek (Kalbskopf) és „Buben”-nak nevezte a papokat nyilvánosan. A doktor azzal dicsekedett, hogy a püspöktől felhatalmazása van a plébánosok kiűzésére. Megtiltotta a gróf azt is, hogy a tizedrészt kiadják nekik (a gróf azzal védekezik, hogy a papok nem tekintették őt kegyuruknak). A sommereini plébános kifogásolta, hogy a „Pfarrwaldt”-ből csak bizonyos mennyiségű fát vágathat (a gróf azzal védekezik, hogy a pap rosszul gazdálkodik a fával, neki pedig kegyúrként kötelessége odafigyelni az erdő állapotára). Iwanschitz mannersdorfi plébános kifogásolta, hogy nem adta ki az uradalom a neki járó százhuszonöt forintot (a válasz szerint azért nem kapta meg, mert nem tart káplánt, és az uradalom kötelezettsége nem bizonyítható).²⁷ Kifogásolják azt is, hogy feszület és égő gyertyák előtt kellett a parasztoknak vallomást tenni. A doktor a templomszámadás megszerzése érdekében börtönnel fenyegette a templomatyákat.

Az összefoglaló alapján a konfliktus két szinten zajlik. Az első szint a kegyúr és a papok közötti feszültség. Arra, hogy a kegyúr és papja között nyílt konfliktus támadna, a korabeli Nyugat-Magyarországon eddig nem nagyon találtam ebből a korból példát. Jelen esetben minden bizonnyal Fuchs grófnak a plébánosok számára meglepő elvárásai állnak a háttérben. A gróf maga a Német-római Birodalomból érkezett, valószínűleg alkalmazottainak legalább egy része is, és olyan dolgokat kértek számon a helyi plébánosoktól, amelyhez azok nem voltak hozzászokva. Nem csupán a számadások bekérése ilyen, hanem az is, hogy a sommereini plébános esetében az uradalom korlátozta az erdőhasználatot az erdő védelmére hivatkozva. Az ilyenfajta beavatkozás a helyi gyakorlathoz szokott plébánosokat mélyen meglepte, és ellenállásra ingerelte. A papok engedetlensége váratlanul érthette a gróft, aki valószínűleg kezdettől fogva idegenkedve szemlélte a német-római birodalmi klérus megjelenésétől erősen eltérő horvát papjait, ráadásul mint konvertita, talán még komolyabban vette kötelezettségeit, mint eleve katolikus társai.²⁸ A tizedjövedelem kiszolgáltatásának megtagadása végképp elmérgesítette a helyzetet. A helyi alkalmazottaknak a plébánosokra tett gúnyos megjegyzései a konfliktus kiterjedésére mutatnak, s ez az egyházi tekintély csorbulását mutatta. A kegyúr–közösség–pap bonyolult hármásából az egyik szinten konfliktus keletkezett, amely hozzájárult ah-

²⁷ Palkovits plébános, Iwanschitz második elődje 1696-ban folyamodott az akkor császári kezelésben lévő uradalomhoz, hogy a kevés sedeciam kiegészítésére 100 Ft értékű kiegészítést adjanak neki. Az Udvari Kamara végül 75 Ft-nyi kifizetésérer utasította az uradalmat. ÖStA AVA FHKA HKA NÖHA S 8/d/2 Scharfeneck und Mannersdorf Kt. 600. fol. 501–508. Udvari Kamara 1696. IV. 30-i leirata az uradalomhoz, mellékelve hozzá Palkovits folyamodványára.

²⁸ Az eltérésre lásd Stephan Pertels kálnoki plébános kijentéseit. Lásd a győri egyházmegye alsópapságáról írt fejezet 20. jegyzetét!

hoz, hogy a közösség–pap viszonylatában támadt nehézségek is nagy hangsúllyal jelenjenek meg.²⁹

Az uradalom által végzett vizsgálat szinte minden kihágást fel tudott felmutatni, amellyel a szakirodalom szerint vádolni szokták az alsópapság képviselőit. Volt itt ivászat, ebben három pap egyidejűleg is vétkes, Au, Hof, Mannersdorf plébánosa közösen és nyilvánosan iszik, különösen az utóbbi kettő jár ebben élen. Van tisztaság elleni vétkek, különösen a hofi plébános serénykedik ezen a téren, de a mannersdorffra is gyanú esik e tekintetben is. Van nyilvános erőszak, ittas állapotban verekszik a hofi és mannersdorfi plébános. Papi méltóság ellen vétenek, amikor nyilvánosan kugliznak (ez főleg a nagyhéten nem illendő), illetve amikor táncolnak (gyanús nőszeméllyel). Gmaschitz hofi plébánost a magántulajdon laza értelmezésével vádolják meg, Lundschitz somorjai plébános ellen hűtlen kezelés vádját emelik, amely azonban nem bizonyul be. Külön kell foglalkozni az Iwanschitz mannersdorfi plébános ellen emelt vádakkal: ő a falu megszokott vallásgyakorlatát nem tisztelte, de erről később még sok szó esik.

Oelsen esperes külön is beszámolt a végzett egyházlátogatásról. A templomokban mindenhol sok kívánnivalót talált, emiatt egy sor reformot kellett bevezetnie.³⁰ Az oltárokat le kellett takarítani, a szent olajat és a szentelt vizet a keresztelőmedencében rendbe kellett tétetnie (tisztán tartani). Elrendelte, hogy a mise alatt az Oltáriszentség előtt lámpa égjen, a templomokba gyóntatószékeket állíttatott, a temetőket is kitararította, a tönkrement hordozható oltárokat (altarium portatile) felszámolta, helyükre másokat hozatott, hogy a beteghez vitt Oltáriszentség méltó módon legyen szállítva.³¹ Szabályozta a templomszámadások kérdését. Az elvesztett egyházi jogokat igyekezett visszaállítani. Előírta, hogy minden vásár- és ünnepnap prédikáció legyen. A templomi pénztárakra zárat rakatott, egyik kulcs a paphoz, a másik az egyházgondnokhoz került. Intézkedett az anyakönyvek vezetése ügyében is. Az uradalmi ügyész, a titkár és az intéző megérkezése után végezte el a benyújtott panaszok kivizsgálását. Ennek nyomán a mannersdorfi és sommereini plébánost felfüggesztette, és az ordinárius végső döntéséig káplánná fokozta le őket, eltiltva őket ugyanakkor a plébánia jövedelmének élvezésétől. A kedélyek megnyugtatósa végett cseréket javasolt. Gmaschitz hofi plébánost a köpcsényi plébánossal cserélné ki. A sommereini plébánost, aki mind között a legrosszabb, Féltoronyra helyezné, amelyet a ferencesek vissza akarnak adni. A hofi plébános Sommereinbe is kerülhetne, hogy elszakadjon a gyanús nőszemélytől. Jó horvát hitszónok, hasznos lehetne Lorettóban is. Plébániáját be lehetne tölteni „mit dem böhmischen pfarrern”, akik mind tudnak horvátul (talán szlovák papokra gondol). A mannersdorfi plébániára Philippus Kitzert, Esterházy Pál herceg udvari káplánját javasolja, aki „szerény, udvarias, illedelmes ember”, és

²⁹ BÁRTH: Alsópapság és népi kultúra 23.

³⁰ Johann Freidrich Oelsen év néküli beszámolója a négy plébánián végzett egyházlátogatásáról, s.d. (orig. német). GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 855–860.

³¹ E szövegrész értelmezésében nem vagyok biztos, ezért közlöm a német eredetét is: „die altaria portatilia, welche theils zerbrochen theils violata sepulchra hatten, weg zum raumen, undt an deren stelle zu verschaffen, daß zum wenigsten das hochwürdige sacrament des altars mit besser decenz öffentlich zu denen kranken zu tragen.” Uo. pag. 855–856.

ráadásul magyarországi születésű, pozsonyi. A nagy vétkek nélküli aui plébános mégsem úszhatja meg teljesen büntetés nélkül, de maradhatna a plébániáján.

Oelsen a lelkiismeretes esperesek közé tartozott. Az említett Keresztély Ágost-féle iratok nyolcadik kötetében számos levél, jelentés található tőle, amely azt mutatja, hogy megpróbálta a rábízott lelkipásztorokat kézben tartani, a kialakult konfliktusokat kezelni. A négy plébánián végzett részleges egyházlátogatásról szóló beszámolója azt mutatja, hogy erőfeszítései azonban csak korlátozott eredményre vezettek. Az elhanyagolt oltárok, liturgikus tárgyak, szemetes temetők azt mutatják, hogy a helyi papság esetében még mindig nem történt meg a szent és a profán szétválasztása. A hiányzó gyóntatószékek a gyónási gyakorlat előírttól való eltérésére utalnak, noha a hívek gyónási szándékára nem történik panasz, sőt a papot vádolják, hogy nem biztosít elég gyónási lehetőséget. A vasár- és ünnepnap-i prédikáció előírása arra utal, hogy még mindig nem prédikált minden pap minden vasár- és ünnepnap. Mivel azonban ezek a kifogások a gyónás és prédikáció kivételével nem szerepeltek a vádak között, ezek inkább az egyházi előljáróságot, mintsem a híveket zavarták. Talán azért kaptak hangsúlyt, hogy az egyház által fontosnak tartott normák megszegésével az egyházmegye vezetését a vétkes pap ellen fordítsák.³²

Vádak Martinus Iwanschitz mannersdorfi plébános ellen

Oelsen még úgy vélte, hogy Lundschitz sommereini plébános a legrosszabb az összes vádlott között, de váratlanul a mannersdorfi plébános, Iwanschitz került az események centrumába. Az már korábban is érezhető volt, hogy sokrétű konfliktus formálódott ki közte és hívei között. Már a fentebb ismertetett vizsgálatban is a legtöbb, nem erkölcsi-fegyelmi, hanem vallásgyakorlati kifogás Iwanschitz ellen irányult. Ezeket a vádakot még részletesebben ismerhetjük meg az 1710. szeptember 30-án a mannersdorf-seibersdorfi uradalom kancelláriáján felvett jegyzőkönyvből, amikor is az intéző, Joseph Karl Nitsch előtt megjelent a mezőváros bírása és három esküdtje, Bernhard Pränt (Pränth), Paul Müllner, Caspar Eybekh és Hanns Engelmann, és komoly vádcsokrot nyújtott be Iwanschitz ellen. A mannersdorfiak kifogásolták, hogy plébánosuk nem tart káplánt, ezért nincs a faluban két mise, pedig korábban ez volt a gyakorlat, jöllehet mind a nyolcvan ház egy-egy mérő gabonát és egy-egy mérő zabot fizet neki a káplán tartására. Korábban húsvétkor Lorettóból érkezett egy szervita, hogy segítsen a gyóntatásban, most húsvétkor elküldte a gyónni szándékozókat, mert nem volt segítségé. A közösség által emelt kifogásokat elutasította, erről nem volt hajlandó tárgyalni velük. Korábban, ha német prédikáció volt, előtte az evangélium horvátul hangzott el, ha a pap horvátul prédikált, azt német evangélium előzte meg. Most a horvát prédikáció esetében ez nincs meg, pedig a horvátok éppolyan jól tudnak németül, mint ők. Káplán hiányában nincs mise Kisboldogasszonykor és Szent Mihály napján, amikor a plébános processziót vezet. Korábban, ha processzió indult, akkor az első állomásnál a pap

³² BARTH: Alsópapság és népi kultúra 26.

beszédet intézett hozzájuk, amelyben elmondta, hogy mi a célja vállalkozásuknak, rózsafüzért mondott, amely által mindenki a maga lelkében felkészülhetett az áhítatra. Most ilyen nincs, nem tart beszédet, a nép nem tudja, hogy miért is mennek, maga nem kezd sohasem imádkozni, sem rózsafüzért mondani, ha a nép nem kezdi el. Nem tart a gyermekeknek hitoktatást (Kinderlehre). Ideje java részét a sommereini plébánosnál tölti, akivel nyilvános kocsmában iszik és játszik, nagybőjtben is látogatta a kocsmát, sőt nagyhéten kuglizott is. Régebben tartott káplánjával, Zepitschhel is együtt ivott és össze is verekedett. Azt is beszéltek, hogy egyszer a sommereini plébánossal szülőfalujában, Auban randalírozott. Egyszer annyira részeg volt, hogy a Szent Sebestyén és Rókus szobornál részegség miatt nem tudta a litániát elkezdni. Felhozzák ellene a helyi bányászok által tartott ünnepi lakomán (hüettermahlzeit) nyilvános összetűzését a volt esküdtekkel. Végezetül a bíró és az esküdtek a közösség nevében német plébánost kérnek, aki horvát káplánt fog tartani.³³

A Martin Iwanschitz ellen emelt vádak azt mutatják, hogy a pap súlyosan megsértette a közösség korábbi vallásgyakorlatát. A vádak a hívek által kialakított fontossági sorrendben következnek. Legfőbb gondjuk a káplántartás megszüntetése volt, ezáltal megnehezült a lelki igények kielégítése, beszűkültek a misehallgatási lehetőségek – egész pontosan felére csökkentek –, hisz csak napi egy misére került sor vasár- és ünnepnapokon. A pap távollétében az otthon maradók nem hallgathattak misét. Gond volt a gyónással is, az előírt kötelező húsvéti gyónás helyben való elvégzése nem mindenkinek volt lehetséges, sokan kénytelenek voltak a mannersdorfi karmelitákhoz fordulni. Az új plébános felrúgta a korábbi vegyes nyelvű gyakorlatot a prédikáció terén is, amelyet különben a német anyanyelvű hívek is elfogadtak. A prédikáció korábban is kényes kérdés volt a négy mezővárosban. 1659-ben a sommereini hívőkről Szily Márton vizitátor azt jegyzi fel, hogy jó katolikusok, a szentmise-látogatásban szorgalmasak, csupán a prédikációt hanyagolják, ezért olyan papra van szükség, aki mindkét nyelven, horvátul és németül is jól beszél. Mannersdorfban és Hofban ez a kifogás nem kerül papírra, csupán az, hogy kétnyelvű papra van szükség mindkét helyen.³⁴

Nem véletlen, hogy a mezőváros vezető rétegét alkotó német parasztok a plébános ellen fordultak, és német pap behelyezését kívánták. Nem elégítette ki a plébános a hívek lelki igényeit a zarándoklatok alkalmával sem. Elődjei korábban ilyenkor exhortációt tartottak, rózsafüzért mondtak, vezették az imádságot, ezáltal emlékezetes közösségi élménnyé emelték az együtt megtett utat. Csak ezután következnek azok a kifogások, amelyek a közös vádiratba is bekerültek. A gyermekkatekizmus elmaradása elsősorban az egyházi eljáróság részéről támasztott követelmény volt, amelynek a helyi papság csak vonakodva tett eleget.³⁵ Az italozás az estek többségében együtt járt a nyilvános rendbontással, Iwanschitz

³³ Mannersdorfi bíró és esküdtek panasza a mannersdorf-seibersdorfi uradalom kancelláriája előtt, 1711. szeptember 30. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 947–954.

³⁴ Buzás: Visitationen II. 72, 75, 77. – Az aui horvátoknál a prédikációval nincs gond, inkább a nép hozzáállásával: „Parochiani omnes sunt Croati catholici sat duri, obstinati et sui juris”. Uo. II. 79.

³⁵ Erre vonatkozólag lásd a győri egyházmegye alsópapságáról írt fejezetet!

esetében sem volt másképpen. Az italos ember könnyen keveredik konfliktusba, jelen esetben volt káplánjával és a helyi előljárósággal való konfliktusról is szó esik.

Fontos megemlíteni, hogy Iwanschitz előtt többségében horvát papok szolgáltak a faluban.³⁶ A két közvetlen előd 1692 és 1705 között Matthaeus Gregorius Palkovits (Palckovits) volt, akit lemondása után káplánja, Matthias Widerboll követett.³⁷ Hogy Palkovits képes volt kielégíteni egy német nyelvű közösség igényeit, azt az is mutatja, hogy következő állomáshelye a színnémet lakosságú Nezsider mezőváros volt. Tehát nem a horvát papok ellen történik a lázadás általánosságban, csupán azon horvát pap ellen, aki nem elégíti ki a német anyanyelvűek vallási igényeit. Később, a XVIII. század folyamán már egyértelműen a horvát közösség az események kárvallottja, mert 1711 után szinte kizárólag német plébánosok következnek.

A mannersdorfi plébános ügyében Fuchs gróf 1710. december 8-án fordult Keresztély Ágost püspökhöz, és kérte elmozdítását vagy méltó megbüntetését.³⁸ Az ügy minden jel szerint összekapcsolódott a fentebb már jelzett, 1711 elején végzett, mind a négy papot érintő kivizsgálással. Nem kizárt, hogy más plébánosok ellen is folyt külön vizsgálat – fentebb már utaltunk a nőügybe bonyolódott hoffi plébános ellen végzett vizsgálatra –, ezek iratai azonban sajnos nem maradtak meg. Iwanschitz esetében szerencsétlenségére 1711 júniusában a mannersdorfi kocsmában az addig lappangó ellentétek nyílt erőszakba csaptak át, és a plébános komoly verekedésbe került, amely súlyos következményekkel járt rá nézve.

Verekedés a mannersdorfi kocsmában

Az eseményekről az uradalom által a történészek után kevéssel felvett tanúvallatás jóvoltából részletes kép nyerhető.³⁹ A verekedés első számú kárvallottja Maximilian Anton Trieb iskolamester lett, akivel már korábban is többször konfliktusba került a plébános. A plébános távollétében az egyik falubeli haldoklóhoz, aki nem akart szentségek nélkül meghalni, kihívták a szomszédos karmelita remetesség priorját, aki el is látta a beteget az iskolamester ministrálása mellett. Amikor

³⁶ A plébánosok listája: 1625–1645: Paulus Stephanich, 1646–1652: Johann Hilarius Belini, 1652–1680: Georgius Gludobovac, 1680–1681: Georg Borgott, 1681–1692: Johann Gmasich (nem azonos a hofi plébánossal), 1692–1705: Matthäus Gregor Palkovits, 1705–1709: Matthias Widerboll, 1709–1711: Martin Ivancsics, 1711–1731: Augustin von Scherndam. ANTL-WEISER: Mannersdorf am Leithagebirge 319.

³⁷ Fuchs gróf 1705. szeptember 22-én prezentálja Palkovits utódját Matthias Widerboll személyében. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 143–145, 168. – Palkovits nezsideri megerősítése 1705. szeptember 16-án kelt. Uo. II. 163–164. Palkovits szomorú véget ért. 1705 decemberében, amikor a beteg wilfleinsdori plébános helyettesére indult, a falu előtt kurucok támadták meg, akik a keményen védekező plébánoson olyan sebeket ejtettek, hogy sérüléseibe belehalt. RITTSCHUEER: Neusiedl am See 176–177. – A mannersdorfi templomban megmaradt Widerboll azaz Matthias Wol de Widenfels sírköve, amely szerint 1708-ban 79 évesen halt meg. Heimatbuch Mannersdorf am Leithagebirge. Nach alten Überlieferungen gesammelt von Hilde Hanak. [Hornstein] 1997. 73.

³⁸ GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 923–924.

³⁹ Az uradalom tanúvallatása, amelyet a mannersdorfi bíró és három esküdt is aláírt, 1711. június 10. Uo. pag. 869–877.

ezt megtudta az este visszatérő plébános, azonnal magához hívatta a tanítót, aki a segédtanítótól (Hans Georg Metsch praeceptor) – már voltak keserű tapasztalatai ezen a téren – óvatosan megkérdezte, hogy ittas-e a pap, mire a szolga azt válaszolta, hogy nem ittas az, hanem tökrészeg (sternvoll). Ezért a tanító úgy döntött, hogy inkább elkerüli a papot, a plébános szolgáját is azzal küldte vissza, hogy másnap reggel fel fogja keresni. De nem sikerült a kocsmába siető plébánost elkerülnie, hiába próbálja két jelenlévő szőlősgazda a feldúlt papot lecsillapítani és figyelmét elterelni. Jakob Höltzl megjelenése fordítja meg az eseményeket. Az egykori bírónak és tehetős szatócsnak, egyházfinak – úgy látszik – szintén volt elszámolnivalója Maximilian Trieb iskolamesterrel, aki egyúttal a városka írnoka is volt, mert nem engedte távozni, ledöntötte, mire a plébános is rávetette magát a szerencsétlenre. A verekedés hevében még nemesebb testrészeit is találat érte a volt bíró részéről. A tanúk szerint a pap, mint aki jól végezte dolgát, éjfélig ivott a kocsmában. A vallatás során az egyházatya Höltzl – aki, mint az már papírra került, korábban szintén vallott a pap ellen – azzal védekezett, hogy csupán a pap iránti tiszteletből tartotta vissza az iskolamestert. A tanúvallatás során a vád bizonyítást nyert. Lorenz Fronhofer kocsmáros igazolta az iskolamester vallomását, aki már kétszer kapott verést a plébánostól, amikor az részeg volt. Az is kiderül, hogy a praeceptor és a szolgálja is hajba kapott. Höltzl vádjait az iskolamester tagadta, tudniillik hogy azt mondta volna, hogy a pap nem él papi életet, és hogy neki kell megtanítania misét mondani. Azt ugyan elismerte, hogy a pap állandóan ittas, részeg és verekszik, s ezt nem lehet papi életnek nevezni. Ahhoz a kijelentéshez, hogy a pap nem tud misét mondani, csak annyit mondott, hogy a karácsonyi misében hol a Gloria-t, hol a Kyrie eleison-t hagyja ki, nagypénteken az elevatio-t nem a szokásos jobb kézzel végezte, nem is beszélve más hibákról, amelyeket a latinban elkövet.

A plébános és beosztottja, az iskolamester közötti konfliktus szintén ismert szituáció az alsópapságról készült tanulmányokból. A részeges pap, aki – mint kiderült – a misét sem tudta rendesen elmondani, tekintélyét már régen elveszíthette az iskolamester előtt, aki viszont a maga mesterségében megállta a helyét. A verekedés kapcsán felvett tanúvallatásokból kiderül, hogy a helybeliek és átutazók egyaránt szívesen vették igénybe szolgáltatásait. A verekedés napján számlát írt a kocsmárosnak, és elismervényt állított ki egy helyben fürdőző császári muzsikusnak, hogy nem Magyarországon járt, hanem csak Mannersdorfon.⁴⁰ A latinul jól tudó, legalábbis a mise szertartásait jól ismerő iskolamesterrel szemben valószínűleg Iwanschitz feszélyezve érezhette magát, talán ez is hozzájárult a köztük már korábban megesett tettelegességekhez. Érdekes Jakob Höltzl magatartása. A korábbi tanúvallatások során Höltzl Iwanschitz ellen vallott, akivel gyermeke keresztelése, illetve lánya esküvője kapcsán konfliktusba került. A mezőváros egyik leggazdagabb embere, aki egyben helyi szatócsként is működött,⁴¹ ezúttal a pap

⁴⁰ Uo. pag. 869.

⁴¹ Höltzl az 1704. február 9-i és 1705. február 5-i kuruc támadások alkalmával a mezővárosban a legnagyobb károkat szenvedte. 1704-ben 750 forint kárt szenvedett, ebből a leégett ház 600 forint értéket képviselt, 1705-ben kára sokkal súlyosabb volt, 2123 forint kár érte, amelyből az ismét leégett ház 500 forintot jelentett, a kár nagyobb része a „Handelsladen”-ben keletkezett,

szövetségeseként lépett fel. Kijelentése némi gyanút kelt, talán nem annyira a klérus iránti tisztelet vitte rá a tanúskodásra, mint inkább az, hogy az iskolamesterrel lehetett elszámolnivalója, és ennek érdekében kötött szövetséget Iwanschitzzal. Höltzl esete mutatja, hogy mennyire vigyázni kell az általánosításokkal: a közösen belüli kapcsolatok, szövetségek időről időre változhatnak.

A felvett vádirat és tanúvallatás Fuchs gróf 1711. június 12-i levele kíséretében került a püspök elé.⁴² A gróf arra is felhívta a figyelmet, hogy a plébános nem fogadta meg az egyházlátogatás során kapott intést, és tovább folytatta a korábbi gyakorlatot, a mannersdorfi és sommereini pap továbbra is együtt iszik, a lelkipásztorkodással nem sokat törődik, a legrosszabb példát nyújtja híveinek. Kéri tehát a vétkes pap elmozdítását, mielőtt nagyobb baj, emberhalál történne.

A konfliktushelyzetet tovább súlyosbította és a falut végképpen ellene hangolta, hogy nem sokkal az eset után nagy vihar tört ki, és minthogy az iskolamester, aki egyben a mezőváros írnoke is volt, és aki a harangozói feladatokat is ellátta, a verés következményeként még mindig az ágyat nyomta, kötelességét nem tudta ellátni, nem harangozott, ezért a szerteszt dolgozó emberek későn figyeltek fel a viharra, amely így tetemes károkat okozott nekik. Ezért a mezőváros nevében a vezetőség kérte, hogy vigyék el a papot tőlük, mielőtt valami nagyobb büntetés éri miatta őket, és kérnek egy példamutató életű egyházit.⁴³ Ezzel előállt az a helyzet, amelyet Bárth Dániel frissen megjelent tanulmányában a „szakrális ökonómia” veszélyeztetéseként fogalmazott meg, a pap szakrális tevékenységének hitelessége kérdőjeleződött meg.⁴⁴ A mezőváros elveszítette bizalmát papjában.

Az ordinárius számára nem maradt más hátra, mint hogy ismét kiküldje Oelsen esperest, és utasításba adja neki, hogy a vétkes papot „brachium saeculare” segítségével hozza pozsonyi udvarába, minden ingóságát írassa össze, pecsételje le, alkalmas papra bízva a plébánia ideiglenes ellátását, míg annak betöltéséről nem születik döntés.⁴⁵ A rendelkezés foganatosítása némi késedelmet szenvedett, mert csupán 1711. július 30-án került sor öt környékbeli pap jelenlétében a pap vétkeinek számbavételére, amelyeket a bűnös el is ismert. Ezek részletezése felesleges, mert a vétekkatalógus az előzőekhez képest nem gyarapodott. A jelenlévő papok személye viszont érdekes. Az nem meglepő, hogy Carolus Grundner teológiai doktor hegyeshalmi plébános, Matthias Udvinaz bezenyei plébános, Joannes Andreas Merula gátai plébános, vagy hogy Simon Domschicz körtvélyesi plébános a bizottság tagja, de az fölöttébb furcsának, sőt igazságtalannak tűnik, hogy Andreas Lundschitz sommereini plébános, az állandó ivócimbora, szintén ülnöke lett a

ahol 500 forint értékű váson, sok vasáru és egyéb apróság pusztult el. ÖStA AVA FHKA HKA NÖHA S 8 Scharfeneck und Mannersdorf Kt. 600. fol. 918r.

⁴² Christian Ernst Fuchs gróf levele Keresztély Ágost püspökhöz, 1712. június 12. Seibersdorf. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 895–900.

⁴³ A grófhöz intézett beadvány a község pecsétje alatt kelt, név szerint aláírta Bernhard Prönz bíró, Paul Millner, Georg Pillich, Matthias Rosenberger és Thobias Meines esküdtek a mezőváros nevében, s. d. (orig. német). Uo. pag. 885–997. – A beadvány Fuchs gróf 1711. június 12-i levele mellékleteként ment tovább a püspök elé. Uo. pag. 891–892.

⁴⁴ BARTH: Alsópapság és népi kultúra 27.

⁴⁵ Keresztély Ágost rendelkezésének fogalmazványa, 1711. VI. 20. Mayrbach. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 845–846.

barátja felett eljáró bizottságnak.⁴⁶ Maga Oelsen esperes a püspökhöz írt véleményében úgy vélte, hogy Iwanschitzot el kell a plébániáról mozdítani.⁴⁷ Keresztély Ágost sem vélekedett másképpen, és 1711. augusztus 5-én Iwanschitzot felmentette a mannersdorfi plébánosi tisztből.⁴⁸

Az eseménysornak már csak egy-két eleme van hátra. 1711. augusztus 12-én sor került a mannersdorfi plébánián talált holmik inventálására.⁴⁹ A pap háztartását összeírva ezerhetvenöt forint és huszonhét krajcár értéket találnak nála. Kézpénzben csak tizennégy forint negyvennyolc krajcárja volt. Az állatállomány sem volt túlságosan nagy: két lovacska (kleine rössel), két ökör, négy tehén, két kétéves borjú, három egyéves borjú, nyolc disznó, tizenöt liba, tizenöt pulyka. Az összeírt idei gabona egyharmadát már az új plébánosnak tartották fenn, ahogy leszámították belőle a vetőmagot is, csupán a maradékra volt a régi papnak jogosultsága. A tizedjárandóságból száztizenhét forint negyven krajcár bevételt írtak össze neki, míg a három szőlőből százkilencvennyolc forintot vettek fel. Ruházata elég szegényes volt, a legértékesebb darab egy régi kék bunda volt három forint értékben. A szintúgy szegényes berendezés egy része a plébániához tartozott, míg a hosszú asztal az iskoláé volt. A berendezés között írtak össze hét festményt két forint és tizennyolc darab nem részletezett rézmetszetet tizenkét krajcár értékben. Iwanschitz plébános huszonkét könyve is felvételt nyert a lajstromba öt forint értékben. A könyvek között szinte minden megvolt, amire egy plébánosnak szüksége volt. A volt mannersdorfi plébános rendelkezett Vulgátával, breviárumot kiváltó diurnáléval, volt egy katekizmusszerű, jól használható könyve (Sebastianus Heinrich Penzinger: Gute Ordnung. Bécs, 1696), felszentelés előtti vizsgára felkészítő munka (Thomas Franciscus Rotarius), egy másik könyv, amely a plébános számára fontos egyházi rendelkezéseket foglalt magába (Ferdinand Hauckl). Az 1700-as évek elején a vidéken tomboló pestisjárványok készíthették Iwanschitzot arra, hogy megvásárolja Jean Chapeville-nak a pestis idején történő szentségkiszolgáltatásról írt munkáját. A könyvek nagyobb részét viszonylag frissen megjelent német nyelvű prédikációs kötetek teszik ki.⁵⁰ Ez jól mutatja, hogy az alsópapi réteg számára elvárás volt az igehirdetés. Igaz, mint láttuk, a könyveket nem sokat forgathatták, hisz hősünk sokszor hanyagolta el ezt a kötelességét (is). A könyvtár elemzése azért is érdekes, mert azt a benyomást kelti, hogy tulajdonosa igyekezett felkészülni az őt váró kihívásokra, de a mindennapi élet magával sodorta. Tanulságos az is, hogy a birtokolt könyvek között a lelki épülést szolgáló irodalom nincs jelen. Ez azt a gyanút erősíti, hogy hősünk talán inkább társadalmi presztízs okából, mintsem valamifajta elhivatottságból választotta a papi pályát, és a szemináriumban eltöltött évek során sem sikerült spirituális készségeket benne felépíteni. Hogy a rossz társaság, a magány, vagy a túl könnyen elérhető nagy mennyiségű alkohol indította meg a lejtőn, nem lehet tudni. Az, hogy ivócimborája akadt, méghozzá vele egyenrangú, minden bizonnyal nagy szerepet játszhatott a dologban. Ahogy

⁴⁶ Oelsen és az öt plébános aláírásával ellátott irat, 1711. VII. 30. Mannersdorf. Uo. pag. 847–851.

⁴⁷ Oelsen dátum nélküli memorialéja az ügyben, s.d. Uo. pag. 915–918.

⁴⁸ Keresztély Ágost rendelkezése, 1711. augusztus 5. Bécs. Latin fogalmazvány. Uo. pag. 903–904.

⁴⁹ Uo. pag. 907–913.

⁵⁰ A könyvlista részletesebb elemzését lásd az alsópapság könyvkultúrájáról írott fejezetben!

nem szabad elhanyagolni a családi és rokoni kapcsolatok jelentőségét sem, amelyek szövedéke éppúgy támogathatta, mint ahogy vissza is tarthatta volna őt.

Az összeírt ezerhetvenöt forint huszonhét krajcárnyi értékéből az összeírók leszámították a háromszázhatvanhárom forint ötvennyolc krajcár adósságot. A legnagyobb tételt az adósságok között Olsen esperes és a püspöki bizottság költségei képezték, amely nem kevesebbre, mint kétszáz forintra rúgott. Végezetül három év plébánosság után hatszáztíz forint négy krajcár értékkel hagyhatta el a volt plébános a mezővárost.

Az inventáriumot Olsen esperes és az intéző mellett négy ülnök aláírása hitelesítette, ezúttal azonban négy másik személy volt részes az eseményekben: Remigius Leopold von Langendorf mosonszentjánosi plébános, Augustinus de Scherndam, az új mannersdorfi plébános, Martinus Ignatius Brenner von Rosenfeld és Georgius Jankovicz aui plébános. A névsorból két név érdekes, az egyik Jankovicz aui plébános neve, aki szintén az első körben megvádoltak között szerepelt, de úgy látszik, sikerült kievickélnie a veszélyes szituációból. A másik név Augustinus de Scherndam, a perneggi kolostorból érkező ágostonos szerzetes, az új plébános neve. Scherndam minden bizonnyal megfelelt a közösség elvárásainak, jó képzettséggel rendelkező német anyanyelvű pap volt, aki azután húsz éven át látta el a plébánosi teendőket. A jó megoldás iránti igyekezetet mi sem mutatja jobban, hogy Scherndam 1703 és 1710 között a perneggi kolostor perjele volt.⁵¹

A következmények

Az eseményeknek még egy áldozata volt, a tiltott viszonytal vádolt hoffi plébános: Johann Baptist Gmaschitz szintén áldozatul esett a vizsgálatoknak. Az ő esetében nem kellett drasztikus eszközökhöz folyamodni. 1711. augusztus 17-én a mannersdorfi plébánián önként állította ki lemondó nyilatkozatát.⁵² Keresztély Ágost egy héttel később, 1711. augusztus 23-án értesítette Fuchs grófot a plébánia megürüléséről, aki azután augusztus 27-én prezentálta az utódot Martinus Schaffhüttl (Schaffhittl) személyében.⁵³ Schaffhüttl korábban Kollonich érsek megbízásából misszionáriusként működött Erdélyben, Zalatna városban négy éven át, míg az ottani viszonyok, a lázadások miatt távoznia nem kellett. Ezt követően öt éven át a bécsi Mariahilf kolostor lelki gondozója volt, végül Fuchs gróf házi káplánjaként tevékenykedett.⁵⁴

Az események tehát az uradalom négy plébánosa közül kettőnek a felmentésével végződtek. Bár viszonylag komoly mennyiségű irat maradt fenn az ügy kapcsán, a figyelmes olvasónak mégis az az érzése, hogy bizonyos eseményekről nincs információja. Talán nem megalapozatlan az a feltételezés, hogy a négy plébánosból kettőnek az eltávolítása a világi és egyházi hatalom közötti egyezségnek köszön-

⁵¹ ŽÁK: Die Tötenbücher der Stifte Geras und Pernegg 197. Életére lásd még a győri egyházmegye alsópapságáról írt fejezet 30. jegyzetét!

⁵² GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai II. köt., pag. 527.

⁵³ Uo. pag. 705.

⁵⁴ Uo. pag. 615–616.

hető. Keresztély Ágost elfogadta a papjai elleni vádakát, hajlandó volt a súlyosan kompromittálódott Iwanschitzot eltávolítani, de nem engedett mindenben a világi hatalom nyomásának. Gmaschitz leváltása talán inkább annak volt köszönhető, hogy az egyházi előjáróság súlyosabb vétkeknek tartotta az ágyastartást, mint a túlzott italfogyasztást. Talán ennek köszönhette megmenekülését Lundschtz sommereini plébános, aki tanulhatott az esetből, mert a következő évekből nem maradt meg rá vonatkozó kifogás. Az 1713. évi egyházlátogatás során hívei dicsérték, Lundschtz összesen huszónhárom éven át működött a mezővárosban, sírköve ma is látható a sommereini templomban.⁵⁵ Jankovitz aui plébános ellen hangzott el a legkevesebb kifogás, őt nem érte retorzió. A két évvel későbbi egyházlátogatás szerint hívei meg voltak vele elégedve, és egészen 1716-ban bekövetkezett haláláig a faluban működött.⁵⁶

Meglepő, hogy a két bűnös nem sokáig maradt plébánia nélkül. Az egyházi főhatóság minden bizonnyal mégsem ítélte olyan súlyosnak bűneiket, mert néhány hónappal később már mindketten újra plébánosok lehettek. Az azonban nem véletlen, hogy mindketten horvát faluba kerültek. A horvát közösségek elvárásainak talán jobban meg tudtak felelni, kevesebb konfliktushelyzetet teremtett magatartásuk. Gmaschitz mindenesetre 1713-ban már Oszlopon (Oslip) volt plébános, a vizitáció szerint már két éve pap ott, tehát az események után nem sokkal kinevezést kapott, önként való lemondása háttérében talán a már biztosnak látszó új hely állt.⁵⁷ Egészen 1729-ben bekövetkezett haláláig plébánosként működik ott.⁵⁸

Iwanschitznak sem kellett sokáig javadalom nélkül maradnia, már 1711. decemberben kinevezést kapott a Gregor Rozenich halálával 1711. szeptemberben megürült Baumgarten (Pangort) falu plébániájára. A színhorvát falu közösségével úgy tűnik, hogy nem került konfliktusba, hisz 1734. október 15-én bekövetkezett haláláig ott maradt. A plébániatörténet szerint 1725-ben újjáépíttette a falu templomát.⁵⁹ Csak találgatni lehet, hogy vajon felhagyott-e az ivászattal, és rendszeren ellátta lelkipásztori kötelemait, vagy csak egyszerűen arról van szó, hogy a horvát hívek számára papjuk magatartása nem okozott meglepetést.

Tanulságok

Az eset legfőbb érdekessége abban rejlik, hogy többrétegű konfliktust mutat be, egyúttal némi bepillantást enged egy vegyes horvát–német mezővárosi közösség vallásgyakorlatába. Első szinten adalékot szolgáltat a kegyurak és az alsópapság közötti konfliktushoz, amelynek kiindulópontja jelen esetben a patrónusi szerep

⁵⁵ Lundschtz 1730. október 27-én halt meg 47 évesen. MÄLINAŠ (red.): Zur Geschichte der Pfarre Sommerein 37.

⁵⁶ Jankovitz 1716. VIII. 4-én Auban halt meg. *Rudolf Krauscher*: Au am Leithagebirge. Au am Leithagebirge 2002. 413. 1711. október 15-ről fennmaradt egy nyilatkozata, amelyben arról nyilatkozott, hogy a vizitációban nála járó Oelsennek és titkárának, Joseph Marklnak hat Ft-ot adott önként. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 677.

⁵⁷ Buzás: Visitation 1713 57, 135. (oszlópi plébánosként Maschitz név alatt említve).

⁵⁸ ALB II/2. 842.

⁵⁹ *Martin Meršič*: Baumgarten im Burgenland. Baumgarten 1963. 80.

eltérő felfogásából származik. A konfliktus következő szintje a pap és helyi közösség közötti konfliktus, amely jelen esetben egy vegyes nemzetiségű, német–horvát közösség és horvát papja között támad. Martin Iwanschitz mannersdorfi plébános esete azt mutatja, hogy a horvát és német népesség együttélése, amely az egyházmegye nyugati szegélyén több száz faluban volt gyakorlatban, nem volt konfliktusok nélküli. A horvát papok, akik nagy szerepet játszottak a katolicizmus megtartásában, a XVIII. század elején a jó pappal szemben támasztott normáknak nem mindenben feleltek meg, a német anyanyelvű közösség vallási igényeit nem mindenben voltak képesek kielégíteni. A rendelkezésre álló információk alapján nem lehet megválaszolni azt a kérdést, de felvetni mindenképpen szükséges, hogy a horvát papok mennyire szakadtak ki az őket kibocsátó közösségekből, és váltak az elit kultúra részesévé. A község kocsmájában híveivel italozó, majd hajba kapó pap aligha felel meg a trienti zsinat eszményeinek.⁶⁰ A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy ekkoriban még sok-sok szállal kötődtek a saját közösségükhöz, ez különösen azok esetében lehetett erős, akik szülőfalujukban vagy annak közelében működtek. Az eset az egyes közösségen belüli hatalmi konfliktusokra is példát szolgáltat a plébános és iskolamester közötti nézeteltérésen át. Tanulságos azt is látni, hogy magatartáshibák, normaszegések büntetése nem mindig a vétek nagyságától függött, az esetek egy részében külső tényezők, például jelen esetben világi és egyházi hatalom közötti kompromisszum döntött a büntetés nagyságáról. Remélhetőleg a győri egyházmegye alsópapságáról alkotott képet a közeljövőben hasonló esettanulmányok segítségével tovább lehet árnyalni.

Függelék

1711. augusztus 12.

Martinus Ivanschitz mannersdorfi plébános ingóságai között összeírt könyvek listája, amelyet aláírásával és pecsétjével hitelesített Johann Friedrich Oelsen mosoni esperes, Leopold von Langendorf mosonszentjánosi plébános, Augustinus de Scherndam mannersdorfi plébános, Martinus Ignatius Brenner von Rosenfeld, Georgius Jankovich aui plébános, Johann Michael Streimblar mannersdorfi intéző és Maximilian Antonius Trieb írnok.

(GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 910-911.)

An Büchern

1. Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti Quinti
2. Hortus Floridissimus Reverendi Patris Rotae⁶¹
3. Festivale Concionum P. Fabri⁶²

⁶⁰ *Erdélyi Gabriella: Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban.* Bp. 2011. 115–141.

⁶¹ *Petrus Rota: Hortus floridissimus variorum discursuum pars I–II.* Mainz 1671.

⁶² *Vitus Faber OMin.: Festivale.* H. n. 1680.

4. Catechesis P. Penzinger⁶³
 5. Märianischer Granatapfl⁶⁴
 6. Festivale P. Penzinger⁶⁵
 7. Pars aestivalis P. Fabri⁶⁶
 8. Festivale P. Penzinger⁶⁷
 9. Rationale Ecclesiasticum Michaelis Steinmäyr⁶⁸
 10. Diurnale⁶⁹
 11. Epinomia Parochorum Ferdinandi Hauck⁷⁰
 12. Modus Ministrandi Sacramentis Joannis Cappephilae⁷¹
 13. Auctarium Concionum P. Matthiae Fabri⁷²
 14. Postilla antiqua
 15. Quodlibetum concionum Michaelis Lais⁷³
 16. Centuria Funebris Thomae Höfflich⁷⁴
 17. Dominicale Augustini Weilender
 18. Festivale Weilender
 19. Geist[liches] Banquet
 20. Joannis Jacobj Wagner Equitis de ordine Christiani.
 21. Apparatus Interrogationum Thomae Rotari⁷⁵
 22. Dominicale P. Penzinger⁷⁶
- alle zusammen aestimiret pro 5 florenos.

⁶³ Valószínűleg azonos Sebastian Heinrich Penzinger (†1708) „Gute Ordnung. Darauß Kinder-Lehr Predigen zu machen...” cím alatt Bécsben 1696-ban megjelent művével, amely 1000 kérdésben és válaszban tárgyalja az élet és vallás teljes területét.

⁶⁴ *Virgilius Faber*: Gekrönter Marianischer Granatapfel. Salzburg 1679.

⁶⁵ *Sebastian Heinrich Penzinger*: Mariale et Festivale. Sulzbach 1698.

⁶⁶ *Matthias Faber*: Opus concionum. Pars aestivalis. Anterverpiae 1663.

⁶⁷ Lásd 5. sz. könyvhöz kapcsolódó jegyzetet!

⁶⁸ *Michael Steinmayr*: Rationale ecclesiasticum oder Geistliches Brustblatt. Das ist christliche Predigen. München 1679.

⁶⁹ A breviariumból készült kivonat, amely a napi imaórákat tartalmazza.

⁷⁰ *Ferdinand Hauckl*: Epinomia hodierno parochorum usui serviens. Viennae 1653.

⁷¹ *Joannes Chapeville*: Tractatus de necessitate et modo ministrandi sacramenta temporis pestis. Salzburg 1681.

⁷² *Matthias Faber*: Auctarium operis concionum tripartiti. Graecii 1646.

⁷³ *Michael Thomas Leiss*: Quodlibetum concionum dominicalium et festivalium totius anni: Ein Beliebliches Sonntäglicher und Fest-Täglicher Prdigen des gantzen Jahr-Lauffs hindurch. Nürnberg 1700.

⁷⁴ *Thomas Höfflich*: Centuria funebris in scenam vitae humanae...centum discussibus, repraesentatae. Köln 1690.

⁷⁵ *Thomas Franciscus Rotarius*: Apparatus interrogationum et responsionum pro examine clerici. Velence 1706.

⁷⁶ *Sebastian Heinrich Penzinger*: Bonus ordo triplicis formatae concionis supra omnes dominicas totius anni. Sulzbach 1692.

Könyv- és olvasáskultúra a győri egyházmegye papsága körében a XVII. század második felében

A mindennapi lelkipásztori szolgálat ellátását nagymértékben megkönnyíthette egy jól összeválogatott könyvtár. Ugyanakkor tulajdonosa számára a könyv nemcsak praktikus jelentőséggel bírhatott, hanem szellemi gyönyörűségül, időtöltésül is szolgálhatott, lehetőséget adott más hasonló érdeklődésű emberekkel való kapcsolatfelvételre és kapcsolattartásra – már ha erre módjuk adódott falusi magányukban. A koraujkorban tömegessé váló könyvkiadás széles tömegek számára tette elérhetővé a könyvet, ez alól a koraujkori Magyarország sem volt kivétel, még akkor is, ha a magyarországi magánkönyvtárak általában lényegesen kisebbek voltak, mint nyugat-európai társaik, illetve a háborús körülmények a könyvgyűjtemények fejlődésének sokszor útját állták.¹ A következő tanulmány a rendelkezésre álló, sajnos meglehetősen hézagos források alapján arra keresi a választ, hogy a győri egyházmegye papsága, elsősorban a plébániákon működő alsópapsága milyen típusú könyveket gyűjtött, milyen könyveket használt mindennapi munkája során.

Mielőtt a rendelkezésre álló, sajnos nem túlságosan sokrétű és meglehetősen szegényes forrásanyag vallatása megkezdődne, néhány mondatban szükséges az alsópapság iskolai képzettségével foglalkozni, ugyanis az iskolapadban elsajátított tudásanyag, az ott felépített készségek, felébresztett intellektuális érdeklődés nagymértékben befolyásolta, hogy később ki milyen könyveket szerzett be.² A klasszikus görög-római kultúrára épített, humanista műveltséget közvetítő jezsuita gimnázium elvégzése után a katolikus papjelöltre elméletileg előbb egy hároméves előkészítő jellegű filozófia stúdium várt, csak ennek elvégzése után kezdhette meg teológiai tanulmányait. Ez lehetett négyéves rendszeres teológiai ismereteket közvetítő ún., theologia speculativa kurzus, vagy csupán két évig tartó morális tanfolyam. Utóbbi esetében csak a legszükségesebb ismeretek közvetítése történt meg. Tekintettel a nagy paphiányra, az sem volt ritka, hogy valaki csak a theologia speculativa első két-három évét végezte el, majd előljárói úgy döntöttek, hogy mégis idő előtt felszenteltetik és plébániára küldik. Az előző mondatban említett paphiány miatt még kevesebb papnak adatott meg, hogy tudományos fokozatot szerezzen, ennek részint a fentebb vázolt tanulmányi okokon túl anyagi okai is voltak. Ezek a körülmények jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a XVII. század második felében az egyházmegyében működő papok nagyobb részében a teológia bizonyos kérdései iránt nem élt érdeklődés, mert egyetemi tanulmányaik során

¹ *Madas Edit – Monok István*: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Bp. 1988. 98–123. Katolikus alsópapi könyvtárakról különösen: 114–115. – A trienti zsinat utáni katolikusság olvasási szokásait összefoglalóan bemutatja: *Dominique Julia*: Az olvasás és az ellenreformáció. In: Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk. *Guglielmo Cavallo, Roger Chartier*. Bp. 2000. 268–304. A klerikusok olvasmányairól: uo. 280–286.

² Erről részletesebben a kötetben olvasható alsópapságról írt fejezetben.

ezekkel a problémákkal nem találkoztak, illetve nem alakultak ki azok az intellektuális készségek, amelyek lehetővé tették volna, hogy ezeket a kérdéseket a maguk teljes mélységében tanulmányozhassák.

Nem szabad megfeledkezni a képzési hely jelentőségéről sem. Nyilván teljesen más impulzusok érték azt a kispapot, aki Győrben végezte tanulmányait, mint azt, aki Bécsben a Pazmaneum növendékeként a bécsi egyetem hallgatója volt, vagy mint azt, aki a római Collegium Germanicum et Hungaricum hallgatójaként az itáliai olasz kultúrkör részesévé válhatott. Fontos körülmény az is, hogy az egyházmegye földrajzi fekvése folytán a német-római birodalmi-ausztriai könyvpiac keleti nagy centrumának, Bécsnek a közvetlen hatókörében feküdt, ahonnan a német-római birodalmi katolikus könyvtermelés jelentős része fáradság nélkül beszerezhető volt. Azt sem szabad elfeledni, hogy az egyházmegye és alsópapsága többnyelvű volt, a magyar, német, horvát hívek ellátását magyar, német, és igen nagy számban többnyelvű horvát származású papok végezték. További figyelemre méltó körülmény, hogy az egyházmegye területén a tárgyalt korban nemcsak katolikusok élnek, hanem igen nagyszámú protestáns népesség is.

A lelkipásztor számára nemcsak saját magánkönyvtára állt rendelkezésre, hanem a plébánia könyvtára is, amelyek alapját az 1611. évi nagyszombati tartományi zsinat vetette meg azzal, hogy elrendelte, a püspökök és klerikusok kegyzseriket és könyveiket egyházukra hagyják (1611: cap. I. 14.).³ Az 1633-as esztergomi tartományi zsinat pedig úgy rendelkezett, hogy a végrendelet nélkül elhunyt papok könyvei maradjanak a plébániatemplom birtokában (1633: cap. XII).⁴

A plébániakönyvtárak fejlődése a hagyatékok esetlegessége miatt nem volt egyenletes, nem is beszélve a rokonok és nem egy esetben a kegyurak fellépéséről, akik igyekeztek a hagyatékot saját ellenőrzésük alá vonni. A győri egyházmegye területéről fennmaradt XVII. század második feléből, XVIII. század elejéről származó egyházlátogatási jegyzőkönyvekben összesen huszonnyolc plébánia esetében írtak össze könyveket, összesen kétszáztizennégy darabot.⁵ További mintegy 100 könyv létezése tudható a jegyzőkönyvekből, de ezek címét a vizitátor sajnos nem tüntette fel. Két nagyobb egységet leszámítva (Nezsider negyvennégy darab, Vép negyvennyolc darab) a feljegyzett könyvek száma egy és huszonöt között mozgott (Lókon 1674-ben húsz kötetet írnak össze, Sopronnyéken tíz darabot⁶). Az említett két könyvtár esetében többé-kevésbé sértetlen plébánosi hagyatékokról lehet szó.

Ezekben a számokban nem szerepelnek a liturgikus könyvek, amelyek közül a *Missale Romanum* (1570) használata ekkor már általánosan elterjedtnek mondható. Színesebb az egyházmegyében használt ritualék képe. Az 1636-ban megjelent, először Draskovich György püspök által kiadott győri rituale mellett – amely a XVII. század folyamán még kétszer napvilágot látott (1666, 1687) –, forgalomban volt az esztergomi egyházmegye, valamint a külföldiek közül a passauai és a

³ PÉTERFFY: *Sacra Concilia* II. 207–208.

⁴ PÉTERFFY: *Sacra Concilia* II. 330.

⁵ A vizitációk számbavételét lásd az alsópapságról írt fejezet 1. jegyzetében! – A könyvjegyzékeket újra közölte: Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források. Sajtó alá rendezte *Zvara Edina*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1) Szeged 2001. 206–225.

⁶ VANYÓ: A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon 55–56.

salzburgi egyházmegye rituáléja is. Sok helyen találunk evangéliumos könyvet, az egyházmegyében használt nyelveknek megfelelően német, magyar és horvát példányok egyaránt akadtak közöttük. Ezen kívül még szót kell ejteni különböző énekes könyvekről (graduale), amelyekből szintén több plébánián is akadt példány. A liturgikus könyvek utolsó csoportja a minden bizonnyal hagyatékokból származó breviáriumok voltak (tizenegy darab).

Miután a nezsideri és vépi plébánia könyvtára külön elemzésre érdemes, elsőnek a többi plébániakönyvtár 122 kötete kerül vizsgálat alá. Az egyházi könyvtárakon belül hagyományosan az első csoportot a szentírás és a szentírásmagyarázatok alkotják. A százhuszonkét könyv között kilenc Biblia és huszonegy szentírásmagyarázat található. Közülük nem kevesebb, mint hét kötet egyetlen helyen, Nyéken került feljegyzésre 1674-ben.⁷ A kor híres jezsuita exegétájának, Cornelius a Lapide (1567–1637) műveinek hét kötetéről van szó. Minden bizonnyal ezek a kötetek is egy plébános hagyatékából származnak, sajnos nem lehet tudni, hogy kiéből. A legtekintélyesebb a prédikáció elkészítéséhez szükséges könyvek csoportja (ötvenkét darab), közülük a két magyar klasszikus Káldi György (5) és Pázmány Péter (4) művei mellett Petrus Bessaues, Mathias Faber és Joannes Osorius említhető meg mint ismert név.⁸ A plébánosi működéshez szükséges könyvek közül Franciscus Toletus Summa casuum conscientiae-je (1569) és egy Manuale parochorum említésre méltó (talán Karl Musart Bécsben megjelent művéről van szó, 1653). Meglepő módon alig van jelen a hitvitázó munkák csoportja, ahogy már említésre került Pázmány Kalauza csupán egy helyen volt megtalálható, Visen (1659). A jog mellett az „egyéb” kategóriájába sorolható könyvekről kell még röviden szót ejteni. A kónyi plébánián egy Tripartitum volt található, történeti érdeklődésről tanúskodik a lóki plébániakönyvtárban őrzött munka, Johann Seifrid *Arbor Aniciana* című alkotása, amely a Habsburg-család genealógiáját tartalmazza (1674).⁹ Figyelemre méltó, hogy középkori szerzők milyen szép számmal szerepelnek, elsősorban prédikációs könyvekkel vannak jelen, olyan nevekről van szó, mint Laskai Osvát, Temesvári Pelbárt, Petrus de Palude, vagy Ferreri Szent Vince.¹⁰ A művek nyelve többségében latin volt, más nyelvű munka elsősorban a prédikációs irodalomban volt gyakori: tizenhét könyv volt magyar, nyolc könyv német és két munka horvát nyelvű.¹¹

A fent említett nezsideri könyvlista az 1696-os vizitációban maradt fent, de már 1659-ben megemlíttette a vizitátor, hogy a plébánián sok könyvet őriznek.¹² Nem kizárt, hogy a könyvek nem is egy személyhez, hanem többhöz tartoztak,

⁷ Buzás: Visitationen III. 131.

⁸ Káldi György Páliban (1659/rábaközi főesp.) és Kónyban (1698/székesegyházi főesp.), Bessaues Védenyben (1659/mosoni főesp.) és Lókon (1674/locsmándi főesp.), Faber Szentmiklóson (1696/locsmándi főesp.) és Lókon (1674/ locsmándi főesp.), Osorius Visen (1659/ locsmándi főesp.) bukkant fel.

⁹ *Joannes Seifried: Arbor Aniciana. Viennae 1613.*

¹⁰ Laskai Bezenyén (1696/mosoni főesp.), Temesvári Páliban (1659/rábaközi főesp.), Petrus de Palude Oszlopon (1674/ soproni főesp.), Szent Vince Sárváron (1696/ vasvári főesp.) szerepelt.

¹¹ A két horvát postilla Oroszvárról (1680/mosoni főesp.) és Mosonszentmiklósról (1696/mosoni főesp.) származik.

¹² Katolikus intézményi könyvtárak 215–217.

ugyanis 1659 előtt néhány évtizeden belül három plébános is elhunyt a mezővárosban: 1633-ban a bencés szerzetes Balthasar Sool, 1638-ban Johann Aichmiller, 1654-ben pedig a Frankföldről Magyarországra származott Ambrosius Melbinger esperes halálozott el.¹³ A viszonylag csekély számú bibliamagyarázat mellett gazdagnak mondható a prédikációs segédletek téra, a kazuisztika csoportja (7), a kontroverzia (5), és a lelki elmélyülést segítő kegyes irodalom csoportja (11). A prédikációs segédletek közül említést érdemelnek az alábbiak: *Dictionarium concionatorum pauperum*, *Flores exemplum*, Antonius Dauroltius jezsuita műve (nyilván a rendkívül elterjedt *Flores exemplum* egyik kiadásáról van szó), Mathias Tympius német nyelvű prédikációs kötete. Igen gazdag a lelkipásztori működést elősegítő munkák csoportja is. Így például Jacques Marchand (1585–1648), latinosan Jacobus Marchantius flamand világi pap népszerű munkái közül három is megtalálható ott (*Opuscula pastoralia*, *Hortus pastorum*, *Rationale evangelizantium*), de fellelhető Canisius Szent Péter kátéja és a kontroverziához is sorolható *Catechismus controversiarum* című műve is. A kegyességi csoport alkotja a könyvtár leggazdagabb részét, amely egy papi hivatását mélyen átélő egykori tulajdonost sejtet. Megtalálható közöttük Johann Wies jezsuita *Alphabetum Christi* című műve, Stephanus Binet *Magnes amoris*-a, Philip d’ Outremon *Pedagogus Christianus*-a, Franz Sales azaz Szalézi Szent Ferenc *Tractat Alltags* című alkotása. Érdekesség, hogy csupán egyetlen hungarika található a könyvek között, a pálos Kéri János *Panegyres et Orationes* című műve (Bécs 1675).

A vépi plébániakönyvtárat Kazó István vasvári prépost írta össze a vasvári főesperesség 1697–1698-ban végzett vizitációja során.¹⁴ Érdekes módon az előző egyházlátogató Tormássy Péter nem utalt könyvekre, jöllehet a negyvennyolc összeírt könyvből legalább tizenhét darab a XVI. század során jelent meg, több közülük a század első felének sikerkönyvei közé tartozott (Petrus Hieremia, Jacobus Voragine, Friedrich Nausea).¹⁵ Ezeknek valószínűleg már 1674-ben a plébánián kellett lenniük. A könyvek másik része viszont a XVII. század középső harmadából származik, a jezsuiták kínai missziójáról kiadott munka pl. csak 1665-ben jelent meg.¹⁶ A nezsideri könyvekével ellentétben a könyvek egy részének tulajdonosa magyar anyanyelvű volt. A feljegyzett címek között jelen vannak a XVI–XVII. század leghíresebb magyar katolikus szerzői: Káldi György, Lépes Bálint, Pázmány Péter (prédikációi és Kalauza) és Telegdi Miklós. Jöllehet Biblia-kiadás is szerepel az összeírt könyvek között, méghozzá Káldi György Bécsben 1626-ban megjelent magyar fordítása, és két szentírásmagyarázat, de a könyvtár gerincét itt is a prédikációs irodalom alkotja, e csoportba legalább tizenhét munka sorolható. A fenti magyar szerzőkön túl megtalálható köztük Jacobus Voragine híres *Legenda aurea*-ja, ugyancsak tőle egy szentbeszéd-kötet (*Sermones dominicales*), valamint Petrus Bessaeus (*Nucleus*), Matthias Faber, Friedrich Nausea művei,¹⁷ sőt a prédikációkészítés közkedvelt segédletének, Laurentius Beyerlinck *Theatrum*

¹³ RITTSTEUER: Neusiedl am See 113, 115, 121.

¹⁴ 1697/1698/ vasvári főesperesség (MNL OL Mikrofilmtár, 2317. sz. tekercs).

¹⁵ HÁZI: Visitation Tormásy 52–53.

¹⁶ *Joannes Adam Schall*: Historica narratio de initio et progressu missionis Societatis Jesu apud Chinenses. Viennae 1665.

vitae humanae című nagy példagyűjteményének egy kötete is, amely kifejezett igényességre utal. A többi csoport közül a kontroverziákból Pázmány *Kalauza* van egyedül jelen. A lelkiépülést szolgáló könyvek csoportja már szélesebb. Megtalálható köztük Nádasi János jezsuita egy műve (*Punctum devoti honoris?*), Paulus de Barry latinra fordított munkája,¹⁸ Samuel Laberhittel füzetecskéje a lelki életről¹⁹ érdemel említést. A lelkipásztori működést támogató munkák közül szerepel egy *Manuale parochorum* (vagy a fentebb már említett Bécsben megjelent műről, vagy az 1675-ben Nagyszombatban megjelent munkáról lehet szó). Ide sorolható Petrus Locatelli viharok elűzését szolgáló könyvecskéje is, amely keresztelési és asszonyavatási szertartásokat tartalmazott.²⁰ E csoportba sorolható Hermann Busenbaum *Medulla theologiae moralis* című könyve is, amely saját korában a műfaj egyik legelterjedtebb, színvonalas alkotásának számított (Mainz, 1649). A többi könyvtár összetételétől eltérően Vépen található néhány kötet, amely a humanista könyvek csoportjába tartozik, köztük Robert Estienne *Dictionarium nominum propriorum virorum* című alkotása (Köln, 1568).

Személyi könyvtárakról csupán egyetlen esetben tájékoztatnak a győri egyházmegye XVII. századi vizitációi. Szily Márton 1659-ben a mosoni főesperesség látogatása során tizenhárom pap esetében azoknak könyveit, vagy talán csak azok egy részét is összeírta, mert általában csak négy-öt darab szerepel a jegyzőkönyvben. Ha arra gondolunk, hogy a nyugat-franciaországi papok 30%-a a XVII. század végén csupán tíz könyvvel rendelkezett, akkor nem kizárt, hogy a nyugat-magyarországi papok egy része a XVII. század közepén csupán öt-hat kötettel.²¹ Az 1659-es mosoni főesperességbeli vizitáció tizenhárom személy harmincnégy féle könyvének hatvannyolc kötetét őrizte meg.²² A feljegyzett könyvcímek között sok a megegyező, mintha csak a vizitátor ellenőrizni akarta volna bizonyos könyvek meglétét. Mind a tizenhárom személy rendelkezett a Biblia latin kiadásával, a Vulgátával, ezenkívül egy magyar, két német Szentírás és egy latin újtestamentum (*Novum Testamentum*) is szerepel a listákon. A biblikus műfaj ezúttal csak nagyon szolidan van jelen, mindössze egy Flores Bibliarum és egy Explicatio in apocalipsim képviselte. Az összeírt könyveken belül a prédikációs kötetek alkották ismét a legnagyobb csoportot, 12 szerző 29 könyve sorolható ide. Különösen

¹⁷ *Petrus Bessaeus*: Nucleus ex conceptibus praedicabilibus. Venetiis 1619 – *Matthias Faber*: Concionum opus tripartitum (Ingolstadt 1631–1634). – *Uő*: Concines funebres et nuptiales. Coloniae 1655. – FRIEDRICH NAUSEA: Centuriae homiliarum. Coloniae 1534.

¹⁸ *Paulus de Barry*: Paradisus hagiopilo apertus per centena pietatis erga Dei matrem. Monachii 1649.

¹⁹ *Samuel Laberhittel*: Scientia salutis sive considerationes piaae, pecipuum spiritualis vitae materiam complectens. S.l. 1660.

²⁰ *Petrus Locatelli*: Exorcismi potentissimi efficaces ad expellendas aereas tempestates. Salisburgi 1706. – Sajnos e munkából csupán 1706-ban kiadott munkára sikerült akadnom.

²¹ JULIA: Az olvasás és az ellenreformáció 284.

²² A tizenhárom pap névsora plébániájukkal és az összeírt könyvek számával együtt: Paulus Borsicz (Somorja, 6 db), Joannes Czaricz (Védeny, 6 db), Mathias Debella (Lébény, 7 db), Georgius Derhanovicz (Köpcsény, 5 db), Joannes Dumlicz (Au, 5 db), Georgius Gludobovác (Mannersdorf, 4 db), Mathias Hersicz (Oroszvár, 4 db), Andreas Koch (Hof, 4 db), Petrus Pasicz (Horvátjásfalva, 3 db), Lucas Praustuk (Lajtaújfalu, 7 db), Georgius Radanicz (Pandorf, 5 db), Columbanus Sifferlinger ágostonos remete (Nyulas, 6 db), Joannes Terbus (Kimle, 5 db).

népszerű szerző volt a francia Petrus Bessaeus (6), a Magyarországon is működő jezsuita Matthias Faber (5), és a későközépkori Johannes Herolt (4). Figyelmet érdemlően gyakori Jacobus Marchantius Hortus pastorum című munkája, amely öt személynél is felbukkan.²³ A kontroverzia-csoportot ismét egyedül Pázmány *Kalauza* képviselte.

A plébániakönyvtárak és a személyi könyvtárak anyagának összevetése azt mutatja, hogy viszonylag csekély a biblíamagyarázatok száma, de bőségesen jelen volt a prédikáció elkészítéséhez szükséges könyvek csoportja. Mindez a prédikáció megnövekedett jelentőségét mutatja, és talán azt is jelzi, hogy a plébánosok szívesen igazodtak írásbeli munkákhoz, és nem törték a fejüket bibliai alapokon álló, mélyenszántó egyedi prédikációk kidolgozásán. Megtalálhatók voltak a casus conscientiae műfajába tartalmazó könyvek, és más, a mindennapi egyházi szolgálat ellátásához szükséges munkák. Közülük különösen Jacob Marchantius népszerűsége érdemel külön említést, akinek hét helyen tíz könyve bukkan fel.²⁴ Meglepő módon hiányoznak a hitvitához szükséges alkotások. Úgy tűnik, hogy Pázmány monumentális Kalauza messze nem érte el azt a népszerűséget, amellyel prédikációs kötete rendelkezett. Gyanakodhatnánk arra is, hogy ezek az alkotások állandóan kézben voltak, és nem kerültek a plébániakönyvtárak polcaira, de a források mást mutatnak. Vargyasi András 1714-ben az alsó-locsmáncsi kerület látogatása során általános érvénnyel állapította meg, hogy míg a plébániák szónoklati könyvekkel meglehetősen ellátottak, addig a kontroverziákban hiányt szenvednek, amint az már más összefüggésben korábban is előkerült.²⁵ Ennek egyik oka talán a megfelelő képzettség hiánya, a papok többsége ugyanis – amint fentebb már jeleztük – a másfél-két esztendő morálteológiai kurzust végezte el csupán, amely elsősorban praktikus ismeretek átadására törekedett, a komoly teológiai alapokat igénylő kontroverz teológiára valószínűleg kevés idő jutott. Ezt a magyarázatot alátámasztja, hogy a skolasztikus teológia alkotásai szintúgy hiányoznak a könyvlistákról. Csekély számban vannak jelen a katekizmusok is. Talán ezek is állandóan használatban voltak. Bár az a tény e téren óvatosságra int, hogy a trienti zsinat által előírt (sess. XXIV. de ref. cap. 4.) vasárnapi katekizmust, amelyet a szakirodalom a vallási élet egyik leghatásosabb elmélyítőjének tekint, a legkorábban katolizált soproni főesperességben 1715-ben a plébánosok csak javadalomvesztéssel és börtönnel megfenyegetve vállalják.²⁶

²³ *Jacobus Marchantius: Hortus pastorum, in quo vero doctrina fidei et morum pro concionibus, catechismo, controversiis et casibus conscientiae continetur. Coloniae 1643.* – Első kiadása 1631-ben jelent meg, de még a XIX. században is kiadták francia fordításban.

²⁴ Népszerűségét és fontosságát jelzi, hogy amikor Batthyány Ádám megalapította a németújvári ferences kolostort a beszerzett könyvek huszonöt darabos listáján két Marchantius munka is szerepel, a Hortus pastorum kötve, ezért hét forintot kellett fizetni, és ugyanennyiért vásárolta meg a Rationale evangelizantium-ot is. MNL OL P 1322 128. sz.

²⁵ Joannes Szaricz (Czaricz) horpácsi plébános kapcsán írták: „Libros habet concionatores idoneos, casistam controversistam nullam” (Horpács/ 1714 soproni főesp.). Szanyi Benedek bő plébánosnál pedig ez áll: „Libris idoneis et necessariis praeter controversisticum provisus” (Bő 1714/locsmáncsi főesp.).

²⁶ A soproni főesperesség papjainak eredeti aláírással ellátott nyilatkozata, 1715. X. 4. GyEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 1481–1486.

Sajnos az egyházmegye papságától nem túl sok könyvlista maradt meg a XVII. századból, és azok is szinte kivétel nélkül az alsópapság felső rétegének tekinthető szabad királyi városi papságtól, illetve egy személy esetében főúri udvari paptól származnak (Francesco Orsolini). A listák kivétel nélkül a XVII. század utolsó évtizedeiből származnak, és érdemes röviden elemzés alá venni őket.

Közülük időben az első Zichy György (1628–1674) soproni városplébános hagyatéki összeírásában fennmaradt könyvlistája (1674).²⁷ A régi dunántúli családból származó Zichy György a feljegyzések szerint még protestánsnak született, és csak ötévesen tért át szüleinevel együtt. 1648-ban a győri püspök ajánlásával került a római Collegium Germanicum et Hungaricumba, ahol filozófiai kurzust és két év teológiát végzett el. 1653. augusztus 30-án felszentelt papként egészségügyi okokra hivatkozva hazaküldték. A jezsuita atyák szerint a tudományokban szolid képességei miatt kevésre vitte, de erkölcsi tekintetben kifogástalannak jellemezték. Hazatérve azonnal győri kanonoki kinevezést kapott (beiktatva 1653. okt. 26.), előbb mesterkanonok, majd komáromi főesperes (1654–1656). 1656. április 14-én esztergomi kanonoki kinevezést kapott, itt előbb honti, majd zólyomi főesperes. 1666. december 10-án soproni plébánossá választották, s ezt a tiszttét haláláig, 1674. december 24-ig betöltötte. Karácsony este, az éjféltől kezdve a szószéken kapott agyvérzést, amikor magyarul akart prédikálni, hívei pedig méltatlankodva közbekiabáltak. 1666-ban jáki apáti kinevezést is kapott. Káplánja, Kaleschiák Péter feljegyzései nagy birtokszerzőként mutatják be, aki ügyesen tudott élni az 1670-es évek elejének a katolikus egyház számára kedvező viszonyaival. A prédikáció terén nem mutatott nagy buzgalmat, azt átengedte a soproni kollégium egyik jezsuitájának.²⁸

A hagyatékban hetven darab könyvet írtak össze, amely a kor viszonyai között tisztességes könyvtárnak számított. A fentebb papírra vetettek alapján nem meglepő, hogy az elméleti teológia nem bukkan fel a könyvcímek között. A prédikációs irodalom viszont jelen van a könyvek között (kilenc cím). A fenti megjegyzés nyomán nehéz eldönteni, hogy Zichy szeretett-e prédikálni, és ezért gyűjtötte az idevágó irodalmat, és csak a német nyelvű prédikálástól tartott, vagy pedig azért volt szüksége ezekre a könyvekre, hogy azok átsegítsék a nehézségeken és biztonságot adjanak neki. Megtalálható volt közöttük Alessandro Calamato (†1648) híres messinai szónok két könyve is,²⁹ megvásárolta Andreas Koppenstein által újrakiadott Bessaeus munkát (*Nucleus aureus*),³⁰ illetve Johann Dedinger bécsi domonkos két könyvét is.³¹ A prédikációkészítést hivatott segíteni Petrus Eluard

²⁷ Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Hrsg. Tibor Grüll – Katalin Keveházi – József László Kovács et al. Szeged 1994. 324–326.

²⁸ Életére: VERESS: A római Collegium Hungaricum et Germanicum 49; BEDY: A győri székeskáptalan 429; KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok 274; BÁN: Sopron újkori egyháztörténete 222–238; Széchényi Miklós: A Szent György vértanúról nevezett jáki apátság története. Bp. 1901. 45–47.

²⁹ Stella concionatorum sive Auctarium absolutissimum, h. n. 1656. – Talán e műnek egy korábbi kiadása rejlik az „Auctarium Alexandri Calmariensis” feljegyzés alatt.

³⁰ Teljes címe: Nucleus aureus conceptuum praedicabilis. Moguntiae 1615.

³¹ Johann Dedinger: Annona annua seu in totius anni dies dominicas selectae conciones. Monacii 1668. – *Uő.*: Panoplia sanctorum seu conciones et discursus in anni festa. Monacii 1673.

munkája (Antwerpen, 1625),³² mint ahogy jó szemléltető anyagot lehetett gyűjteni az Andreas Brunner által összeállított szentek életéből is.³³ Papi kötelmeinek komolyan vételére utal az is, hogy rendelkezett a napi lelkipásztori munkában segítséget jelentő *Manuale Parochorum*-mal (minden bizonnyal Karl Musart jezsuita név nélkül, P. Nikolaus Donellanus ágostonos által kiadott művéről van szó).³⁴ Az összeírt könyvek között ott vannak a Pázmány Péter által 1629-ben tartott esztergomi zsinat határozatai nyomtatásban, amely kötet 1669-ben Pozsonyban újra megjelent Szelepchényi érsek jóvoltából.

Zichy György könyvei között sok lelki épülést szolgáló munkát is találni (legáltalbb tizenegy cím). Számos, a korban jól ismert szerző szerepel közöttük, így Jeremias Drexel (1581–1638), Philip d’Outremon (1585–1652), Joannes Bucellini (1600–1669) mellett megtalálható Ludovicus Granatensis (1504–1588) lelki épülést szolgáló munkáiból készült válogatás.³⁵ Több munkája felbukkan a könyvlistán Nádasi Jánosnak (1613–1679).³⁶ E csoportba sorolható a *Seneca Christianus* cím alatt rejtőzködő mű, amely alapján nem dönthető el, hogy Johann Schellenberg jezsuita *Seneca Christianus*-áról van szó (Augsburg, 1637), vagy annak Kéry Sámuel ferences által készített, Batthyány Ádám által finanszírozott magyar fordításáról (*Keresztyén Seneca*. Bécs, 1654). Ez utóbbi kötet már át is vezet a magyar nyelvű könyvek csoportjához, amelyekből szintén rendelkezett néhány darabbal Zichy György. Kéry művén kívül megvolt neki Lippay János *Posonyi Kert*-je (Nagyszombat–Bécs, 1663), Szenci Molnár Albert *Discursus de summo bono*-ja (Lőcse, 1630), Lépes Bálint *Mennyi és pokoli tükör* (Prága, 1617), és Pázmány Péter híres vitairata: a *Nyolc okok* (Bécs, 1631). Minden bizonnyal a Sopron és Sopronbánfalva közötti csekély távolság magyarázza, hogy a soproni plébános birtokában volt Andreas Eggerer pálos rendtörténete (*Fragmen panis corvi*. Bécs, 1663). Pálos kapcsolatai magyarázhatják Samuel Kordecki Czestochowa 1655-ös svéd ostromáról írt könyvének meglétét is (*Nova Gigantomachia*. Krakkó, 1655).

Zichy könyvtára egy egész élet gyűjtésének az eredménye volt. Erre mutatnak a könyvtárban meglévő tankönyvek, pl. Heinrich Smetius (1537–1614) híres *Prosodia*-ja, Aesopus fabuláinak egyik kiadása, Publius Statius művei, vagy a nehezen azonosítható *Campus eloquentiae* cím mögött rejtőzködő munka. Római tanulmányaiból hozhatta magával *Descriptio Italiae* cím alatt rejtőzködő itáliai útikönyvet, továbbá Luca Ascarino barokk regényét, a *La Stratomica*-t (Milánó, 1635).

Zichy György könyvtárából pillanatnyilag egyetlen kötet ismert, Johann Heyden Jerusalem descripta című munkájáról van szó (Frankfurt 1563), amelyet 1656-ban Suppanich György győri kanonoktól kapott ajándékba, és amely ma a Győri

³² *Petrus Eluard*: Bibliorum sacrorum concordantiae morales et historicae. Antverpiae 1625.

³³ *Andreas Brunner*: Fasti Mariani cum divorum elogis in singulos dies anni distributos. Antverpiae 1640.

³⁴ *Manuale Parochorum sive Institutiones et praxes tum vitae officii pastoralis*. Viennae 1652.

³⁵ *Jeremias Drexel*: Tribunal Christi. Köln 1635.; *Johann Bucellini*: Officina Epithetorum apellatorum et nominum priorum collecta. Wien 1637.; *Philip d’ Outremon*: Pedagogus Christianus. München 1660.

³⁶ *Annus Marianus*. Viennae 1648.; *Annus meditationum cordis*. Romae 1659.; *Diurnum divini amoris*. Romae 1660.

Egyházmegyei Könyvtár birtokában van.³⁷ A munka a könyvlistán nem szerepel, talán még életében továbbadta az új tulajdonos.

Két egymást követő ruszti városplébánosnak is fennmaradt a könyvjegyzéke. A Német-római Birodalomból, Kölnből származó Johann Adolph a Scholte (Solte) az első katolikus plébános a ruszti templom rekatolizációja után (1674. február 5.), aki azután egészen 1683-ban bekövetkezett haláláig a városban működött. Valószínűleg a Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke lehetett, mert 1649-ben Rómában szentelték fel, kánonjogi doktorátusával messze kiemelkedett a korabeli győregyházmegyes papok közül.³⁸ Az összeírt 34 könyv nem túl nagy könyvtárat jelez, de van köztük néhány darab, amely mutatja tulajdonosuk képzettségét.³⁹ Mindenekelőtt Szent Tamás *Summa*-ja, Roberto Bellarmino *Disputationes*-a⁴⁰, illetve Martin Becanus összes műve (*Opera omnia*, Mainz 1630). E két utóbbi munka, a két legjelentősebb katolikus hitvitázó alkotásai azt jelzik, hogy Scholte felkészült arra, hogy protestáns híveit érvekkel győzze meg a katolikus hit igazáról. A ruszti plébános könyvtárában is igen tekintélyes helyett foglaltak el a különböző prédikációs kötetek, legalább tizenegy cím sorolható ebbe a műfajba. Megtalálható közöttük több középkori klasszikus, mint Temesvári Pelbárt *Pomerium*-ja, az erasmista reformerek csoportjába sorolható Friedrich Nausea bécsi püspök *Epitome homiliarum* műve (1576), de megvolt neki a szentéletről Hieronymus de La Nuza spanyol püspök *Homiliae Quadragesimales* című többkötetes alkotása is, és a portugál ferences Philip Diaz elterjedt *Summa praedicantium*-ja (két kötet, Salamanca, 1589), illetve a híres német jezsuita hitszónok, Georg Scherer két prédikációs kötete is. Az újabb irodalmat a már többször említett Matthias Faber jezsuita *Sylva novum concionum* címmel kiadott prédikációs-kötete képviselte. Érdekes módon kánonjogi könyv csupán egyetlen akadt az összeírt könyvek között.⁴¹ Scholte lekipásztori tevékenységét ellenben három kézikönyv is segítette, Jakob Marchantius már többször emlegetett *Hortus pastorum*-át Scholte is beszerezte, de megvolt neki Giovanni Battista Bernardo Possevino *De officio curati* című munkája Andrea Victorelli átdolgozásában (Velece 1628), és rendelkezett még egy *Manulae Parochorum*-mal is (talán a már említett bécsi kiadással). A 34 könyv közül legalább hét német nyelvű volt, köztük egy német Biblia. Scholte képzettsége miatt meglepő, hogy a biblikus irodalom szinte teljes mértékben hiányzott az összeírt könyvek közül.

A török bécsi támadása évében elhunyt Scholte utóda Sennyey Sándor Ferenc (1653-1706) lett, aki a régi Vas megyei nemes család, a Sennyeyek sarja volt. Sennyey egyházi pályáját nem világi papként kezdte, hanem jezsuitaként. Tíz évet töltött el a rend tagjaként, amelybe 1670-ben Leobenben lépett be. A rendi kata-

³⁷ *Vásárhelyi Judit*: A győri székesegyházi könyvtár possessorai. MKSz 96 (1980) 117–130, 230–263, 325–349, idézett könyv: 259.

³⁸ ALB II/1. 485.

³⁹ Lesestoffe in Westungarn. II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó 1535-1740. Hrsg. Tibor Grüll – Katalin Kevházi – Károly Kokas et al. Szeged 1996. 136–137.

⁴⁰ *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus haereticos*. I–III. Ingolstadt 1586–1593.

⁴¹ *Thomas de Thomasettis*: Flores legum cum suis exceptionibus et declarationibus. Venetiis 1637.

lógus szerint a pozsonyi, soproni és trencsényi rendi gimnáziumokban tanított, illetve 1674–1676 között Bécsben elvégezte a filozófiai kurzust, majd 1680–1681-ben Nagyszombatban teológiai tanulmányokat folytatott. 1680. december 19-én egészségi okokra hivatkozva kilépett a rendből.⁴² A nagyszombati egyetem matrikulája szerint 1681-ben a másodévet végezte teológiából.⁴³ Valószínűleg tanulmányai elvégzése után azonnal Rusztra került (1684), ahol egészen 1706-ban bekövetkezett haláláig működött. Ruszti működéséről egyelőre nem sok tudható, 1687-ben a rózsafüzér-társulat megalapítója.⁴⁴ A templomra jelentős összeget, 1000 Ft-nyi alapítványt hagyott hátra.

Sennyey hagyatékában 63 db könyvet írtak össze. A könyveknek tekintélyes része, legalább a fele prédikációs munka volt, amelyek között kor több ismert szerzője volt jelen (Alessandro Calamato, Heinrich Engelgrave, Augustinus Paoletti, Hieronymus Baptista de La Nusa). A szerzők többsége azonban kortárs bajor és osztrák szerző, mint az ágostonos remete Abraham a Sancta Clara, vagy a Ruszthoz közeli Trauttmansdorf plébánosa, Sebastian Penzinger, Christoph Selhammer, Marcellian Dalhover, vagy a népies barokk prédikációról híres Andreas Strobl, Lorenz Lemmer. A prédikációs kötetek többsége ennek megfelelően német nyelvű volt, ami nem csoda, hiszen a ruszti egyházközség szinte kivétel nélkül német ajkú hívekből állt. Nagy számuk arra utal, hogy Sennyey nagyon komolyan vette igehirdetési kötelezettségét. Nem lehetetlen azonban, hogy a könyveket nem pusztán érdeklődésből szerezte be, hanem azért is, mert a német nyelvű prédikálás komoly kihívás elé állította őt. Sennyei könyvgyűjteménye meglepően színes a szerzők rendi hovatartozását illetően, néhány jezsuita szerző mellett (pl. Heinrich Engelgrave) találunk itt paulánust (Vitus Faber), domonkost (Thomas Fersellinus), ágostonos remetét (Augustinus Paoletti) és ágostonos kanonokot (Augustinus Wailendtaler). A könyvek többsége friss beszerzés, nem egy közülük csak az 1690-es években látott napvilágot.

Érdekes módon skolasztikus teológiai alkotást nem találunk a könyvek között, hiányoznak a szokásos morálteológiai kompendiumok, lelkipásztori kézikönyvek is, egyetlen munka kivétel ez alól: Jakob Marchantius már jól ismert Hortus pastoruma a ruszti plébános polcáról sem hiányzott. A bibliamagyarázat csoportja is nagyon szerény, egy konkordancia mellett csupán Káldi György fordításában megjelent magyar nyelvű Biblia (Bécs 1626) sorolható ide. A lelki irodalom száma sem túl magas, a legismertebb Nicolaus Avancinus számtalan kiadást megért, még a 20. században is kiadott *Vitae et doctrina Jesu Christi ex quatuor evangelisti* című munkája (Bécs, 1665) volt. A bécsi jezsuita művének jelenléte egy volt jezsuita könyvtárában nem meglepő. Nem volt túl nagyszámú a magyarországi vonatkozású könyvek csoportja sem. A már említett magyar nyelvű biblián kívül a listán szerepelt Tarnóczy István jezsuita Szent László életrajza,⁴⁵ Landor László Csepel-

⁴² LUKÁCS: Catalogus generalis III. 1534.

⁴³ Kádár Zsófia – Kiss Beáta – Póka Ágnes: A nagyszombati egyetem Hittudományi Karának hallgatósága 1635–1773. Bp. 2011. 1046. sz.

⁴⁴ ALB II/1. 485.

⁴⁵ Tarnóczy István: Rex admirabilis, sive vita Sancti Ladislai... Viennae 1681, 1683.

lényi György pálos vértanúról írt életrajza,⁴⁶ továbbá Esterházy Pál *Via lactea* cím alatt megjelent munkája.⁴⁷ A nem egyházi tárgyú könyvek csoportja még szerényebb, egy nehezen azonosítható „*cantilenae Gallicae*” és egy „*De secretario Francois*” sorolható legfeljebb ide.

Az egyházmegye papságának jól képzett és jól javadalmazott rétegéhez tartozott Francesco Orsolini (†1700) kismartoni várplébános és soproni esperes. Személyéről kevés információ áll rendelkezésre. A híres Orsolini építészcsalád tagja, a Nyugat-Magyarországon is sokat dolgozó Pietro Orsolini fia, aki minden jel szerint magas képzettséggel rendelkezett, hisz Esterházy Pál fiai nevelőjeként is működött egy időben.⁴⁸ A hagyatékában megmaradt könyvek az ő esetében egy egész élet gyűjtését képviselhetik. Erre utal, hogy néhány munka még gimnáziumi tanulmányai idejéből származik, pl. Smetius *Prosodiája*, egy kéziratos rhetorica és egy dialectica. Melancthon neve pedig inkább utal a jeles protestáns teológus görög nyelvtanára, mintsem valamely vallási munkájára. Elég hiányos a „*Sacra Scriptura*” csoport Orsolini esetében is, csupán egy olasz evangéliumos könyv sorolható ide, illetve Joannes Tirini és Justus Lamberg bibliakommentárja. A prédikációs irodalomban már nem az 1650-es évek sztárjai szerepelnek, kivéve Osorius és az igen elterjedt «*Dormi secure*» egyik kiadását, hanem új nevek bukkanak fel, mint pl. Joannes Bucellini és Henrik Engelgrave neve. Komoly képzettségre utal Paulus Laymann, Tamburini, Martin Becanus és Ambrus Penalosa nevének felbukkanása, akik morálteológia és a hitvita terén alkottak fontos munkákat. Hogy lépést tartott a lelkeségi irodalom modern szerzőivel, azt a Troncelius név alatt rejtőző Zacharias Trinckel neve jelzi, akinek legismertebb műve az ignáci lelkigyakorlatok kommentárja (*Exercitia spiritualia*). Esperesi munkája során jó hasznát vehette az összeírásban szereplő két jogi munkának (*Collegium universi juris canonici, Corpus juris canonici*). Egyéni érdeklődést jelez több történeti munka felbukkanása, így a Buda ostromáról szóló röpirat, illetve egy közelebről nem részletezett olasz történet összeírása. A könyvek között két magyar munka is szerepel, amelyek közül az egyik Balásfy Tamás *Csepregi iskolája*, a másik egy magyar nyelvtan (*Grammatica linguae Hungaricae*).

A középréteg felső részéhez tartozott Szenttamásy Máté, aki csornai prépostként és választott erdélyi püspökként halt meg 1676-ban. Az ő könyvhagyatékának tárgyalását ebben a környezetben az a tény indokolja, hogy pályája első szakaszában plébánosként működött (1642-1653).⁴⁹ Szenttamásy a Pazmaneum növendékeként végzett, feltehetőleg 1637 és 1642 között folytatott tanulmányai során úgy tűnik, hogy csak a morális kurzust végezte el, vagy legfeljebb a két első évet a négyéves kurzusból. A hagyatékban 42 kötetet írtak össze, ezzel a legkisebbet a fentebb elemzett könyvtárak közül. Szemlátomást itt is egy egész élet gyűjtésével állunk szemben, az első felvett cím mögött egy diákkorból származó filozófia jegyzet áll-

⁴⁶ Landor László: *Ovis in medio luporum*. . . Viennae 1691.

⁴⁷ Esterházy Pál: *Via lactea ad caelum ducens*. Viennae 1691 (RMK III/2. 3674).

⁴⁸ Személyére és könyvtárára lásd még a kötet Francesco Orsolini kismartoni várplébános hagyatéki leltára című fejezetét a hagyatéki leltár, benne a könyvlista közzétételével!

⁴⁹ Személyére lásd a kötet vonatkozó fejezetét, amelynek függelékében közlöm az alább ismertetett könyvlistát is, amely Szenttamásy csornai ingóságainak összeírásában található (MNL OL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 25).

hat (*Liber Tractatus in universam Philosophiam*). A csekély terjedelem ellenére sokoldalú könyvtárral van dolgunk, amelyben megvolt a Szentírás latin és magyar változata, breviarium, rituale, ez utóbbi feltehetőleg az 1636-ban vagy 1666-ban megjelent győri rituale egyik kiadása volt, voltak imakönyvek, köztük a késő középkor közkedvelt Hortulus Animae-ja, és más lelkiségi irodalom (Luis de Granada). Érdekes módon prédikációs könyve nem volt sok Szenthamásynak, csupán a többször emlegetett Matthias Faber a XVII. század középső harmadában igen elterjedt munkáiból rendelkezett több kötettel. A prédikáció helyett, Sennyeytől eltérően a csornai prépost viszont érdeklődést tanúsított a szentírás-magyarázat iránt, Jakobus Tirinus (1580–1636) holland jezsuita elterjedt szentírás-magyarázata mellett több kötet is ebbe a csoportba sorolható az összeírásban szereplő művek közül (*Expositiones Evangelii, In Evangeliae Expositio, In Michaellem (!) Prophaetam expositio*). Mindennapi plébánosi működésében lehetett segítségére a spanyol jezsuita Franciscus Toletus (†1596) sok kiadást megért *Instructio sacerdotum*-ja, illetve Jacobus Marcantius (Jacques Marchant) népszerű *Hortus pastorum*-a. Egyéni érdeklődésre vall, hogy az összeírt könyvek között több történeti munka is akadt, az antik Diodorus Siculus és Josephus Flavius mellett a kortörténész Laurentius Surius egyik műve, sőt megvolt neki Antonio Bonfini *Decades*-ának egyik példánya is. A Szombathelyen működő domonkosok széleskörű kapcsolatrendszerének, vagy inkább kapcsolatépítési erőfeszítésének tudható be valószínűleg, hogy a csornai prépost szolid könyvtárába is jutott egy példány Sigismundus Ferrari domonkos rendtörténeti munkájából (*De rebus Hungariae*, Bécs 1637). Nem tudni, hogy Justus Lipsius *De Constantia*-ról írt műve, a neosztoikus tanítás egyik alapmunkája latinul vagy Laskai János magyar fordításában volt-e meg neki (Debrecen, 1641). Az erősen protestáns környezetnek tudható be, hogy három eretnek munka is akadt a könyvhagyatékban, köztük Bornemissza Péter *Cantiones funebres* cím alatt felvett műve, amely talán az 1582-ben megjelent énekeskönyvvel azonos (*Énekek három rendben*).

Nem teljes könyvtár, mégis érdemes röviden megemlíteni azt a könyvadományt, amelyet Matthias Markl (1649–1725) kismartoni városplébános tett az általa 1724-ben alapított kismartoni plébániatemplomhoz kapcsolódó beneficium javára.⁵⁰ Kismarton városa és környéke vallási életében hosszú időn át fontos szerepet játszó, azt jelentősen alakító Markl a rózsafüzér áhítatosság gondozására alapította magánvagyonából azt a javadalmat, amelyet ingó és ingatlan javak mellett könyvekkel is ellátott. A javadalmas fő feladata a napi misemondáson túl az volt, hogy a délutáni vásár- és ünnepnapra szentmise előtt rövid szentbeszédet tartson, majd a hívekkel közösen elimádkozza a rózsafüzért. Kötelezettségének megfelelően az alapítótól olyan könyveket kapott, amelyek részint a rózsafüzér áhítatossághoz kapcsolódtak (négy darab), illetve többségükben a prédikálást segítették elő. A 44 könyvből ez utóbbi csoportba legalább 26 darab sorolható, köztük olyan szer-

⁵⁰ Markl életére: MOHL: Jeles papok 76–109. – Az alapítvány ismertetése: uo. 99–100. – Az adománylevél tartalmazta az adományok, köztük a könyvek tételes listáját, amelyek ily módon a Királyi könyvekbe is bekerültek. MNL OL A 57 vol. 34. pag. 638–646. – Markl működéséről és az alapításról lásd még: *Rudolf Sobotka*: Geschichte des Stadtpfarre zum Heiligen Martin in Eisenstadt. Phil. Diss. Eisenstadt 1955. 135–152, + Anhang 2a (az alapítólevél közlése).

zók, mint a korábban már megismert Heinrich Engelgrave, Sebastian Penzinger, akik több művel is jelen vannak, illetve néhány új szerző, mint a délnémet térségben rendkívül népszerű Mária-éneket szerző kapucinus Prokop vom Templin (Procopius Templiensis). A könyvek harmadik egységét a lelki épülést szolgáló munkák alkotják, köztük a lelkeségi irodalom egyik kulcsszerzőjének számító spanyol Ludovicus de Ponte (Luis de la Puente) egyik közelebbről meg nem nevezett alkotása. A 44. tételt alkotó „*Novum Missale*” tételt nem kell külön magyarázni. Az elajándékozott 44 kötet nyilván csak egy részét alkotta Matthias Markl könyveinek, mennyisége azonban már így is tiszteletet parancsoló, és birtokosukat a könyvtárral rendelkező papok élcsoportjába emeli. A lelkeségi irodalom jelenléte egy hivatását mélyen átélő papot sejtet. A könyvekből jól látható, hogy Markl elsősorban a délnémet-ausztriai térség könyvterméséből merített, innen szerezte be a friss munkákat.

Igazi plébánosi könyvjegyzék csupán egyetlen ismert számomra. 1711-ben a súlyos kihágásokat elkövető Martin Iwanschitz mannersdorfi plébános ingóságait Keresztély Ágost püspök utasítására Johann Friedrich Oelsen mosoni esperes lefoglalta. Sajnos a mannersdorfi uradalom területéről származó Iwanschitzról nem lehet tudni, hogy hol tanult, csupán annyi derül ki egy későbbi vizitációs jegyzőkönyvből, hogy morális tanulmányokat folytatott, és 1703 körül szentelték pappá, a vizsgálat idején harminc év körül volt.⁵¹

Az 1075 Ft 27 krajcárra becsült ingóságok között 5 Ft értékben huszonkét darab könyvet is összeírtak.⁵² A könyvek között nagyjából minden megtalálható volt, amire egy plébánosnak szüksége lehetett. A *Vulgata* V. Sixtus-féle kiadása és a breviáriumot kiváltó diurnale mellett több olyan munkával rendelkezett, amely megkönnyítette egy lelkipásztor mindennapi munkáját. Volt neki egy a vallás és a mindennapi élet minden területére kiterjedő katekizmusa,⁵³ a pestis idején történő szentségkiszolgáltatást szabályozó munka,⁵⁴ felszentelés előtti vizsgára felkészítő könyv.⁵⁵ Rendelkezett továbbá egy olyan munkával, amely azokat az egyházi jogi rendelkezéseket foglalta magába, amely egy plébános számára fontosak lehettek.⁵⁶ Szemlátomást Iwanschitz sem érdeklődött a szentírás-magyarázat után, ilyen könyvvel nem rendelkezett, ahogy a lelki épülést szolgáló irodalom is legfeljebb a nem azonosított négy cím között gyanítható. A prédikáció fontosságát jelzi, hogy a huszonkét könyvnek legalább a fele prédikációs kötet volt. Egy réginek minősített kötetet leszámítva (postilla antiqua) kortárs szerzők viszonylag új alkotásairól van szó, bár szerepel közöttük a XVII. század középső időszakának klaszikusa, Matthias Faber is két kötettel. A már megismert Sebastian Heinrich Penzinger trauttmansdorffi plébános katekizmusa mellett két további kötettel is képviselteti magát. A történész vélekedése szerint jól összeállított könyvtár keveset

⁵¹ Személyére lásd a kötetben 1711-es mannersdorfi felmentéséről írt fejezetet.

⁵² A vizsgálat iratai: GYEL GyPL Keresztély Ágost iratai VIII. köt., pag. 827–1026. – A könyvek összeírását lásd a Martinus Iwanschitzról írott fejezet függelékében!

⁵³ *Sebastianus Heinrich Penzinger*: Gute Ordnung. Bécs 1696.

⁵⁴ *Joannes Chapeville*: Tractatus de necessitate et modo ministrandi sacramenta temporis pestis. Salzburg 1681.

⁵⁵ ROTARIUS: Apparatus interrogationum et responsionum.

⁵⁶ *Ferdinand Hauckl*: Epinomia hodierno parochorum usui serviens. Viennae 1653.

lehetett használatban, mert a mannersdorfi hívek kifogásolták papjuk szentségki-
szolgáltatási gyakorlatát éppúgy, mint hanyagságát a prédikálás terén.

Sajnos egyelőre nagyon kevés olyan kötet ismert, amely egykor alsópap tu-
lajdonában volt. A győri püspöki könyvtár kötetei közé sorolt győri székesegyházi
könyvtárban található néhány ilyen könyv.⁵⁷ Caesarius Baronius oratoriánus szer-
zetes monumentális egyháztörténeti munkájának (*Annales*, München 1600) egyik
kötete előbb Joannes Rorác kímle plébános (1677), majd Pathay Zsigmond páli
plébános („plebanus Paliensis in Insula Rabo”) tulajdonába került.⁵⁸ Ez azt mu-
tatja, hogy a könyvek időnként egyes személyek között is úton voltak. Gregorius
Caelius Énekek énekéhez írott kommentárja (Bécs 1681) a pazmanista Dusich Má-
tyás tulajdonában volt, aki 1663 és 1680 között Nyéken plébános, majd Győrbe
került karkáplánnak, végül ugyanott 1688 és 1699 között kanonok.⁵⁹ Ugyancsak az
övé volt Gualterius *Tabula chronographica status ecclesiae* (Lyon 1616) című mun-
kája, amelyet a bejegyzés szerint 1669. július 14-én a nyéki Rauch István kapott
meg. Kaleschiák Péter tulajdonában volt egy *Corpus juris civilis* (1590), amelyhez
soproni káplán korábban jutott (1666).⁶⁰ Tarródy János már győri kanonok volt,
amikor egyik bécsi útja során 1702-ben megvásárolta Heinrich Sponde (Sponda-
nus) *Annales*-ét, amely az oratoriánus Caesar Baronius nagy egyháztörténetének
kiegészítését tartalmazta (Köln 1640).⁶¹

Nem tanulság nélküli a plébániakönyvtárak és az ismert magánkönyvtárak
anyagának összevetése a plébánosoktól megkövetelt könyvek listájával, illetve a
nekik készült „ajánlólistával”. Az 1638-as nagyszombati tartományi zsinatra ké-
szült lelképásztori vizsga tervezetében olvashatunk a papi működéshez megköve-
telt könyvekről, amelyek között első helyen említi a misszálét, a breviáriumot és a
„*Biblia Sacra approbata*”-t, azaz a Biblia egyházi felsőbbség által elfogadott kiadá-
sát.⁶² Fontosnak tartja továbbá, hogy a plébános birtokában legyen katekizmus,
vagy a római katekizmus (1566), vagy Canisius katekizmusa. Álljon ott a polcán
a magyar zsinatok határozatainak nyomtatott példánya. Legyen a birtokában ri-
tuale, és valamely, a mindennapi munkában használatos *Casus conscientiae*: vagy
Toletus, vagy Navarrus munkája.⁶³ Ezen kívül tanácsolja még néhány prédikációs
kötet beszerzését.

A 1675-ben Nagyszombatban név nélkül kiadott Manuale parochorum⁶⁴ aján-
lólistája a Szentírással kezdődik, a papi méltóságról szóló könyvekkel folytatódik
(Szent Anzelm: *Liber sacerdotalis*, Szent Dénes: *Substantica sacerdotum*). A biblia-
kommentárok közül a korban igen elterjedt Cornelius a Lapide (1567–1637) jezsuita
exegéta által írt kommentárokat, és a ma már kevésbé ismert, szintén jezsuita Em-

⁵⁷ A székesegyházi könyvtárról: VÁSÁRHELYI: A győri székesegyházi könyvtár possessorai.

⁵⁸ VÁSÁRHELYI: A győri székesegyházi könyvtár possessorai 339, 340.

⁵⁹ VÁSÁRHELYI: A győri székesegyházi könyvtár possessorai 247.– Személyére: BEDY: A győri
székeskáptalan 160.

⁶⁰ VÁSÁRHELYI: A győri székesegyházi könyvtár possessorai 250.

⁶¹ VÁSÁRHELYI: A győri székesegyházi könyvtár possessorai 259.

⁶² A tervezet kiadása: PÉTERFFY: Sacra Concilia II. 436f.

⁶³ *Martinus Navarrus*: Summa casuum casus conscientiae. Kiadásai: Köln 1614 és Velence 1614.;
Franciscus Toletus: Manuale confessoriorum. Kiadásai: Antwerpen 1575., Köln 1579.

⁶⁴ Manuale parochorum. Tyrnaviae 1675. 33–34 (RMK II. 1371).

manuel Sa (Saa) (1530–1596) műveit ajánlotta.⁶⁵ A prédikációs irodalomból Matthias Fabert (1586–1653) nevezte meg, aki előbb az ingolstadti egyetemen tanított mint világi pap, majd 1637-ben Bécsben a jezsuita rend tagja lett, és akinek a prédikációi ebben a korban rendkívüli népszerűségnek örvendtek.⁶⁶ A kazuisták közül Franciscus Toletus (1532–1596), Petrus Bessaëus (Besse) (1557–1639) műveit, végül a theatinus Antoninus Diana (1585–1663) Antwerpenben kiadott *Compendium*-át ajánlotta.⁶⁷ Sokféleképpen használhatónak mondja a *Manuale parochorum* szerzője Jacob Marchantius és Giovanni Battista Bernardo Possevino munkáit, a trienti zsinat határozatait, a tiltott könyvek jegyzékét, a zsinat katekizmusának számító *Cathechismus Romanus*-t, valamint Antonius Dauroltius (1554–1614) belga jezsuita *Cathechismus historialis* című munkáját.⁶⁸ A kegyességi irodalom alkotásai közül Kempis Tamást (1379–1471), nyilván a Krisztus követését, Ludovicus de Ponte (1554–1624) *Meditationes*-át⁶⁹ és Hieronymus Drexel (1581–1638) munkáit ajánlotta.

A fentebb bemutatott könyvtárak és a lista összevetése azt mutatja, hogy a győri egyházmegye papjai kivétel nélkül rendelkeztek a Bibliával, a latin Vulgata mellett általában anyanyelvük szerint beszerzett német vagy magyar fordítással is. Az előírt missale és rituale azonban úgy látszik, hogy nem szerepelt könyvek között, de ezek hiánya nem okozott gondot, mert általában megtalálták őket templomuk szerkönyvei között. A bibliamagyarázatok csoportja, mint láttuk, fölöttébb szegényes volt. Ennek magyarázata nem lehetett más, mint hogy a morális kurzus anyagában a szentírástudomány nem volt kellő súllyal képviselve, így csak kevesekben ébredt érdeklődés iránta. Úgy tűnik, hogy katekizmussal való ellátottságuk is hagyott maga után némi kívánnivalót. A kazuista kézikönyvekkel való felszereltségük már jobb volt, bár az ajánlott Toletus mint szerző csupán egy plébánia (Nyék 1651) és egy magánkönyvtárban (Szenttamásy Máté) bukkan fel. Igen elterjedt szerző volt Jakob Marchantius, akinek művei szemlátomást nagy hatást fejtettek ki, és enciklopédikus jellegüknél fogva jól használhatók voltak a mindennapi lelkipásztori működés során. A *Hortus pastorum*, mint teljes címe is mutatja, a hitélet szinte egészét feldolgozta, és egyforma segítséget nyújtott a prédikációkészítésben, a katekizmusoktatásban, a hitvitákban és a különböző lelkiismereti kérdésekben is. A munka függelékei pedig a papi élet különböző kérdéseiben nyújtottak hasznos iránymutatást. A lelki épülést szolgáló munkákat író szerzők közül Hieronymus Drexel csupán Zichy Györgynél bukkan fel, Ludovicus de Ponte Mathias Markl késői könyvtárában van jelen. Meglepő, hogy a katolikus világban rendkívül népszerű, mai is sokat forgatott Kempis Tamás egyáltalában nem szerepel a könyvek

⁶⁵ Cornelius a Lapide leuveni exegéta professzor apolitikus él nélküli kommentárjai hallatlan népszerűségnek örvendtek és még a 19. században is kiadták őket. – Talán Emmanuel Sa jegyzetekkel megjelentetett Szentírás kiadására gondolt (Antwerpen 1624).

⁶⁶ Művei közül a két legelterjedtebb: *Concionum opus tripartitum* (Ingolstadt 1631–1634), *Auctarium* (Grác 1646).

⁶⁷ Valószínűleg Antonius Diana *Resolutiones casuum* (Antwerpen 1651) című művére gondolt a szerző.

⁶⁸ *Antonius Dauroltius: Flores Exemplorum sive Cathedismus historialis. Antverpiae 1616.*

⁶⁹ *Ludovicus de Ponte: Meditationes de los Myterios de nuestra S. Fe. I–VI. Valladolid 1604.* – A munka utoljára az 1930-as években jelent meg.

között. A legerősebb csoportot a prédikációs irodalom képviseli. Ahogy az már jelzésre került, mindez a prédikáció fontosságát húzza alá. Az ajánlott szerzők közül kiemelkedik Matthias Faber népszerűségével, munkái számos példányban forogtak az egyházmegye területén.

Egyes könyvek elterjedtsége mögött talán nem egyéni érdeklődés, vagy valami hallatlan népszerűség húzódik meg, hanem prózaibb ok. A 18. század középső harmadában a bécsi Pazmaneum esetében bevett gyakorlat volt, hogy a frissen felszentelt, plébániára induló papok szemináriumuktól szellemi útravalót is kaptak néhány nekik ajándékozott könyv formájában. A számadások szerint ekkoriban rendszerint a távozó egy latin *Bibliát*, Matthias Faber valamely prédikációs kötetét (*Auctarium*), továbbá Paul Layman igen elterjedt *Theologia moralis*-át kapta.⁷⁰ Amennyiben korábban is élt ez a gyakorlat, az bizonyos munkák általános elterjedtségét jól magyarázza, egyben rávilágít arra is, hogy milyen eszközök segítettek a katolikus alsópapság egységes gondolkodásának formálásában.

Ha megpróbáljuk a győri egyházmegye könyvhasználatáról fentebb elmondottakat röviden összefoglalni, akkor a legfontosabb megállapítás, hogy az alsópapság könyvkultúráját nagy mértékben meghatározta iskolai képzettsége, amely ekkoriban elsősorban gyakorlati irányultságú teológiai végzettséget jelentett, illetve a ráháruló lelkipásztori feladat. Végzettségük miatt a magasabb teológiai tudományok kérdései iránt csak kevesekben élt érdeklődés.⁷¹ A XVII. századi alsópapság lelkipásztori tevékenységének egyik kulcsterülete a prédikálás, az igehirdetés volt. Ez utóbbi feladat érdekében a plébánosok számos prédikációs kötetet vásároltak. A Nyugat-Magyarországon egyházi körökben használt könyvek többsége a német-római birodalmi katolikus könyvkiadás centrumaiból, Kölnből, Mainzból, Münchenből és természetesen Bécsből és Grazból származott. E nyomdaipari központok azonban nem csupán német-római birodalmi hatást közvetítettek Magyarországra felé, hanem közvetve a belga-németalföldi katolicizmus szellemi teljesítményeit is továbbadták.

⁷⁰ Collegium Pazmanianum (Bécs) levéltára, T/d kötet.

⁷¹ Ez lényeges különbség a XVII. század francia papságával szemben, ahol a tudományos teológiai művek sokkal erősebben vannak jelen, pl. a század végén Szent Tamás Summájának birtoklása meglehetősen elterjedtnek mondható. JULIA: Az olvasás és az ellenreformáció 284–285.

Francesco Orsolini kismartoni várplébános hagyatéki leltára

A kötetben már többször említésre került Francesco Orsolini kismartoni várplébános életéről nagyon keveset tudunk, mindössze a kismartoni várplébánosi tisztségben eltöltött éveiről rendelkezünk számottevő információval. A Thomas Walberger halálával megüresedett hivatalt, amelyet négy évig, a halotti anyakönyvi bejegyzés szerint 1700. június 19-én 44 éves korában bekövetkezett haláláig viselt, 1696 elején foglalhatta el. Személye mégis figyelmet érdemel, ezt a halála után könyveiről és használati tárgyairól felvett hagyatéki leltár, valamint az a tény indokolja, hogy életének utolsó négy esztendejét Magyarország nádorának, Esterházy Pálnak udvari papjaként töltötte el, a nádor és udvara szolgálatába állítva olasz, német és magyar elemekből összetevődő műveltségét.

A tanulmány főszereplőjének édesapja, Pietro Orsolini a sienai származású Orsini vagy Orsolini építészcsalád sarja volt, amelynek több tagja működött Közép-Európában, Ausztriában, Csehországban és Magyarországon.¹ Pietro Orsolini építette Nádasdy Ferenc megbízásából a lékai ágostonos templomot, illetve az ő munkája az 1675 és 1679 között készült kőszegi jezsuita rendház.² Az építész, aki feleségével, Luciával egyetemben 1672 és 1678 között több alkalommal is felbukkan a lékai anyakönyvekben, az ágostonos templom építéséért cserébe Nádasdy Ferentől Lékán négy jobbágytelket kapott adományba annak összes tartozékával együtt. Ezen adomány kapcsán bukkan fel először fia, Francesco, aki 1687-ben tovább ajándékozta az adományt az ágostonosoknak, cserébe szülei lelki üdvéért mondandó miséket kért.³

Orsolini tanulmányairól és előéletéről nem sokat tudunk. Minden bizonnyal azonos azzal a Francesco Orsolino „Italus Mediolanensis” név alatt rejtőzködő személlyel, aki 1683-ban iratkozott be a gráci egyetemre fizika évfolyamra, tehát a filozófiai kurzus második évére. Sajnos arról nincs adat, hogy az egyházi pályához szükséges teológiai képzést ugyancsak Grácban végezte-e, vagy valamely más egyetemre ment tovább.⁴ A következő biztos információ 1692-ből származik, amikor Dvornikovich Mihály váci püspöki perében tanúként hallgatták ki, ekkor Kolonich Lipót győri püspök káplánja volt. A vallomásból kiderül, hogy korábban Esterházy Pál gyermekei mellett nevelőként (praefectus filiorum) működött, e mi-

¹ Közülük pl. Giovanni Battista Orsolini 1636–37-ben Batthyány Ádám megbízásából a német-újvári és a dobrai váron dolgozott. *Koppány Tibor*: 17. századi építészeti megállapodások a Batthyány levéltárból. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár II. Szeged 1990. 143–147.

² *Josef Loibersbeck*: Lockenhaus. BHbl 34 (1974) 32–41, 138–142, 170–187, idézve 172. – *Chernel Kálmán*: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely 1877. 70.

³ MNL OL P 108 Rep. 17. Fasc. C. Nr. 102. et Nb.

⁴ Die Matrikel der Universität Graz. Bearb. von *Johann Andritsch*. Bd. 3. 1663–1710. Graz 1987. 82.

nőségében Budára utazva járt Vácon. Ezek alapján nevelői működése 1686 utáni évekre kellett hogy essen.⁵ Mindenesetre 1696-ban a győri egyházmegye kormányzását átvevő Keresztély Ágost által elrendelt vizitáció Francesco Orsolinit már a kismartoni várplébánián találta.⁶ 1696. június 4-én belépett a Kismarton vidéke papságát összefogó papi egyesületbe, a Pium foedusba, ekkor a várplébánosi tiszttel együtt már a soproni főesperesség esperese is volt, viselte a pesti apáti címet, továbbá a kis- és nagyhöflányi beneficiumok birtokosai is volt.⁷ A vizitáció idején negyvenéves volt. Tanultságáról csupán annyit jegyzett fel az egyházlátogatást végző soproni főesperes, hogy „theologus absolutus”, azaz a papság azon kisebb részéhez tartozott, amely egyetemi tanulmányai során alaposabb teológiai képzést kapott, a négyéves tudományosnak is nevezett kurzust járta végig. Az apáti és a várplébánosi címen túl jövedelme szempontjából nem elhanyagolható, hogy két kisebb javadalomnak is a birtokosa, a nagyhöflányi Szent Radegunda és a kishöflányi Szűz Mária javadalom beneficiátusa.⁸

Várplébánosi tevékenységének súlypontját Esterházy Pál nádor udvarának lelki gondozása jelentette. Plébániája nem tekintett vissza túl nagy múltra, alapítására 1666-ban került sor. Előtte jezsuita misszió működött az Esterházyak udvarában, amely még Pál nádor apjának, Miklósnak a kérésére 1618-ban érkezett az udvarba. A misszióban a rend előírásainak megfelelően két jezsuita tevékenykedett. Tagjai közül elsősorban Hajnal Mátyás neve ismert, de említést érdemel Jászberényi Tamás és Keresztesi István neve is. A misszió a nádor intellektuális igényeinek kielégítésén túl részt vett a család gyermekei és más udvartartásbeli gyermekek oktatásában, továbbá a környék misszionálásában. A misszió Miklós nádor halála után egészen 1666-ig, a plébánia alapításáig működött, az utolsó tizenhét évben javarészt már csak egy szerzetessel, az elzászi származású Johannes Vicariussal. Vicarius a kismartoni misszió tagjaként hunyt el 1666. szeptember 12-én, temetésére a kismartoni ferences kolostorban került sor. Halálával lezárult a harmincnégy éve működő jezsuita misszió tevékenysége, az 1660-ban épült és 1661-ben felszentelt kápolna gondozását világi papok vették át.⁹

Az 1666-ban alapított várplébánia plébánosai közül elsőként Thomas Walberger (Walperger, Boltperger) nevét ismerjük, aki 1672 óta tevékenykedett Pál

⁵ MOLNÁR: Adatok a váci püspökség török kori történetéhez 67, 70.

⁶ BUZÁS: Visitationen IV. 255.

⁷ DÖE „Liber pium foedus continens” fol. 99r. – Apáti címe rejtélyes életében külön rejtély. 1696. II. 5-én I. Lipót elődje, Thomas Walberger titulusát adományozta neki: „Abbatia de Monte Beatae Mariae Virginis” (MNL OL E 229 3. köt. fol. 21 4). Az 1696. X. 3-án végzett vizitáció alkalmával a pesti apáti címet viselte, amely külön adományozásának nincs nyoma.

⁸ A két javadalom alapítása pontosan nem datálható. Együttes adományozásuk nem egyedi, már az előd Thomas Walberger is birtokában volt mindkettőnek. A beneficiumok vonzóerejét a javadalmas házon túl elsősorban szőlők jelentették. Az 1674-es vizitáció szerint a Radegunda-beneficium hat szőlővel, a Szűz Mária beneficium pedig héttel rendelkezett. BUZÁS: Visitationen III. 27, 30. – A beneficiumra lásd még: *Josef Rittsteuer*: Das Grosshöfleiner St. Radegundis-Benefizium. In: Beiträge zur Landeskunde des burgenländischen-westungarischen Raumes. Festschrift für Harald Prickler zum 60. Geburtstag. (BForsch Sonderband XIII) Eisenstadt 1994. 354, 363, 354–363.

⁹ LUKÁCS: Catalogi personarum et officiorum II. 779. – Vicarius elődeihez hasonlóan a grófi gyermekek nevelője is volt, illetve nekrológja szerint Kismarton környékén is misszionált. ELTE EK Kt Ab 145. ff. 21 1–214.

gróf udvarában (sajnos az első plébános kilétét eddig nem sikerült felfedni).¹⁰ A várplébánosnak fizetéseként, ellátásán túl száz forintot rendelt a gróf. Walberger egyúttal a grófi gyermekek nevelője volt, 1675-től pedig a kishöflányi beneficium birtokosa.¹¹ A kegyúr megelégedését jelzi, hogy 1684-ben újabb javadalmat, a nagyhöflányi Szent Radegunda beneficiumot is neki ajándékozta. Nyilván a nádori udvar fényének emelését szolgálta, hogy 1686-tól címzetes pesti apát volt.¹² Egyházi felettesei elismerését mutatja, hogy 1689-től a soproni kerület esperese. Buzgó és tevékeny embert jelez az a tény, hogy átmenetileg Szentgyörgyön (1676–1677), illetve Kishöflányben is pasztorált (1686–1696).¹³ Walberger 1696. január 27-én 52 évesen fejezte be földi pályafutását, a kismartoni ferences templom főoltára előtt helyezték örök nyugalomra.¹⁴

Francesco Orsolini megörökölte Walberger titulusait, így a két beneficiumot és a címzetes pesti apátságot is, sőt soproni esperessé is kinevezték. Tisztségeit haláláig viselte – elhunytát a Pium foedus matrikulájába is bejegyezték.¹⁵ Halálát hosszabb betegeskedés előzhette meg, ezzel magyarázható a hagyatéki eljárás során orvosra és gyógyszerre kifizetett huszonnégy forint és a hagyatéki lejtárban szereplő gyógyszeres ládika.¹⁶ Halála után káplánja, Franciscus Welsler rendezte el az apát temetését és zárta le folyó ügyeit.¹⁷ Temetése és adósságai rendezése összesen 226 forint ötvenöt krajcárt emésztett fel. Jelentősebb mennyiségű kihelyezett pénz, összesen 3120 forint maradt utána, illetve 295 akónyi (eimer) bor. Ez utóbbi –

¹⁰ Az 1674-es vizitációban Thomas Szolper neve szerepel, aki azonban gyanúsán azonos életrajzi adatokkal rendelkezik mint Thomas Walberger. Szolper 1674-ben 30 éves, Waldperger 1680-ban 36 éves. Szolper dalmát származású, Walberger trieszti. Alighanem Szolper név egyszerű elírás vagy másolás hiba a Bolper[ger] név helyett. Buzás: Visitationen III. 74, IV. 26 és 97. – A plébános mellett iskolamester is tevékenykedett.

¹¹ *Adolf Mohl*: Die Anfänge der Schlosspfarre in Eisenstadt. BHbl 4 (1935) 110–111. – A beneficium kegyúri adománya 1675. X. 3-i dátummal történt: MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. C. Nr. 54 et Nb.

¹² A főúri udvarhoz hozzátartoztak a különböző rangú egyházi személyek is, amelyek a lelki szolgálat ellátásán túl arra is alkalmasak voltak, hogy emeljék az udvartartás fényét. Nádasdy Ferenc 1667-ben egyesítette a sárvári plébániát a pápoci perjelséggel, így jött létre a Sárvár-pápoci prépostság. A Nádasdy udvartartás számára a szükséges egyházi szolgálatokat ezzel egy prépost végezte. BÉDY: Pápóc 63. – Sógora példája lebeghetett Esterházy Pál előtt is, amikor megalapította a kismarton-felsővárosi prépostságot 1701. augusztus 21-én (uralkodói jóváhagyására már 1701. VIII. 29-én sor került).

¹³ ALB II/1. 358, 647 és II/2. 890. – Rokona, Santorini Ágoston 1696. április 8-án nyugtázta a meghalt hagyatékának átvételét. MNL OL P 125 Nr. 11252. – Thomas Walberger Lipót nevű testvére is pap volt, 1679-ben Pottendorfon volt plébános, amint húguknak, Katalinnak, Santorini Ágoston feleségének javára tett adományukból kiderül, uo. Nr. 11242. – Walberger a kishöflányi plébániára 1687. VI. 8-án kapott püspöki megerősítést. MOL P 113 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Varia Nr. 7.

¹⁴ MOHL: Die Anfänge der Schlosspfarre 110.

¹⁵ DÖE „Liber pium foedus continens” fol. 321r (A bejegyzés szerint Orsolini ekkor 45 éves volt.)

¹⁶ ALB II/1. 358; MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. C. Nr. 55. Káplánjának, Franciscus Welslernek elszámolása.

¹⁷ Welsler nem sokkal később Fehéregyházára kapott plébánosi kinevezést, e minőségében halt meg 1706. XI. 11-én. DÖE „Liber pium foedus continens” fol. 321r. Vö. még Buzás: Visitation 1713 261.

minden bizonnyal a javadalmak szőlőinek terménye – a nádor rendeletére a kastély pincéjébe került.¹⁸

Nem csupán az adósságok elrendezésére, a kinnlevőségek és a bor összeírására került sor, hanem számba vették az elhunyt apát ingóságait is, így könyveit, személyes tárgyait és az esperesi működésével kapcsolatos legfontosabb iratokat is összeírták.¹⁹

A könyvek sorában a kalendáriumokat nem számítva kilencven kötetet részletesen jegyzékbe foglaltak az összeírók, további huszonkettőt csak szám szerint említettek. Az eredeti iraton két hasábban vette fel az írnok a könyveket. A szűk hely miatt a művek leírása nagyon rövid lett, vagy a szerzőt, vagy csak a cím első két-három szavát tartalmazza.

A viszonylag tekintélyes könyvtárhoz képest szegényes az egyéb ingóságok listája. Az általa lakott három szobában csak a legszükségesebb bútorok álltak (két ágy, asztalok, könyvtartó, térdeplő, ládák). Értéket legfeljebb főpapi gyűrűje, egy kövekkal kirakott kereszt, két aranykanál és az aranyfibulák jelenthettek. Ruhakészlete nem volt túlságosan gazdag, mindössze néhány használt ruhadarab és néhány liturgikus ruha maradt utána. Említésre méltó, mert egyéni ízlésre vall, hogy az összeírt tárgyak között szerepel madárfogásra szolgáló háló, továbbá egy húrjait nélkülöző lant. Az összeírást végzők az elhunyt apát hagyatékában különböző levelek mellett esperesi tevékenységéhez kapcsolódó pecséttel ellátott iratokat is találtak, amelyeket olyan fontosnak véltek, hogy azokat jegyzékbe is foglalták. A huszonkét darab irat alkotja a hagyatéki leltár harmadik részét. Minthogy az esperesek működése során keletkezett iratok többnyire jelentőségüket veszítve egy idő után elkallódtak, nem haszontalan ezen jegyzék ismerete sem.

A vizitációkból tudjuk, hogy az esperesek egyik fontos feladata a kegyúr által kinevezett és a püspök által megerősített lekipásztor hivatalába való bevezetése volt. Az 1713. évi vizitáció alkalmával még két plébánost találtak, akiket Orsolini iktatott be hivatalába.²⁰ Az iratjegyzék azt mutatja, hogy az esperes nem csupán a bevezetés idején, hanem halálozás esetén is fontos szerepet játszott, a meghalt plébános hagyatékának elrendezése az ő feladata volt. Ennek kapcsán kerültek végrendeletek és hagyatéki leltárak Orsolini levelesládájába.

Az esperes feladata volt továbbá, hogy a hozzá tartozó kerületben az összeírásokat elvégezze és a tanúkihallgatásokat lefolytassa, valamint az iratjegyzékben található írások szerint az egyes szerzetesrendekre vonatkozó püspöki rendelkezések felügyelete is. Végezetül az esperesi tevékenységével kapcsolatos dokumentumokon kívül a listába kerültek olyan iratok is, amelyek Orsolini javadalmaira és a várplébániára vonatkoztak. A leltárt készítők az értékesebb dolgokat ládába zárták, és a számvető házába küldték át, míg a kevésbé értékesek egy másik ládában, a plébános szobáiban várták sorsukat. A könyvek a nádor könyvtárába kerültek. Ebben is, mint mindenben a nádor parancsának megfelelően jártak el, aki Eperjerről kelt levelében rendelkezett az apátúr hagyatékáról. Levelében teljes öntudattal jelentette ki azt az egyébként vitatott és az egyház által soha el nem fogadott té-

¹⁸ MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc.C. Nr. 57, Nr. 55, Nr. 62.

¹⁹ MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc.C. Nr. 64. Lásd Függelék!

²⁰ Buzás: Visitation 1713 112 és 146.

telt, hogy a végrendelet nélkül meghalt pap hagyatéka őt mint kegyurat megilleti. Mint írja: „Némely éretlen emberek a magyar Cancellarian akarnak megh kérti a szegén Apatur jószághát, a ki bennünket illet mint Collator és Patronust... a borokat mindenestül azonnal a kismartoni Pinczénkbe vitesd és ottan pecsét alatt tartasd. A minémő könyvek marattak, azokat a bibliotecába köll tenni. A ladak és más afféle mobiliák mind egy szobába pecsét alatt legyenek, csak a képek, a kik a kismartoni házban voltak, maradgyanak a successora számára. Legh főképpen obligatiok és afféle adós levelek jól conserváltassanak, Isten le vévén bennünket mindenekrul teszünk disposition.”²¹

Francesco Orsolini személyiségéről a legtöbbet könyvei árulnak el. A nyolcvanöt mű kilencvenegy kötete, továbbá a nem részletezett huszonkét munka és a kalendáriumok a korban tekintélyes hagyatéknek számítottak. Néhány évtizeddel később a felső-győri esperesi

kerületben végzett vizitáció során feljegyezték az egyes plébánosok által birtokolt könyvek számát is, ez huszonöt és ötven között mozgott.²² Az egyházi hierarchiában Orsolinivel hozzávetőleg egy szinten álló Zichy György soproni plébános 1670-ben kelt hagyatékában pedig hetven könyvet vettek fel az összeírók.²³

Orsolini hagyatéka egy élet gyűjtésének eredménye. Megtalálhatók benne tan-könyvei, Smetius Prosodiája, kéziratós retorika, dialektika. Teológiai képzettségét, tükrözi vissza az, hogy amíg a spekulatív teológia nem képviselteti magát hagyatékában, addig a kor legjobb morális alkotása, Paul Laymann munkája megtalálható benne. A más vallásúakkal való érintkezést jelzi a kontroverzisták csoportja, nála is megvan a kor legnépszerűbb és legtöbbet forgatott alkotása, Martin Becanus munkája, a *Manuale controversiarum*. Mindennapi lelkipásztori működést sejtet a prédikációs kötetek magas száma, a könyvek negyedrésze e csoportba sorolható. Tanulságos a prédikációs kötetek szerzőinek szemrevételezése. A magyar földön is népszerű Engelgrave, Osorius, Paoletti mellett kevésbé ismert szerzők találhatók itt: a domonkos Thomas Buccellini, Vilhelmus Pepini, továbbá Franz Settelin, a kapucinus Prokop von Templin emelhető ki.

Egyházi személy könyvtára elképzelhetetlen konkordancia és bibliakommentár nélkül. Az apát könyvtárában e kívánalomnak a kor egyik legismertebb kommentárja, Jakob Tirini jezsuita munkája tesz eleget. A lelkipásztori munka szükséglete indokolja a szerkönyveket, az egyéni feltöltődést és lelki elmélyülést szolgálják a különböző kegyességi munkák, imakönyvek, Ignatius Trinckel Szent Ignác lelkigyakorlatát feldolgozó műve, Esterházy Pál imakönyve, Pál fiának, Miklósnak a *Vita Christi* című műve, vagy Lundolph de Saxoniának a késő középkorban elterjedt könyve, végül Ludovicus Granatensis XVI. századi alkotása. Esperesi munkájához kapcsolódik két kánonjogi könyv, a valószínűleg Ludwig Engel német bencéstől származó, később olyannyira népszerű *Collegium juris universi canonici*, és egy

²¹ MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc.C. Nr. 61. A nádor levele Georg Wibmer kismartoni provizorhoz 1700. VI. 30. Eperjes.

²² MNL OL Mikrofilmtár 21966. sz. tekercs.

²³ Könyvtártörténeti füzetek II. Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon 1552–1721. Szerk. Monok István. Szeged 1982. 97. – Zichy könyvjegyzékéről lásd még a kötetben az alsópapság könyvbirtoklásáról szóló fejezetet!

kánonkiadás, a *Corpus juris canonici*. Elmaradhatatlan e korban a trienti zsinat kánonjainak kiadása, továbbá egy katekizmus birtoklása, jelen esetben a legelterjedtebb, Canisius kátéjéé.

Orsolini könyvtára a spekulatív teológia elhanyagolásában, a szónoklat és a morális és kazuisztikai alkotások preferálásban követi az átlagos papi könyvtárakat. A győri egyházmegye XVII. századi alsópapságának könyves hagyatékait és a vidék vizitációban megőrzött, plébániakönyvtárait tanulmányozva hasonló arányokat látunk.²⁴ Már egyéni érdeklődést jelez a történeti munkák jelenléte. Általános történeti összefoglalás mellett (*Nucleus historica tripartita*) Itália történetére vonatkozó mű is található a könyvtárban (*Historia italica, Chronologia veneta*). A múlt mellett korának eseményei is foglalkoztatták az apátot. Könyvei között található Buda ostromával foglalkozó munka (*Descriptio obsidionis Budensis*), illetve a saját korában lemondása, majd katolizálása miatt maga körül nagy vihart kavart Krisztina svéd királynő történetét elbeszélő alkotás (*Historia reginae Christinae Suetiarum*).

A munkák többsége latin nyelvű, de akad néhány német is (Settelin prédikációi, Dionysius Luxemburgensis elmékedése). Anyanyelvét, az olaszt is képviseli néhány munka, közelebbi meghatározásuk azért is nehéz, mert az összeírók nem tudhattak olaszul, és a számukra ismeretlen nyelven készült műveket csak általánosságban jegyezték fel, pl. *Conciones italicæ, Italicus liber, Viaggio, Italicus*. Apja foglalkozására és a család művészi hajlamaira azonban nem utal semmi a könyvtárában. A hagyatékban feljegyzett egy csomónyi tervrajz az egyetlen ide-sorolható momentum, esetlegesen az a tény, hogy folyó ügyei rendezése során képmásaiért Laurentius Pock festőnek huszonkét forint harminc krajcárt kellett kifizetni.²⁵

Könyvtárában hungarika is volt. A legrégebbi Balásfy Tamás *Csepregi iskolája* (Pozsony, 1616). A magyar nyelv elsajátítására való törekvését jelzi, hogy megvásárolta Pereszlényi Pál magyar grammatikáját (Nagyszombat, 1682). A magyar egyház előírásaihoz való alkalmazkodást mutatja a magyar szentek officiuma. Patrónusa megélenkülő irodalmi tevékenysége is meglátszik könyvtárán: Esterházy Pál egy litániával és *Via lactea* című művével volt jelen a könyvtárban. Pál nádor fia, a fiatalon elhunyt Esterházy Miklós tinini püspök alkotása, a *Fasciculus piarum et selectarum considerationum seu meditationum* is ott van a polcán, ahogy Esterházy Miklós egykori egyetemi tanulmányainak emléke, egy valószínűleg selyemre nyomtatott tézislap is.²⁶

Végezetül meg kell jegyezni, hogy könyvtárában csekély számban vannak jelen a humanista-reneszánsz időszak alkotásai. Kivételszámba megy Machiavelli neve, de talán itt inkább a *Historiae Florentinae* kereshető, mintsem a Fejedelem, vagy éppen a Fejedelemre írt valamely cáfolat. A reformáció irodalmát egyetlen név, Me-

²⁴ Vargyasi András az alsó-locsmándi kerületet vizitálva tapasztalta a mélyebb teológia, sőt a kontroverzia hiányát. MOL Mikrofilmtár 21965. sz. tekercs.

²⁵ MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc.C. Nr. 56.

²⁶ Esterházy Miklósról (†1695): *Szinnyey József*: Magyar írók élete és művei. I–XIV. Bp. 1891–1914. II. 1459–60.

lanchthoné képviseli. Tekintve a szigorú tiltást, a híres reformátori művek helyett talán itt is inkább valamely tankönyv tétélezhető fel.

Orsolini könyvei a nádor rendelkezései értelmében az Esterházyak könyvtárába kerültek. A könyvek a későbbiekben feltehetőleg az Esterházyak birtokában maradtak, vagy Pál nádor könyveivel együtt a kismartoni ferences kolostorba kerültek.

Függelék

Specificatio librorum pie defuncti domini Orsolini, abbatis arcensis, inventatione mediante, repertorum, ncc non rerum aliarum infranotarum²⁷

1. Jacobus Tirini²⁸
2. Laimon²⁹
3. Tamborillus³⁰
4. Lauretanus³¹
5. Judas Scariotes
6. Henricus Zuezius³²
7. Festivale Buccellini³³

²⁷ Az egyes munkák azonosításánál számos könyvtárkatalógust felhasználtam. Közülük a szegedi könyvesműhely Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez sorozatának 17/1 kötetét forgattam igen nagy haszonnal: Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Sajtó alá rendezte *Farkas Gábor – Monok István – Pozsár Annamária – Varga András*. Szeged 1990 [továbbiakban Adattár 17/1]. Továbbá a zsolnai jezsuita rezidencia kiadatlan könyvjegyzékét: MNL OL P 108 Rep. 65. Nr. 18 [azóta megjelent: Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források. Sajtó alá rendezte *Zvara Edina*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1) Szeged 2001. 383–434.]. Végezetül a linzi kapucinus könyvtár katalógusát kell megemlítenem: Die Bibliothek des Linzer Kapuzinerklosters St. Matthias. Die handschriftliche Katalog von 1731. Unter Mitwirkung von *Johann Voglsam* herausgegeben von *Herbert Paulhart*. Teil 1–3. Linz-Donau 1971. [továbbiakban Linzer Kapuzinersbibliothek]. A szerzők életrajzi adatainak forrása *Christian Gottlob Jöcher*: Allgemeine Gelehrten-Lexikon. 1–4. Bd. Leipzig 1790–1751. Jezsuiták esetében *Backer-Sommervogel*: Bibliothèque de la Compagnie de Jesus I–IX. Bruxelles–Paris 1890–1900. Ha nincs külön jelezve, a megadott nyomdahely és évszám a mű első kiadását jelzi.

²⁸ *Jacobus Tirini SJ* (†1636): Commentarius in Vetus et Novum Testamentum tomis tribus comprehensus. Antwerpen 1632.

²⁹ *Paul Laymann SJ* (†1635): Theologia moralis in V. libros partita. München 1625.

³⁰ *Thomas Tamburinus SJ* (†1675): Methodus expeditae confessionis. Roma 1647 – Tamburini ugyanakkor számos bibliamagyarázat szerzője is.

³¹ Feltehetően *Bernardinus Lauredamus* Sylva rerum moralium c. művének egyik kiadása, vagy talán ugyanezen szerzőtől Cicero leveleihez írott kommentárról van szó.

³² *Henricus Smetius*: Prosodia auctoritate veterum. Lyon 1603.

³³ Nem a neves bencés történész Gabriel Buccellini, sem a kor híres aszketikus írója: Joannes Buccellini, hanem a kevésbé ismert domonkos Thomas Buccellini prédikációs kötetéről van szó. Egyedül a linzi kapucinus könyvtárban találtam munkát tőle: Agnus Dei et gloria Sanctorum: Das ist Lob und Ehren Predigen auf die festag dess jahrs. München 1686.; Linzer Kapuzinersbibliothek D. 131. Lásd még 9. sz. alatt.

8. Agricultura spiritualis³⁴
9. Dominicale Buccellini
10. Collegium universi juris canonici³⁵
11. Dominicale Engelgravi³⁶
12. Pater Cassianus³⁷
13. Adamus Purgkhaber³⁸
14. Enhricus Engelgravi Pars 2'da
15. Historia genealogica Palatino Neoburgico Bavarico praesentata³⁹
16. Dionisius fon Duxenburgk⁴⁰
17. Franciscus Setelini
18. Concilium Tridentinum
19. Franciscus Setelini Pars 3ia
20. Procopius⁴¹
21. Prothocolon, seu Inventarium capellae arcis Kismartoniensis⁴²
22. Schola Csepreghiana hungar(ice)⁴³
23. Institutiones concionatoriae
24. Johannes Eberhardus⁴⁴
25. Epistolae et evangelica, Italico idiomate

³⁴ Magyarországon kevésbé ismert alkotásról van szó. *Franciscus Settelin*: Agricultura spiritualis. Das ist Sonn und Festtags Predigten. Salzburg 1690. (Linzer Kapuzinersbibliothek D. 1144) A több részből álló alkotásból itt csupán három kötet található meg. Lásd még a 17. és 19. szám alatt felvett könyveket!

³⁵ *Ludovicus Engel OSB* (†1674): Collegium universi juris canonici. Salzburg 1671.

³⁶ *Henricus Engelgrave SJ* (†1670): Lux evangelica... in omnes dominicas. Antwerpen 1648. A munka rendkívül elterjedt volt Magyarországon is. Joannes Vicarius pl. 1660-ban a pápai reformátusok között térítve egy feljegyzésében kérte, hogy a kötetet küldjék utána. MNL OL P 125 Nr. 9486, 1660. április 26-i kelettel. Lásd még 14. szám alatt.

³⁷ Johannes Cassianus (†435) két műve évszázadokon keresztül volt a monasztikus szerzetesség alapvető olvasmánya (De institutione coenobiorum, Collationes patrum).

³⁸ *Adam Burgkhaber SJ* (†1687): Centuria selectorum casuum conscientiae. Köln 1631.

³⁹ *Gottfried Ferdinand Buckisch*: Historia genealogica Palatino-Neoburgico-Bavarica... Glatz 1687. Pillanatnyilag a könyvhagyaték egyetlen ismert kötete. Megtalálható MNL OL P 108 Rep. 68. Nr. 10. alatt az Esterházy család más hasonló korú genealógiai könyvei között. Orsolini kenyéradója, Pál nádor intenzíven foglalkozott genealógiával is. A könyvben az alábbi bejegyzés olvasható: „Ex libris Francisci Orsolini.” – Pál genealógiai érdeklődéséről: *Fazekas István*: Esterházy Pál és a család történet. Sz 143 (2009) 4. sz. 905–917.

⁴⁰ Egy munkát sikerült fellelni e név alatt. *Dionysius, Luxemburg Capucinus*: Jahrlche Sechstägige Übung. Dillingen 1687. (Linzer Kapuzinersbibliothek X. 92).

⁴¹ Talán a tekintélyes írói munkássággal rendelkező *Procopius Templiensis* Capuc.: Dominicale triennale. Salzburg 1676. című munkájáról van szó. Magyar katalógusokban ritkán szerepel. Linzer Kapuzinersbibliothek D 992. Lásd továbbá 20. és 50. sz. alatt felvett könyveket.

⁴² Az Esterházy-levéltárban csak egy hozzávetőleg e korból származó inventáriumot sikerült találni. Ma „Specificatio thesauri capellae Kismartoniensis” cím alatt szerepel. Eredeti címe áthúzva: „Inventarium sacristiae capellae Kismartoniensis seu rerum materialium in eodem capella existentium et repertorium”. MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. C. Nr. 75 et A.

⁴³ *Balásfi Tamás*: Csepreghy iskola. Pozsony 1616. (RMK I. 467).

⁴⁴ Talán *Johannes Eberhardus*: Morientium et mortuorum theatrum. Herbipoli 1688. Szerepel a zsolnai jezsuiták katalógusában Conc. 31. szám alatt. MNL OL P 108 Rep. 65. Nr. 18.

26. Discursus praedicabiles Augustini Pauleti⁴⁵
27. Conciones quadragesimales
28. Sermones dominicales Vilhelmi Petini⁴⁶
29. Faustinus Vicinianus
30. Pastorale ad usum Romanum⁴⁷
31. Concilium Ephesinum
32. Italicus liber lectu
33. Conciones Italicae
34. Philosophia polemica
35. Descriptio obsidionis Budensis⁴⁸
36. Litaniae B(eatae) M(ariae)V(irginis)⁴⁹
37. Censura Orientalis⁵⁰
38. Ignacius Cautinus⁵¹
39. Historiae reginae Christianae Sueciarum
40. Didacus Nissenus⁵²
41. Ambrosius de Penalosa⁵³
42. Prochopius. Thomus 2dus
43. Nucleus historicus tripartitus⁵⁴
44. Historiae sanctorum⁵⁵
45. Ignacius Trenchelius⁵⁶
46. Vita imperatoris, Caroli quinti
47. Concordantiae Bibliorum

⁴⁵ *Augustinus Paoletti Ord. S. Aug. Eremit.* (†1699): Discursus praedicabiles. Köln 1662. Három részes népszerű prédikációs gyűjtemény valamelyik kötete. Valószínűleg a következő szám is ide tartozik.

⁴⁶ Talán azonos Guilelmus Pepini (†1531–1532) domonkos szónokkal, akinek a XVI. század folyamán többször is kiadták prédikációit. Pl. Sermonum dominical[ium] aestival[ium] Pars. Velence 1591., ill. Conciones dominicales. Köln 1610. Előbbire Adattár 17/1. 168, ahol több munkája is szerepel, utóbbira Linzer Kapuzinersbibliothek D 941.

⁴⁷ Pastorale ad usum Rumanum... Passaviensi dioecesi... 1608. Lásd még 85. sz. alatt is!

⁴⁸ Talán azonos az Apponyi-gyűjtemény „Description historique de la glorieuse conquete de la vilié de Buda... Cologne 1686” cím alatt szereplő munkájával, vagy annak latin változatával. APPONYI: Hungarica 1249. sz.

⁴⁹ *Esterházy Pák* Lytaniae. Ad Beatam Virginem... Bécs 1697. RMK III/2. 4029.

⁵⁰ Stanislav Socolovius krakkói kanonok (†1619) munkája: Censura orientalis ecclesiae de haereticorum dogmatibus. Dilingae 1582.

⁵¹ Ignatius Coutinus O. Praed. valamely prédikációs munkája. Együttes kiadásuk: Mariale, sanctorale et quadragesimale. Brüsszel 1652.

⁵² Hazai jezsuita könyvtárakban Didacus Nissenus (†1656) spanyol bazilita apát munkáinak 1650-es négy kötetes, Münchenben megjelent összkiadása volt közkeletű, amely beszédek, elmélkedéseket és más aszketikus jellegű munkákat tartalmazott.

⁵³ Ambrosius de Penalosa SJ (†1656) két munkája közül lehet választani: Opus egregium de Christi et Spiritus Sancti Divinitate. Bécs 1635. és Vindiciae Deiparae Virginis de peccato originali. Antwerpen 1650.

⁵⁴ Talán *Godofredus Ferdinandus*: Nucleus historicus bipartitus. Bécs 1692. munkájának átdolgozása.

⁵⁵ *Georgius Witzel* (†1577): Historiae de sanctis. Bazel 1587. E munka Historiae sanctorum cím alatt is megjelent. Adattár 17/1 233.

⁵⁶ *Ignacius Trinckel SJ* (†1665): Major Dei gloria, finis ultimus, imo unius veri socii Jesu per Exercitia spiritualis S. P. Ignatii de Loiola. Bécs 1660.

48. Corpus juris canonici⁵⁷
49. Vita Christi⁵⁸
50. Dominicale triennale patris Procopi
51. Conciones manuscriptae
52. Joannes Frailingk⁵⁹
53. Rhetorica manuscripta
54. Historia Italica⁶⁰
55. Petrus Canisius⁶¹
56. Nucleus, continens benedictiones⁶²
57. Ars semper gaudendi⁶³
58. Justus Lanspergius⁶⁴
59. Cronologia Veneta
60. Philippus Melanthon
61. Instructio sodalium⁶⁵
62. Disquisitiones magicae⁶⁶
63. Georgius Tengelius⁶⁷
64. Joannes Usorius⁶⁸
65. Libellus precationum
66. Item libellus precationum
67. Meteora rationibus etc.
68. Literae de complemente simplici Italicae
69. Via lactea⁶⁹
70. Utilissima cautela tempore pestis⁷⁰

⁵⁷ Talán: Corpus juris canonici. Róma 1582.

⁵⁸ E név alatt három közkeletű mű is szóba jöhet, a középkori misztikus karthausi Ludolphus de Saxonia (†1377) műve, a XVI. századból a domonkos Ludovicus Granatensis munkája, illetve esetleg a XVII. századból Nicolaus Avancinus a maga korában rendkívül elterjedt Vita et doctrina Jesu Christi (Bécs 1665., Nagyszombat 1679) c. műve.

⁵⁹ Egyetlen magyarországi előfordulást találtam: *Johannes Freylinck O. Praed.: Vita Abrahae*. Krakkó 1650. Adattár 17/1. 252.

⁶⁰ Talán a humanista Francesco Guiccardini *Historia d' Italia* c. népszerű munkájának egyik kiadása.

⁶¹ Előszőr 1555-ben *Summa doctrinae christinae* címmel megjelent katekizmusának számtalan kiadása közül az egyik. Átdolgozva *Cathecismus minor*. Köln 1558.

⁶² *Nucleus continens benedictiones rerum*. Kiad. Konstanz 1660., Linz 1666., 1679. (Linzer Kapuziner Bibliothek ff. 1 34–36. sz. alatt).

⁶³ *Ars semper gaudendi*. Tynnaviae 1676. A zsolnai jezsuita könyvtárban Asc. 30. alatt szerepel. MNL OL P 108 Rep. 65. Nr. 18. 1726-ban újra megjelent Nagyszombatban.

⁶⁴ Johannes Justus Lansberger O. Chart. (†1539) egyik műve, aki prédikációkat, aszketikus munkákat és bibliakommentárokat, egyaránt írt.

⁶⁵ Talán *Franciscus Coster SJ* (†1619) „*Libellus sodalitatis*” (Köln 1576) munkájának „*Instructiones Sodalitatis*” cím alatt Bécsben 1671-ben megjelent kiadása. Előfordult Adattár 17/1. 251.

⁶⁶ *Martinus Delrio SJ* (†1608): *Disquisitiones magicarum libri VI*. Löven 1601.

⁶⁷ *Georgius Stengel SJ* (†1651) nevéhez aszketikus, spirituális munkák kapcsolódnak.

⁶⁸ *Johannes Osorius* (†1594) prédikációinak valamely kötete. Összkiadásuk *Concionum* tom. 1–5. Velence 1595.

⁶⁹ *Esterházy Pál*: *Via lactea ad caelum ducens*. Bécs 1691. (RMK III/2. 3674).

⁷⁰ *Utilissima cautela tempore pestis*, in usum Excelsi Gubernii Regii Illyngarici. Nagyszombat 1680. (RMK II. 1473). Második kiadása Bécs 1691. (RMK III/2. 3680).

71. Ritmi Italici
72. Martinus Becanus⁷¹
73. Henricus Tyblen⁷²
74. Grammatica linguae Hungar(icae)⁷³
75. Officia propria Hungariae⁷⁴
76. Flores omnium penedirt(?)
77. Fasciculus piarum considerationum⁷⁵
78. Miracula S(ancti) Joannis de Deo
79. Dialectica
80. Dormi secure⁷⁶
81. De miseria humana⁷⁷
82. Compendium indulgentiarum
83. Nicolaus Machiavellus
84. Vilhelmus Stanihurstus⁷⁸
85. Pastorale ad usum Romanum
86. Ceremoniale archiepiscoporum⁷⁹
87. Summa omnium heresium
88. Summa conciliorum⁸⁰
89. Introductio spiritualis
90. Viaggio. Italicus

⁷¹ *Martinus Becanus SJ* (†1623): Compendium manualis controversiarum. Köln 1623., illetve Manuale controversiarum. Dicsért kiadása Köln 1696.

⁷² Esetleg Benignus Kybler SJ munkája: Wunderspiegel oder Gottliche Wunder Werkh. . . München 1682. (Linzer Kapuzinersbibliothek D. 553).

⁷³ *Pereszlényi Pál SJ* (†1689): Grammatica linguae Hungaricae. Nagyszombat 1682. (RMK. II. 1511).

⁷⁴ Officia propria sanctorum patronorum Hungariae. Pozsony 1656. (RMK II. 737), Nagyszombat 1663: (RMK II. 1021), Nagyszombat 1693: (RMK II. 1754).

⁷⁵ Fasciculus piarum et selectarum considerationum seu meditationum. Nagyszombat 1690. RMK II. 1671. A csak monogrammal jelzett munka szerzője Esterházy Miklós tinnini püspök, esztergomi kanonok (†1695), aki Esterházy Pál nádor legidősebb fia volt. Berényi György egykorú, 1690-ben keletkezett könyvjegyzékében még szerzőként szerepel a neve: „Fasciculus precum et Selectarum Considerationum seu meditationum ac variarum devotionum C(omitis) Nicolai Esterhás in 8.” Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721. Sajtó alá rendezte *Farkas Gábor – Varga András – Katona Tünde – Latzkovits Miklós*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/2) Szeged 1992. 132.

⁷⁶ Középkori prédikációgyűjtemény, feltehetőleg későbbi átdolgozásban. Dormi secure, seu de tempore et sanctis cum notis Clutii. Köln 1612. Másik átdolgozása Mathias Tympiustól származik: Dormi secure seu Cynosura protestantium et studia eloquentiae. Köln 1626.

⁷⁷ Csupán a pannonhalmi bencés rend 1658-ban felvett katalógusában sikerült egy hasonló tételre akadni: „De miseria humana Petri Haedi Pertunensis”. *Récsey Viktor*: Catalogus librorum omnium conventu S. Martini de S. Monte Pannoniae anno 1658. Bp. 1902. 32.

⁷⁸ *Vilhelmus Stanihurstus SJ* (†1663): Dei immortalis in corpore mortali patientis historia. Antverpiae 1660.

⁷⁹ Érseki ceremonialét nem sikerült találni, az újkorban használatos püspöki VIII. Kelemen pápa parancsára Caeremoniale episcoporum címmel Rómában jelent meg 1600-ban.

⁸⁰ Valószínűleg *Bartholomeus Carranza O. Praed.* (†1576): Summa conciliorum et pontificum usque ad Tridentinum. Velence 1547 c. munkája.

91. Officium Sancti Raphaelis⁸¹

Hi universi in bibliothecam sunt missi et depositi.

Anulus pontificalis Ns. 1.

Crux caerulei coloris lapidibus No. 1.

Coclear(ia) argentea No. 2.

Fibuli argentei deaurati, jam usuali paria No. 31 1/2

Boni aurei libri No. 3.

Rosaria diversa in spatula cor(icea) No. 6.

Flascones vitrei ad Pinc/etok deservientes, novissimi No. 10.

Reliquiae sanctorum in spatula. Item aliae Romanae, sincerata charta involutae.

Theses C(omitis) Nicolai Estoras supra materiam flavam sculptae No. 3.⁸²

Delineationes variae, in uno fasciculo.

Aequilibrium, cum mensuris aureis No. 1.

Sal juniperi, in una spatula.

Pileus subductus No. 1.

Manica No. 1.

Toga No. 1.

Vestis itinerarius No. 1.

Strophium mensale No. 1 .

Cervical, plummis carens No. 1 .

Czaffragk, pro equo viridis No. 1.

Capucium, scu sapka No. 1.

Spiculum fractum No. 1.

Spatula sat ampla, collarum ferme plena et Taczli No. 1.

Cereae candela pictae, Romanae No. 6.

Tabula cuprea, major et minor No. 2.

Celariolum, sive Pinczetok cum duobus vitris No. 1.

Spatula alba, medicinis, in multis scarticis involutis plena No. 1.

Citara chordis carens No. 1.

Tiras, pro capiendis avibus No. 2.

Armaria No. 2.

Cistae No. 2.

Ex his una, quae erat maxima rebus praemissis inventatis repleta et oclusa, in domum rationariam transmissa.

Altera vero, rebus dilaceratis et vilibus in cubiculo, solito suo in loco manet.

Lectus No. 1.

Mensulae No. 2.

⁸¹ Egyetlen adat a zsolnai jezsuita könyvtárból „Raphael Archangelus, Tyrnaviae, s. a., 12.” MNL OL P 108 Rep. 65. Nr. 18. Zsolna Asc. 99. szám alatt.

⁸² A fentebb már emlegetett Esterházy Miklós (†1695) tinnini püspök téziseiről lehet szó, aki 1666-tól tanult a bécsi egyetemen. Die Matrikel der Universität Wien. Lieferung IV/2. 37.

Conservatorium librorum No. 1.
Locus orationis cum antipendio No. 1.
Varia calendaria, item et literae missiles minus utiles, non sunt inventatae.

In cubiculo majori

Mensulae cum tapetibus obductae No. 3.
Lectus No. 1.
Armarium No. 1.

In interiori Ferschlagk, versus sacristiam

Cistae sublongae coreo tectae No. 2.
In una, repertae sunt, haec infrascriptae.
Casula cerulea ex materia, una cum stola No. 1.
Superpellicium No. 1.
Indumentum pro Jesulo No. 1.
Strophium ex materia funibria aurea et argentea mixtim circumdatum, pro calice No. 1.
Item aliud strophium, nigrum ex materia etiam pro calice deserviens No. 1.
Cistula parva sublonga, in qua conservatur oleum sacrum cum tribus stanneis fiasconibus No. 1.
Item fiasco penes fenestram in choro pendens cum tripede No. 1.
Capsula seu conservatorium literarum, in qua separatae sunt literae cum quatuor sigillis magnis in pendenti No. 1.
Mensula vilis No. 1.
Conservatorium librorum No. 1.
In quo reperti sunt libri in folio, in quarto, octavo et sedecimo No. 22.
Varia calendaria, scripta, nec non literae missiles non sunt inventatae.
Rete, pro capiendis avibus No. 1.

Post peractam inventationem ex improvise inventatae sunt certae testamentariae dispositiones nonnullorum sacerdotum infranotatorum

No. 1. Testamentum reverendi domini Andreae Gerdinicz⁸³, parochi in Ontau⁸⁴ cum 4 sigillis roboratum.

⁸³ Andreas Gerdinicz siklósi (siglesi) születésű horvát pap, aki a bécsi egyetemen tanult 1663-ban, 1667-ben ugyancsak Bécsben szentelték pappá, 1668-ban Kisboldogasszonyban, 1674-ben Rámócon volt plébános. DÖW Ordinationsprotokolle von Jahre 1638 bis 1708, pag. 646; MNL OL P 125 Nr. 10628; Buzás: Visitationen III. 156.

⁸⁴ Antau, Selegszántó.

No. 2. Testamentum reverendi domini Nicolai Plemencicz⁸⁵ parochi in Trausdorff⁸⁶, cum 4 sigillis roboratum, cum quietantia patris guardini monasterii Kismartoniensis. Item cum erogatione sepulturae et memoriale super nonnullis debitis.

No. 3. Paria testamenti sine vidimatione condam reverendi domini Stephani Kissics⁸⁷, parochi in Márcz.⁸⁸

No. 4. Contractus seu conventio. Continens in se resignationem beneficii Sanctae Radegundis reginae in Majori Hefflein⁸⁹ inter reverendum dominum Marcum Ivancsics⁹⁰ et reverendum dominum Thomam Walperger.

No. 5. Specificatio ad mandatum serenissimi principis domini episcopi Jauriensis in dioecesi sua confitentium et non confitentium animarum parochos facta et exhibita.

No. 6. Par literarum patentium vidimatarum circa mendicationem certorum religiosorum per serenissimum principem Christianum episcopum Jauriensem⁹¹ extradatarum, cum exceptione patrum discalceatorum de Monte Carmelo, si quidem contra annuentiam et voluntatem suam quasdam literas, veluti per ipsum concessas et emanatas typis mandare praesumpserint.

No. 7. Literae missiles simplices serenissimi principis domini episcopi Jauriensis emanatae respectu patrum Franciscanorum Kismartoniensium, in quibus intra moenia solum civitatis Kismartoniensis admittitur mendicatio, extra civitatem vero recusatur.

No. 8. Literae missiles serenissimi principis domini episcopi Jauriensis ad instantiam Conventualium Ordinis Minorum Strictiorum Observantium Sancti Francisci emanatae super eo, quatenus patres Franciscani eosdem in questura ipsorum, in possessione locorum alias collectae ipsorum inscriptorum, nec per se, nec per alios quospiam turbare, multo minus impedire, aut inquietare volint, neque praesumant.

No. 9. Literae testimoniales super restauratione templi, seu aedificii in Frauenhaid under Stros⁹² per hostem naturalem defracti per serenissimum principem Paulum Estoras, regni Hungariae palatinum proestiti, a parocho illius datae et praesentatae.

No. 10. Par inquisitionis sine deutri punctis et specificatione nominum instantium, sigillique munimini adversus intranotatum incusatum super eo, quod domum cujusdam pastoris modo indecenti intraverit.

No. 11. Fragmentum inquisitionis, similiter absque ullo deutro contra quandam mulierem factae.

⁸⁵ Nicolaus Plemencicz (Femencicz, Clemencicz) zárányi születésű horvát pap, aki 1660-ban a bécsi egyetemen tanult, 1665–1698 között Darázsfalván volt plébános. ALB II/2. 1014.

⁸⁶ Trausdorf, Darázsfalva.

⁸⁷ Stephanus Kissicz 1670-ben a bécsi egyetemen tanult, 1685-ben Márcfalván plébános, ahol 1696-ban már egy premontrai szerzetes a plébános. Buzás: Visitationen IV. 106.

⁸⁸ Marz, Márczfalva.

⁸⁹ Grosshöflein, Nagyhöflány.

⁹⁰ Marcus Ivancicz szárazvámi születésű horvát pap, aki 1639 és 1684 között Nagyhöflányban plébános, 1658–1673 a soproni kerület esperese. Életére MOHL: Jeles papok 46–63.

⁹¹ Keresztély Ágost (Christian August von Sachsen-Zeitz herceg) 1696–1707 között volt győri püspök. Életére, győri püspöki működésére KELEMEN: Keresztély Ágost.

⁹² Kleinfrauenhaid, Kisboldogasszony.

No. 12. Ordo processionis Cellensis anni 1694.⁹³

No. 13. Inventarium rerum reverendi condam Gregorii Ivancsics,⁹⁴ parochi in Millendorff⁹⁵ in anno 1689 peractum.

No. 14. Specificatio per Helenam Svartzin porrecta, in quibus per modum debiti a Gregorio Ivancsics praetenduntur florenos 124 crucigeros 15.

No. 15. Testamentum parochi Sancti Georgii,⁹⁶ quatuor sigillis roboratum.

No. 16. Inventarium capellae arcis Kismartoniensis tempore reverendissimi domini Thomae Walperger emanatum.

No. 17. Specificatio apparamentorum capellae arcis Kismartoniensis anni 1675.

No. 18. Item specificatio apparamentorum capellae arcis Kismartoniensis anni 1696.

No. 19. Inventarium et aestimatio simul rerum defuncti condam Nicolai Ple-mencsics parochi in Trajesdorff.

No. 20. Specificatio praetensionis monasterii Lambergensis et Cellensis occasione proventuum Sanctae Margariae, a Joanne Krisanics⁹⁷ parochi illius loci, qua officiale ipsorum emanata.

No. 21. Attestatoriae communitatis Neufeldensis cuidam parochi Horenstei-nensi⁹⁸ super annuali dispositione 24 metretarum frumenti vita solum durante ipsius, et non successorum, sub sigillis undecim roboratae, emanatae.

No. 22. Attestatoriae litterae super modo et ordine colonorum in bonis Leka existentium, dum quis moritur, qualiter nam fieri debeat sub sigillo officinae rati-onariae emanatae.

Dantur hic in ista ladula mensali plures etiam litterae missiles et registra, minus utilia, quarum inventatio ob brevitatem temporis sublata est.

Az irat külzetén: „Specificatio librorum et literalium instrumentalium pie defuncti Domini Orsolini, abbatis arcensis inventatione mediante repertorum.” Továbbá Esterházy Pál kézírásával: „Szegény Apatúr dolgái”.

⁹³ Pál nádor egyik, 1693-ban vezetett máriacelli zárandoklatának leírása megtalálható: MNL OL P 125 Nr. 9526.

⁹⁴ Gregorius Ivancsics (Iwanchich) szárazvámi horvát pap, aki a bécsi egyetemen tanult, 1668-ban szentelték pappá Bécsben, valószínűleg Ivancsics Márk unokaöccse volt, 1670-től szárazvámi plébános 1688-ban bekövetkezett haláláig, a soproni kerület esperese volt 1673-tól. DÖW Ordinationsprotokolle 1638–1708, pag. 674. ALB II/2. 751.

⁹⁵ Müllendorf, Szárazvám.

⁹⁶ Feltehetőleg Thomas Ungerhafer végrendelete, aki 1689–1700 között plébánoskodott Szentgyörgyön, vagy esetleg elődjéé, Mathias Frainstocké (1677–1688). ALB II/1. 890.

⁹⁷ Joannes Krisanich 1684 és 1692 között plébánoskodott Szentmargitbányán. ALB II/2. 913.

⁹⁸ Valószínűleg Martin Hitzingerről van szó, aki 1671 és 1696 között szolgált Szarvkőn. ALB II/2. 628.

XVII–XVIII. századi kisalföldi plébániaépületek az írott források tükrében

A kötet fejezetei meghatározóan a győri egyházmegye katolikus alsópapságával foglalkoznak, a kutatások az alsópapság származásának, iskoláztatásának, műveltségének feltárását célozzák. E vizsgálatok keretében kerül sor a plébániaépületekre vonatkozó anyagok feldolgozására.

A források gerincét a már többek által használt és kiaknázott vizitációk jelentik. Sajnos az egyházmegye területéről viszonylag kevés XVIII. századi vizitáció maradt fenn, ezért kénytelen voltam az 1830–1831-es vizitáció idevonatkozó részeit is átnézni.¹ Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből nyert adatbázist uradalmi levéltárak anyagából próbáltam gyarapítani, illetve részben átnéztem a Helytartótanács nagy egyházi sorozatainak idevágó köteteit (Cassa parochorum, Pfarr-Topographie), amelyek azonban csekély eredményt hoztak.² Sajnos a forrásanyag hiányosságai nem teszik lehetővé, hogy időbeli keresztmetszetet készítsünk a plébániákról, valamint feldolgozásom korlátai közé tartozik, hogy csak írott forrásokat használtam.

A vizsgált terület az egyházmegye kisalföldi része, azaz Sopron, Győr, Moson, Komárom megye idetartozó területe. A XVII. század végén ezen a területen mintegy százhusz plébánia működött, ez a szám a XVIII. század nyolcvanas éveire kétszázra emelkedett. Az egyházlátogatások során a vizitátor figyelmének a vallási élet minden fontos anyagi és lelki vonatkozására ki kellett terjednie, így érthető, hogy e számtalan dolog között a plébániaépület leírása az esetek többségében csupán egy-két sort kapott. Megfelel-e a célnak, azaz kényelmesen lakható-e (*commoda*), vagy netalántán szűk (*angusta*), vagy csak annyit tart fontosnak megemlí-

¹ A vizitációk eredetiben a GyEL-ban találhatóak, mikrofilmen MNL OL Mikrofilmtárában 847–849, 13327, 21965–67. sz. tekerceken érhető el. A XVII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek nagyobb része nyomtatásban is megjelent, ezek teljes felsorolása megtalálható a győri egyházmegye alsópapságáról írt fejezet első jegyzetében. E részben többször idézem: BUZÁS: Visitationen I–IV; UŐ: Visitation 1713; VARGA I.: A győri főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1698-ból; UŐ: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1696/1697-ből. Arrabona 14 (1972) 283–315. – A feldolgozások közül említést érdemel Vanyó Tihamér és Csóka Lajos úttörő munkája: VANYÓ: A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon és CSÓKA: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai. – Vizitációból származó adat esetében csupán a helységet, évet és a főesperességet adom meg.

² Az Esterházy család hercegi ágának Sopron megyei, és a csákvári ág Komárom és Győr megyei uradalmainak levéltári anyagát használtam: MNL OL P 108, P 159, P 185. – A Cassa parochorum győri egyházmegyére vonatkozó anyagát csak kiadásban forgattam: Acta cassae parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. 3. füzet. Székesfehérvári, kalocsai, csanádi és győri egyházmegye 1733–1779. Művészettörténeti adatok. Bp. 1971. – A Pfarr-Topographie győri egyházmegyes kötete C 109 35. r. sz.

teni a vizitátor, hogy a plébánia romos, és kinek kellene gondoskodnia állagának megjavításáról.³

Szerencsére akadnak részletesebb leírások is. A soproni főesperesség 1651. évi vizitátora, Magnovich János a plébániaépület anyagát, a helyiségek számát is összeírta. A feljegyzett harmincegy plébánia kivétel nélkül kőből épült, tetőzetük pedig zsindeley. Általában két lakoszoba (*hypocaustum*) található bennük. Hat plébánia nagyobb ennél. Leginkább gazdag mezővárosok plébániái múlják felül az átlagos nagyságot (Márcfalva, Nagymarton, Szentmargitbánya).⁴ Mindössze három plébánia van, amely egyszobás (Darázsfalva, Fertőboz, Zárány). A szobák kapcsán a vizitátor gyakran megjegyezte, hogy boltívesek. A további helyiségek között érdekes módon nem szerepel a konyha: minthogy következetesen elhagyta őket, feltehető, hogy nem a lakóépülettől különálló konyháról volt szó, hanem meglétét egyszerűen magától értetődőnek vette annak a vizitátor.⁵ Kamra, pajta, istálló, pince és – mert a bortermelő vidékről van szó – esetenként présház tartozott a plébániához (például Fehéregyháza, Nagyhöflány, Oka).

A vizitációban leírt plébániaépületek korábban részben evangélikus prédikátorok otthonai voltak, amelyek a prédikátorok elűzése után lettek a faluba kerülő katolikus pap lakásává. Újjáépítésük ebben az időszakban zajlik, 1651-ben a vizitátor öt esetben is megjegyzi egy-egy épületről, hogy újonnan épült. Többnyire ezek az épületek is két szobával készültek (például Büdöskút, Szentgyörgy, Vulka-pordány). Az újjáépítés eredményeit ugyan az 1683. évi török hadjárat nagyrészt megsemmisítette, de az építőkédvet nem tudta megtörni. 1713-ra sikerül kiheverni a megrázkódtatást.

Több adat maradt fenn a szomszédos locsmánci főesperességről (1651, 1674, 1697). A németek és horvátok lakta felső-locsmánci kerületben még a kő-zsindeley kettős az általánosan uralkodó építőanyag.⁶ A magyarok lakta alsó locsmánci esperességben, a zivék világához közeledve megjelenik a tömés vagy vert fal (Süttörön 1781-ben „delutamentum incrustatum”, Császárfalu „ex luto”). A locsmánci főesperesség plébániái is általában két szobával rendelkeznek, de több egyszobás épület is akad (Ligvánd 1674, Peresznye 1697, Gyirót 1697, Bük 1697, Rőjtök 1697). Gyirót kapcsán 1714-ben elítélőleg jegyzi meg a vizitátor, hogy télidőben a pap együtt kényszerül lakni a szolgálkkal. Talán nem véletlen, hogy az első három faluban horvátok, az utolsó kettőben magyarok laknak.⁷

³ Például Márcfalva esetében (1651, soproni főesperesség) az alábbi került a jegyzőkönyvbe: „domus parochialis ruinosa, tamen habitabilis, quae aedificatur expensis ecclesiae additis tamen solitis vecturis a communitate”. – Szentmargitbánya (1651, soproni főesperesség): „commodissime aedificata, expensis quidem ecclesiae, sed vecturas addentibus parochianis.”

⁴ Például Nagymarton: „hypocausta 3, cubiculum 1, cellaria 2, granarium 1, horreum 1, stabula 2...”

⁵ Nincs konyha Sajtoskálón 1756-ban: „tota ruinosa, lacera, lignea, periculi incendii (velut culina carens) dietim exposita”. 1770-ben két szobával és konyhával épül meg az új plébánia. Acta cassae parochorum 3. 249.

⁶ A kő kötőanyagaként egyes adatok szerint agyagot használnak, például Haracsonyban 1781-ben: „ex lapidibus, sed argilla pro cemento exstructa Hasonló adat maradt fent a mosoni főesperességbeli Gálos plébániájáról 1781-ből.

⁷ Például Németkeresztúr, 1781: „3 cubacula pro parochio, unum cubiculum pro capellano, sed angustum, cubiculum amplum pro familia”.

A XVIII. századi békés gyarapodás a plébániaépületek nagyságán is visszatükröződik. Az egyházmegye nyugati felében átlagosnak mondható két szobához csatlakozik egy harmadik is. A század közepéről fennmaradt vizitációk alapján ekkor a plébános kényelmét már két szoba szolgálja, míg a harmadikat a cseléd vagy cselédek lakják. Ha káplán is működik a plébánián, akkor számára vagy a plébános enged át egy szobát, vagy építenek egyet a már meglévő épülethez. Emiatt fordulhat elő az a különös eset, hogy míg a személyzet tágas szobában lakik, addig a káplánnak csak egy cubicellum, szobácska jut.

Különösen fényes a nyéki plébánia, ahol 1781-ben a plébánosnak négy szobája van. A két nagyobbat nyáron használja, a két kisebbet pedig télen. Egy szobácska a káplán rendelkezésére áll, egy további pedig a vendégeket várja, egy további szoba pedig a személyzeté.

Nagyon kevés információ szól a szobák belső kiképzéséről. A kevés közül az egyik legrészletesebb a tűzvész után 1777-ben újjáépített fertőszéplaki plébánia leírása, amely szerint a plébános és a káplán szobáiban fapadló van. A plébános két szobájának mennyezete stukatúrra kiképzett („tabulatum vero stokotorizatum”), négy nagy ablak található rajtuk, továbbá mindegyikben van kályha.⁸

A XVII. században az egyházmegye súlypontja a nyugati részekre esett, a híveket és lelkészeket egyaránt a soproni, locsmándi és mosoni főesperességéből származtak. A keleti területeken a katolikus restauráció kibontakozását részint a török jelenléte, részint a lakosság erős protestantizmusa akadályozta. Bár a rábai főesperességben az egyházi földesurak révén mindig jelen maradt a katolicizmus, és Nádasdy Ferenc áttérése után (1643) gyorsan teret nyert, még 1730-ban is csak 13 plébánia működött. A Rábaköz nyugati részekhez viszonyított szegénységét jól jelzi az egyes templomokhoz tartozó klenódiumok szegényessége is.

Az 1759-es és az 1766-os vizitáció jól mutatja, hogy az építőanyag megválasztásában a vidék adottságai mennyire fontosak. A rábai főesperesség plébániái nem kőből épültek, a szilárd építőanyagot itt a téglá jelenti, de vannak vert falú, mörtéglából készült, illetve fa és sövényből készült plébániák is.⁹

Hasonló építőanyagok jelenlétét látjuk a szintén erősen mocsaras Hanság szélén, a Fertő-tó keleti partján (Illmic, Pomogy, Bánfalva, Valla) 1780/81-ben („ex luteis tegulis, ex incocctis tegulis”).¹⁰ Tetőfedő anyagként a Hanság és a Rábaköz vidékén zsindegy mellett a helyi adottságokhoz alkalmazkodva nádat használnak.

Az átlagos plébánianagyság itt is 2 + 1, azaz két szoba a plébánosnak, egy a személyzetnek, illetve 3 + 1, ha káplán is van. Az 1766-ban lakhatatlannak minősí-

⁸ „duo cubacula pro parochio, pavementum ex asseribus, tabulatum vero stokotorizatum, cum 4 magnis fenestris et 2 fornacibus, cubiculum autem capellani aeque honestum asseribus ab infra et superius exponitur cum 1 fenestra, et fornace”. MNL OL P 108 Rep. 80. Fasc. J. Nr. 139. et R/c.

⁹ A rábaközi főesperesség 1759-es vizitációja 14 plébániára vonatkozó adatából hét utal részben vagy egészben téglából épült plébániára. Vert falú volt például Bogvoszló, Mihályi, Rábacsanak plébániája. Szil részben mörtéglából, részben agyaggal betapasztott sövényből készült: „ex tegulis luteis, et non adustis, partim autem ex virgultis luto incrustatis aedificata”.

¹⁰ Ezen a vidéken akad néhány nagyon rossz állapotú plébánia, így például a tétényi, ahol 1780-ban az egyetlen szoba is lakhatatlan állapotban volt, mivel esős időben beázott a tető: „tempore pluvio aquis pluvialibus per pavementum stillantibus” MNL OL P 159 III. A.

tett csornai plébánia renoválását elrendelve a vizitációs jegyzőkönyvben feljegyezték, hogy milyen legyen az új plébánia. E szerint két szoba építendő a plébánosnak „e solidis materialibus”, az egyik legyen boltíves, a másik pedig „tabulatum seu cum stucatura” készüljön. Egy szoba legyen a káplán számára „ex bonis materialibus”. Legyen továbbá egy boltíves konyha, egy istálló négy ló számára, egy másik istálló a szarvasmarháknak (hat ökör és a tehenek), kocsiszín. Mivel a személyzet szobája jó állapotban van, azt nem kell bántani, mint ahogy nem igényel javítást a pajta sem.¹¹

Lényegében 1830/1831-ben is a 2 + 1, illetve a 3 + 1 szobás nagyság volt a jellemző, esetleg egy-egy szoba erejéig történt bővítés. Változás történt azonban az építőanyag terén, az égetett téglá vált az uralkodó építőanyaggá.

A XVIII. századi források alapján a melléképületekről is elég pontos kép alkotható. Ami azonnal szembeütő, hogy a lakóháztól eltér az anyaguk, azaz míg a ház már szilárd anyagból, kőből vagy téglából készül, addig a melléképületek anyaga kevésbé volt maradandó. Például Középpulyán 1781-ben amíg a plébánia kő, addig a kamra (dispensa), a kocsiszín agyag (ex luto), a csűr fa, szalmával fedve. A szobákon, kamrán, konyhán túl pince (az esetek egy részében boltozott), csűr, istálló (külön a szarvasmarháknak, külön a lovaknak), néha disznóól és kocsiszín (már főleg a 19. században) tartozott a gazdasági épületek közé.

A székesegyházi és komáromi főesperességben lényegében csak a 18. század első harmadában kezdett gyökeret verni a katolicizmus. Első alkalommal 1698-ban vizitáltak a székesegyházi főesperességben, ahol mindössze három katolikus pap működött ekkor, ellenben 12 plébániaépület szerepelt a jegyzőkönyvben. Ezek a részben lakatlanul pusztuló, részben iskolamesterek által lakott épületek egykor protestáns lelkészek otthonai voltak. Többségükben szoba-konyha-kamra típusú házakhoz tartoznak (például Gyarmat, Malomsok, Kajár). Későbbiekben ez a háztípus a forrásokban már nem szerepel.

A katolikus restauráció előretörését jelzi, hogy a székesegyházi főesperességben 1730-ban 17, 1752-ben 23 plébánia működött, míg a komáromi főesperesség területén 1730-ban 6, 1752-ben már 11. E későn létesülő plébániákon a lelképásztor otthona már szinte kivétel nélkül „e solidis materialibus”, azaz a helyi viszonyoknak megfelelően téglából készül. Akad közöttük emeletes is, mint például a kisbéri. Tetőfedő anyagként pedig megjelent ezen a vidéken már 1771-ben a cserép (Bánhida, Dad, Kisbér). A melléképületek anyaga itt is eltér a főépület anyagától, például Kecskéden 1771-ben náddal fedett a lakóépület, míg szalma borítja a gazdasági épületeket. Ezt az eltérést jelzi az is, hogy a plébánia egy része „ex opere murato”, míg más része „manu rustica” készül, azaz egy részét kőműves készíti, míg más részének megépítéséhez elegendő a parasztok között általánosan ismert építési tech-

¹¹ „Modus domus parochialis Csornensis aedificandae: 1. Parochus habeat pro sui persona cubicula 2, unum tabulatum seu cum stucatura, alterum fornitum ex solidis materialibus. 2 Pro capellani unum cubiculum ex bonis materialibus cum trabibus. 3. Cameram unam ex bonis materialibus fornitam. 4. Culinam unam ex bonis materialibus fornitam. 5. Stabulum unum pro quatuor equis. 6. Stabulum aliud pro sex bobus et vaccis. 7. Receptacula curruum Cubiculum familiae, cum sit in bono statu, reparatione non indiget, prouti horreum in pristini statu interim relinquitur”. MNL OL P 159 III. A.

nika.¹² Az adatok viszonylag későiek (1771, 1831), ennek megfelelően viszonylag nagyok is a plébániák, nem is annyira a 2 + 1, hanem a 3 + 1 a jellemző szobaszám. Természetesen akad nagyobb is, Gyömörén és Bánhidán négyszobás plébánia van, míg Tatán van a legnagyobb, nyolc szobával. Ezekben a területeken 1830-ben már általánosnak mondható a kocsiszín megléte.

A plébániaépületek anyagának és beosztásának áttekintése után szükséges még a plébánia fenntartásának kérdésével is foglalkozni. A plébániaépülethez a telket általában a kegyúr biztosítja, mint ahogy az épület emelésében is jelentős részt szokott vállalni, de ezen a téren nemegyszer az egyházközség sem marad tétlen. Az épület fenntartásának feladata általában a falura tartozik, de másfajta gyakorlat is előfordul. A soproni és locsmáncsi kerület falvaiban általános szokás, hogy a javítás költségeit a templom, azaz az egyházközség pénzén végzik, míg a javításokhoz a munkaeerőt a falu szolgáltatja.¹³ Az egyházmegye keleti részein, például a gesztesi uradalomban, ahol a katolikusok mellett jelentős számú protestáns is élt, tehát nem homogén vallású falvak voltak, az uradalom például építőanyaggal is támogatta a falvakat, de előfordult az is, hogy a plébániaemelés terhét magára vállalta, mint például Mezőörsön 1747-ben. A gesztesi uradalom olyan kiváló építésszel is dolgoztatott, mint Fellner Jakab, akinek a nevéhez köthető a dadi, kocsi és nagyigmáncsi plébánia építése.¹⁴

A források tanúsága szerint nem lehet azt állítani, hogy a hívek túlzott lelkesedéssel végezték volna a plébániák karbantartását. Számtalan romos plébánia áll egészen nagy jövedelmű falvakban is (például Márcfalva 1651). A vonakodás mögött több ok is rejtőzhet. A frissen katolikus hitre térített evangélikusok és reformátusok érthetően nem túl nagy lelkesedéssel áldoztak az „Antichristus” helyi képviselőjének házára, másrészt a falu természetesen nevezhető módon óvta anyagi erejét. További vitákra adott alkalmat, hogy a plébánia fenntartása a plébániához tartozó falvak között pontosan fel volt osztva, mint például a széplaki plébánia esetében. A plébániaépület fő részét, amelyben a plébános lakott, a konyha feléig a széplakiak tartoztak rendben tartani, a konyha másik fele, a cselédszoba és a kamra tartozott a hegykőiekhez, a kamrától az istállóig húzódó rész pedig a sarródiaké volt, végül a pajta és a kocsiszín pedig mindhárom falu együttes feladatát alkotta.¹⁵ Ha az egyik község elfeledkezett a feladatáról, a többi sem érezte többé kötelezőnek a maga részének rendben tartását. Megesett, hogy a plébános maga is áldozott saját lakóhelye javítására. Az okok különbözők lehetnek, tehette ezt hívei hanyagságától űzve, vagy saját maga magasabb komfortigénye készítette rá,

¹² Például Ács (1830, komáromi főesperesség): „partim e solidis materialibus, partim manu rustica compactae”.

¹³ Selegszántó (1651): „expensis ecclesiae praeter vecturas, quas addunt parochiani”.

¹⁴ Alsógallán (komáromi főesperesség) 1790-ben az uradalom építőanyagot adott. Dunaalmáson kőművesekkel segítette az egyházközséget, Nyúlón (székesegyházi főesperesség) az építkezés egész terhét magára vállalta. Fellner Jakab tevékenységére lásd: *Genthon István: Magyarország művészeti emlékei*. I. Dunántúl. Bp. 1959., 66, 166, 214.

¹⁵ „partem principalem, ubi nempe parochus habitat, usque ad medium culinae conservant Széplakienses, a medio culinae cubiculum familiae, et cameram conservant Hegykőienses. Post cameram usque ad finem, id est, sit venia, stabula conservant Sarródienses, horreum vero et receptaculum curruum omnes tres pagi insimul...” MNL OL P 108 Rep. 80. Fasc. J. Nr. 139 et R/c.

vagy esetleg reprezentációs igényeknek tett eleget. A barbacsi plébánost például hívei szegénysége készítette rá otthona alakítására: „Az Nádnak fogyatkozása miát látván az Emberek elégtelenségét Kínszeritettem magam kölcségén belső ablakokat es ajtót Csináltatnyi hogy valami nyomorúságai meglakhassam mert mint az ablakokon mint az ajtón befűjt a Szel és a ho.”¹⁶

Nem könnyű feladat a plébániaépületek népi építészettel való kapcsolatát meghatározni. Attól eltérőnek mutatják némely korabeli vizitációs megjegyzések, ugyanis egy-egy plébániáról a vizitátor becsmérőleg megjegyezte, hogy paraszti módon van építve.¹⁷ Az építőanyagként használt kő, téglá, a zindely mint fedőanyag alapján, a melléképületek közül a reprezentatívnak nevezhető kocsiszín megléte miatt inkább kapcsolódik a nemesi építészethez. Az *Urbaria et Conscriptioes* sorozatában fellelhető néhány, e területről való összeírás megerősíti a plébániaépületek és a kisnemesi építészet rokonítását. A legrészletesebb példa, az egykor nemes Balogh István tulajdonában volt ház leírása 1757-ből ugyanakkor a mezővárosi építészet felé mutató kapcsolatokat sejtet. A ház egy része téglából (*ex coctis tegulis*), más része mórteglából (*ex crudis tegulis*) készült, a leírás alapján soros elrendezésű, három szobája van, továbbá egy, az utca felé néző szobához épített kamrácska, istállók, valamint kocsiszín.¹⁸

Sajnos megfelelő mennyiségű alaprajz és helyszíni vizsgálatok hiányában nehéz eldönteni, hogy a falu jobb módú rétegei mit és mikor vettek át a plébániaépületek újításából.¹⁹ Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása további kutatások céljával szolgálhatna.

¹⁶ A barbacsi plébános levele kegyurához, Esterházy Miklós herceghez, 1766 körül. MNL OL P 108 Rep. 80. Fasc. H. Nr. 129/a.

¹⁷ Például Tétényről 1733-ban (mosoni főesperesség): „rusticano plane modo est aedificata, sat misere”. Selegszántó 1714 (soproni főesperesség): „domum parochialem habet more rusticanorum cum 2 cubiculis, horeo, et horto uno, ac celario parvo”.

¹⁸ MNL OL E 156 fasc. 159/12.

¹⁹ Az egyetlen általam ismert tervrajz a soproni főesperességbeli selegszántói plébániához készült, valamikor a 18. század második és a 19. század első felében (lásd mellékelt ábra). MNL OL T 2, XXXVIII. téka. 1228. sz. A rajz a vidék tipikus háztípusát testesíti meg, a zártkapus, középfolyosós lakóházat. Ebből az egyetlen, sajnos csak hozzávetőlegesen datálható adatból nem lehet általános következtetést levonni, különösen azért nem, mert ami igaz az egyházmegye német vidékeire, az nem biztos, hogy igaz a magyar, illetve a horvát lakta vidékekre. A plébániák többsége már a 18. század második felében L-alakban épülhetett, míg ez a háztípus a népi építészet gyakorlatában viszonylag későn jelent meg. S. Laczkovits Emőke a Fertő mente néhány magyar falváról írott dolgozatában a 20. század első felére keltezi. S. Laczkovits Emőke: *Lakáskultúra a Fertő mentén I.* (1860–1920/1930). Arrabona 17 (1975–76) 184.

72

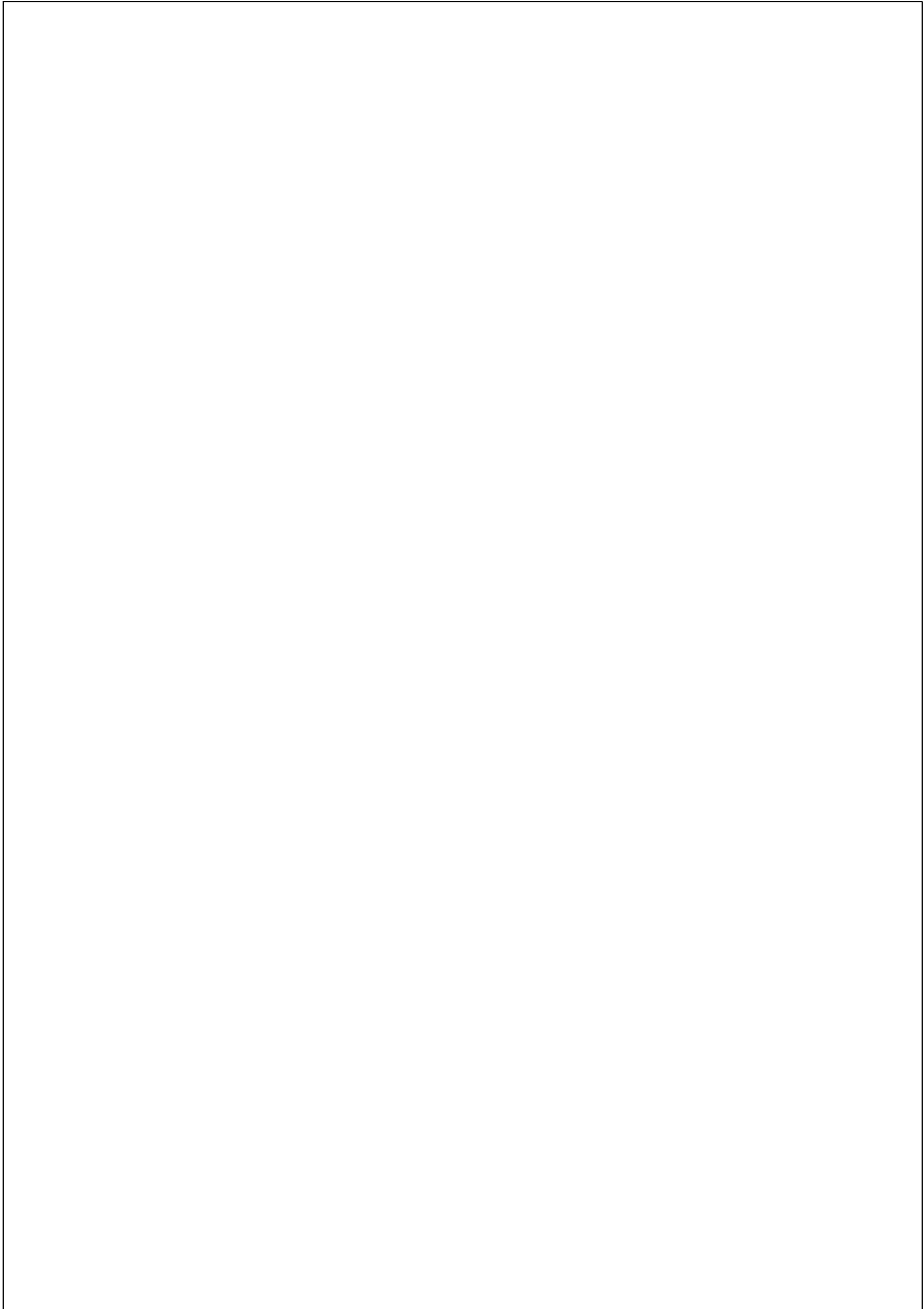
Domini parochialis curiosa tamē habitabilis quae
 edificavit ex pontis Ecclā adhibis tamē solitis vestitus à communis
 date cont. usque in pascua 3. cubitalis 5. callatum 5. trahulum 1.
 correa etiam 5. hortum domi, et annuum feniis seminibus VINE
 tam habet unam in parochia Marcioni (Solvano) hoc in duas
 divisis partes, prima lib: 24. quam excolunt Marcionis, hanc
 tam lib: 12. quam per oēs labores excolunt Rorbacensis, mō
 nando etiam unam ex feniis ad Vincam hoc profectum Paroch:
 Vlt. etia vinea vtilis habet 28. quae omnia triplici cultura
 excolunt parochiam etiam in dno fac mōrem mōsendo pra
 venia habet 3. vinum in solvano sale 2. secundum in Marcione
 sale. 10. Cornum in Silycatol sale: 6. quorum falcatura 8. feni
 mōsque in mōsibus Paroch, habet vlt. in quibus 2. domos
 habens, parochia parochiam, aliam parochiam, quos
 parochia dicitur parochia Parochia solitas 2. 8. annuos dicitur
 sit 19. labores vlt. dicitur 3.

Parochiam hanc pro tempore administras Adus d.
 Lawrenceus Slavacensis, Contra Vastantiensis curia annuo
 d. 1. parochos vero annuum 7. ordinatus ab Illo ac Rollo d.
 d. Corneo Anthoio Epō Juvienti, parochia parochia
 ab Illo d. Ladislao Eborbary confirmatus ab eodem magis
 dno Epō, installatus à dno d. Cornel Eborbary V. Archidiacono
 Juvienti à suis in nullo quidem scandalo, aliquantulum tamen
 elatiois spiritus, et ob id etiam curi à Parochia recedens
 se abscondit, non tamen cum magis sui officii neglecta habet
 autem à suis vestitus feni ordinum 20. vlt. à quibus dno
 in Apparitione pullum 10. vel dicitur 1. pedicibus vlt. omi 2.
 feniis in dno, et dicitur omi 6. dicitur in Parochia solitas
 etiam dicitur ordinatum d. mōm.

Maximus schola Vilus Schmeppes, catholus,
 dicitur à Secundoroffensis Lapillans ignarus habet domi
 scholarem hoc amplam cum duobus hypocautis callario feni
 ho et corculo annuo, quam edificat communis, dicitur
 habet 26. vlt. Admōtendum quod in his locis hereticis mōs
 gibus suis ad minus hereticorum scholas, quod videtur hō in h
 hōm. ut mōs dicitur debet autoritas d. dicitur. habet
 autem hō dicitur à Marcionibus ff. 17. et dicitur dicitur
 Norrolis dicitur dicitur 1. habet vlt. ab dno dicitur dicitur
 vlt. 28. à filiis autem Rorbacibus à dno quilibet dicitur 3

Részlet Márcfalva 1651. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvéből.
 GyEL GyPL Can. Vis. vol. 3.

III. TÉRÍTÉSEK ÉS MISSZIÓK

Falusi közösségek hitváltoztatása a XVII. században

A XVII. század elején a katolikus egyház szervezete soha nem látott mélypontra jutott. A Bocskai-felkelés súlyos károkat okozott a reformáció által megtépzott plébániahálózatban, a bécsi béke, majd az 1608-as országgyűlés cikkelyei nyomán pedig úgy tűnt, hogy a katolikus hierarchia eddig sértetlen privilégiumai is veszélybe kerülnek. A várható széthullás helyett azonban a következő évtizedekben egy ezzel éppen ellentétes folyamat ment végbe, egy harcos, modern, a trienti zsinat szellemében megreformált szerzetesrendekkel és folyamatosan reform alatt álló világi papsággal rendelkező katolikus egyház lépett színre, amely a magyar társadalom számára vonzó vallási eszményeket volt képes közvetíteni. Mindenekelőtt szembeűnő, hogy a magyar főnemesi réteg 1600 és 1660 között elfordult a protestantizmustól. Ez nem egyedülálló, specifikusan magyar jelenség, hiszen a Habsburg Birodalom más országaiban is hasonló folyamat ment végbe.¹ A jelenség magyarázata még várat magára, talán azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy a századforduló korának általános gazdasági és szellemi válságában a megújuló katolikus egyház biztosságot, folyamatoságot, rendet sugallt, ellentétben a dogmatikai vitákba sodródott protestantizmussal.²

Az arisztokrácia mellett elsősorban a jezsuita rend iskolái révén a nemességen és a városokon belül is megerősödött a katolikusok aránya. Változás következett be a mezővárosok és a falvak lakóinak körében is. A feudális társadalom legnagyobb részét alkotó jobbágyság túlnyomó többsége a XVI. század folyamán a reformáció valamelyik irányzatához csatlakozott, bár sok helyen fennmaradt egy katolikus kisebbség, amellyel nem egyszer megtörtént, hogy katolikus pap hiányában prédikátort fogadott be vagy önszántából, vagy kegyura akaratából. Ezek a közösségek, diaszpórák képezték az egyik alapját az újjászerveződő katolikus egyházszervezetnek. Ilyen a Szekfű Gyula által a Magyar történet hasábjain emlegetett kis Hont megyei falu, Szuha esete, amely az 1620-as években – kihasználva, hogy prédikátor nélkül maradt, és hogy templomának kegyurasága vitatott – többszöri tanácskozás után elhatározta, hogy ismét katolikus lesz.³ Az elhatározást tett követte, de egy helyi evangélikus nemes, Jákóffy Ferenc a kegyúri jogra hivatkozva megfenyegette, majd elűzte a misézni kijáró füleki ferences barátot. A falu lakói nem nyugodtak bele a dologba, és elmentek a faluban birtokos Rákóczi György szentpéteri tiszttartójához, aki óva intette őket szándékuktól. A falusiak még mindig nem érezték eldöntöttnek a dolgot és magát Rákóczi Györgyöt is felkeresték Vadászon.

¹ *Thomas Winkelbauer*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Teil. 2. Wien 2003. 14–147.

² *Robert J. Ewans*: Das Werden der Habsburgermonarchie 1550–1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. Wien–Köln–Graz 1986.

³ *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet. I–V. Bp. 1932–1933². idézve IV. 107–108.

Vesztükre, mert a nagyúr is eltanácsolta őket szándékuktól, és azt mondta, hogy maradjanak azon a hiten, amelyen eddig is voltak. Hiába fordult azután az ügyben Rákóczi Györgyhez Esterházy Miklós nádor, végülis a falusi közösségek vallási helyzetét meghatározó kegyúri jog erősebbnek bizonyult a közösség szándékánál.⁴ A falu húsz évvel később újra katolikus papot kért, de szemlátomást ez a kérelem sem teljesült.⁵

A belső megújulást, megerősödést a vallási toleranciát nem ismerő kor gyakorlata szerint külső expanzió követte, amelynek első szakaszában (1620–1670 között) a főszerepet a frissen katolizált földesurak vállalták magukra. Az 1620 és 1670 közötti időszakot innen nézve akár a földesúri ellenreformáció korának is nevezhetnénk. A földesurak ezekben az évtizedekben több területen is megpróbálták befolyásukat alattvalóik felett megerősíteni, az uradalmak homogenizálására tett lépések közé tartozott a vallás kérdése is. A földesúr ezirányú lépéseit a hatalmi szféra kiterjesztésén túl részben az alattvalók lelkiüdvé felett érzett felelősség motiválta, részben pedig az egységesség iránti igényből, az egyedül üdvözítő vallásba vetett hitből fakadtak. A királyi hatalom e téren tevőleg (ismét) csak 1670 után avatkozott be, amikor is a Wesselényi-összeesküvéssel megbomlott az állam és a rendek kényes egyensúlya, és a központi hatalom megpróbálta befolyását kiterjeszteni, a rendi alkotmányt felszámolni, és egy vallási téren is egységes, katolikus országot teremteni.

A földesúri térítések során alkalmazott módszer többféle lehetett. A XVII. század első felében, illetve a protestáns többségű országrészben viszonylag sűrűn alkalmazták a békés meggyőzést, mint az Forgách Zsigmond nádor özvegye, Pálffy Katalin birtokán, a Sáros megyei Szentpéterfán is történt, ahol arra kérték a falu lakóit, hogy háromszor hallgassák meg a katolikus papot, és utána döntsenek arról, hogy akarnak-e katolikusok lenni vagy nem.⁶ Péter Katalin a sárospataki jezsuiták tevékenységét vizsgálva találóan nevezte ezt a módszert „földesúri térítő ellenreformációnak”.⁷ Az 1630-as évekből Esterházy Miklós nyugat-magyarországi, fraknoi és kismartoni uradalmaiban folytatott térítés kapcsán fennmaradt iratok is azt mutatják, hogy a földesúr nem törekedett okvetlenül minden eszközzel parasztjai áttérítésére.⁸

Nem szabad alábecsülni az egyes plébános lehetőségeit sem. A falusi közösségek életében kulcsszerepet játszott, a közösség egyik vezetője volt a pap, hiszen a mindennapi élet keretét alkotó vallási szokások megtettesítőjének számított. Mint látni fogjuk, a közösség akarata ellenére behelyezett pappal szemben a falu véde-

⁴ Szilágyi Sándor: A Rákócziak levéltárából. Történelmi Tár 1885. 104–144, 307–328, idézve 130–131, 325–327. – Az ügyről felvett részletes kihallgatási jegyzőkönyv megtalálható: MNL OL P 108 Rep. 81. Fasc. A. Nr. 4 et NB. fol. 29–67.

⁵ Wesselényi Ádám levele Lippay György esztergomi érsekhez. 1655. március 2. Fülek. PL AS Classis X. Missiles Nr. 196. 24. cs. fol. 265–266.

⁶ MNL OL P 1340 Fasc. E 2. Nr. 3. További iratok: PL Archivum Ecclesiasticum Vetus Nr. 1770. Az esetet említi: Tusor: A katolikus felekezet-szervezés problémái 135.

⁷ Péter Katalin: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. Zombori István. Szeged 1998. 110–112.

⁸ Péter Katalin – Monok István: Felmérés a híthúségről. Lymbus. Művelődéstörténelmi Tár 2 (1990) 111–142.

kezik, ha kell, erőszakos úton-módon is, de az ügyes, a faluval közös hangot találó plébános sikereket is felmutathat. Így pl. Ujváry Mihály, az esztergomi egyházmegyéhez tartozó Kiliti plébánosa büszkén számol be érsekének arról, hogy hívei kezdeti ellenállását legyőzve hat év alatt százhatvan protestántst térített meg.⁹

A világi klérusnak gyakran siettek segítségére a különböző szerzetesrendek tagjai, akik városokban fekvő kolostoraikból hosszabb-rövidebb missziós utakra indultak. A szerzetesek képzettsége általában meghaladta világi pap társaikét, és szóbeli viták alkalmával jobban tudtak érvelni. E téren különösen két rend érdemei emelhetők ki: a ferencesekéi és a jezsuitákéi. A ferences rend mindkét ága, úgy az obszervánsok, mint a minoriták életformájuk – a koldulás – miatt is rá voltak kényszerítve arra, hogy folyamatosan érintkezzenek a falusi lakossággal, még akkor is, ha létfenntartásuk alapjait nem az egyszerű nép adományai, hanem a katolikus mágnások juttatásai képezték. A ferencesek mendikáns útjaik során száz-százhusz kilométeres körben mozogtak. Az utak során, amelyek vagy katolikus, vagy vegyes felekezetű vidékekre vezettek, kisebb-nagyobb számban megtérések is végbementek. 1637-ben pl. a pruszkai ferencesek tizenegy faluban tizennyolc személyt térítették meg. Adolf Schleger, a szombathelyi mariánus ferences kolostor tagja pedig kilenc helyen hatvankilenc személyt vezetett át a katolikus egyházba.¹⁰

A jezsuiták működésüket ugyan a rendházaiknak otthont adó városokra és környékekre koncentrálták, de iskoláik révén a vidéket is elérték. Több főúri udvarban pedig hosszabb-rövidebb időn át működött néhány rendtagból álló misszió (Esterházy, Homonnai Drugeth, Nádasdy), amely a főúr és udvara lelki gondozásán túl a birtokokon is végzett térítéseket.

Ha mód adódott rá, a katolikus földesurak feleketük terjesztése során minden további nélkül alkalmaztak erőszakot. Az osztrák zálogban álló nyugat-magyarországi uradalmak evangélikus faluit az alsó-ausztriai Klosterrat már 1580 és 1600 között erőszakkal próbálta katolizálásra bírni, és ahol tette, elűzte az evangélikus prédikátorokat. Erdődy Péter gróf 1614-ben vépi és monyorókeréki uradalmából kiutasította az akatolikus lelkészeket, és alattvalóinak megtiltotta, hogy külső helységbeli istentiszteleteket látogassanak.¹¹ Ezt a stratégiát követte Batthyány Ádám is, amikor 1634-ben elrendelte a birtokain található protestáns lelkészek eltávolításáról.¹² Egy ilyen rendelkezés betartatása természetesen nem volt könnyű feladat, nem csoda, hogy I. Lipót negyven évvel később Ádám fiát, Kristófit azért róttta meg, mert birtokain a katolikus vallás háttérbe szorult.¹³

A XVII. század közepétől megváltoztak az alkalmazott módszerek. Ennek hátterében minden bizonnyal bizonyos politikai változások állnak. II. Rákóczi György lengyelországi kalandja után az erdélyi fejedelemség súlya csökkent (1657–1661),

⁹ Ujváry Mihály folyamodványai Lippay György esztergomi érsekhez, s.d. (1650–1655 között). PL AS Classis X. Nr. 196. 34. cs. pag. 404–405 és 410–411.

¹⁰ ŠAB MPF Lad. 48. Fasc. 2. Nr. 37.

¹¹ A körmenyi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. *Iványi Béla* anyaggyűjtése. Közzéteszi *Szilasi László*. 1. köt. 1527–1605. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 29) Szeged 1990. 118.

¹² *Thury Etele*: A dunántúli református egyházkerület története. I. Pápa 1908. 300.

¹³ *Iványi Béla*: A körmenyi levéltár Memorabiliái (Acta memorabilium in tabulario gentis principum de Batthány reperibilia). (Körmenyi Füzetek 2) Körmeny, é. n. [1942]. 153.

ugyanakkor a katolikusok száma – mindenekelőtt a főúri réteg körében – erősen megnőtt, egyszersmind a katolikus egyház szervezeti keretei – köszönhetően a belső megújulásnak – megerősödtek. A földesúr számára jogi alapot a protestáns lelkész eltávolítására, a templom és a parókia elvételére a kegyúri jog, azaz a lelképásztor kiválasztásának és bemutatásának a joga jelentett. A patrónusi jog gyakorlása nemegyszer vezetett azonnali konfliktushoz a faluk lakóival, mivel a késő középkorban, illetve a XVI. század első felében, a faluk egy része kivívta magának a szabad papválasztás jogát, részben talán urai e téren mutatott érdektelensége miatt is.¹⁴ A század közepén a Nyugat-Dunántúlon, főleg az Esterházy- és Nádasdy-birtokokon végbement térítések gazdag forrásanyaga lehetővé teszi, hogy elég pontos képet alkossunk a térítések során alkalmazott módszerről, amely nagyjából mindenhol az alábbi lépésekben zajlott le.¹⁵

1.) A földesúr a patrónusi jogra támaszkodva elrendeli a protestáns lelkészek és iskolamesterek távozását.

2.) A szellemi vezetők nélkül maradt faluba katolikus egyházi személy érkezik, először sokszor jezsuita, esetleg ferences, ritkábban azonnal világi pap. Az ő feladata a falu áttérésének előkészítése. A hatásosság kedvéért az esetek többségében a leendő katolikus plébánost tisztartó és fegyveresek kísérik.

3.) Elsődleges cél a közösség kulcsszemélyiségeinek (bíró és az esküdtek) megpuhítása.

A határozottan ellenállókat nemegyszer elhurcolják, tömlöcbe zárják. A megrettent és vezetők nélkül maradt falu meggyőzése már könnyebben megy.

4.) Az áttérésre határidőt szabnak ki. A hatásos érvek következtében a falu az esetek többségében megadja magát, és nyilatkozatban kötelezi magát, hogy katolikus lesz, misén vesz részt, katolikus módra meggyónik és megáldozik.

5.) Utolsó lépésként sor kerül katolikus pap behelyezésére. A falu ezzel – legalábbis formálisan – hitet cserélt.

A katonaság távozása után nehéz idő várt az egyedül hagyott katolikus lelkipásztorra. A falu természetesen védekezett a külső beavatkozás révén bekövetkező változás ellen. Leghatásosabb módja a nemkívánatos egyházi személy ignorálása, azaz a közösségből való kizárása volt, ami azt jelentette, hogy minden kontaktust megszakítottak vele, megtagadták a neki járó fizetségeket és természetbenieket, nem vették igénybe az általa kínált egyházi szolgáltatásokat. Gyermeküket nem vele kereszteltették, hanem az egyik környékbeli prédikátorral, aki pedig mégis a katolikus paphoz fordult, arra büntetést szabtak ki. Esetenkénti elszántságukat mutatja, hogy attól sem riadtak vissza, hogy keresztelés nélkül hagyjanak gyermekeket meghalni.¹⁶ A kényszer elleni védekezés módszerei közé tartozott a katolikus iskola bojkottálása.¹⁷

¹⁴ *Kubinyi András*: Plébánosválasztások és egyházközségi kormányzat. *Aetas* 7 (1991) 26–46.

¹⁵ Az összeállítás a fraknói grófságban és a kismartoni uradalomban folytatott térítésről folytatott kutatáson alapszik. Erről részletesebben lásd a kötetben található fejezetet!

¹⁶ MNL OL E 150 Irreg. 27. dob. fol. 219–220; *IVÁNYI*: A körmendi Batthyány-levéltár 208.

¹⁷ *RITTSTEUER*: Klosterratsakten Nr. 101.

A hatásos módszerek közé tartozott a katolikus plébános kizárása a közösségi életből. A pszichikai hadviselés különböző módszereit és az esetenként ezzel járó „éheztetést” nemcsak protestánsok alkalmazták katolikus pap ellen, hanem evangélikusok is reformátusok ellen.¹⁸ Az alkalmazott módszerek közé tartozott az éjszakánkénti ijesztgetés, kővel való dobálás. Durvább esetben erőszakra is sor került, néha emberhalál is esett. Egy frissen katolizált nagybirtok mindennapjait mutatják azok a levelek, amelyeket Kapossy János vasvári prépost írt a Batthyány birtokokon 1635-ben tett első vizitációs útja alkalmával. A prépost beszámolt a földesúrnak, hogy a nádendorfi hívek az őket meglátogató hidegkúti plébánost, amikor prédikációjában eltiltotta őket a háznál történő postilla olvasástól, megverték, a védelmére siető katolikus kovácsot pedig megölték. Beszámol Kapossy arról is, hogy a keresztsúri plébánost az ottvaló fára (Pfarre, azaz egyházközség) már háromszor-négyszer megverte. Legutóbb akkor esett sérelem rajta, amikor Rönökön misét mondott, és a mise után az ottani bírónál ebédelt, ebéd közben ugyanis berontott egy ifjú legény, és minden magyarázat nélkül megsebezte a fején.¹⁹ A Batthyány-birtokokon ez idő tájt a helyzet annyira veszélyessé vált, hogy az uradalmakban tevékenykedő plébánosok megfenyegették a földesurat, testületileg elhagyják birtokait, ha nem javít helyzetükön.²⁰

A falut a betolakodók elleni küzdelmében esetenként külső erők is segítették. Egyrészt a környéken megmaradt protestáns templom látogatása adott erőt a további küzdelemre. Ilyen templomok elsősorban a nagy uradalmakba beágyazott kismemesi közösségek felügyelete alatt maradhettek fenn. Jóllehet a földesúr pénzbüntetés terhe mellett tiltotta ezen helyek látogatását, a tiltás mégsem volt mindig elég hatásos. További támaszt nyújthatott az uradalmi személyzet, különösen a tiszttartó, aki nemegyszer a protestáns kismemesség sorából került ki. A kismemesség katolizálása csak nagyon lassan haladt előre, a katolikus főúr kísérete még sokáig evangélikus és református szervitorokból állt. A tiszttartó hatásosan tudta bénítani az uradalmi instrukciókba bekerült rekatolizáció elősegítését célzó pontok (templom- és iskolalátogatás ellenőrzése, böjt betartatása, húsvéti gyónás elvégzésének segítése stb.) végrehajtását. Nem sok támogatást várhattak viszont a falusi közösségek saját felekezeti egyházától, minthogy a protestáns egyházak földesúri patrónusokkal való szoros kapcsolata most hátrányosnak bizonyult, a patrónusok elvesztésével erősen csökkent az egyházi igazgatás mozgástere.

Ennek ellenére sok helyütt voltak képesek lelkipásztor és iskolamester nélkül huzamosabb időn át a protestáns közösségek, diaszpórák („árva eklézsiák”) fennmaradni. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért ragaszkodtak hitükhöz, nem olyan egyszerű. A különböző kihallgatási jegyzőkönyvekből, ahol többé-kevésbé hitelesen tetten érhető az egyszerű emberek gondolkodása, az világlik ki, hogy az emberek cselekedeteit és gondolkodásait nagy mértékben a tradíció ha-

¹⁸ A Batthyány-uradalmak evangélikus parasztjai ezt a módszert alkalmazták 1600 körüli években a református prédikátorok ellen, akiket éppen református földesuraik helyeztek be. IVÁNYI: A körmendi Batthyány-levéltár 235–238.

¹⁹ Kapossy János levele Batthyány Ádámmalhoz 1636. április 1. Szentgotthárd. MNL OL P 1314 Nr. 23969.

²⁰ A Batthyány birtokokon működő katolikus papok levele Batthyány Ádámmalhoz s. d. (1635–1640 között). MNL OL P 1314 Nr. 37582.

tározta meg. A szülei által átadott hithez ragaszkodtak, és nem mutattak arra igényt, hogy ez az állapot megváltozzék. Ezt az érvet hangoztatják a sándorfai katolikusok 1614-ben, és ez hangzik el a fraknoi evangélikus parasztek szájából is 1638-ban.²¹

A másik ok talán a falu azirányú törekvése volt, hogy mindenfajta külső behatást kizárjon életéből. A faluközösségek általában nagyon konzervatívak voltak, életüket évszázados hagyományokra építették, és az általában kívülről érkező változásoknak ellenzték.²² A korai Magyarországon állandó hadi helyzete vélhetően még jobban erősítette a belső összetartozás iránti igényt, ezzel párhuzamosan a külső behatások elutasítását. A közösség két felekezetre hasadása a belső kohéziós erők gyengülésével járt együtt, s ez alkalmat adhatott arra, hogy az addig elfojtott társadalmi, személyes konfliktusok napvilágra kerüljenek.

Nyugat-magyarországi tapasztalatok azt mutatják, két-három generáción át maradtak viszonylag frissen a reformáció kialakította tradíciók, őrizték az elődöktől örökölt protestáns Bibliát, énekes- és postilláskönyveket. A Sopron megyei evangélikus egyházközségek számára, amelyeket már az 1580-as években katolikus részről nyomás alá helyeztek, már később jött II. József türelmi rendelete (1781), a Vas megyei evangélikusok és reformátusok, akik csak 1634 után konfrontálódtak a katolicizmussal, a 18. század végén még képesek voltak újraéleszteni egyházszervezetüket.

A katolikus fél természetesen mindent elkövetett, hogy a frissen áttérítettek el tudják fogadni a katolikus szokásokat, át tudják élni a katolikus liturgiát. Ez azonban hosszabb időt vett igénybe. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből és más forrásokból jól kitapinthatók a neuralgikus pontok, amelyek a legtöbb nehézséget okozták az újdonsült katolikusoknak. Az egyik kulcsprobléma a két szín alatti áldozás volt. Jelentősége már az Oláh Miklós alatt végzett egyházlátogatásokból kiviláglik, ahol a falusi közösségek két igénye érhető tetten, az egyik, hogy női lelkipásztort óhajtanak, a másik pedig az Oltáriszentség két szín alatt történő kiszolgáltatása. Nem véletlen, hogy ez a két dolog került a központi helyre I. Ferdinánd IV. Pius pápához intézett reformjavaslatában. Nem véletlen az sem, hogy az esztergomi érsekség is szerepel azon egyházmegyék között, amelyek 1564-ben IV. Pius pápától megkapták az engedélyt a kehely használatára. Az engedmény azonban Magyarországon sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A XVI. század végére kikerült az egyházi gyakorlatból. Az iránta való erős igény azonban megmaradt. A század végén például VIII. Kelemen pápa megróttá az akkori győri püspököt, mert a mannersdorfi híveknek ideiglenesen megengedte a kehely használatát.²³ Nem véletlen, hogy a fraknoi és nagymartoni evangélikusok számára az áttérés egyik akadálya az volt, hogy ezenkívül csak egy szín alatt kapják az Oltáriszentséget.²⁴

²¹ IVÁNYI: A körmendi Batthyány-levéltár 188; PÉTER – MONOK: Felmérés a hithűségről 114.

²² Nagy Olga: A törvény szorításában. Bp. 1989. 262–274.

²³ Galla Ferenc: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából. Bp. 1947. 18.

²⁴ „Matthaeus Gieffing: Si dabuntur 2 species tunci fiet Catholicus.” PÉTER – MONOK: Felmérés a hithűségről 123. – „Bartholomäus Stramer Catholicorum more baptizatus et multisque annis

Az egy szín alatti kiszolgáltatástól való viszolygást mutatja egy evangélikus széleskúti paraszt esete, aki – miután húsvétkor egy szín alatt áldoztatták meg –, az Oltáriszentséget kivette a szájából. Hogy miért, erre nem tudott választ adni.²⁵ A Magyarországon tevékenykedő olasz ferences misszionárius, Giuseppe da Capua 1636-ban olyan katolikus papot talált, aki a legnagyobb buzgalommal, ám felhatalmazás nélkül két szín alatt áldoztatott. A tévedés elosztatására a minorita szerzetes vitairatot volt kénytelen összeállítani.²⁶ A két szín alatti áldozás iránti erős igényt mutatja az is, hogy Magyarországon sokáig szokásban maradt az ún. ablutio, azaz az áldozás után az áldozó személynek egy korty bort nyújtottak. Az ablutio nyomán támadt az a tévhit a hívők között, hogy két szín alatt kapták az Oltáriszentséget. Egy ilyen tévhit őrződött meg az Einrichtungswerk egyházi állapotokról szóló fejezetében is. A szokás a vizitációk tanúsága szerint egészen a XVIII. század közepéig tovább élt hazánkban.²⁷

Az Oltáriszentség kiszolgáltatási módja mellett a másik, sok gondot okozó kérdés a magángyónás kérdése volt. A lateráni zsinat óta (1215) kötelező évente egyszer, húsvétkor minden katolikus hívőnek meggyónni. A koraújkorban – Magyarországon legalábbis – nem volt szokásos a bűnbánat szentségéhez ennél többször járulni. Ennek ellenkezője is nehezebb esett sokaknak, különösen a frissen megtérteknek, pedig a hazai evangélikusoknál is helyenként szokásban maradt a fülgyónás. Így például 1570-ben Kassán az úrvacsora vétele előtt szokás volt magángyónást végezni.²⁸ A frissen katolizált Esterházy-uradalmakban a XVII. század közepén sorozatosan gondot okozott a húsvéti gyónás elvégzése. Márcfalván 1662-ben csak a katonaság jelenléte győzte meg a falu lakóit a gyónás szükségességéről.²⁹ 1665-ben pedig huszonnégy személy egyszerűen megtagadta a szentgyónást. Tizenöt évvel a térítések után, 1674-ben Kisboldogasszonyban (Kleinfraenhaid) még mindig gondot okozott a húsvéti gyónás kérdése.³⁰

A misekötelezettség megtartása kisebb problémát okozott, különösen, ha jól prédikált az új pap, könnyű volt a templomba vonzani az embereket, ebben az

in Catholica fide mansit, sed ob bonas species ad haereticos transivit et postquam a nostra fide deficit, suos filios uxoratos una cum uxoribus antea Catholicis ad haeresim traxit.” (MNL OL P 125 Nr. 11617).

²⁵ Niederösterreichischer Klosterratat Ernő főherceghez, 1593. július. 1. RITZSTEUER: Klosterrat- saktan Nr. 66.

²⁶ Giuseppe da Capua a Propaganda Kongregációhoz, Nagyszombat 1637. II. 12. Közzétette: TÓTH: *Litterae missionariorum* II. 828–831. – Az esetről: GALLA: *Ferences misszionáriusok* 88–89. – A két szín alatti áldozásról írott vitairata: APF SOCG vol. 79., fol 192r–195v. Megjelent: *Sávai János – Pintér Gábor: Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról*. I. A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából I. Szeged 1993. (Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditone Turcica existentem spectantia I) 437–444.

²⁷ Kovács Béla: *Das Fortleben des Kommunioempfanges unter beiderlei Gestalten auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes zwischen 1641 und 1714*. In: *Archivar und Bibliothekar. Bausteine zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Johann Seedorf zum 60. Geburtstag*. (BForsch Sonderband XXII) Eisenstadt 1999. 244–266; Csóka: *Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai* 64.

²⁸ Zoványi Jenő: *A magyarországi protestantizmus története a XVI. században*. I–II. Bp. 1922–1976. II. 223.

²⁹ MNL OL P 125 Nr. 2112. Nr. 11627.

³⁰ Buzás: *Visitationen* III. 89.

esetben még a más felekezetűek is szívesen hallgatták.³¹ Nagyobb gondot jelentett az ünnepeken szokásos munkaszünet megtartása. Sűrűn marasztalják el emiatt a frissen katolizált parasztokat az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, így például több falu kapott megrovást az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességében 1647-ben emiatt.³² Nem volt könnyű a böjt betartása, betartatása. A katolikus hitre térítettek sokszor ettek húst tiltott napokon, ily módon is tiltakozva a rájuk kényszerített új rend ellen.³³

Nagyon erős volt a viszolygás a barokk katolicizmus másik jellemző megnyilvánulásától, a körmenetektől is. Különösen vegyes felekezetű közösségekben támadt sűrűn konfliktus katolikus körmenetek alkalmával. Így például a Nyitra megyei Ludányban Osztróth báró szolgálai táncossal és az oltár meggyalázásával provokálták a húsvéti feltámadási körmeneten részt vevő katolikusokat. 1659-ben Pápa mezővárosában – ezúttal katolikus provokáció után – protestáns végvári katonák támadtak a „pápista” körmenetre.³⁴ De a frissen megtértek is erős vonakodással viselkedtek a körmenetek iránt, így az említett márczfalviak nemcsak a gyónással álltak hadilábon az 1660-as években, hanem a processziókon való részvétellel is.

A katolikusok és protestánsok közötti hitviták egyik állandó pontja volt a szentkultusz, ezért is érthető a vele szemben a frissen megtérítettek részéről megnyilvánuló erős elutasítás. Nyugat-Magyarország egyik kedvelt búcsújáróhelye volt a Fertő-tó mellett fekvő Boldogasszony, amelynek XVIII. század eleji testvérületi jegyzőkönyvéből azonban hiányoznak azon Esterházy-uradalmakbéli falvak, amelyekben a felekezetcserére viszonylag későn, csak az 1660-as években került sor.³⁵ A szentkultusz iránti elutasítás mértékét jelzi a Moson megyei Illmicen megtörtént eset (1700 körül): a plébános által a plébánia kapujára kiragasztott Máriát, Szent Sebestyént és Rókuszt ábrázoló szentképet a feldühödött bíró összekente disznóürülékkel³⁶.

A felszín alatti katolikus magatartásformák beidegződése, katolikus lelkiség kialakítása huzamosabb időt vett igénybe. A világi papság mindennapos munkája mellett nagy szerepet kaptak ebben a különböző szerzetesrendek, Magyarország esetében elsősorban a ferencesek és a jezsuiták fejtettek ki nagy hatást. Előbbiek a létfenntartásukhoz szükséges kolduló utak miatt állandóan úton voltak, a reformáció által megtépzott, de soha meg nem szűnt, az egyszerű néphez való közelségen alapuló népszerűségük lehetővé tette, hogy kapcsolatot tudjanak teremteni a frissen megtérítettekkel.

³¹ A vegyes felekezetű Nezsider egyházlátogatása során vetették az alábbi mondatot papírra: „Frequentant quandoque Luterani ecclesiam catholicam, maxime dum adest concinator bonus.” Buzás: Visitationen III. 83.

³² *Tomisa Ilona*: Visitatio canonica. Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Bp. 1992. 68, 78, 94.

³³ Uo. 63.

³⁴ A pápai végvári katonák ellen folytatott per perirata, 1660. MNL OL P 125 Nr. 2112.

³⁵ *Norbert Frank*: Die Verbreitung der Wallfahrt nach Frauenkirchen an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für Ernst August. Hrsg. von *Harald Prickler*. (BForsch Sonderband VIII) Eisenstadt 1984. 71–83.

³⁶ Johann Maximilian Rosenberger somfalvai plébános panasza Esterházy Pálhoz. MNL OL P 125 Nr. 5794.

A jezsuiták egyik nagyhatású eszköze az iskola volt, a másik: katekétikai és bűnbánati népmisszióik. Előbbi a hitről szóló tudásanyag elmélyítését célozta. Utóbbi – éppen ellenkezőleg – érzelmi úton közelített a hívőhöz, szokatlanságával, a megszokott népi vallási formákat áttörve sikeresen közvetítette szélesebb tömegek felé a barokk vallási eszményeket.³⁷ A kevésbé elterjedt rendek közül említést érdemel a domonkos rend, amely a rózsafüzér-társulatok révén fejtett ki jelentős hatást, különösen a nyugat-magyarországi térségben.³⁸ A pálosok több búcsújáróhelyet tartottak fent, amelyek közül Máriavölgy és Sasvár érdemel említést, noha ezek igazi vonzaskörzete a Dunától északra feküdt.³⁹

A katolicizmus elmélyítését gátolta, hogy a katolikus egyház az egész XVIII. század folyamán emberhiánnyal küzdött. A paphiányt jól mutatja, hogy a felszentelt pap pótlására szolgáló licenciatúsi intézmény egészen a XVIII. század első harmadáig továbbélt.⁴⁰ További problémát jelentett, hogy a papság erkölcsi- és tudásszínvonala is hagyott némi kívánnivalót maga után. A házas papok ugyan a XVII. század elejére eltűnnek a katolikus plébániákról, de a konkubinátust csak a XVII. század közepső harmadára sikerül visszaszorítani. A világi papok közül sokan csak az ún. morális kurzust végezték el, azaz mindössze a legfontosabb gyakorlatban szükséges lelkipásztori ismeretekkel voltak felfegyverkezve.⁴¹ Az 1670-es évek eseményei során a katolikus egyház „túlgyőzte” magát, annyi protestáns lelkészt űztek el, hogy pótlásukat még szerzetesi segítséggel sem sikerült megoldani, és a minimális egyházi szolgáltatások biztosítása is nehézségekbe ütközött.

Az említett 1670-es évek eseményei a földesúri ellenreformáció korának a végét jelentették. A királyi hatalom beavatkozásával megkezdődött a korlátozott protestáns vallásgyakorlat kora, amely egészen 1781-ig a józsefi toleranciapátens kihirdetéséig tartott. A falusi közösségek számára a korlátozott vallásgyakorlás időszaka akkor újabb megpróbáltatást hozott. A lelkipásztor nélküli „árva eklézsia” az ország több területén vált megszokott jelenséggé, azonban az ekkoriban az államhatalom által nyíltan támogatott, más módszerekkel dolgozó katolikus térítés bemutatása már a következő fejezet tárgyát képezi.

³⁷ A jezsuita rend missziós működésére lásd a kötetben a Segneri-népmisszióról írt fejezetet, továbbá JÁNOSI: Barokk hitélet.

³⁸ FEHÉR: A hétszázados Vasvári Szent Domonkosrendi kolostor; SZALAY: A szombathelyi Szent Domonkos rendiek.

³⁹ *Pásztor Lajos*: A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században. Regnum 5. (1942–1943) 563–600. – *Serfőző Szabolcs*: A sasvári pálos kegyhely története. A zarándoktemplom kialakítása és kegyeszobrának kultusza a 18. században. Bp. é. n. [2012].

⁴⁰ *Juhász Kálmán*: Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Münster 1960.

⁴¹ Az alsópapságra vonatkozólag lásd e kötet győri egyházmegyével foglalkozó fejezetet.

Adalékok a fraknói grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához

Az 1659–1660-ban Nyugat-Magyarországon lezajlott földesúri térítés legfőbb forrása eddig az 1662. évi országgyűlésen benyújtott evangélikus sérelmi irat volt.¹ Az Esterházy család hercegi ágának levéltárában fennmaradt iratok ugyanakkor lehetővé teszik, hogy a sérelmi iratban feljegyzetteknél részletesebb képet kapjunk arról, mi is történt 1659–1660-ban a szóban forgó terület egy részén, a fraknói grófság és a kismartoni uradalom területén. Az események mélyebb megértése érdekében visszanyúltam a XVI. századba, az ellenreformáció kezdeteihez, majd a források által engedett mértékben vizsgálat alá vettem a térítést követő időszakot, az evangélikusból katolikussá válás folyamatát. A széles időhatár ellenére sem vált céllá a terület rekatolizációjának részletes bemutatása, csupán a „földesúri térítő ellenreformáció” néhány érdekes jelenségének a feltárása. E fejezet forrása a XVI. század esetében Josef Rittsteuernak a Klosterrat Nyugat-Magyarországra vonatkozó iratanyagáról készített regesztagyűjteménye.² A XVII. századi események bemutatására az Esterházy család hercegi ágának levéltára szolgáltatta a dokumentumokat, különösképpen Pál nádor anyaga.³

A fraknói grófság és a kismartoni uradalom a XV. századtól osztrák zálogban volt, csak az Esterházyak közreműködésével – a grófság 1626-ban, az uradalom 1649-ben – került vissza Magyarországhoz.⁴ Az osztrák tartományokhoz való tartozás érdekessége, hogy a győri püspök joghatósága sértetlen maradt a terület felett, és így az egyházi ügyeket az illetékes soproni főesperes intézhette. A XVI. század folyamán a terület lakói többségükben csatlakoztak a reformációhoz, kisebb számban katolikusok maradtak. Javarészt a német anyanyelvűek lettek Luther hívei, míg a török okozta pusztítások és a területen végbemenő pusztásodás pótlására beköltöztetett horvátok megőrizték katolikus hitüket. Figyelemreméltó, hogy Sopronban és környékén milyen gyorsan gyökeret vertek az új tanok. Közismert, hogy már 1524 októberében vizsgálatot kellett folytatni a világiakat és egyháziakat egyformán magával ragadó lutheranizmus ellen.⁵ Meg kell említeni azt is, hogy ezen a vidéken számos flaciánus prédikátor működött, akik társaik közül merev dogmatizmusukkal és puritán erkölcsökkel emelkedtek ki.⁶

¹ A sérelmi irat több számos másolatban ismert, közli: *Fabó András*: Az 1662-iki országgyűlés. Bp. 1873. 25–60. Részletes ismertetése: *Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. I–IV. Bp. 1880–1897., III. 197–234.

² RITTSTEUER: *Klosterratsakten*. – Ugyanerre a forrásanyagra épül SINOWATZ: *Protestantismus und katholische Gegenreformation*.

³ MNL OL P 108, P 123, P 125.

⁴ ALB Bd. 2/1. 127–128.

⁵ *Házi Jenő*: *Sopron szabad királyi város története* I. rész. 7. kötet. Sopron 1929. 115–131.

⁶ A flaciánizmusra *Payr Sándor*: *Flaciánus lelkészek Magyarországon*. Pozsony 1916.

Amennyire erős volt a németek affinitása az új eszmék irányában, olyan kevéssé ejtette az rabul a horvátokat, akik régi hazájuk hagyományos, mély vallássosságát hozták magukkal új lakóhelyükre. Bár megnyerésükre kísérletet tett az egyik zálogbirtokos, Johann Weispriach, eltiltva többek között a régi hitet, de ez sem készítette őket áttérésre. 1569-ben, amikor az Alsó-Ausztriai Kamara (Niederösterreichische Kammer) új urbáriumot készített, a „krobat” plébánosok azzal az igénnyel álltak elő, hogy engedjék meg számukra a régi módon való misézést.⁷

Az Alsó-Ausztriához való tartozás a gazdasági előnyök mellett vallási szempontból kifejezetten hátrányos volt az evangélikusok számára. Az Alsó-Ausztriai Kamara 1572-ben saját kezelésbe vette a birtokokat, és ezzel az ellenreformáció anyagi alapjainak megermentésére alapított Klosterrat joghatósága kiterjedt erre a vidékre is.⁸ A temporalia és a spiritualia éppen olyan elválaszthatatlan egymástól a reformáció századában, mint a középkorban, ezért válhatott a Klosterrat az ellenreformáció kulcsintézményévé majd fél évszázadon át, súlyában megelőzve a győri püspököt.

A Klosterrat működésének első nyomai 1582-ben tapasztalhatók, amikor a kegyúri jog alapján megkezdte az evangélikus lelkészek és iskolamesterek eltávolítását.⁹ A császárhoz intézett jelentés tanúsága szerint a Klosterrat biztosai 1583-ban vizitációt tartottak a Lajtán túli területeken, köztük a fraknói grófságban és a kismartoni uradalomban. A harminc vizitált plébánia közül már huszonegyben katolikus papot találtak, akik többnyire az utóbbi időben a Klosterrat javaslatára püspöki megerősítéssel kerültek oda. A huszonegy katolikus pappal szemben tizenöt evangélikus lelkész működött a területen, akiknek egy részét a vizitáció során eltávolították.¹⁰

Az intézmény tevékenységének határfokát csökkentette, hogy nem sikerült az államhatalom minden szintjét maga mögött tudnia. A helyi közigazgatás egyik kulcsembere a XVI. század utolsó két évtizedében Seyfried von Kollonits, aki a kismartoni uradalom ügynevezett „Hauptmannja”, uradalmi megbízottja volt.¹¹ Kollonits maga is buzgó evangélikus, aki emiatt érthető igyekezettel bénította a központi hatóság intézkedéseit, és támogatta az egyébként is ellenálló kedvű alattvalókat. A szombathelyi egyházmegyei zsinaton való részvételtől egész egyszerűen eltiltotta a részvételt az igazgatása alatti területről.¹²

Több hasonló eset közül gazdag dokumentáltságával kiemelkedik Fehéregyháza evangélikus közösségének sorsa.¹³ A Klosterrat 1582-ben eltávolította a fa-

⁷ *Virágh Elek*: A fraknói grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig. Sopron 1872. 37.

⁸ A gazdasági előnyökre *Zimányi Vera*: A nagymartoni kerület gazdaság- és társadalomtörténete a XVI. századtól 1767-ig. Sz 106 (1972) 5–55. A Klosterratra RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 4.

⁹ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 625.

¹⁰ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 8. A jelentés szerint a 21 katolikus papból hétnek volt felesége, három konkubinárius, hatnak tisztátalan az életvitele, és csupán három lelképásztor magatartása volt kifogástalan.

¹¹ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 5, 5. jegyzet.

¹² *Stephanus Schönwisner*: Antiquitatum et historiae Sabariensis... libri novem. Pesthini 1791. 300.

¹³ A falunevék esetében a legelterjedtebb változatot igyekeztem használni. A nevek közötti tájékozódásra *Eberhard Kranzmayer – Karl Bürger*: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch.

luból a prédikátort, és katolikus papot helyezett a plébániára.¹⁴ Az új plébános, Kaspar Luckner azonban rövidesen távozott, és ebben talán az is némi szerepet játszott, hogy hívei kitartóan vádaskodtak ellene a Klosterratnál (többek között bigámiával vádolták meg). Csak 1590-ben került pap újra a plébániára Georg Klopfer személyében. Az új plébános öt prédikációjának a népes faluban mindössze harminc hallgatója akadt. A plébánia berendezése két asztalból és egy almáriumból állt, a templomban pedig semmiféle, misézéshez szükséges kelléket nem talált. A község nagyobb része folytatta a pap nélküli idők gyakorlatát, és a letett evangélikus iskolamester vezette istentiszteletet látogatta, illetve esetenként az egyik esküdthöz, Jakob Wimpassingerhez ment el, ahol evangéliumot olvastak együtt, és hozzá Luther kommentárját. A laikus igehirdetésre is akadt példa a faluban, a község kovácsa köztudomás szerint szívesen prédikált. Klopfer betegségére hivatkozva lemondott. Utóda, Martin Rupert Nissenus sem maradt sokáig, néhány hónap után elhagyta a plébániát.

A küzdelem új szakasza indult meg Christoph Villanus kinevezésével. A konok pap és konok népe közötti küzdelemben élesen kirajzolódnak az erővonalak. A pappal szemben áll a község tekintélyesebb része a bíró és a kovács vezetésével. A papnak alig akadnak hívei, azokat is gúnyolja és fenyegeti az evangélikus többség. Nem vele kereszteltetnek, nem vele temettetnek (egy alkalommal kertben ásnak el egy halott gyermeket). Néhányan kijelentik, szívesebben élnének a török alatt, mint a keresztény császár uralma alatt. Villanus fentiekből kovácsolt vádjaira a falu szintén vádakkal felel, papjuknak a plébánia javainak hűtlen kezelését, tisztátalan életét, hivatásának elhanyagolását róják fel.¹⁵ Fehéregyháza oldalán sorakozott fel Kollonits is, akit – meggondolatlan módon – nyilvánosan szidalmazott a plébános. A Klosterrat döntése felemás. A hangadókat a falu elhagyására ítéli, de ugyanakkor szeretne szabadulni Villanus kényelmetlenné váló személyétől is. A döntés első felét Kollonits sikkasztja el, a második feléhez pedig a győri püspök nem adja hozzájárulását.

A viszály során oly mértékben lecsökkent a templomlátogatók száma, hogy a Klosterrat vizsgálatot rendelt el az ügyben.¹⁶ A jelentés szerint mindössze egyetlen, horvát nemzetiségű személy vallotta magát katolikusnak, harmincöten készek a császár parancsára a templomba menni, míg hatvanhat személy kitartott lutheránus hite mellett. Az irat negyvenkét személy válaszát részletezte. A válaszokból kiderül, hogy a falu tekintélyesebb része a következetes tagadás álláspontjára helyezkedett, és még meghallgatni sem volt hajlandó a katolikus papot. Számukra az

(BForsch 36) Eisenstadt 1957. – Sércen a katolikus pap az életét féltette, és arra panaszkodott, hogy hívei nem látogatják a templomot. RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 845. Oklakói megtagadták papjuk táplálását, aki a kényszerű bűjtöt nem bírván elviselni elhagyta a plébániát. Uo. 626–639. sz.

¹⁴ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 92–209. között a Fehéregyházára vonatkozó dokumentumok.

¹⁵ Villanust mint népével szoros kapcsolatban lévő személyt mutatja be tanulmányában Leopold Schmidt, utalva arra, hogy a pap farsang idején kapásnak öltözött, ezzel mintegy bizonyítva népével való közösségét. *Leopold Schmidt*: Burgenländisches Maskenbrauchtum des 16. Jahrhunderts. BHbl 18 (1956) 110–112.

¹⁶ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 162.

eszményi lelkipásztor házas, a régi prédikátorok módjára beszél, és a nép nyelvén végzi a liturgiát. A nép által támasztott kívánalmak között az egyik legerősebb a két szín alatti áldozás utáni igény.

A Klosterrat rekatolizációs törekvéseiben csak kisebb törést okozott Győr török kézre kerülése. Sokkal nagyobb csapás volt a Bocskai-felkelés, amelynek pusztításai lényegében az első ellenreformációs kísérlet végét jelentették a térségben. Nem utolsó sorban azért, mert az elűzött prédikátorok helyére már nem sikerül katolikus papot találni. A Bocskai-felkelés, majd a Bethlen-féle harcok lecsökkentették az ausztriai és a Bécsben élő német-római birodalmi papok vállalkozó kedvét, akik előzőleg szívesen pótolták az ekkor még nem létező magyarországi származású, német anyanyelvű katolikus papságot. A XVII. század első évtizedeiben gyakran megtörténik, hogy egy papnak a kánoni tilalom ellenére több plébániát kell ellátnia. Így a fentebb tárgyalt Fehéregyháza Okával együtt a feketevárosi plébános gondozásába került 1610-ben, amikor már nyolc éve volt betöltetlen a fehéregyházi plébánia. A helyzet tartósulására utal, hogy még 1620-ban is együtt igénylik a három plébániát.¹⁷ Az 1638-as nagy térítés után 1659-ben még mindig ötven evangélikus élt a faluban.¹⁸ A fenti két dátum valamelyikére datálható év nélküli irat címe arra utal, hogy ha tehetnék a fehéregyházi polgárok, katolikusból újra evangélikussá válnának („Antea relapsi et noviter conversi ad fidem orthodoxam nomina virorum ex Tundeskirchen”).¹⁹

Békés térítés Esterházy Miklós idejében

A Bocskai- és Bethlen-féle viszontagságos idők megtörték a Klosterrat kezdeményezéseinek erejét. Bár legnagyobb eredményük, a prédikátorok eltávolítása és a katolikus plébániahálózat újraalapozása tartós maradt, a lakosság katolikussá tételére a kísérletek csak az új földesúr, Esterházy Miklós korában kezdődtek újra.

A nagyon fiatalon katolikussá lett Esterházy Miklós bőkezű patrónusa volt egyházának. A tárgyalt területen újjáépítette és újra betelepítette a kismartoni ferences kolostort.²⁰ Udvarában állandó jelleggel jezsuita misszió működött.²¹ A kor felfogásának engedelmessé nem engedte elkárhozni jobbágyságot, hanem jó földesúrként megpróbálta saját, egyedül üdvözítőnek tartott hitére vezetni őket. Ebben az irányban a legnagyobb aktivitást 1637–1638-ban fejtette ki. Nagyszabású hadműveleteinek közvetlen oka sajnos ismeretlen.

A térítésről a fennmaradt források alapján bizonyos értelemben nagyon keveset, bizonyos értelemben nagyon sokat tudunk. Az adatok egyszerszt az osztrák jezsuita provincia éves jelentéséből, az ún. „Litterae annuae”-ből, míg másik része az Esterházy hercegek levéltárában őrzött, lutheránus jobbágyságot vallató kér-

¹⁷ Uo. Nr. 206–208.

¹⁸ A győri egyházmegye XVII. századi vizitációinak kiadása: Buzás: Visitationen II. 174.

¹⁹ MNL OL P 125 Nr. 11625.

²⁰ KARÁCSONYI: Szent Ferencz rendjének története I. 190.

²¹ LUKÁCS: Catalogi personarum et officiorum passim. Lásd az egyes évek alatt! Az egy-három fős csoport legállandóbb tagja Hajnal Mátyás.

dőívszerű jegyzőkönyvekből származik.²² A „Litterae annuae” tanúsága szerint a jezsuiták jelentős részt vállaltak a térítésben. A bécsi domus professából érkező jezsuiták bizonyára a nádor udvarában működő misszióval egyetemben tevékenykedtek. A térítés első szakaszában részt vehetett az a Christian Wilpenhoffer, akit a generális Esterházy Miklós kérésére rendelt Grácból Sopronba. Amint a jezsuiták római levéltárában fennmaradt levelében írta Esterházy: Wilpenhoffer néhány évvel ezelőtt itt tevékenykedve több mint háromezer tévelygőt vezetett vissza az örök pásztor aklába. A jezsuita krónikás megemlékezik a faluk kemény ellenállásáról, megörökítve a nevüket is (Oka, Feketeváros, Széleskút, Fehéregyháza és a két Höflány), ahol a missziós munka folyt.²³

A jezsuiták mellett a helyi klérus is jelentős szerepet vállalt a térítésben, a fent említett kérdőívszerű jegyzőkönyvek egyértelműen alátámasztják ezt. Három plébániáról és filiáikról maradt fenn ilyen jellegű jegyzőkönyv (Fraknó, Márcfalva, Nagymarton). A különben év nélküli, de formai egyezések alapján idesorolható márcfalvi jelentés alján olvasható a készítő neve: Sebastian Abelzhauser, márcfalvi plébános.²⁴ Fraknónak és Nagymartonnak ekkor közös papja volt, pontosabban a nagymartoni plébános látta el a fraknói plébániát is. Az aláírás nélküli irat, amely a két község evangélikusait faggatja, paleográfiai érvek alapján az akkori plébánosnak, Cornelius Erelmannnak tulajdonítható.²⁵

A jegyzőkönyvek a térítés második szakaszában készültek. Keletkezésükre némi fényt vet Martinus Kushitz locsmáncsi esperesnek és kisboldogasszonyi plébánosnak Keresztes Istvánhoz 1639. július 5-én intézett levele. Kushitz levelében beszámolt hét hetes nyéki működéséről, melynek során a szószékről és a magánbeszélgetések során, sőt házról házra járva igyekezett minél többeket a katolikus hitre visszatéríteni. A megtértek és a megtérni nem akarók nevét lajstromba foglalva mellékeli. A lajstromban a megtérteket kereszttel jelölte.²⁶

²² Fraknó és Nagymarton jegyzőkönyve: MNL OL P 123 II./n. Protestáns ügyek, fol. 5–21. Időközben ezek a jegyzőkönyvek megjelentek: PÉTER – MONOK: Felmérés a hitűségről 111–138. Ugyanitt a „*Litterae annuae*” közlése 1639-ből (139–42). Márcfalva jegyzőkönyve MNL OL P 125 Nr. 11616. Itt szeretnék köszönetét mondani Péter Katalinnak a dolgozat készítése során nyújtott tanácsaiért.

²³ Az udvari misszió ekkor Hajnal Mátyásból és Vernich Mátyásból állt. A soproni rezidencia superiora Dobronoky György, aki négy szerzetest irányított. LUKÁCS: Catalogi personarum et officiorum II. 477 és 481. Wilpenhoffer személyére uo. II. 789–790. Az idézett levél ARSI Aust. 21. fol. 228.

²⁴ Az 1641-es vizitáció idején Abelzhauser még a faluban volt. A források szerint Bajorországban született, tanulmányokat csak a fizikáig bezárólag folytatott, pappá a regensburgi püspök szentelte 1627-ben. BUZÁS: Visitationen I. 47.

²⁵ Erelman Zwickaúból származott. Filozófiát és négy év teológiát végzett, ezzel képzettsége átlag felettinek nevezhető. A vilnai püspök szentelte fel. 1652-ben még mindig Nagymarton plébánosa volt, sőt ekkor a soproni kerület esperese is. Az 1641. és 1651. évi vizitáció mellett (BUZÁS: Visitationen I. 40 és 210) ismeretes három Esterházy Lászlóhoz intézett levele is. MNL OL P 124 Nr. 560–561 és 1391.

²⁶ „Ego per septum circiter septimanas eo, quo poteram modulo meo cum haereticis praedicti loci egi, saepe ex cathedra, privatim subinde, ac deinde ivi ipse ostiatim per omnes, ut qui velint Romanam amplecti fidem benevole dicant et dicent mihi sue nomina, similiter et qui omnino adhaerere errori cum pertinacia decreverint, nomina cum animi sententia dicent. Hic eos quidem, qui se obtemperaturos illustrissimo domino comiti promiserunt, reventia vestra in hoc registro habet cruce signatos, reliqui sine cruce et sine fidei luce mori, quam vivere malunt.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a térítés a nádor áttérést elrendelő mandátumának kihirdetésével kezdődött, amelyre az alkalmat a szokásos falugyűlés (Banntaiding, Panteyding) szolgáltatta. Akadtak, akik áttértek, de a lakosság jelentős hányada megtagadta az engedelmességet. A jegyzőkönyv az áttérni nem akarók vallomását rögzítette. Készítőjük két dologra volt kíváncsi, egyrészt az érdekelte, miért nem tért meg az illető, másrészt hogy mit szándékozik most tenni. Ez utóbbi rovatban nagyon sűrűn található olyan észrevétel, amely a megkérdezett szentségtani ismereteit, pontosabban az e téren található anomáliákat rögzítette. A fejezet kereteit szétfeszítené, ha teljes egészükben elemzésre kerülnének a jegyzőkönyvek, csupán néhány, a későbbiekben fontos kérdésre szeretném felhívni a figyelmet.

A megkérdezettek tekintélyes része saját megtérését másokétól teszi függővé.²⁷ Csupán a kisebb rész jelenti ki öntudatosan, hogy inkább kész elhagyni szülőföldjét, mintsem hitében kárt szenvedjen. A földből élő ember számára lakóhelyének elhagyása óriási áldozatot jelent. Nem véletlen hát, hogy a mindenre elszántak csoportja kisebb, és tényleges arányukhoz képest viszonylag sok a kézműves közöttük. A véleménykülönbség előrevetíti annak az árnyékát, hogy a falu mérvadó személyiségeinek a megtérése magával hozza a falu egy részének felekezetváltását.

Az első kérdésre számosan válaszolják azt, a megtéréstől az tartja vissza őket, hogy a szülei evangélikusok voltak, ők is evangélikusnak születtek, úgy nevelkedtek, és ebben a hitben is kívánnak meghalni. A hagyományokhoz való ragaszkodás a paraszti vallásosság jól ismert jellemzője. 1615-ben a Nyitra megyei Sándorfán katolikus jobbágyok vallanak hasonlóképpen. Időben, térben, sőt felekezetben távol eső görög katolikus párhuzam a zempléni Komlóska, ahol az 1970-es években a fiatalok azért járnak templomba, mert „amit az apám hisz, azt hiszem én is”.²⁸

A katolikus hit elfogadását gátló tényezők közül az egyik legerősebb a két szín alatti áldozás utáni igény.²⁹ Pillanatnyilag tisztázatlan, miért olyan fontos az embereknek a kehely. Talán az egyházi és világi közötti különbség egyik látványos megnyilvánulását látják benne? Az erőteljes igény miatt jött szokásba, hogy az ostya vétele után profán kehelyből profán bort adnak öblítésre. Ennek a gyakorlatnak a nyomai a győri egyházmegye területén is kimutathatók. Az 1641-es vizitációs jegyzőkönyv tanúsága szerint a tárgyalt területen három ilyen kehelyet talált a vizitátor: Cinfalván, Feketevárosban és Okán. Ez utóbbi helyen ráadásul a nép között elterjedt, hogy Krisztus vérért szolgáltatták ki nekik. Oka kapcsán tudni

Efficacius omni concionatore facundissimo erit a domino illustrissimo comite compelle intrare.” MNL OL P 108 Rep. 80. Fasc. L. Nr. 155. Keresztes István jezsuita, ekkor a nádori misszió tagja (1639–1641). LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum* II. 638.

²⁷ Thomas Seiler (Fraknó): „Si tamen alii converterint, tunc et ipse vult converti” MNL OL P 123 II/n. Protestáns ügyek fol. 6.

²⁸ Gergius Hunyaczek, Pongrácz Dániel sándorfai jobbágya (40 éves) vallja: „Mindenkoron pápista volt mind apja, mind anyja is, azért pápista papot akar hallgatni...”. IVÁNYI: *A körmenői Batthyány-levéltár 188. – Komlóska Barta Elek: A hitélet vizsgálata egy zempléni faluban.* Debrecen 1980. 41.

²⁹ Egy érdekes eset: „Bartholomeus Stramer Catholicorum more baptizatus et multisque annis in Catholica fide mansit, sed ob binas species ad haereticus transivit et postquam a nostra fide deficit, suos filios jam uxoratos una cum uxoribus antea Catholicis ad haeresim traxit.” MNL OL P 125 Nr. 11617.

kell, hogy a népesség tekintélyes része 1659-ig megmaradt evangélikusnak, talán ennek is volt része a szokás és a hozzákapcsolódó téveszme kialakulásában.³⁰ A szokás általános elterjedtségére utal az a tény, hogy az 1651-es vizitáció alkalmával hűsz helyen jegyez fel a vizitátor „pro ablutione” szolgáló kelyhet.

A katolikust és protestánst többek között a szentségek száma különbözteti meg. Gyaníthatóan ezért fordítottak a jegyzőkönyvek készítői oly nagy figyelmet a szentségekre. A válaszok meglepőek. Van, aki három szentséget hisz, az Atyát, a Fiút és a Szentleket. Más hatot fogad el, köztük a Miatyánkot és a tízparancsolatot.³¹ A megdöbbenő válaszok arra hívják fel a figyelmet, hogy bár erős ragaszkodás élt az emberekben a hitükhöz, mégis meglepő tudatlanság uralkodott ebben a fontos hitbeli kérdésben. Az egyik magyarázat a lelkészek és iskolamesterek évtizedes hiányában kereshető, a másik általánosabb. A népi vallásosságot a kollektív kultusz jellemzi, hitét nem annyira gondolati és dogmatikai rendszerekben éli meg, mint inkább érzelmi alapon.³²

Az 1638-as nagy térítési akció módszerei elég szelídek, bár a „Litterae annuae” érzékelteti, hogy itt is sor került erőszakra. A figyelemre méltó azonban jelen esetben nem a jezsuita térítés, hanem a világi papok által készített összeírások. A töredékes anyagból nem világos, hogy tevékenykedtek-e jezsuiták az összeírásokban felsorolt falvakban, mert ezek a községek hiányoznak a „Litterae annuae” által említettek közül. Nagyon érdekes továbbá, hogy egyéni vélemény után érdeklődtek egy olyan rétegnél, amelyet tömegében szoktak kezelni hasonló esetekben. A szokatlan gyakorlat mögött nem feltétlenül áll valamiféle humanitárius elgondolás, hanem inkább józan gazdasági megfontolás. A nádornak ugyanis nem állt érdekében a katolizálás végetekig való kényszerítésével elnépteleníteni birtokait. Ezt támasztja alá az a tény, hogy 1638 után nem került sor újabb térítésre Esterházy Miklós birtoklása alatt, sőt a népesség egy része evangélikus hitét is megőrizte.

Esterházy Miklós örököse fia, László gróf lett, aki 1652-ben a szerencsétlen vezekényi ütközetben fiatalon elesett. Nem maradt nyoma, hogy alatta folyt volna nagyobb mértékű rekatolizálás.

A végső összecsapás előtti helyzet

1582–1683 és 1638 után a harmadik nagy akció 1659–1660-ban következett be. Ekkor nemcsak a két uradalomban indult térítés, hanem összehangolt kísérlet történt a nyugat-dunántúli protestantizmus felszámolására. Az uradalmak új tulajdonosának, Esterházy Pálnak a nevét többek társaságában említik az 1662. évi országgyűlésen előterjesztett evangélikus sérelmi iratban. Az akció politikai hát-

³⁰ BUZÁS: Visitationen I. 61, 78, 83.

³¹ Néhány példa: Adamus Mändel (Nagymarton): „Interea fatetur 3 sacramenta: 1. Deus Pater. 2. Deus Filius. 3. Deus Spritus Sanctus.” MNL OL P 123 II./n. f. 8. Mathias Binder (Nagymarton): „Interea credit esse 6 Sacramenta, 1. esse Paternoster, 2. 10 praecepta, 3. fides, 4. Baptismum, 5. Claves, 6. Eucharistia.” MNL OL P 123. II./n. f. A szentségek száma egy és tizenkettő között változik az emberek egyéni hite szerint, többnyire kettőben vagy háromban hisznek.

³² BARTHA: A hitélet vizsgálata egy zempléni faluban 12–13.

terét elhanyagolva továbbra is a fraknói grófság és a kismartoni uradalom áll a tanulmány érdeklődésének homlokterében.

A térítést minden eddiginél alaposabban előkészítették. 1659 elején – januárban és februárban – püspöki mandátumra vizitáció zajlott a győri egyházmegye területén. A soproni főesperességet Bellicsics Péter locsmánci főesperes, a mosoni főesperességet pedig Szily Márton komáromi főesperes vizitálta, az átlagosnál nagyobb figyelmet fordítva az egyes falvak felekezeti megoszlására.³³ A vizitáláshoz szükséges volt az uradalom közreműködése is, emiatt feltételezhető, hogy ismerte a vizitáció eredményeit a földesúr, Esterházy Pál is.

A falvak és „eretnekjeik” a fentiekben vázolt csoportosítás alapján 1659-ben:

I. Katolikus falvak

Antau (Selegszántó)	1 kocsmárosnő „eretnek”
Darázsfalva	1 „eretnek”
Darufalva	mindenki katolikus
Feketeváros	1 telkes és 2 zsellér „eretnek”
Fraknó	4 „eretnek”
Kishöflány	10 telkes „eretnek”
Krensdorf (Tormafalu)	3 telkes „eretnek”
Nagyhöflány	2 telkes „eretnek”
Ozlop	mindenki katolikus
Pecsenyéd	mindenki katolikus
Sérc	a mészáros és két szolgát leszámítva mindenki katolikus
Száravám	1 „eretnek”
Szentmargitbánya	1 „eretnek” feleségestül
Vulkapordány	mindenki katolikus
Wiesen (Rétfalva)	mindenki katolikus
Zillingtal (Völgyfalva)	1 „eretnek”

Megjegyzés: három faluról nincs adat, őket a korábbi adatok alapján lehet idesorolni: Nádasd, Szentgyörgy, Zagersdorf.

II. Vegyes vallású falvak

Fehéregyháza	kb. 50 telkes „eretnek”
Kisboldogasszony	a falu nagyobb része eretnek
Márcfalva	16 telkes katolikus
Nagymarton	24 telkes „eretnek”
Oka (Oggau)	a falu katolikus, bár a telkes jobbágyok között számuk kisebb

³³ BUZÁS: Visitationen II. 119–180.

Széleskút	a nagyobb rész „eretnek”
Szikra (Siegraben)	a nagyobb rész „eretnek”

III. Evangélikus falvak

Ilmic	egy telkes zsellér katolikus
Bánfalva (filia)	a fürdős, néhány zsellér és szolga kivételével mindenki „eretnek”
Válla (filia)	két telken élő zsellér, a kovács és néhány zsellér kivételével mindenki „eretnek”
Somfalva	4 telkes és néhány szolga kivételével mindenki „eretnek”

Esterházy Pálnak a vallás kérdésében elfoglalt álláspontját jól tükrözik az ebben a kérdésben készített, az uralkodóhoz intézett beadványai.³⁴ Az egyikben például a lutheránusok és kálvinisták letörése után a kisebb felekezetek, a zsidók, zwingliánusok, husziták, ariánusok, cigányok felszámolására szólítja fel az uralkodót. Ugyanezen beadványában hivatkozik saját eredményeire, tudniillik a saját birtokait már teljesen katolikussá tette.³⁵ Saját példájának üdvös volta hatja át azt az 1671 után készült beadványt, amelyben a Kamarát megrója tehetetlenségéért, hogy eltűri a prédikátorok garázdálkodását a kezelésében álló kapuvári uradalomban.³⁶ Sokat elárul felfogásáról Christoph Khissenpfening soproni jezsuita 1661-ben megjelent, Esterházy Pálnak ajánlott könyvének ajánlólevelében idézett kijelentése, amely szerint a gróf egy alkalommal kijelentette, hogyha azzal a feltétellel kínálnák fel neki a római koronát, hogy katolikus alattvalói hite kárára kellene engedményt tennie, akkor inkább fogna családjával egyetemben koldusbotot kezébe, mintsem hogy ezt megengedje, mert mit használ neki a múltó földi birodalom, ha az égi királyságot veszítené el cserébe.³⁷

A Pál grófhhoz intézett levelek sora bizonyítja, hogy az események legfőbb irányítója ő volt, noha tagadja ezt, amikor 1659 őszén az országgyűlésen az evangélikus rendek felelősségre vonják, és uradalmi alkalmazottjaira hárítja a felelőséget.³⁸ Kétségtelen, uruk mögött nem akarnak lemaradni az alkalmazottak sem.

³⁴ MNL OL P 125 Nr. 7100–7102.

³⁵ Uo. Nr. 7101, megjelent Magyar Zsidó Oklevéltár VI. Sopron 1600–1740. Szerk. *Grünwald Fülöp – Scheiber Sándor*. Gyűjtötte, bevezette *Házi Jenő*. Bp. 1961. [továbbiakban MZsO] 687. sz.

³⁶ MNL OL P 125 Nr. 7102.

³⁷ „Coram Deo sancte protestor, quod si Romai Imperij corona mihi offeretur, eo pacto, ut, quantum in me est, aliquid contra fidem Catholociam in meis subditis tolerarem, mallem cum uxore et prolibus meis ad mendicitatem reigi. Quod enim me juvaret Regnum transitorium, si per, illud facerem jacturam Regni coelestis?” *Christophorus Khissenpfening*. *Idea Lutheranismi: Das ist Abriß des Luthertumbs*. Wien 1661. Dedicatoria, sine pag. – A könyvre a későbbiekben röviden még visszatérek.

³⁸ Heinrich Trost somfalvi prédikátor folyamodványa Bezerédy Györgyhöz, Sopron megye alispánjához. Kiadva: *Fazekas István*: *Források a fraknói uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához*. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 7 (1994) 184–186.

A kismartoni és fraknói provizor, Kerznarich János a grófhhoz intézett leveleiben részletesen beszámol a térítésekben játszott szerepéről.³⁹

A vizitáció szerint ekkor a két igazgatási egységben tizenkilenc katolikus pap működött. Képzettségük és magatartásuk egyaránt az egyházmegye átlaga fölé emelte őket. A területen a soproni főesperességben született horvátok mellett főleg Német-római Birodalomból és Ausztriából ideszakadt papok tevékenykedtek.⁴⁰ A térítésben 1638-hoz hasonlóan jezsuiták is részt vettek, a kismartoni misszió és az időközben kollégiummá izmosodó soproni rezidencia szerzetesei. Új jelenség a ferencesek aktivitása, akik az Esterházy Miklós által újjáépített kismartoni rendházból kerültek ki.⁴¹

A másik oldalon a tekintélyes számú katolikus klérussal szemben hasonlóan nemzetközi, de számában sokkal csekélyebb evangélikus lelkészgárda állt. Valamelyes támogatást jelentettek számukra az Esterházy-uradalmon kívül elhelyezkedő protestáns parókiák, közülük is mindenekelőtt Borbolya, amely valóságos „búcsújáró helye” az uradalmak evangélikusainak, akik kereszteltetni, házasodni és úrvacsoravételre sűrűn átjártak az ott működő prédikátorhoz.⁴² A lelkészek helyzetét azonban súlyosbította az a tény, hogy magukon kívül legfeljebb szuperintenden-sükre, Muzsay Gergelyre számíthattak.

Erőszakos ellenreformáció Esterházy Pál vezetésével

A források tanúsága szerint 1659 őszén kezdődött a térítés. Először olyan falvak kerültek sorra, ahol a lakosság többsége katolikus volt már. Az őszi események legfontosabb forrása Johannes Vicarius elzászi származású jezsuita három levele, amelyet a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Pál grófhhoz intézett.⁴³

³⁹ MNL OL P 125 Nr. 2709–2710, 2712. A tisztartó személyére *Felix Tobler*: Zur Geschichte des sogenannten Kersnarichschen Edelhofes in Draßburg. BHbl 35 (1973) 87–88. – Kerznarich ellen később hűtlen vagyonkezelésért eljárást indított Esterházy Pál. MNL OL P 125 Nr. 11294 és 11299. Hasonlóképpen eljárás folyt a lakompaki és lánzséri tisztartó Madarász Miklós ellen, aki szintúgy aktív szerepet játszott a térítésekben, és hasonlóképpen ajándékokat fogadott el a hitüket megtartani igyekvő lutheránus jobbágyoktól (MNL OL P 125 Nr. 11290).

⁴⁰ A területen működő 19 papból 14 személy tíz évnél hosszabb időt töltött a győri egyházmegye szolgálatában. Olyan kiváló papok akadtak közöttük, mint a Vulkapordányban 1610-től működő Johannes Vlahovich, Marcus Ivanchich, aki 1641–1680 között Nagyhöflány plébánosa volt, Georgius Mernyak, aki Antau (1646–1663) és Büdöskút (1674–85) papja volt. A német anyanyelvű papok közül a birodalmi származású Nicolaus Höss (Hess) említhető meg, aki Szentgyörgyön (1656–1659) és Kishöflányban (1663–1685) is szolgált.

⁴¹ A fokozatosan megélénkülő mariánus ferences aktivitás forrásokban való lecsapódása a provincia levéltárában őrzött, évenként összeállított listák, amelyek az egyes szerzetesek által megtérített személyek nevét tartalmazza. ŠAB MPF Lad. 48. *Conversi ad fidem fasc. 1–2.* (A levéltárban való tájékozódásban nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Balogh Ádám levéltárosnak).

⁴² Egy 1665-ös irat szerint az Esterházyakon kívül a Thury, Rummy, Bucsányi, Szebek, Lengyel és a Bán család birtokos a faluban. MNL OL P 108 Rep. 8. Fasc. G. Nr. 141.

⁴³ Johannes Vicarius huzamos időn át, 1648–1666 között szolgált a „missio Esterhaziana”-ban, LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum II.* 779. *Elogiuma.* ELTE EK Kt Ab 145 fol. 211–214. A három levél jelzete MNL OL P 125 Nr. 2531–2533. Az első kettő megjelent: *Források a*

Az első áldozat Nagymarton volt. Az 1638. évi térítésnél látotthoz hasonlóan járt el a jezsuita: a szószék mellett az egyéni meggyőzés eszközt is igénybe vette. A bíróval megidézttette a delikvenst, majd megpróbálta saját igazáról meggyőzni. Ha nem boldogult, határidőt jelölt ki az áttérésre. A módszerhez hozzátartozott, hogy többször visszatérve kísérelje meg az ellenállás megtörését. Nem egyedül munkálkodott, segítségére volt a soproni jezsuita rendházból Christophorus Fleischer.⁴⁴ Saját rendtársa mellett a világi papság segítségét is igénybe vette. 1659. október 22-i levelében említi a márcfalvi plébánost, Johannes Georgius Fersint, aki természetesen saját hívei lelki üdvének megmentése érdekében tevékenykedett.⁴⁵ A ferencesek decemberben fejtik ki a legnagyobb aktivitást. Basilius Benner és rendtársai Fehéregyházán és Okán tevékenykednek.⁴⁶ Figyelemreméltó, hogy Fehéregyházán Vicarius is megfordult. Ezek szerint nem lehet élesen elhatárolni a két rend működési területét! Ez érződik ki az 1659. év „Litterae annuae”-jából is, amelyben a rendi krónikás beszámol ugyan a soproni kollégiumból kihívott szerzetes, Christophorus Fleischer tevékenységéről, de pontos számot nem tud adni a megtértekről, mert a jezsuita páter a „szeráfi rend”, azaz a ferences rend atyáival együttműködve tevékenykedett.⁴⁷

A huzamosabb térítésre Márcfalva nyújtja a legjobb példát. Vicarius már 1659. október 7-én kelt levelében kéri Esterházy Pált, írjon a faluban birtokos csornai prépostnak, hogy küldjön áttérésre felszólító mandátumot alattvalóira. Az 1659. október 22-i levél szerint már a márcfalviak között tevékenykedik Christophorus Fleischer, de a küzdelem záróakkordja csak 1660. január 5-én következett be, amikor a falu végre írásban kötelezte el magát, hogy katolikussá lesz. A falu által kiállított reverzálisból arra is fény derül, hogy miként lesz valaki evangélikusból katolikus. A márcfalviak előbb katolikus lelkipásztoruknak, Johann Georg Fersinnek meggyóntak, majd a misekönyvre kinyújtott két ujjal esküt tettek, és csak ezután vehették magukhoz az Oltáriszentséget. A reverzálisban ugyanakkor arra is kötelezték magukat utódaik nevében is, hogy vagyonvesztés, illetve testi büntetés terhe mellett mindig katolikusok maradnak.⁴⁸

fraknoi uradalom és a kismartoni grófság, 182–184. A harmadik közölve lett: MZsO VI. 680. sz.

⁴⁴ Fleischer személyére: LUKÁCS: Catalogus generalis I. 345.

⁴⁵ Johann Georgius Fersint, aki Czínfalván született, Draskovich György szentelte fel a kánoni kor elérése után, 1647 körül. Pappá szentelése előtt két évig hallgatott teológiát, a kor gyakorlata szerint ez a kazuisztikát jelentette. A vizitációk szerint Oszlopon (1651) és Márcfalván (1659–1663) volt plébános. BuzÁS: Visitationen I. 162 és II. 262.

⁴⁶ ŠAB MPF Lad. 48. Fasc. 1. Nr. 42. A lista szerint Benner mellett Melchior Divnich és Stephanus Kuzmicz vett részt a térítésben.

⁴⁷ ARSI Aust. 142. fol. 76.

⁴⁸ Márcfalva reverzálisa 1660. I. 5.: „Wür N. Alle: neben einer gannzen ehersamben gmein in März etc. bekennen hiemit öffentlich in kraft diesser obligation, das wür alle und zede klein und grosse person in dem lutherischen irrumb und glauben verfast sein gewest. Aniezo aber zu dem wahren cathollischen allein seeligmachenden glauben kommen, und in bey sein deß ehrwürdigen in Gotth geistlichen und hopch gelehrten Johann Geörg Fersin, als unnser vorgeetzte geistliche obrigkeit gebeicht, daryber alle und yede in dem meßbuch mit außgereckhsten zweyen finger den aidt schwur vor dem altar abgelegt, undd daß herr hochwürdige sacrament des altars empfangen und genossen. Hier auf verobligiren und verschraiben wür unnß sambentlich, junge und alte, biß auf unnsera khindes khinder, bey dem wahren cathollisc-

Az egyház emberei tevékenységük közepette nem nélkülözhatték a „brachium saeculare” közreműködését. Ezt tanúsítja az evangélikus rendek 1659 őszén benyújtott panasz, amelyben Kertváros (helyesen Kerznarich) János fraknói és kismartoni provizor túlzott aktivitását kifogásolták, ugyanis áttérésre próbálta ösztönözni a nagymartoni, márcfalvi, fehéregyházi és okai lakosokat, megkínózva és száműzéssel fenyegetve őket.⁴⁹ Vicarius maga is javasolja, hogy a fraknói várba vigyék azt, aki katolikus feleségét és leányát úrvacsora vételére kényszerítette. A márcfalviakat pedig többek között azoknak a példája vezette jó útra, akik megjárták a fraknói várat, és onnan csak büntetéspénzt fizetve tudtak szabadulni.⁵⁰

1659 végére lényegében megtörténik az evangélikus kisebbségek felszámolása. Az Esterházy Pál nádor levéltári fondjában található anyagokból az alábbi adatok állíthatók össze a megtérések számáról:

Kishöflány	12 személy
Nagyhöflány	6 személy 1659. októberben ⁵¹
Száravám	1 személy (mészáros)
Fraknó	24 személy
Neustift (Újtelek)	4 személy 1659 októberében és novemberében ⁵²
Wiesen (Rétfalu)	1 személy
Kisboldogasszony	57 személy, még 25-nél több „eretnek” van
Stöttera (Stettera)	
Hirm (Félszerfalu)	1 személy
Tormafalu (Krensdorf)	7 személy 1659 ⁵³
Zemendorf	110 személy
Sérc	3 személy 1659 decemberében ⁵⁴
Oka	133 személy 1659 ⁵⁵
Fehéregyháza	80 férfi és 72 nő 1659 ⁵⁶

Az eddigi, aránylag békés lefolyást durva, az ellenreformáció véresebb arcát mutató események váltották fel. Az evangélikus kisebbségek felszámolása után a lelkésszel is rendelkező falvakra került sor. Az egységes közösséggel szemben az eddig alkalmazott módszer rendkívül hosszadalmas lett volna. Az erőszak célja

hen glauben zu leben verbleiben und zu sterben. Da sich aber einer oder ander yber kurz oder lang wurde befindten, und von dem cathollischen glauben mechte abweichen und treuloß werdten, sollte nit allein mit hab und guetth, sondern mit leib und bluet abgestrafft werdten. Zur bekhreffigung haben wir etliche mit unseren pettschafften verferthigt und mit handten unterschriben. Actum März, den 5. Januaren 1660.” Közölve: FAZEKAS: Források a fraknói uradalom és a kismartoni grófság 186–187.

⁴⁹ ZSILINSZKY: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai III. 156.

⁵⁰ Mindkettőre vonatkozólag lásd Johannes Vicarius levelét Esterházy Pálhoz, 1659. október 7. Siegraben (Szikra). Közölve: FAZEKAS: Források a fraknói uradalom és a kismartoni grófság 183–184.

⁵¹ MNL OL P 123 II./n. fol. 10.

⁵² Uo.

⁵³ MNL OL P 125 Nr. 11618.

⁵⁴ MNL OL P 125 Nr. 11619.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ MNL OL P 125 Nr. 11625.

az egység megbontása, első lépésben a lelkész és az iskolamester eltávolítása. A megbontott községgel már egyszerű volt elbánni.

Az első áldozat Somfalva volt. A falu az 1647. évi országgyűlés következményeként kapott újra lelkészt, 1583 óta először. Korábban rövid ideig (1583–1597) katolikus pap működött a községben, majd a szomszédos Rákos filiája volt.⁵⁷

Az eset azért is lényeges, mert jól megfigyelhető, hogyan törnek meg egy döntő többségében protestáns falut. Az elűzött prédikátor, Henrik Trost és szuperintendense, Muzsáy Gergely folyamodványaiból jól rekonstruálhatók az események.⁵⁸ 1659. december elején a földesúr katonákat szállásoltat be a falu evangélikus lakóihoz. A katolikusok megkülönböztetése, a katonák zabolátlansága érezteti, hogy valami történni fog. December 11-én a katonák a prédikátor távollétében feltörik a házat, majd a hazatérő prédikátort megfenyegetik. Az incidens egyértelművé teszi, mire megy ki a játék. A prédikátor választhat, vagy a fraknoi vár börtönébe kerül, vagy gyülekezetét hátrahagyva elmenekül. Ez utóbbi mellett dönt, és előbb Ágfalvára, majd Sopronba megy. A házat lepecsételik és a helybeli római katolikusok őrizetére bízják, akiket később evangélikusok váltanak fel. A részeg katonák és az őrség között összetűzésre kerül sor. A verekedés kapóra jött, mert így a falura bírságot lehetett kiszabni, amelynek esetleges elengedésével tovább lehetett a közösséget manipulálni. December 14-én erősítésért mentek a katonák, indulás közben javasolják a helybelieknek az áttérést.

December 15-én éjszaka újabb tragikus események következtek be, a katonák megkínózták a falu bíróját. December 16-án az elűzött prédikátor megírta első folyamodványát Sopron vármegye országgyűlési követeihez, Bezerédj György alispánhoz és mankóbüki Horváth Györgyhöz. Valószínűleg erre a napra datálható Muzsáy szuperintendensnek ugyancsak a követekhez intézett levele is. Időközben megérkezett a faluba Esterházy Pál udvarmestere (aulae praefectus) két másik familiáris társaságában. Az udvarmester a verekedésért kiszabott büntetés elengedését ígerte áttérés esetén. Távozása után a két helyben maradó familiáris összehívta a falut, és kihirdette „az úr” parancsát: aki nem tér át, költözködhet. Az úr parancsának kihirdetésével teljesen egyértelművé vált a helyzet. Volt, aki kész volt távozni, de a falu döntő többsége megtorpant a nagy döntés előtt. December 17–18-án a fenyegetések hatására megindult a katolizálás. December 19-én a katonák felprédálták az elűzött prédikátor ingóságait. Ugyanezen a napon a két országgyűlési követ a főispántól kért jogorvoslatot,⁵⁹ aki történetesen a jogsértő Esterházy Pál. A helyi hatalom, amely – mint láttuk – a Klosterrat idején olyan hatásosan tudta elvágni a felsőbb hatóság intézkedéseit, most a katolikus oldalon állt. Katolikus a földesúr, katolikus familirási környezete és katolikus volt a birtokigazgatása is.⁶⁰

⁵⁷ RITTSTEUER: Klosterratsakten Nr. 820–836 és *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Bp. 1924. 219–221.

⁵⁸ Trost első folyamodványát már említettük (37. jegyzet), a második, Sopron megyéhez intézett folyamodványa is az Esterházy levéltárban maradt meg (Nemeskér 1660. I. 8) MNL OL P 125 Nr. 6358. Muzsáy Gergely folyamodványa Bezerédj György és Horvát György országgyűlési követekhez (év nélkül). Trost életére *PAYR*: A dunántúli evangélikus egyházkerület 151 és 154.

⁵⁹ MNL OL P 125 Nr. 1425.

December 20-21-én Benner és Kusmicz összeírták azokat, akik vonakodtak katolikus misén részt venni.⁶¹ December 20-án, alig tíz nappal a zaklatások kezdete után a község Esterházy Pálhoz írt levelében megígérte a reverzalist.⁶² December 22-én a kiállított reverzalist Kismartonba vitték az úrhoz, december 25-én pedig a katonák dolguk végeztével elhagyták a falut. Január 8-án az elűzött prédikátor megírta második, ezúttal Sopron megyéhez intézett folyamodványát.

Somfalva rekatolizációja során világosan megmutatkoznak a katolizálás alapvető ismérvei is: gyónni és áldozni katolikus módra. A korábban említett Márcfalva reverzálisa, mint láttuk, kissé más gyakorlatot mutatott. A falu népének előbb gyónnia kellett, majd a misekönyvet megérintve esküt tennie, és csak ezután járulhatott az Oltáriszentséghez.

A frissen megtért falvak minden évben egyszer, Húsvét alkalmával átélik a megtérés gyötrelmeit, a IV. lateráni zsinat óta ugyanis kötelező minden hívő katolikus embernek évente egyszer gyónni és áldozni.⁶³ A katolikus módra végzett gyónás pedig meglehetősen nehezebbre esett az evangélikus hitről visszatérteknek. Somfalva 1660-ban „jó” katolikus volt. Igaz, ebben segítette Kerznarich tisztartó, aki – mint egyik levelében írta urának – két jezsuitával meglátogatta a falut, az „ott lakó filiszteusokat” meggyóntatta, és azok nem rebelláltak.⁶⁴

Somfalva áttérésével lényegében sikerült felszámolni a protestantizmust a birtoktesten. Csupán a nem Esterházy Pál kegyurasága alatt álló Borbolyán és a Fertő-tó túlsó oldalán, a többi birtoktól elszigetelten található négy faluban, az ún. Tószögletben maradt sértetlen az evangélikus vallásgyakorlat. Esterházy Pál, hatáskörét túllépve, 1660 telén elfoglalta Borbolya templomát. A falu, mint említettük, valóságos búcsújáróhelye volt az evangélikusoknak. Megszüntetésével fontos centrumtól fosztotta meg azokat, akik továbbra is eddigi hitüket akarták gyakorolni. Az eset érdekessége, hogy a gróf személyesen jelen volt a templom elvétele-nél.⁶⁵ A Fertőn túl található négy faluról annyit szükséges tudni, hogy nagyon sokáig a Czobor családnál voltak zálogba adva, majd a Kéryek, a Lippayak, végül Pázmány Miklós gróf következett, és csak 1651-ben kerültek vissza az Esterházyak közvetlen igazgatása alá.⁶⁶ 1660 tavaszáig nem történik semmi ezekkel a falvakkal, legalábbis a források hallgatnak. 1660 elején a lakompaki uradalom és Pápa áll az érdeklődés középpontjában.⁶⁷ Az uradalom és a grófság homogenizálására a döntő

⁶⁰ A földesúr katolizálásánál hosszabb időt vett igénybe a birtok apparátusának az átformálása. A földesúr, katolikus pap, protestáns igazgatás közötti feszültségre jó példa a Batthány-birtokok esete. MNL OL P 1314 Nr. 51345. Vernich Mátyás jezsuita levele Batthány Ádámmalhoz Németújvár 1632. július. 19. – A familiárisok rekatolizálása még huzamosabb időt vett igénybe.

⁶¹ MNL OL P 125 Nr. 5894.

⁶² Uo. Nr. 9486.

⁶³ *Heinrich Joseph Dominicus Denzinger*. Enchiridion symbolorum ... Ed. 28. Friburgi Brig. – Barcinone 1952. 204–205.

⁶⁴ Kerznarich levele Esterházy Pálhoz, Kismarton 1660. április 14. MNL OL P 125 Nr. 2707.

⁶⁵ MNL OL P 1400 42. köt., fol. 23v.

⁶⁶ MNL OL P 108 Rep. 15. Fasc. F. Nr. 176. – Cyriacus György levele Esterházy Lászlóhoz, 1651. szeptember 26. Nagyszombat. Uo. P 124 Nr. 470.

⁶⁷ Madarász Miklós tisztartó levelei Esterházy Pálhoz MNL OL P 125 Nr. 3068–3069, 3071–3072. Továbbá Krizanicz Mátyás nyéki plébános jelentése híveiről (1660. február 4.) uo. Nr. 11620.

lépések 1660 május-júniusában történnek meg. Az események irányítója Vicarius helyett, aki egy rövid memoriale tanúsága szerint ekkor Pápán tevékenykedik, egy soproni jezsuita, a már említett Christophorus Khissenpfening.⁶⁸ Az eseményeket az általa és Kerznarich tisztartó által Esterházy Pálhoz írott levelekből rekonstruálhatjuk.⁶⁹

Az uradalomban zajló eseményektől felizgatott lakosság a faluba, Pomogyra érkező jezsuitát és kíséretét összegyűlve, bírója és prédikátora vezetésével fogadta. Khissenpfening elfoglalta a prédikátor házát és megfenyegette a ház tulajdonosát, ha nem távozik, kezét-lábát összekötöztetve Fraknóba viteti. A prédikátor válaszul biztatja a lakosságot, hogy ne engedjenek. Némi malíciával állapítja meg a jezsuita, hogy akik nem hajlanak a nyájasságra, azokat félelemmel eltöltve kell kényszeríteni, és katonaságot kér segítségül. Hogy pontosan mi történt a levél megírása után, nem lehet tudni, de 1661-ben, amikor a visszlései miatt vizsgálat folyik Kerznarich ellen, a tanúk úgy emlékeznek meg erről az időről, mint „midőn az kősségből az Ur szolgáljára támotak volna az négy falu”.⁷⁰

Kerznarich május 24-i levelében arról ír, hogy kész alámenni száz gyaloggal, és a prédikátort vízbe vettetni.⁷¹ Az események a katonaság beavatkozásával gyorsan más irányt vettek. Khissenpfening május 27-i levelében már a faluba való visszatéréséről számol be, ahonnan, mint írja, életét mentendő menekült el. A falu bűnbánóan fogadja a visszatérő jezsuitát és kíséretét, a főkolompok lakat alá kerülnek, közöttük vannak a pomogyiai segítségére érkezők is. Ők nyilván a szomszédos, hasonló eljárástól fenyegetett falvakból kerültek ki, de volt soproni is közöttük, aki a jezsuita szerint hírszerzés végett érkezett a faluba.

A templom birtokba vételét az evangélikus sérelmi irat őrizte meg. Kulcs híján betörték az ablakokat, belülről kinyitották az ajtót, a berendezést pedig rövid úton eltávolították, kidobálták. A falu lakói már május 28-án megadják magukat, és reverzálist adnak.⁷² A gyors áttérésben nagy része volt a tisztartónak, akinek buzgalmáról Khissenpfening is megemlékezett.⁷³ Buzgalma annál is inkább dicséretes, mert a négy falu huszonöt talléros lóval próbálta vallási hevületét csillapítani, mint az a fentebb említett úriszéki eljárás során kiderült.⁷⁴ Nagyon érdekes lenne megvizsgálni, hogy a falu életében a vallásváltozás milyen egyéb változásokat hozott. Sajnos ebben a kérdésben nagyon kevés a hasznosítható adat, az azonban megállapítható, hogy a társadalmi szerkezetben nem okozott számottevő módosulást: 1661-ben, az áttérés és az „úr szolgáljára való támadás” után ugyanazok a bírók

⁶⁸ Személyére LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum* II. 762.

⁶⁹ Christophorus Khissenpfening levelei 1660. május 23. és május 27. Pomogyról, 1660. június 4. Bánfalváról (Apetlon). Közölve: FAZEKAS: *Források a fraknói uradalom és a kismartoni grófság 187–189. Kerznarich többször idézett levelei* MNL OL P 125 Nr. 2709–2710, és 2712.

⁷⁰ Ambrosius Chierain vallai bíró vallomása. MNL OL P 125 Nr. 11294.

⁷¹ Uo. Nr. 2709.

⁷² MNL OL P 125 Nr. 9487.

⁷³ „Fertőn túl való négy falu megatak magokat; Bala, Pomok azok nagyobb részek mind megjontak, professiot tettek. Remélem hogy jók lesznek, predicatorot nem találtam, előb mentek el, az egész kezséget eszvehitam. Erős reverzálist csináltam elenek, meg is olvastam előtek, bepecseteltek, sub scribalták birak, eskútek.” Kerznarich levele Esterházy Pálhoz, Kismarton, 1660. június 1. MNL OL P 125 Nr. 2710.

⁷⁴ MNL OL P 125 Nr. 11294.

a Tószöglet falvaiban, mint akik 1652-ben Muzsay Gergely evangélikus püspök kérdéseire válaszoltak.⁷⁵ A Kerzharich ügyével kapcsolatban végzett tanúkihallgatás alapján pedig úgy tűnik, viszonylag kevesen hagyták el lakóhelyüket a vallásukhoz való ragaszkodás miatt.⁷⁶

Jó példát hoznak Khissenpfering levelei a térítés terepének előkészítésére. Miközben még Pomogyon és filiáján is akad munka, már az apetloni és ilmici tennivalókat latolgatja és mandátumot kér a csornai préposttól, hogy ilmici alattvalóival boldoguljon. Bizakodik, hogy rövidesen, már a következő héten befejezi áldásos tevékenységét. Sikerére büszke lehetett, ugyanis Philip Miller császári gyóntató június 9-én kelt levelében arról ír a Pápán tartózkodó Esterházy Pálnak, hogy Khissenpfering páter levelében beszámolt neki a Fertő körül megtért kétezer emberről.⁷⁷ Talán a térítés során szerzett élmények is hozzájárultak a három éve tartó soproni prédikálás mellett azon könyv keletkezéséhez, amelyet Khissenpfering *Idea Lutheranismi: Das ist Abriss des Luthertumbs* cím alatt címmel Bécsben jelent meg 1661-ben, és amelyet a jezsuita szerzetes Esterházy Pálnak ajánlott.⁷⁸ Bár Khissenpfering nem számol be arról, hogy munkatársai is lettek volna tevékenysége során, de a gyorsabb siker érdekében Bánfalván és Ilmicen ferences is részt vett a térítésben, méghozzá a Somfalván már megismert Basilius Benner, aki az 1650-es években a mariánus provincia egyik legsikeresebb misszionáriusa.⁷⁹ A Tószöglet falvainak áttérésével a frankói grófság és a kismartoni uradalom teljes egészében katolikussá vált.⁸⁰

Átmeneti helyzet az erőszakos térítés után

1659 után először 1663-ban vizitáltak a soproni főesperességben. A vizitátor egyetlen helységben, Széleskúton jegyzi meg, hogy katolikusok mellett evangélikusok is élnek a faluban (omnes catholici exceptis aliquot lutheranis). De nem minden falu kapta meg a sztereotip „jó katolikusok” jelzőt (boni catholici). Frankón, Fehéregyháza, Márcfalva, Nagymarton, Oka és Pomogy lakói „catholici noviter

⁷⁵ Muzsay vizitációja: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. (1906) 159–166.

⁷⁶ A már emlegetett két jegyzőkönyv: MNL OL P 125 Nr. 11294 és 11299.

⁷⁷ Uo. Nr. 3185.

⁷⁸ A cikk megírásakor csupán a könyv 1701. évi latin kiadását ismertem (*Idea lutheranismi ex Lutheri libris concepta*), azt is csak irodalomból (*Johann Nepomuk Stoeger: Scriptores provinciae Austriae. Viennae 1856. 186*). Hausner Gábornak köszönhetem az 1661-es kiadás azonosítását, és a mai technikának, hogy a könyvet kis fáradsággal a világhálón olvashattam is. *Hausner Gábor: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéhez.* MKSz 125 (2001) 333–340, 337. 29. j.

⁷⁹ Benner 1654–1656 között Érsekújváron tevékenykedett, ahol 58 személyt térített meg (ŠAB MPF Lad. 48. Fasc. 1. Nr. 9), 1656–1657-ben Sopronban német szónok, ahol 11 személyt vezetett a katolikus hitre (uo. Nr. 15), 1658-ban Győrben 11 személyt, 1659-ben ugyanott két személyt térített meg, Sopronba áthelyezve 1659. áprilisban négy személy az eredmény, még ez év májusában Németújvárra kerül, ahol három hónap alatt hét megtérőt jegyzett fel, Szent Annakor (július 26.) áthelyezték Kismartonba, ottléte alatt térített Fehéregyházán, Okán, Somfalván (uo. Nr. 42), Ilmicen és Apetlonban (Bánfalva; uo. Nr. 39).

⁸⁰ Esterházy Pál beadványából úgy sejlik, hogy ekkor más kisebb felekezetek ellen is hadat viselt. MNL OL P 125 Nr. 7101.

conversi”, frissen megtértek. Ilmic, Somfalva, Siegraben külön elmarasztaló jelzőt kap. Az ilmici németek „ficti catholici, pessimus et occultus populus”, átkatolikus és titkolódzó népség. Siegraben lakói álnokok („astuti”), míg a somfalviak „frigidi”, nyilván vallási kötelezettségeik teljesítése terén. Ezek szerint az új vallási normák elsajátítása nem ment egyik napról a másikra.

A térítéseket követő időkről a legtöbb információ Márcfalváról maradt fenn. Arról a helyről, ahol lényegében 1583 óta nincs evangélikus lelkész. Katolizálását azonban megtörte a Bocskai-felkelés. Az 1638. évi térítés során keletkezett jelentésben plébánosuk „relapsi”-nak nevezi őket, azaz katolikusból evangélikussá visszacsúszottaknak. Az 1641-es vizitáció szerint gyerekeiket Borbolyára járatják iskolába, ahol még evangélikus lelkész és iskolamester működik ekkor. Ugyanezen vizitáció szerint kilencven, telkes evangélikus él a faluban, és két évtizeddel később, 1659-ben még csak tizenhat telkes volt katolikus. Írásban – reverzálisa szerint – 1660. január 5-én új életet kezdett a lutheránus Márcfalva: katolikus lett. De minden évben húsvétkor le kellett győzniük magukat, hogy „more catholico” elvégezzék a gyónást. 1662-ben erre csak némi vonakodás után kerül sor, mint az kiderül Georgius Fersin márcfalvi plébános leveléből, amelyben azt írja, hogy minden híve elvégezte a gyónást, a katonákat vissza lehet vonni.⁸¹

A bűnbánat katolikus formájától még 1665-ben is vonakodtak. Fennmaradt egy lista, melyen azok szerepeltek, akik megtagadták a gyónást. A lista készítője megjegyzi, hogy a plébánia nagyobb része ellen panaszt lehetne tenni.⁸² A hívek ellen felhozott vádak a gyónáson kívül két neuralgikus pontra mutatnak rá. Az egyik a templomlátogatás, amelyet lehetőleg negligálnak a márcfalviak, illetve szívesebben látogatnak prédikátor végezte istentiszteleteket. A másik pont a körmenetek kérdése, amely eléggé távol áll a protestáns gondolkodástól.⁸³ Christian Weingartner plébános 1699-ből származó levele arra utal, hogy negyven év elteltével sem javult a helyzet, a katolicizmustól továbbra is idegenkednek a márcfalviak. A premontrai plébános fájdalmasan emlékezik meg híveinek kőszívűségéről, akik búcsú napján a szomszédos papokat vendégül látó plébánosuktól megtagadták a szokás szerint neki járó bort. Tettüket azzal magyarázza, hogy alig harmincegynéhány évvel ezelőtt tértek meg, és egyesek még most is eretnek könyveket rejtegetnek.⁸⁴

A húsvéti gyónás elvégzése az 1674-es vizitáció szerint a kisboldogasszonyi híveknek is problémát okozott. Az 1680-as vizitáció alkalmával pedig néhány fehéregyházi kerül az eretnesség gyanújába a gyónás terén mutatott hanyagsága miatt. A gyónás körüli nehézségeket mutatja, hogy az 1651. évi vizitáció szerint

⁸¹ Fersin levele Esterházy Pálhoz 1662. május 6. Hely nélkül. MNL OL P 125 Nr. 2112.

⁸² A listán 27 név olvasható, sokan egész házuk népével egyetemben kerültek fel. MNL OL P 125 Nr. 11627.

⁸³ „Imo dies festos non celebrunt. ct raro in ecclesia comparent, contra voluntatem domini parochi ad loca haeretica diebus Dominicis et diebus festivus libere summo mane vadunt. 2do in processionibus vice aliqui comparent et hoc vel maxime causat iudicis et aliorum majorum inobedientia.” Uo.

⁸⁴ „Mirandum non est, quia ante triginta aliquot annos primo hic plurimi sunt reformanti, adeoque aut propter clam detentos libros haereticos, aut propter antiquam suam iterum male passivam consuetudinem, videbitur vestigia quorundam mirabilia.” ELTE EK Kt Coll. Hevenessyana tom. 66. fol. 300. Christian Weingartner O. Praem, plébános levele Telekesi István vikáriushoz, Márcfalva 1699. március 6.

az oszlopi katolikus horvátok között is akadtak olyanok, akiknek nehezebbé esett a bűnbánat gyakorlása.⁸⁵

A premontrei plébános sérelmei sem egyedülállók. Számos vizitáció emlékezik meg arról, hogy a falu nem teljesíti a plébánosnak járó szolgáltatásokat. Ezeket az ellentéteket azonban nem szabad automatikusan vallási síkra vetíteni, hisz a közösségnek a gazdasági érdekei és a papnak mint a közösségen kívül álló személynek érdekei egymástól eltérnek, ezért minden esetet külön-külön kell mérlegre tenni.

Néhány szórványos adat arra utal, hogy másutt is hasonló a helyzet. Somfalva lakosai még az 1670-es vizitáció alkalmával is kiérdemlik a „frigidi catholici” jelzőt. Ilmicen jól tükrözi az eredménytelenséget az egyik plébános, Johann Maximilian Rosenberger panasza, akinek a bíróval támadt konfliktusa erőteljesen továbbélő protestáns beidegződésekre hívja fel a figyelmet. A plébános szentképeket ragasztott a plébánia kapujára. Szűz Mária, Szent Sebestyén, Rókus és Rozália képét. A szentképeket, mint írja a panaszos, disznóürülékkel kenté be a bíró. A pap panaszában a bírót jellemezve elmondja, hogy átjár Gálosba a prédikátorhoz, és a bójtról nem hajlandó tudomást venni.⁸⁶

A Tószöglet szentkultuszától való idegenkedését jól mutatja a közelben fekvő fertőboldogasszonyi búcsújáráhely vonzáskörzetének felrajzolása. Erre az 1675 és 1712 közötti évekből fennmaradt kordástársulati anyakönyv ad módot.⁸⁷ Az anyakönyv szerint a környező falvak még erőteljesen részt vettek a hely kultuszában. Pordányból nyolcvanhat, Mönchhofból nyolcvanhárom, Féltoronyból hetvenkettő, Szentandrásból negyvennyolc, Weidenből tizenhat, Nezsiderből ötven személy iratkozott be harminchét év alatt a társulatba. Ezzel szemben Ilmicről négy, Apetlonból (Bánfalva) egy, Pomogyról három, Valláról két tagja akadt mindössze a kordásoknak.⁸⁸

Az evangélikus hagyományok továbbélése

Az evangélikus hagyományok továbbélését mutatják a XVIII. század eleji jezsuita népmissziók is. 1716-ban új missziós forma jelent meg Magyarországon, amelynek képviselőit „missionarii vagi” vagy „Segneriani” néven emlegetik a források. Ezt a missziós formát Itáliában indította útjára a híres jezsuita, Paolo Segneri, de a XVIII. század elején az Alpoktól északra is sikert aratott. A kiváló pszichológiai érzékkel, alapos tömeglélektani ismeretekkel rendelkező, hallatlan munkabírású szerzetesek valóságos sokkolták hat-nyolc-tíz napos missziójuk során hallgatóságukat. Szentbeszéd, énekek, elmélkedések, körmenetek meghatározott rend szerinti változtatása vezetett el az általános bűnbánathoz. Az első

⁸⁵ Kisboldogasszonyra Buzás: Visitationen III. 89, Fehéregyházára uo. IV. 42, Oszlopra uo. I. 162.

⁸⁶ Az irat melléklete egy „bűnjel”, azaz egy a fent leírt módon összekent szentkép. MNL OL P 125 Nr. 5794.

⁸⁷ Az adatok Norbert Frank tanulmányából származnak: FRANK: Die Verbreitung der Wallfahrt.

⁸⁸ A búcsújáráhelynek ismert egy korai mirákulumos könyve is: *Titkos Értelmoe Róza* ... Bécs 1698. (RMK I. 1518).

magyarországi misszióra 1716-ban Nyugat-Magyarországon került sor.⁸⁹ A fraknói grófság és a kismartoni uradalom falvai közül Száravámon, Nagymartonban, Somfalván, Szentmargitbányán, Széleskúton, Sércen és végül Nagyhöflányban tartottak missziót, 1717-ben az óvári síkságon kezdődött (Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Mosonszentandrás), majd Fehéregyházán és Okán folytatódott, mielőtt áthelyeződött volna a súlypont a Batthány-birtokokra.⁹⁰

A misszió jelentései pontos képet festenek az Esterházy-birtok vallási állapotáról. Nyolcvan évvel ezelőtt a vándorbot helyett a maradást választó evangélikusok csak látszatból lettek katolikusokká és fogadták el a gyónást és a miselátogatást, de titokban megszegték a bójtöt és titkos összejöveteleken tovább ápolták hagyományait, Luther-bibliát olvastak, evangélikus énekeket énekeltek. A misszionárius elégedetten állapítja meg, hogy a misszió sikeresebbnek bizonyult minden más világi és egyházi erőnél, mert a titkos evangélikusok önként hozták elő és vetették máglyára addig féltve őrzött könyveiket.⁹¹

Az 1716–1717. évi misszió élményei bizonyára fontosak voltak a katolikussá válásban, de nyolc nap alighanem kevés volt az évszázados mentalitás átalakításához. A plébániává emelt Valla első papja 1734-ben még mindig arról panaszkodik, hogy hívei csak evangélikus módra tudnak énekelni.⁹² Ez az utolsó ilyen jellegű történeti adat.

A protestáns hagyományokból a legtartósabbnak az énekhagyományok bizonyultak. Megdöbbenő, hogy Sztachovics Remig, majd nyomában Kögl Szeverin a múlt század hatvanas éveiben milyen erős protestáns alapozású kéziratot gyűjtött fel Moson megye németek lakta részén, a Heidebodenen és a Tószögletben.⁹³ A Sztachovics Remig által használt könyvek egy része Mosonszolnokról, Mosonszentjánosról és Mosonszentpéterről (e két utóbbi ma Jánossomorja része) származott, míg a másik fele Bánfalváról (Apetlon), illetve részben Ilmicről került ki.⁹⁴ Igaz, az énekeskönyvek alaposabban Kögl Szeverin által vizsgált része arról a vidékről (Mosonszentjános, Mosonszolnok) származik, ahol feltehetően tekintélyes számú ausztriai menekült telepedett meg, mégis elgondolkodtató, hogy a 19. század elején a katolikus német paraszt még mindig exuláns prédikátorokról szóló éneket másol.⁹⁵ A Heidebodenről származó énekeskönyvek arra a jelenségre hívják fel a figyelmet, hogy a protestáns hagyományok a folklórban éltek a legtovább. Legújabbban Grete Maar Fehéregyházáról származó tíz, és Feketevárosból származó

⁸⁹ ARSI Aust. 229. fol. 101–103A v – A Segneri-féle népmissziókról részletesebben lásd a kötetben olvasható fejezetet.

⁹⁰ Uo. Aust. 229. fol. 104i–104o. v

⁹¹ Uo. fol. 102v.

⁹² ALB I. 372.

⁹³ A kistáj történetét, bő irodalmat hozva, összefoglalja *Karl Manherz*: Der Heideboden – die Heidebauern. Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 2 (1979) 43–73.

⁹⁴ *Sztachovics Remig*: Brautsprüche und Brautlieden auf dem Heideboden in Ungarn. Wien 1867. Munkájában mintegy félszáz kéziratot könyvre hivatkozik, amelyek az 1647–1848 közötti időből származnak.

⁹⁵ *Kögl J. Szeverin*: Moson megyei nemet kéziratot énekeskönyvek. Bp. 1941. 20 és 43–44, 73. A kérdéshez lásd még *Marietta Boross*: Die Illustrationen der handschriftlichen Liederbücher der Deutschen auf dem Heideboden. Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen 2 (1979) 74–99.

öt kéziratos imakönyvről közölt cikkeket.⁹⁶ Ezek az újabban felbukkant kötetek a kéziratos ima- és énekeskönyvek használatának széles elterjedtségét mutatják.

A történeti források töredékessége miatt nem lenne haszontalan egy olyan feldolgozás megkísérlése, amely a folklór alapos ismeretére építve keresné a két szín alatti áldozás, az evangélikus-katolikus énekkultúra, egyéni-közösségi vallásgyakorlat izgalmas kérdéseire a választ.

Fraknó (Forchtenstein) vára

⁹⁶ *Grete Maar*: Handgeschriebene Gebetbücher in Donnerskirchen und Purbach. BHbl 53 (1991) 22–39. A szerző az imakönyvek tartalmából elsősorban a különböző áldásokat, bajelhárító imákat mutatja be részletesebben.

A Missio Segneriana kezdetei Magyarországon (1714–1717)

A jezsuita rend a XVI–XVIII. század folyamán az oktatás mellett aktív szerepet vállalt az otthont adó város és környéke lelkiéletében is. A győri kollégium tagjai például 1665-ben a tanításon túl ellátták a Szent Ignác templomot, böjt idején prédikáltak a székesegyházban. Karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor missziókat vezettek a Szigetközbe. Ellátták a helyőrség lelki gondozását, gondot viseltek a kórházi betegekre és a börtönök lakóira is. Ezenkívül öt kongregáció lelkiéletét irányították.¹

Missziós tevékenységet nemcsak a protestánsok irányában végeztek, igyekezvén megtéríteni őket, hanem katolikus hívek között is. A katolikusok körében végzett ún. népmisszióknak számos fajtája alakult ki a XVII. század folyamán Franciaországban és Olaszországban. Céljuk és tartalmuk alapján két nagy csoportba oszthatók: a bűnbánati és a katekétikai missziók csoportjába.² Az előbbi célja a bűnbánat kiváltása a hívekben: gyónás, majd az eucharisztia vétele. Az utóbbi ezzel szemben a hitről való tudás elmélyítését helyezi tevékenységének középpontjába. A kétfajta népmissziót nem lehet egymástól mereven elválasztani. A bűnbánati missziók esetében is szinte mindig folyt bizonyos mértékű hitoktatás. Az újkor népmisszionáriusai azonban – szemben közvetlen elődjekkel – a nagy obszerváns ferences prédikátorokkal, működési területként nem a várost, hanem a vidéket választották.

A számos missziós forma közül az egyik legnagyobb hatású kialakítása egy olasz jezsuita, id. Paolo Segneri nevéhez fűződik. 1665-től, javarészt rendtársával Antonio Pinamontival közösen, huszonhat éven át vezetett missziókat Észak-Olaszországban.³ Működésének közel három évtizede alatt formálódott ki Segneri külsőségeiben jellegzetesen barokk missziós módszere (látványos körmenetek, önkorbácsolás stb.), amely a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokat alapul véve célozta meg a bűnbánatot, törekedve egyúttal arra, hogy a keresztény eszmék mélyebben áthassák a mindennapi életet.

¹ ARSI Aust. 142. fol. 31. A dolgozattal kapcsolatos római kutatásokra a Soros Alapítványtól az Eötvös József Kollégiumnak juttatott támogatás jóvoltából nyílt lehetőségem 1987 őszén. A jezsuita rend központi levéltárában végzett kutatásaimban nyújtott segítségért köszönettel tartozom *Fehér József és Lukács László* jezsuitáknak. Terjedelmi okok miatt a források szövegét csak korlátozott mértékben idézem. – A Segneri-féle missziók iránt érdeklődőknek Száraz Orsolya munkáját közel múltban megjelent munkáját tudom ajánlani. *Száraz Orsolya*: Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója. Debrecen 2012.

² A missziók típusaira *Giuseppe Orlandi*: La missione popolare redentorista in Italia. Spicilegium Historicum Congregationis SSmi Congregationis 33 (1985) 56–60. A magyarországi jezsuita missziókról: JÁNOSI: Barokk hitélet.

³ Életrajza: *Loschert Kázmér*: Paolo Segneri. In: Száz jezsuita arcél. Szerk. *Gyenis András*. I–III. 1941. II. 365–387.

Az Itáliában nagy sikert arató misszió a XVIII. század elején előbb Svájcban, majd Német-római Birodalomban terjedt el. Svájcban az első missziókat Fulvio Fontana, a korai idők harmadik nagy misszionáriusa vezeti, aki néha Tirolba is átkalandozott. Fontana készítette fel a két első német misszionáriust, Georg Loferert és Konrad Herdegent, akik 1715. áprilisban kezdték meg működésüket Düsseldorfban.⁴

Valószínűleg Lofererrel és Herdegennek egy időben kapta megbízatását Tamburini generálistól Bernardo Cerroni (1668–1738), hogy szervezze meg az osztrák provinciában is a Segneri-típusú jezsuita népmissziót.⁵ A trieszti származású jezsuita az osztrák provincia tagjaként már több mint egy évtizede élt ekkor Észak-Itáliában az ott állomásozó osztrák hadsereg tábori misszionáriusaként. Kiválasztását több szempont is indokolta. Megbízatása előtt megfordult több magyar és osztrák rendházban, tehát ismeri valamelyest leendő munkájának színhelyét. Tábori misszionáriusként rokon területen tevékenykedett. Mint a tábori misszionáriusok superiora tanúságot tett arról is, hogy alkalmas az önálló munkára. Cerroni kiválasztásának helyességét a későbbi események is igazolták.

A megbízatást követően az első lépés a missziós módszer elsajátítása és annak bizonyítása volt, hogy a gyakorlatban is képes alkalmazni a megtanultakat. Az osztrák provincia *Litterae Annuae*-ja szerint a konstanzi püspök engedélyével 1714. március-áprilisában egy volt tábori misszionárius öt helyen tartott missziót a Bodeni-tó környékén fényes sikerrel, alkalmanként öt-hatezer embert vonzva. Az áldozók számát a beszámoló pontosan megadja: 1925.⁶ A *Litterae annuae* bevett szokása szerint névtelenül hagyott jezsuita minden bizonnyal Bernardo Cerroni volt, aki mintegy „vizsgamunkáját” végezte itt.

XI. Kelemen pápa két brévénének birtokában Cerroni 1714. nyáron vagy kora ősszel térhetett vissza Ausztriába, pontosabban Bécsbe. Az esztergomi érsekhez és bécsi püspökhöz címzett, 1714. június 15-én kelt brévékben a pápa a főpapok támogatását kérte Cerroni vállalkozása számára.⁷ A generálsi leveleskönyv tanúsága szerint 1714. november 24-én már bizonyosan Bécsben tartózkodott.⁸ Ezen a napon ugyanis három levél is kelt ügyében. Az egyik Levenberg provinciálishoz szólt, támogatást és alkalmas társat kérve a misszió számára. A második Hevenes Gáborhoz, a bécsi *Domus professa* vezetőjéhez íródott és szintúgy támogatást kért. A harmadik, magának Cerroninak címzett levélben a generális újlag támogatásáról biztosította a misszió vezetőjét. A provinciájába visszatért Cerroninak első nagy feladata a misszió anyagi alapjainak a megteremtése volt. A Segneri-misszió tagjai ugyanis nincsenek sem kollégiumhoz, sem más intézményhez kötve (részben innen

⁴ *Bernhard Duhr*: *Geschichte der Jesuiten in Ländern der deutscher Zunge*. I–IV/2. München–Regensburg 1928. IV/2. 194–195.

⁵ Személyére LUKÁCS: *Catalogus Generalis* I. 160–61. Az időbeli egyezésem túl a két német jezsuitához hasonlóan Cerroni is Svájcban sajátította el a missziós módszert. A generális Cerronit folyamatosan tájékoztatja Loferer és Herdegen eredményeiről, vö. 1715. május 8-i levelében a düsseldorfi sikerekről (ARSI Aust. 11, fol. 648), 1716. június 23-án pedig az alsó-rajnai sikerekről ír (ARSI Aust. 11. fol. 727).

⁶ ARSI Aust. 172, fol. 39–40.

⁷ ARSI Aust. 173. fol. 14v–15. A brévében szereplő jezsuita nevét elhagyja a *Litterae Annuae*.

⁸ ARSI Aust. 11. fol. 612–13.

származhatott a „missionarii vagi” elnevezésük). Ugyanakkor nem volt szabad az őket fogadó település vagy annak plébánosa terhére lenni. Költségeik fedezésére egy külön összeg szolgált. Kezdetben a *Litterae annuae* szerint 9000 rajnai forint volt ez a summa, az osztrák provincia procurátorának 1715. május 12-én kelt oklevele azonban már tizenhatezer rajnai forintról beszél, amelyet magánosokhoz, illetve a bécsi „Banco”-hoz helyeztek ki kamatra.⁹

A misszió megkezdéséhez még két dolog volt szükséges. Egyrészt társat kellett találnia, másrészt ki kellett jelölnie a megfelelő helyszínt. Mindkettő nehézségeket okozott. 1715-ben Cerroni a *Litterae annuae* szerint a Turóc megyei Hodritschon (valószínűleg a Hont megyei Hodrusbányáról van szó) és Neustubbenben azaz Felsőstubnyán, a generális egyik levele szerint pedig Szepes megyében tartott próbamiissziót.¹⁰ Elképzelhető, hogy mindkét helyen próbálkozott, de az átütő siker hiányát mutatta a források szűkszávasága mellett az a tény is, hogy működési terét a következő évben Nyugat-Magyarországra tette át.

Megfelelő társat is csak hosszasan keresgélés után talált. Tamburini generális 1716. január 25-én kelt levelében kérte Dinarich István provinciálist, hogy Ignatius Grembst (1680–1718) rendelje Cerroni mellé Bécsbe a nagybőjt kezdetére, hogy fel tudjon készülni a rá váró feladat elvégzésére.¹¹ Grembs dispoziója ekkor a trencsényi kollégiumba szolt, többek között novíciustmester volt. Nem lényegtelen azonban, hogy az előző két évben a soproni kollégiumban szolgált.

Ez utóbbi körülmény azért is fontos, mert a misszió kiszemelt színhelye a győri egyházmegye nyugati része, Sopron környéke lett. De nem csupán Grembs rendelkezett helyismerettel, hanem Cerroni is, aki 1694-ben a soproni kollégiumban oktatott humaniorát, a *tertia probatio*-t pedig néhány évvel később, 1700-ban szintén Győrben végezte.¹²

A győri egyházmegye ekkor már javarészt újra katolikus volt, különösen érvényes ez a nyugati részére, a soproni, locsmándi és a mosoni főesperességre. Egyes helyeken már a XVI. században megkezdődött a rekatolizáció, szélesebb területeken pedig a XVII. században folytatódott tovább. Az 1600-as évek végére az egyházmegye tekintélyes részén felszámolták a protestáns egyházak szervezetét. Ezzel párhuzamosan újra kiépült a katolikus plébániahálózat, új kolostorok jöttek létre. A világi papság és a szerzetesség tekintélyes részét már az egyházmegye lakossága szolgáltatta.¹³ A helyismerettel rendelkező misszionáriusok nyilván azt is tudták, hogy a katolikus vallási normákat a nép még nem sajátította el teljesen. Ideális terep ez jól felkészült, tettvággyal teli misszionáriusok számára.

A misszió első, 1716-os évről a rend központi levéltárában fennmaradt jelentés szerint eredetileg vegyes vallású területet választottak működési helyüknek,

⁹ ARSI Aust. 173. fol. 15 és ELTE EK Kt Coll. Prayana tom. V. Nr. 70. Egy 1735-ös megjegyzés szerint az összeg későbbi adományok révén 28 ezer rajnai forintra nőtt a Grácban elhelyezett kétezer forint mellett. Az irat korabeli egyszerű másolat.

¹⁰ ARSI Aust. 173. fol. 40 és Aust. 11. fol. 648.

¹¹ ARSI Aust. 11, fol. 697. Grembs életrajza LUKÁCS: *Catalogus Generalis* I. 456.

¹² I. m. I. 161.

¹³ A korabeli győri egyházmegyére kiváló forrásanyagot szolgáltatnak a XVII. századból és a XVIII. század elejéről fennmaradt vizitációk. Kiadásuk: Buzás: *Visitationen* I–IV; Uő: *Visitation* 1713; Házi: *Visitation* Kazó; Uő: *Visitation* Tormásy.

csak a váratlan siker és a siker nyomán kapott meghívások tartották őket Sopron környékén.¹⁴ Mivel mindkét szerzetes csak németül tudott – az egyházmegyében használatos két másik nyelvet, a magyart és a horvátot nem ismerte –, a tervezett útvonal minden bizonnyal az 1717-es év útvonalának egy része lehetett, azaz Moson megye nyugati, németek lakta része, illetve Vas megye nyugati fele.¹⁵ Ezen a területen többségében katolikusok éltek, bár az evangélikus kisebbség egyáltalában nem elhanyagolható. Ez a missziósforma egyébként – tekintve, hogy a protestáns felekezetek által elvetett gyónást propagálta – egy teljesen evangélikus és református vidéken hatástalan lett volna. Vegyes vallású vidéken viszont kifejezetten hasznosnak bizonyult, a katolikusokat megerősítette hitükben, kisebb számban pedig megtérésekhez vezetett.

Az 1716-os év *Litterae Annuae*-ja pontosan megadja a misszió kezdésének időpontját, és az útvonal egyes állomásait is:

május. 13.	Vimpác (Wimpassing)
május 22.	Száravám (Milichdorf)
május 31.	Kismarton
június 10.	Nagymarton (Matterstof)
június 23.	Somfalva (Sattendorf)
július 4.	Rákos
július 13.	Szentmargitbánya (S. Margaritha)
július 18.	Széleskút (Praitenbrunn)
július 31.	Sérc (Gschiess)
augusztus 1.	Nyék (Neckenmarkt)
augusztus 18.	Szentmárton (S. Martinum)
augusztus 27.	Mannedorf (Kéthely)
szeptember 5.	Locsmánd (Luchmanspurg)
szeptember 13.	Keresztúr
szeptember 26.	Ramóc (Ramhniz)
október 6.	Cinfalva (Sigendorf)
október 10–december 13.	Nagyhöflány (Höfflein) ¹⁶

Az időpontok azt mutatják, hogy az első négy helyen az ideálisnak tartott nyolc napot töltötték. Csak Nagymarton után került sor az első három-négy napos pihenőre. A későbbiekben sűrűbben voltak kénytelenek pihenőt tartani, nyilván fáradtak voltak már a kora hajnaltól késő estig tartó igénybevételtől, amely a szellemi felkészültség mellett komoly fizikai erőt is igényelt. Nem véletlen, hogy csak a legkiválóbbak képesek huzamosabb ideig tevékenykedni misszionáriusként, de időnként még ők is kénytelenek egy-egy évet kihagyni. Az egymástól távolodó

¹⁴ ARSI Aust. 229. (Fructus missionum, epistolae nostrorum et externorum, relationes 1566–1763) fol. 101–103 Av. Az idézett hely fol. 101.

¹⁵ Az 1717-es jelentés: fol. 104i–104ov. Az idézett hely fol. 104i.

¹⁶ ARSI Aust. 173. fol. 15v.

időpontok másik oka a misszió időtartamának megnövekedése lehetett, hisz amíg gyónók akadtak, a missziót nem lehetett befejezni. Az utolsó színhelyen majd két és fél hónapot tartózkodtak. A misszió bejezése után innen igyekeztek a környéket újra meg újra bejárva a misszió által elért hatást elmélyíteni.

Az egyes színhelyek távolsága nem haladja meg a kívánatosnak tartott 1–3 mérföldes távolságot. Elhelyezkedésük pedig arra a jellegzetességre hívja fel a figyelmet, hogy nem egy irányban mozogtak a misszionáriusok, hanem keresztül-kasul járták be a vidéket. Ezzel módot adtak arra, hogy akik elsősorban elmulasztották a részvételt, más alkalommal, a szomszéd faluban részt vegyenek rajta, míg azoknak, akik már egyszer jelen voltak, most újabb lehetőség kínálkozott a bűneiken való elmélkedésre. Ez a tény, a fent idézett jelentés és más források is arra mutatnak, hogy bár létezett egy előzetes terv, azt a lakosság igényei szerint különösebb nehézség nélkül módosítani lehetett.

A római központba beterjesztett jelentés szerint a misszió nagy sikert aratott. Az eredményességre utal az is, hogy az osztrák provincia évkönyve (*Litterae Annuae*) igen nagy terjedelemben ismertette a misszió lefolyását.¹⁷ Tamburini generális már 1716. június 27-i levelében gratulál a nagy sikerhez, egyben részletes jelentést kér.¹⁸

Mindkét jelentés szerint 7-8-10, néha 15 ezres tömeget mozgattak meg alkalmanként a missziók, különösen a bűnbánati körmenetek vonzottak nagyszámú embert.¹⁹ A szokatlan esemény nemcsak a környék egyszerű lakóira gyakorolt nagy hatást, hanem a vidék előkelőire is. Egy alkalommal eljött Esterházy Mihály herceg felesége leányaival, 1717-ben pedig a Batthyány grófok közül Ferenc és Zsigmond családostul vett részt a körmeneten, példát adva ezzel alattvalóinak is.²⁰ Nemcsak a katolikusokra volt nagy hatással a misszió, hanem a protestánsokra is, akik közül sokan eljöttek megnézni a látványosságot, a „*theatrum sacrum*”-ot, sőt közülük negyvennégyen meg is tértek.²¹ Sokan pedig, akik számára a katolikus hit gyakorlása a húsvéti gyónásban és a vasárnapi miselátogatásban merült ki, és őseik evangélikus hagyományait próbálták megőrizni, otthonaikban Luther-bibliát olvastak, evangélikus énekeket énekeltek, bőjtben lelkiismeretfurdalás nélkül fogyasztottak húst, most önként hordták máglyára addig féltve őrzött könyveiket, amelyeket eddig a legszigorúbb egyházi és világi ellenőrzés sem volt képes föllelni. Luther és a többi „heresiarchák” művei varázs- és szerelmi könyvecskék társaságában hamvadtak el.²² Felbomlott házasságok álltak helyre, tékozló gyermekeknek bocsátottak meg szüleik, halálos ellenségek békültek ki. Sőt, a helyi társadalom feszültségein túl a misszió alkalmával megszentelt víz nem egy esetben csodát is művelt több örülttel: visszaadta ép elméjüket, kiűzve belőlük az ördögöt.

Mi okozza a misszió sikereit? A válasz a Segneri által kidolgozott módszerben, illetve annak gondos adaptációjában keresendő. Sajnos az eddig ismert források

¹⁷ ARSI Aust. 173. fol. 15–19v.

¹⁸ ARSI Aust. 11. fol. 735.

¹⁹ ARSI Aust. 229. fol. 103A.

²⁰ ARSI Aust. 229. fol. 101v. és 104i. v.

²¹ ARSI Aust. 229. fol. 102r.

²² ARSI. Boh. 194. (*Relatio missiorum*), fol. 24–25.

túlságosan egyoldalúak ahhoz, hogy nyugodt szívvel jelenthessük ki, a módszer minden változtatás nélkül került átültetésre, bár számos jel mutat ebbe az irányba.

Az általános koreográfia szerint a misszió az elsőnek kijelölt napot megelőző délutánon kezdődik a misszionáriusok fogadásával, akik egyébként az egyházi hatóság (érsek, püspök) engedélyének elnyerése után az illető mezőváros vagy község kérésére (nemegyszer földesúr a hívó fél) érkeznek a helyszínre. Az általános gyakorlat szerint a lakosság lelkipásztora és előljárósága vezetésével a község határában ünnepélyes körmenettel fogadja a misszionáriusokat, akik nemegyszer mezítláb, kötéllel a nyakukban érkeznek. Rövid köszöntők után bevonulnak a templomba, ahol elhangzik a misszió rendjének ismertetése. Másnap kezdődik a tulajdonképeni misszió, amely a következő nyolc-tíz napon az arra kész hallgatóságot teljesen igénybe vette. Helyszíne általában egy arra alkalmas nagyobb tér volt, amelyen a misszionáriusok számára egy emelvényt, ún. pegmát építettek. Az elmélkedésekre rossz idő esetén a templomban került sor. Naponta két prédikáció hangzott el, egy reggel, egy délután. A reggelit mise előzte meg és követte is. Délidőben nemegyszer katekézist tartottak, külön a gyerekeknek, külön a felnőtteknek. A délutáni prédikációt ének vezette be, és általában valami esti program követte: bűnbánati körmenet, az ellenségek nyilvános kibékülése, vízszentelés stb.²³

A misszió célja bűnbánat ébresztése a hívekben. Középpontjában a gyónás állt. Egy olyan cselekmény, amely a korabeli Magyarországon a legkevésbé sem volt népszerű. A protestáns egyházakban közgyónássá csökevényesedett fülgyónás a frissen rekatolizált emberek számára komoly nehézségeket okozott. A IV. lateráni zsinat óta kötelező húsvéti gyónás évről évre legalább egyszer a gyóntatószékbe kényszerítette a katolikusokat.²⁴ De ez a szentség nemcsak a frissen megtérteknek okozott gondot. 1579-ben a Draskovich György győri püspök által Szombathelyre összehívott egyházmegyei zsinaton résztvevő jezsuita feljegyzi, hogy errefelé a katolikusok között az a szokás, hogy évente csak egyszer, húsvét idején gyónnak.²⁵ A misszió későbbi jelentései alapján pedig számos vidéken általánosnak mondható az a gyakorlat, hogy a lányok csak férjhez menetelük előtt végeznek gyónást.²⁶

A gyónás komoly támasz annak, aki hozzászokott, nagy teherterhelés azonban annak, aki nem érzi szükségét, hogy elvégezze. Szemlátomást könnyű tőle elszokni, és rendkívül nehéz újra igényt ébreszteni az emberekben iránta. Mindez ismételt aláhúzza a jezsuita misszionáriusok teljesítményét, hisz olyasmire veszik rá az embereket, amely téren más egyházi szervek csődöt mondtak. A gyónás elhanyagolását jelzi, hogy sokan húsz-harminc éve nem gyóntak. A misszió során nagyon sokan nem egyszerű gyónást, hanem áttekintve bűneiket és ismétlődő vétkeiket általános gyónást, sőt életgyónást végeznek.²⁷

²³ A külföldi leírások és a magyar tapasztalatok erősen egybeesnek. Az esetleges különbségek feltárása csak az egyoldalú forrásanyag kibővítése esetén lehetséges.

²⁴ Az 1660-ban újra katolikussá lett Márcfalva lakosai (Sopron megye) 1662-ben csak a katonaság hatására hajlandók meggyónni. MNL OL P 125 Nr. 1102. – 1665-ben többen megtagadják a húsvéti gyónás elvégzését. Uo. Nr. 11.627.

²⁵ *Ladislauus Lukács*: Monumenta Antiquae Hungariae I. 1550–1579. Romae 1969. 1009.

²⁶ ARSI Aust. 179. fol. 29.

²⁷ 1724-ben újra Sopron megyében jártak a misszionáriusok. Összesen 22510 gyónást hallgattak meg, ebből 4000 volt általános gyónás, 6000 pedig életgyónás. ARSI Aust. 181. fol. 30.

A gyónást lelkiismeretvizsgálat előzte meg („consciendas suas juxta traditam in Missione methodum detergebant”).²⁸ A misszióban alkalmazott lelkiismeretvizsgálatot feltehetőleg Szent Ignác módszere szerint végezték.²⁹ A gyónásra már előzetesen összeállított bűnlajstrommal jelentek meg, amely szintén újdonság volt a misszió résztvevők számára.³⁰

A bűnbánat kiváltásának legfőbb eszközei a prédikációk voltak, amelyek ennek megfelelően a bűnbánat szükségessége és hasznossága irányába mutattak. (A prédikációk témájára lásd a függelék!) Feltárára került a bűnök rettenetessége, tudatosították a halál elkerülhetetlenségét, bemutatták a pokol rettenetességét. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy egyetlen kivezető út létezik az örök kárhozatból, a további prédikációk a hibák feltárásához segítettek hozzá. Bemutatták a részegség, a káromkodás, a fajtalanság, a gyónástól való tartózkodás károságát. A szülő és gyermek kapcsolat rendezésével, az ellenségeskedések felszámolásával, a bírói igazságosság hangsúlyozásával a mindennapi életben kívánják a misszionáriusok a keresztény erkölcsi szabályokat bevezetni. Az utolsó beszédek felvillantják a jutalmat, Isten országát, de tudatában lévén az emberi esendőségnek, szólnak Mária közbenjárásáról is, illetve az Isten emberek iránti szeretetéről. A remény mellett igyekeznek a rettegést is ébren tartani, a végén újra emlékeztetve a halálos bűn szörnyű következményeire.

A szó erejét különböző módon igyekeztek megnövelni, így egyes esetekben a prédikáció témáját kép formájában is bemutatták. Kolozsvárott 1748-ban a Krisztus szenvedéséről mondott prédikáció alatt „tétetett ki az meg kinoztatot Krisztusnak es fájdalmas Szent Anyának oly ínséges és keserves el ájult képe hogy kő sziklához hasonló kemény szíveket is fájdalomra és keserves könny hulajtásokra indíthatott volna, aki jól megszemlélte”.³¹ Hatásos fogás, amikor a misszionárius a kezében tartott koponyával folytat párbeszédet a bűnről.³² Mindennél nagyobb hatású azonban a középkori hagyományokra visszanyúló, flagellánsokat idéző „disciplinázás”, azaz önkorbácsolás, amellyel azonban csínján kellett bánni, mert a túlzásba vitt önsanyargatás károsan befolyásolta a misszionárius munkabírását.

A prédikációkat hatásosan egészítette ki a látványos bűnbánati körmenet, amelyre egy-egy misszió alkalmával két-három esetben került sor. Az utolsó körmenet egyben a misszió csúcspontját is jelentette. Gondosan megszerkesztett rend szerint haladtak a bűnbánók. Elöl általában a fiatal lányok, majd a többi nő következett, azután jöttek a fiúk, végül a férfiak. A résztvevők közül számosan adták nyilvános jelét bűnbánatuknak különböző vezeklési eszközöket viselve (töviskoszorú, súlyos fakereszt, kötelek, kövek, nemegyszer végeztek ők is önkorbácsolást).³³ A misszió végén a misszionáriusok az általános bűnbánatot jelentő pápai áldásban részesítették a résztvevőket.

²⁸ ARSI Aust. 229, fol. 102m.

²⁹ Erre utal Paolo Segneri *Instructio confessorii* c. munkájának szerkezete. A munkának Kassán és Nagyszombaton több kiadása jelent meg a XVIII. század folyamán.

³⁰ ARSI Aust. 229, fol. 1020.

³¹ OSzK Kt Oct. Hung. 375. fol. 5.

³² Uo. fol. 5v.

³³ ARSI Aust. 229, fol. 103A.

A misszió által alkalmazott eszközök között meg kell még említeni a különböző ereklyéket. Ezek közül a legnevezetesebb „Mária pattyolattya”, azaz Mária kendőjének egy darabja. A másik nevezetes ereklye a Szent Kereszt egy részecskéje volt. Szentképek osztogatása mellett – amelyek főleg Szent Ignácot és Xavéri Szent Ferencet népszerűsítették –, hatásosnak bizonyult a Szent Ignác és Mária tiszteletére szentelt víz is, amelynek hatására a jelentések szerint több csodás gyógyulás következett be.³⁴

A prédikációkról még annyit mindenképp szükséges megjegyezni, hogy misszió során elhangzott prédikáció nem ismeretes. Az egyetlen ilyen jellegű kézirat, amelyet a veszprémi papnevelő könyvtárában őriztek, a második világháborút követő években elkallódott.³⁵ A külföldi analógiák alapján, és figyelembe véve a hallgatóság befogadóképességét, a beszédeknek egyszerűsége kellett törekedniük. Mondanivalójukat a prédikációk régi gyakorlata szerint példákkal színezték. Kolozsvárot 1748-ban pl. a káromkodás súlyosságáról szólva szó esik egy öt esztendőes gyermekről, akit az ördög gyakori káromkodásai miatt elragad. A példa Nagy Szent Gergelytől való, és a magyar hallgatóság Káldi György prédikációiban már hallhatta az esetet, de hasznosságára jellemző, hogy ezer év után is a kolozsvári misszióról feljegyzést készítő személy megörökítésre érdemesnek tartja.³⁶ A prédikátorok számára a beszédek módosításának lehetősége nem lehetett túl nagy. A beszéd témája kötött, legfeljebb a kidolgozásban térhetett el.

A prédikációkból és az alkalmazott eszközökből kitűnik, hogy a missziós módszer nem nélkülözött némi teatralitást. Ezt a misszionáriusok is vállalták, gyakran használják tevékenységükre a „theatrum sacrum” kifejezést. A barokk kor emberére nagy hatással volt az ilyen és ehhez hasonló érzelmekre történő apellálás. A kimondott szó hatását pedig a források tanúsága szerint alaposan megnövelte a szemléltetés. A látványosság mellett a siker alkotóelemei közé kell sorolni a jezsuiták híres gyóntatóművészetét is. Az sem utolsó szempont, hogy a mindennapi életben megszokott vallásgyakorlattal szemben itt egy más gyakorlattal találkoznak az emberek.

A világiak mellett egyházi személyekre is nagy hatással volt a misszió. 1716-ban a teljes Sopron környéki katolikus klérus felzárkózott a misszionáriusok mellé. A helyi papság egyik legtekintélyesebb képviselője, Mathias Markl kismartoni plébános, soproni esperes külön jelentésben számolt be püspökének a misszionáriusok sikereiről.³⁷ A gyóntatásban segítséget nyújtott a világi papság, sőt több szerzetesrend is. 1716-ban az első állomáson, Vimpácon az ott élő minoriták közül öten

³⁴ Szent Ignác vízének hatására pl. Alcsúton (Fehér m.) Németh Mihály 14 esztendőes lánya kigyógyult holdkóroságából. ARSI Aust. 229. fol. 10.

³⁵ Sermones duodecim sacri in usum patrum Societatis Jesu, qui apostolicum missionis Segnerianae obeunt - Manuscriptum 1 k. 8-r.-G.268. A veszprémi püspöki papnevelőintézet könyvtárának betűsoros szakcímtára. Veszprém 1905. 166.

³⁶ A külföldi analógia *Francois Lebrun*: La predicazione nel XVIII secolo. Stora vissuta dél popolo cristiano. Direzione di Jean Delumeau. Edizione italiana a cura di Franco Bolgiani. Torino 1985. 570–572. – Az idézett példa: Káldi válogatott egyházi beszédei. Szerk. *Ballaghi Aladár*. Bp. 1891. 123–124.

³⁷ *Mohl Adolf*: Kis-Martoni missziók a XVIII. században. Magyar Sion 14 (1883) 655–670, 656.

vettek részt a gyóntatásban.³⁸ 1717-ben ferencesek, kapucinusok, rabkiváltó trinitáriusok, pálosok segédkeztek ugyancsak a gyóntatásban.³⁹

A támogatók mellett a misszióknak kezdettől fogva akadtak ellenzői is. Tamburini generális 1716. augusztus 15-én kelt levelében megrója Caspar Kirchmayr soproni házfőnököt, mert eddigi leveleiben nem számolt be a környéken folyó vállalkozásról, egyúttal a misszionáriusok segítésére biztatja.⁴⁰ A lakosság körében élő ellenérzésekre mutatnak a missziós jelentésekben megörökített esetek, amikor a missziót gúnyolók csúfolódó megjegyzéseik miatt csodának tekintett büntetést szenvednek.⁴¹ A misszió egésze felett gyakorol kritikát Theodosius a Matre Dei (Harter Máttyás Adalbert) piarista szerzetes a Hitterjesztési Kongregációhoz beterjesztett kérelmében, felszínesnek találva ezt a módszert, felhívva a figyelmet arra, hogy a szegények tekintélyes részéhez, ill. bizonyos csoportokhoz, mint pl. a pásztorok, nem jut el. Helyette a fent említett rétegeket és csoportokat célba vevő személyekhez irányuló missziós tervet terjeszt be.⁴²

A sikeres kezdet után gyors ütemben terjedt tovább a misszió. 1717-ben Cerioni és Grembs mellett már újabb misszionárius pár tevékenykedett. Szántó János és Kolb Ignác az esztergomi, egri és veszprémi egyházmegye területét járta be. Összesen százötvenhét faluban háromszáz beszédet mondtak el.⁴³ 1719-ben öt, 1720-ban hat, 1727-ben már tíz személy szerepelt a „missionarii vagii” név alatt a provincia katalógusában. A későbbiekben már nem csupán az erre kiválasztott személyek vettek részt a misszióban, hanem alkalmanként olyanok is, akik egyébként abban az évben más szolgálatra voltak disponálva. Így 1744-ben a győri egyházmegyében tevékenykedő misszionáriusok között volt Farkas Antal is, aki abban az évben a budai szeminárium régense volt.⁴⁴

A későbbi fejlődés során alakult ki az a gyakorlat, amely arra törekedett, hogy az országban beszélt nyelvek rendelkezzenek egy-egy pár misszionáriussal. Így alakult ki a Segneri-misszió belül német, magyar, dalmát, horvát, tót és oláh misszió. Nyelvet tudó szerzetes biztosítása nem minden esetben volt egyszerű. Gondot okozott például 1729-30-ban oláhul beszélő és misszióra alkalmas személyt találni.⁴⁵ Ezekben az években tovább bővült a misszió eszköztára. Megjelentek a missziós nyomtatványok, amelyek elsősorban énekeket tartalmaztak a legfontosabb, misszióval kapcsolatos tudnivalók mellett.⁴⁶

³⁸ ARSI Aust. 173. fol. 17.

³⁹ ARSI Aust. 229. fol. 104m.

⁴⁰ ARSI Aust. 11. fol. 753.

⁴¹ A missziót gúnyoló Johannes Stáier patterstorfi (németszentmihályi) lakos a hangját vesztette el. Rosszabbul járt az az ifjú molnár, aki szintúgy gúnyolódott, s mintegy büntetésképpen életét vesztette saját malmának a kereke alatt. ARSI Aust. 229. fol. 104k.

⁴² A kérelem a Pozsony megyei Szentgyörgyön kelt 1749. április 13-án. APF SC Ungheria–Transilvania vol. 5. (1728–1760), fol. 351–355.

⁴³ ARSI Aust. 174, fol. 27.

⁴⁴ MNL OL P 113 Varia 250. r. e. (Salamonfalvi Ráttky József naplója 1743–1745). Az 1744. szeptember 13-i dátumnál szerepel a misszió leírása.

⁴⁵ Kolozsvári Pál jezsuita levele a generálishoz. Kolozsvár, 1730. február 11. APF SC Ungheria–Transilvania vol. 5. fol. 39. – A generális válasza 1730. március 25. alatt kelt. ARSI Aust. 12, fol. 346–47.

⁴⁶ Számos említés a Litterae annuae sorozat egyes köteteiben. Pl. 1730-ban újra a győri egyházmegyében járnak a misszionáriusok, ezúttal csak Vas megyében. Említést tesznek „libellus

A misszió történetében egészen haláláig fontos szerepet játszott Bernardo Cerroni. Energiái kifogyhatatlanok voltak. A névtárak tanúsága szerint a szerzetesek többsége 4-5 évet töltött el a megerőltető tevékenységben. Nem úgy páter Cerroni, aki 1716–1738 között mindössze két alkalommal vonult vissza egy-egy év pihenőre. Egyik tanítványa, Kolozsvári Pál a generálishoz intézett levelében tisztelettel adózik a hatvan feletti férfinak, aki 1730-ban Erdélyben misszionált nyolc állomást tartva útja során. Majd mindegyik állomáson naponta kétszer prédikált, a nap többi részét pedig a gyóntatószékben töltötte.⁴⁷

A „Missio Segneriana” egészen a rend feloszlataáig, 1773-ig működött. 1770-ben a tíz katekétikai missziót végző személy és harminckettő ún. „stationarii”, azaz helyhez kötött misszionárius mellett hét „segnerianus” is működött a provinciában.⁴⁸

Függelék

Józsa János és Henter Mihály missziója. Kolozsvár, 1748. augusztus.

OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 375. fol. 1–16v (ismeretlen szerző) alapján

1748. augusztus 15-én délután 4 órakor Bíró János plébános vezetésével ünnepélyes processio ment a misszionáriusok elé. Köszöntés után együtt vonultak a nagytemplomba, ahol a jezsuiták tájékoztatták a jelenlévőket a misszió menetrendjéről.

I. nap

reggel 4 óra mise (mondja páter Jósa)

prédikáció (páter Henter): Isten bűnös ember iránti nagy szerelméről, megtérők iránti kegyelme, bűnnek iszonyú volta, emberek haládatlansága, világi gyönyörűségek vonzereje.

Utána mise.

délután 3 óra „fennszoval való Isteni ditsiret”

prédikáció (Jósa): az igaz gyónásról és a töredelmes penitenciatartás halogatásának veszedelméről (prédikáció alatt a szónok korbácsolja magát).

„Istent engesztelő buzgó fohászkodás”, oktatás az Oltáriszentségről (tart kb. este 8-óráig).

II. nap.

reggel mise

prédikáció (Henter): bűnnek nagy és iszonyatos voltáról, a botránkoztatás bűnéről, annak büntetéséről.

Utána mise, délután ének

Missionis Ludí Magistro A Patribus oblatús²-ról (ARSI Aust. 187*, fol. 38). Sajnos a misszióhoz kapcsolódó nyomtatványoknak összegyűjtése még nem történt meg.

⁴⁷ Kolozsvári Pál id. levele. APF SC Ungheria–Transilvania vol. 5. fol. 36v.

⁴⁸ JÁNOSI: Barokk hitélet. 26.

prédikáció (Jósa): gyónásról, igaz szívbeli töredelmességről, mibenlétéről és szükségességéről.

Oktatás a szentségről, ének, áldás.

III. nap.

reggel mise

prédikáció (Henter): a halál bizonyos voltáról, de bizonytalan idejéről.

Utána mise.

délután 2 óra penitenciális processzió a városon kívülre, előre elkészített prédikálószékhöz (pegma).

prédikáció: Krisztus kínszenvedéséről és haláláról (bemutatják a Szent Kereszt egy darabját, kihelyeznek egy képet a megkínzott Krisztusról és fájdalmas édesanyjáról, Máriáról), halálról, világi hívságról, poklról (ezalatt koponyát tart kezében a szónok, illetve van egy kép, amely a pokol tüzében fetregő bűnöst ábrázolja, mindez alatt háromszor korbácsolja magát a szónok).

IV. nap.

reggel mise

prédikáció (Henter): a különös és közönséges ítéletről, annak rettenetes voltáról, az örökké tartó tűzről, délután ének

prédikáció a gyóntatásról, annak részeiről, módjáról, kinek szükséges általános gyóntást tenni, milyen az igaz bűnbánat. Utána oktatás az Oltáriszentségről, annak köszöntése, áldás

V. nap.

reggel mise

prédikáció: a részegség undok vétkéiről, mise

délután ének

prédikáció: a káromkodás vétkéiről.

Utána oktatás az Oltáriszentségről, annak köszöntése, áldás.

VI. nap

prédikáció: a pokol kínjainak örökkévalóságáról, mi az az örökkévalóság, milyen esztelenség szempillantásnyi gyönyörért szenvedni, mise

délután ének

prédikáció: a fajtalanság undok, utálatos, iszonyatos vétkéiről, abból származó bűnökről.

Utána ének, szentség köszöntése, áldás.

VII. nap

Reggel mise

prédikáció (páter Peringer András mondja a kifáradt Henter helyett): a késedelmes penitenciatartás veszélyeiről, mise

délután ének.

prédikáció (Jósa): az atyák és anyák kötelességéről a gyermeknevelésben, a rossz szülői példa veszélyéről, a gyermek szülő iránti engedelmességéről és tiszteletéről (ezután következett az atyák és anyák gyermekek általi megkövetése, haragosok kibékülése).

Utána énekszó, áldás.

VIII. nap.

reggel mise

prédikáció (Peringer): tanítás a béketűrésről, Isten kezéből egyaránt elfogadni a jót és a rosszat, mise

délután második bűnbánó körmenet (számos disciplinázó ember). Alatta prédikáció (Jósa): Kristus harminchárom esztendeig tartó keservéről, a Boldogságos Szűz keserves fájdmáról, kik okoznak fájdalmat a szenvedő Jézusnak (a szónok ostromozza magát).

IX. nap

Reggel mise

prédikáció: az igazságszolgáltatásról, a bírák és más tisztségviselők kötelességeiről, szegénynek és gazdagnak egyforma igazságáról, délután ének

prédikáció: a Boldogságos Szűzanya nagy hatalmáról, bűnösök iránti szeretetéről (vízszentelés Szűz Mária „pattyolattyával”). Utána áldás.

X. nap

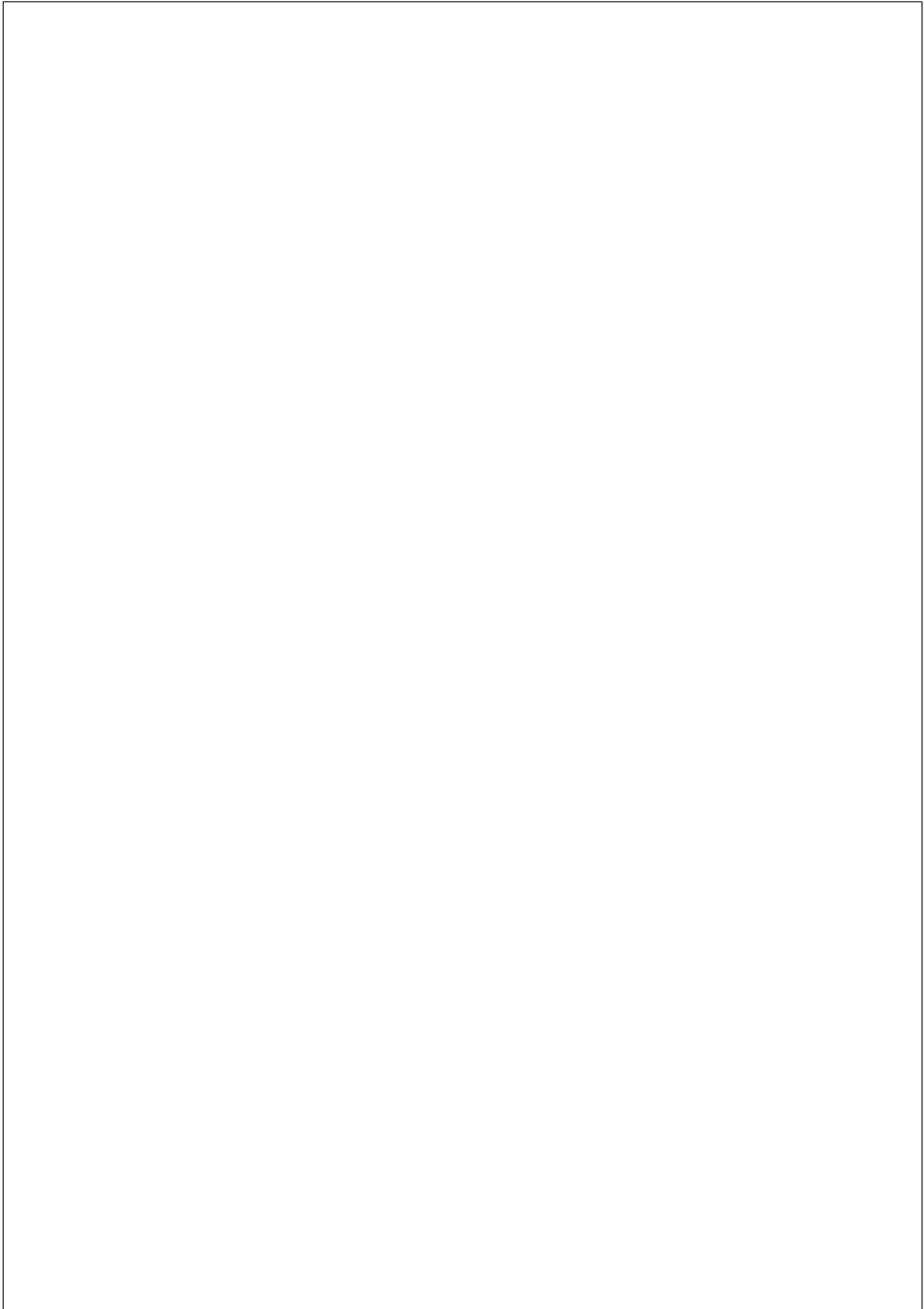
Reggel mise

prédikáció: Krisztus országáról, annak örökké tartó voltáról, kik nyerhetik azt el.

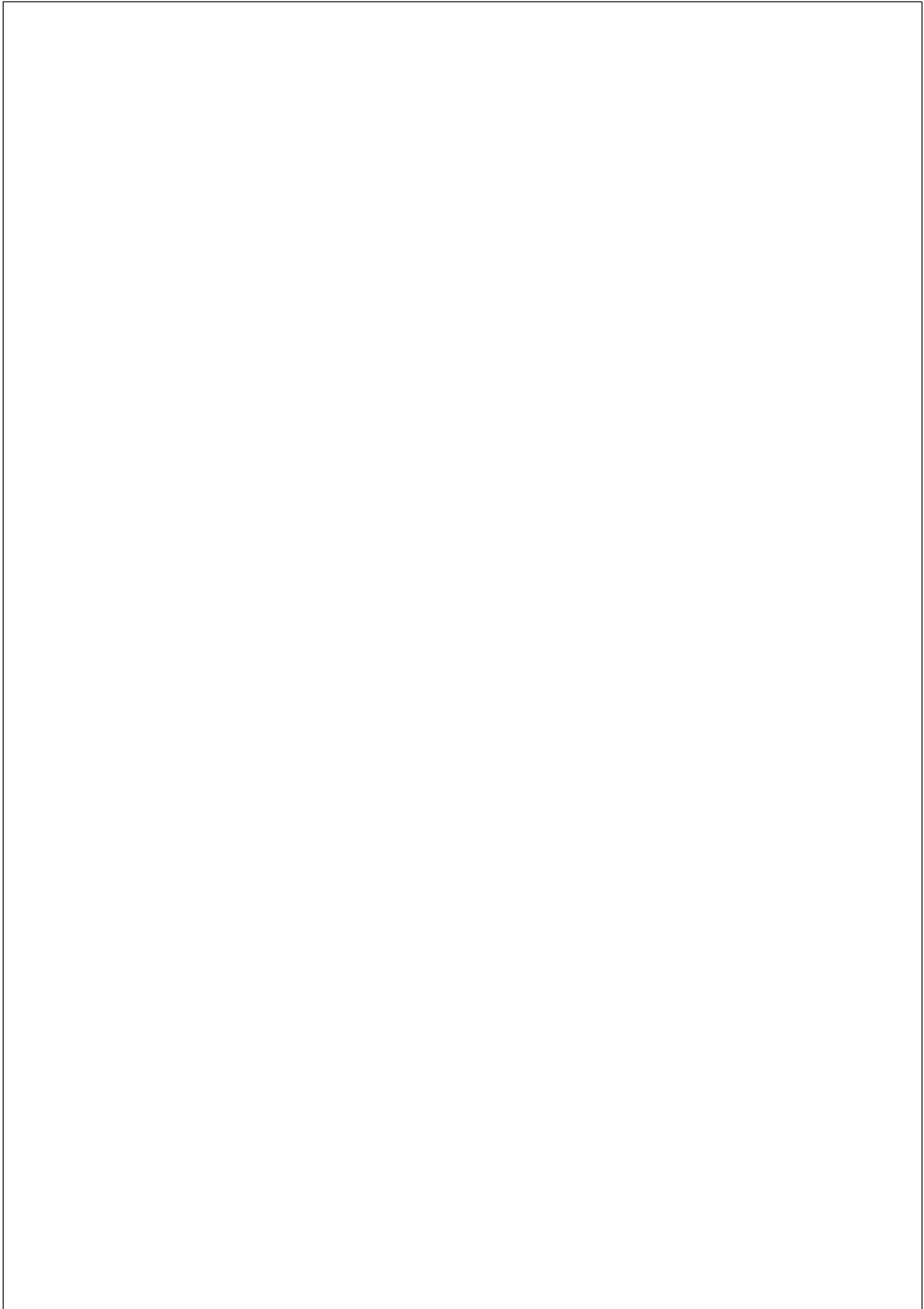
délután 4 óra ünnepélyes processio a nagy templomból a városon kívülre. Prédikáció: 1. Isten emberek iránti nagy szerelméről (utána ének). 2. A halálos bűn szörnyű voltáról.

Utána Te Deum, pápai áldás (ágyúszó a fellegréből).

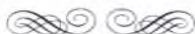
Az ismeretlen szerző a délutáni programok közül külön megjegyzés alatt emlékezik meg a feszület ünnepélyes megcsókolásáról, kegyes könyvek és olvasók megszenteléséről

IV.
KÖNYVTÁR, LELKISÉGI IRODALOM,
BÚCSÚJÁRÁS

A győri jezsuita kollégium könyvtárának történetéhez

A XVII–XVIII. századi magyar művelődéstörténetben meghatározó szerepet játszott jezsuita rend 1773. évi feloszlata nem csupán a másfélezernél több rendtagot sodorta nehéz helyzetbe, de egyben a jezsuita rend által igazgatott birtokok, ingatlanok, ingóságok állam részéről történő birtokba vételét, köztük a jezsuita kollégiumok mellett működő könyvtárak államosítását is jelentette. Erre a sorsra jutott a győri jezsuita kollégium könyvtára is, amelynek története talán abban tér el a többi könyvtár történetétől, hogy legalább a gyűjtemény egy része túlélte az elmúlt évszázadok viharait, és mind a mai napig eredeti őrzési helyén, az egykori jezsuita – mai bencés – rendházban található. Nem alaptalanul viseli a bencés rendház könyvtára nem hivatalosan a Jezuita Könyvtár nevet.

A jezsuita rend az 1620-as években telepedett meg Győrben, egész pontosan 1626. augusztusban érkeztek az első jezsuiták a városba, és 1627 őszén nyitották meg iskolájukat.¹ Bár a gimnázium kiépítése már az 1630-as évek elejére lezárult, a jezsuita kollégiumok sokrétű intézményrendszerének kialakítása hosszabb időt vett igénybe. A mindennapi élet szempontjából fontos eredménynek számított a templom elkészülte (1641), majd a rendház megépítése (1667). 1684-ben Széchényi György győri püspök harminc fő részére nemesi konviktust alapított. A sokáig Széchényi Múzeumpatikának nevezett gyógyszerár megalapítása, amelyet 1687-ben a város lakosai számára is megnyitottak, szintén az ő érdeme (1654). A 18. század közepén a gimnázium mellé akadémiát, azaz főiskolát telepítettek, amely teológiai (1745) és filozófiai karral (1747) rendelkezett. 1742-től Győrben működött a jezsuita rend osztrák provinciájának egyik repetentiuma, azaz tanárképző intézete. A különböző jellegű intézmények számbavétele azért fontos, mert mindez különböző irányultságot is jelentett, a benne dolgozó jezsuitáknak különböző felkészültséggel kellett rendelkezniük. Napi munkájuk végzéséhez, illetve tudásuk fejlesztéséhez különböző könyvekre volt szükségük, igényeik kielégítését saját könyvtáruk volt hivatott betölteni.²

A könyvtárral kapcsolatos elvárások már a rend 1586-os szabályozásában helyet kaptak, hogy azután az 1599-es Ratióon keresztül hosszú időn át befolyásolják a rendi könyvtárak fejlődését. A rendelkezések értelmében a könyveket külön teremben kellett elhelyezni, rendben tartásukra könyvtárost neveztek ki, aki a könyvekről szakszerű katalógust vezetett, és azokat szisztematikus rendben tartotta, a kikölcösözött könyvekről pedig nyilvántartást kellett vezetnie. A könyvtáros feladatai közé tartozott a beszerzési lista összeállítása, könyvbeszerzés ügyében a végső

¹ KÁDÁR: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben.

² A jezsuiták győri működésére máig alapvetőek Acsay Ferenc és Némethy Ambrus munkái: ACSAY: A győri kath. főgimnázium; Némethy Ambrus: A győri tudomány-akadémia története keletkezésétől 1785-ig, I. rész. Győr 1904.

szót azonban a kollégium vezetője mondta ki. Ez a szabályozás azért is érthető, mert a vásárlásokat saját forrásból kellett fedezni. Bár konkrét adatok nem állnak rendelkezésre, minden bizonnyal a győri kollégium esetében is ezek a rendelkezések voltak érvényesek.³

Sajnos a győri kollégium könyvtárának csupán egy része maradt meg, az 1770-ből származó könyvtári katalógus alapján lehet tudni, hogy a könyvtár egykor 2767 műből állt, ami mintegy 4000–4500 kötetet jelenthetett.⁴ A könyvtár beosztása nagy vonalakban megfelelt a kor többi jezsuita könyvtárainak. Külön kerültek csoportosításra a lelki épülést szolgáló könyvek, bibliák és bibliamagyarázatok, a kánonjogi és egyéb jogtudományi alkotások, a prédikációk, katekizmusok, hitvitázó munkák, egyháztörténeti és világi történeti művek, továbbá az iskolai oktatáshoz szükséges klasszikus munkák. A szakok egy részénél, mint pl. a lelki épülést szolgáló műveknél, a német és latin műveket egymástól nyelvi alapon különítették el. A magyar nyelvű könyveket szintén nyelvi alapon egyetlen gyűjteménybe tömörítették.

A könyvtárra nézve forrás alig ismeretes, de a megmaradt könyvek bejegyzései alapján a gyűjtemény fejlődésére nézve néhány következtetés mégis levonható. A győri kollégium könyvtárából összesen háromszázharmincnégy mű ötszázkilencvenkét kötete maradt meg. Egy kötetben a gyógyszerész, egy másikban a Mária-kongregáció bejegyzése állt, míg három kötet a nemesi konviktus könyvtárához tartozott. Az 1743-ban Győrbe költöztetett repetentium saját könyvtárral rendelkezett, amelyből hatvannégy mű hetvenhét kötete került elő.

A könyvtár két legkorábbi kötete 1627 februárjában került a jezsuiták birtokába. Egy bizonyos Somogyi János nevű győri vagy Győr környékén lakó nemes ajándékozta nekik. Egy Arisztotelész-összomtatványról (*De naturali philosophia*, Velence 1482) és Christophorus Clavius *Gnomices* című munkájáról van szó (Róma 1581). Sajnos az adományozó személyéről eddig nem sikerült adatot találnom. A könyvtár igazi megalapozása néhány évvel később történt meg. Az osztrák-magyar rendtartomány 1630. évi Litterae Annuae-ja szerint a győri rendház négyszáz rajnai forint értékben vásárolt könyveket.⁵ A nagyszabású beszerzést alátámasztja az a tény is, hogy a megmaradt könyvek közül hatvanöt munka „Collegium Jaurinense 1631” vagy „Collegium Societatis Jaurinensis Catalogo inscriptus Anno 1631” bejegyzést viseli. A könyvek beszerzése minden bizonnyal áthúzódott a következő évre, ez magyarázza a könyvekben szereplő 1631-es évszámot.

A kollégium vezetősége – élén a házfőnök Vásárhelyi Dániellel (1581–1641) – szemmel láthatóan alapkönyvtár megteremtésére törekedett, amely segíti a rendtagokat, hogy eleget tegyenek az őket több oldalról, mindenekelőtt az oktatás és a lekipásztorkodás részéről érő kihívásnak. Ennek jegyében szerezték be Francisco

³ Regula Societatis Iesu. H. n. [Romae] 1616. 242–246; *Winfried Ederle*: Die Jesuitenbibliothek im 17. Jahrhundert. Das Beispiel des Düsseldorfer Kollegs 1619–1773. *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 41 (1994) 147–213, 154–155.

⁴ A katalógus ma is Győrött, a Jezsuita Könyvtárban (Szent Mór Bencés Perjelség könyvtára) található. Sajnos a címlapja hiányzik, de a címlap lenyomata alapján 1770-re datálható. A szám Némethy Ambrus munkájából származik: NÉMETHY: A győri tudomány-akadémia története 93.

⁵ KÁDÁR: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben 230.

Suareznek (1548–1617), a barokk skolasztika egyik megteremtőjének, az arisztotelészi metafizika továbbfejlesztőjének, a kor egyik legnagyobb hatású tudósának szinte minden munkáját, amelyből tíz kötet még ma is megtalálható a könyvtárban (Lyon 1610–1620, Mainz 1616–1622). Az őket körülvevő, vegyes felekezetű közeg miatt érthető, hogy a hitvitákra is fel kívántak készülni, ehhez a legjobb segítséget Robert Bellarmino (1542–1621), a kontroverz teológia nagy mesterének főműve a *Disputationes de controversiae christianae fidei* jelenthette (Köln, 1619). Több olyan munkát is beszereztek, amely a Szentírás magyarázatát segítette, és megfelelő háttérrel biztosított színvonalas prédikációk készítéséhez. Ezek közé tartozott a rend első generációjából való Alfonso Salmeron (1515–1585) huszonegy kötetes Újtestamentum-kommentára (Köln 1612–1615, megmaradt kötetek: tom. 1–5, 11–15). A jezsuiták kortárs generációjához tartozott Cornelius a Lapide (Cornelis Cornelissen van den Stenn) (1567–1637), a leuveni egyetem exegézisprofesszora, akinek apologetikus él nélkül megírt bibliamagyarázata még a XIX. században is olvasókra talált (Lyon, 1621–1627). A kortársak közé tartozott Joannes Lorini (1599–1634) francia jezsuita, akinek Kölnben kiadott magyarázata szintén utat talált a győri könyvtár polcaira (1622–1624), míg a középkori tradíciókat a spanyol Alfonso Tostado (1400–1455) testesítette meg sokkötetes, dogmatikus magyarázatokkal túlterhelt kommentárjaival (Köln 1613, tom. 1–12.). A kisebb egyházatyákat gyűjtötte egybe a sorbonne-i professzor Marguerin de la Bigne (1546–1589), eredetileg kilenc kötetes gyűjteménye, amely alaposan kibővítve tizenöt kötetben a XVII. században újra megjelent. A győriek ezt a friss kiadást szerezték be (Köln 1618–1622, meg maradt: tom. 4–15). Raphael Volterrano (1455–1522) munkájában (*Commentariorum urbanorum... octo et triginta libri*, 1506, győri példány: Basel 1559) a reneszánsz, míg a bencés Petrus Berchorius (1290–1349) a középkor tudását (*Opera omnia*, Köln 1620) foglalta össze enciklopédikus munkájában.

A könyvek másik csoportja látványosan az oktatómunkához kapcsolódott. Mindenekelőtt antik szerzők szövegkiadásairól van szó. Két különböző Cicero-összesből is maradtak töredékek (*Omnia... opera*, Basel 1528; *Operum tom. 3.*, 1577), egy plutarkhoszi Párhuzamos életrajzok (Basel 1573), illetve a Pannonhalmi Főkönyvtárba kerülve fennmaradt még egy Plinius Secundus *Historiae mundi* (Frankfurt 1599, jelzete: 104.A.15). Ennél nyilván sokkal több munkát szerezték be, de minthogy ezek a szerzők úgyszólván a humanista gimnázium XX. századi kimúlásáig az iskolai tananyag egyik alapját képezték, érthető, hogy fogyásuk a teológiai szak könyveinél jóval nagyobb mértékű volt. A filológiai munkát hivatott segíteni Henri Estienne, közismert nevén Henricus Stephanus (1538–1598), genfi nyomdász és filológus klasszikus *Thesaurus linguae Graece*-je, amelynek első kiadását vásárolták meg (Genf 1572, öt kötet).

Figyelemre méltó az a tény – és ez sokat elárul a jezsuitákról –, hogy a teológia esetében igyekeztek a kor legmodernebb irodalmát könyvtárunk polcaira helyezni. Az 1631-ben beszerzett könyvek többsége 1600 után, de inkább 1610 és 1630 között jelent meg, leginkább a kor nagy nyomdászati központjaiból, Antwerpenből, Kölnből, Mainzból, Lyonból származtak. A frissesség kényszere nem állt fent az antik szerzők esetében, a XVI. század humanistái kiváló munkát végeztek, tevékenységüknek köszönhetően megbízható szövegek álltak az oktatók rendelkezésre.

A könyvek többségének az életében – már csak a fent vázolt okok miatt is – Győr volt az első állomás. Csupán kevés kötetben található „múltjukra” való utalás. Ezek közül két kötet érdemel említést. Az egyik a hellenista filozófus Philo munkáinak Lyonban megjelent kiadása, amely előzőleg a Corpus Juris keletkezésében fontos szerepet játszó Mossóczy Zakariás nyitrai püspök (1542–1587) birtokában volt, aki azt vikáriusától, Radovith Péter későbbi váci püspöktől (†1608) vásárolta nem sokkal halála előtt, 1585-ben.⁶ Mossóczy könyvtára, a kor egyik legnagyobb magánkönyvtára később sógorára, Kecskés Andrásra, majd tőle Kecskés Jánosra, onnan a pozsonyi jezsuitákra szállt (1639), de a birtokos halála és a jezsuita tulajdonba vétel közötti évtizedekben minden jel szerint számos könyv került ki a könyvtárból, köztük a ma Győrben található darab.⁷

A másik érdekes történettel rendelkező könyv Mario Bettini jezsuita (1582–1657) erkölcsi oktatásokat nyújtó alkotása, amelyet 1627. november 11-én Lipót Vilmos főherceg tanulmányi jutalomként nyújtott át losonczy Bánffy Zsigmond bárónak, aki akkor a bécsi jezsuita gimnázium poeta osztályát látogatta.⁸ Az erdélyi születésű Bánffy egy évvel később belépett a jezsuita rendbe, Grazban, majd Bécsben tanult, de a *tertia probatio*-t követően nem sokkal, 1639-ben elhagyta a Társaságot.⁹

A megmaradt könyvek alapján úgy látszik, hogy a következő fél évszázadban kevésbé volt dinamikus a könyvtár fejlődése. Az 1635 és 1700 közötti időszakból mindösszesen negyvennégy mű maradt meg ötvenhat kötetben. A megmaradt könyvek csekély száma óvatosságra int a kötelező érvényű kijelentések tétele terén, hiszen az egykori könyvvállománynak mindösszesen 12 %-a maradt meg, de nem tűnik valószínűtlennek az a feltételezés, hogy az alapkönyvtár beszerzése után a rendelkezésre álló anyagi forrásokat más célra fordították, pl. a templom befejezésére, vagy éppen a rendház megépítésére és berendezésére. Néhány említésre méltó munka azért ezekben az évtizedekben is került a kollégium birtokába. Mindenekelőtt a flamand származású Lorens Beyerlinck (1578–1627) monumentális nyolckötetes enciklopédiáját kell megemlíteni, amely *Magnum theatrum vitae humanae* (Lyon 1665–1666) címen jelent meg. A munka díszes bőrkötést is kapott, rajta a tulajdont bizonyító felirattal: „COLLEGY IAURIENSIS S[OCIETATIS] I[ESU] 1667.” Megvásárlása vélhetőleg nem terhelte a kollégium pénztárcáját, mert a negyedik kötetben található bejegyzés szerint Gödi Péter (1637–1710) jezsuita bőkezűsége tette lehetővé beszerzését. Gödi győri születésű volt, aki középiskolai tanulmányait is Győrben végezte (az 1654/55-ös tanévben járta az utolsó osztályt, a

⁶ *Philonis Judaei Operum*, quotquot ad hunc diem haberi potuerunt. Tom 1–2. Lugduni 1561. Törölt bejegyzés: „Zacharius Ep[iscopu]s Nitri[ensis] solvit] preciu[m] huius libri Petro Radoievit vicario a quo eum habet 8. [Decem]bris A[nn]o [15]85”.

⁷ *Iványi Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus juris keletkezése. Bp. 1926 (a hagyatékban összeírt könyvjegyzék közlésével) Kecskés János könyvjegyzékének közlése: Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657. S. a. r. *Varga András*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13) Bp.–Szeged 1986. 132–143.

⁸ Bettin[us], Mari[us]: *Lyceum e moralibus, politicis ac poeticis*. Pars 1–3. Venetiis 1626. – Az előzéklapon: „Primum premium ex poesi illustri et eximiae spei juveni d[omino] Sigismundo Banffy libero baroni de Lossoncz, oblatum ex liberalitate serenissimi archiducis Leopoldi Wilhelmi. Anno 1627 die 11. Novembris.”

⁹ LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum* II. 542.

rétorikát), adományával így városához és iskolájához való kötődését is kifejezte.¹⁰ A nagyobb beszerzések közé tartozott az oratoriánus Josephus Mansi (1658–1720) hatalmas, négykötetes prédikációgyűjteménye, ezt frissen, nem sokkal megjelenése után vették meg (*Locupletissima bibliotheca moralis*, Mainz 1672–1675). A szokásos bejegyzés (1675) mellé ezúttal az is odakerült, hogy a magyar hitszónok használatára volt szánva, talán beszerzése is a hitszónok kívánságára történt.¹¹ Ugyanide szánták a magyar egyháztörténet egyik első alkotását, Inchoffer Menyhért (1584–1648) jezsuita munkáját, amely *Annales ecclesiastici Regni Hungariae* címen, Rómában jelent meg 1644-ben.¹² A *Ratio studiorum* egy erősen elhasznált állapotban lévő példánya – pontosabban fele –, amely csak az alsóbb osztályokra vonatkozó utasításokat tartalmazza (*Regulae communes professoribus classium inferiorum. . .*, címlap nélkül), előzéklapja szerint a középső, külzete szerint pedig az alsóbb grammatikai osztály tanárát támogatta mindennapi munkájában.¹³

Kánonjogi kérdések megoldását hivatott segíteni Heinrich Pirhing jezsuita öt-kötetes kánonjoga (Dillingen, 1674–1677), amelyet 1682-ben vettek. Nagy népszerűségnek örvendtek az osztrák rendtartományhoz tartozó, élete utolsó szakaszában Magyarországon működő Mathias Faber (1586–1653) jezsuita prédikációs kötetei; valószínűleg ez magyarázza, hogy közülük az 1646-ban, Grácban kiadott *Auctarium* már 1647-ben bekerült a győri könyvtárba.¹⁴ A múlttal rendelkező kötetek közé tartozik az a Seneca összes (*Opera, quae extant omnia*, Bazel 1590), amely 1656-os bejegyzést visel magán: ebben az évben adományozta a kollégiumnak Wesselényi Miklós (1608–1666) jezsuita, Wesselényi Ferenc nádor testvére. A könyv háttábláján 1593-as évszám olvasható, a címlapon pedig egy további bejegyzés azt bizonyítja, hogy már régebb óta a Wesselényi család birtokában volt.¹⁵

A XVII. század második feléből megmaradt könyvek között már vannak magyar nyelvű munkák is, igaz, nem sok, és mindkettő még az előző fél évszázadban került kiadásra. Az egyik Pázmány Péter Sallai István álnév alatt nyomott *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* című műve (Pozsony 1630, bejegyzése szerint 1641 óta győri tulajdon), a másik Lépes Bálint (1570–1623) győri püspök *Pokoltól rettentő és mennyei bodogságra édesgető tükör* címmel Prágában még 1617-ben kiadott műve, amely 1663-as bevételezést visel magán.¹⁶

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a XVII. század középső évtizedeiben több olyan természettudományos könyvet is beszereztek Győrben, amelyek a her-

¹⁰ LUKÁCS: *Catalogus generalis* I. 430–431.

¹¹ A bejegyzés: „Coll[egium] S[ocietatis] J[esu] Jaurini 1675. Pro cubiculo concion[atoris] Hungar[ici]”.

¹² A bejegyzés: „Jaurini 1671. Pro cubiculo concionatoris Ungarici” (a bejegyzést később törölték). – Új bejegyzés: „Coll[egium] J[auriense] 1671”.

¹³ A bejegyzések szövege: (1) „Coll[egium] J[auriense]. 1700.” – (2) „Pro cubiculo professoris mediae classis grammatices” – A borítón: „Pro cubiculo professoris infimae classis grammaticae”

¹⁴ LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum* II. 585. Győri tanulmányaira: *Catalogus Discipulorum Jaurinensis Gymnasii Societatis Jesu de annis 1630–1668*. (PK Kt 120b.A.19., pillanatnyilag a győri Szent Mór Bencés Perjelség könyvtárba kikölcsönözve található).

¹⁵ Címlapi bejegyzés: „Coll[egio] J[aurinensi] datus a Nicolao Wesseleny de Hadad. 1656” – A címlap előtti lapon található bejegyzés: „Hodie Cras Nihil Stephanus Vesseleny de Hadad.”

¹⁶ *Borsa Gedeon – Hervay Ferenc – Holl Béla*: Régi Magyarországi Nyomtatványok. II. 1600–1635. Bp. 1983. Nr. 1485 és 1146.

meneutikus-okkult tudományok határát súrolták. Ezen a határon túl volt az a kolligátum, amely Pierre Grégoire (1540–1617) francia jogásznak, Raimundus Lullus követőjének két művét (*Syntaxes artis mirabilis; Commentaria in prolegomena syntaxeon*, mindkettő Lyon 1572) és az 1565-ben először nyomtatásban megjelent *Arbatel. De magia veterum* című munkát tartalmazta (Basel 1572). Mindegyik mű a mágia és démonológia mai ember számára már nehezen felfogható világába vezet el (beszerzésük 1663-ban történt). Szintén 1663-ban került állományba Georgius Agricola (1494–1550), a geológia atyjának egyik műve (*De ortu et causis subterraneorum*, Bázél 1566), Johann Burggravius (1600–1643) vegytani tárgyú könyve (*Achilles Panoplos Redivivus*, Amszterdam 1612), és Johann Garcaeus (1530–1574) asztrológiai műve (*Meteorologia*, Wittenberg 1584). A sort Piergirolamo Gentile (1563–1640) zeneelméleti alkotása zárja le (*Dell’ armonia del mondo*, Velence 1605). Minthogy mindegyik munkát 1663-ban vették, kézenfekvő azt feltételezni, hogy a háttérben egyéni érdeklődés húzódnak meg, bár az sem kizárt, hogy valaki úgy adományozta a könyvegyűttest a győri jezsuitáknak. Ha azonban Athanasius Kircherre (1602–1680) gondolunk, akkor nem tűnik meglepőnek, hogy más rendtagok is érdeklődtek e gondolatvilág iránt. A folyamatos érdeklődést mutatja egy másik kolligátum, amely egy latin (*De Alchemia*, Nürnberg 1541) és egy német (*Alchimia*, Strassburg 1539) alkímiai kézikönyvet kínál egyszerre az érdeklődőnek. A könyvet húsz évvel később, 1683-ban szerezték be.

Még egy könyv érdemel említést az 1700 előtt beszerzett darabok közül. 1691-ben került be a győri kollégium tulajdonát bizonyító bejegyzés Cornelius a Lapide tizenkét kisebb prófétát kommentáló kötetében (Antwerpen 1625). Nem is a tulajdonszerzés ténye az érdekes, hanem az előző tulajdonos, amely hasonlóképpen magyar jezsuita intézmény volt, méghozzá a magyarországi hódoltsági missziók: „Missionis Hung[aricae] Soc[ietatis] Jesu. 1638.” A kötet illusztrálja azt a kapcsolatot, amely a hódoltsági missziók és a győri kollégium között fennállt, a XVII. század egy részében ugyanis a győri jezsuita kollégium rektora irányította a hódoltsági missziókat (Pécsét, Veszprémet és Andocsot).¹⁷ Tudtommal ez az egyetlen ismert kötet a misszió tulajdonából, amely ezek szerint külön könyvtárral rendelkezett, vagy legalábbis az odarendelt páterek számára külön szerezték be könyveket. Győr valószínűleg azért kapta meg ezt a kötetet, mert hiányozhatott a kollégiumi könyvtár sorozatából.

Érdemes egy pillantást vetni a megmaradt könyvek nyomdahelyére. Az előzőkhöz képest megjelentek a Habsburg-birodalmon belüli városok, Bécs, Prága, Grác néhány könyvvel, sőt egyetlen nyomdahellyel Magyarország is képviseltette magát (Pozsony), de a könyvek többsége még mindig az előző nagy nyomdászati központokból származott. Változás az is, hogy Róma több kiadvánnyal van jelen, mint korábban.

A 18. század első feléből valamivel jobb arányban maradtak meg könyvek (hetvenhét mű százhetvenhét kötete), mint az előző fél évszázadból. Igaz, az arányszámon sokat javított két nagy beszerzés, amely sértetlen állapotban még mindig

¹⁷ Molnár Antal: Jezsuiták a hódolt Pécsen. In: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Bp. 2003. 11–119, 65. 249. jegyzet. – Uő: Jezsuita missziók a veszprémi püspökség hódolt részein. In: uo., 121–166, 136–137.

Győrött van. Az egyik Jakob Gretser (1562–1625), a sokoldalú jezsuita teológus és tankönyvíró (pl. görög nyelvtan szerző) Regensburgban 1734–1741 között, tizenhét kötetben kiadott *Opera omnia*-ja, amelyet a győriek a kiadás megjelenésével párhuzamosan szereznek be 1739 és 1747 között. A másik a bollandisták nagy hagiográfiai vállalkozása, az *Acta Sanctorum* ötven kötetének (1643–1770) első kiadása, amely szintén hiánytalanul megmaradt. A bejegyzések alapján a beszerzés nem tanulságok nélküli története is rekonstruálható. Az *Acta Sanctorum* begyűjtése nem a megjelenéssel párhuzamosan történt, hanem csak az 1720-as években támadt igény a birtoklására. Az első tizenkét kötetet – a január és június közötti hónapok anyagáról van szó – rendi belső piacról szereztek be 1725-ben. A törölt bejegyzések alapján úgy tűnik, hogy ezekhez a kötetekhez a bécsi domus professa könyvtárából jutottak hozzá, méghozzá vásárlás útján.¹⁸ Az 1719 utáni köteteket már a könyvpiacról szereztek be, általában a megjelenéssel párhuzamosan vagy nem sokkal utána. Az utolsó, október 5–7. közötti napokat tartalmazó, Antwerpenben 1770-ben kiadott kötetet 1771-ben vásárolták meg.

A nagyobb beszerzések közé tartozott a rendkívül termékeny, sokoldalú Theophil Raynaud (1587–1663) francia jezsuita, a janzenisták nagy ellensége összes művének kiadása, amelyből azonban csak három kötet maradt meg (tom. 7. *Mari-alia*, tom. 18. *Polemica*, tom. 20. *Apompaeus*; beszerezve 1739-ben). Teológia tekintetében szemlátomást ragaszkodtak a klasszikusnak számító szerzőkhöz, ezért is vásárolhattak 1720-ban még egy sorozatot Cornelius a Lapide Velencében frissen, 1717-ben újranyomott Szentírás-magyarázataiból (ebből öt kötet maradt meg). Az egyházjog szakot is egy bevált szerző munkájával gyarapították, Anaklet Reiffens-tuel (1642–1703) *Jus canonicum universum* című művével, amely a XIX. század végéig tizenöt kiadást ért meg (Velence 1709, beszerzése 1721). A hitszónokok munkáját segíthette Jean Lejeune (1592–1672) francia oratoriánusnak, a népmisziók híres szónokának összegyűjtött prédikációinak német fordítása, amely elsősorban a német hitszónok munkáját hivatott megkönnyíteni (*Der blinde, aber getreu und sichere Weeg-Weiser von Jericho nach Jerusalem. . . Teil 1-10*. Konstanz és Augsburg 1724-1739).¹⁹ Természetesen tankönyveket is vásároltak. A természettudományos munkák tekintetében nem létezett felekezeti korlát, megvették és használták például Johann Christoph Sturm matematikakönyvét (*Mathesis juvenilis*. Nürnberg, 2 kötet, 1702–1704, beszerezve 1728).²⁰

Nagyobb szabású tankönyvvásárlás indult meg az 1740-es években, amikor Győrben akadémiát alapítottak, és előbb a teológiai képzés indult meg (1745), majd a filozófiai kurzus is (1747) kezdetét vette, mint ahogy az már feljebb jelzésre került. Az új intézmény számára új könyvekre volt szükség, a meglévő teológiai és filozófiai könyvek nem feleltek meg mindenben a követelményeknek. Beszerzésre került 1745-ben egy *Summa theologiae* Szent Tamástól (Padua 1736), Jean Ma-

¹⁸ A március hónap második kötetében található a bejegyzés: „Vendit[us] Collegio Jaurinensi 1725 a Domo Professa.”

¹⁹ Az első kötetben áll a bejegyzés: „Coll[egium] J[aurinense] 1746. Pro conc[on]atore] d[omi]nicali Germano.”

²⁰ Sturm egy másik munkáját, elméleti fizika tankönyvét, *Physica electiva sive hypothetica* (2 kötet, Nürnberg 1722–1730) 1747-ben szereztek be a frissen induló filozófiai kurzus számára.

rin (1654–1725) francia jezsuita korban elterjedt teológiai kompendiuma (Velenice 1720), Edmund Simonet *Institutiones theologicae ad usum seminariorum* (Velenice 1731) című munkáját maga Pock Mátyás provinciális adományozta a teológiai professzorok használatára.²¹ Nem csupán a provinciális volt nagylelkű, hanem esetenként a kollégiumi rektor is, 1748-ban Szegedy János (1699–1760) ajándékozott egy további példányt Jean Marin munkájából az intézménynek.²²

A filozófia kurzusra való felkészülést segíthette Johann Baptist Hamel *Philosophia vetus et nova* műve (Velenice 1730, beszerezve 1746), Jakob Rohault (†1675) fizikája, amelyet Samuel Clarke, Newton tanítványa fordított latinra (Velenice 1740, beszerezve 1746), illetve Eusebius Amort (1692–1775) bajor ágostonos korabeli természettudományos tudást karteziánus alapokon összefoglaló műve (*Philosophia Polingana*, 6 kötet, Velenice 1734–1740). Ez utóbbi beszerzése már 1747-ben történt, az alábbi bejegyzés egyértelműsíti, hogy kinek szánták: „In usum philosophorum.” Ugyanez a bejegyzés áll Sebastian Dupasquier ferences négy kötetes munkájában is (*Summa philosophiae scholasticae et scotisticae*, Padua 1718).

Az 1750 és 1772 közötti időből megmaradt könyvek esetében ugyanez a tendencia figyelhető meg. Tekintélyes számban kerültek beszerzésre természettudományos könyvek, amelyek a teológiai művekkel ellentétben többségükben friss, a kor színvonalán álló munkák voltak. Nem kevés közülük jezsuita szerzőtől származott, Berthold Hausertől, Noel Regnault-tól, Joseph Redlhammertől, Karl Scherffertől, vagy éppen Roger Boskovichtól.²³ Sokatmondó a megmaradt könyvek közötti arány: ötven természettudományos munkával szemben mindösszesen tizenhárom teológiai tárgyú beszerzés áll! Az sem kizárt, hogy a beszerzések közül a teológiai munkákat később kiemelték, hogy tovább használják őket, de első ránézésre az a benyomás erősödik meg a szerzőben, mintha a jezsuita renden belül a legjobb erők figyelme a nagyobb szellemi mozgásteret biztosító természettudományok felé fordult volna a XVIII. század folyamán.

Az egyéb tárgyú könyvek között tallózva található néhány történeti munka is. Így Bél Mátyás (1684–1749) *Scriptores rerum Hungaricarum* című forráskiadványának egyik kötete (Bécs 1746, beszerezve 1764), vagy az igen termékeny rendtárs, Molnár János (1728–1804) magyar nyelvű egyetemes egyháztörténete, *Az Anya-Szent-Egyháznak történeti* is beszerzésre került (1. kötet: Nagyszombat 1769, beszerezve 1769; 3. kötet uo. 1771, beszerezve 1772). A jezsuita történetírói iskolához tartozó Schmitth Miklós (1707–1767) munkái közül az *Imperatores Ottomanici* (Nagyszombat 1748, beszerezve 1759) és *Palatini Regni Hungariae* (Győr 1753, be-

²¹ A kötetben szereplő bejegyzés: „In usum professorum theologiae Collegii Jaurinensis donavit R. P. Mathias Pock Austriae S. J. praepositus provincialis Anno 1745 12. Junii.”

²² A bejegyzés: „Coll[egium] J[aurinense]. In usum professorum] theol[ogiae] anno 1748. Ex liberalitate R. P. rect[oris] Joan[nis] B[aptistae] Szegedy”

²³ *B. Hauser*: Elementa philosophiae ad rationis et experientiae ductum. 8 kötet, Augsburg és Innsbruck 1755–1764 (2 kötet beszerezve 1765-ben). – *N. Regnault*: L’Origine ancienne d’ela physique nouvelle. Amsterdam 1735. (beszerezve 1760), ennek latin fordítása: Physicae recentioris origo antiqua. Grác 1755. (beszerezve 1766) – *J. Redhammer*: Philosophiae naturalis. Bécs 1755 (2 kötet beszerezve 1758) – *K. Scherffer*: Institutionum physicae. Pars 1–2. Vienne 1763 (beszerezve 1766). – *R. Boskovich*: De lunae atmosphaera. Roma 1753. (kolligátumként beszerezve 1767-ben).

szerezve 1759) is megvolt. Mindkét munka ún. promóciós nyomtatvány volt, azaz nyilvános fokozatszerzés fényének emelésére kerültek kiadásra. Utóbbi védésre ráadásul Győrben a jezsuita kollégiumban került sor 1753-ban, amikor is lukafalvi Szarka János logikából védett tanára, Muszka Antal elnöklete alatt.²⁴ Szintén helyi érdekű kiadvány Károlyi Lőrinc nagyprépost egyházmegye-története, amely az előzőhöz hasonlóan a győri Streibig nyomda terméke volt (*Speculum Jaurinensis Ecclesiae*, Győr 1747, beszerezve 1771). A nagy jezsuita történészek – Hevenessy Gábor, Pray György, Katona István – közül csupán Pray van jelen Szent István jobbjáról írt munkájával (*Dissertatio historico critica de sacra dextera divi Stephani*... Bécs 1771, beszerezve 1772).

Az előző évszázadhoz képest erősen átalakult a nyomdahelyek jelentősége. Az utolsó húsz év anyagát szemügyre véve látványosan előtört Bécs, ahol több nyomda (pl. Kaliwoda, Kirchberg, Monath, Trattner) is ontotta a könyveket a vásárlóképes közönség számára. Megnőtt a Magyarországon nyomott könyvek száma is, ahol a megmaradt kiadványok tekintélyes része promóciós kiadvány volt.

A kollégiumi könyvtáron kívül a bejegyzések tanúsága szerint külön könyvtárral rendelkezett az 1742-ben Szakolcáról Győrbe költöztetett tanárképző intézet, a *Collegium repentium*.²⁵ A megmaradt hatvannégy mű a kollégiumi könyvtártól elkülönítve van elhelyezve. A könyvek többsége antik szövegkiadás, humanista költők műveivel, költészetelméleti és szónoklattani munkákkal kiegészítve. A könyveknek csupán egy része került Győrben beszerzésre, más részüket Szakolcáról hozták át. Bejegyzéseik alapján a kötetek viharosabb múltra tekinthettek vissza, mint győri társaik, ez persze részben azért is volt, mert az antik szövegkiadások között több XVI. századi akadt, amely csak idővel került jezsuita tulajdonba. Közülük a legérdekesebb egy kétnyelvű Xenophon-kiadás (Bázel 1545), amely a már emlegetett Kecskés János adományából került a pozsonyi jezsuita kollégium birtokába, és szintén Mossóczy Zakariás könyvtárából került ki. A könyvet különben a már szintén emlegetett pozsonyi születésű Pock Mátyás provinciális adományozta a magyar *repentium*-nak 1746-ban.²⁶ Ugyanő olasz Metastasio kiadást (Velence 1743), és egy Livius (Velence 1737) is adott. De nem csupán Pock volt az egyetlen provinciális, aki könyvvel gazdagította a tanárképző intézetet. 1738-ban Wilhelm Krieger egy Vergilius-kiadást (Padua 1735), Franz Molindes (tartományfőnök 1731–1735) egy Velleius Paternulus-kiadást (Strassburg 1642) és Plutarchost (Bazel 1579), Várossy Antal (provinciális 1740–1745) Terentius (Velence 1740), Sallustius (Lyon 1576) és Plautust (Padua 1725) adott. A sort még lehetne folytatni, úgy látszik, a

²⁴ [Nicolaus Schmitth]: Palatinus regni Hungariae, dum...assertiones ex universa logica in...Soc[ietatis] Jesu Collegio Jaurini Anno M.DCC.LIII. publice propugnaret Franciscus Zarka, de Luka-falva. Praeside Antonio Muszka. Jaurini 1753.

²⁵ Szabó Flóris: A költészet tanításának elmélete és gyakorlata a jezsuiták győri tanárképzőjében (1742–1773). ItK 84 (1989) 469–485.

²⁶ A bejegyzések: (1) „Donavit repetent[io] in Hungaria R. P. provincialis Math[ias] Pock an[no] 1746 13. [Decem]bris.” – (2) „Zachare Tinnin[ensis] p[ro]p[ri]a A[nn]o [15]72 post MD” – (3) „Ex dono gen[erosi] d[omi]ni Joannis Kecskes Collegij S[ocietatis] J[esu] Posoniensis inscriptus 1639.” – Egy Xenophon-kiadás szerepelt Mossóczy hagyatéki összeírásában. IVÁNYI: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus juris 121.

tanárképző intézetek könyveit csupán a tartományfőnök közvetlen támogatásával lehetett beszerezni.

1773. október 12-én a jezsuitáknak el kellett hagyniuk Győrt. A könyvtárat az állami kezelésbe vett akadémiához csatolták, könyvtárosa Trenka Mihály tanár lett (1785-ig).²⁷ 1777 tavaszán utasítás érkezett, hogy a fölös példányokból adjanak át a kőszegi és soproni gimnáziumoknak, majd még ugyanabban az évben a könyvek lajstromozását is elrendelték azzal, hogy egyúttal az iskolai célra szükséges darabokat válogassák ki, a fölös példányokat adják el, a legbecsesebb példányokat pedig tegyék félre a pesti Egyetemi Könyvtár részére. Valószínűleg ekkor készültek azok a jegyzékek, amelyek ma az Egyetemi Könyvtár kéziratárában találhatóak. A visszamaradt könyvek jegyzéke durva becsléssel 2500–2800 címet tartalmaz.²⁸ Ez a lista azért is érdekes, mert olyan könyvek is szerepelnek rajta, amelyek nem kerültek be az 1770-ben felvett katalógusba. Megtalálhatók rajta pl. azok a tankönyvek, amelyekből több példány állt rendelkezésre, Jakob Gretser görög nyelvtana különböző kiadásából vagy tizenkét darab (Dillingen 1723, Bécs 1749), egy 1735-ös velencei Horatius-kiadásból tíz darab, Martialis epigrammáiból (Velence 1728 és 1736) tizenegy darab volt, a latin versköltést megkönnyítő *Gradus ad Parnassum* különböző kiadásából pedig tizenkét darab is kéznél volt (Nagyszombat 1719, Frankfurt 1730). Az Egyetemi Könyvtárba szánt listán mintegy hétszázötven tétel áll.²⁹ Minden jel szerint ennek azonban csak töredéke került fel Pestre. A listán mintegy száz tétel mellett szerepel ceruzás megjelölés, ezek között olyan ritkaságok voltak, mint pl. Sylvester János 1541-es magyar *Újtestamentuma* vagy Lippay János *Pozsonyi kertje* (Nagyszombat 1664). További vizsgálatok szükségesek annak eldöntésére, hogy valóban felkerültek-e a megjelölt kötetek Pestre. 1790. május 2-án az igazgató arról tett jelentést, hogy az Egyetemi Könyvtárba szánt könyvek kiemelése megtörtént, a fölös példányokat eladták, a pénzt a Magyar Kamarának elküldték. Bár az akadémia 1790-ben Pécsre költözött, a könyvtár Győrött maradt. 1802. augusztus 16-án, amikor a Szent Benedek-rend átvette a győri épületeket, a gimnáziumi könyvtár négyszázhuszonhat művet tartalmazott mintegy hatszáz kötetben. Az akadémia 1802-ben újra Győrbe került, valószínűleg vele érkezett a városba az a mintegy százhusz kötet, amely a pécsi jezsuita kollégium tulajdonbejegyzését viseli, továbbá Fonyó Sándor (1698–1767) pécsi nagyprépost, scutari címzetes püspök százhuszonhárom kötetből álló könyvhagyatéka.

A győri jezsuita kollégium könyvtárának nagyobb része 1773 és 1802 között szétszóródott. Ennek köszönhetően a legkülönbözőbb gyűjteményekből bukkannak fel kötetek. Joannes Heroltnak a késő középkorban közkedvelt beszédei (*Sermones de tempore*, Strassburg 1499) Jankovich Miklós gyűjteményéből kerültek az Országos Széchényi Könyvtárba.³⁰ 1993-ban a budapesti Honterus Antikváriumtól

²⁷ A könyvtár történetét a következőben Némethy munkája alapján vázolom: NÉMETHY: A győri tudomány-akadémia története 93–94.

²⁸ ELTE EK Kt J 18. „Elenchus librorum in bibliotheca Jauriensis post repartitionem remanentium.”

²⁹ Uo. J 20. „Elenchus librorum, qui ex bibliotheca Jauriensis ductu indicis generalis selecti, et ad Bibliothecam Regiae Universitatis Budensis transmittendi sunt.”

³⁰ Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. I. Ősnyomtatványok. Bp. 1895. 135. A könyv 1640-ben került a győri jezsuiták tulajdonába: „Collegii SJ Jaurini

történt vásárlás nyomán visszakerült Győrbe egy Justus Lipsius kolligátum, amely nyolc munkáját tartalmazta a jeles németalföldi humanistának (Antwerpen, 1604–1613). Ez a kötet a könyvtár legrégebbi, 1631-es rétegéhez tartozott. Csak bízhatunk benne, hogy a következő években még további darabok bukkannak fel az elkallódott könyvanyagból.

A győri jezsuita (ma bencés) templom homlokzata
(Szabó Béla felvétele)

catalogo inscriptus 1640”; más kéztől: „Ex liberalitate nob. et strenui domini Johan de la Virée antiqui vexilli capitanei”.

Az Intelmek egyik korai magyar nyelvű parafrázisa Nagyfalussy Márton fordítása 1656–1657-ből

A körmendi Batthány-levéltár már számos értékes forrással gazdagította a magyar irodalomtörténet-írást, nem jelenthet tehát meglepetést az a közlés, hogy a jelen előadás tárgyát képező forrás is innen származik. A Batthyányak legendásan gazdag misszilisgyűjteményének utólag előkerült darabjait rendezgetve vagy tíz évvel ezelőtt bukkantam Nagyfalussy Márton 1656–1657 körül kelt levelére, s annak függelékében az alább ismertetendő szövegre, az Intelmek apa-fiú viszonyra átértelmezett magyar fordítására. A következő évek kutakodásai során lassacskán a forrás keletkezésének körülményei is tisztázódtak számomra. A történet egyik fókuszában az irodalomtörténetírás számára is jól ismert, anyjával, Poppel Évával küszködő, Pázmány hatására megtérő, mecénáskodó, imakönyvet összeállító, itineráriumot vezető Batthyány I. Ádám (1609–1659), a másik fókuszban két fia, Kristóf (1632–1687) és Pál (1637–1674) áll, akiket az elszánt apa megpróbált a lehető legjobban iskoláztatni.¹ E közegeben készült a fentebb említett fordítás Nagyfalussy Márton részéről, aki mint Batthyány Ádám familiárisaként került az ifjú Kristóf mellé, s kíséerte az ifjú gróft 1656. július-októberben I. Lipót prágai koronázására. Kristóf számára a neveltetés lezárásaként apja Nádasdy Ferenc közreműködésével egy német- és olaszországi utazást készítettetett elő, amelyre egy évvel később, 1657 novembere és 1658 júniusa között került sor.² Az emlegetett Intelmek-fordítás szempontjából e ténynek azért van jelentősége, mert Nagyfalussy azon levele, amelyhez csatolva megmaradt az Intelmek-fordítás, datálatlan, de tartalma szerint mindenképpen az említett utazás előtt kellett keletkeznie, mivel a fordítás kísérőlevelében hosszan érvel a német-római birodalmi peregrináció ellen, s helyette Erdélyt ajánlja célpontul.

Miért érdekes ez a szöveg? Az első ismert magyar nyelvű fordítás 1734-ben Kassán Spangár András jezsuita tollából látott napvilágot az általa újraszerkesztett, alaposan kiegészített Pethő-féle Magyar Krónika harmadik függelékeként (későbbi megjelenések: 1738, 1753).³ A szóban forgó szöveg ezt a fordítást mintegy hetven évvel előzi meg, s majd százötven évvel korábban kísérli meg kiaknázni az

¹ A különböző helyszíneken zajló, változatos küzdelemről 1996-ban Péter Katalin által szerkesztett gyermekkötetben külön tanulmányt tettem közzé. *Fazekas István: Batthyány Ádám és gyermekei*. In: *Gyermek a koraújkori Magyarországon*. „adott Isten hozzánk való szeretetéből egy kis francimmerecskét nekünk”. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Péter Katalin. Bp. 1996. 91–114. Batthyány Ádám udvaráról lásd *Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14) Győr 2012.

² Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja *Szelestei N. László*. Szeged 1988. (Peregrinatio Hungarorum 2).

³ *Pethő Gergely*: Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott. Kassa 1734.

Intelmekben rejő pedagógiai lehetőségeket, mint azt Szaicz Leó tette.⁴ Az 1730-as években, amikor Spangár fordítása készült, a nemzeti szentek jezsuiták által művelt kultusza már a maga teljes barokkos szépségében ragyogott.⁵ Nyomon követhető e kultusz visszafelé a XVII. századba is, elég itt olyan jól ismert nevekre és munkákra utalni, mint Tarnóczy István (*Vita Sancti Stephani*, 1680) és Hevenessy Gábor (*Hungariae Sanctitatis Vindiciae. Tyrnaviae*, 1692). Az időben visszafelé haladva a nyomok azonban fokozatosan halványulnak. A század közepéről említésre méltó még Nádassy János elveszett Szent Imre-életrajza (*Vita S. Emerici. Posonii*, 1644).⁶ Ennél korábbi adatok elsősorban iskoladrámákról szólnak. Úgy látszik, a jezsuita rend elég korán felismerte a középkori magyar szentekben, a középkori magyar történelemben rejő lehetőségeket: hiszen a sértetlen, fényes középkori Magyarország még teljes egészében katolikus volt, nemzeti királyaink katolikus királyok, akik a kortársak számára akár példaként is szolgálhatnak. Staud Géza jezsuita iskolai színjátszásról készített alapvető munkáját végigböngészve számos adalékot találunk nemzeti szentjeink színpadi bemutatására: 1617-ben Nagyszombatban Szent Imre, 1628-ban Szent László lesz az iskolai színjáték hőse. Győrben 1639-ben Szent Erzsébet, 1663-ban Szent István, Sopronban 1655-ben Szent László kerül a középpontba. Pozsonyból a korai források hiányában csak későbbi adatokat ismerünk: 1682 Szent László, 1688 Szent István, 1695-ben Szent István és Imre együtt került színpadra.⁷ E vonalba jól illeszkedik Nagyfalussy Márton fordítása, hisz a derék Batthyány-familiáris 1649–1657 között hét éven az osztrák jezsuita provincia tagja, aligha kétséges, hogy a szöveghez való kötődése is ebből a közegeből származik.

Nagyfalussy munkáját azért is érzem jelentősnek, mert a Szent István-i Intelmek útja a megszületéstől a szélesebb olvasóközönségig meglehetősen gyéren dokumentált. A szöveghagyomány egy XV. s egy XVI. századi kódexre alapul, az ún. Thuróczy-kódexre, illetve az Illosvay-kódexre, egykoron a bécsi Hofbibliothek, ma az OSzK Kézirattárának büszkeségeire.⁸ Szempontunkból az Illosvay-kódex a lényegesebb, mert az itt található variáns lett az alapja a korai latin szövegkiadásoknak. A jelentős mennyiségű törvénytörvényt is tartalmazó kézirat 1567 után Mossóczy Zakariás tulajdonába került, aki azután más törvénytörvényekkel együtt az Intelmek szövegét is átadta Zsámboky Jánosnak, és ő Bonfini-kiadása különböző dekrétákat közzétevő függelékébe illesztve 1581-ben meg is jelentette.⁹ Mossóczy

⁴ *Gyulai Ágost*: Szent István Intelmeinek első pedagógiai feldolgozása. Budapesti Szemle 66 (1938) 249. sz. 164–184.

⁵ Vö. *Szörényi László*: Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi hősepika történetéből. Bp. 1993.

⁶ RMK II. 653. *Tűskés Gábor*: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai. Nádasi János. (Historia Litteraria 3) Bp. 1997. 147.

⁷ *Staud Géza*: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai. I–IV. 1561–1773. Bp. 1984–1994. (passim, az idézett kollégiumok alapján).

⁸ Thuróczy-kódex: egykori bécsi jelzete Hofbibliothek (ma ÖNB) Handschriftensammlung Cod. 3455, ma: OSzK Kt Clmae 407. 75r–79v – Illosvay-kódex: egykori bécsi jelzete Hofbibliothek (ma ÖNB) Handschriftensammlung Cod. 8496, ma OSzK Kt Fol. Lat. 4023. 9r–11v.

⁹ *Antonius Bonfini*: Rerum Ungaricarum Decades, 1581. Függelék: Decretorum seu articulo- rum aliquot priscorum regum Ungariae Regum ad contextum Bonfini illustrandum, facieque Pannonici usum necessarium. Az első kiadást nem volt módom használni, hanem csak egy

a három évvel később 1584-ben Nagyszombatban, főleg az Ilosvay-kódexre alapozva adta ki a híres *Decreta, constitutiones et articuli...*-t, az első nyomtatott *Corpus juris*-t, amelyben Szent István első törvénykönyveként ott állt az Intelmekszöveg is. S amikor 1628-ban Bécsben megjelent a következő, három részből álló *Corpus juris*-kiadás, az a Hármaskönyv mellett változatlan lenyomatban Mossóczy *Decreta*-it is tartalmazta, benne az Intelmekkel (harmadik részként az 1604-ig tartott országgyűléseken hozott törvények kerültek a kötetbe).¹⁰ A szakirodalomban időnként felbukkanó vélekedésnek, hogy Pázmány javaslatára került volna 1628-ban az Intelmek a *Corpus juris* elé, nem találtam alapját. Az egyetlen, általam ismert, idevonatkozatható Pázmány levél csupán a Hármaskönyv és a Mossóczy-féle kötet publikálása mellett foglal állást, az Intelmekről nem esik szó benne: „*meo iudicio Tripartitum Jus Hungaricum et volumen Decretorum, prout in uno corpore per Reverendissimum quondam Episcopum Nitriensem Zachariam in unum volumen congestum fuerat, denuo imprimi dignum, imo necessarium esse existimo*”.¹¹ A magyar törvénykönyvön, a *Corpus juris*on keresztül talált utat az Intelmek a szélesebb olvasóközönséghez.

A két törvénykiadás közül az egyik lehetett a forrása Nagyfalussy Mártonnak (1624–1661 előtt) munkájához. Magáról a szerzőről nem sok információ áll rendelkezésre. A Lukács László által készített rendi katalógus szerint 1624-ben született Vas megyében, 1649 őszén lépett be a jezsuita rendbe Bécsben, két éven át a császárvárosban volt novícius, majd 1652-ben Komáromba küldték, ahol parvisták és a principisták oktatásában vett részt, az 1653. évi rendi katalógus szerint Milley István superiorsága alatt Kolozsmonostoron szolgált, a következő évben, 1654-ben Sopronba került a syntaxisták praefektusának, 1655-ben teológiai tanulmányok folytatására találták méltónak, és Grácba küldték, ahol azonban csak egy évet töltött, mert 1655 őszén már a nagyszombati egyetem másodéves teológushallgatójaként bukkan fel a rendi nyilvántartásban.¹² E ponton szakadt meg jezsuita pályafutása, mert hivatásában elbizonytalanodva 1656 elején elbocsátását kérte a rendből, amire a generális és a provinciális körültekintő egyeztetése után meg is

1606-ban Hannoverben megjelent későbbi kiadást, ahol az Intelmek az 1–5. paginán szerepel, mint Szent István első törvénykönyve. Zsámboky egyébként munkája bevezetőjében köszönetet mondott Mossóczy Zakariásnak segítségéért.

¹⁰ *Tripartitum opus, decretorum, constitutionum et articulorum regum inlytyi regni Hungariae in tres tomos divisum. Viennae 1628.* Az általam az ÖNB-ben használt példány azért is érdekes, mert az 1628-as kiadáshoz kötve tartalmazza az 1653-ban Patakon megjelent kiegészítést, az „*Exemplar reconciliationis...*”-t. A kolligátumot a díszes fedőborító felirata szerint Szelepchényi György ajándékozta valamelyik Habsburg-uralkodónak, minden bizonnyal III. Ferdinándnak.

¹¹ Pázmány levele Franz Dietrichstein bíboroshoz 1628. március 11. Pozsony. Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei I–II. Sajtó alá rendezte *Hanuy Ferenc*. Bp. 1910–1911., itt II. 685.

¹² LUKÁCS: *Catalogus generalis* II. 1077, továbbá az éves katalógusokban: LUKÁCS: *Catalogi personarum et officiorum* III. 280, 320, 363, 389, 412, 461, 515. Sajnos a bécsi noviciátus anyakönyvében nem találtam meg Nagyfalussyt, pedig ott további adatok bukkanhattak volna fel róla (ÖNB Handschriftensammlung Cod. 12407).

kapta az engedélyt¹³. Az elbocsátás dátuma 1656. február 17.¹⁴ Talán még a soproni tartózkodásából ismerte Batthyány Ádámot, aki 1656. májusban familiárisává fogadta; így szolgált két évig a gróf udvarában, 1658 májusáig.¹⁵ Valószínűleg még a gróftól szolgáltva tett szert egy szombathelyi házra, ahol rövidre szabott élete utolsó éveit töltötte, mint a győri püspök szombathelyi porkolábja. Nem hosszan tevékenykedhetett e posztján, mert 1661-ben már néhaiként említik.¹⁶

Nagyfalussy után nem maradt nyomtatott irodalmi munka. Az egyetlen, ezen címkére érdemes alkotása jelen előadás tárgya, amely a „Rövid decretum-ok kiket Szent István Magyar Ország király, Fiának Imre Hertzegnek adott eleibe, midőn a gondviselésre oktatta és integette. Mellekből most is az Attyák, fiaiknak oktatására io példát uehetnek, ez szerént a Fiok is tartoznak Attyoknak szauáit fogadni” cím alatt készült el, s egy dátum megjelölés nélküli levél függelékében maradt fent.¹⁷ A fentiekben már szó esett róla, hogy Batthyány Ádám fiainak nevelése milyen gondokkal járt, Nagyfalussy az elégtelen szellemi és lelki készségeket látva próbált az ifjak számára ösztönzést keresni, s erre alkalmas eszközt vélt felfedezni az Intelmek lefordításban. Nagyfalussy azonban nem egyszerű fordítást készített, hanem a céljának megfelelő részeket kiemelte, és egységes alkotássá ötvözte azokat. Célja a már emlegetett kísérőlevél szerint a különben jó természetű, de kicsit ellanyhult ifjak felrázása: „Az egyén aránt io természetű Úr Fiaknak talán nem annyira forog elméjekben, hogy minden reguel Istennek rendel meg adnák azt, kivel néki tartoznak. Nagyságos Uram, ez nagy, ez leg nagiob fogyatkozás keresztén emberben, es a régi igaz tökéletes magyaroknak-es szép dicséretes szokási ellen uagyon. Ha Nagyságod egy szép magátol szerzetet könyuében Lelki Kardot es fegyuert ayánlot az iffiu Uraknak, tehat ezt az alkalmatosságot, a templomi gyakorlást, etc. Na[gysá]god rendellye eleikbe, hogy ezen alkalmatossággal gyakorollyák azt az vitézséget, es így minden nap uyonna[n] es uyabban fel kössék azt a Lelki, es leg erősseb fegyvert. Így bezeg iobban el hatalmoznának, s nem így hatalmozot volt-é el régi Sz[ent] Istuan, es Sz[ent] Laszlo királlya a Magyar országnak? E uégre igen szépen cselekednék Na[gysá]god, ha Sz. Istuan király Decretum-ából egy nehány iora intő czikkelleket előttök, es Na[gysá]god maga előt el oluastatna, kiket Imre Hertzeg-Fiának mint egy Testamentomba[n], hagyot uolt oktatására etc. Így bezeg fontosabba[n] és foganatossaba[n] halanák meg es uenék a Na[gysá]god szep es kegyes intését”

Nagyfalussy Márton a bevezetőre és tíz caputra tagolt Intelmekből lényegében hat fejezetet ragadott ki, elhelyezve néhány bevezető gondolatát, saját szavával élve „előljáró-intést”. Az uralkodó és fiú viszonya e munkában értelemszerűen

¹³ A generális levele Nagyfalussyhoz 1656. január 19., továbbá ugyanezen napon írt Palkovich Márton nagyszombati rektorhoz és Martin Geyer provinciálishoz. ARSI Epistolae Generales Austr. 7 fol. 1v, 2v.

¹⁴ Lukács az elbocsátás dátumát ugyan 1657. február 17-re teszi, mivel azonban már 1656. május 1-én Batthyány Ádám szolgálatában áll, az elbocsátásra minden bizonnyal már az előző évben sor került.

¹⁵ Levelei szolgálatából 1656. augusztus 7. Göllersdorf, 1658. május 2. Szombathely. MNL OL P 1314 Nr. 33501–33509.

¹⁶ Horváth Tibor Antal: Szombathely a XV–XVIII. században. Szombathely 1993. 97 és 306.

¹⁷ MNL OL P 1314 Nr. 109427.

apa–fiú viszonyra értelmeződött át. Az előljáró intés és az első fejezet hangsúlyos gondolata a fiúknak az atyák iránti engedelmessége. Batthyány Kristóf és Pál viselt dolgainak ismeretében nem nehéz átlátni, hogy miért került az eredetiben csak nyolcadik helyen szereplő fejezet a kiemelt első helyre. „Az Attyák hiuatallya az, hogy Fiakat minden iokba foglalyák, neuellyék es meg tartsák igen szorgalmatosan. A Fiaknak hiuatalyok pedig az, hogy engedgyenek az Attyoknak. Ki az Attyáual ellenkezik, ellensége az az Istennek, mert a kik nem engednek, Istenel ellenkeznek. Az engedetlen Lélek el uélyenti a Coronának es Honomnak uirágját. Az engedetlenység pestisse es romlása az egész országnak. Ez okáért Édes fiam mindenkor kész légy az Attyád parancsolatinak es intésinek engedelmére, es meg tellyestésére, hogy szerencséd mindenkor a királyi hatalommal uezéreltessék” – hangzik a fordítás (1. fejezet, eredetiben VIII.c.).

A második fejezetben a tanácskozás fölötté szükséges voltáról szóló VII. capitulum magyarítása következik: „Tanácskozással teszik a királyokat, Generálisokat etc., aual uezéreltetnek es uiseltetnek az Országok, aual oltalmaztatik az hazánk. . . aual uegezetnek az hadakozások, aual lesz a nyereség, aual gyézettenek az ellenség, aual szerezettik a barátság, a uárasok aual építetnek, az ellenség táborj aual rontatnak meg”. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, hogy a szent király tekintélye e fejezetben a prefektusok, praeceptorok, udvarmesterek népes hada tevékenységének alátámasztását hivatott szolgálni, akik bizony nagyon kevésbé voltak képesek az ifjú grófokat munkára és fegyelemre szoktatni, s nemegyszer kapták válaszul, hogy majd fordulni fog a kocka, s az ifjú grófból lesz a familia feje.

Az alaptónus megadása után egy olyan fejezet következett, amely a hit és az egyház fontosságát hangsúlyozta ki. Nagyfalussy itt az első fejezetbeli Szent Pál mondást („A ki szüntelen nem vitézkedik, az meg nem coronáztatik”, II Tim 2,5) az élre helyezve, lényegében a második fejezetet ültette át magyarra, amely az egyház fontosságát és méltóságát hangsúlyozta ki. A rendjét éppen elhagyó jezsuita, akiben minden bizonnyal frissen élnek szerzete előírásai, ugyancsak sok kivetnivalót találhatott a fiatal grófokban, s bizonyára nem véletlenül került papírra a kísérő levél fentebb már idézett mondata, amely a templomlátogatás („templom gyakorlása”) elhanyagolását rója fel az úrfiaknak. Sem a levélbeli figyelmeztetésnek, sem a fordításbeli intésnek nem sok foganatja volt, Batthyány Kristóf a későbbiekben sem bizonyult túlságosan buzgó katolikusnak, alatta végképp elakadt a Vas megye déli részében fekvő Batthyány-birtokok rekatolizációja, s 1671-ben uralkodói megrovást is kapott a protestantizmus térnyeréséért.¹⁸ Öccse, Batthyány Pál állítólag apja halála után nem sokkal, 1659-ben templomot szándékozott Németújváron valamelyik protestáns felekezetnek átadni.¹⁹

A következő fejezetecske a rendszeres – Nagyfalussy szavával élve: szüntelen – imádkozás fontosságát hangsúlyozza ki. Forrása az Intelmek IX. fejezete. Az imádság fontosságának kihangsúlyozása mellett, amely „bocsánattya es el mosása a bűnnek”, az elkergetendő hívságok közül a hivalkodást és tunyaságot nevezi meg: mindkettő olyan bűn, amelybe könnyen esik egy előkelő társadalmi osztályú ifjú. Nevelőik levelei alapján ismeretes tanulmányi eredményeik az utóbbi vétek

¹⁸ IVÁNYI: A körmendi levéltár Memorabiliái 153.

¹⁹ IVÁNYI: A körmendi levéltár Memorabiliái 152.

meglétét bőségesen igazolják. Nagyfalussy a kísérőlevélben – amint fentebb idéztük – utalt a Batthyány Ádám által Pázmány imakönyve nyomán összeállított és kiadott imakönyvre (1654), amelynek tartalma az utóbbi időben Koltai András kutatásai nyomán vált világossá, és amelyet e levél szerint fiainak ajánlott, de ez a „Lelki Fegyver” csak akkor lesz igazán hasznos, ha mindennap forgatják, ha az ifjak „minden nap fel fegyverkeznenek”.²⁰

Az utolsó két fejezet a mindennapi élethez szükséges erényeket sorolja fel, az Intelmek V. és X. fejezetét véve alapul. Az ötödik fejezet címe, „A nagy familiákban békeséges tőrés es itélet kiuántatik” arra kíván utalni, hogy az Intelmek által uralkodói erényként megfogalmazott *patientia* és *iudicium* a szerző értelmezésében a főúri családok számára is fontos erény. A fejezet elején ki is mondja, hogy a királyn ezúttal „más első familiákatis ércsd”. Az utolsó, 6. fejezet, amely a forrásmunka utolsó, X. caputjával cseng egybe, a célegyének elé egy teljes erénykatalógust állít: kegyesség, irgalmasság, könyörületesség, „szenvedhető légy ne csak az hatalmasokhoz, hane[m] a’ kik hatalom nélkül uadnak is. Eröss légy, hogy a’ io szerentse fel ne fuyion, se pedig a szerencsétlenség is ne nyomion. Alázatosis légy, hogy Isten téged fel magasztallion mast, es iövendőben. Csendes légy, es mód nélkül senkit se büntes, auagy kárhoztass. Légy engedelmes, hogy senkivel se ellenkezzél. Szeresd a tisztéséget, hogy kész akartua senkit meg ne gyaláz. Tiszta életeöü légy, hogy a gonosz kiuánságnak, es buya életnek minden büdöségét es rútságát, mint az halálnak rettenetességét, el kerölyyed, es fussod azt mindenkor” – majd az Intelmek záró két mondata következik „Mind ezen ékesétik a’ királyi coronát, es más méltóságokat, a kik nélkül itten senki sem uralkodhatik, az örökös országba sem iuthat”.

Nagyfalussy annak érdekében, hogy alkotása egységes alkotásként jelenjen meg, az eredeti szöveg négy fejezetét elhagyja (c.I., c.III, c.IV, c.VI), az első fejezetből, a katolikus hit megtartásából alig vesz át, míg a püspökök, előkelők tiszteletéről, illetve a vendégekről írott caputok teljes egészében elmaradtak. Az egység érdekében nem riadt vissza az eredetiből hiányzó, kisebb betétek, elsősorban értelmező, magyarázó félmondatok betűzésétől sem. Így a harmadik fejezetben azon gondolatnál, hogy aki az Anyaszentegyház méltóságát gyalázza, az Krisztusnak testét csonkítja meg, az alábbi apologetikus ízű fél mondatot tűzi be: „Christus az Ecclesianak meg mondhatatlan nagy méltóságot tulajdonét”. Az utolsó fejezetben a tiszta életűségre való buzdításnál nem érzi elégségesnek az eredeti szövegben található megfogalmazást, ezért a buja élethez – hogy attól még jobban eltaszítson – egy félmondattal rögtön a büdösséget és a rútságot asszociálja. (Ez talán reminiscencia a Szent Ignác-i lelkigyakorlatokból.)

Szerzőnk néha aktualizál is. Az első fejezet azon híres részét, amely arról szól, hogy minden nemzetet saját jogszokása szerint kell kormányozni, az alábbi módon adja vissza: „Maga szokásival uallyon a Görög hogy vezérelhetné az olaszokat? Es tulaidon modgyáual a Görög hogy uisselhetné gondgyát az Olaszoknak? Senki sem, s te sem, ha nemzeted szokásit nem érted”. Ez utóbbi félmondat betoldás. Hasonlóan árulkodó a második fejezet, amelyben a tanácskozásról, tanácsadásról

²⁰ Koltai András: Batthyány Ádám imádságoskönyve. MKSz 113 (1997) 187–200.

értekezik, ott a tanács fontosságát taglalva, egyszer csak így kiált fel: „aual oltalmaztattik az hazánk (nálunk bezeg kívántatatik!)”.

Ez a két betoldás, továbbá az egész levelet lezáró „Nota” az egész munka elhelyezéséhez némi segítséget nyújt. Az emlegetett „jegyzés” részben a fordítás-interpretáció megszületését magyarázza (ezt fentebb már idéztük), részben egy eszmefuttatást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az ifjú Kristóf grófort apja miért küldje inkább Erdélybe, mintsem a birodalomba. Érveit nem akarom hosszan taglalni, de benne van a magyarok közötti nagyobb egység gondolata, a nemzeti szokások jobb megértése, az imperiumbeli út ártalmassága, „árt a németek között való létel... Az Iffiu magyarok ritkán szoktak io hirel és nével nemet orszagbol meg iönni...” stb. Nagyalussy Márton erős magyar tudatának és németellenességének origóját magam a jezsuita rendben vélem megtalálni, amely éppen ezekben az években, 1649-ben és 1655-ben indított először akciót a független magyar rendtartomány érdekében.²¹ A nemzeti szentek jezsuita felkarolásának talán van egy olyan kiindulópontja is, amely a magyarság nemzeti múltjával kíván a renden belül egyenjogúságot elérni. Ez inkább futó ötlet, amely még ugyancsak alapos körbejárást igényelne.

Ami a fordítás utóéletét illeti, nincs nyoma annak, hogy akár az apa, akár a fiúk életében nagyobb hullámot vetett volna a familiáris fordítása. Mindenesetre a gondos levéltáros Batthyány Ádám ezt a levelet is megőrizte több tízezer másikkal együtt, ily módon lehetőséget teremtett erre a vizsgálatra. Úgy vélem, hogy minden kezdetlegessége ellenére Nagyalussy munkája fontos adalék az Intelmek eddig alig ismert korájukori hatástörténetéhez.

I. Függelék

A fordítás és az Intelmek szerkezetének összevetése

Nagyalussy munkájának szerkezete	Az alapot jelentő Intelmek fejezetek
Előljáró intés	
1. Hogy a régi eleinket követnünk kel, es a fiak engedelemmel tartoznak az attyoknak	cap. VIII. De obedientia filiorum
Hogy a tanácskozás fölötte igen szükséges dolog	cap.VII. De magnitudine consilii

²¹ Lukács László: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773). (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25) Szeged 1989.

3. Az hütről és ecclesiáról	cap. I. De observanda catholica fide cap. II. De continendo ecclesiastico statu
4. Hogy embernek szüntelen imátkozni kel és miképpen	cap. IX. De observatione orationis
5. A nagy familiákban békeséges tűrés és Ítélet kívántatik	cap. V. De observatione iudicii et patientie
6. A kegyességről, irgalmasságról, és a többi jóságos cselekedetekről	cap. X. De pietate, misericordia, ceterisque virtutibus
	<i>Ami kimaradt</i>
	cap. III. De impendendo honore pontificum
	cap. IV. De honore principum et militum
	cap. VI. De detentione et nutrimento hospitem

II. Függelék

Nagyfalussy Márton levele Batthyány Ádám grófhhoz²²
é.n.
(Magyar Országos Levéltár, Batthyány család levéltára,
P 1314 Missiles, Nr. 109 427)

Címzés: Ad Ill[ustrissi]num D[omi]num Comitem, D[omi]num Adamu[m] de
Bathya[n] etc.

Na[gysá]godnak mint K[e]g[y]elmes Vramnak alázatossa[n] szolgálók. A io
Iste[n] adgyon Na[gysá]gtoknak io es örvendetes napot.

²² A szöveghez apparátust csak annyiban készítettem, amennyiben a szöveg előtt olvasható bevezető nem igazít el. A bibliai helyeket nem azonosítottam külön, azok megtalálhatók az Intelmek latin szövegkiadásában. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Vol. I–II. Budapest 1938. (reprint Nap Kiadó 1999), itt vol. II. 611–627.*

Na[gysá]gos Vram, nekem meg bocsasson Na[gysá]god; de a ki minden embernek nem teczik, sem I[ste]n előtt nem kellemetes: azt en keserves szíuel es szemel halok es szemlélek, hogy tudniillik az Vr Fiak Vr Fiui állapotokhoz illendő szép dolgokban nem foglalyák magokat, hogy nekik a Templom gyakorlása, es a keueses oluasás nem teczik s ne[m] kel.

Azert Na[gysá]godat alázatosan kérem, hogy Na[gysá]god, mint igaz Attyok biruán uélek, el ne mulassa, ha lehet, hanem egy mindennapi Töruént szabion eleikbe, kiben minde[n] nap gyakorollyák magokat, es azt semmi képen el ne mulassák.

Na[gysá]god Leki Fegyuer ayanlot az Vr Fiak[na]k egy szép könyvében: bezeg ez ugy uolna hasznokra, ha minden nap fel fegyuerkeznének, es ugy erősödnének: nem lehet pedig az meg, ha ne[m] forgattyák.

Ezt az alkalmatosságot fel uezsik Na[gysá]godtol örömetis; csak modossan es szép rendel adgya Na[gysá]god eleikbe a dolgot. Fel talályuk a módgyát, ha Na[gysá]god akaria. Aldgya meg I[ste]n Na[gysá]godat minde[n] iokal.

Na[gysá]godnak

Alazatos szolgália

Nagyfalussy Marto[n] m.p.

(*pag.1.*)

Rövid Decretum - ok

kiket

Szent Istuan Magar országi Kiraly, Fiának Imre Hertzegnek adot eleibe, midőn a gonduiselésre oktatta es integette. Mellekből most-is az Attyák, Fiainak oktatására io példát uehetnek, ez szerént a Fiak-is tartoznak Attyoknak szauájt fogadni.

Elő-íáro Intés

Te hozád illik edes Fiam, hogy az Isteni Bölcseségnek száíából származot oktatást es parancsolatot meg tarcsad; a' Sz[ent] Lelek így szol Salamon által: Fiam, edes Fiam, hallyad a' te Attyádnak oktatását, es ne had el a te Anyádnak töruényet; hogy Feiednek kegielem adassék, es a' te életednek esztendei megh szaporé-tassanak. Tehat ebből meg értheted az szép intésből, hogy, ha meg ueted azokat, kiket Attyai gonduisélésel parancsolok neked (Isten oltalmazottol) Istennek keduesse es az embereknek baráttya nem leszel. De lásd es ércsd megh uezsedelmeket es romlásokat azoknak, kik a töruént meg nem tartják. Adam I[sten]nek parancsolatyát által háguán őők niomorusagra uetetet e' vilagon. Az Israel népe, hogy Istenek parancsolattyát nem uette es meg utálta, el uezset: részét a föld nyelte el; a többit a' Sátán sanyargatta; mások más képen holtak meg. Salomon Fia ezennért Felségének székéből le uetetet. Hogy raitad ezekhez hasonlok ne történyenek, Légy Edes Fiam engedelmes, Iffiu uagy, az Iffiuságnak gyengéie vagy, csak a lágy párnát esméred, győniőrúségekben neuellettél, nem tudod a sanyaruságot, kiben életemnek nagjod ideiet en el töltöttem: már el iöt az ideie, hogy a' lágy életednek es

henyélésédnek ellene mondgy, mert az ilyen élet; es a' vétek csak szélesztőie es rontóia a szép ioszágos cselekedetek[ne]k; ki tápláloia a gonoságnak; az meg uetőie a' parancsolatoknak. Azonban néha kiúantatik a' keményeb intés-is, hogy az elmédet fel serkentse es figyelmeteseb-é tegye azokra, kiket parancsolok néked.

1. Hogy a régi elleinket követnünk kel, es a' Fiak engedelem-el tartoznak az Attyoknak

Tudgyad hogy leg-nagiob királyi ékeség az, ha a' regi kiralyokat es io példa adokat köüetik az ifiak. Mert kik a régi Attyák szép példáit meg uetik, es meg utályak; azok nylua[n] el uesznek. *Az Attyák hiuatallya az, hogy Fiokat minden iokba[n] foglalják, neüellyék es meg tartsák igen szorgalmatossan: A Fiaknak hiuatalyok pedig az, hogy engedgyenek az Attyoknak.* Ki az Attyáual ellenkezik; ellensége az, az Istennek, mert kik nem engednek, I[sten]nel ellenkeznek. (pag.2.) Az engedetlen Lélek el szélyeszti a Coronának es Koszorunak uirágiát. Az engedetlen-ség pestisse es romlása az egész országnak. Ez okaért Edes Fiam, mindenkor kész légy az Attyád parancsolatinak es intésinek engedelmére, es meg tellyessétésére, hogy szerencséd mindenkor a királyi hatalommal uezéreltessék. Az en szokasimat es példamat, kik, ám látod, hogy királyi méltosagomhoz illendők, minden kétseg nélkül köüethed, es köüesd. Nehéz tenéked a sok Tartomaniokat uezérelned, ha az előb uralkodoknak példáit nem köüeted. Maga szokásiual uallyon a' Gőrög hogy uezérelhetné az olaszokat? es tulaidon modgyáual a' Gőrög hogy uiselhetné gondgyát az Olaszoknak? Senki sem, s te sem, ha nemzeted szokásit nem érted^a. Azért köüesd az en szokasimat, hogy tieid között első légy, es a' külsöknél dicseretes.

2. Hogy tanácskozás fölötte igen szükségos dologh:

Tanácskozásal teszük a kiralyokat, Generálisokat^b etc. aual uezéreltetnek es uiseltetnek az országok; *aual oltalmaztattik az hazánk* (nalunk bezeg kiúantatik!)^c aual uégeztetnek az hadakozások; aual lesz a nyereség; aual gyözettetik az ellenség; aual szereztettük a' barátság; a' várasok aual építetnek; az ellenség táborj aual rontatnak meg. A io tanácskozás pedig nem a' bolondok feiéből sül ki; hanem az okos, iob es dicséretesb vénektől származik. Ez okaért kedues Fiam, az iffiakal es tudatlanokal tanácsodat ne tarcsad, hanem a vénekel es próbált okos öregekkel, kikhez leg illendöb ez. Mert igen szükség, hogy a bölcsek sziueibe rekesztessenek a' királyok tanacsi; s nem az esztelennek nyelueskedésüel szélyesztessenek el. Mert ha a bölcsekel társalkodol, bölc s lesz uélek. Ha a bolondokhoz adot magadat, hasonlo lészel hozáio, igy szol az Sz[ent] Lélek Salomon által. Sz[ent] Daud is igy szol: Az iokal io lészel, a válaztatokal válaztot, es a meg ueszettel el uesz. Ehez képest kiki a magához illendö hiuataltban gyakorollya magát, tudni illik, az iffiak a fegyuerben: a Tanácsok az tanácskozásba[n]. Az iffiak se üzetestessenek ki

^a „s te sem, ha nemzetid szokásit nem érted” – a fordító betoldása.

^b „Generálisokat” – a fordító betoldása.

^c „nalunk bezeg kiúantatik” – a fordító betoldása.

mindenestől fogva a' tanácsból. Ha pedig az iffiak tanácsával élsz, azt akoris az öregekkel közöld, hogy dolgaidat a bölcsesség mértékével esmérjed, és így tegyed szerencsésé minden cselekedetidet.

3. A Hűtről es Ecclesiáról

Sz[ent] Pál mondása: A ki szüntelen nem utézkedik, az meg ne[m] koronáztattik. Kedves Fiam, te iffiu vagy ebben az mi monarchiankba[n]: azért sörény es gondos ügyázo légy; hogy az a Jo a te gondatlanságod által el ne rontattassék és semmiué ne tétessék; kit az I[sten]nek irgalma nekünk adot. Mert a' ki az Anya Sz[ent] Egy háznak méltóságát el mulattya fel emelni es terieszteni, azt meg gyaláza es kissebéti, az a' Christusnak testét csonkétya meg. Christus az Ecclesianak meg mondhatatlan[n] nagy méltóságot tulaidonét^d. A mely boldogtala[n] ember, ennek a' Tagiait és kisedit meg botrankoztattya, az Euangeliu[m] szerént meg érdemli, hogy malom kö kötéssék a nyakára, es a tengerbe uetessék etc. pogán es publicanus legyen. Azért édes Fiam, tartozol uéle, hogy sörén igyekezettel uigyz az Ecclesiaban napról napra, hogy az inkább neuelkedgyék, hogy sem mint fogyon. Inned let az, hogy a Királyok (*pag.3.*) Augustus-ok uoltak, mert augeáltak es teriesztették az I[ste]nnek Ecclesiáit. Cseleked te is ezt, hogy a coronád dicseretesb, élted boldogiab es hozsab legyen.

4. Hogy embernek szüntelen imátkozni kel; es miképpen?

Az Imátságnak gyakorlása, leg nagjób es könyeb meg tartása a királyi méltoságnak. A' szüntelen Imátság, bocsánattya es el mosása a bűnnek. Te pedig Győzniőrűséges Fiam, szüntelen iáriad a Templomokat es ualamikor oda sietz menyi a' végre, hogy imádgjad az I[ste]nt; a' királynak Fiával Salomonnal, te is király léuén, minde[n]kor mondjad: Erezd kü Vram Bölcseségedet a' te nagy méltóságodnak Székéből, hogy uelem legyen, uelem munkálkodgyék, hogy tudgiam minden üdőben, mi legyen a' te tezésed es akaratod. Es meggént: Vram Attyám, es életemnek I[ste]ne, ne hagy el engem az en hivságos gondolatimba[n]; fel fualkodást ne adgy az en szemeimnek, es a gonosz kiuánságot uerd el tőlem, ued el uágyodásimat, es a uisza fordult, s meg általkodot Lélek alá, ne uess engem. Euel az imádságal éltek a' régi királyok. Te-is euel ély, ezt gyakorollyad, hogy Isten tőled minde[n] gonoságot el tértsen, hogy minden nyelv győzhetetlen királynak mondgion es tartson tegedet. Kérd azon-is az I[ste]nt, hogy az hiualkodást es tunyaságot el kergesse tőled, es minden io erkölcsöknek tellyeségét adgya néked, a' kikel láthatatlan[n] es látható ellenségidet meg győzzed, hogy így félelem nélkül alattad ualoiual egyűt magadat meg tartuán minden ellenkezéstől, életedet békeségben uégezhesd.

^d „Christus az Ecclesianak meg mondhatatlan nagy méltóságot tulaidonét” – a fordító betoldása.

5. A nagy Familiákban békeséges tűrés, es itélet kiuántattik.

Dauid király mondása: *Vr Isten adgy itéletet a' királynak.* (Ezen a' más első Familiákatis ércsd^e) meggént másut: *A királynak tisztése itéletet szeret.* Sz[ent] Pal: *mindenekhez békeséges tűrők legyetek.* Az Euangeliu[m]: Békeségben biriátok a ti Lelkeiteket. Ezekre siess, Edes Fiam, es tanolj békéuel tűrnj, tanoly iteletet tenni: es ha az országot birnia akarod; szeressed az itélet tételt: ha Lelkedet akarod birnia, légy békéuel tűrő. Szerelmes Fiam, ualahánszor törüen es sententia tétel iön elődbe, es halálra ualo ember uitetik elődbe; békeséges tűrés nélkül ne hallyad; meg se esküdiél raita, hogy megbünteted, mely álhatatlanságnak a' iele, mert a' nem helyes fogadásokat gyakorta meg kel szegni. Magad se tegyed az itéletet es törüént, hogy így az alatsó[n] dolgok gyakorlásáual a' te királyi méltóságod meg ne kisebbéssék; hanem inkább a' Birák eleibe küldgied az illye[n] dolgot, kiknek tulajdon tisztik, hogy a' dolgot törüen szerént meg uisgályák. Fély a biro lételtől: örüly pedig, es kiuány király lenni, es annak hiuatatni. A békéuel szenedő királyok, Vralkodnak: kik pedig ne[m] allyak, azok kegyetlenkednek. Ha mi ollyas iön elődbe, kit méltóságod szerént meg kel itélned, tehat békéuel, könyörületeségl itélyed azt, hogy Coronád dicséretes es dűcsőséges légye[n].

6. A kegyeségről, irgalmaságról, es a' többi iosságos cselekedetekről.

(pag.4.) A iosságos cselekedeteknek gyakorlása ékesíti a' királyok coronáiát, mert a' Joságok Vra önön maga a kiralyok[na]k királlya. Valamint pedig az eő menyey seregének tellyesége tiz karakbol ál; ugy a' a te életednek folyása is tiz parancsolatban foglaltassék. Szűkség azért, hogy a' király kegyes, irgalmas es a' többi iosságokkal fel ékesítet légyen. Mert a' kegyetlenségbe merült király heába kiuannya es uiseli a' kiralyi neuet, miuel tyrann[us] neuet érdemel. Ezekért tehát ó szerelmes Fiam, sziuemnek édesége, a' kőuetkezendeő Nemzetségűnknek reménye; kiuánom, parancsolom es hagiom, hogy minden felől kegyességgel es kegyelemel támogatattassál, es ne csak Attyád Fiaihoz, vagy Feiedelmekhez, Hertzegekhez, uagy gazdagokhoz légy kegyelmes, hanem a' külsőkhöz-is, es mindenekhez. Mert a kegyeségnek cselekedeti igen nagy boldogságra viszen téged. Légy könyörületes mindenekhez, kik erőszakot szenednek; eme mondásat az Urnak sziued hailékában uiseluén: A könyörületeséget akarom, es ne[m] az áldozatot. Szenedhető légy ne csak az hatalmasokhoz, hane[m] a' kik hatalom nélkül uadnak is. Eröss légy, hogy a' io szerentse fel ne fuyion; se pedig a' szerentsétlenség le ne nyomion. Alázatos is légy, hogy I[ste]n téged fel magasztallion mast, es iőuendőben. Csendes légy, es mód nélkül senkit se büntes, auagy kárhoztass. Légy engedelmes, hogy senkiuel se ellenkezzél. Szeresd a tisztiséget, hogy kész akartua, senkit meg ne gyaláz. Tiszta életeő légy, hogy a' gonosz kiuánságnak, es buya életnek minden bűdőségét es rűtságát^f mint az halálnak, rettenetességét, el kerőllyed, es fussad azt mindenkor^g.

^e „Ezen a' más első Familiákat ércsd” – a fordító betoldása.

^f „es buya életnek minden bűdőségét es rűtságát” – a fordító betoldása.

^g „es fussad azt mindenkor” – a fordító betoldása.

Mind ezek ékesítik a' királyi coronát, es más méltóságokat^h; a' kik nélkül itten senki sem vralkodhatik, az örökös országba sem iuthat.

Nota

Az Isten-ért alázatosan kérem Na[gysá]godat, hogy e' ielen valo dolognak mivoltát es nagy szükségét, a' iővendőkel egyút iol meg tekintvén es gondolván méltoztassék hozá nyulnj a' dologhoz Na[gysá]god; es semmi képen ezt az alkalmazatoságot el ne mulassa. Mert még io utba aléhattya a Na[gysá]god a' dolgot. Ezt az én I[ste]nemtől kiuánom meg adatni tiszta szüből. Azonba[n] a Na[gysá]god kegyes resolutioiát szüntelen várom.

(pag.5.)

Alázatosan kérem N[agysá]godat, hogy ezeket iol meggondollya.

1. Igen igazán találya mondani egy Poeta, hogy Isteni segítség nélkül e' vilagon semmi munka sem hasznos, nincs-is aual az emberel Isten kiuáltképen valo grátiaiaual, a ki neki nem szolgál: ki pedig meg adgya I[sten]nek azt, kiuel néki tartozik; minden kézi munkáia gyümölcsös annak. Ezt az okosság hiteti igy uelűnk el. Az egyéb aránt io természetű Vr Fiaknak talán nem anyira forog elméjekben, hogy monden reguel Istennek rendel meg adnák azt, kiuel néki tartoznak. Na[gysá]gos Vram, ez nagy, es leg nagyob fogyatkozás kerezten emberben; es a régi igaz tőkélletes Magyaroknak-is szép dicséretes szokási ellen uagyon. Ha N[agysá]god egy szép magától szerzetet könyuében Lelkj Kardot es fegyuert ayánlot az iffiu Vraknak; tehat ezt az alkalmazatoságot; tudni illik, az mindennapi regueli aetatos Sz[ent] Misse halgatást, a' Templomi gyakorlást, etc: Na[gysá]god rendelye eleikbe, hogy ezen alkalmazatosággal gyakorolják azt a vitézséget, es igy minden nap uyonna[n], es uyabban fel kössék azt a Lelkj es leg erősseb fegyuert. Igy bezzeg iobban el hatalmoznának s nem igy hatalmozot uolté el regi Sz[ent] Istuan, es Sz[ent] Laszlo királlya a Magyar országnak?

E uégre igen szépen cselekednék N[agysá]god, ha Sz[ent] Istuan király Decretum-ából egy néhány iora intő czikelleket előttők, es N[agysá]god maga előtt el oluastatna, kiket Imre Hertzeg Fiának mint egy Testamentomba[n] hagyot uolt oktatására etc. Ig y bezeg fontossabba[n] es foganatossaba[n] halonák meg es uennék a N[agysá]god szep es kegyes intését: s lenne haszna, ha N[agysá]god e' mellet egy szépen integető, vigiázo, es mindent iol rendelő szolgát tenne melléiek. Ezt engedgye az Ur I[ste]n N[agysá]gtoknak nagyob dűcsőségére.

(pag.6.) 2. Ha valaki N[agysá]godnak illyen tanácsot adna; tudom N[agysá]god io néuel venné: Hogy Groff Christof Uram az Imperiumba ne menne. Mert néki meg árt az Nemetek etc. között valo létek, az mint nem rege[n] is az önön maga experientiaiból N[agysá]god uette ezbe es halotta felöle. Csaky Istuan Uram azt mondotta maga Fia felöl: hogy én (ugy mond) tiz ezer Tallérnal iobba[n] szeretem,

^h „es mas méltóságokat” – a fordító betoldása.

a mit Fiam Graeczben tanólt: de a mellet harmincz ezer Tallérnal iobban bánom, hogy nemetek között volt s talán abból let, hogy Fia az Attya akarattyán kiuól iárt eddigⁱ. Alig, ha ugy nincse[n]. Az Iffiu Magyarok ritkán szoktak io hrel es nével nemet országból meg iónni: hanem ha szintén csak io gonduiselésben voltak, es mint valami zaboláual tartoztattanak.

Mind azon által N[agysá]god is ebben cselekedhetnék uya[n] ualमित; de ugy, ha io gondos es vigyazó elotte iároia es integetőie volna az Iffiu Urnak etc.

De talán iob volna Erdélybe küldení Grof Christof Uramat ezek-ért az okokért es hasznokért. Elsőben

1. Sokat látnának es halonának etc. a magyar nemzetnek külömbségít es szokásít iobba[n] eszbe vennék, smeg tanolnák.

2. Az erdéli Catholicusoknak nagy iauára lenne ez, mert Na[gysá]gtokat szereti az Erdeli Feiedelem, es az értek valo Na[gysá]gtok szolásít es kérésít meg halaná es engedné. Ez pedig kiuántatít; nemis lehet iobban senkitől, mint Na[gysá]gtoktól: hogy szegének ne üldöztetnének es haborgatnának: sőt nagy békeségre es egy más szeretetire indétatnának.

3. Az Erdéli, es ide kü valo magyarok között nagíob eggyeség es közönséges, egy mások szereteti indétatnék es hozatátnék be nemzetünk közé, mely főlötte igen kiuántatít az szegén orszagunk oltalmára mert láttjuk nylua[n], hogy egy mást nem szeretik.

(pag. 7.) 4. A Feiedelem tisztességessen es könnyebben meg tartoztathatnék, hogy ki ne iönne reánk, es Magyar ne uezzené a Magyart csak boszuságból es gyűlölségből, holot attyafiai. Mert rut dolog ez; es ki latta, hogy holló szemét ki uáyia az hollónak?

5. Az Feiedelem meg engeszteltetnék, hogy magát es népet le uetné a' veszedelemre' ki íöveteléuel, uagy a Suecussokkal valo társakodásáual: mert más felől a Tattár, ki mindenkor fenegeti; Törők, kinek mint álhatatlannak ne[m] sokat kel hinni; az oláhok országára utuén ki rekesztenék: inned pedig a nemet nagy sokaságáual most kárt tehetne benne, es igy erősseb Magyar Nemzettünk talán it uetne ueget ereiének, it romolnék meg.

Ellen vetés feítetik meg.

Az meg szolással nem kel gondolnunk. Mert ez cu[m] licentia Regis lenne, azert ne[m] kiálthatnának Na[gysá]gtok ellen. Tartozunk pedig uéle, hogy orszagunk, es igy a magunk meg tartásat, ékeséget es iauát keressük, törvényink es igaságunk szerént iáruán el dolgunkban. S, mely nemzet nem cselekszj azt, mi velünk semmit sem gondoluán? Csak mi magunk maradunk hátra. Ha pedig egy máshoz nem megyünk, igy nem eggyezzünk meg, mert nem esmériük egymást. Ha imár ezt nem cseleeeszük, hogy lehetünk Magyar Házánknak igaz Fiaj? Az illyen igaság-ért ki itélhet meg bennünket igaza[n]? A mennyre kárunk nélkül lehet, alkalmaztassuk

ⁱ Az eset körül kis zűrzavar van, mert Csáky István (1603–1662) tárnokmester fiai, Csáky István (1635–1699) és Csáky Ferenc (1630–1670) Bécsben, és nem Grácban tanultak. Nagyfalussy valószínűleg arra gondolt, amikor Csáky Ferenc apja akarata ellenére házasodott meg (1651). Az esetről újabban *Horn Idikó*: Nemesi árvák. In: *Gyermek a korájukori Magyarországon*. Szerk. *Péter Katalin*. 82. Grácban tanult viszont ekkoriban Csáky László (†1654) fiai közül Csáky Pál (1654). ANDRITSCH: Studenten und Lehrer 81.

magunkat; es a' többiuel semmit se gondolyunk. Es ha annyra gondolunk a sok parancsolatokal es tilalomokkal, tehát magunk vesztyűk el magunkat, mert minden elő-menő dolgainkat el mulattyuk illy forma[n] mert meg engedgyűk könnyen, hogy bennünket orunknál fogua huzanak az houa akariák, meg uakétsanak etc. De valyon miért nem sörénkedhetnénk igaz igaságink szerént? Miért engedik a Gonduiselőink illy könnyen a mindennapi fogyasunkat es uezésűnket, kik oltalmunkra es meg tartásunkra hűttel kőtelezték magokat? Tehát ez szerént mi se gondollyunk mi magunkal? Ki látta azt? Ha igy cselekeszűnk; nem tudom, ha vané okoság mellettűnk, s uelünk uagy nincsen. Na[gy[sá]god minde[n] iot cselekedgyék, s mutassa megh foganatos tehetséget.

Máriacell és a magyar nemesség a barokk korban

A katolikus megújulás szellemiségében fontos szerepet kapott Mária tisztelete, amelynek számos formája alakult ki, köztük a Mária-kongregációk és a kegyhelyek. Mindez Magyarországon esetében sem volt másképpen, a katolikus restauráció Magyarországon néhány évtized alatt több tucat Mária-kegyhely jött létre.¹ Többségük új alapítás, de akadtak közöttük olyanok is, amelyeknek a kultusza még a középkorra nyúlt vissza. Az országhatár és a szakrális táj fogalma ebben a korban sem esett egybe, hazánkfiak szívesen látogattak továbbra is külföldi kegyhelyeket, közülük az Olaszországban fekvő Lorettót, a lengyelországi Częstochovát és a Stájerországban található Máriacellt (Mariazell) lehet kiemelni.

A történeti Magyarország határán kívül fekvő kegyhelyek közül a magyar zarándokokra kétségtelenül az egyik legnagyobb hatást a stájerországi Máriacell gyakorolta. A több évszázadra visszatekintő kapcsolat különböző korokban újabb és újabb ösztönzéseket kapott.² A kegyhely fejlődésében nagy szerepet játszott Nagy Lajos király (1342–1382), aki egyrészt részt vállalt a kegyszoborhoz méltó templom felépítésében (a részvétel mértéke vita tárgyát képezi a magyar és osztrák történészek, illetve művészettörténészek között), másrészt egy második kegytárgy, a mai őrzési helyéről kincstári kegyképnek (Schatzkammerbild) nevezett Mária-kép adományozásával tovább növelte a hely vonzását.³ A XV. század végére felvirágzó zarándoklatoknak a reformáció véget vetett, de a hanyatlás csak átmenetinek bizonyult, mert a kibontakozó katolikus megújulás erőteljes Mária-kultusza egyik közép-európai centrumát Máriacellben találta meg.⁴ Nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy 1619-ben II. Ferdinánd (1619–1637) személyében a Habsburgok stájer ágából származó uralkodó került a birodalom élére, aki ifjú korától kezdve személyesen is kötődött a kegyhelyhez. Bár a Német-római birodalom császárai-ként a Habsburgok német birodalmi kegyhelyként a bajorországi Altöttingent részesítették előnyben, a XVII. század közepétől formálódó Habsburg-birodalomban ezt a szerepet egyre inkább Máriacell töltötte be.⁵ Ennek köszönhető a kegyhely

¹ A magyarországi barokk kori búcsújárás legújabb összefoglalása: *Tüskés Gábor*: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon. Bp. 1993.

² Mariazell és Magyarország kapcsolatának történetére lásd a 2000-es évek elején napvilágot látott két kötetet: Mariazell és a magyar nemesség a barokk korban. In: Mariazell és Magyarország, 650 év vallási kapcsolatai. Szerk. *Walter Brunner – Helmut Eberhart – Fazekas István – Gálffy Zsuzsanna – Elke Hammer-Luza – Hegedűs András*. (Strigonium Antiquum VI) Esztergom–Graz 2003.; Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete.

³ Nagy Lajosról és Mariazellről: *Szovák Kornél*: Nagy Lajos és Mariazell. In: Mariazell és Magyarország, 650 év 82–92.

⁴ Tüskés: Búcsújárás.

⁵ A Habsburgokról lásd *Peter Wiesflecker*: A Habsburgok és Mariazell. In: Mariazell és Magyarország, 650 év 41–53.

templomának újjáépítése (1644–1704). Ennek során fényes, reprezentatív barokk kegytemplom jött létre, amelynek sajátos háromtornyú homlokzata mind a mai napig megragadja a látogatót. A kegyhely kiemelkedő szerepét bizonyítja, hogy az uralkodó mellett a birodalmi arisztokrácia legjelesebb családjai vállaltak szerepet a barokk templom építésének finanszírozásában. A tizenkét oldalkápolna építetői között ott találjuk a Czernin, Dietrichstein, Liechtenstein, Martinitz, Trautmannsdorf család tagjait, illetve a magyarok közül Nádasdy Ferencet, Esterházy Pált, Draskovich Miklóst és Szelephényi Györgyöt. A kor embere számára, aki a pestis mellett leginkább a török által érezte magát veszélyeztetve, a Nagy Lajos-i kegykép adományozási körülményei miatt Máriacell még egy törökellenes töltést is hordozott magában, ugyanis a legenda szerint a király egy török elleni sikeres ütközet után ajándékozta a képet a cellieknek.

Máriacell és Magyarország koraújkori kapcsolatát három szakaszra bonthatjuk. Az első a XVII. század elejétől a század közepéig terjed, amikor még viszonylag kicsi a kegyhely vonzásköre. A második 1745/1748-ig terjed, a celldömölki kegyhely megalapításáig, amely részben átvette Máriacell szerepét. A magyar zarándoklatok szempontjából ez a virágkor. A harmadik szakasz 1748-tól II. József zarándoklatokat eltiltó mandátumáig (1787) ível, amely átmenetileg véget vetett a magyarok máriacelli zarándoklatainak, bár még a rendelet utáni korból is vannak nyomok magyarországi kapcsolatokra. A tanulmány Magyarország és Máriacell kapcsolatát az első két szakasz idején, nagy vonalakban tehát a XVIII. század közepéig kívánja bemutatni.⁶

A XVII. század első felében viszonylag kevés nyoma található a magyarok máriacelli látogatásának. Ennek persze nagyon kézenfekvő magyarázata van, a század elején az ország nagyobb része még valamelyik protestáns felekezethez tartozott, az arisztokrácia katolizálása az egész Habsburg-birodalomban, így Magyarországon is csak XVI–XVII. század fordulóján, illetve a század első évtizedeiben indult meg. A meglehetősen bonyolult folyamat nyomán a XVII. század közepére a magyarországi főnemesség többsége ismét katolikus lett. Az első ismert látogatók Máriacellben jórészt régi katolikus családok sarjai: Draskovichok (1606, 1617), Erdődyek (1620, 1627), Pálffyak (1626), Csákyak (1633, 1635).⁷ Hozzánk frissen

⁶ A fejezet alapjául különböző Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban őrzött családi levéltárakból származó anyaggyűjtés mellett az ELTE EK Kézirattárában őrzött négy, illetve a bécsi Österreichische Nationalbibliothekban őrzött kézirat jelentette: A 19 Historia miraculorum Mariae-Cellensium ab anno 1150. ad annum 1725., Ab 219 Historia et descriptio Cellae-Marianae anno 1284–1725, Ab 220 Descriptio historica et geographica Cellae-Marianae, cum iconibus et tabulis geographicis etc. a.s. XIII-XVII., Ab 221 Oblationes sacrae in Maria Cell ab anno 1602–1730 a principibus, nuntiis, praelatis, cardinalibus, monialibus etc et cuiusvis conditionis hominibus ex Austria, Hungaria, Polonia, Italia, Bohemia, Croatia, Moravia, Silesia, Constantinopoli, Bulgaria etc., Ab 222 Oblationes sacrae (in Maria Cell) 1664–1680 plerique ex provinciis Austriae et regni Hungariae. Az ÖNB kézirata: *Koptik Odó*: Enumeratio illustrium familiarium juxta serium alphabeticum, quae imagini miraculosae B. M. V. in Cella Styrensi asservatae dona votiva sacrauerunt... (Cod. 8328).

⁷ Draskovich János (†1613) horvát bán az első ismert magyar látogató 1606-ból. ELTE EK Kt Ab 221 pag. 129, Erdődyek uo. pap. 133. Pálffyakra uo. pag.187. Csáky Lászlóra lásd levelei Batthány Ádámmal 1633. június 7. Dobra, és 1635. április 23. Pápa. Ez alkalommal sógorát is invitálja a zarándoklatra, amelyet egy bécsi úttal akar egybekapcsolni. MNL OL P 1314 Nr. 8342 és 8367.

áttért főúri familiák csatlakoztak, mint pl. a Forgáchok (1624, 1628, 1638, 1639) és a Batthányak (1631, 1648).⁸ A szórványos említéseken túl két esetet érdemes a korai időszakból kiemelni. Zichy Pál (†1637) veszprémi kapitány 1624-ben fogadalmi táblát hozott megmenekülése emlékéül. 1619-ben ugyanis Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magyarországi támadása idején a Habsburg uralkodó, II. Ferdinánd iránt hűséges kapitányt katonái egyszerűen kizárták a várból, az erdélyi fejedelem fogságába került, ahonnan csak hosszú idő után, súlyos, 3000 Ft-os váltságdíj letételével szabadult ki. Az esetről készült festmény Markus Weiß sorozatában a kegytemplom galériáján ma is látható.⁹ Zichy zarándoklata azért is érdekes, mert a tekintélyes dunántúli katona-nemes család tagjai és rokonaik a későbbiekben is számtalan alkalommal tűnnek fel a kegyhelyről készült különböző feljegyzésekben.¹⁰ A másik eset 1627-ből való, amikor is Sennyey István kancellár, váci püspök és testvére, Sándor (†1638) zarándokolt ide feleségestül, utóbbiak hálát adni jöttek egy szerencsés gyermekszülés után.¹¹ Az eset azért is érdekes, mert a magyar egyháziak e korban viszonylag csekély érdeklődést tanúsítanak Máriacell iránt, másrészt a Sennyey-házaspárt a későbbiekben még számos magyar főúri és nemesi házaspár követte, akiket gyermekeik egészsége miatti aggodás, vagy a gyógyulásért való hála hozott a stájer hegyek közé.

A század közepétől egy minőségileg más szakasz kezdődött Magyarország és a kegyhely kapcsolatában. Az új szakasz bizonyára összefüggött a kegyhely templomának újjáépítésével, amelynek során egy fényes, kora reprezentációjának szintjén álló kegytemplom jött létre (1644–1704). A XVII. század folyamán kifermálódó „Pietas Austriaca” eszmekörén belül fontos szerepet kapott Mária tisztelete, amelynek egyik kiemelt színhelye Máriacell lett.¹² A helyi kultuszhelyből a III. Ferdinánd óta folyamatos uralkodói figyelemnek és gondoskodásnak köszönhetően Habsburg-birodalmi kegyhely lett. Nem véletlen, hogy az uralkodó mellett birodalmi arisztokrácia jeles képviselői jelennek meg a kegytemplom tizenkét oldal-kápolnájának építtetői között (Czernin, Dietrichstein, Liechtenstein, Martinitz, Trautmannsdorf). A birodalmi arisztokrácia más csoportjaihoz hasonlóan a magyar főnemeseinkben is élt a császári udvarba való integráció vágya, ehhez alkalmas eszköznek kínálkozott az uralkodó által pártfogolt kegyhely támogatása. Ennek

⁸ Forgáchok ELTE EK Kt Ab 221 pag.141, Batthány Ádámról Pázmány Péter levele 1631. szeptember 15. Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarországi hercegprímás összegyűjtött levelei I–II. Sajtó alá rendezte *Hanuy Ferenc*. Bp. 1910–1911. II. 682.sz., illetve Batthány Ádám itineráriuma, amely szerint a gróf 1648. szeptember 24-én ért Cellbe, szeptember 30-án már újra birtokán, Rohoncon volt. MNL OL P 1315 1. cs. Itinerárium fol. 51r.

⁹ *Helfried Valentinitzsch*: Religiöse Propaganda, Kunst und Politik – Die Mirakelbilder des Markus Weiß (gest. 1641) in Mariazell. In: Schatz und Schicksal. Steirische Landesausstellung 1996. Hrsg. *Helmut Eberhart – Heidelinde Fell*. Graz 1996. [továbbiakban Schatz und Schicksal] 117–129, itt 128.

¹⁰ *Zichy István gr.*: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Öregebbik Zichy István gróf (1616–1693). *Regnum V* (1942/1943) 734–764, itt 736.– Az esetről még *Petschakker*: *Benedicta Virgo Cellensis. Hoc est continuatio gratiarum a Deipara Cellensi in Styria ab anno 1666 usque ad annum Christi 1678 factarum... Graecii 1678.* 66.

¹¹ *Thomas Weiss*: *Diva Virgo Cellensis. Viennae 1637.* 269. – [*Johann Urban Pikel*]: *Benedicta Virgo Cellensis. Graecii 1645.* 205–206.

¹² *Anna Coreth*: *Pietas Austriaca.* Wien 1959. 55–56. – *Agnes Stillfried*: *Der barocke Umbau der Mariazeller Wallfahrtskirche.* In: Schatz und Schicksal 51–61, különösen 52–53.

mintegy előfeltétele, hogy a század középső harmadára a Stájerországgal határos nyugat-magyarországi régióban kialakult egy olyan katolikus főnemesi-nemesi réteg, amely többnyire már jezsuita gimnáziumokban tanult, és fontos részét alkotta vallásosságának a Mária-tisztelet.

A megváltozott érdeklődés első jele 1648-ból származik. Ebben az évben zarándoklatra utazott a kegyhelyre az ott már korábban megfordult (1631) Batthyány Ádám (1610–1659).¹³ A Nyugat-Magyarországon jelentős birtokokkal rendelkező Batthyány Ádám 1629-ben katolizált, 1630-ben grófi rangot kapott. Feleséget a görzi Formentini Aurora (1615–1653) személyében az udvari nemesség köréből választott. Tisztségei közül ki kell emelni végvidéki és kerületi főkapitányságát (1633), valamint asztalnok mesterségét (1640). Hiányos iskolázottsága ellenére Batthyány Ádám sokat olvasott, főleg képes történelmi, földrajzi kiadványok érdekelték, könyvtárában megvolt az egyik máriacelli mirákulumos könyv is (Benedicta Virgo Cellensis... Graz 1645).¹⁴ A főúri reprezentáció jelentőségével is tisztában volt, erre mutatnak rezidenciális építkezései (Németújvár és Rohonc), illetve kolostoralapítása (németújvári ferences kolostor, 1649). Batthyány Ádám zarándoklata során megismerkedett a kegyhely magyar származású superiorával, Posghay Józseffel.¹⁵ A beszélgetések nyomán felmerült a lehetőség, hogy Batthyány kápolnát építtet Máriacellben. A tervhez Posghay megnyerte apátja jóváhagyását, és nem sokkal később ellátogatott Batthyányhoz, akit azonban nem talált otthon, így nem volt módja a kápolna és az oltár tervét bemutatni. A tervezett költségek összességében mintegy ezer birodalmi forintba rúgtak volna, a kápolna kivitelezését az apátság vállalta magára, Batthyánynak csupán annyi feladata lett volna, hogy a pénzt átutalja, vagy ugyanolyan értékű gabonát, illetve bort küldjön helyette.¹⁶ Az ügylet azonban valami miatt megfeneklett, talán a zsugoriságra hajlamos, gondos gazda Batthyány sokkalta a költségeket, vagy Pierin apát lépett vissza, egyelőre nem tudjuk.

¹³ 1648 IX. 2-áról fennmaradt a listája azoknak a személyeknek, akik Batthyányt Máriacellbe kísélni tartoztak. MNL OL P 1322 52. cs. Nr. 869.

¹⁴ *Iványi Béla*: A magyar könyvkultúra múltjából. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11) Szeged 1983. 273.

¹⁵ Életére sajnós az alább idézendő három levélen túl csak egyetlen nyomot találtam, méghez a St. Lambrecht-apátság ún. halotti könyvében (Todtenbuch) március 27. alatt: „obiit pie in domino P. Josephus Poschkaj aliqando superior in Cellis b.v. Mariae, deinde prior factus ad S. Lambertum, valetudinarius tamen semper (?) obiit in Weisskirchen”. *Mathias Pangerl*: Die beiden ältesten Todtenbücher des Benedictinerstiftes St. Lambrecht in Obersteier. (Fontes rerum Austriacarum II. 29) Wien 1869. 80.

¹⁶ „Ostendi tamen Dominae comitissae Illustrissimae, quod modum oretenus narrabit. Hoc solum insinuo Illustrissimae Dominationi Vestrae altare constitutum mille germanicis renensibus, quod iam est in opere apud magistrum quo ad lignum, pictura vero, dummodo Illustrissima Dominatio Sua sanctum sibi, quem in altari pingendum voluerit eligat, perficietur. Quo ad capellam perficiendam, non quidem octingenti florenis sufficient, sed ad quingentos uno verbo meus Reverendissimus condescendit ita, ut si in toto mille imperiales Illustrissima Dominatio dederit seu promiserit, nullam amplius curam ad perfectionem habere velit, nostrum erit reliquum perficere. Modum autem deponendi summam habere poterit Illustrissima Dominatio Sua in frumento, si mittatur Graecium et pecunia in nostra aula Lambertina usque dum summa compleatur, deponatur, si vinum voluerit dare, huic etiam modum inveniemus ut licite invehi possit in Germaniam...” Fr. Posghay József levele Batthyány Ádámmhoz H. n. 1648. X. 21. MNL OL P 1314 Nr. 38232.

Az átépítés során szépülő templom azonban nem maradt magyar kápolna nélkül. Nádasdy III. Ferenc (1623–1671) országbíró, a XVII. század egyik legtehetségesebb magyar mecénása és egyik legszerencsétlenebb politikusa volt az első magyar nagyúr, aki Máriacellben kápolnát építtetett. Nádasdy, a dúsgazdag főúri család sarja 1643-ban katolizált, majd házasságot kötött Esterházy Juliannával, a „homo novus” Esterházy Miklós nádor lányával. Nádasdy Ferenc katolizálása után erőteljesen támogatta új felekezetét, birtokai közül Lorettóban 1651-ben letelepítette a szervitákat, akikre rábízta a kegytemplom gondozását, Lékán pedig az ágostonosoknak épített kolostort (1655–1669). Külön érdekesség, hogy a művelt főúr pottendorfi birtokán nyomdát is működtetett (1667–1671). A máriacelli kápolna alapítószerződése 1662. szeptember 8-án, Kisasszony napján, a kegyhely patrocíniumának napján kelt, és ennek értelmében a frissen megválasztott Sankt Lambrecht-i apát, Franz von Kaltenhausen (1634–1707) kötelezettséget vállalt, hogy Nádasdy Ferenc és felesége, Esterházy Julianna nevében háromezer forint letétele fejében a kegytemplomban Szent István tiszteletére kápolnát emel.¹⁷ Az alapítványhoz ezerkétszáz forint fejében járult még két örökmécses (*lampades in perpetuum arsurae*) állítása Szűz Mária és Pádúai Szent Antal tiszteletére. A rendelkezésre álló források alapján úgy látszik, hogy a letett pénzüsszeget a rend szabadon használta fel. Ennek köszönhető a kápolnák egységes kiképzése, a megrendelő csupán abba nyert beleszólást, hogy kinek a tiszteletére készüljön a kápolna, illetve talán a kápolna további ikonográfiai koncepciójába. Az eddig ismert adatok szerint Nádasdy kápolnája 1665-re készült el, oltárképét Tobias Pock bécsi mester festette. A kép az első ábrázolása annak a később jól elterjedt típusnak, amelyen az idős Szent István felajánlja országa koronáját Szűz Máriának.¹⁸ Az oltárkép tematikája többszörösen is érdekes. Egyrészt jól jelzi, hogy a magyar arisztokrácia bár integrálódni kíván, ezt az integrációt rendi-nemzeti hagyományai megtartásával képzeli el. A középkori eredetű történet szerint a fiát veszítette idős uralkodó országát Szűz Mária védelmébe ajánlotta. A történet a XVII. század első felének egyházi szerzői nyomán kapott mind nagyobb publicitást. A Nádasdy Ferenc támogatásával 1664-ben Nürnbergben megjelent, Magyarország királyait bemutató Mausoleum regni Hungariae kötetben Szent István kapcsán a történet már hangsúlyos szerepet kapott. Eszerint Magyarország és Mária között különleges kapcsolat áll fenn, Mária támogatása nélkül senki sem viselheti az ország koronáját. A kor felekezeti szemléletéhez alkalmazkodva Mária a szövegben eretnekség elleni védelmezőként jelenik meg, aki eddig megakadályozta, hogy Magyarország

¹⁷ „Erigit imprimis nomine excellentissimi domini domini comitis ac illustrissimae dominae dominae comitissae reverendissimus et amplissimus dominus dominus abbas in ecclesia Beatae Virginis Mariae Cellensis inter duodecim miraculoso sacello collateralia, sacellum unum honori Sancti Stephani primi regis Hungarorum ducatum altari e marmore pollito instructum, pavimento marmoreo stratum, picturis et reliquiis ornamentis admodum reliquorum ornatum. In hujus structurae facturam . . . promittunt ac pollicetur tria millia florenorum rhenensium praefato reverendissimo domino abbati numeraturos, ita quidem, quod primum mille in die Sancto Michaelo Archangelis anno supra millesimum sexcentimum sexaginto secundo, reliqua vero duo, annis duobus sequentibus die cuiuslibet anni supra praescripto exolvere velint” MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc.M. Nr. 175.

¹⁸ Galavics Géza: Ősök, hősök, szent királyok. In: Történelem-kép. Szemelvények a művészet és a történelem kapcsolatából. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Ágnes. Bp. 2000. 67.

trónját nem katolikus uralkodó foglalja el.¹⁹ Az országfelajánlás motívuma fontos eleme a következő évtizedekben kiteljesedő Regnum Marianum nemesi-rendi jellegű gondolkörnek is. Itt azonban már egyfajta abszolutizmus-ellenességet is magában foglal, amennyiben Máriának országa feletti patrónussága korlátozza a királyi hatalmat.²⁰

Nádasdy kezdeményezése nem maradt egyedül, még hozzá ugyanazon koncepció részeként további magyar szentek kaptak kápolnát a kegytemplomban. Nyilván nem véletlen, hogy első követője egyik veje, Draskovich Miklós (†1687) volt, aki egy másik Árpád-házi magyar szent, Szent István fiatalon meghalt fia, Szent Imre herceg tiszteletére alapított kápolnát a kegyhelyen 1670-ben. Draskovich Miklós országbíró – ugyanannak a rendi felfogásnak a képviselője, mint apósa – 1687-ben a Habsburgok férfiági örökösödésének ellenzőjeként szerzett magának hírnevet. Az Árpád-házi szent királyok triászát Szelepchényi György esztergomi érsek alapítványára tette teljessé, aki 1672-ben Szent László király tiszteletére alapított kápolnát.²¹

Nem illeszkedik a magyar szentek sorába Esterházy Pál grófnak, az 1620-as években felemelkedett Esterházy család sarjának – különben Nádasdy Ferenc sógorának – alapítványa, aki Alexandriai Szent Katalin tiszteletére emelt kápolnát (1665, 1680).²² Az oltárkép már 1667-re elkészült, mestere a Szent István kápolna kapcsán már említett Tobias Pock volt, aki munkájáért négyszáz forintot kapott, a kápolna alapítólevele viszont csak 1680-ban kelt.²³ Itt jegyezzük meg, hogy a kápolnák kialakítása hosszasan elhúzódott, felszentelésükre egységesen 1694. szeptember 26–27-én került sor.²⁴ Tobias Pock festménye a szent kivégzését ábrázolja. Esterházy Pál gróf a barokk Magyarország egyik legavatottabb mecénása, aki Nádasdy Ferenc nyomdokain haladva nagyvonalú művészetpártolásával és építető tevékenységével (bécsi Esterházy-palota, kismartoni kastély, fraknói vár), alapítványaival (Máriacell mellett alapítványok Lorettóban, 1671 stb.) megteremtette az alapot az Esterházy család hírnevéhez.²⁵ Politikai pályája csúcsán Magyarország nádorává választották (1681), és elnyerte a birodalmi hercegi címet is (1687). Esterházy Pál életében fontos szerepet játszott Szűz Mária tisztelete, nem jelentéktelen írói munkásságának is lényeges részét képezték Máriához kapcsolódó munkák, amelyek közül témánk szempontjából különösen érdekes a magyarországi és külföldi

¹⁹ Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum. Nürnberg 1664. 97–98, 107.

²⁰ *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban. ItK 104 (2000) 573–602.

²¹ Az alapításokról *Othmar Wonisch*: Beschreibung der Mariazeller Sehenswürdigkeiten. (Mariazeller Wallfahrtsbücher II) Mariazell 1950. 44–45.

²² Esterházy alapítólevele Nádasdy Ferencét vette mintául. Fogalmazványa megtalálható az Esterházy levéltárban is: MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. M. Nr. 175.

²³ „... pictor Viennensis dominus Pock, qui sacellum a Sua Illustrissima Dominatione in templo nostro Cellensi electum pingendo perfecit, pro qua pictura e gratiosa Suae illustrissimae dominationis manu anticipate accepit ducentos florenos, restrat illi persolvendi alii ducenti (nam pro quadringentis cum eo conventum est)” P. Chrysosthomus superior levele Esterházy Pálhoz 1667. VII. 17. Máriacell. MNL OL P 125 Nr. 2891.

²⁴ ELTE EK Kt Ab 220 fol. 173, fol. 182v, fol. 190v, fol. 195r.

²⁵ GALAVICS: A mecénás Esterházy Pál. – Esterházy személyére még *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Bp. 1991.

Mária-kegyhelyekről összeállított katalógusa.²⁶ Kegykép-adományozásokkal több kegyhely létrejöttéhez járult hozzá (pl. Fertő melletti Boldogasszony, ma Frauenkirchen). Pál gróf Máriacell magyarországi népszerűsítésében igen nagy szerepet játszott, hosszú élete során állítólag ötvennyolc alkalommal kereste fel a kegyhelyet, több jelentős adományt tett. A már emlegetett kápolnaalapításon túl már 1669-ben adományt tett egy kegykápolnában égő öröklámpára.²⁷ 1689-ben nagyméretű fogadalmi képet adományozott a templomnak, hálából a töröktől való 1683-as megmeneküléséért. A képen a herceg és felesége térdelve Mária kegyszobrára felé fordulva látható, a háttérben Kismarton és Fraknó látképe.²⁸ A következő évben, 1690-ben a kegykápolna számára új ezüstoltárt készíttetett, amelyet azonban ma már csak rézmetszetről ismerünk.²⁹ 1692-ben pedig bőkezűsége nyomán ezüst antependium került az oltárra.³⁰ Nagy Lajos és I. Lipót példája is belejátszhatott abba, hogy a nádor vicerex voltát tudatosan vállaló Esterházy Pál az 1690-es években több látványos, nagyszabású hálaadó processiót vezetett udvartatása és alattvalói részvételével a kegyhelyre. Közülük a legkiemelkedőbb az 1691 augusztusában vezetett körmenet volt, amelyen a hercegen és udvartatásán túl öt infulás főpap és számos más egyházi személy vett részt. A zarándokok bevonulását zeneszó (trombitások és dobosok) emelte. 1693-ban és 1694-ban hasonlóan látványos körmenetekre került sor.³¹

Egy 1693-ból származó, az Esterházy család levéltárában fennmaradt összeállításból pontos képet lehet alkotni a zarándokmenetek összeállításáról és az útvonal ütemezéséről. Eszerint a zarándoklat augusztus 24-én a kismartoni várkápolnában tartott vesperás után indul útnak, és az első napon Eberfurtig fog haladni, a következő nap délelőtt Pottensteinben tart pihenőt, majd Kaumbergben éjszakázik. A harmadik nap délre érnek a hívek Lilienfeldbe, este pedig Türnitzbe, a negyedik nap már a délelőtt harmadik órájában elérik Máriacellt. A kegyhelyet elérve a menet előbb megkerüli a templomot, majd ünnepélyesen a kegyoltárhoz járul. Este újabb körmenet lesz, majd utána Esterházy Miklós tinnini püspök vezetésével ünnepélyes litániára kerül sor, este pedig még egyszer megkerülik a templomot. Még azon az éjszakán éjfél után újra körbejárják a templomot, majd hajnalban még az előzőekhez hasonló rendben még egyszer. A következő nap nagyjából ehhez

²⁶ Az egész világon levő csodálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föl tet eredeti. Nagyszombat 1690. – Mennyei korona azaz: Az egész világon lévő csodálatos... Nagyszombat 1696.

²⁷ Esterházy Pál „praesentavit Beatae Virgini unam lampadem et tabellam in sacello se fundato collocandam”. ELTE EK Kt Ab 222 fol. 24v. (1669. november 1.) *Othmar Wonisch*: Geschichte von Mariazell. (Mariazeller Wallfahrtsbücher I) Mariazell 1947. 50. Kimutatások maradtak fent a lámpa költségeiről az Esterházy levéltárban, amelyek évi 30 ft-ra rúgtak. MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. M. Nr. 180-181.

²⁸ GALAVICS: A mecénás Esterházy Pál 152.

²⁹ Uo. – MNL OL P 125 Nr. 2892. P. Chrysosthomus levele 1691. VIII. 8. Máriacell. és [*Hieronymus Jahrvoget*] Puteus aquarum viventium – Brunn der lebendigen Wässer. Steyr 1700. Vorwort b2. – Reprodukciója: GALAVICS: A mecénás Esterházy Pál 23. kép.

³⁰ MNL OL P 125 Nr. 2983. P. Chrysosthomus levele 1692. I. 12. Máriacell.

³¹ „Ordo processionis Esterasianae die 24. mensis Augusti Kismartonio ad Beatam Virginem Cellensem instituendae anno domini 1693” MNL OL P 125 Nr. 9526. – „Az Czeli Processiora való költségnek száma die 24. augusti Anno 1694.” MNL OL P 108 Rep. 1. Fasc. M. Nr. 185. A költségek ez alkalommal 1683 Ft 24 dénárú rúgtak.

hasonlóan zajlott le, azzal kiegészítve, hogy sor került az ünnepélyes nagymisére, amelyet szintén Esterházy Miklós celebrált. Augusztus 29-én búcsúmisét követően indult vissza a menet ugyanazon az útvonalon, amelyen ideérkezett, különbség csak a pihenők ütemezésében volt. Első nap délben az Annabergben tartottak pihenőt, estére értek Türritzbe, harmincadikán délben Sankt Vitusnál volt a kijelölt pihenő, majd Kaumbergben az éjszakázás, harmincegyedikén délben Pottensteinben álltak meg, az esti pihenő pedig Ebenfurtban volt. A tervek szerint Kismartont a következő nap, szeptember 1-én érték volna el. A más irányból érkezők a menethez csatlakozhattak egyrészt Annabergnél, másrészt közvetlenül Máriacell előtt a fehér Mária-szobornál. A menetterv részletesen leírja a zarándokmenet felépítését is. Eszerint a menetet egy hosszú, kék zarándokruhába öltözött, fején borostyánkoszorút viselő személy nyitja meg, aki a kezében zarándokbotot visz. Őt követi a nagy zászló, amelynek vitelére három személyt jelölnek ki, akik szintén kék ruhát, az Esterházyak családi színét viselik. A zászlóvivőt kékbe öltözött, az uradalmakból vegyesen kiválogatott fiatal férfiak követik, majd ismét egy zászló tagolja a menetet, amely után férfiak menete következik, majd újabb zászló és az idősebb férfiak jönnek. Ezután újra zászlók következnek, majd a zenészek csoportja, akiket templomi zászlók követnek, majd hat ministráns fiú lépdel, mögöttük a Rózsafüzér tizenöt misztériumának jelképe. Ezután következett a plébánosok és papok csoportja albába öltözve, majd Krisztus egy kis, hordozható szobrát hozták. Ezután négy, dalmatikát viselő egyházi következett, akik után jöttek a zarándoklaton résztvevő apátok, majd a menet legmagasabb rangú egyházi személye jött, Esterházy Miklós püspök. A klérus után maga a zarándoklat vezetője, Esterházy Pál nádor következett, akit kettesével a főnemesek követtek, majd a rangosabb nemesek és szervitorok következtek. Ezután ismét egy kék zarándokruhába öltözött személy következett, akit zászló követett, majd nyolc ifjú, fehérbe öltözött, kezében koronát hordozó lány, majd négy lány vállán egy Mária-szobrot hozott. Ezután következett Esterházyiné, akit a zarándokló főnemesek és nemesek női hozzátartozói, illetve udvari szolgálói kísérték. Őket újra egy zászló követte, majd lányok, illetve idősebb nők csoportja következett a már fentebb jelzett módon tagolva. A menetet vezeklő férfiak zárták le, akik kezüket keresztformán tartva meneteltek, őket hasonló módon vezeklő nők követték. A szervezett zarándokmenetet az uradalmak népe követte falvak szerint. A menetet végül a kísérő kocsik és lovak zárták le. A tervezet az egyházi szertartásokat is számba vette. Eszerint az első nap ünnepélyes vesperás van a kegyszobor előtt. A következő nap reggelén előbb mise és német prédikáció, majd mise és magyar prédikáció következik. Ebéd után járul a kegyszoborhoz a keresztvivők és vezeklők menete, akik előtt a már említett kis Krisztus-szobrot hordozzák, amelyet a rózsafüzér tizenöt misztériuma követ, majd újra vezeklők jönnek, akiknek a feloldozására a mise után kerül sor. Délután még ünnepélyes zenés vesperásra kerül sor, illetve a már fentebb jelzett körmenetekre. Harmadik nap, azaz augusztus 29-e reggelén ünnepélyes misét celebrálnak, amely végén rövid német exhortáció következik, majd litánia, ezután indul a menet vissza. A Kismartonba való megérkezés után rövid exhortáció zárja majd le

a zarándoklatot.³² Esterházy Pál nagyszabású zarándoklataival mintát teremtett. Az észak felől Máriacellbe érkező magyarországi zarándoklatok még a XX. század elején is az általa kialakított útvonalat követték. Az Esterházy-uradalmak népe pedig a barokk korban kialakult szokás szerint látogatta Máriacellt.³³

Esterházy Pál mellett mindkét felesége, de különösen első hitvese, Esterházy Orsolya sűrűn megfordult Máriacellben. 1666 és 1672 között minden évben szerepel az adománytevők listáján kisebb-nagyobb ajándékokkal. A szoros kapcsolat jele, hogy 1665. november 1-én Pál gróf és Orsolya asszony, s velük együtt öt gyermekük is (Miklós, István, László, Sándor és Krisztina), továbbá a gróf öccse, Esterházy Ferenc és hitvese, Illésházy Ilona beiratkozott a máriacelli rózsafüzér-társulat tagságába.³⁴

Az Esterházy családból nem Pál volt az első, aki Máriacellben megjelent, már bátyjáról, a török ellen vívott vezekényi ütközetben elesett Lászlóról (1626–1652), Batthyány I. Ádám vejéről úgy sejtjük, hogy rendszeres látogatója volt a kegyhelynek (1650, 1651).³⁵ László minden bizonnyal apósa hatására látogatta a kegyhelyet. Sőt a legfiatalabb fűtestvér, Ferenc (1641–1685) is több alkalommal megfordult Cellben. Esterházy Ferenc pápai főkapitány, a család ifjabb fraknoi ágának megalapítója 1664-ben látogatta meg első alkalommal a kegyhelyet felesége, Illésházy Ilona (1646–1669) társaságában, két, gyöngyökkel ékesített koronát hozva adományba.³⁶ A következő évben, 1665-ben pedig bátyja és családja társaságában – mint már említettük –, beiratkozott a máriacelli rózsafüzér-társulatba.³⁷ Ferenc azután a következő évben többször is ellátogatott a zarándokhelyre, 1666-ban pedig felesége neve örökített meg az adományozók között.³⁸ 1667. november 6-án mindketten Máriacellbe jöttek, Ferenc ezúttal nemcsak magát, hanem Jakusith Imrét is képviselte, amennyiben magával hozta az ő hálaadományát, egy ezüst táblát is.³⁹ Nem sokkal később, 1669-ben Ilona meghalt, Esterházy Ferenc pedig már 1670 őszén újabb házasságot kötött, második felesége az evangélikus Thököly István lánya, Thököly Katalin (1655–1701), aki számára reverzálist kellett adnia.⁴⁰

³² „Ordo processionis Esterasiana die 24. mensis Augusti Kismartonio ad Beatam Virginem Cellensem instituendae anno domini 1693” MNL OL P 125 Nr. 9526.

³³ *Bálint Sándor – Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp. 1994. 166–167, *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Osztrák-magyar interetnikus kapcsolatok a barokk kori zarándoklatok tükrében. Sz 125 (1991) 517–566, 531 és 552.

³⁴ *Othmar Wonisch*: Adelige als Mitglieder der Mariazeller Bruderschaften. In: Monatsblatt der Heraldisch-Genalogischen Gesellschaft „Adler” 12 (1936) 241–245, 254–259, itt 245; *Wonisch*: Beschreibung der Mariazeller Sehenswürdigkeiten 45.

³⁵ MNL OL P 124 Nr. 113 és 319.

³⁶ Esterházy Ferenc 1664. október 6-án adta át ajándékát: КОРТИК: Enumeratio illustrium familiarium, ÖNB Cod. 8328 fol. 32v. – Ugyanerre: ELTE EK Kt Ab 222 fol. 5r.

³⁷ *Wonisch*: Adelige als Mitglieder 245. Érdekes, hogy Esterházy Ferenc és felesége neve után („Comes Franciscus Eszterhasy cum coniuge sua Helena Illeshazy”) *Wonisch* közlésében, némi szünettel a későbbi második feleség neve áll, „Groff Theökeöly Katha”. Minden bizonnyal utólagos bejegyzésről van szó.

³⁸ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 8r. Ezúttal egy kelyhet hozott magával (1665. november 1.), illetve Uo. fol. 9v, amikor Illésházy Ilona is egy kelyhet adott adományba (1666. július 22.).

³⁹ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 15r.

⁴⁰ *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. Bp. 1876. II. 183.

1672-ben már második felesége, Thököly Katalin társaságában tért vissza, akit különös kapcsolat fűzött a kegyhelyhez, hiszen itt tért katolikus hitre, neve ugyanis szerepel a St. Lambrecht-i apát által a Hitterjesztés Szent Kongregációjához felterjesztett listán.⁴¹ 1679-ben a házaspár a kegyoltár számára ezüst antependiumot készíttetett, ezzel az aktussal tehát megelőzte Esterházy Pált.⁴² A házaspár a kegyhely hazai népszerűsítésében is szerepet vállalt, amennyiben a pápai birtokon az Esterházy Ferenc által alapított ferences kolostor templomának főoltárára máriacelli típusú Madonna-kép került. Esterházy Ferenc 1686-ban egy olyan fogadalmi képet is készíttetett, amelyen feleségével közösen Pápa városát felajánlják a máriacelli Szűznek.⁴³ Ez az ábrázolás erősen rokon a Pál herceg által 1689-ben ajándékozott, és a kegytemplomban mind a mai napig látható képpel. Thököly Katalin 1694-ben már mint Ferenc özvegye hozott ezüstartól készített fogadalmi táblát a kegyhelyre, amely a szűkszavú leírás alapján valószínűleg betegségből történő csodás gyógyulás alkalmából került felajánlásra, mert az asszonyt ágyban fekve ábrázolta.⁴⁴

Az Esterházy-család ezen generációjának Máriacellhez való erős kötődését mutatja, hogy Esterházy Pál és Ferenc lánytestvérét, Máriát, Homonnai Drugeth György gróf (1633–1661) özvegyét is több alkalommal megtaláljuk az adományozók névsorában, így 1665-ben egy ezüstartól hozott, 1668-ban egy rubintos rózsát küldött, 1673-ban pedig ötven forint adományt tett.⁴⁵

Nemcsak a hercegi és az ifjabb fraknoi ág tagjai, hanem más ágak képviselői is ott voltak a kegyhely látogatói között. Esterházy Miklós testvérétől, Eszterházy Dánieltől (1585–1654) és Rumy Judittól származó ún. cseszneki ághoz tartozók közül első helyen Dániel fiatalabb fia, a Buda ostrománál elesett Mihály (1629–1686) említhető meg, aki hosszú időn keresztül állt a fentebb már emlegetett, Máriacellhez ugyancsak szorosán kötődő Nádasdy Ferenc szolgálatában. 1655-ben már Nádasdy Ferenc követeként kapott utasítást Sopron, majd Vas megye közgyűlésére, 1670-ben pedig a sárvári vár lefoglalásakor Nádasdy udvari kapitányként szerepel.⁴⁶ Nem csoda, hogy többször is elzarándokolt a kegyhelyre. 1665-ben felesége nevében ezüst táblát hozott, majd 1668-ban járt újra a kegyhelyen, ezúttal Homonnai Drugeth Györgyné képviseletében hozott ofertát, két évvel később pedig második felesége, Hölgyi Kata bukkant fel egy ékszerajándékozás kapcsán.⁴⁷

Az Esterházy Miklós másik testvérétől, Páltól (1587–1640) leszármazó ún. zólyomi ág képviselői is – bár birtokaik súlyponti része, mint előnevük mutatja, a

⁴¹ APF SOCG vol. 434. fol. 311–312v. St. Lambrecht 1652-ben kapott először missziós fakultásokat, amelyeket ötévente kellett megújítani. A megújítás kérelem mellé csatolták általában az előző ciklusban megtértek listáját. Egy ilyen 1671-ben benyújtott listán szerepel Thököly Katalin neve más magyarok társaságában.

⁴² ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül 1679. I. 1. alatt.

⁴³ *Németh Adél – Szabó Lajos*: Pápa. Bp. 1989. 60; BÁLINT – BARNA: Búcsújáró magyarok 93. – A kép őrzési helye ma a Magyar Nemzeti Galéria.

⁴⁴ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 259.

⁴⁵ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 5, pag. 18, és fol. nélkül 1673. szeptember 24.

⁴⁶ Utasítása a Nádasdy-instrukciós könyvben. Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. Sajtó alá rendezte *Koltai András*. Bp. 2001. 274 és ÖStA AVA FHKA HKA HFU rote Nr. 230. Konv. 1670. szeptember fol. 32.

⁴⁷ ELTE EK Kt Ab 222 pag. 5, pag. 18v, pag. 229. (Masche mit 31 Rubinen).

Dunától északra feküdt – el-elzarándokoltak Máriacellbe. Nem kellett ilyen messziről jönnie Pál gyermekei közül a Nyugat-Magyarországra beházasodott Erzsébetnek (†1668), Héderváry István feleségének, aki 1657-ben kelyhet adományozott a kegyhelynek.⁴⁸ Minden bizonnyal fia, az utolsó Héderváry, Héderváry János apát, győri kanonok kíséretében érkezett ide.⁴⁹ Pál másik lányát, Zsófiát (sz. 1633), Berényi György feleségét 1678-ban egy gyűrűajándékozás kapcsán említik meg.⁵⁰ A következő generációból Eszterházy István (†1714) volt az, aki talán többször is megfordult Máriacellben. 1698-ban egy fogadalmi táblát hozott magával, 1701-ben pedig második felesége, Esterházy János győri vicegenerális lánya, Esterházy Mária (†1720) ajánlott fel hasonlóképpen egy gyűrűt.⁵¹ István gyermekei közül fia, Antal (1687–1717) 1719-ben házasságkötése után ifjú hitvesével zarándokolt el a kegyhelyre, hogy jegygyűrűjüket a már másoktól is látott módon felajánlják Szűz Máriának.⁵²

Az Eszterházy–Nádasdy rokonsághoz tartoztak a XVII. század közepétől a Horvátországban és Nyugat-Magyarországon egyaránt birtokos Draskovichok is. Különösen Nádasdy Ferenc két veje, Miklós és János aktív máriacelli zarándoklatozók terén. Draskovich Miklós (†1687) és felesége, Nádasdy Krisztina a kápolnaalapításon túl is sűrűn ellátogatott ide (1665, 1674, 1679, 1682).⁵³ De Miklós öccse, János és felesége, Nádasdy Mária Magdolna is többször peregrinált Máriacellbe (1666, 1677).⁵⁴

A nyugat-magyarországi arisztokrácia máriacelli reprezentánsai közül nem hiányoztak az Erdődyek sem. Erdődy I. György (1614–1662) felesége, Batthyány Erzsébet (†1674), aki különben Batthyány I. Ádám testvére, illetve Erdődy Imre (†1690) felesége, Forgách Éva 1665-ben egyaránt megfordultak a kegyhelyen, de igazából a következő generáció az, amely erős kötődést árult el.⁵⁵ Erdődy II. György (1647–1713) és felesége, Rákóczi Erzsébet (1654–1707), illetve Erdődy Sándor (1644–1681) és felesége, Csáky Krisztina (1654–1723) gyakori látogatók voltak. A főúri családok szoros egymáshoz kapcsolódását mutatja, hogy Csáky Krisztina első férje halála után Draskovich Miklós országbíróval kötött házasságot, és az ő feleségéként, majd özvegyeként látogatta a kegyhelyet 1686-ban és 1687-ben, ill. 1691-ben és 1695-ben.⁵⁶ Az Erdődyek és Máriacell kapcsolatát jól mutatja, hogy az 1740-es években ifjabb Erdődy György (1654–1759) és felesége, Eszterházy Terézia finanszírozta a celldömölki kegykápolna építését.⁵⁷

A Csáky család tagjai közül elsősorban az ország nyugati részébe szakadt ág, Csáky László országbíró (†1654) ága képviseltette magát. A másik ágból Csáky

⁴⁸ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 151.

⁴⁹ PETSCHAKKER: *Benedicta Virgo Cellensis* 70.

⁵⁰ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 151.

⁵¹ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 262, ÖNB HAN Cod 8328 fol. 32v.

⁵² ÖNB HAN Cod 8328 fol. 32v.

⁵³ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 5r. 1665. október 15. és fol. nélkül 1674. május 12., október 12., 1679. október 24., továbbá Ab 221 pag. 131. 1682 május 11.

⁵⁴ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 10 és fol. nélkül 1677. augusztus 3.

⁵⁵ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 3, fol. 7r.

⁵⁶ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 127, pag. 131.

⁵⁷ Tűskés: *Búcsújárás* 173–174.

István 1633-ban járt Máriacellben, és ajándékba adott egy pectoralét.⁵⁸ Csáky László országbíró és Batthyány Magdolna fiai közül az egyházi pályára készülők, és mint ilyen a szentgotthárdi apátságot bíró ifjabb Csáky László sokszor elzárándokolt a kegyhelyre.⁵⁹ Nem hozott változást ezen a téren az sem, hogy később a világi pálya mellett döntött, és megházasodott, első feleségével, Illésházy Katalinnal (1675, 1676, 1678, 1680) gazdag ajándékokat hozva gyakran érkezett a stájer kegyhelyre.⁶⁰ A nyugat-magyarországi arisztokraták szoros házassági kapcsolataira utal, hogy Illésházy Katalin korábban Batthyány Pál (1637–1674), Batthyány I. Ádám fiatalabb fiának felesége volt, és ebben a minőségében 1669-ben már megfordult egy alkalommal a kegyhelyen.⁶¹

A nyugat-magyarországi főurak más csoportját képviselték a Zichyek, a Pethők, a Megyeryek, a Sárkányok, akik ugyan régi nemes családból származtak, de arisztokratává válásuk vagy most indult meg, vagy nem rendelkeztek még komoly vagyonnal. A Sopron megyében birtokos Megyeryek kivételével átmenetet képviselnek a familiárisi és katonai szolgálatot vállaló nemesség irányába. A török előrenyomulásával a dunántúli nemesség többsége arra kényszerült, hogy részint megmaradt birtokai védelmében, részint megélhetése miatt vagy főurak mellett familiárisi szolgálatba lépjen, vagy végvárakban katonai szolgálatot vállaljon. A XVI. században még a Nádasdyak familiárisai, majd királyi végvárakban katonáskodnak a Zichyek, akik közül először Zichy Pál veszprémi kapitányról fentebb már szó esett. A család felemelkedése az ő fiának, Zichy István (1616–1693) győri főkapitány-helyettesnek köszönhető, aki 1655–1670 között a Magyar Kamara elnöke. 1655-ben bárói címet szerzett, a Wesselényi-összeesküvéssel összefüggő átmeneti kegyvesztés után pedig 1679-ben grófi címet kapott I. Lipóttól. Zichy István és felesége, Amadé Magdolna kétszer is szerepelt az adománytevők között (1655, 1665).⁶² A következő generációból pedig ifjabb Zichy Pál (1645–1684) és felesége, Károlyi Katalin (1650–1694) szerepel többször a látogatók között (1671, 1676, 1677, 1682), de egy alkalommal ifjabb Zichy István győri főkapitány-helyettes felesége, Melith Mária (†1695) is felbukkan, aki korábban Csáky Péternek, Csáky László országbíró fiának a felesége volt.⁶³ A család erős kötődését mutatja, hogy a XVIII. század elején Zichy László (†1703) és Péter másolatot készíttetett a celli szoborról, majd Péter 1724-ben a birtokában lévő Óbudán egy kápolnát építtetett számára, amely rövidesen kegyhellyé vált (Óbuda-Kiscell).⁶⁴

Régi, főnemesi és köznemesi réteg között álló család sarja volt a Zala megyében birtokos gersei Pethő László (†1677), előbb keszthelyi kapitány (1646–1648),

⁵⁸ ÖNB Cod. 8328. fol. 16r.

⁵⁹ ELTE EK Kt Ab 222 pag. 25.

⁶⁰ ELTE EK Kt Ab 222 1675. október 14., 1676. október 1., 1678. október 6., 1680. október.

⁶¹ Uo. Ab 222 fol.23r. 1669. szeptember 11.

⁶² ELTE EK Kt Ab 221 pag. 111, Ab 222 fol. 5.

⁶³ Együtt tesznek adományt 1676. augusztus 7. egy ezüst tábla formájában, továbbá 1677. szeptember 21-én. Egyedül szerepel Károlyi Katalin 1671. szeptember 21. ELTE EK Kt Ab 221 fol. nélkül nevezett dátum alatt. Melith Mária 1673. szeptember 27-én járt Máriacellben. Uo. dátum alatt.

⁶⁴ *Franz Fallenbüchl*: Die Muttergottes von Klein-Zell bei Altofen. Mariazell 1 (1914) Nr. 9–10. 237–241.

majd kiskomáromi kapitány (1648), pályája csúcsán Kanizsa ellen vetett végek főkapitány-helyettese (1671–1677), aki 1655-ben bárói címet is szerzett.⁶⁵ Pethő László mind maga, mind első felesége, Bessenyei Mária Magdolna (†1673), mind pedig második hitvese, Thököly Mária társaságában sűrűn látogatta a kegyhelyet. 1648–1677 között hét alkalommal találtam jelenlétére adatot.⁶⁶ Első felesége, a Zala megyei katonáskodó nemes családból származó Bessenyei Mária Magdolna három alkalommal járt egyedül a kegyhelyen, a második feleség Thököly Mária, Thököly István gróf leánya pedig kétszer férjével és egyszer már özvegyen.⁶⁷ Gersei Pethőhöz hasonló társadalmi csoportot képviselt ákosházi Sárkány János báró, szintén a Kanizsa ellen vetett végek főkapitány-helyettese (1656–1671), ő adta az egyik legérdekesebb fogadalmi ajándékot. 1667-ben a nyolc évvel korábbi ütközetben levágott kanizsai pasát reprezentálandó egy ezüst fejet ajándékozott.⁶⁸

Zichy Istvánnal, Sárkány Jánossal, Gersei Pethő Lászlóval, a győri és Kanizsa elleni végek főkapitány-helyetteseivel már átértünk egy másik társadalmi csoporthoz, a megyei nemességhez, amely kénytelen volt birtokai védelmében, illetve megélhetése miatt katonáskodni, illetve familiárisi szolgálatot vállalni valamely nagyúrnál, kisebb részben pedig hivatalnokoskodni. A végvári tisztek közül szintén többen megfordultak a kegyhelyen. Ha meggondoljuk, hogy ők minden nap vásárra vitték a bőrüket, érthető hogy fogékonyak voltak minden iránt, ami segítette őket a leselkedő veszélyek túlélésében. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Nagy Lajos király a kincstárbeli kegyképet a török feletti győzelem emlékeként adományozta, a kegyhely tehát a középkor óta hordozott magában egy törökellenes töltést, amely a XVII. század folyamán tovább erősödött. A katonáknak néhány érdekes adományt köszönhetünk. Bossányi Gábor komáromi magyar főkapitány-helyettes 1656-ban aranyláncocskát ad, amely minden bizonnyal török fogságból való kiszabadulásáért érzett háláját hivatott mutatni.⁶⁹ 1665-ben Lándor Péter egerszegi kapitány, aki különben Nádasdy Ferenc egyik fontos familiárisa volt, egy ezüst övet adományozott, amelyet a pécsi törököktől zsákmányolt, nyilván az 1663/1664-es téli hadjárat során.⁷⁰ Maximilianus Rudolphus Topsisich, a Csáky ezred vicekapitánya 1665-ben a szentgotthárdi csatában zsákmányolt ezüstözött szablyát adományozott.⁷¹ Babocsay Ferenc keszthelyi, majd veszprémi kapitány két alkalommal is szerepel az adománytevők között feleségével, Rumy Katalinnal együtt.⁷² Nyilván nem véletlen, hogy kivétel nélkül olyan tisztek bukkannak fel, akik a győri, keszthelyi, komáromi, szentgróti, veszprémi, azaz dunántúli erő-

⁶⁵ MNL OL A 57 vol. 12. pag. 171.

⁶⁶ Gersei Pethő László 1649-ben, 1655-ben, 1657-ben (lásd ELTE EK Kt Ab 222 pag. 189), valamint 1665. október 18., 1673. október 19., 1674. május 6., 1675. május 19. fordul meg a kegyhelyen (lásd uo. Ab 222 fol. 5r és dátum alatt).

⁶⁷ Bessenyei Mária Magdolna uo. Ab 222 fol. nélkül 1666. május 30., 1671. május 28., 1673. augusztus 21., Thököly Mária egyedüli útja uo. 1677. szeptember 10.

⁶⁸ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 12v.

⁶⁹ Uo. Ab 221 pag. 120.

⁷⁰ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 4.

⁷¹ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 9v.

⁷² Uo. Ab 222 fol. 5r és fol. nélkül 1678. szeptember. 8.

dőkben szolgáltak. Mindez Máriacell és a Magyar Királyság nyugati része között fennálló szoros kapcsolatról elmondottakat támasztja alá.

Amint jeleztük, a katonáskodó nemességtől nem lehet elválasztani a nagyúri szolgálatban álló familiárisi réteget. A királyi Magyarország nyugati megyéiben élő nemesség megjelenése Máriacellben egyértelműen azt jelzi, hogy a XVII. század középső harmadára a katolikus restauráció ezen nemesi rétegek meghódítása terén is komoly sikereket könyvelhetett el. Az ő jelenlétük nyilvánvalóan kapcsolódik a nekik kenyeret adó főurak kötődéséhez. Az 1665–1680 között a kegyhelyen adományt tevők névsorát végigbongészve számos nevet találhatunk ebből a nemesi rétegből, illetve a nyugat-magyarországi megyékben élő jelesebb nemes családok képviselői közül.

- Blaskovich György 1674⁷³
- Despöth Simon, Esterházy Pál kismartoni kapitánya 1674
- Despöth Imre, Esterházy Pál familiárisa 1674⁷⁴
- Falussy Miklós és fel., Sárkány Judit 1670 (előbb Nádasdy Ferenc familiárisa, majd Vas m. alispánja)⁷⁵
- Gereczi István 1669⁷⁶
- Hamerla György és fel., Körtvélyessy Mária 1666⁷⁷
- Káldy Ferenc és fel. Margit 1665 (Batthyány család familiárisa)
- Kelcz Ádám 1674 (Batthyány család familiárisa)⁷⁸
- Kerekes András 1666 (Moson megyei nemes család sarja)
- Lándor Péter alsólendvai, majd egervári kapitány és fel., Vitnyédy-lány 1665, 1670 (Nádasdy Ferenc familiárisa)⁷⁹
- Miklóssy András 1671⁸⁰
- Niczky Gáspár 1670⁸¹
- Niczky János szentgróti kapitány 1670⁸²
- Rátky György Sopron megye alispánja 1671, 1674⁸³
- Rátky József Zsigmond 1684⁸⁴
- Sibrik Ferenc 1673⁸⁵
- Sigray Ferenc 1673⁸⁶

⁷³ ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül 1674. május 12.

⁷⁴ Uo. Ab 222 fol. nélkül 1674. szeptember 7.

⁷⁵ Uo. Ab 222 fol. 29r.

⁷⁶ Uo. Ab 222 fol. 23r.

⁷⁷ Uo. Ab 222 fol. 9v. Hamerla felesége már megfordult abban az évben egyszer, kevéssel korábban 1666. VIII. 16-án is a kegyhelyen (fol. 9v).

⁷⁸ Uo. Ab 222 fol. nélkül 1674. augusztus 21.

⁷⁹ Uo. Ab 222 fol. 14v.

⁸⁰ Uo. Ab 222 fol. nélkül 1666. augusztus 12.

⁸¹ ELTE Ab 222 fol. 29v.

⁸² ELTE Ab 222. fol. 29v.

⁸³ ÖNB Cod. 8328 fol.123r., illetve ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül 1671. szeptember 13.

⁸⁴ ÖNB Cod. 8328 fol.123r.

⁸⁵ ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül 1673. június 7.

⁸⁶ Uo. Ab 222 fol. nélkül 1673. június 17.

Telekesi Török Ádámné Gosztanyi Annamária 1686⁸⁷
Zeke István, Sopron és Veszprém megye jegyzője 1666⁸⁸

A Máriacellben megjelenő magyar nemesek harmadik csoportját a hivatalnoknemesek alkották, akiknek egy része már átmenetet jelent a polgári és más nem-nemes, ignobilis társadalmi rétegek felé, akik szintén hivatalviselésből élnek meg. E csoport csúcsán Orbán István személynök (†1693) és felesége, Bokros Éva áll (bárósítva 1679).⁸⁹ Rokonuk lehetett Orbán Pál nádori ítélőmester és felesége, Alvinczi Éva.⁹⁰ Ha a Wesselényi-összeesküvés körüli viharokban katolizált Szenté Bálint (1645–1699) nem bukkan is fel, de felesége, Szentbenedeky Erzsébet igen. Aligha véletlen, hogy 1672 szeptemberében egy huszonkét gyémánttal ékesített feszületet hozott adományba.⁹¹ A magasabb rangú tisztviselők közé sorolható Páky Benedek főpostamester (1674).⁹² Az alacsonyabb rangúak között találunk harmincadosokat, pl. Csatáry Mihályt Pinkafőről (1673), Horváth Andrást Hidegkútról (1679), Frank Jánost Pozsonyból (1669).⁹³ A pozsonyi Magyar Kamara tisztviselői közül Georg Henrik Behr járt Máriacellben.⁹⁴ Ez utóbbi két személy már ahhoz a német anyanyelvű városi réteghez kapcsolódhat, amelynek körében szintén nagy kultusza volt a máriacelli kegyzobornak. Gyórból és Pozsonyból már több zárandok ismert a XVII. század közepéről. Pozsony esetében pedig az ún. pozsonyi fogadalmi kép adományozásától, 1654-től számolhatunk városi zárandoklatokkal.⁹⁵

Mind a főnemesek, mind a nemesek nagy része egy földrajzi egység, a királyi Magyarország nyugati részéhez kapcsolódik. Ez a régió Zala megyétől egészen Pozsony megyéig nyúlik. Rajtuk kívül jól összefüggő csoportot alkotnak a horvát nemesek, akikkel most külön nem foglalkozom.⁹⁶

Vannak persze olyanok, akiket távoli vidékekről vonzhatott el a kegyhely híre. 1633-ben például az Erdélyből a királyi Magyarországra települt Bercsényi Imre (†1639) járt a kegyhelyen, aki nem sokkal korábban tért vissza jeruzsálemi zárandokútjáról (1630/1631).⁹⁷ A Bécsben nevelkedett Rákóczi László, a Rákóczi-család katolikus ágának sarja 1650-ben és 1652-ben zárandokolt el Máriacellbe.⁹⁸ A Kelet-Magyarországon birtokos Károlyi Ádám 1659-ben járt itt.⁹⁹ A Hont megyében birtokos Balassa II. Bálint gróf – maga is költő – háromszor is felbukkan a

⁸⁷ ÖNB Cod. 8328 fol. 41r.

⁸⁸ ELTE EK Kt Ab 222 fol. 10v.

⁸⁹ Máriacelli látogatások: ELTE EK Kt Ab 222, fol. nélkül 1671. július 4. és 1675. augusztus 13.

⁹⁰ Máriacellben ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül 1669. július 3. és 1677. október 11.

⁹¹ Uo. 1672. szeptember 20.

⁹² ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül 1674. szeptember 7.

⁹³ Csatáry Mihály: uo. 1671. augusztus 28., 1673. augusztus 6., Horváth András 1679. április 16., Frank János 1671. augusztus 12.

⁹⁴ Uo. 1678. augusztus 28.

⁹⁵ Tűskés: Búcsújárás 216.

⁹⁶ Orehoczi István és felesége Keglevich Borbála ELTE EK Kt Ab 222 1672. július 17., 1675. augusztus 1., Patachich Lászlóné Gorup Mária 1678. szeptember 16., Patachich Miklósné Orsich Márta 1678. augusztus 15., mariassóczi Vragovich György 1670. november 13., fol. 29v Dopsa István pozsegei alispán 1700, uo. Ab 221 pag. 255.

⁹⁷ ÖNB Cod. 8328 fol. 7v–8r.

⁹⁸ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 201.

⁹⁹ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 125.

kegyhelyt meglátogatók névsorában (1667, 1678, 1681).¹⁰⁰ Személyesen kötődhetett a kegyhelyhez a szintén Bécsben nevelkedett Koháry István (1649–1731) főleki főkapitány, híres barokk költő, aki három éves kuruc fogságából (1682–1685) hálaadásból láncait hozta el 1689-ben.¹⁰¹ Élete vége felé pedig 1719-ben azt az aranyláncot ajánlotta fel, amelyet még bécsi iskolai tanulmányai idején kapott ajándékba I. Lipóttól.¹⁰²

Külön csoportot képviselnek az 1693-ben alapított, Bécsben működő erdélyi udvari kancellária vezetői, azaz alkancellárjai. Az ő esetükben nyilvánvalóan komoly szerepet játszott a bécsi vezetőréttegbe való beilleszkedés, integráció vágya. Kálnoky Sámuel (1640 k. –1706), az első erdélyi alkancellár 1698-ban zarándokol a kegyhelyre, hálát adva Thököly Imre kuruc fejedelem kezéből való kiszabadulásnak. Kálnoky a fogadalmi tábla felirata szerint 1690. október 9-én került a kuruc király fogságába, és csodálatos módon december 1-jén szabadult ki.¹⁰³ Utódának, Kornis Zsigmond gróf (1677–1731) erdélyi alkancellárnak – aki később Erdély kormányzója (1713–1731) volt –, a neve két alkalommal is felbukkan a XVIII. század eleji mirákulumos könyvek lapjain. 1710-ben egy ezüsttáblát hozott, amelyen a fejedelemség geográfiai rajza volt látható.¹⁰⁴ 1712-ben pedig a kegyszoborról másolatot készíttetett, amelyet azután a kolozsvári ferenceseknek adományozott.¹⁰⁵ Az erdélyi alkancellárok sorát Kászoni, vagy későbbi nevén kászoni Bornemissza János (1675–1757) zárja le, aki kora egyik legnagyobb karrierjét futotta be. Önerőből emelkedett egyszerű nemesből erdélyi alkancellárrá (1713), jutott bárói címhez (1718), és szerzett hatalmas birtokokat.¹⁰⁶ Szelepchényin kívül ő a másik magyar, aki nyugóhelyként is Máriacellt választotta. A Szent István kápolnában 1742-ben készíttette el epitáfiumát.¹⁰⁷

A XVIII. század első harmadában nemcsak az erdélyi alkancellárok látogatják Máriacellt, hanem más emelkedőben lévő családok is. 1710 és 1721 között pl. Maholányi Tamás báró hat alkalommal járt Máriacellben. Az ő esetében meg kell jegyezni, hogy Szelepchényi György érsek rokonaként különösen kötődhetett ide.¹⁰⁸ A frissen bárósított (1690) Szapáry Péter alországbíró, Moson megye alispánja 1692-ben járt itt, a szintén éppen hogy csak felemelkedő Orczyak 1719-ben bukannak fel.¹⁰⁹ A Széchényi György (1600 k.– 1695) esztergomi érsek által felemelt Széchényi családból György gróf 1718-ban zarándokolt el Cellbe, hozva magával egy tizenöt gyémánttal kirakott gyűrűt.¹¹⁰

¹⁰⁰ Uo. Ab 222 pag. 13 és fol. nélkül 1678. V. 14., Ab 221 pag. 122.

¹⁰¹ Uo. A 19 pag. 257-259.

¹⁰² *Kilian Werlein*: Annoch offenstehender Gnaden-Schatz/Das ist: fernere Beschreibung jener Gutthaten welche... die allmögende Hand grossen Gottes durch... Mariam... von Anno 1710. bis ende des 1719ten Jahrs... zu Zell gewürcket hat. Steyer 1719. Vorwort F.

¹⁰³ [JAHRVOGEL:] Puteus aquarum viventium 257.

¹⁰⁴ ELTE EK Kt Ab 19 pag. 645; WERLEIN: Annoch offenstehender Gnaden-Schatze 2.

¹⁰⁵ ELTE EK Kt Ab 19 pag. 645.

¹⁰⁶ *Trócsányi Zsolt*: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740. Bp. 1988. 325.

¹⁰⁷ WONISCH: Beschreibung der Mariazeller Sehenswürdigkeiten 45.

¹⁰⁸ ÖNB Cod. 8328 fol. 86v.

¹⁰⁹ Szapáryakra uo. fol. 163r, Orczyakra fol. 100r.

¹¹⁰ ÖNB Cod. 8328 fol. 163r.

Az arisztokraták névsorát olvasgatva feltűnő, hogy a kor jelentős családjai közül mennyire kevésbé képviselteti magát a Pálffy család. Pálffy Pál (†1653), a későbbi nádor ugyan egyszer felbukkan a kegyhelyen (1644), de a későbbi említések többsége osztrák feleségek javára írható.¹¹¹ Így 1627-ben Pálffy István hitveséről, Puchaim Zsuzsannáról van szó.¹¹² Az 1638, 1639-ben feljegyzett Pálffy grófnő is vagy az előbb emlegetett Puchaim grófnő, vagy Pál hitvese, Khuen Franciska.¹¹³ Valószínűleg szintén osztrák felesége, Eleonora Harrach grófnő révén került kapcsolatba Máriacellel Pálffy Miklós (1676, 1678).¹¹⁴ Minden jel arra mutat, hogy a Pálffy család sokkal erősebben kötődött a birtokai közelében fekvő Máriavölgyhöz.

Nem csupán a magyar arisztokrácia egy része hiányzik, hanem látványosan távolmaradt a magyar klérus jelentős része is. A XVII. századi esztergomi érsekek közül sem Pázmány Péter, sem Lósy Imre, sem Lippay György nem szerepel a látogatók névsorában. Egyedül Szelepchényi György kötődött erősebben a kegyhelyhez. Érdekes azonban, hogy Szelepchényi is 1671 után, a magyar rendi szervezkedés bukása után jelenik meg, amikor csak némi nehézségek árán tudta magát tisztázni a részvétel vádjá alól.¹¹⁵ Mintha csak hűségét kívánta volna mutatni az uralkodó által is támogatott zarándokhelyen tett bőkezű alapítványaival. A kápolna oltárára ezüst Szent László szobor került, a berendezést egy százhatvan márká súlyú ezüstlámpa öt függővel és két hozzávaló kandeláber egészítette ki (1674).¹¹⁶

A magyar klérus más csoportjai is távol maradtak Máriacellától. Bár 1612-ben Himmelreich György pannonhalmi főpátpát elzarándokolt a kegyhelyre, 1650-ig őt csak két magyar egyházi követte. Sennyey István váci püspök, királyi kancellár 1627. évi látogatásáról már esett szó, Püsky János kalocsai érsek, győri adminisztrátor, aki 1649-ben egy emléktáblát adományozott egy öt évvel azelőtti kalandból való szerencsés megmenekülése emlékének.¹¹⁷ Püsky egyébként filozófiai tanulmányait a gráci egyetemen végezte, így tehát volt alkalma megismerkedni a közelben fekvő zarándokhellyel. A századforduló körüli évtizedekben megélenkült a látogatottság, köszönhetően valószínűleg a török elleni patronátus gondolatának, de ez még mindig elmaradt a nyugat-magyarországi arisztokrácia támogatásától. A látogató egyháziak többsége az egyházi középréteg felső harmadához tartozik, címzetes püspökök, mint. pl. Pyber László almisi püspök (1697), Kontor István tribuni püspök (1723), Balogh Miklós csanádi püspök (1685).¹¹⁸ Talán nem véletlen, hogy a bőkezűbb támogatók, mint Csáky Imre kalocsai érsek (1704, 1715, 1718, 1720) vagy Esterházy Imre váci püspök (1708) olyan familiákból származnak, amelyek a nyugati régióhoz (is) kötődnek.¹¹⁹ Miközben a magyar katolikus egyházat sok-

¹¹¹ S. *Lauter Éva*: Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Bp. 1989. 50–51.

¹¹² Uo. Ab 221 pag. 187.

¹¹³ Uo. Ab 221 pag. 188.

¹¹⁴ PETSCHAKKER: *Benedicta Virgo Cellensis* 212–213 és ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül, 1678. július 17.

¹¹⁵ Lásd erre ÖStA HHStA UA AA Fasc.181. Specialia Nr. 14. Anklagen und Rechtfertigung des Erzbischofs Szelepchényi 1672. fol. 1–25.

¹¹⁶ ELTE EK Kt Ab 222 fol. nélkül 1674. VIII. 27.

¹¹⁷ PETSCHAKKER: *Benedicta Virgo Cellensis* 60.

¹¹⁸ ELTE EK Kt Ab 219 pag. 218.

¹¹⁹ Csáky Imrere ELTE EK Kt Ab 219 pag. 161, pag. 218. – Esterházy Imrere uo. A 19 pag. 642.

szor vádolják meg nemzetietlenséggel, a valóságban sokszor jobban kötődött az országhoz, mint a főúri rend tagjai. Ebben persze nem egyszer saját rendi érdekei vezették, pl. a magyar egyházi javadalmak megtartása külföldiekkel szemben. A zarándokhelyek esetében úgy tűnik, hogy a magyarországi klérus ebben a korban a hazai kegyhelyeket preferálta, mindenekelőtt az előbb már emlegetett pálosok által kezelt Máriavölgyet, amely nem feküdt messze a magyar Rómának nevezett Nagyszombattól.

A zarándokok, amennyire a rendelkezésre álló információkból kiderül, általában már hálát adni érkeznek a kegyhelyre, ritkább az az eset, amikor kérő zarándoklatra kerül sor. A zarándoklatot kiváltó okok között sűrűn szerepel gyermekbetegség, Batthyány I. Kristóf (1637–1687) felesége, Palocsay Annamária, aki különben gyakran zarándokolt el Máriacellbe, 1686-ban férjével együtt érkezett fiatalabb fiuk, Boldizsár súlyos betegsége miatt.¹²⁰ 1667-ben Erdődy I. Györgyné Batthyány Erzsébet egy pár szemet ajánlott fel lánya, Borbála gyógyulása kapcsán.¹²¹ Erdődy Sándor (1670–1727) – a Magyar Kamara elnöke – Lajos fia csodás gyógyulásáért hálát adva hozott ajándékot 1712-ben.¹²² A csodás gyógyulások mellett többen érkeznek olyanok, akiket a szerencsés szülésnek való hálaadás vezet ide. Közülük az első említés Sennyey Sándor feleségéé, Paczot Judithé, aki 1627-ben szerencsés fiúszülés miatt ad hálát.¹²³ Cziráky Ádám és felesége, Kéry Ilona hasonlóképpen gyermekszülés után megy zarándoklatra 1639-ben.¹²⁴

Máskor valamely katasztrófahelyzetből való megmenekülés sejklik az adomány hátterében. Csáky Krisztina pl. 1681-ben egy olyan táblát adományozott, amely egy tűzvészt mutatott be.¹²⁵ 1676-ban egy egész kis arisztokrata úti társaság került veszélybe a Vág vizén, Forgách Ádám gróf felesége, Eva Rechberg grófnő, Pálffy Miklós és hitvese: Eleonora Harrach grófnő, fiával, Miklós Józseffel, Koháry Farkas báróval együtt, kiszabadulásukat Pálffy Miklós felesége által tett fogadalmnak köszönhatték. Pálffy Miklós és Harrach Eleonora nem sokkal később meg is jelent a kegyhelyen egy fogadalmi táblát hozva magával.¹²⁶ Az ország sajátos helyzetével, a török elleni harccal, illetve a kuruc polgárháborúkkal függ össze, hogy többen hozták el szerencsés kiszabadulásuk emlékére láncokat, vagy azt jelképező arany vagy ezüstláncokat, mint a már emlegetett Bossányi Gábor vagy Koháry István.

Az 1665 és 1680 között a kegyhelynek tett adományokról teljes kimutatás maradt meg. Ezek szerint a szóban forgó időszakban ezerhatszázötvenhét alkalommal tettek különféle adományokat, ebből összesen kétszázhusz darab, azaz az egésznek mintegy 14 %-a érkezett Magyarországról. Ez mindenképpen tekintélyes szám, különösen az adományok leírását olvasgatva. Jelentős része értékes egyházi tárgy volt. Draskovich János és felesége, Nádasdy Mária Magdolna 1666-ban értékes monstranciát, majd 1677-ben egy feszületet adományoznak.¹²⁷ Erdődy Sándor

¹²⁰ ELTE EK Kt A 19 pag. 250.

¹²¹ Uo. Ab 222 fol. 12v.

¹²² WERLEIN: Annoch offenstehender Gnaden-Schatz 130.

¹²³ WEISS: Diva virgo 269.

¹²⁴ WEISS: Diva virgo 317–318.

¹²⁵ ELTE EK Kt Ab 221 pag. 127, 1681. december 18.

¹²⁶ PETSCHACHER: Benedicta Virgo Cellensis 212–213.

¹²⁷ Uo. Ab 222 1666. október 17. és 1677. július 27.

és hitvese, Csáky Krisztina 1672-ben drágakövekkel kirakott feszületet hozott.¹²⁸ Esterházy Ferenc és felesége, Thököly Katalin kelyhet ajándékozott.¹²⁹ Lándor Péter egerszegi főkapitány 1667-ben ciboriumot, ahogy tette azt Pethő László vicegenerális is 1674-ben.¹³⁰ Sente Bálint felesége Szentbenedeki Erzsébet, ahogy az már említésre került, 1672-ben egy huszonnégy gyémánttal kirakott feszületet hozott.¹³¹

Az egyházi tárgyakon túl sok esetben ékszert adományoztak, közülük a leggyakoribb ajándék a gyűrű, az összes adományoknak legalább negyede az, akadtak köztük egyszerűek, akadtak ékeesebbek. Volt olyan is, aki elhunyt férje pecsétgyűrűjét hozta el, mint Pethő László özvegye 1677-ben.¹³² Többen jegygyűrűt ajánlottak fel, mint Erdődy György és Maria Christina Wagensberg 1680-ban.¹³³ A gyűrűn kívül még karkötő és nyaklánc fordult elő legtöbbször.¹³⁴

A nemesfémből készült adományok között többször fordulnak elő testrészek, ezüstszívek, fejek, lábak, szemek.¹³⁵ Nem egyszer szerepelnek különféle értékes textíliák, néhány esetben női ruha is felbukkan, Pethő László például meghalt felesége értékesnek mondott olasz szoknyáját hozta el 1673-ban.¹³⁶

A magyar főurak körében népszerűek voltak a szép foglalatú készült fogadalmi ezüsttáblák, amelyek kivitelükben leginkább a fogadalmi képekhez hasonlíthatók. A vékony ezüstlemez hátterét általában valamely nemes anyag, pl. bársony adta. A tábla (tabula, Taffel) többnyire a máriacelli kegyszobrot ábrázolta, illetve a megsegített és családja is a képre került, mint pl. Csáky László gróf esetében, aki 1692-ben olyan táblát hozott, amelyen maga, fia és lánya volt látható.¹³⁷ Néhányan fogadalmi képet készíttettek, mint Esterházy Pál, illetve Szirmay Tamás. Ez utóbbi, ma a rendházban található festmény azért is érdekes, mert nem a kegyszobor, hanem a kincstári kép (Schatzkammerbild) kultuszát bizonyítja (1748).¹³⁸ Szerencsés döntés volt, mert a képek mind a mai napig hirdetik festetőik háláját, míg az értékes műtárgyak szinte kivétel nélkül áldozatul estek a jozefinizmusnak, illetve a napóleoni háborúk szülte kényszerhelyzetnek.

Az elmondottak alapján méltán vonható le a következtetés, hogy Máriacell magyarországi népszerűsítésében kulcsszerepet az egymással szoros kapcsolatban álló nyugat-magyarországi főúri csoport játszott, amelynek a támogatása az itteni nemességet is a kegyhely felé fordította. A főnemesi–nemesi hatókör nagy vonalakban megegyezett a német anyanyelvű polgárság körében tapasztalható vonzásokkal. A felvilágosodás korának átmeneti visszaesése után részben ugyanez a

¹²⁸ Uo. Ab 222 1672. augusztus 21.

¹²⁹ Uo. Ab 222 1672. november 11.

¹³⁰ Lándor adománya uo. 1667. október 15. – Pethő ajándéka 1672. szeptember 20.

¹³¹ Uo. 1672. szeptember 20.

¹³² Uo. 1677. szeptember 10.

¹³³ Uo. 1670. május 28.

¹³⁴ Pethő László: 1657. július 19. Ab 221 pag. 189.

¹³⁵ Csáky Krisztina: Uo. Ab 221 pag. 131. 1687. szeptember 5.

¹³⁶ Uo. Ab 222 1672. október 19.

¹³⁷ Uo. Ab 221 pag.128. 1692. február 19.

¹³⁸ A kép leírása: *Sasinek V. Ferenc*: Egy fogadalmi kép. Sz 31 (1897) 651–652. Fotója: *Szamosi József*: Máriacelli emlékkönyv. München–Zürich 1979. 42. kép.

nyugat-magyarországi arisztokrácia fordul majd a romantika idején újra Máriacell felé.

A máriacelli (Mariazell) kegytemplom

Az egyes fejezetek első megjelenési helyei

(A listában nem szereplő fejezetek itt jelennek meg először)

Katolikus megújulás és reform kezdetei a győri egyházmegyében a 17. század első harmadáig. In: *Nemes Gábor – Vajk Ádám* (szerk.): *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 13). Győr 2011. 103–117.

Szenttamásy Máté erdélyi püspök, csornai prépost élete és működése. *Soproni Szemle* 64 (2010) 4. sz. 425–436.

Kivételes karrier? Szempontok Széchényi György esztergomi érsek pályafutásához. *Soproni Szemle* 65 (2011) 2. sz. 123–135.

A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. *Történelmi Szemle* 35 (1993) 101–131. (kibővített változat)

Das Wirken von katholischen Priestern aus dem Alten Reich in der ungarischen Diözese Raab im 17. Jahrhundert. In: *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag. Hrsg. von *Joachim Bahlcke, Karen Lambrecht und Hans-Christian Maner*. Leipzig 2006. 489–505.

Francesco Orsolini kismartoni várplébános hagyatéki leltára 1700-ból. In: *Házi Jenő Emlékkönyv*. Szerk. *Turbuly Éva – Dominkovits Péter*. Sopron 1994. 305–320.

Plébániaépület a Kisalföldön a 17–18. században írott források tükrében. In: *Kisalföld népi építésze*. Szerk. *Perger Gyula* közreműködésével *Cseri Miklós*. Szentendre–Győr 1993. 299–308.

Falusi közösségek hitváltoztatása a 17. században. *Vigilia* 64 (1999) 521–527. (hivatkozások nélkül jelent meg)

Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. In: *A Ráday Gyűjtemény évkönyve VII*. Budapest 1994. 126–145.

A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon 1714–1717. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. *Horn Il-dikó*. Budapest 1993. 410–431.

A győri jezsuita kollégium könyvtárának történetéhez. In: Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára. Szerkesztették: *Rendtársai*. Győr 2013. 225–239.

Az Intelmek egyik korai magyar nyelvű parafrázisa. Nagyfalussy Márton fordítása 1656-1657-ből. In: „Hol vagy István király?”. A Szent István hagyomány évszázadai. Szerk. *Bene Sándor*. Budapest 2006. 125–139.

Máriacell és a magyar nemesség a barokk korban. In: *Mariacell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai*. Szerk. *Walter Brunner – Helmut Eberhart – Fazekas István – Gálffy Zsuzsanna – Elke Hammer-Luza – Hegedűs András*. (Strigonium Antiquum VI) Esztergom–Graz 2003. 102–114.

Bibliográfia

Források

- APF = Archivio Storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli de „Propaganda Fide”. Roma
SOCC = Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali
SC = Scritture riferite nei Congressi Ungheria-Transilvania
ARSI = Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma
ASV = Archivio Segreto Vaticano, Roma
Arch. Concist. = Archivio Concistoriale
Processus Concist. = Processus Consistoriales
Arch. Nunz. Vienna = Archivio della Nunziatura in Vienna
DÖE = Diözesanarchiv Eisenstadt
DÖW = Diözesanarchiv Wien
ELTE EK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára
Kt = Kézirattár
A = Hittudomány
b = egyháztörténet
J = Könyvtári katalógusok
EFK = Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
Kt = Kézirattár
Batthány-gyűjtemény
GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
GyPL = Győri Püspöki Levéltár
GyKHhLt = Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára
GyKMLt = Győri Székeskáptalan Magánlevéltára
MNL GyMSMSL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
CsHhLt = Csornai Konvent Hiteleshelyi Levéltára
SVmL = Sopron Vármegye Levéltára
SVL = Sopron Város Levéltára
MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
A 30 = Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae archiepiscoporum
A 32 = Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae privatorum
A 33 = Magyar Kancelláriai Levéltár, Propositiones et opiniones
A 35 = Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum
A 57 = Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii
C 109 = Helytartótanácsi Levéltár, Acta regulationes parochiarum
E 21 = Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája, Benignae resolutiones

- E 145 = Magyar Kamara Archivuma, Acta cumularia
E 150 = Magyar Kamara Archivuma, Acta ecclesiastica
E 151 = Magyar Kamara Archivuma, Acta ecclesiastica ordinum et monialium
E 156 = Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et conscriptiones
E 229 = Magyar Kamara Archivuma, Collationes ecclesiasticales
P 108 = A herceg Esterházy család kismartoni levéltára törzsanyaga, Repositorium
P 113 = A herceg Esterházy család kismartoni levéltára, Varia
P 123 = A herceg Esterházy család kismartoni levéltára, Miklós nádor iratai
P 124 = A herceg Esterházy család kismartoni levéltára, László gróf iratai
P 125 = A herceg Esterházy család kismartoni levéltára, Pál nádor iratai
P 159 = A herceg Esterházy család kismartoni levéltára, Egyházi ügyekkel kapcsolatos iratok
P 184 = A herceg Esterházy család kismartoni levéltára, Oláh család
P 185 = Az Esterházy család csákvári ága, Dominium Gesztes
P 1314 = A herceg Batthyány család körmendi levéltára, Missiles
P 1315 = A Batthyány család hercegi ágának körmendi levéltára, Batthyány I. Ádám
P 1322 = A Batthyány család hercegi ágának körmendi levéltára, Leltárak
P 1340 = A herceg Batthyány család körmendi levéltára, Forgách család iratai
P 1400 = Jeszenák család levéltára, Kéziratgyűjtemény
T 2 = Tervtár, Esterházy család (hercegi)
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
Kt = Kézirattára
ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek
HAN = Handschriften
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
AVA FHKa = Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv
HKA = Hofkammerarchiv
HFU = Hoffinanz Ungarn
NÖHA = Niederösterreichische Herrschaftsakten
NÖKA = Niederösterreichisches Kammer
HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
AUR = Allgemeine Urkundenreihe
UA = Ungarische Akten
AA = Allgemeine Akten
PK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára
PL = Prímási Levéltár Esztergom
AS = Archivum Saeculare
ŠAB MPF = Štátny archív v Bratislave (Pozsony)
Mariánska provincia františkánov
UAW = Universitätsarchiv Wien

Folyóiratok, rövidítések

- ALB = Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Hrsg. von der Burgenländischen Landesregierung. Bd. 1–2. Eisenstadt 1954–1963.
- BForsch = Burgenländische Forschungen
- BHbl = Burgenländische Heimatblätter
- ETE = Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Szerk. *Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József*. I–V. 1521–1552. Budapest 1902–1912.
- GySz = Győri Szemle
- GyTRF = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek
- ItK = Irodalomtörténelmi Közlemények
- LK = Levéltári Közlemények
- MKSz = Magyar Könyvszemle
- Mzso = Magyar Zsidó Oklevéltár
- RMK = *Szabó Károly – Hellebranth Árpád*: Régi magyar könyvtár I–III. Budapest 1879–1898.
- SSz = Soproni Szemle
- Sz = Századok

Forráskiadványok és 1800 előtti szakirodalom

- Acta cassae parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. 3. füzet. Székesfehérvári, kalocsai, csanádi és győri egyházmegye 1733–1779. Művészettörténelmi adatok. Az anyagot gyűjtötte *Sprenger Mária*. Sajtó alá rendezte *Sprenger Mária* és *Bónisné Wallon Emma*. Budapest 1971.
- A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei. *Iványi Béla* anyaggyűjtése. Közzéteszi *Szilasi László*. 1. köt. 1527–1605. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 29) Szeged 1990.
- Ágoston Péter*: Mennyei dicsőség, avagy az üdvözült szentek örökké megmaradó boldogságok és helyek. Nagyszombat 1674.
- Andritsch, Johann*: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 22) Graz 1965.
- Apponyi Sándor*: Hungarica. Ungarn betreffende, im Ausland gedruckte Bücher. I–IV. München–Budapest 1902–1927.
- Sommervogel, Carlos – de Backer, Augustin Aloys*: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus I–IX. Bruxelles–Paris 1890–1909.
- Balázs Mihály – Monok István*: Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai. (Peregrinatio Hungarorum 7) Szeged 1990.
- Batthyány Kristóf európai utazása 1657–1658. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja *Szelestei N. László*. (Peregrinatio Hungarorum 2) Szeged 1988.

- Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Történelmi Tár 1895. 230–259., 409–432., 630–652.
- Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia*: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25) Budapest 2002.
- Bonfini, Antonius*: Rerum Ungaricarum Decades. Francoforte 1581.
- Borsa Gedeon – Hervay Ferenc – Holl Béla*: Régi Magyarországi Nyomtatványok. II. 1600–1635. Budapest 1983.
- Brüstle, Josephus*: Recensio universi cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis... I–IV. Quinque-Ecclesiis 1874–1880.
- Buzás, Josef*: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I–IV. (BForsch 52–55) Eisenstadt 1966–1969.
- Buzás, Josef*: Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. (BForsch 69) Eisenstadt 1981.
- Buzás, Josef*: Kanonische Vistation der Diözese Raab aus dem Jahre 1757. (BForsch 71) Eisenstadt 1982.
- Chobot Ferenc*: A váci egyházmegye történeti névtára. I–II. Vác 1915–1917.
- Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1608–57. Szerk. *Márkus Dezső*. Budapest 1900.
- De Visch, Carolus*: Bibliotheca scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis. Coloniae Agrippinae 1656.
- Die Bibliothek des Linzer Kapuzinerklosters St. Matthias. Die handschriftliche Katalog von 1731. Unter Mitwirkung von *Johann Voglsam* herausgegeben von *Herbert Paulhart*. Teil 1–3. Linz-Donau 1971.
- Die Matrikel der Universität Graz. Bearb. von *Johann Andritsch*. Bd. 3. 1663–1710. Graz 1987.
- Die Matrikel der Universität Wien. Bd. IV. 1579/II–1658/59. Bearb. von *Franz Gall* und *Hermine Paulhart*. Wien–Köln–Graz 1974. Bd. V. 1659/60–1688/89. Bearb. von *Franz Gall* und *Marta Szaivert*. Wien–Köln–Graz 1975. Bd. VI. 1689/90–1714/15. Bearb. von *Kurt Mühlberger* und *Walter Schuster*. Wien 1993.
- Documenta artis Paulinorum III. A magyar rendtartomány kolostorai T–ZS. A kötet anyagát gyűjtötte *Gyéressy Béla*. Sajtó alá rendezte *Tóth Melinda – Pintér Gábor – Széphelyi Frankl György*. (Az MTA Művészettörténi Kutatócsoportjának forráskiadványai 15) Budapest 1978.
- Dominkovits Péter*: Csapó György hidegségi plébános végrendelete. Egyháztörténet 5 (2004) 1. sz. 129–136.
- Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6. Győri egyházmegye. Szerk. *Dóka Klára*. A szerkesztő munkatársa *Fülöp Éva*. Budapest 1998.
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Szerk. *Bunyitay Vince – Rapaiics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József*. I–V. 1521–1552. Budapest 1902–1912.

- Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690), hrsg. von *János Kalmár* und *János J. Varga*. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 39) Stuttgart 2010.
- Fabó András*: Az 1662-ki országgyűlés. Budapest 1873.
- Fazekas István*: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918(1951). (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8) Budapest 2003.
- Fazekas István*: Batthyány Ádám „áttérési irata” (1629). In: *Iványi Béla – Fazekas István – Koltai András*: Pázmány Péter és a Batthyányak. Budapest 2008. 100–110.
- Fazekas István*: Források a fraknói uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VII (1994) 182–190.
- Frankl [Fraknói] Vilmos – Ráth Kálmán*: Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai (1618–1626). Esztergom 1867.
- Galla Ferenc*: Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác 1935.
- Galla Ferenc*: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából. Budapest 1947.
- Gallya Mihály*: Incendium amoris. Viennae 1670.
- Győregyházmegyei almanach. Schematismus dioecesis Jaurienensis. Győr 1968.
- Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I. rész. 7. kötet. Sopron 1929.
- Házi, Jenő*: Die kanonische Visitation des Peter Tormásy Archidiakons von Eisenburg aus dem Jahre 1674. (BForsch 46) Eisenstadt 1961.
- Házi, Jenő*: Die kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg-Vasvár im Burgenland, Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697/1698. (BForsch 37) Eisenstadt 1958.
- Horváth József*: Győri végrendeletek a 17. századból. I–III. 1600–1699. Győr 1995–1997.
- Horváth József – Dominkovits Péter*: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Sopron 2001.
- Horváth Richárd*: Egy kevésbé ismert püspöki vár: Várkesző 1592-ben. Levéltári Szemle 51 (2001) 2. sz. 51–59.
- Horváth Sándor*: Tanúvallatás a dunántúli evangélikusok állítólagos zavargása ügyében (1680). Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 3 (1904) 1–21.
- Iványi Béla*: A körmendi levéltár Memoriabiliái. (Acta memorabilium in tabulario gentis principum de Batthány reperibilia). (Körmendi Füzetek 2) Körmend é. n. [1942]
- Jahrvogel, Hieronymus*: Puteus aquarum viventium – Brunn der lebendigen Wasser. Steyr 1700.
- Jöcher, Christian Gottlob*: Allgemeine Gelehrten-Lexikon. 1–4. Bd. Leipzig 1790–1851.
- Kádár Zsófia – Kiss Beáta – Póka Ágnes*: A nagyszombati egyetem Hittudományi Karának hallgatósága 1635–1773. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 26. – Varia Theologica – PKE HKT 3.) Budapest 2011.
- Káldi György válogatott egyházi beszédei. Szerk. *Ballaghi Aladár*. Budapest 1891.

- Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források. Sajtó alá rendezte *Zvara Edina*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1) Szeged 2001.
- Katona István*: A kalocsai érseki egyház története. II. Kalocsa 2003.
- Kiss József Mihály*: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1715–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 2) Budapest 2000.
- Kissné Bognár Krisztina*: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13) Budapest 2004.
- Koller, Josephus*: Historia episcopatus Quniqueecclesiarum. I–VII. Posonii–Pestini 1782–1812.
- Koppány Tibor*: 17. századi építészeti megállapodások a Batthyány levéltárból. *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár* II. Szeged 1990. 143–147.
- Könyvtártörténeti füzetek II. Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon 1552–1721. Szerk. *Monok István*. Szeged 1982.
- Kranzmayer, Eberhard – Bürger, Karl*: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch. (BForsch 36) Eisenstadt 1957.
- Kybler, Benignus SJ*: Wunderspiegel oder Gottliche Wunder Werkh... München 1682.
- Lacroix, Robert*: Die Korrespondenz Ferdinands I. II/1–2. Familienkorrespondenz 1527 und 1528. II.2. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 30) Wien 1937.
- Lesetoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Hrsg. *Tibor Grüll – Katalin Keveházi – József László Kovács et al.* Szeged 1994.
- Lesetoffe in Westungarn. II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740. Hrsg. *Tibor Grüll – Katalin Keveházi – Károly Kokas et al.* Szeged 1996.
- Lexikon für Theologie und Kirche. Hrsg. von *Michael Buchberger*. I–X. Freiburg im Breisgau 1930–1938.
- Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623). Sajtó alá rendezte *Jankovics József*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 5) Budapest–Szeged 1981.
- Lőrincz Imre*: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1659-ből. *Arrabona* 16 (1974) 233–241.
- Lukács, Ladislaus*: Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. I–II. 1551–1640. Romae 1978.
- Lukács, Ladislaus*: Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum provinciae Austriae S. I. I–III. Romae 1987–1988.
- Lukács, Ladislaus*: Catalogus personarum et officii Provinciae Austriae Societatis Iesu. I–XI. Romae 1978–1995.
- Lukács, Ladislaus*: Monumenta Antiquae Hungariae I. 1550–1579. Romae 1969.
- Magyar Zsidó Oklevéltár VI. Sopron 1600–1740. Szerk. *Grünwald Fülöp – Scheiber Sándor*. Gyűjtötte, bevezette *Házi Jenő*. Budapest 1961.
- Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig I. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Sajtó alá rendezte *Farkas Gábor – Monok István – Pozsár Anna*

- mária* – *Varga András*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/1) Szeged 1990.
- Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657. Sajtó alá rendezte *Varga András*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13) Budapest–Szeged 1986.
- Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721. Sajtó alá rendezte *Farkas Gábor* – *Varga András* – *Katona Tünde* – *Latzkovits Miklós*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/2) Szeged 1992.
- Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552–1740. Sajtó alá rendezte *Bajáki Rita* – *Bujdosó Hajnalka* – *Monok István* – *Viskolcz Noémi*. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/4) Budapest 2009.
- Manuale parochorum Tyrnaviae 1675.
- Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai. Szerk. *Walter Brunner* – *Helmut Eberhart* – *Fazekas István* – *Gálffy Zsuzsanna* – *Elke Hammer-Luza* – *Hegedűs András*. (Strigonium Antiquum VI) Esztergom–Graz 2003.
- Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701. A nagyszombati egyetem anyakönyve 1635–1701. Kiadásra előkészítette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Zsoldos Attila*. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 11) Budapest 1990.
- Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum. Nürnberg 1664.
- Naplók és útleírások a 16–18. századból. Közzéteszi *Szelestei N. László*. (Historia litteraria 6) Budapest 1998.
- Nováky József*: Memoria dignitatum, et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis. In: Adalékok az egri egyházmegye történetéhez IV. Szerk. *Leskó József*. Eger 1908. 55–265.
- Pálffy, Géza* – *Pandžić, Miljenko* – *Tobler, Felix*: Ausgewählte Dokumente zur Migration der burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrovata u 16. stoljeću. Eisenstadt/Željezno 1999.
- Pangerl, Mathias*: Die beiden ältesten Todtenbücher des Benedictinerstiftes St. Lambrecht in Obersteier. (Fontes rerum Austriacarum II. 29) Wien 1869.
- Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarszág hercegprímása összegyűjtött levelei I–II. Sajtó alá rendezte *Hanuy Ferenc*. Budapest 1910–1911.
- Péter Katalin* – *Monok István*: Felmérés a hithűségéről. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár 2 (1990) 111–142.
- Péterffy, Carolus*: Sacrosancta Concilia Regni Hungariae in Regno Hungariae. I–II. Posonii 1741–1742.
- Petschakker, Gerhard*: Benedicta Virgo Cellensis. Hoc est continuatio gratiarum a Deipara Cellensi in Styria ab anno 1666 usque ad annum Christi 1678 factarum... Graecii 1678.
- Petthő Gergely*: Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott. Kassán 1734.
- Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai 1554–1760. Veszprém 1947.

- Pfiffig, Ambros Josef*: Obitorum Canonicae Gerusena. Ein bisher nicht beachtetes Totenbuch des Stiftes Geras. (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 1) Wien 1980.
- [*Pikel, Johann Urban*:] *Benedicta Virgo Cellensis*. Graecii 1645.
- Ráth Károly*: Őskori levelek. Győri Történeti és Régészeti Füzetek 1 (1861) 160–171.
- Récsey Viktor*: *Catalogus librorum omnium conventu S. Martini de S. Monte Panoniae anno 1658*. Budapest 1902.
- Ringer, Johann Georg*: *Foedum pius sub patrocinio divorum Ottonis, Caroli Borromei, Philippi Neris. Inter quosdam dioecesis Bambergensis sacerdotes pro foelici obitu, av subsidio defunctorum erectum MDCLXI*. Bamberg 1682.
- Rittsteuer, Josef*: *Die Klostersakten über das Burgenland*. (BForsch 30) Eisensstadt 1957.
- Sávai János – Pintér Gábor*: *Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságáról. I. A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából I. (Documenta missionaria Hungariam et regionem sub ditone Turcica existentem spectantia I)* Szeged 1993.
- Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit *Emericus Szentpétery*. Vol. I–II. Budapest 1938. (reprint Nap Kiadó 1999.)
- [*Stöger, Aloysius*:] *Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu*. Viennae 1855.
- Szabady Béla*: *Pázmány Péter kiadatlan levele Draskovich György váci püspökhöz*. GySz 1 (1930) 88–89.
- Szabó Károly – Hellebranth Árpád*: *Régi magyar könyvtár I–III*. Budapest 1879–1898.
- Szilágyi Sándor*: *A Rákócziak levéltárából*. Történelmi Tár 1885. 104–144., 307–328.
- Szinnyey József*: *Magyar írók élete és művei. I–XIV*. Budapest 1891–1914.
- Tarnóczy, Stephanus*: *Rex admirabilis, sive vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae, 1681., 1683.
- Thury Etele*: *Kis Bertalan és Muzsay Gergely dunántúli ág. hitv. ev. püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyve. 1631–1654*. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 6 (1907) 11–193.
- Tomisa Ilona*: *Visitatio canonica. Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674*. Budapest 1992.
- Tóth István György*: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*. Roma–Budapest 1994.
- Tóth István György*: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*. I–V. Roma–Budapest 2002–2008.
- Tusor Péter*: *Egyház és közélet a kora újkori Magyarországon. Lippay György esztergomi érsek levelei királyságbeli főurakhoz I–II*. ELTE egyetemi szakdolgozat. Kézirat. Budapest 1994.
- Tusor Péter – Nemes Gábor*: *Consistorialia documenta pontificia de regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. (Collectanea Vaticana Hungariae I.7) Budapest–Róma 2011.

- Utasítások és rendeletek 1617–1708. Sajtó alá rendezte *Koltai András*. Budapest 2001.
- Váci Egyházmegyei Almanach 1970. Szerk. *Bánk József*. Vác 1970.
- Vanyó Tihamér*: A győri püspökség jelentése 1629-ben. Pannonhalmi Szemle 6 (1931) 135–139.
- Vanyó Tihamér*: Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850. (Monumenta Hungariae Italica 2) Pannonhalma 1933.
- Varga Imre*: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1698-ból. Arrabona 13 (1971) 177–221.
- Varga Imre*: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1696/97-ből. Arrabona 14 (1972) 283–315.
- Veress Endre*: A római Collegium Germanicum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest 1917.
- Weiss, Thomas*: Diva Virgo Cellensis. Viennae 1637.
- Werbőczy István*: Tripartitum opus, decretorum, constitutionum et articulorum regum inlytyi regni Ungariae in tres tomos divisum. Viennae 1628.
- Werlein, Kilian*: Annoch offenstehender Gnaden-Schatz/Das ist: fernere Beschreibung jener Gutthaten welche . . . die allmögende Hand grossen Gottes durch . . . Mariam . . . von Anno 1712. bis ende des 1719ten Jahrs . . . zu Zell gewürcket hat. Steyer 1719.
- Zágorhidi Czigány Balázs*: Szombathelyi urbáriumok és inventáriumok a 16. századból. (Acta Savariensia 16) Szombathely 2000.
- Žák, Alfons*: Die Totenbücher der Stifte Geras und Pernegg. Ausgabe und Erläuterungen. II–III. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. F. 9 (1912) 136–239.

Szakirodalom

- A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I–XII. Szerk. *Erdélyi László*. Budapest 1902–1912.
- Acsay Ferenc*: A győri kath. főgimnázium története 1626–1900. Győr 1901.
- Adriányi, Gábor*: Der erste Erneurer des katholischen Lenens nach der Reformation in Ungarn: Primas Miklós Oláh, Erzbischof von Gran (1553–1568). In: Ecclesia militans. Studien. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet. Bd. 2. Zur Reformationsgeschichte. Hrsg. von *Walter Brandmüller*. Paderborn 1988. 491–517.
- Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Hrsg. von der Burgenländischen Landesregierung. Bd. 1–2. Eisenstadt 1954–1963.
- Antl-Weiser, Walpurga*: Mannersdorf am Leithagebirge. H. n. é. n. [2004]
- Auer, Gerhard – Sengstschmid, Walter (hrsg.)*: Stift Neekloster 1444–1994. 550 Jahre Zisterziensier in Wiener Neustadt. H. n. [Wiener Neustadt] 1994.
- Aguinaga, Jorge*: Die Karmeliteneinsiedelei „St. Anna in der Wüste“ zu Mannersdorf am Leithagebirge. Diplomarbeit. Wien 1993.

- Bahleke, Joachim*: A „Magyar Korona püspökei”. *Történelmi Szemle* 48 (2006) 1–24.
- Bahleke, Joachim*: Aristokraten aus dem Reich auf ungarischen Bischofstühlen in der frühen Neuzeit. Zur Instrumentalisierung einer geistlichen Elite. *Ungarn-Jahrbuch* 23 (1997) 81–103.
- Bahleke, Joachim*: Zwischen Wien und Rom. Sozialer Aufstieg und kirchenpolitisches Selbstverständnis des Waitzener Bischofs Kardinal Michael Friedrich Graf von Althann (1680–1734). *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 55 (1997) 181–196.
- Balásfi Tamás*: Csepregi iskola. Pozsony 1616.
- Bálint Sándor – Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest 1994.
- Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából IV.2) Sopron 1941.
- Bán János*: Kaleschiák Péter. *SSz* 6 (1942) 86–89.
- Bariska István*: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. (Archivum Comitatus Castriferrei 2) Szombathely 2007.
- Barta Elek*: A hitélet vizsgálata egy zempléni faluban. Debrecen 1980.
- Bártfai Szabó László*: A sárvár-felsővidéki Széchényi-család története. I. 1252–1732. Budapest 1911.
- Bárth Dániel*: Alsópapság és népi kultúra (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek). In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk. *Bárth Dániel*. Budapest 2013. 9–42.
- Beck, Rainer*: Népi vallásosság és társadalomtörténet. In: *A német társadalomtörténet új útjai*. Szerk. *Vári András*. Budapest 1990. 38–57.
- Bedy Vince*: A felsőöri prépostság története. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából 3) Veszprém 1934.
- Bedy Vince*: A győregyházmegyei papnevelés története. (Győregyházmegye múltjából II) Győr 1937.
- Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III) Győr 1938.
- Bedy Vince*: A pápóci prépostság és perjelség története. (Győregyházmegye múltjából VI) Győr 1939.
- Bitskey István*: Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Budapest 1996.
- Boross, Marietta*: Die Illustrationen der handschriftlichen Liederbücher der Deutschen auf dem Heideboden. *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 2 (1979) 74–99.
- Borsa, Gedeon*: Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jahrhunderts. *BHbl* 13 (1956) 188–190.
- Breu, Josef*: Die Kroatensiedlung im Burgenland und in den anschließenden Gebieten. Wien 1970.
- Bubics Zsigmond – Merényi Lajos*: Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713. (Magyar Történelmi Életrajzok XI) Budapest 1895.
- Burke, Peter*: Népi kultúra a koraiújkori Európában. Budapest 1991.

- Chernel Kálmán*: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely 1877.
- Coreth, Anna*: Pietas Austriaca. Wien 1959.
- Cwienek, Dieter*: Jakob I. Eberlein. In: Die Bischöfe von Graz–Seckau 1218–1968. Hrsg. *Karl Amon*. Graz 1968. 283–284.
- Csóka Lajos*: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma 1929.
- Delumeau, Jean*: Le catholicisme entre Luther et Voltaire. Paris 1971.
- Desics Ignác*: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. In: A szombathelyi egyházmegye története. (1777–1935). I–III. Szerk. *Géfin Gyula*. Szombathely 1929–1935. II. 299–322.
- Dočkal, Kamilo*: Hrvatski kolegij u Beču 1624–1784. Wien–Zagreb 1996.
- Duhr, Bernhard*: Geschichte der Jesuiten in Ländern der deutscher Zunge. I–IV/2. München–Regensburg 1907–1928.
- Ederle, Winfried*: Die Jesuitenbibliothek im 17. Jahrhundert. Das Beispiel des Düsseldorfer Kollegs 1619–1773. Archiv für Geschichte des Buchwesens 41 (1994) 147–213., 154–155.
- Egyházak a változó világban. Szerk. *Bárdos István – Beke Margit*. Esztergom 1991.
- Erdélyi Gabriella*: Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Budapest 2011.
- Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest 2003.
- Ernst, August*: Geschichte des Burgenlandes. Wien 1987.
- Ewans, Robert J.*: Das Werden der Habsburgermonarchie 1550–1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen. Wien–Köln–Graz 1986.
- Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai. Budapest 1988.
- Fallenbüchl, Franz*: Die Muttergottes von Klein-Zell bei Altofen. Marzell 1 (1914) Nr. 9–10. 237–241.
- Fank, Pius*: Die Chorherrenstift Voralpe und sein Wirken in Vergangenheit und Gegenwart. Graz 1925.
- Farkas Sándor*: Csepreg mezőváros története. Budapest 1887.
- Fazekas István*: A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. Történelmi Szemle 35 (1993) 1–2. sz. 101–131
- Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária leltára 1577-ből. Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Fons 9 (2002) 227–248.
- Fazekas István*: A pannonhalmi egyházmegye. In: Mons Sacer 996–1996. I–III. Szerk. *Takács Imre*. Pannonhalma 1996. II. 320–326.
- Fazekas István*: A Pazmaneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784). In: A bécsi Pázmáneum. Szerk. *Zombori István*. (METEM Könyvek 37) Budapest 2002. 9–177.
- Fazekas István*: Batthyány Ádám és gyermekei. In: Gyermekek a korai újkor Magyarországon „adott Isten hozzánk való szeretetéből egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Péter Katalin. Budapest 1996. 91–114.
- Fazekas István*: Esterházy Pál és a családtörténet. Sz 143 (2009) 4. sz. 905–917.
- Fazekas István*: Kutassy János. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest 2003. 269–277.

- Fazekas István*: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. *Történelmi Szemle* 45 (2003) 139–153.
- Fazekas István*: Vita a pozsonyi préposti méltóság betöltéséről 1555-ben. Adalék Draskovich György pályakezdéséhez. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. *Füzes Ádám – Legeza László*. Budapest 2006. 115–124.
- Fehér Máttyás*: A hétszázados Vasvári Szent Domonkosrendi kolostor története 1241–1942. Budapest 1942.
- Frank, Norbert*: Die Verbreitung der Wallfahrt nach Frauenkirchen an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: *Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für Ernst August*. Hrsg. von *Harald Prickler*. Eisenstadt 1984. 71–83.
- Frank, Norbert*: Der Einfluss des Paul Esterházy auf die kirchliche Kunst im burgenländischen Raum. In: *Reform und Gegenreformation im pannonischen Raum*. Red. Gustav Reingrabner und Gerhard Schlag. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 102) Eisenstadt 1999. 365–376.
- Frank, Norbert*: Die Verbreitung der Wallfahrt nach Frauenkirchen an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: *Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für Ernst August*. Hrsg. von *Harald Prickler*. (BForsch Sonderband VIII) Eisenstadt 1984. 71–83.
- Galavics Géza*: A mariazelli kegyoltár és Esterházy Pál. In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumában 2004. május 28–szeptember 12.* Szerk. *Farbaky Péter – Serfőző Szabolcs*. Budapest 2004. 113–124.
- Galavics Géza*: A mecénás Esterházy Pál (Vázlat egy pályaképhez). *Művészettörténeti Értesítő* 37 (1988) 136–161.
- Galavics Géza*: Ősök, hősök, szent királyok. In: *Történelem-kép. Szemelvények a művészet és a történelem kapcsolatából*. Szerk. *Mikó Árpád – Sinkó Ágnes*. Budapest 2000. 63–72.
- Galla Ferenc*: A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei. *LK* 20–23 (1942–1945) 163–186.
- Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. Sajtó alá rendezte *Fazekas István*. (Collectanea Vaticana Hungariae I.2) Budapest–Róma 2005.
- Geccsényi Lajos*: Elképzelések a Rábaköz önvédelmének megszervezésére a XVII. század derekán. *SSz* 65 (1991) 4. sz. 343–347.
- Geccsényi Lajos*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. *Tanulmányok a korai újkor történetéből*. Győr 2008.
- Geccsényi Lajos*: Győr erődváros kiépítése a 16. század második felében. In: *Geccsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Győr 2008. 445–452.
- Geccsényi Lajos*: Győr városa 1526 után. In: *Új: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a korai újkor történetéből*. Győr 2008. 25–52.
- Genthon István*: Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl. Budapest 1959.

- Gerig, Hans*: Der Kölner Domprobst Christian August Herzog von Sachsen-Zeitz Bischof von Raab. Bonn 1930.
- Gyenis András*: Régi magyar jezsuita rendházak. Budapest 1941.
- Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. *Péter Katalin*. Budapest 1996.
- Gyulai Ágost*: Szent István Intelmeinek első pedagógiai feldolgozása. Budapesti Szemle 249 (1938) 164–184.
- Hausner Gábor*: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéhez. MKSz (2001) 333–340.
- Heimatsbuch Mannersdorf am Leithagebirge. Nach alten Überlieferungen gesammelt von *Hilde Hanak*. [Hornstein] 1997.
- Hillinger, Franz*: Jois. Bausteiner zur Geshichte. Jois 2005.
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet. I–V. Budapest 1932–1933².
- Horn Ildikó*: Nemesi árvák. In: Gyermek a korai újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből egy kis fraucimmerecskét nekünk”. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19) Szerk. *Péter Katalin*. Budapest 1996. 50–90.
- Horváth Antal*: A csornai konvent hiteleshelyi működése. In: A csornai Premontrei Kanonokrend Keszthelyi Gimnáziumának jubileumi évkönyve az 1942–1943. 5–33. Klny.
- Horváth Antal*: A csornai premontrei prépostság kommandátorai a XVI–XVII. században. Klny. a csornai Premontrei Kanonokrend Keszthelyi Gimnáziumának 1941–1942. tanévre kiadott évkönyvéből. H. n. é .n.
- Horváth Ignác*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. I. Ősnyomatványok. Budapest 1895.
- Horváth József*: Vallásos társulatok a Győri Egyházmegyében. (Történeti Vázlat). In: A győri egyházmegye ezer éve. Szerk. *Kiss Tamás*. Győr 2000. 83–100.
- Horváth József*: Végrendeleti adalékok a győri jezsuitáknál működő vallásos társulatok (kongregációk) történetéhez. In: Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára. Szerkesztették *Rendtársai*. Győr 2013. 97–126.
- Horváth Sándor*: A szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből. Budapest 1916.
- Horváth Tibor Antal*: Szombathely a XV–XVII. században. Szombathely 1993.
- Hutz, Ferdinand*: Ein bisher unbekanntes Druckwerk eines Burgenländers in der Stiftsbibliothek Vorau. BHbl 46 (1984) 135–138.
- Iványi Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus juris keletkezése. Budapest 1926.
- Iványi Béla*: A gróf Széchényi-család leszármazása. Turul 41 (1927) 76–83.
- Iványi Béla*: A magyar könyvkultúra múltjából. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11) Szeged 1983.
- Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713). Budapest 1991.
- Jakab Antal*: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. (Erdélyi Tudományos Füzetek 172) Kolozsvár 1944.

- Jánosi Gyula*: Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma 1935.
- Jedin, Hubert*: Der Bischofsideal der katholischen Reformation. Eine Studie über die Bishofsriegels des 16. Jahrhunderts. In: Gegenreformation. Hrsg. von Ernst Walter Zeeden. Darmstadt 1973. 359–424.
- Jenei Ferenc*: Az utolsó magyar humanista főpap, Náprági Demeter. ItK 69 (1965) 137–151.
- Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története (1608–1699). (Csanádvármegyei Könyvtár 29) Makó 1936.
- Juhász, Koloman*: Laien im Dienst der Seelsorge während der Türkenherrschaft in Ungarn. Münster, 1960.
- Juhász, Koloman*: Ein Beitrag zur Laienseelsorge in der Diözese Raab. BHbl 21 (1959) 262–271.
- Julia, Dominique*: La clergé paroissial dans le diocèse de Reims á la fin du XVIIIe siècle. Revue d'histoire moderne et contemporaine 13 (1966) 195–216.
- Julia, Dominique*: Az olvasás és az ellenreformáció. In: Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk. *Guglielmo Cavallo – Roger Chartier*. Budapest 2000. 268–304.
- Kádár Zsófia*: A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630). In: *Nemes Gábor – Vajk Ádám* (szerk.): In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13) Győr 2011. 209–234.
- Kádár Zsófia*: A soproni jezsuita kollégium kezdetei (1630–1640): Dobronoki György SJ superiora. I–II. SSz 65 (2011) 381–302., 66 (2012) 54–70.
- Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém 1929.
- Karácsonyi János*: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Budapest 1922–1924.
- Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest 2011.
- Kelemen Atanáz*: Keresztély Ágost herceg katolikus restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalma 1931.
- Kietabl, Hans*: Aus dem ältesten Matrikenbuch der Pfarre Purbach am Neusiedler See. BHbl 33 (1971) 123–131.
- Kis János – Sziklay János*: A katolikus Magyarország. II. Budapest 1902.
- Kisbán Emil*: A magyar pálosrend múltjából. I–II. Budapest 1938–1940.
- Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900.
- Koltai András*: A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 7 (1995) 3-4. sz. 41–60.
- Koltai András*: A Lászlóffy-kódex újkori tulajdonosairól. MKSz 124 (2008) 93–110.
- Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 14) Győr 2012.
- Koltai András*: Batthyány Ádám imádságoskönyve. MKSz 113 (1997) 187–200.
- Koltai András*: Széchényi VI. György. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest 2003. 310–318.

- Kovács, Béla*: Das Fortleben des Kommunioempfanges unter beiderlei Gestalten auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes zwischen 1641 und 1714. In: Archivar und Bibliothekar. Bausteine zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Johann Seedoch zum 60. Geburtstag. (BForsch Sonderband XXII) Eisenstadt 1999. 244–266.
- Kovács Imre*: A türjei premontrei prépostság története. (Zalai Gyűjtemény 32) Zalaegerszeg 1991.
- Kögl J. Szeverin*: Moson megyei német kéziratok énekeskönyvek. Budapest 1941.
- Krauscher, Rudolf*: Au am Leithagebirge. Au am Leithagebirge 2002.
- Kubinyi András*: Plébánosválasztások és egyházközségi kormányzat. Aetas 7 (1991) 26–46.
- Kugler, Franz*: Geschichte der Stadt Pinkafeld mit Berücksichtigung d. r. k. Pfarre. Eisenstadt é. n. [1974.]
- Lebrun, Francois*: La predicazione nel XVIII secolo. In: Storia vissuta del popolo cristiano. Direzione di Jean Delumeau. Edizione italiana a cura di Franco Bolgiani. Torino 1985.
- Loibersbeck, Josef*: Lockenhaus. BHbl 36 (1974) 32–41, 138–142, 170–187.
- Loibersbeck, Josef*: Neusiedl am See. BHbl 37 (1975) 36–43, 86–91, 116–135, 163–189.
- Loschert Kázmér*: Paolo Segneri. In: Száz jezsuita arcél. II. Szerk. Gyenis András. Budapest 1941. 365–387.
- Lukács László*: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773). (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25) Szeged 1989.
- Maar, Grete*: Handgeschriebene Gebetbücher in Donnerskirchen und Purbach. BHbl 53 (1991) 22–39.
- Madas Edit – Monok István*: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Budapest 1988.
- Magyar, Arnold*: Schicksal eines Klosters. Das erste Franziskanerkloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der Marianischen Ordensprovinz 1386–1625. (BForsch 60) Eisenstadt 1970.
- Magyarország és a római Szentzsék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. (Collectanea Vaticana Hungariae I.8) Budapest–Róma 2012.
- Manherz, Karl*: Der Heideboden – die Heidebauern. Beiträge zur Volkskunde der Ungarn-Deutschen 2 (1979) 43–73.
- Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumában 2004. május 28–szeptember 12. Szerk. Farbak Péter – Serfőző Szabolcs. Budapest 2004.
- Márki Sándor*: Széchényi Pál életrajza. Pozsony 1884.
- Maurer, Josef*: Cardinal Leopold Kollonitsch, Primas von Ungarn, sein Leben und sein Wirken. Innsbruck 1887.
- Mayer, Joseph*: Rohrbach. Rohrbach 1977.
- Meersseman, Gilles-Gerard*: Il tipo ideale di parroco secondo la riforma tridentina nelle sue fonti letterarie. In: Il concilio di Trento e la riforma Tridentina.

- Atti del convegno storico internazionale Trento 2–6 Settembre 1963. I–II. Roma–Freiburg–Basel 1965. I. 27–44.
- Meršič, Martin*: Baumgarten im Burgenland. Baumgarten 1963.
- Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest 1981.
- Mészáros István*: Népoktatás Nyugat–Magyarországon a XVII. században. SSz 30 (1976) 306–328.
- Mihályfi Ákos*: A papnevelés története és elmélete. I. Budapest 1896.
- Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A győri székesegyház késő reneszánsz és barokk sírkövei (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő 48 (1999) 139–140.
- Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton székesegyház késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század) [1]. Művészettörténeti Értesítő 51 (2002) 1-2. sz. 107–171.
- Mohl, Adolf*: Die Anfänge der Schlosspfarre in Eisenstadt. BHbl 4 (1935) 110–111.
- Mohl Adolf*: Győregyházmegyei jeles papok. Győr 1933.
- Mohl Adolf*: Kis-mártoni missziók a XVIII. században. Magyar Sion 14 (1883) 655–670.
- Mohl Adolf*: Tatai plébánia története. Győr 1899.
- Molnár Antal*: A bátai apátság és népei a török korban. (METEM Könyvek 56) Budapest 2006.
- Molnár Antal*: Adatok a váci püspökség török kori történetéhez. Egyháztörténeti Szemle 2 (2001) 2. sz. 57–86.
- Molnár Antal*: A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processusok tanúvallomásainak tükrében. In: Ezredforduló – századforduló – hervenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk. *J. Újváry Zsuzsanna*. Piliscsaba 2001. 149–163.
- Molnár Antal*: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. (METEM Könyvek 44) Budapest 2004.
- Molnár Antal*: Az egri püspökség 17. századi történetéhez. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 14 (2002) 1-2. sz. 77–96.
- Molnár Antal*: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647). (Humanizmus és reformáció 27) Budapest 2002.
- Molnár Antal*: Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572–1647. Roma–Budapest 2007.
- Molnár Antal*: Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltságai területein a 17. században. (METEM Könyvek 49) Budapest 2005.
- Molnár Antal*: Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. (METEM Könyvek 41) Szeged 2003.
- Molnár Antal*: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. (METEM Könyvek 45) Budapest 2004.
- Molnár Antal – Lukács László*: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: *Molnár Antal*: Lehetetlen küldetés. Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. (TDI Könyvek 8) Budapest 2009. 95–146.
- Molnár Szulpicz*: A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend fölосzlatása és föléléde. 1535–

1708. In: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története IV. Főszerk. *Erdélyi László*. Budapest 1906.
- Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1868.
- Nagy Olga*: A törvény szorításában. Budapest 1989.
- Németh Adél – Szabó Lajos*: Pápa. Budapest 1989.
- Némethy Ambrus*: A győri tudomány-akadémia története keletkezésétől 1785-ig. I. rész. Győr 1904.
- Némethy, Ludovicus*: Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis usque annum 1894. Strigonii 1894.
- Orlandi, Giuseppe*: La missione popolare redentorista in Italia. Specilegium Historicum Congregationis SSmi Congregationis 33 (1985) 51–141.
- Ötvös Péter*: Pázmány Miklós gróf könyvei. In: Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére. Szerk. *Jankovics József*. Budapest 1994. 344–364.
- Pálffy Géza*: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század). In: Veszprém a török korban. Szerk. *Tóth G. Péter*. Veszprém 1998. 91–185.
- Pauer János*: Historia dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sedis episcopali 1777–1877. Székesfehérvár 1877.
- Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671. I–II. Budapest 1876.
- Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyházközség története I. Sopron 1917.
- Payr Sándor*: Flaciánus lelkészek Magyarországon. Pozsony 1916.
- Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. Győr 1999.
- Pásztor Lajos*: A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században. *Regnum* 5 (1942–1943) 563–600.
- Perouas, Louis*: Le diocèse de La Rochelle de 1648 à 1724. (Sociologie et pastorale) Paris 1964.
- Péter Katalin*: A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. *Zombori István*. Szeged 1998. 103–116.
- Petrin, Silvia*: Der niederösterreichische Klosterrat 1568–1629. In: Reform und Gegenreformation im pannonischen Raum. Red. *Gustav Reingrabner – Gerhard Schlag*. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 102) Eisenstadt 1999. 145–156.
- Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). (Dissertationes hungaricae ex historia ecclesiae 8) München 1987.
- Pirhalla Márton*: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse 1899.
- Piszker Olivér*: Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–83.). Pannonhalma 1933.

- Plessner, Alois*: Beiträge zur Geschichte der Pfaffenschlag. In: Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Dözesan-Blatt. Hrsg. vom bischöflichen Ordinariate im St. Pölten. VIII. St. Pölten 1907. 347–382.
- Rath, Margarethe*: Die Promotionen und Disputationen sub auspiciis imperatoris an der Universität Wien. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 6 (1953) 47–164.
- Reinhard, Wolfgang*: Gegenreformation als Modernisierung: Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters. Archiv für Reformationsgeschichte 68 (1977) 226–252.
- Reinhard, Wolfgang*: Kirche als Mobilitätskanal der frühneuzeitlichen Gesellschaft. In: Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität. Hrsg. von *Winfried Schlze* unter Mitarbeit von *Helmut Gabel*. München 1988. 333–351.
- Reinhard, Wolfgang – Schilling, Heinz (Hrsg.)*: Was ist katholische Konfessionalisierung. Wiss. Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe der Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte. Münster 1995.
- Ress Imre*: A nyugat-magyarországi horvátok identitástudatának alakulásához a 18–20. században (Vallás és történelmi önismeret). In: Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára. Szerk. *Császár Melinda – Rosta Gergely*. Budapest 2008. 411–426.
- Rimely, Carolus*: Historia Collegii Pazmaniani. Viennae 1865.
- Rimely, Carolus*: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad S. Martinum. Posonium 1880.
- Rittsteuer, Josef*: Neusiedl am See. Ein Beitrag zur Orts- und Kirchengeschichte des Burgenlandes. Neusiedl am See 1948.
- Rittsteuer, Josef*: Die Beziehungen des Stiftes Lambach zu Burgenland. (BForsch 19) Eisenstadt 1952.
- Rittsteuer, Josef*: Das Grösshöfleiner St. Radegundis-Benefizium. In: Beiträge zur Landeskunde des burgenländischen-westungarischen Raumes. Festschrift für Harald Prickler zum 60. Geburtstag. (BForsch Sonderband XIII) Eisenstadt 1994. 354–363.
- Rittsteuer, Josef*: „Wie ein Fisch im Trockenen”. Zisterzienserseelsorger auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes. In: 800 Jahre Zisterzienser im pannonischen Raum 1996 Klostermarienberg. Katalog der Burgenländischen Landes-Sonderausstellung 1996. (BForsch Sonderband XVIII.) Hornstein 1996. 109–118.
- Rózsa György*: A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini. ItK 74 (1970) 466–478.
- Russo, Carla*: Studi recenti di storia sociale e religiosa in Francia: problemi e metodi. Rivista Storica Italiana 84 (1972) 625–682.
- S. Laczkovits Emőke*: Lakáskultúra a Fertő mentén I. (1860–1920/1930). Arrabona 17 (1975–76) 175–256.
- S. Lauter Éva*: Pálffy Pál nádor levelei (1644–1653). Budapest 1989.
- Sárvár története írásban és képen. B. Német Lajos emlékezetére. Sárvár 2010.
- Sasinek V. Ferenc*: Egy fogadalmi kép. Sz 31 (1897) 651–652.

- Schatz und Schicksal. Steirische Landesausstellung 1996. Hrsg. *Helmut Eberhart – Heidelinde Fell*. Graz 1996.
- Schermann, Eged*: Geschichte von Lockenhaus. Pannonhalma 1936.
- Schilling, Heinz*: Die Konfessionalisierung im Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620. *Historische Zeitschrift* 246 (1988) 1–45.
- Schmidt, Heinrich Richard*: Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert. (Enzyklopädie deutscher Geschichte 12) München 1992.
- Schmidt, Leopold*: Burgenländisches Maskenbrauchtum des 16. Jahrhunderts. *BHbl* 18 (1956) 110–112.
- Schönwisner, Stephanus*: Antiquitatum et historiae Sabariensis ... libri novem. Pesthini 1791.
- Segédletek az Osztrák Állami Levéltár [Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv] magyar vonatkozású irataihoz. Szerk. *Fazekas István – Kenyeres István – Sarusi Kiss Béla*. PC CD-ROM. Budapest 2010.
- Serfőző Szabolcs*: A sasvári pálos kegyhely története. A zarándoktemplom kialakítása és kegyszobrának kultusza a 18. században. Budapest é. n. [2012]
- Sinowatz, Fred*: Protestantismus und katholische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt. (BForsch 35) Eisenstadt 1957.
- Sobotka, Rudolf*: Geschichte des Stadtpfarre zum Heiligen Martin in Eisenstadt. Phil. Diss. Eisenstadt 1955.
- Soós István*: Lippay György és a pozsonyi pénzverde. *Numizmatikai Közlöny* 94–95 (1995–1996) 39–47.
- Sopta, Jozo*: Juraj Drašković. In: *Zagrebački biskupi i Nadbiskupi*. Ured. *F. Mirošević*. Zagreb 1995. 255–266.
- Staud Géza*: A magyarországi jezsuita isolai színjátékok forrásai. I–IV. 1561–1773. Budapest 1984–1994.
- Steinhuber, Andreas*: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. I–II. Freiburg in Breisgau 1895.
- Stillfried, Agnes*: Der barocke Umbau der Mariazeller Wallfahrtskirche. In: *Schatz und Schicksal. Steirische Landesausstellung 1996*. Hrsg. *Helmut Eberhart – Heidelinde Fell*. Graz 1996. 51–61.
- Stögmann, Arthur*: Staat, Kirche und Bürgerschaft: die katholische Konfessionalisierung und die Wiener Protestanten zwischen Widerstand und Anpassung (1580–1660). In: *Wien im Dreißigjährigen Krieg. Bevölkerung, Gesellschaft, Kultur, Konfession*. Hrsg. von *Andreas Weigl*. Wien–Köln–Weimar 2001. 482–564.
- Sugár István*: Az egri püspökök története. Budapest 1984.
- Szabady Béla*: Az ifjabb Draskovich György győr püspöksége. *GySz* 5 (1934) 159–163.
- Szabady Béla*: Az ifjabbik Draskovich György győri püspök szerepe a soproni jezsuita kollégium megalapításában. *GySz* 3 (1932) 90–106.
- Szabady Béla*: Draskovich György győri kanonokjai. Kanonokok arcképei a tizenhetedik századból. *GySz* 9 (1938) 10–37, 97–126.

- Szabady Béla*: Draskovich György győri püspök élete és kora. In: A soproni bencés gimnázium értesítője 1935/1936. 15–115.
- Szabady Béla*: Győri kancellárpüspök mint gazda a 17. században. Győr 1931. (Klny. a GySz 1931. évfolyamából.)
- Szabó Flóris*: A költészet tanításának elmélete és gyakorlata a jezsuiták győri tanárképzőjében (1742–1773). ItK 84 (1989) 469–485.
- Szalay János*: A szombathelyi Szent Domonkosrendiek lelkipásztori működése 1636–1938. Szombathely 1938.
- Szamosi József*: Máriacelli emlékkönyv. München–Zürich 1979.
- Szárász Orsolya*: Paolo Segneri (1624–1694) és magyarországi recepciója. Debrecen 2012.
- Szarka Gyula*: A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában. (Vácegyházmegye múltjából 4) Vác 1947.
- Széchenyi Miklós*: A Szent György vértanúról nevezett jaáki apátság története. Budapest 1901.
- Szivatz, Christian*: Matrikenauszüge der Pfarre Eberfurth. In: *Anton Philapitsch*: Ebenfurth: Pfarre im Wandel der Mächte. Ebenfurt é. n.
- Szovák Kornél*: Nagy Lajos és Marizell. In: *Mariazell és Magyarország, 650 év vallási kapcsolatai*. Szerk. *Walter Brunner – Helmut Eberhart – Fazekas István et al.* (Strigonium Antiquum 6) Esztergom–Graz 2003. 82–92.
- Szögi László*: Az olmützi egyetemen tanult magyarországi, erdélyi és horvátországi születésű hallgatók 1576–1880. In: *Unger Mátyás Emlékkönyv*. Szerk. *E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László*. Budapest 1991. 191–226.
- Szörényi László*: Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből. Budapest 1993.
- Sztachovics Remig*: Brautsprüche und Brautliedcn auf dem Heideboden in Ungarn. Wien 1867.
- Temesváry János*: Erdély választott püspökei 1618–1695. I–II. Szamosújvár 1913–1914.
- Thury Etele*: A dunántúli református egyházkerület története. I. Pápa 1908.
- Tobler, Felix*: Die Fürst Esterházyischen Herrschaften des burgenländisch–westungarischen Raumes und ihre Zugehörungen vom 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Eisenstadt 2005.
- Tobler, Felix*: Zur Geschichte des sogenannten Kersnarichschen Edelhofes in Draßburg. BHbl 35 (1973) 76–85.
- Tomek, Ernst*: Kirchengeschichte Österreichs. 2. Teil. Humanismus, Reformation und Gegenreformation. Innsbruck–Wien 1949.
- Tóth István György*: Misszionáriusok a koraújkori Magyarországon. Budapest 2007.
- Tóth István György*: Vas megye iskolái és tanítói a 18. században. Vasi Szemle 45 (1991) 49–56.
- Tropper, Christine*: Zu grosser ergernus mainer pfarrmenge. Überlegungen zu ländlichen Pfarren als Organisations-, Kommunikations- und Identifikationseinheiten in der Frühen Neuzeit. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 117 (2009) 312–333.

- Trócsányi Zsolt*: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740. Budapest 1988.
- Tusor Péter*: A barokk pápaság. Budapest 2004.
- Tusor Péter*: A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630-as-1640-es évek fordulóján. (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján). In: Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18.sz.). Szerk. *Szabó András*. (Historia Litteraria 18) Budapest 2005. 123–137.
- Tusor Péter*: A magyar hierarchia és a pápaság a 17. században (Problémák és fordulóponatok). Sz 136 (2002) 527–545.
- Tusor Péter*: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia. (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja) Sz 134 (2000) 431–459.
- Tusor Péter*: Egyház és közélet a kora újkori Magyarországon. Lippay György esztergomi érsek levelei királyságbeli főurakhoz I–II. ELTE egyetemi szakdolgozat. Kézirat. Budapest 1994.
- Tusor Péter*: Lippay IV. György. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest 2003. 296–303.
- Tusor Péter*: Purpura Pannonica: Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században. (Collectanea Vaticana Hungariae I.3) Budapest–Róma 2005.
- Tusor Péter*: Szelepchény V. György. Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest 2003. 303–310.
- Tüskés Gábor*: Búcsújárás a barokk kori Magyarországon. Budapest 1993.
- Tüskés Gábor*: A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai. (Historia Litteraria 3) Budapest 1997.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban. ItK 104 (2000) 573–602.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Osztrák-magyar interetnikus kapcsolatok a barokk kori zarándoklatok tükrében. Sz 125 (1991) 517–566.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. Néprajzi Látóhatár 1 (1992) 8–36.
- Valentinitsch, Helfried*: Religiöse Propaganda, Kunst und Politik – Die Mirakelbilder des Markus Weiß (gest. 1641) in Mariazell. In: Schatz und Schicksal. Steirische Landesausstellung 1996. Hrsg. *Helmut Eberhart – Heidelinde Fell*. Graz 1996. 117–129.
- Ványó Tihamér*: A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon (I. Sopronmegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai a XVII. század második felében). Pannonhalma 1928.
- Varga Szabolcs*: Adalékok Gregorjanczi Pál pécsi püspök életrajzához. Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok. Szerk. *Erdős Zoltán – Kindl Melinda*. Pécs 2010. 125–135.
- Vásárhelyi Judit*: A győri székesegyházi könyvtár possessorai. MKSz 96 (1980) 117–130, 230–263, 325–349.
- Véghsheő Tamás*: „Catholice reformare” Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702). (Collectanea Vaticana Hungariae II.2) Budapest–Roma 2007.

- Virágh Elek*: A frankói grófság és a kismartoni uradalom 1622-ig. Sopron 1872.
- Wiesflecker, Peter*: A Habsburgok és Mariazell. In: Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai. Szerk. *Walter Brunner – Helmut Eberhart – Fazekas István et al.* (Strigonium Antiquum 6) Esztergom–Graz 2003. 41–53.
- Winkelbauer, Thomas*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Teil. 2. Wien 2003.
- Wonisch, Othmar*: Adelige als Mitglieder der Mariazeller Bruderschaften. In: Monatsblatt der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler” 12 (1936) 241–245, 254–259.
- Wonisch, Othmar*: Beschreibung der Mariazeller Sehenswürdigkeiten. (Mariazeller Wallfahrtsbücher II) Mariazell 1950.
- Wonisch, Othmar*: Geschichte von Mariazell. (Mariazeller Wallfahrtsbücher I) Mariazell 1947.
- Zeeden, Ernst Walter*: Die Entstehung der Konfessionen. Grundlagen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe. München–Wien 1965.
- Zichy István gr.*: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Öregebbsik Zichy István gróf (1616–1693). *Regnum* 5 (1942–1943) 734–764.
- Zimányi Vera*: A nagymartoni kerület gazdaság- és társadalomtörténete a XVI. századtól 1767-ig. *Sz* 106 (1972) 5–55.
- Zoványi Jenő*: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. (Humanizmus és reformáció 6) Budapest 1977.
- Zoványi Jenő*: A magyarországi protestantizmus története a XVI. században. I–II. Budapest 1922–1976.
- Zur Geschichte der Pfarre Maria Heimsuchung von Sommerein am Leithagebirge. Red. *Ioan Mălinaș*. Cluj–Napoca 2008.
- Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. I–IV. Budapest 1880–1897.

Személy- és helynévmutató

A = Ausztria	F = Franciaország	RO = Románia
CH = Svájc	H = Horvátország	SK = Szlovákia
CZ = Csehország	I = Olaszország	SL = Szlovénia
D = Németország	PL = Lengyelország	

- Abelzhauser, Sebastian 200
Ács 182
Acsády Bonifác 16
Admont (A) 76
Aermann (Eyerann), Johann Peter 119
Aesopus 154
Ágfalva 99, 208
Ágoston Péter 45
Agricola, Georg 236
Aichmiller, Johann 150
Aicsút 223
Alfalvy János 81
Alsó-Ausztria (Niederösterreich, A) 8, 9,
76, 77, 99, 116, 117, 119, 197
Alsógalla *l.* Tatabánya
Alsóleléc (Nyitraúvák, Nováky, SK) 89
Alsó-Locsmánd (esperesi kerület) 91
Alsópásztori *l.* Pásztori
Alsópulya (Unterpullendorf, A) 88
Alsórámóc (Unterrabnitz, A) 92, 105, 175,
219
Altöttingen (D) 257
Alvernia, Ferdinand 80
Alvinczi Éva (Orbán Pálné) 271
Amadé Magdolna (Zichy Istvánné) 268
Amort, Eusebius 238
Amszterdam (Amsterdam, Hollandia) 236
Andau *l.* Mosontarcsa
Andocs (jezsuita misszió) 236
Andor István 87, 88
Annaberg (A) 264
Antal, Szt. (Páduai) 261
Antau *l.* Selegszántó
Antwerpen (B) 160, 161, 233, 236, 237, 241
Anzelm, Szt. (Canterbury) 161
Apáthy Márton 56
Apetlon *l.* Mosonbánfalva
Arisztotelész 232
Ascarino, Luca 154
Ásványráró 64, 65
Au (Czundraua, A) 77, 119, 130-132, 134,
136, 138, 143, 151
Augsburg (D) 126, 154, 237
Ausolus, Joannes 51
Ausztria 73, 96, 111, 114, 117, 118, 126,
163, 205, 217
Avancinus, Nicolaus 156, 172
Babocsay Ferenc 269
Babocsay Ferencné *l.* Rummy Katalin
Bács (prépostság) 110
Bad Tatzmannsdorf *l.* Tarcsa
Baghy József 56, 58
Baillif, Albertus 75, 119
Bajorország 74, 117, 124, 126, 200
Bakics cs. 26
Bakics Pál 24, 26
Bakócz Tamás 53, 65
Bakos Imre 84, 95
Balásfy Tamás 157, 168, 170
Balassa Bálint (II.) 272
Balázs deák 48, 49
Bálintffy Ferenc 38
Balmart, Amadaeus 87
Balogh Ádám 205
Balogh István 183
Balogh Miklós 273
Bán cs. 205

- Bán Sára 55
 Bánfalva *l.* Mosonbánfalva
 Bánffy cs. 17, 126
 Bánffy Kristóf 17, 34
 Bánffy Zsigmond 234
 Bánhida *l.* Tatabánya
 Banská Hodruša *l.* Hodrusbánya
 Baranyai Péter 70, 118, 124, 127
 Barátfalu *l.* Barátudvar
 Barátudvar (Mönchhof, A) 106, 117, 213
 Barbacs 46, 183
 Baronius, Caesarius 160
 Barry, Paulus de 151
 Bars (főesperesség) 194
 Bárth Dániel 141
 Basel (CH) 233, 235, 236, 239
 Batthyány cs. 16, 17, 34, 93, 94, 116, 126, 242, 259, 270
 Batthyány Ádám (I.) 17, 33-35, 71, 88, 89, 92-94, 101, 102, 152, 154, 189, 191, 209, 242, 245, 247-249, 258-260, 265, 267, 268
 Batthyány (I.) Ádámné *l.* Formentini Auróra
 Batthyány Ádám (II.) 89
 Batthyány Boldizsár 29, 274
 Batthyány Erzsébet (Erdődy Györgyné) 267, 274
 Batthyány Ferenc (I.) 29
 Batthyány Ferenc (Pál fia) 220
 Batthyány Ferencné *l.* Svetkovich Katalin
 Batthyány Kristóf (II.) 31, 100, 189, 242, 246, 248, 254, 274
 Batthyány Kristófné *l.* Palocsay Annamária
 Batthyány Magdolna (Csáky Lászlóné) 268
 Batthyány Pál 242, 247
 Batthyány Pálné *l.* Illésházy Katalin
 Batthyány Zsigmond 220
 Bauer (Agricola), Johann 96
 Baumgarten i. B. *l.* Sopronkertes
 Becanus, Martinus 155, 157, 167, 173
 Bécs (Wien, A) 54, 63, 75, 78, 88, 89, 95, 99, 102, 126, 127, 134, 143, 148-151, 154, 156, 157, 160, 161, 162, 175, 176, 199, 217, 218, 236, 238, 239, 244, 272
 – ágostonos kolostor 102
 – domokos kolostor 16, 78
 – egyetem 36, 39, 56, 80, 86-88, 98, 100, 108, 113, 126, 127, 175, 176, 234, 255
 – ferences kolostor 16
 – jezsuita kollégium 16, 200, 234, 237, 244
 – Pazmaneum 39, 54, 56-58, 62, 63, 80-82, 85, 87, 88, 90, 109, 117, 148, 157, 162
 Bécsújhely (Wiener Neustadt, A) 78
 – Neukloster 95, 119, 123
 Bedy Vince 27, 81
 Beffort *l.* Belfort
 Behr, Florianus 75, 119, 126
 Behr, Georg Heinrich 271
 Bél Mátyás 238
 Belatinc (Beltinci, SL) 64
 Beled 101
 Belfort (Beffort, F) 123
 Belini, Johann Hilarius 139
 Bellarmino, Roberto 155, 233
 Bellisics Péter 122, 203
 Beltinci *l.* Belatinc
 Bennatul, Nicolaus 89, 93
 Benner, Basilius 206, 209, 211
 Bény János 89
 Berchorius, Petrus 233
 Bercsényi (I.) Imre 271
 Berdóczy György 89, 94
 Berényi György 173, 267
 Berényi Györgyné *l.* Eszterházy Zsófia
 Bernstein *l.* Borostyánkő
 Bessaesus, Petrus 91, 149, 151, 152, 154, 161
 Bessenyei Mária Magdolna (gersei Pethő Lászlóné) 269
 Bethlen Gábor 118, 259
 Bettini, Mario 234
 Beyerlinck, Laurentius 151, 234
 Bezenye 84, 91, 141, 149
 Bezeredy György 41, 44, 204, 208
 Biebersburg (A) 90
 Bigne, Marguerin de la 233
 Binder, Mathias 202
 Binet, Stephan 150
 Blaskovich György 270
 Block, Daniel Friedrich 119
 Bocsárdy Imre 95
 Bocskai István 118
 Bódis Mihály 85, 95
 Bogdán Márton 61
 Bogyoszló 180

- Bokros Éva (Orbán Istvánné) 271
 Boldogasszony (Frauenkirchen, A) 19, 106, 194, 263
 – ferences kolostor 16
 Bologna (I) 62, 109
 Bonfini, Antonio 45, 51, 158
 Borbély István 49
 Borbolya (Walbersdorf, A) 31, 83, 209, 212
 Bordács Gergely 58
 Borisfalva (Kleinwarasdorf, A) 99
 Borgott, Georg 139
 Bornemissza János (kászoni) 272
 Bornemissza Pál 84
 Bornemissza Péter 45, 52, 158
 Borostyánkő (Bernstein, A) (uradalom) 9, 30, 103, 116
 Borsicz, Paulus 151
 Borsmonostor (Klostermarienbergr, A) (apátság) 64
 Boskovich, Roger 238
 Bosnyák István 57, 58, 60-63
 Bossányi Gábor 269, 274
 Bozók (prépostság) 61-62
 Bőjtő Miklós 62, 63
 Bőjtős Pál 95
 Bratey Gáspár 74
 Bratislava *l.* Pozsony
 Breitenbrunn *l.* Széleskút
 Brenner von Rosenfeld, Ignatius von 143, 145
 Breuner, Friedrich 99
 Bruck an der Leitha (A) 99
 – ágostonos kolostor 119
 Brunner, Andreas 154
 Bubnich, Matthias 86
 Bucellini, Gabriel 167, 169
 Bucellini, Joannes 154, 157, 169
 Bucellini, Thomas 169
 Buckisch, Gottfried Ferdinand 170
 Bucsányi cs. 205
 Buda *l.* Budapest
 Budapest
 – Buda 24, 164, 171
 – jezsuita akadémia 65
 – kapucinus kolostor 65
 – nemesi konviktus 65
 – Óbuda 269
 – Pest 240
 Buday György 81
 Burgenland (A) 72
 Burgkhaber, Adam 170
 Burgravius, Johann 236
 Burke, Peter
 Busenbaum, Hermann 151
 Büdöskút (Stinkenbrunn, ma Steinbrunn, A) 19, 82, 83, 100, 179, 205
 Büki István 53
 Bükk 179
 Caelius, Gregorius 160
 Calamato, Alessandro 153, 156
 Capua, Giuseppe da 193
 Carranza, Bartholomaeus 173
 Cassianus, Joannes 170
 Celldömölk 258, 267
 Cerroni, Bernardo 217, 218, 224, 225
 Chapeauville, Jean 142, 146, 159
 Chierain Ambrus 210
 Christiani, Marcus 79, 119
 Chrysosthomus (bencés szerzetes) 262, 263
 Cicero, Marcus Tullius 233
 Cinfalva (Siegendorf im Burgenland, A) 83, 201, 206, 219
 Clarke, Samuel 238
 Clavius, Christophorus 232
 Conchartz, Jakob 121
 Coster, Franciscus 172
 Coutinus, Ignatius 171
 Cyriacus György 209
 Czaricz, Joannes 151
 Czeglédy Albert 60
 Czernin cs. 258, 259
 Czeróczi Márton 80
 Częstochowa (Jasna Góra, L) 257
 Czell, Johann Bp. 119
 Cziráky cs. 105
 Cziráky Ádám 274
 Cziráky Ádámné *l.* Kéry Ilona
 Czobor cs. 209
 Czundrava *l.* Au
 Czuppon Mihály 48, 50
 Čachtice *l.* Csejte
 Csákány János 40
 Csáky cs. 258, 268
 Csáky Ferenc 255
 Csáky Imre 274
 Csáky István id. 254, 255

- Csáky István if. 255
 Csáky Krisztina (Erdődy Sándorné,
 Draskovich Miklósné) 267, 274, 275
 Csáky László id. 258, 268
 Csáky László if. 268, 275
 Csáky Lászlóné *l.* Batthyány Magdolna
 Csáky Lászlóné *l.* Illésházy Katalin
 Csáky Péterné *l.* Melith Mária
 Csanád (egyházmegye) 25
 Császárfalu (Kaisersdorf, A) 80, 179
 Csatáry Mihály 271
 Csehország 111, 114, 124, 163
 Csejte (Čachtice, SK) 64
 Csepellényi György 157
 Csepreg 40, 82, 94, 95, 106, 109
 Csíki István 78
 Csíki János 48
 Csíkszenttamás (Tomești, RO) 38
 Csíkszereda (Miercurea-Ciuc, RO) 38
 Csókakő 64
 Csorna 47, 50
 – prépostság 16, 38-52, 73, 82
- D’Outremon, Philip 154
 Dad 181, 182
 Dalhover, Marcellian
 Dallos Miklós 11, 14, 23, 31-33, 89
 Darázsfa (Trausdorf an der Wulka, A)
 82, 83, 177, 179, 203
 Darufalva (Drassburg, A) 84, 96, 99, 203
 Dauroltius, Antonius 150, 161
 Dávid 250, 21, 253
 Debellak, Mathias 86, 151
 Dedinger, Johann 154
 Delfino, Zaccaria 10, 27, 28
 Delrio, Martinus 172
 Dénes, Szt. 161
 Derhanovicz, Georgius
 Dersffy Miklós 29
 Despoth Imre 270
 Despoth Simon 270
 Deutsch Gerisdorf *l.* Németgyirót
 Deutsch Kaltenbrunn *l.* Némethidegkút
 Deutschkreutz *l.* Sopronkeresztúr
 Diana, Antoninus 161
 Diaz, Philip 155
 Dietrichstein cs. 258
 Dietrichstein, Franz 244, 258, 259
 Dillingen 235, 240
- Dinarich István 218
 Diodorus Siculus 45, 52, 158
 Dionysius Luxemburgensis 168, 170
 Disibodenberg (D) 120
 Divnich, Melchior 206
 Dobronoky György 200
 Dobruelli (Dobrueli), Bernardus 74
 Dolné Lelovce *l.* Alsólelóc
 Dominkovits Péter 38
 Domschitz, Simon 141
 Donellanus, Nikolaus 154
 Donnerskirchen *l.* Fertőfőhéregyháza
 Dopsa István 271
 Dragschitz, Matthias 105
 Draskovich cs. 258
 Draskovich Bertalan 83
 Draskovich György id. 10-12, 25-30, 71,
 221
 Draskovich György if. 10-13, 23, 36, 40,
 70, 75, 88, 90, 95, 96, 124, 148, 206
 Draskovich János (horvát bán) 258
 Draskovich János (nádor) 62, 107
 Draskovich János if. 267, 275
 Draskovich Jánosné *l.* Nádasy Mária
 Magdolna
 Draskovich Miklós 258, 262, 267
 Draskovich Miklósné *l.* Csáky Krisztina
 Draskovich Miklósné *l.* Nádasy Krisztina
 Drassburg *l.* Darufalva
 Drexel, Jeremias 154, 161, 162
 Duboczki György 11
 Dulmovits, Johann 83
 Dumlicz, Joannes 151
 Dunaalmás 182
 Dunakiliti 189
 Dupasquier, Sebastian 238
 Dusich, Mathias 105, 110, 160
 Dürnbach i. B. *l.* Incéd
 Düsseldorf (D) 217
 Dvornikovich Mihály 163
- Ebenfurth (A) 19, 263, 264
 Eberhardus, Johannes 170
 Edve 72
 Eger (egyházmegye) 25, 62
 – ferences kolostor 65
 – káptalan 81
 – szervita kolostor 65

- Egervár-Pölöske-Szentgyörgy (uradalom) 64
 Eggerer, Andreas 154
 Egyed 101
 Eisenstadt *l.* Kismarton
 Eleonora Gonzaga, II. Ferdinánd hitvese 75, 120
 Eluard, Petrus 154
 Engel, Ludovicus 167, 170
 Engelgrave, Heinrich 156, 157, 159, 167, 170
 Engelmann, Hanns 137
 Eperjes (Prešov, SK) 166
 Erdély 38, 81, 143, 225, 242, 248, 272
 Erdődy cs. 16, 17, 93, 258, 267
 Erdődy Borbála 274
 Erdődy Gábor 57
 Erdődy György (I.) 57, 95, 267
 Erdődy György (II.) 267, 275
 Erdődy György (III.) 267
 Erdődy Györgyné *l.* Eszterházy Terézia
 Erdődy Györgyné *l.* Rákóczi Erzsébet
 Erdődy Imre 267
 Erdődy Imréné *l.* Forgách Éva
 Erdődy Lajos 274
 Erdődy Péter 189
 Erdődy Sándor 267, 274, 275
 Erdődy Sándorné *l.* Csáky Krisztina
 Erelmann, Cornelius 122, 123, 126, 200
 Ernő főherceg 11, 193
 Érsekújvár (Nové Zámky, SK)
 Esterházy cs. 16, 17, 73, 93, 94, 116, 120, 122, 169, 170, 189, 196, 205, 209, 262-264
 Esterházy Antal 267
 Esterházy Ferenc 265, 266, 275
 Esterházy Ferencné *l.* Illésházy Ilona
 Esterházy Ferencné *l.* Thököly Katalin
 Esterházy Imre 274
 Esterházy István 265
 Esterházy János 267
 Esterházy Júlianna (Nádasdy Ferencné) 261
 Esterházy Krisztina 265
 Esterházy László (E. Pál fia) 265
 Esterházy László 123, 202, 209, 265
 Esterházy Mária (E. János lánya) 267
 Esterházy Mária (Homonnai Drugeth Györgyné) 266
 Esterházy Mihály 220
 Esterházy Miklós („Fényes”) 183
 Esterházy Miklós (nádor) 14, 17, 33, 34, 40, 53, 70, 71, 118, 120, 164, 188, 199, 200, 202, 261, 266
 Esterházy Miklós (tinnini püspök) 167, 168, 173, 174, 263-265
 Esterházy Orsolya (Esterházy Pálné) 265
 Esterházy Pál 17, 49, 78-80, 92-95, 97, 98, 101, 106, 122, 136, 157, 163-173, 176, 196, 202-212, 258, 262, 264-266, 270, 275
 Esterházy Pálné *l.* Esterházy Orsolya
 Esterházy Sándor 265
 Estienne (Stephanus), Robert 151, 233
 Esztergom (főegyházmegye) 25, 27, 39, 81, 192, 194
 – székeskáptalan 82
 Eszterházy Dániel 266
 Eszterházy Dánielné *l.* Rummy Judit
 Eszterházy Erzsébet (Hédevári Istvánné) 267
 Eszterházy Mihály 266, 267
 Eszterházy Mihályné *l.* Hölgyi Kata
 Eszterházy Pál 267
 Eszterházy Terézia (Erdődy Györgyné) 267
 Eszterházy Zsófia (Berényi Györgyné) 267
 Eußerstall (D) 120
 Eybeckh, Caspar 134, 137
 Faber, Andreas 75, 125, 126
 Faber, Matthias 45, 51, 52, 91, 146, 149, 151, 152, 155, 158, 160-162, 235
 Faber, Virgilius 146, 156
 Faber, Vitus 145, 146, 156
 Faith, Michael 134
 Falussy Miklós 270
 Falussy Miklósné *l.* Sárkány Judit
 Farád 47
 Farkas Antal 224
 Farkasdifalva (Neumarkt an der Raab, A) 83
 Farkasfalva *l.* Vasfarkasfalva
 Farnese, Alessandro 26
 Fehér József 216
 Fehér Mátyás 98
 Fehéregyháza *l.* Fertőfehéregyháza
 Fejérvölgy István 27

- Fejérváry Mihály 55
 Feketeváros (Purbach am Neusiedler See, A) 75, 94, 119, 123, 128, 200, 201, 203, 214
 Fellner Jakab 182
 Felsner, Leonhard 124
 Felső-Ausztria (Oberösterreich, A) 117
 Felső-Elszász (Ober-Elsaß, F) 123
 Felsőőr (Oberwart, A) 109
 Felsőstubnya (Horá Štubňa, SK) 218
 Felsővadász 187
 Felsőzerfalu (Hirm, A) 207
 Féltorony (Halbturn, A) 106, 136, 213
 Fenessy Mihály 95
 Ferdinánd, I., király 24, 26, 27, 192
 Ferdinánd, II., király 32, 33, 49, 257, 259
 Ferdinánd, III., király 59, 60, 61, 259
 Ferdinandus, Godofredus 171
 Ferenc, Szt. (Szalézi) 150
 Ferenc, Szt. (Xavéri) 223
 Ferencffy Lőrinc 11
 Ferrari, Sigismundus 52, 158
 Fersellinus, Thomas 156
 Fersin, Johannes Georgius 206, 212
 Fertőboz 179
 Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen, A) 93, 103, 108, 124, 165, 179, 197-200, 203, 206, 207, 211-214
 Fertőrákos 10, 31, 79, 123, 219
 Fertőszentmiklós 91, 149, 208
 Fertőszéplak (Széplak) 64, 180, 182
 Filež *l.* Füles
 Flavius, Josephus 45, 51, 158
 Fleischer, Christophorus 206
 Fölnay Ferenc 42, 62, 89, 92, 94
 Fonyó Sándor 240
 Forchtenstein *l.* Fraknó
 Forgách cs. 258, 259
 Forgách Ádám 61, 65, 274
 Forgách Éva (Erdődy Imréné) 267
 Forgách Zsigmond id. 188
 Forgách Zsigmondné *l.* Pálffy Katalin
 Formentini Auróra (Batthyány I. Ádámné) 92, 260
 Fövényes György 43
 Frainstock, Mathias 177
 Fraknó (Forchtenstein, A) 192, 200, 203, 207, 208, 210, 211, 214, 263
 – grófság 9, 30, 34, 71, 116, 117, 118, 122, 196-215
 – szervita kolostor 16
 – Szt. Rozália kápolna 19
 Fraknónádasd (Rohrbach bei Mattersburg, A) 98, 99, 203
 Franche-Comte (F) 123
 Franciaország 69, 123, 216
 Frank János 271
 Franken *l.* Frankföld
 Frankföld (Franken) 107, 150
 Frankfurt am Main (D) 121, 155, 240
 Frauenkirchen *l.* Boldogasszony
 Freylinck, Johannes 172
 Fronhofer, Lorenz 140
 Fronhoffer, Christian Friedrich 108
 Fuchs, Christian Ernst 130, 132, 133, 135, 139, 141, 143
 Füles (Nikitsch, Filež, A) 80
 Fülöp Mihály 105
 Galgóc (Hlohovec, SK) 65
 – ferences kolostor 46
 Gallovitz István 104
 Gálos (Gols, A) 179, 213
 Gallya Mihály 38, 40, 43-46, 92
 Garcaeus, Johann 236
 Gáta *l.* Lajtakáta
 Gattendorf *l.* Lajtakáta
 Gecsényi Lajos 13
 Gencsy Egyed 46, 49, 50
 Genf (CH) 233
 Gentile, Piergirolamo 236
 Geras (A) 107
 Gerdinicz, Andreas 105, 175
 Gereczi István 270
 Gergely, Szt. (Nagy) 223
 Gesztes (uradalom) 182
 Geyer, Martinus 245
 Ghillány György 50
 Giletich, Joannes 100
 Girót *l.* Németgyirót
 Gludobovác (Gludobovac), Georgius 139, 151
 Gmaschitz (Maschitz), Johann Baptist 131-132, 136, 143, 144
 Gmasich, Johann 139
 Goplitsch, Matthias 83
 Gorup Ferenc 93

- Gorup Mária (Patachich Lászlóné) 271
 Gorup Sámuel 48, 50
 Gosztonyi Annamária (Telekesi Török Ádámné) 271
 Gödi Péter 234
 Göttweig (A) 107
 Grác *l.* Graz
 Granada (Granatensis), Luis de 45, 50, 154, 158, 167, 172
 Grassalkovich Antal 53
 Graz (A) 78, 89, 121, 162, 163, 234-236, 260
 – jezsuita egyetem és kollégium 36, 58, 62, 81, 87, 89, 98, 113, 121, 127, 244, 255, 273
 Grégoire, Pierre 236
 Gregorjáczi Pál 12, 13, 26, 27, 37
 Greiffenklau, Johann Philipp von 130
 Grembs, Ignatius 218, 224
 Gretser, Jakob 237, 240
 Grimm, Johann Christoph 126
 Groff, Vitus 119
 Grosshöflein *l.* Nagyhöflány
 Grosswarasdorf *l.* Szabadbáránd
 Grubicz, Georgius 100
 Grumpner (Grundner), Carolus 77, 107, 141
 Gualterius, Joannes 160
 Gubasóczy János 126
 Guenin, Claudius 106, 124
 Guiccardini, Francesco 172
 Güssing *l.* Németújvár
- Gyarmat 181
 Gyelli (Ieli) Tamás 46
 Gyirót (Kroatisch Geresdorf, Nikitsch, A) 179
 Gyömöre 182
 Gyöngyös 53
 Győr 8, 9, 25, 26, 30, 31, 33, 82, 84, 85, 89, 90, 109, 160, 199, 231-241, 271
 – ferences kolostor 8, 15, 34, 46, 211
 – jezsuita kollégium 15, 32, 36, 65, 73, 80, 89, 117, 216, 218, 231-241, 243
 – kamillánus kolostor 16
 – karmelita kolostor 16
 – megye 116
 – nemesi konviktus 65
- székesegyházi főesperesség 27, 71, 72, 84, 111-114, 181
 – székeskáptalan 36, 73, 87, 108
 – szeminárium 65, 86, 88, 90, 113, 148
 György István 47
- Hajnal Mátyás 164, 200
 Halberstadt (egyházmegye) 119
 Halbturn *l.* Féltorony
 Hamel, Johann Baptist 238
 Hamerla György 270
 Hampel, Nicolaus 52
 Hanemann, Johann 117
 Hannover (D) 244
 Haracsony (Horitschon, A) 179
 Harrach, Eleonora 273, 274
 Harter Mátyás Adalbert 224
 Hassenius, Johann Jakob 126, 127
 Hauckl, Ferdinand 142, 146, 159
 Hauser, Berthold 238
 Hayer, Nikolaus 119
 Hédervár 46, 109
 Hédervár István 267
 Hédervár Istvánné *l.* Eszterházy Erzsébet
 Hédervár János 267
 Heesius (Höss, Hess), Nicolaus 75, 106, 119, 121, 122, 124, 127, 128, 205
 Hegyeshalom 77, 103, 107, 141
 Hegykő 50, 182
 Heidenreichstein (A) 122
 Heiligenbrunn *l.* Szentkút
 Heiligenkreuz (A) 119
 Helesfényi Pál 54
 Hennemann, Johann 124
 Henter Mihály 225, 226
 Herber Illés 95
 Herdegen, Konrad 217
 Heresinczy Péter 13, 25, 28, 30
 Hergovich, Petrus 96
 Herolt, Joannes 91, 152, 240
 Hersicz, Mathias 151
 Hevenessy Gábor 19, 217, 239, 243
 Heyden, Johann 151
 Hidegkút *l.* Némethidegkút
 Hidegség 80
 Hieremia, Petrus 150
 Himmelreich György 273
 Himmerod (D) 121, 122
 Hirm *l.* Félszerfalva

- Hirschentall (Hirsentall), David von 119, 126, 128, 129
 Hitzinger (Vruczkovicz), Martinus 98, 99, 106, 177
 Hlohovec *l.* Galgóc
 Hmira János 88
 Hoher, Hans Paul 76
 Hodrusbánya (Hodruša-Hámre, SK) 218
 Hof am Leithagebierge (Hoff, A) 77, 83, 119, 130, 131, 136, 138, 143, 151
 Hoff *l.* Hof a. L.
 Hoffmann, Hanns 24
 Hohenfeld, Ferdinand 107
 Holbein, Hans if. 51
 Holbics (Holbich), Joannes 74, 97
 Homonna (Humunné, SK) (jezsuita kollégium) 32
 Homonnai Drugeth cs. 189
 Homonnai Drugeth György if. 266
 Homonnai Drugeth Györgyné *l.* Esterházy Mária
 Homonnai Drugeth János 57
 Horá Štubňa *l.* Felsőstubbya
 Horatius Flaccus, Quintus 240
 Hornstein *l.* Szarvkó
 Horpács *l.* Sopronhorpács
 Horvat, Franciscus 80
 Horváth András 271
 Horváth György (mankóbiuki) 208
 Horvátjárfalu (Jarovce, SK) 103, 151
 Horvátország 73, 80, 85, 111, 114
 Hosszuthóthy László 61
 Höfflich, Thomas 146
 Hölgyi Kata (Esterházy Mihályné) 267
 Hölztl, Jakob 133, 134, 140, 141
 Hunyaczek, Georgius 201
 Ignác, Szt. (Loyolai) 222, 223
 Illava (Ilava, SK) (trinitárius kolostor) 65
 Illésházy Ádám 84, 87-88, 92
 Illésházy Ilona (Esterházy Ferencné) 265
 Illésházy Katalin (Batthyány Pálné, Csáky Lászlóné) 268
 Illmitz *l.* Illmic
 Illmic (Illmitz, A) 103, 180, 194, 204, 211-214
 Imre, Szt. 243, 245, 250, 254, 262
 Incéd (Dürnbach im Burgenland, A) 83
 Inchoffer Menyhért 235
 Ingolstadt (D) (egyetem) 161
 Istanbul *l.* Konstantinápoly
 Istolz, Peter 126
 István, Szt. 243-245, 250, 261
 Itália 34, 213, 216, 217
 Iván 16
 Ivancsics (Ivanczicz), Gregorius 105, 177
 Ivancsics (Ivanczicz), Marcus 105, 176, 205
 Ivul, Gabriel 39
 Iwanschitz (Ivančić), Martinus 108, 130-146, 159-160
 Jagossich, Michael 99, 100
 Ják 103
 Jákóffy Ferenc 187
 Jakusith György 58, 61, 62
 Jakusith Imre 265
 Jankovich Miklós 240
 Jankovics Márton 54
 Jankovitz (Jankovich), Joannes Georgius 131, 143, 144
 János, Szt. (Istenes) 173
 Jánossomorja
 – Mosonszentjános 27, 79, 102, 106, 107, 125, 143, 214
 – Mosonszentpéter 214
 – Pusztasomorja 27
 Jarovce *l.* Horvátjárfalu
 Jasna Góra *l.* Częstochowa
 Jászberényi Tamás 164
 Jois *l.* Nyulas
 Jongellinus, Caspar 75, 95, 119-121, 129
 Józsa János 225-227
 József, II., király 119, 192, 258
 Kabold (Kobersdorf, A) (uradalom) 9, 30, 105, 116
 Kádas György 47, 49
 Kaisersdorf *l.* Császárfalu
 Kajár *l.* Kajárpéc
 Kajárpéc 181
 Káldi György 91, 149, 150, 156, 223
 Káldy Ferenc 270
 Kaleschak (Kaleschiák), Péter 80-81, 108, 153, 160
 Kálmánczy Sámuel 81
 Kálnok *l.* Máriakálnok
 Kálnoky Sámuel 272
 Kaltenhaus, Franz von 261

- Kamerer, Salomon 124, 129
 Kanizsai cs. 41
 Kapossy János 191
 Kapronczai Farkas 11
 Káptalanvis *l.* Répcevis
 Kapuvár (uradalom) 64, 204
 Karácsonyi János 15
 Károly, III. (VI.), király 97
 Károlyi Ádám 272
 Károlyi Katalin (Zichy Pálné) 268
 Károlyi Lőrinc 109, 239
 Karsche, Lasius 77
 Kassa (Košice, SK) 193, 222, 242
 – jezsuita akadémia 87
 Kasza Ferenc 104, 105, 127
 Katalin, Szt. (Alexandriai) 262
 Katona István 239
 Kaumberg (A) 263
 Kazó István 97, 150
 Kecskéd 181
 Kecskeméti Mihály 95
 Kecskés András 234, 239
 Kecskés János 234, 239
 Keglevich Borbála 271
 Kelcz Ádám 270
 Kelemen Péter 95
 Kelemen, VIII., pápa 192
 Kelemen, XI., pápa 217
 Kelénpaták (Klempa, Klingebach, A) 85, 93
 Kempis Tamás 161, 162
 Kerekes András 270
 Kerekes Anzelm 106
 Keresztély Ágost 10-12, 75, 82, 97, 116, 125, 128-130, 132, 133, 139, 141-144, 159
 Keresztes István 164, 200
 Keresztúr *l.* Sopronkeresztúr
 Kerpenicz András 11
 Kertes *l.* Sopronkertes
 Kéry cs. 104, 209
 Kéry Ilona (Cziráky Ádámné) 274
 Kéry János (pálos) 150
 Kéry János 41
 Kéry Sámuel 154
 Kerznarich János 205, 207, 209-211
 Kesző *l.* Várkesző
 Keszthelyi János 81
 Kharnes, Petrus 124
 Khissenpfening, Christoph 204, 210, 211
 Khuen Franciska (Pálffy Pálné) 273
 Kicléd (Kitzladen, A) 76
 Kimle 86, 88, 104, 151, 160
 Kirchen, Ernst Ludwig Joseph a 77
 Kircher, Athanasius 236
 Kirchmayr, Caspar 224
 Kisbarom *l.* Borisfalva
 Kisbér 181
 Kisboldogasszony (Kleinfrauenhaid, A) 103, 105, 106, 117, 175, 193, 200, 203, 207, 212, 214
 Kisdý Benedek 61
 Kishöflány (Kleinhöflein, A) 19, 74, 75, 103, 119-121, 124, 165, 200, 203, 205, 207
 Kishöflány (Szűz Mária beneficium) 120, 164, 165
 Kis-Kárpátok 8
 Kismarton (Eisenstadt, A) 19, 74, 75, 82, 84, 94, 95, 108, 118, 120, 121, 158-159, 219, 263-265
 – ágostonrendi apácakolostor 17
 – ferences kolostor 15, 46, 199, 205, 211
 – irgalmas kolostor 16, 34
 – uradalom 9, 30, 34, 71, 116, 117, 118, 195-216
 – várplébánia 79, 80, 93, 163, 164, 170, 177
 Kiss (Kis) Mihály 47, 49
 Kiss György 47
 Kissicz, Stephanus 176
 Kissith János 94
 Kitzler, Philippus 136
 Kitzladen *l.* Kicléd
 Kleinfrauenhaid *l.* Kisboldogasszony
 Kleinhöflein *l.* Kishöflány
 Kleinwarasdorf *l.* Borisfalva
 Klempa *l.* Kelénpaták
 Klingebach *l.* Kelénpaták
 Klopfer, Georg 198
 Klostermarienberg *l.* Borsmonostor
 Knorc (Knorz), Oswald 102, 107, 125
 Kobersdorf *l.* Kabold
 Koch, Andreas 151
 Kocs 182
 Koháry Farkas 274
 Koháry István 272, 274
 Kolb Ignác 224
 Kollonich (Kollonits), Seyfried von, 197

- Kollonich Lipót 10-12, 26, 64, 143, 163
 Kolozsvár (Cluj, RO) 272
 – Kolozsmonostor 38, 225, 244
 Kolozsvári Pál 222, 224, 225
 Koltai András 53, 247
 Komárno *l.* Komárom
 Komárom (Komárno, SK) 244, 269
 – ferences kolostor 46
 – fősperesség 8, 70-72, 84, 111-114, 181
 – jezsuita rezidencia 16, 244
 – megye 71, 178
 Komját (Komjatice, SK) 39
 Komjatice *l.* Komját
 Komlóska 201
 Kondoray Tamás 95
 Konstantinápoly (Istanbul, Törökország)
 60
 Konstanz (D) 237
 Kontor István 273
 Kóny 26, 91, 149
 Kopcsányi Mihály 60, 61
 Kópháza 98, 99
 Koppenstein, Andreas 153
 Kordecki, Samuel 154
 Kornis Zsigmond 272
 Košice *l.* Kassa
 Kottler (Katter), Ferdinand 76
 Köflein, Dorothea 135
 Kögl Szeverin 214
 Kőhalom *l.* Répceköhalom
 Kölked 96
 Köln (D) 155, 160, 162, 233
 König (Kőning), Clemens 76
 Köpcsény (Kittsee, A) 151
 Körmend 35
 Kőrössi Zsigmond 39
 Körtvélyessy Mária 270
 Kőszeg 19
 – jezsuita kollégium 16, 65, 117, 163
 – uradalom 9, 30, 116
 Kövér Gábor 47, 50
 Kövesd *l.* Sopronkövesd
 Középpulya (Mitterpullendorf,
 Oberpullendorf, A) 85, 181
 Krajna (Krain, Kranjska, SL) 76
 Krakó (PL) 154
 Krapina (H) 80
 Kremsier *l.* Kromeríž
 Krensdorf *l.* Tormafalu
 Krieger, Wilhelm 239
 Krisanich (Krisanics), Joannes 177
 Krisanich, Petrus 104
 Krisztina, svéd királynő 168
 Krizanich Mátyás 209
 Križevci *l.* Tótkeresztúr
 Kromer, Bernhard 79
 Kromeríž (CZ) 79
 Krusith (Cruschich), Lucas 98, 99
 Kudrevicz, Casimirus 79
 Kukmér (Kukmirn, A) 126
 Kukmirn *l.* Kukmér
 Kun István 95
 Kurz, Ferdinand Jakob 62
 Kushitz, Martinus 200
 Kutassy János 10, 25, 28, 30
 Kuzmich, Stephanus 206
 Kuzmits Péter 94
 Kuzmon, Joannes 90
 Kybler, Benignus 173
 La Nuza, Hieronymus de 155, 156
 Laberhítel, Samuel 151
 Lackenbach *l.* Lakompak
 Ladnitsch, Georgius 83
 Lajos, I. (Nagy), király 257, 263, 269
 Lajtakáta (Gattendorf, A) 88, 141
 Lajtakörtvélyes (Pama, A) 141
 Lajtapordány (Leithaprodersdorf, A) 79,
 83, 84, 100, 119, 213
 Lajtaszék (Stotzing, A) 106
 Lajtaszentgyörgy (Sankt Georgen am
 Leithagebirge, A) 75, 119, 121, 128,
 165, 177, 179, 203, 205
 Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha, A) 88,
 151, 177
 Lakompak (Lackenbach, A) (uradalom)
 209
 Lambach (A) 106
 Lamberg, Justus 157
 Landor László 157
 Lándor Péter 269, 270, 275
 Landsee *l.* Lánzsér
 Langendorf, Remigius Leopoldus a 79,
 102, 143, 145
 Lansberger, Johannes Justus 172
 Lánzsér (Landsee, A) (kamalduli kolostor)
 16
 – uradalom 30

- Lapide, Cornelius a 149, 161, 233, 236, 237
 Laskai János 158
 Laskai Osvát 91
 László János 38, 39, 44
 László, Szt. 157, 243, 245, 254, 262, 273
 Lászlóffy Pál 57
 Lauredamus, Bernardinus 169
 Laurenczki István 94
 Lausman, Balthasar 77
 Laymann, Paulus 162, 167, 169
 Lébény 83, 86, 151
 Lebl, Franz Xavier 76
 Lédec *l.* Sopronhorpács
 Leingruber (Landgrubn), Albericus 123
 Leiss, Michael Thomas 146
 Leithaprodersdorf *l.* Lajtapordány
 Lejeune, Jean 237
 Léka (Lockenhaus, A) (ágostonrendi kolostor) 16, 106, 163, 261
 Leles *l.* Lelesz
 Lelesz (prépostság) 41
 Lemmer, Lorenz 156
 Lengyel cs. 205
 Lengyel János 31
 Lengyelország 56, 60
 Leoben (A) 156
 Lépes Bálint 10,11, 13, 25, 32, 150, 154, 235
 Lépesfalva (Loipersbach im Burgenland, A) 99
 Lethenyei István 92
 Levenberg, Rudolphus 217
 Levoča *l.* Lőcse
 Liechtenstein cs. 258, 259
 Ligvánd (Nebersdorf, A) 179
 Lilienfeld (A) 119, 263
 Lionardi, Kaspar 96
 Lipót Vilmos, főherceg 119
 Lipót, I., király 42, 189, 242, 263, 268, 272
 Lippay cs. 209
 Lippay György 10, 14, 40, 45, 58, 60, 61, 188, 189, 273
 Lippay János 58, 65, 154, 240
 Lipsius, Justus 51, 158, 241
 Liptay Ferenc 101
 Liptay János 82
 Liszthy János 10, 25, 27-29,
 Livius, Titus 239
 Locatelli, Petrus 151
 Lockenhaus *l.* Léka
 Locsmánd (Lutzmansburg, A) 219
 – főesperesség 71-73, 81, 82, 84, 91, 104-106, 111-114, 178, 218,
 Loferer, Georg 217
 Loipersbach i. B. *l.* Lépesfalva
 Lók (Unterfrauenhaid, A) 80, 91, 148, 149
 Lóny Mihály 93, 94
 Loretto (I) 257
 Loretto *l.* Loretom
 Loretom (Loretto, A) (szervita kolostor) 15, 19, 106, 133, 136, 261, 262
 Lorini, Joannes 233
 Lós *l.* Nagylózs
 Lóssy (Losy) Mihály 95
 Lósy Imre 57, 273
 Lőcse (Levoča, SK) 154
 – nemesi konviktus 65
 Lucker, Kaspar 198
 Ludány (Ludanice, SK) 194
 Ludolphus de Saxonía 167, 172
 Lukács László 244
 Lullus, Raimundus 236
 Lundschtitz (Lutschitz), Andreas 132, 134-138, 141, 144
 Luther Márton (Martin Luther) 196, 198, 220
 Lutzmansburg *l.* Locsmánd
 Luxemburg, Dionysius *l.* Dionysius Lucemburgensis
 Luzell (D) 119
 Luzsénszky Joachim 57
 Lüneburg (D) 126, 127
 Lyon (F) 160, 233, 234, 236
 Maar, Grete 214
 Machiavelli, Nicolaus 168, 183
 Mack (Mak, Maach), Matthias 81, 97, 125
 Madarász Miklós 205, 209
 Magnovich János 179
 Magula János 54
 Magyaróvár *l.* Mosonmagyaróvár
 Maholányi cs. 65
 Maholányi Tamás 272
 Mainz (D) 124, 162, 233, 235
 Mak (Mák), Wilhelm 107, 126
 Malomsok 181
 Mändel, Adamus 202

- Mannersdorf am Leuthagebierge 77, 83,
119, 130-145, 151, 192
– St. Anna in der Wüste, karmelita
kolostor 15, 130
Mannersdorf-Scharfeneck (uradalom) 77,
130
Mansi, Josephus 235
Márcfalva (Marz, A) 48, 103, 179, 182,
184, 193, 200, 203, 206, 211, 212, 221
Marchand (Marchantius), Jacques 45, 52,
91, 150, 152, 155, 156, 158, 161
Mária királyné, II. Lajos hitvese 24
Mária királyné, III. Ferdinánd hitvese 60
Máriacell (Mariazell) (A) 19, 78, 176,
257-276
Máriafalva (Mariasdorf, A) 76, 79, 92, 103,
106
Máriakálnok 74, 75, 125, 126, 128
Marianka *l.* Máriavölgy
Mariasdorf *l.* Máriafalva
Máriavölgy (Marianka, SK) 19, 195, 273,
274
Mariazell *l.* Máriacell
Marin, Jean 237-238
Markl, Matthias 19, 78, 96, 105, 158-159,
162, 223
Markt Sankt Martin *l.* Sopronszentmárton
Martialis, Marcus Valerius 240
Martinitz cs. 258, 259
Marz *l.* Márcfalva
Matalich (Matalics) Gergely 82
Matkovich Mihály 89, 95
Matschowitz (Maskovich ?), Georgius 108
Mattersburg *l.* Nagymarton
Matthes, Johann Adam
Matusek András 43, 46, 49, 50, 109, 126
Mátyás, II., király 11, 29, 31
Mátyási (Mátyási) Orbán 89, 106
Mayr, Joannes 107
Mednyánszky Pál 50
Megyery cs. 268
Melanchton, Philip 157, 168
Melbinger, Ambrosius 150
Melith Mária (Csáky Péterné, Zichy
Pálné) 268
Menisch (Meines), Tobias 133, 141
Mernyak, Georgius 205
Merula, Joannes Andreas 141
Meszeritsch, Mathias 132, 134
Metastasio, Pietro 239
Metsch, Hans Georg 140
Mezőörs 182
Michaelstein (D) 119
Miercurea-Ciuc *l.* Csíkszereda
Mihályi 180
Mihályi István 54, 58, 101
Miklóshalma (Nickelsdorf, A) 27, 77
Miklóssy András 270
Miksa, II., király 27
Miller (Müllner), Paul 134, 137, 141
Miller, Philip 211
Milley István 244
Milnicz, Vitus 88
Mindszent *l.* Pinkamindszent
Mischendorf *l.* Pinkamiske
Miske *l.* Pinkamiske
Miskolczi (Miskóczi) Bernát 89, 106
Mitterpullendorf *l.* Középpulya
Mokcsay András 63
Molindes, Franz 239
Mollart, Charlotte (Christian Ernst Fuchs
felesége) 130
Moller, Johann Adam 75, 124, 127
Molnár János 238
Monyorókerék (Eberau, A) (uradalom) 189
Mórichida 72
Móricz Mihály 106
Morone, Giovanni 26
Morvarország 8, 79, 124
Moson *l.* Mosonmagyaróvár
– főesperesség 72, 73, 82, 104, 111-114,
125, 131, 203, 218
– megye 28, 31, 71, 74, 78, 84, 94, 116,
178, 272
Mosonbánfalva (Apetlon, A) 180, 204,
210, 211, 213, 214
Mosonmagyaróvár
– Magyaróvár 74, 82, 96, 97, 108, 110, 123,
125
– uradalom 74, 75, 77, 97, 107, 117,
123
– kapucinus kolostor 16
– Moson 103, 107
Mosonszentandrás (Sankt Andrä bei
Frauenkirchen, A) 75, 77, 106, 213,
214
Mosonszentjános *l.* Jánossomorja
Mosonszentmiklós 149

- Mosonszentpéter *l.* Jánossomorja
 Mosonszolnok 75, 77, 107, 214
 Mosontarcsa (Andau, A) 79
 Mosontétény (Tadten, A) 106, 180, 182
 Mossóczy Zakariás 234, 239, 243, 244
 Mönchhof *l.* Barátudvar
 Mura (folyó) 126
 Muraszombat (Murska Sobota, SL) 71, 80
 Murska Sobota *l.* Muraszombat
 Musart, Karl 149, 154
 Muszka Antal 239
 Muzsáy Gergely 208, 210, 211
 Müllendorf *l.* Szárazvám
 München (D) 127, 160, 162, 171
- Nádasd *l.* Fraknónádasd
 Nádasdy cs. 17, 41, 73, 93, 116, 189, 268
 Nádasdy Ferenc (II) 28, 29
 Nádasdy Ferenc (III) 14, 17, 33, 34, 39-42,
 44, 47, 64, 71, 94, 95, 120, 163, 165,
 180, 242, 258, 261, 266, 267, 269, 270
 Nádasdy Ferencné *l.* Esterházy Júlianna
 Nádasdy Krisztina (Draskovich Miklósné)
 267
 Nádasdy Mária Magdolna (Draskovich
 Jánosné) 267, 275
 Nádaszi János 151, 154
 Nagy Ferenc 95
 Nagy Mihály 90
 Nagy Pál 92
 Nagybarát 48
 Nagybarom (Grosswarasdorf, A) 98, 99
 Nagybarom *l.* Szabadbáránd
 Nagycenk 95, 106
 Nagyfalusy Márton 242-256
 Nagyfalvi Gergely 59
 Nagyhöflány (Grosshöflein, A) 19, 103,
 106, 179, 203, 205, 207, 214, 219
 – Szt. Radeunda beneficium 83, 120, 164,
 165, 200
 Nagyigmánd 182
 Nagylózs (Lózs) 81
 Nagymarton (Mattersburg, A) 74, 82, 84,
 93, 94, 108, 122, 179, 192, 200, 203,
 206, 211, 214, 219
 Nagymihályi Ferenc 87, 94, 108
 Nagyszombat (Trnava, SK) 53, 91, 151,
 154, 156, 168, 222, 238, 240, 243, 244
 – domonkos kolostor 65
- egyetem 36, 62, 80, 81, 86, 89, 109, 113,
 117, 156, 244
 – jezsuita kollégium 32, 36, 117, 243
 Nagyvárád (Oradea, R) (püspökség) 61
 Nakovits (Nakovicz), Vitus Matthias 84
 Naprághy Demeter 12, 23, 25, 28, 31, 32,
 70, 71
 Nausea, Friedrich 150, 151, 155
 Navarrus, Martinus 160
 Neckenmarkt *l.* Sopronnyék
 Németgyirót (Deutsch Gerisdorf, A) 104
 Némethidegkút (Hidegkút, Deutsch
 Kaltenbrunn, A) 271
 Németország (Német-római Szent
 Birodalom) 73, 96, 111, 114, 117-129,
 205
 Németszentmihály (Grosspetersdorf, A)
 224
 Némétújvár (Güssing, A) 246, 260
 – ferences kolostor 15, 35, 106, 211
 – Várszentmiklós 106
 Neostadiensis, Matthias 108
 Neudinger, Sebastian 124
 Neufeld a. d. L. I. Lajtaújfalu
 Neumarkt a. d. R. *l.* Farkasdifalva
 Neusiedl a. S. *l.* Nezsider
 Neustift a. d. R. *l.* Újtelek
 Newton, Isac 238
 Nezemerics, Georgius 86
 Nezsider (Neusiedl am See, A) 64, 94, 99,
 103, 108, 127, 139, 148, 149, 194, 213
 – pálos kolostor 16
 Nickelsdorf *l.* Miklóshalma
 Nickl (Nikl) von Weitenfeld, Franz
 Leopold 76, 79
 Niczky cs. 16
 Niczky Gáspár 270
 Niczky János 270
 Nietsch, Martinus 134
 Nigg, Martin 70
 Nigri István 46, 93
 Nikitsch *l.* Füles
 Nissenus, Didacus 171
 Nissenus, Martin Rupert 198
 Nitsch, Joseph Karl 137
 Noblat, Heinrich 123
 Notius, Robert 75, 96, 119, 129
 Nové Mesto nad Váhom *l.* Vágújhely
 Nové Zámky *l.* Érsekújvár

- Nürnberg (D) 121, 237, 261
 Nyék *l.* Sopronnyék
 Nyéki Vörös Mátyás 43
 Nyitra (Nitra, SK) (egyházmegye) 25, 27, 62
 – székeskáptalan 87
 Nyúl 182
 Nyulas (Jois, A) 64, 87, 151
- Óbuda *l.* Budapest
 Oelsen, Johann Friedrich 82, 96, 110, 125-127, 129, 131, 132, 137, 141, 143, 145, 159
 Oggau *l.* Oka
 Oka (Oggau, A) 179, 199, 200, 201, 203, 207, 211, 214
 Oláh Lukrécia (Liszthy Jánosné) 28
 Oláh Miklós 26-29, 192
 Olasz István 106
 Olmütz (Olomouc, CZ) (egyetem) 58, 89
 Olomouc *l.* Olmütz
 Oradea *l.* Nagyvárad
 Orbán István 271
 Orbán Istvánné *l.* Bokros Éva
 Orbán Pál 271
 Orbán Pálné *l.* Alvinczi Éva
 Orczy cs. 272
 Orehóczi István 271
 Orossy György 57
 Orosz Pál 95, 109
 Oroszvár (Rusovce, SK) 71, 149, 151
 Orsch Márta (Patachich Miklósné) 271
 Orsolini, Francesco 14, 93, 153, 157, 163-177
 Orsolini, Giovanni Battista 163
 Orsolini, Pietro 157, 163
 Oslip *l.* Oszlop
 Osorius, Joannes 149, 157, 167, 172
 Oszlop (Oslip, A) 83, 91 100, 131, 144, 149, 203, 206, 213
 Osztrosith báró 194
- Öttevénny 106
- Paczot Judit (Sennyey Sándorné) 274
 Padua (I) 238, 239
 Paichtmon, Franciscus 93
 Pákay Benedek 271
 Paksy Balázs 24
- Pál, Szt. 246, 251
 Pálfalvai János 38, 42, 45, 56, 58, 59, 63
 Pálffy cs. 258, 273
 Pálffy István 94, 273
 Pálffy Katalin (id. Forgách Zsigmondné) 188
 Pálffy Mátyás 57, 106
 Pálffy Miklós 273, 274
 Pálffy Miklós József 274
 Pálffy Pál 61, 273
 Pálffy Tamás 58, 63
 Páli 91, 93, 149, 160
 Palkovich Márton 245
 Palkovicz, Paulus 93
 Palkovits (Palkovich), Matthäus 99, 135, 139
 Palocsay Annamária (Batthyány Kristófné) 274
 Palonyai István 44
 Palude, Petrus de 91, 149
 Pamhagen *l.* Pomogy
 Pándorfalu (Parndorf, A) 86, 151
 Pangort *l.* Sopronkertés
 Pannonhalma (bencés főapátság) 15, 16, 106
 Paoletti, Augustinus 156, 167, 171
 Pápa 33, 82, 209-211, 266
 – ciszterci rendház 16
 – ferences kolostor 16, 46
 – főesperesség 8, 71, 72
 – pálos kolostor 16
 Pápoc (perjelség) 165
 – prépostság 73
 Parndorf *l.* Pándorfalu
 Pasicz, Petrus 151
 Passau (egyházmegye) 9, 100, 117
 Pásztori (Alsópásztori) 47
 Pathay Zsigmond 160
 Pátty 106
 Paulenich, Caspar 78
 Paulovics János 82
 Paxi András 90
 Pázmány Miklós 65, 209
 Pázmány Péter 23, 32, 34, 39, 54, 55, 57, 65, 85, 91, 149-152, 154, 235, 242, 244, 247, 259, 273
 Péchy András 54
 Pécs 240
 – jezsuita kolostor 65

- jezsuita misszió 236
 Pecsényéd (Pötttsching, A) 70, 128, 203
 Penalosa, Ambrosius 157, 171
 Penzinger, Sebastianus Heinrich 142, 146, 156, 159, 160
 Pepini, Guilelmus 167, 171
 Perestó (Pertocsa, Szentilona, Pertoča, SL) 126
 Pereszlényi Pál 168, 173
 Peresznye 179
 Peresztég 80, 96
 Peringer András 226-227
 Perprich, Stephanus 96
 Pertels (Bertels), Stephan 74, 75, 126, 128, 135
 Pertoča *l.* Perestó
 Pertocsa *l.* Perestó
 Pest *l.* Budapest
 Péter Katalin 18, 188, 200
 Péter, Szt. (Canisius) 150, 160, 172
 Pethe Márton (hetesi) 10, 13, 25, 28, 28, 30, 31
 Pethő (gersei) cs. 268
 Pethő Gergely 242
 Pethő László (gersei) 269, 275
 Pethő Lászlóné (gersei) *l.* Bessenyei Mária Magdolna
 Pethő Lászlóné (gersei) *l.* Thököly Mária
 Petri, Matthias 119
 Petricz, Michael 81, 87
 Petrovany *l.* Tarcaszentpéter
 Pfaffenschlag (A) 122
 Philo 234
 Phipaczicz, Michael 104
 Pilgersdorf *l.* Pörgelény
 Pillich, Georg 141
 Pinamonti, Antonio 216
 Pindter, Gregor 133
 Pinkafeld *l.* Pinkafő
 Pinkafő (Pinkafeld, A) 76, 79, 92, 271
 Pinkamindszent 126
 Pinkamiske (Mischendorf, A) 74
 Pirhing, Heinrich 235
 Pistorius, Hyacinthus 102, 107, 125
 Pius, IV., pápa 192
 Pius, VI., pápa 77
 Plautus, Titus Maccius 239
 Plemencicz (Clemencicz), Nicolaus 177
 Plinius Secundus, Caius 233
 Plutarkhosz 233, 239
 Pock Mátyás 238
 Pock, Laurentius 168
 Pock, Tobias 261, 262
 Podersdorf a. S. *l.* Pátfalva
 Pogrányi János 31
 Pommern an der Mosel (D) 122
 Pomogy (Pamhagen, A) 100, 180, 210, 211, 214
 Pongrácz Dániel 201
 Ponte (Punte), Ludovicus de 159, 161, 162
 Poroszország 74
 Posghay József 260
 Possevino, Giovanni Battista Bernardo 155, 161
 Pottendorf (A) 19, 165, 261
 Pottenstein (A) 264
 Pottyondi Ferenc 49
 Pozsgai Miklós 95
 Pozsgay Elek 106
 Pozsony (Bratislava, SK) 54, 154, 235, 236, 243, 271
 – jezsuita kollégium 16, 32, 36, 117, 234
 – karmelita kolostor 65
 – társaskáptalan 61-62, 81, 97, 109
 Pöllau (A) 76
 Pörgelény (Pilgersdorf, A) 106
 Pötttsching *l.* Pecsényéd
 Prága (Prah, CZ) 29, 63, 154, 235, 236
 Praha *l.* Prága
 Pränt (Pränth, Pränz), Bernhard 137
 Praustuk, Lucas 151
 Pray György 239
 Prešov *l.* Eperjes
 Prievaly *l.* Sándorfa
 Prigl (Prikel), Nikolaus 124
 Primo, Egidius a 92
 Probststein (Prabstein), Johann Franz 79
 Prudent, Dominicus 120
 Pruska (Pruské, SK) (ferences kolostor) 189
 Puchaim Zsuzsanna (Pálffy Istvánné) 272
 Purbach a. N. S. *l.* Feketeváros
 Pusztasomorja *l.* Jánossomorja
 Püski 81
 Püsky János 59, 60, 61, 63, 64, 88, 273
 Pyber János 57
 Pyber László 273

- Rába (rábaközi főesperesség) 71, 72, 84, 111-114, 180
 Rábacsanak 180
 Rábakéthely 104
 Rábaszentandrás 101
 Rábaszentmárton 76, 126
 Radanicz, Georgius 86, 104, 151
 Radovith Péter 234
 Raiffenstul, Johann 128
 Railin, Andreas 75, 128
 Rajk (apátság) 42
 Rajka 75, 79
 Rákóczi Erzsébet (Erdődy Györgyné) 267
 Rákóczi György, I., erdélyi fejedelem 60, 187, 188
 Rákóczi György, II., erdélyi fejedelem 189
 Rákóczi László 271
 Rákos *l.* Fertőrákos
 Rámóc *l.* Alsórámóc
 Ráró *l.* Ásványráró
 Rátky György 93, 270
 Rátky József Zsigmond 270
 Rattersdorf *l.* Rótfalva
 Rauch István 160
 Raynaud, Theophil 237
 Récény (Ritzing, A) 97
 Rechberg, Eva (Forgách Ádámné) 274
 Rechnitz *l.* Rohonc
 Redlhammer, Joseph 238
 Regensburg (D) 237
 Regnault, Noel 238
 Reiff, Thomas 119, 122
 Reiffenstuel, Anaklet 237
 Reinhard, Wolfgang 56
 Reissenberg (A) 100
 Répcekehely (Mannersdorf an der Rabnitz, A) 219
 Répceköhalom (Steinberg an der Rabnitz, A) 106
 Répcevis 91-93, 149
 Rétfalu (Wiesen, A) 203, 207
 Révay Péter 121
 Rezeny György 95
 Rhuhrwancz, Peter Stanislaus 134
 Ribich, Paulus 100
 Rieschl, Jakob 97
 Rindsmaul, Wolf Ruprecht 76, 106
 Rittsteuer, Josef 196
 Ritzing *l.* Récény
 Rohault, Jakob 238
 Rohonc (Rechnitz, A) 76, 259, 260
 – uradalom 9, 116
 Rohrbach b. M. *l.* Fraknónádasd
 Rohrer István 95
 Rókus Szt. 213
 Róma (Collegium Germanicum et Hungaricum) 58, 75, 81, 84, 87, 95, 113, 124, 148, 153, 155
 Róma (Roma, I) 42, 54, 63, 155, 235, 236
 Rorác, Joannes 104, 160
 Rosa Lukács 46
 Rosenberg, Johann Bp. 127
 Rosenberger, Joannes Maximilianus a 103, 213
 Rosenberger, Matthias 141
 Rosenich (Rozenich), Gregorius 105, 144
 Rosenitsch, Stephanus 98-100
 Rosta György 49
 Rota, Petrus 145
 Rotarius, Thomas Franciscus 142, 146, 159
 Rozália, Szt. 213
 Rózsa György 121
 Rőjtökmuzsaj (Rőjtök) 179
 Rótfalva (Rattersdorf, A) 20, 106
 Rudolf, II., király 11, 28, 30, 117
 Rummy cs. 205
 Rummy Judit (Eszterházy Dánielné) 266
 Rummy Katalin (Babocsay Ferencné) 270
 Runa (Belgium) 122
 Rusovce *l.* Oroszvár
 Rust *l.* Ruszt
 Ruszt (Rust, A) 19, 75, 79, 94, 123, 124, 127, 156
 Sa (Saa), Emmanuel 161
 Ság (prépostság) 62
 Sajghó Ferenc 48, 49
 Sajószentpéter 187
 Sajtoskál 16, 179
 Šaža *l.* Vágsellye
 Salamon 250-252
 Sallai István *l.* Pázmány Péter
 Salmeron, Alfonso 233
 Sándorfa (Prievaly, SK) 201
 Sankt Andrä b. F. *l.* Mosonszentandrás
 Sankt Georgen a. L. *l.* Lajtaszentgyörgy
 Sankt Margarethen i. B. *l.* Szentmargitbánya

- Sancta Clara, Abraham a 156
 Santorini, Ágoston 165
 Sardino, Bernardino 134
 Sárfenék (Scharfeneck, A) 134
 Sárkány cs. 268
 Sárkány János 269
 Sárkány Judit (Falussy Miklósné) 270
 Sárkány *l.* Szilsárkány
 Sáros megye 188
 Sárospatak (jezsuita kollégium) 188
 Sárvár 94, 95, 109, 149, 165, 266
 Sárvár-Felsővidék (uradalom) 64
 Šaštín-Stráže *l.* Sasvár
 Sasvár (Šaštín-Stráže, SK) 195
 Scacchi, Francesco 70, 102
 Scarpitz (aui paraszt) 133
 Schad, Adam Xaver 102
 Schaffhüttl (Schaffhittl), Martinus 143
 Scharfeneck *l.* Sárfenék
 Schattendorf *l.* Somfalva
 Schellenberg, Johannes 154
 Scherer, Georg 155
 Scherffer, Karl 238
 Scherndam (Scherndan, Scherndomb)
 Augustin von 77, 139, 143, 145
 Schindl, Christophorus 107
 Schleger, Adolf 189
 Schmerbach, Veit 124
 Schmidt, Leopold 198
 Schmitth Miklós 238
 Scholte (Solte), Joannes Adolphus a 75,
 124, 126, 127, 155-156
 Schondorf *l.* Somfalva
 Schützen a. G. *l.* Sérc
 Schwaben *l.* Svábföld
 Schwartz, Helena 176
 Sebestini, Joannes 86
 Sebestyén András 50
 Sebestyén, Szt. 213
 Secher, Johann 126
 Seckau (A) 76, 87, 117, 121
 Seewinkel *l.* Tószöglet
 Segneri, Paolo id. 20, 213, 216, 220, 222
 Seifrid, Johann 149
 Seiler, Thomas 201
 Seiwitz (Seywitz), Christoph 98, 99, 108
 Selegszántó (Antau, A) 175, 182, 183, 203,
 205
 Selhammer, Christoph 156
 Sellye *l.* Vágsellye
 Seneca, Lucius Annaeus 235
 Senkviczy Márk 55
 Sennyey cs. 156
 Sennyey István id. 10, 12, 23, 25, 33, 34,
 45, 55, 85, 89, 116, 259, 273
 Sennyey István if. 63
 Sennyey László 64
 Sennyey Sándor 19, 259, 274
 Sennyey Sándorné *l.* Paczot Judit
 Sennyey Sándor Ferenc 156-158
 Sérc (Schützen am Gebirge, A) 83, 198,
 203, 207, 214, 219
 Settelin, Franciscus 167, 168, 170
 Seubeus, Ambrosius 124
 Sgodics (Szkodics) András 109
 Sibrik Ferenc 271
 Siegendorf i. B. *l.* Cinfalva
 Siegraben *l.* Szikra
 Siegless *l.* Siklósd
 Siess, Georgius 108
 Sifferlinger, Columbanus 151
 Sigray Ferenc 271
 Siklós (Siegless, A) 83
 Simándy István 41, 42, 45, 48, 94
 Simon, Albertus 79
 Simonet, Edmund 238
 Sixtus, V., pápa 159
 Skalica *l.* Szakolca
 Smetius, Heinrich 154, 157, 167, 169
 Socolovius, Stanislav 171
 Somfalva (Schattendorf, Schondorf, A) 70,
 123, 204, 208, 209, 211-214, 219
 Sommerein (A) 77, 119, 130-132, 136, 151
 Somogy (megye) 81
 Somogyi János 232
 Sool, Balthasar 150
 Sopron 19, 23, 28, 30, 43, 70, 73, 78, 82,
 84, 94, 95, 105, 123, 154, 200, 218
 – domonkos kolostor 16
 – ferences kolostor 34, 46, 211
 – főesperesség 71-74, 78, 82, 84, 85, 91,
 104, 108, 111-114, 121, 125, 153, 179,
 203, 205, 211, 218
 – jezsuita kollégium 15, 73, 117, 206, 218,
 243
 – megye 31, 70, 71, 94, 101, 116, 178, 209,
 221, 266, 268, 270

- Sopronbánfalva (pálos kolostor) 15, 35, 65, 98, 154
 Sopronhorpács (Lédec) 47, 91
 Sopronkeresztúr (Deutschkreutz, A) 14, 103, 219
 Sopronkertes (Baumgarten im Burgenland, Pangort, A) 20, 83, 144
 Sopronkövesd (Kövesd) 81
 Sopronszentmárton (Markt Sankt Martin, A) 93, 219
 Sopronnyék (Neckenmarkt, A) 93, 110, 148, 149, 160, 161, 180, 219
 Söjtör 80
 Spadario, Francesco 27
 Spangár András 242, 243
 Speranza, Josephus 51
 Speyer (egyházmegye) 120
 Sponde (Spondanus), Heinrich 160
 St. Lambrecht (A) 76, 117, 176
 Staier, Johannes 224
 Stájerország (Steiermark, A) 76, 116, 117, 126, 257, 260
 Stanihurstus, Vilhelmus 173
 Staniz, Gregorius 99, 100
 Statius, Publius 154
 Staud Géza 243
 Stefanitsch, Georg 83
 Stegersbach *l.* Szentelek
 Stegmann, Johann 128
 Steinberg a. d. R. *l.* Répceköhalom
 Steinbrunn *l.* Büdöskút
 Steinmayr, Michael 146
 Stengel, Georgius 172
 Stephanich, Paulus 139
 Stettera (Stöttera, A) 207
 Stiftner (Stüftner), Johann Albert 96
 Stinkenbrunn *l.* Büdöskút
 Stipschitz, Mathias Georgius 77-78, 98, 99
 Stipsicz, Laurentius 97
 Stotzing *l.* Lajtaszék
 Stökel (Stovil), Joannes 76
 Stöttera *l.* Stettera
 Stramer, Bartholomaeus 201
 Strassburg (F) 117, 239, 240
 Strebele, Jacobus 124
 Strebele, Joannes 75, 95, 119, 123, 124
 Streimblar, Johann Michael 145
 Strobl, Andreas 156
 Sturm, Johann Christoph 237
 Suarez, Franciscus 233
 Suppanich György 155
 SURIUS, Laurentius 45, 50, 158
 Sümeg 62
 – ferences kolostor 46, 65
 – karmelita kolostor 65
 – pálos kolostor 65
 Süttör 179
 Svábföld (Schwabem, D) 123, 124
 Svájc 217
 Svätý Jur *l.* Szentgyörgy
 Svetkovich Katalin (Batthyány Ferencné) 29
 Sylla Gáspár 54
 Sylvester János 240
 Szabady Béla 11
 Szaicz Leó 243
 Szakolca (Skalica, SK) 239
 – jezsuita kollégium 65
 Szakony János 95
 Szalkovics (Szalkovith) Ádám 94, 95
 Szántó János 224
 Szany 81
 Szanyi Benedek 91, 152
 Szapáry Péter 272
 Száraz Orsolya 216
 Szárazvám (Müllendorf, A) 19, 77, 78, 82, 99, 105, 106, 124, 176, 203, 214, 219
 Szárhegyi Mihály 46
 Szaricz (Czaricz), Joannes 91, 152
 Szarka János (lukafalvi) 239
 Szarvkő (Hornstein, A) 77, 108
 – uradalom 9, 30, 64, 82, 83, 98-101, 106, 116, 177
 – Josephiberg 19
 Szathmári Péter 92
 Szebek cs. 205
 Széchenyi cs. 53, 55, 65
 Széchenyi György (érsek) 12, 14, 16, 46, 53-66, 71, 89, 93-95, 98, 105, 130, 231, 273
 Széchenyi György 65, 273
 Széchenyi Lőrinc 55
 Széchenyi Pál 65
 Széchy Dénes 95
 Szécsény 53
 – ferences kolostor 65
 Szegedi Máté 29

- Szegedy Ferenc 42, 58
 Szegedy János 238
 Szekfű Gyula 187
 Szelepcsényi (Szelepchényi) György 46, 50, 53, 58-66, 95, 154, 258, 262, 272, 273
 Széleskút (Breitenbrunn, A) 75, 97, 124, 193, 200, 204, 211, 214, 219
 Szenci Molnár Albert 154
 Szentbenedeky Erzsébet (Szente Bálintné) 271, 275
 Szente Bálint 271, 275
 Szente Bálintné *l.* Szentbenedeky Erzsébet
 Szentelek (Stegersbach, A) 93
 Szentgotthárd 19, 33
 – apátság 64
 Szentgyörgy (Svätý Jur, SK) 224
 Szentgyörgy *l.* Lajtaszentgyörgy
 Szentgyörgyi Ferenc 42, 45, 49, 63
 Szentilona *l.* Perestó
 Szentkút (Heiligenbrunn, A) 19, 79
 Szentmargitbánya (Sankt Margarethen im Burgenland, A) 79, 81, 86, 104, 177, 179, 203, 214, 219
 Szentmiklós *l.* Fertőszentmiklós
 Szentpéterfa *l.* Tarcaszentpéter
 Szenttamásy Ferenc 48, 49
 Szenttamásy Gergely 38, 44
 Szenttamásy Máté 14, 38-52, 82, 157-158, 161, 211
 Szepes (megye) 218
 Szepesség 61
 Széplak *l.* Fertőszéplak
 Szerdahely 20
 Szerém (egyházmegye) 25
 Szikra (Siegraben, A) 204, 207, 211, 212
 Szikszay Mihály 89
 Szil 180
 Szilsárkány 101
 Szily Márton 138, 151, 203
 Szirmay Tamás 275
 Szombathely 12, 24, 27-31, 82, 84, 93-95, 109, 245
 – domonkos kolostor 15, 158
 – ferences kolostor 15, 34, 35, 46
 Sztachovics Remig 214
 Szucsányi Márton 54
 Szuha 187
 Tadtén *l.* Mosontétény
 Tajnay Pál 95
 Tamás, Szt. (Aquinói) 55, 155, 162, 237
 Tamburini, Thomas 169, 217, 220
 Tapolcsányi Miklós 106
 Tarcaszentpéter (Szentpéterfa, Petrovany, SK) 188
 Tarcsa (Bad Tatzmannsdorf, A) 92
 Tarfuess, Johann 75, 117
 Tarnóczy István 157, 243
 Tarnóczy Mátyás 89
 Tarródy János 84, 87, 109, 160
 Tata 82, 182
 – kapucinus kolostor 16
 – piarista kolostor 16
 Tatabánya
 – Alsógalla 182
 – Bánhida 181, 182
 Telegdi György 95
 Telegdi Miklós 29, 150
 Telegdy János 60
 Telekessy István 19, 95, 212
 Temesvári Pelbárt 91, 155
 Templin, Prokop 159, 167, 170
 Tentius, Joannes Georgius 76
 Terbus, Joannes 86, 88, 151
 Terentius Afer, Publius 239
 Tétény *l.* Mosontétény
 Thaya (A) 84
 Thomasettis, Thomas de 155
 Thököly Éva (Esterházy Pálné) 263, 264
 Thököly Imre 272
 Thököly István 269
 Thököly Katalin (Esterházy Ferencné) 266, 275
 Thököly Mária (gersei Pethő Lászlóné) 269
 Thuri cs. 205
 Thuri Péter 94
 Thurzó cs. 59
 Thurzó Elek 24
 Thurzó Ferenc 24
 Tilli, Albertus 77
 Tirini, Joannes 45, 51, 157, 158, 167, 169
 Tirol (A) 217
 Toletus (Toledo), Franciscus 45, 50, 149, 158, 160, 161
 Tomești *l.* Csikszenttamás
 Topsich, Maximilianus Rudolphus 269
 Tormafalu (Krensdorf, A) 203, 207

- Tormássy Péter 94, 150
 Tostado, Alfonso 233
 Tóth (Barbély) György 47
 Tótkeresztúr (Križevci, SL) 101
 Tölz (D) 75, 117
 Török Ádámné (telekesi) *l.* Gosztonyi Annamária
 Trausdorf a. d. W. *l.* Darázsfalu
 Trauttmansdorf (A) 156
 Trauttmansdorf cs. 258, 259
 Trenčín *l.* Trencsén
 Trencsén (Trenčín, SK) (jezsuita kollégium) 156, 218
 – nemesi koviktus 65
 Trenka Mihály 240
 Trieb, Maximilian Anton 139, 140, 145
 Trier (D) 124
 Trinckel, Zacharias 157, 167, 171
 Trnava *l.* Nagyszombat
 Trost, Heinrich 204, 208, 209
 Tusor Péter 59
 Türnitz (A) 263
 Tympius, Mathias 150, 173
- Udvinaz, Matthias 141
 Ugrinovics, Paulus 93
 Újlaky Ferenc 10, 24-27,
 Újtelek (Neustift an der Rosalia, A) 207
 Ujváry Mihály 189
 Ulm (D) 124
 Ungerhafer (Ungerhoffer), Thomas 177
 Unterfrauenhaid *l.* Lók
 Unterpullendorf *l.* Alsópulya
 Unterrabnitz *l.* Alsórámóc
- Vác 164
 – egyházmegye 25, 61-62
 Vadász *l.* Felsővadász
 Vágsellye (Šaža, SK) 57
 Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom, SK) (ferences kolostor) 65
 – prépostság 59, 62
 Valla (Wallern, A) 180, 204, 210, 213, 214
 Vánossy Antal 239
 Vargyasi András 91, 92, 152
 Várkesző 27, 31
 Varró István 94, 95
 Várszentmiklós *l.* Németújvár
- Vas (megye) 34, 71, 72, 78, 80, 84, 93, 94, 109, 116, 127, 218, 244, 246, 266
 Vásárhelyi Dániel 232
 Vasfarkasfalva (Wolfau, A) 76, 127
 Vass, Thomas 133
 Vasvár 106
 – domonkos kolostor 16, 65, 98, 106
 – főesperesség 8, 70-72, 73, 83, 84, 107, 111-114, 125, 126
 – társaskáptalan 36, 109
 Vasváry György 41, 95, 96
 Vasszécseny 74
 Vasztlay Mihály 81-82
 Vát 106
 Védeny (Weiden am See, A) 91, 97, 125, 149, 151
 Velence (Venezia, I.) 155, 160, 236-239
 Velleius, Paterculus 239
 Venezia *l.* Velence
 Vép 93, 150, 151
 – uradalom 189
 Vergilius, Publius Maro
 Vernich Mátyás 200, 209
 Veszprém (egyházmegye) 25, 27, 62
 – jezsuita misszió 236
 – megye 71, 116
 – székeskáptalan 87, 95, 109
 Veszprémy Sándor 106
 Vesztfália 74
 Vicarius, Johannes 164, 170, 205, 206, 207, 209, 210
 Victorelli, Andrea 155
 Viczay cs. 109
 Vidovich (Widovitsch, Vidonich), Markus 83, 98, 99, 108
 Villanus, Christoph 198
 Vilnius *l.* Vlnó
 Vlnó (Vilnius LV) 122
 Vimpác (minorita kolostor) 15, 223
 Vimpác (Wimpassing, A) 219
 Vince, Szt. (Ferreri) 149
 Virée, Johannes de la 241
 Vis *l.* Répcevis
 Vitnyédy Ferenc 95
 Viza János (mathai) 101
 Vlahovich (Wlahovich), Joannes 83, 94, 96, 105, 205
 Vogt, Anton Franciscus 76
 Voloh, Laurentius 105

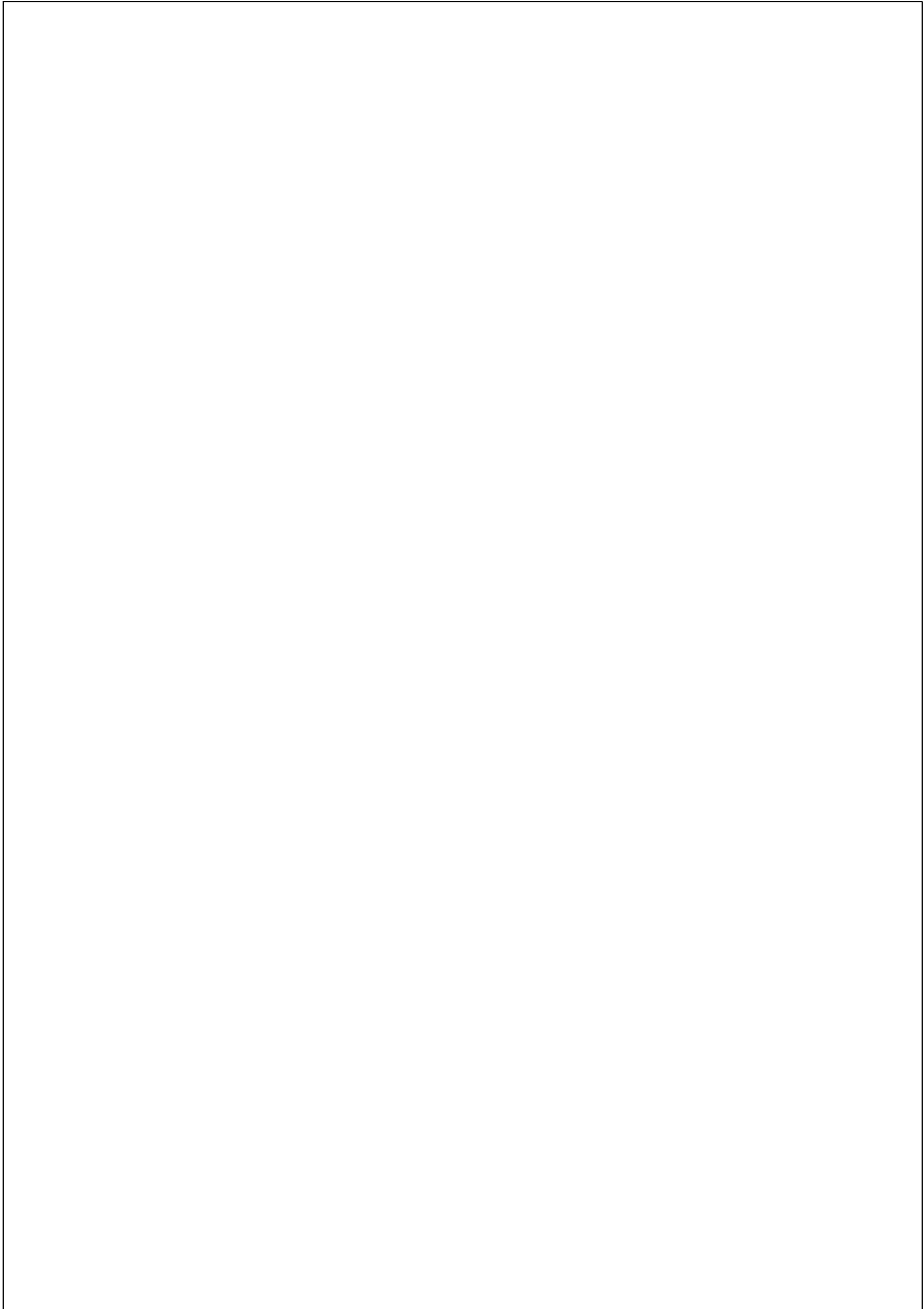
- Volterrano, Raphael 233
 Voragine, Jacobus a 150
 Voraú (A) 76
 Völgyfalva (Zillingtal, A) 83, 98, 99, 203
 Vörös György 95
 Vragovich István 271
 Vulkapordány (Wulkaprodersdorf, A) 82, 83, 92, 131, 132, 179, 203, 205

 Wagensberg, Maria Christina 275
 Wailendtaler, Augustinus 156
 Walberger (Boltperger), Thomas 163-165, 177
 Walberger Katalin 165
 Walberger Lipót 165
 Walbersdorf *l.* Borbolya
 Wallern *l.* Valla
 Waltersdorf (A) 100
 Wambolt, Anselm Casimir 124
 Waraschitz, Hanns 134
 Wärschitz (Waraschitz), Katharina 134
 Weiden am See *l.* Védeny
 Weigelsdorf (A) 100
 Weingartner, Christian 212
 Weispriach, Johann 197
 Weiß, Markus 259
 Welsler, Franciscus 93
 Werner (Bedner), Johann 96, 119
 Werner, Mainradus 107
 Wesselényi Ádám 188
 Wesselényi Ferenc 235
 Wesselényi István 235
 Wesselényi Miklós 235
 Wibers, Georgius 106, 119, 123, 124, 127-129
 Wibmer, Georg 167
 Wibmer, Gregorius 97
 Widerboll (Wol de Widenfels), Matthias 139
 Wien *l.* Bécs
 Wiener Neustadt *l.* Bécsújhely
 Wies, Johann 150
 Wiesen *l.* Rétfalu
 Wilfleinsdorf (A) 99
 Wilpenhoffer, Christian 200
 Wimpassing *l.* Vimpác
 Wimpassinger, Jakob 198
 Witttemberg (D) 236
 Witzel, Georgius 171
 Wlassich Mihály 92
 Wolfau *l.* Vasfarkasfalva
 Wolff, Johann 96
 Wolfradt, Anton 124
 Wulkaprodersdorf *l.* Vulkapordány
 Württemberg (D) 74, 125
 Würzburg (egyházmegeye) 125, 126

 Xenophon 239

 Zádory Mihály 109
 Zágráb (Zagreb, H)
 – jezsuita kollégium 32
 – székeskáptalan 109
 Zala megye 269, 271
 Zalatna (Zlatna, RO) 143
 Zarány (Zagersdorf, A) 179, 203
 Zeke István 271
 Zemendorf *l.* Zemenye
 Zemenye (Zemendorf, ma Stöttera, A) 207
 Zepitsch (mannersdorfi káplán) 133, 138
 Zichy cs. 268
 Zichy György 84, 87, 94, 153-155, 162, 167
 Zichy István id. 268, 269
 Zichy István if. 268
 Zichy Istvánné *l.* Amadé Magdolna
 Zichy László 268
 Zichy Pál id. 259, 268
 Zichy Pál if. 268
 Zichy Pálné *l.* Károlyi Katalin
 Zichy Pálné *l.* Melith Mária
 Zichy Péter 268, 269
 Zillingdorf (A) 75, 77, 119, 124, 129
 Zillingtal *l.* Völgyfalva
 Zimmermann, Rudolph 124
 Zlatna *l.* Zalatna
 Zongor Zsigmond 63
 Zurány (Zurndorf, A) 27, 117
 Zurndorf *l.* Zurány
 Zwickau (D) 122, 200

 Zsámboky János 243

Zusammenfassung

Anstatt Einführung: Katholische Erneuerung in der Diözese Raab in den 16. und 17. Jahrhunderten (Forschungsmöglichkeiten und Resultate)

Der vorliegende Monographie behandelt verschiedene Aspekte der katholischen Erneuerung im westungarischen Raum. Die Einleitung versucht für die einzelnen Beiträge Rahmen zu bieten und schildert kurz die charakteristischen Merkmale der Diözese Raab während dieser zwei Jahrhunderte: die Auswirkungen der osmanischen Eroberung, die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Folgen des ständigen Kriegszustandes, die kroatische Einwanderung und den Einfluss niederösterreichischer Regierungsorgane in den sieben verpfändeten Herrschaften. Die einzelnen Beiträge liefern vor allem Ergänzungen zur Geschichte des niederen Klerus und zur Tätigkeit des Jesuitenordens sowie der Wallfahrten.

Der hohe Klerus und die katholische Konfessionalisierung im 16. und 17. Jahrhundert

Die erste Periode der katholischen Erneuerung in der Diözese Raab (bis zum ersten Drittel des 17. Jahrhunderts)

Die Diözese Raab gehörte zu den vom Hl. Stephan gegründeten ersten Diözesen des historischen Ungarns. Sie umfasste die Komitate Raab, Wieselburg, Ödenburg, Eisenburg sowie einen Teil des Komitats Veszprém. Bis zum Ende des 16. Jahrhunderts wurden die deutsche und die ungarische Bevölkerung der Diözese größtenteils protestantisch, lediglich die neu angesiedelten Kroaten blieben fast einheitlich dem Katholizismus treu. Ein weiteres Problem bedeutete die Eroberung durch die Osmanen, die sowohl den östlichen Rand der Diözese untergeworfen hatten. Der dauerhafte Kriegszustand, der das Leben Ungarns in der Frühneuzeit umformte, ließ sich auch auf besser geschützten Gebieten spüren. Der Bischofsitz Győr (Raab) blieb zwar nur für vier Jahre (1594–1598) unter osmanischer Herrschaft, wurde jedoch zu einer Festungsstadt umgebaut, wo der Alltag eher von den Militäroberkommandierenden, als von den Bischöfen oder dem Kapitel, (den kirchlichen Gutsherren) bestimmt wurde. Mehrere Raaber Bischöfe hatten den Amt des ungarischen Hofkanzlers, der ständige Anwesenheit beim Herrscher erforderte, oder wirkten in diplomatischen Missionen mit.

Die katholische Reform und Erneuerung entfalteten sich im Laufe des 17. Jahrhunderts im westungarischen Raum nur langsam und mit beträchtlichen re-

gionalen Unterschieden. Noch am Ende des Mittelalters, im Laufe des 15. Jahrhunderts, gerieten mehrere Herrschaften in Pfandbesitz der Familie Habsburg, und wurden erst im 17. Jahrhundert wieder Ungarn angeschlossen (Bernstein, Eisenstadt, Forchtenstein, Kőszeg [Güns], Hornstein). Hier begann der niederösterreichische Klosterrat bereits nach seiner Gründung (1568) seine Tätigkeit und erreichte bis Ende des Jahrhunderts auf dem Gebiet der Komitate Sopron und Moson bedeutende Ergebnisse, die jedoch nach dem Bocskai-Aufstand zum Teil verloren gingen. Im übrigen Teil der Diözese brachten der Konfessionswechsel der Großgrundbesitzer bzw. der Grunderwerb katholischer Adel die entscheidende Wende. Nachdem Nikolaus Esterházy 1622 Forchtenstein und Eisenstadt erworben hatte, und Adam Batthyány 1629, sowie Ferenc Nádasdy (der Schwiegersohn von Esterházy) 1643 katholisierten, das protestantische Kirchensystem wurde in den Großherrschaften der Komitate Sopron und Vas gründlich erschüttert. Die katholischen Gutsherren, die auf das Patronatsrecht bezogen, fingen ein zäher Kampf gegen die protestantischen Kirchen, die auf die Landesgesetze (z. B. den Wiener Frieden 1606 und den Linzer Frieden 1647) appellierten. an, der in der Mehrheit der Fälle auf lange Sicht mit dem Sieg der Herren endete. Die Tatsache, dass die katholische Kirche nicht über Priester in entsprechender Anzahl und von entsprechendem Niveau verfügte, erschwerte die Situation.

Zum Ausbau des katholischen Schulnetzes bildeten die Jesuitenkollegien die Schlüsselemente. Sie wurden im Laufe dieses Jahrhunderts in Tyrnau (Nagyszombat, Trnava) 1615, Preßburg (Pozsony, Bratislava) 1626 – und auf dem Gebiet der Diözese: Győr 1627, Sopron (Ödenburg) 1635 und Kőszeg 1674 gegründet. Der Gründung eines ständigen Diözesen-Seminars verwirklichte sich nach früheren unhaltbaren Initiativen (1627) erst 1684.

Das Leben und Wirken von Matthaëus Szenttamásy, Bischof von Siebenbürgen, Propst von Csorna

Der Beitrag widmet sich dem Person von Máté Szenttamásy (1606/1607–1676), Kommendator-Propst der Premonstratenserstift Csorna, der als Bauherr die Propsteikirche renovieren ließ, das Klostergebäude errichtete, bzw. die wirtschaftliche Lage der Propstei konsolidierte. Er ist in Szeklerland in Siebenbürgen um 1606/1607 geboren, und wurde, wie viele andere junge Katholiker aus dem Siebenbürgen, zur Studien nach habsburgischen Ungarn geschickt. Er besuchte das Jesuitengymnasium in Trnava, wo er sich noch während seines Gymnasialstudiums für die kirchliche Laufbahn entschied, und trat in das Seminar der Erzdiözese Gran ein. Später gewann er Aufnahme ins Wiener Pazmaneum, das vom Erzbischof Pázmány 1623 gegründet war, und dieser Zeit als das größte Seminar der Erzdiözese Gran fungierte. An der Wiener Universität absolvierte Szenttamásy seine philosophischen und theologischen Studien. Wahrscheinlich besuchte er nur den Moralkurs, also bekam er nur eine praktische theologische Ausbildung.

Nach seiner Priesterweihe wurde er zuerst in der Pfarre Komjáti angestellt, aber bald zum jungen Grafen Franz Nádasdy geschickt, der gerade dieser Zeit

(1643) zum Katholizismus konvertierte, und brauchte dringend katholische Priester für seine ausgedehnten Güter. Szenttamásy wurde zum Pfarrer von Marktflecken Csepreg, einem der wichtigsten Ortschaften der nádasdyschen Güter ernannt, wo er zehn Jahre lang tätig war (1643–1653). 1653 wurde er zum Propst von Csorna ernannt. Die Propstei stand nämlich unter dem Patronat der Familie Nádasdy. Die Ernennung zeigt, dass der Patronatsherr schätzte die Leistungen des jungen Pfarrers. Franz Nádasdy damals schon Oberster Landesrichter (*judex curiae*) war, unterstützte auch später die Laufbahn von Szenttamásy. Das erklärt, warum er 1659 zum Bischof von Korbavien ernannt wurde. Das in Kroatien liegenden Bistum wurde schon im 15. Jahrhundert von den Osmanen erobert, und existierte nur als Titel, aber das immerhin bedeutete einen Eintritt in den exklusiven Kreis des ungarischen Episkopats. Szenttamásy wurde 1666 von Leopold I. sogar zum Bischof von Siebenbürgen ernannt. Dieser Amt war auch titular, weil die Fürsten von Siebenbürgen keinen katholischen Bischof in ihrem Land einließen. Szenttamásy wurde nie zu einem Bischof geweiht. Er blieb lebenslang nur „episcopus electus“.

Als Propst entfaltete er eine rege Bautätigkeit. Er ließ die Propsteikirche renovieren und erweitern, und ließ ein neues Klostergebäude errichten. Er stabilisierte die wirtschaftliche Lage der Propstei. Szenttamásy richtete in Csorna wieder ein glaubwürdiger Ort ein. Durch seine Tätigkeit spielte die Propstei wieder eine wichtige Rolle im Lebens der Region Rábaköz. Szenttamásy starb 1676 und wurde er in der Propsteikirche begraben.

Ausgewöhnliche Karriere? Blickpunkte zum Laufbahn von Georg Széchényi, Erzbischof von Gran

Georg Széchényi (1605–1696) lief eine steile Karriere ein, bis zum Erzbischofsamt von Gran. In der historischen Erinnerung lebt er als ein großzügiger Klostergründer. Dieser Beitrag versucht seine Laufbahn in Vergleich mit der Laufbahn der Zeitgenossen darzustellen, und sucht dadurch den Schlüssel seines Erfolgs. Der begabte junge Schüler konnte nicht in die exklusive Gesellschaft der Germanisten, die in Collegium Germanicum et Hungaricum in Rom studierten, Einlass schaffen, sondern wurde er ins Wiener Pazmaneum geschickt, wo er eine gründliche philosophische und theologische Ausbildung erhielt (1625–1631). Er durfte den vierjährigen Kurs von *theologia speculativa* besuchen und einen wissenschaftlichen Grad, den Bakkalauerat der Theologie zu erwerben (1631).

Durch seine Bildung gehörte er zur Elite des ungarischen Klerus (dieser Zeit besaß nur wenige ungarische Kleriker wissenschaftlichen Grad). Während seiner Wiener Jahre konnte er für seine Familie einen Adelsbrief ausstellen lassen. Mit diesem Akt wurden er und seine Familie Teil des privilegierten Standes der ungarischen Feudalgesellschaft. Nach seiner Priesterweihe wirkte er als Pfarrer von Sellye (1631), aber nach wenigen Monaten erhielt er eine Ernennung als Graner Domherr (1632). Mit diesem Schritt wurde er Mitglied des bedeutendsten Domkapitels in Ungarn. Schon allein seine Jugend prädestinierte ihn für eine Karriere, und seine Talente und die glückliche Umstände erleichterten diesen Weg. Nach-

dem mehrere Diözese in den 1640er Jahren durch Todesfälle vakant geblieben hatte, wurde Széchényi 1643 zum Bischof von Csanád ernannt. Das bedeutete einen bloßen Titel, aber machte ihn zum Mitglied des ungarischen Episkopats. 1648 erreichte Széchényi die nächste Stufe seiner Karriere, als er zum Diözesanbischof von Veszprém ernannt wurde. Der schon eine eigene Residenz und seelsorgerischen Pflichten hatte, obwohl das größere Teil seiner Diözese von den Osmanen besetzt und protestantisch war. 1658 wurde Széchényi nochmals diesmal zum Bischof von Raab umgesetzt. Endlich erreichte er 17 Jahre später, nach dem Tode von György Szelephényi im Jahre 1685 den erzbischöflichen Stuhl von Gran.

Während seiner langen Laufbahn gründete er eine Akademie (Buda [Ofen]), Seminare (Buda, Győr), adelige Konvikte (Buda, Győr, Lőcse, Trencsén), ließ er mehrere Domkirche renovieren, und unterstützte zahlreiche religiöse Orden, wie die Serviten (Eger [Erlau]), Dominikaner (Trnava, Vasvár), Franziskaner (Eger, Sümeg, Szécsény, Nové Mesto nad Váhom [Neustadt an der Waag, Vágújhely]), Kapuziner (Buda), Karmeliten (Bratislava, Sümeg), Minoriten (Wimpassing [Vimpác]), Pauliner (Pozsony, Sopronbánfalva [Wandorf], Sümeg), Trinitarier (Illava, Sümeg), und natürlich die Jesuiten (Győr, Kőszeg, Buda, Esztergom, Pécs [Fünfkirchen], Skalica [Szakolca]). Die jesuistischen Einrichtungen erwiesen sich besonders wichtig: das Jesuitenkollegium und Akademie in Buda, das Kollegium in Kőszeg und Pécs, das Diözesanseminar in Győr und die oben erwähnte drei adeligen Konvikte.

Die Karriere von György Széchényi kann man für ungewöhnlich benennen, obwohl sie gar nicht einmalig war. Die ungarische Kirchengeschichte der Frühen Neuzeit kann mehrere ähnliche Karrieren, wie die von Georg Szelephényi aufzählen. Zu diesen Karrieren waren mehrere Faktoren notwendig. Vor allem funktionierte die ungarische Kirche damals als Kanal der sozialen Mobilität. (Es darf auch nicht außer Acht lassen, dass die adelige Schicht breiter war, und weitere Möglichkeiten als in anderen Ländern bietet.). Es war auch sehr wichtig, dass Széchényi nicht nur begabt, sondern sehr zielbewusst war. Er erkannte früh die zwei fundamentale Elemente einer erfolgreichen Karriere: die Bildung und die Gehörigkeit zum Adelsstand. Dazu gesellte sich die Glück und die gute körperliche Fassung. Ohne diese wäre er nie Primas von Ungarn gewesen. Noch einen Charakterzug muss unbedingt erwähnt werden: er war ein praktischer Mensch mit Fingerspitzengefühl für Geld. Er häufte ein riesigen Privatvermögen auf, davon er nicht nur seine Familie ausstaffierte, sondern verwendete den größten Teil dieses Vermögen für kirchliche Zwecke, wie es oben ausführlich geschildert wurde.

Der niedere Klerus, Prosopographie, immaterielle und materielle Kultur

Der niedere Klerus der Diözese Raab zwischen 1641–1714

Ob die Kirche imstande ist eine Schicht zu schaffen, die die katholische Lehre für die Laienwelt anziehend vermitteln kann, war eine der Schlüsselfragen der ka-

tholischen Erneuerung. Die Trienter Klerusreform wollte eine sittliche Besserung durchführen bzw. das Bildungsniveau des niederen Klerus heben, dass sie ihre seelsorgerische Tätigkeit besser versehen zu können. Der Reformprozess dauerte lang, auch in der Diözese Raab, die im Laufe des ganzen 17. Jahrhunderts um einen Mangel an Priestern rang. Daher kamen zahlreiche Priester von außerhalb der Diözese, auch aus den benachbarten österreichischen Ländern bzw. aus dem Heiligen Römischen Reich. Der Anteil ausländischer Priester machte laut verfügbaren Angaben aus der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts annähernd 20 Prozent aus, und dürfte besonders Mitte des Jahrhunderts hoch gewesen sein. Die Priester, die aus der Diözese stammten, waren großteils Kroaten aus dem Archidiakonat Ödenburg. Bei den Kroaten blieb das gesellschaftliche Prestige des katholischen Priesters unberührt, und ein Priester konnte entscheidend zum gesellschaftlichen Aufstieg einer Familie beitragen. Wesentlich weniger Deutsche und Ungarn wählten den Beruf des Weltpriesters. Die Priester mit kroatischer Abstammung konnte man gut bei deutschen oder ungarischen Pfarren auch verwenden, weil sie oft beide Sprachen gut beherrschten.

Die Ausbildung des Klerus dieser Zeit war nicht besonders hoch. Die Kleriker besuchten schon einen Seminar, aber wegen des Priestermangels wurden sie oft nur zum Moralkurs geschickt, also sie besuchten nach dem philosophischen Studium nur den zweijährigen Moralkurs, wo sie die wichtigsten praktischen Kenntnisse aneigneten, die für einen Pfarrer notwendig waren. Am Ende des 17. Jahrhunderts mindestens zwei Drittel der Priester der Diözese Raab (81 aus den 122, wo man über die Ausbildung Informationen hat) absolvierten nur den Moralkurs, aber man kann diese Zahl noch höher schätzen, denn es fehlen beim 55 Priester von 177 die Bescheide darüber, was für ein Studium sie gemacht haben. Nur 7 Priester besaßen einen wissenschaftlichen Grad. Zwei von ihnen waren Bakkalaureate, zwei Doktoren der Theologie, drei Doktoren des kanonischen Rechts. Im Archidiakonat Ödenburg (Sopron) – hier waren die besten dotierten Pfarren der Diözese Raab – besuchten 23 Priester von 32 des Jahres 1713 nicht mehr, als den kasuistischen Kurs. Nur 7 Personen absolvierten die den ganzen vierjährigen theologischen Kurs, und nur einer Doktor der Theologie war dabei. Vor allem die reichen Marktflecken im westlichen Teil der Diözese (Neusiedl am See, Mattersdorf etc.) und die freie königliche Städte (Sopron, Rust) stellten höhere Ansprüche ihren Seelsorgern gegenüber.

Die sittliche Besserung des Klerus ging auch langsam voran. Die Zahl der Pfarrer, die im Konkubinat lebten, ging zur Ende des 17. Jahrhunderts stark zurück, aber die Visitatoren fanden immer noch suspektere weibliche Personen, zu junge Köchinnen und Cousinen an den Pfarren, oder sie wurden aufmerksam auf Gerüchte über Frauen, die getrennt vom Pfarrer lebten, aber eine enge Beziehung zu ihm haben. Es war schon eine feinere Form des Konkubinats, der eben deshalb sehr schwierig zu bekämpfen war. Archidiakon Ferenc Kasza, der den Archidiakonat Sopron und Lutzmansburg 1674 visitierte, erwähnt keine Konkubinen, aber 17 Fällen lebten „*persona suspecta*“ in der Pfarre (insgesamt 54 Pfarre wurde besucht). Die Lage verbesserte sich am Anfang des 18. Jahrhunderts, aber das Phänomen verschwand völlig nicht. Unter den Verwaltungsakten dieser Zeit sind drei oder

vier Verfahren gegen Priester wegen Konkubinats erhalten geblieben. Ein anderes großes Problem bedeutete der hohe Alkoholkonsum mancher Pfarrer. In dieser Hinsicht folgte auch eine Verbesserung ein, aber die Erscheinung verschwand nicht spurlos.

Einige Pfarrer geraten in Konflikt mit ihren Pfarrkindern. Die Ursachen solcher Konflikte unterschieden sich. Manche Pfarrer greifen zu stark in das tägliche Leben des Dorfs ein, manche stoßen mit anderen Führern der Gemeinde zusammen. Manchmal akzeptierten die frisch katholisierten Bauer die Anwesenheit des katholischen Pfarrers noch nicht ganz. Die Dorfgemeinde war überhaupt nicht so ausgeliefert der kirchlichen und weltlichen Obrigkeit, wie man es früher geahnt hatte. Sie hatten ein weites Spektrum von Mitteln, von der stillen Sabotage bis zum Gewalttaten, und besonders die Dorfpfarrer waren gegenüber seinen Gläubigen ausgeliefert. Sie waren unbewaffnet gegen eine Gemeinde, die ihre Dienstleistungen nicht in Anspruch genommen hat.

Auch die Aufstiegschance des niederen Klerus wird kurz behandelt. In der benannten Periode erreichten nur 17 Pfarrer die Domherrenwürde. Diese Leute studierten oft in Rom (nicht weniger als acht von ihnen). Die Untersuchung des Raaber Domkapitels zeigt, dass die kirchliche Mittelschicht eher aus ungarischsprachigen Priestern rekrutiert wurde, die kroatischen Kleriker hatten weniger Chance in diese Gruppe einzudringen. Sie brauchten längere Zeit die Domherrenwürde zu erreichen, was ihre Karrierechance (durchschnittlich waren sie 48 Jahre alt, als sie zum Kanoniker ernannt wurden) auch beschränkte. Meistens beendeten ihr Leben als Archidiakon, und konnten nicht höheren Dignitarier des Kapitels zu werden. Sie waren geeignet für den Aufgabenbereich eines Archidiacons, denn sie konnten die Probleme der Pfarrer und Pfarren sehr gut, und hatten schon gewisse Führungspraxis als Vizearchidakonen erworben.

Die Anforderungen des Trienter Reformwerks wurden aber langsam durchgeführt. Die Zahl des Klerus erhöhte sich langsam. Die Kleriker wurden schon in den Seminarien ausgebildet. Seine Kenntnisse waren stark nach Praxis ausgerichtet, aber das war genügend für die Erfordernisse gegenüber einem Pfarrer. Die sittliche Verbesserung ging nur langsam voran, aber die Sünden waren milder, und der Bewegungsraum sich zu sündigen, wurde immer kleiner. Auch die wirtschaftliche Lage des niederen Klerus verbesserte sich langsam. Sie konnten darauf lehnen, als sie den Kampf anfangen, ihre Pfarrkinder wirklich katholisch zu machen.

Katholische Priester aus dem Alten Reich in der Diözese Raab im 17. Jahrhundert

Die katholische Kirche in Ungarn kämpfte während des ganzen 17. Jahrhunderts mit dem Priestermangel. Die Lage war nicht anders in der Diözese Raab, wo besonders an deutschen und ungarischen Seelsorgern einen Mangel herrschte. Die Situation wurde durch die Anwendung von österreichischen und bayrischen Priestern gemildert, die schon im 16. Jahrhundert zur Erhaltung des Katholizismus im westungarischen Raum beitrugen. Der Dreißigjährige Krieg bewegte breite Schichten der kirchlichen Gesellschaft im Heiligen Römischen Reich. Viele mussten wegen

der Kampfhandlungen neue Existenz suchen, und nicht wenige von ihnen fanden eine neue Heimat in der Diözese Raab. Als das Archidiakonat Ödenburg 1641 durch Archidiakon Péter Baranyay visitiert wurde, fand er 23 katholische Priester vor, von denen acht aus deutschen Gebieten stammten. Bei der zehn Jahre später durchgeführten erneuten Visitation gab es unter den 27 registrierten Priestern immer noch acht Deutsche. Laut einer Konskription im Jahre 1659, stammten sieben der 28 Personen aus dem Heiligen Römischen Reich. Während dieser Jahren bildeten also die Kirchenleute aus Deutschland annähernd ein Drittel des Priestertums des Archidiakonats. Ihre Zahl geht ab den 1660-er Jahren spektakulär zurück: 1663 blieben nur vier, 1674 drei, 1680 zwei Personen, 1685 eine und 1696 ebenfalls eine Person.

Die hochqualifizierten und allen Anzeichen nach ehrgeizigen Fremden sahen auf die reichsten Pfarren des Archidiakonats ab, und interessierten sich in erster Linie für die Marktflecken und Dörfer der Weingegenden Ödenburg-Forchtenstein. Zusehends zerstörte der Dreißigjährige Krieg zahlreiche Klöster, was zur Folge hatte, dass unzählige Mönche auch in die westungarisch-niederösterreichische Region flüchteten. Auffallend viele Zisterzienser gab es unter ihnen. Viele fanden in den Zisterzienserklöstern des Raumes ihr neues Zuhause, vor allem in Heiligenkreuz und Lilienfeld. Andere wiederum nahmen – aus Zwang oder freiwillig – eine Anstellung in Pfarren an. Zu ihnen gehörte z. B. P. Robert Notius, Abt des Zisterzienserklosters Michaelstein (Lapis S. Michael) in der Diözese Halberstadt, und Kaspar Jongelinus (1605–1668). Notius wirkte zwischen 1643 und 1649 als Pfarrer von Eisenstadt. 1649 wurde er zum Abt der Neukloster in Wienerneustadt gewählt, wo er 1663 im Rufe großer Heiligkeit starb. Jongelinus, Pfarrer in Eisenstadt (1650–1659) übte eine bedeutende literarische Tätigkeit aus. Graf Franz Nádasdy, der bedeutende Kunstmäzen betraute ihn mit der Erstellung eines Verzeichnisses der Palatine und der Obersten Landesrichter in Ungarn, was mit dem Titel „*Catalogus palatinorum et iudicum Regni Hungariae*“ im Appendix des Werkes *De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae* erschienen (1659).

Die weltliche Priester bildeten die andere Gruppe der Exulanten des Dreißigjährigen Krieges. Einige legten große geografische Distanzen zurück, bis sie den Fluss Leitha erreichten. Cornelius Erelman war beispielsweise in Zwickau (Sachsen) geboren. Nach aller Wahrscheinlichkeit studierte er in Vilnius, und wirkte er bereits von Mitte der 1630-er Jahre in Ungarn. Auch die Tatsache, dass er 1641 bereits den Vizearchidiakon im Kreis Sopron war, verweist auf eine längere Tätigkeit in Ungarn. Es wird 1651 erwähnt, dass er oft die Sakramente spendet, gründliche Predigte hält und sich sowohl bei Privat- als auch bei öffentlichen Gesprächen lobenswert benimmt. Wie das Ende des Jahrhundert nahte, ging der Anteil der Priester aus Deutschland kontinuierlich zurück. 1674 und 1680 waren nur drei Personen, 1685 und 1696 wirkte nur jeweils ein Priester aus Deutschland auf dem Gebiet des Archidiakonats. Die Ämter der aus Deutschland (und Österreich) gebürtigen Pfarrer wurden von Klerikern aus Ungarn übernommen.

Auch in den Archidiakonaten Wieselburg (Moson) und Eisenburg (Vas) wirkten Kleriker aus Deutschland in einem erwähnenswerten Ausmaß. Die deutschsprachige Pfarren im Archidiakonat Wieselburg z. B. wurden in der zweiten Hälfte des

17. Jahrhunderts fast gänzlich mit Klerikern vom Ausland, aber eher aus Österreich besetzt: 1680 gab es unter den 29 Pfarrern drei aus Deutschland und acht aus Österreich.

Die Kleriker aus Deutschland können geografisch in drei Gruppen geteilt werden. Sowohl im 16., als auch im 17. Jahrhundert kann man die Präsenz einer starken bayrisch-schwäbischen Gruppe zu beobachten, deren Mitglieder an der Universität Wien ausgebildet und zu Priestern geweiht wurden. Viele von ihnen kamen nach Ungarn erst nach langjährigem Dienst an österreichischen Pfarren. Im Laufe des 17. Jahrhunderts stammten 15 der in der Diözese Raab eingesetzten 53 Reichspfarrer aus Bayern, weitere sieben kamen aus Schwaben. Die dritte größere Gruppe bildeten jene, die aus dem Rheintal kamen, und größtenteils Ordensbrüder waren, die durch den Dreißigjährigen Krieg von ihrer früheren Lebensform verabschieden mussten. Ausserdem kamen noch Sachsen (Cornelius Erelman, Johann Jakob Hassenius, David ab Hirsental) einige aus dem Elsass (Florian Behr, Johann Adolf a Solte) und sogar einen Preußen (Johann Friedrich von Oelsen vor.

Die Priester aus Deutschland besaßen meistens höhere Schulausbildung als ihre ungarischen Kollegen. Die moralischen Anforderungen der Kirchenreform erfüllten nicht jede deutsche Priester. Einige von ihnen hatten Probleme mit der Keuschheit, andere bekamen Rüge wegen des hohen Alkoholkonsums, und einige stritten oft mit ihren Pfarrkindern. Trotz all ihren Mangelhaftigkeiten und Fehlern spielten die aus Deutschland gekommenen Kirchenleute mit ihrem Wirken in Ungarn eine wichtige Rolle im Laufe des 17. Jahrhunderts. Für die Diözese Raab, die mit einem schweren Mangel an Personal kämpfte und an der Schwelle der Erneuerung stand, bedeuteten die aus den deutschen und österreichischen Ländern stammenden Priester eine lebendwichtige Hilfe: sie betreuten die deutschsprachigen Dörfer der Diözese, solange das einheimische, selbst ausgebildete Priestertum ihre Stellungen Anfang der 18. Jahrhunderts nicht übernahm.

Der Fall von Martin Iwanschitz, Pfarrer von Mannersdorf und seinen Kollegen

Die Reform des niederen Klerus in der Diözese Raab konnte schon Anfang des 18. Jahrhunderts Erfolge verbuchen, aber der Prozess war noch lange nicht abgeschlossen. Das zeigt der Fall des Mannersdorfer Pfarrer und seiner Kollegen. Der Konflikt zwischen Grafen Ernst Fuchs, Besitzer der Herrschaft Mannersdorf-Scharfeneck und die vier Pfarrer der Herrschaft, Au, Hof, Mannersdorf und Sommerein entstand 1710/1711. Graf Fuchs als Patronatsherr wollte auch die Kirchenrechnungen kontrollieren, was die Pfarrer, die alle von kroatischer Abstammung waren, abwiesen. Der gekränkte Patronatsherr beschwerte sich bei dem Diözesanbischof, Kardinal Christian August von Sachsen-Zeitz, der eine Untersuchung einleiten ließ. Laut der Untersuchung ist es klar geworden, dass nicht nur zwischen dem Patronatsherr und den Pfarrern, sondern auch zwischen der Pfarrgemeinde von Mannersdorf und ihrem Pfarrer, Martin Iwanschitz (Martin Ivančić) Konflikt besteht. Die Pfarrkinder beklagten sich, dass der Pfarrer sich dem Trunke ergeben hatte, keinen Katechismus gehalten hatte, nicht regelmäßig gepredigt hatte, sich

mit ihnen gestritten hatte, und seine Pflichten an der Spende der Sakramenten nicht erfüllt hatte. Der Ordinarius ließ seine Priester mahnen, aber Martin Iwanschitz zeigte keine Veränderung. Im Juni 1711 brach eine Schlägerei im Wirtshaus des Marktes mit der Teilnahme des Pfarrers, des Schulmeisters und anderer Dorfbewohner aus. Der betrunkene Pfarrer misshandelte den Schulmeister so stark, dass er seine Pflichte wochenlang nicht erfüllen konnte. Die kirchliche Obrigkeit konnte den Priester nach der Wirtshauschlägerei nicht länger schützen. Iwanschitz musste seine Pfarre aufgeben. Gleichzeitig wurde auch der Konkubinar Pfarrer von Hof, Johann Gmaschitz von seinem Amt enthoben.

Der Fall von Martin Iwanschitz zeigt, welche komplizierte Beziehungen unter dem Pfarrer, Patronatsherr, Bischof und Pfarrkinder bestehen. Die Beziehung des Pfarrers zu seinen Pfarrkindern ging wegen der nicht erfüllten religiösen Aufgaben zugrunde. Der sündige Kleriker gefährdete die Gemeinde, die „sakrale Ökonomie“ geriet in Schwanken. Die Gläubigen nützen sehr geschickt die Abneigung des Patronatsherrn aus, und bauten solche Klagepunkte aus, auf die die kirchliche Obrigkeit empfindlich war (Konkubinat, Versäumnisse bei Sakramentsspende etc.). Die Lage wurde wahrscheinlich dadurch erschwert, dass der junge kroatische Pfarrer nicht alle religiöse Erwartungen seiner deutschen Pfarrkinder erfüllen konnte, obwohl er später tadellos in reinen kroatischen Pfarren wirkten. Er starb 1734 als angesehener Priester in Baumgarten. Es ist auch interessant zu bemerken, dass die einfachen Gläubigen gar nicht so ausgeliefert waren, und sie konnten notwendigenfalls einen unbequemen Pfarrer loswerden.

Buch- und Lesekultur bei dem Klerus der Raaber Diözese in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts

Für die tägliche seelsorgerische Arbeit bedeutete eine gute Bibliothek große Hilfe. Die Analyse der Pfarr- und Pfarrersbibliotheken aus der Diözese Raab des 17. Jahrhunderts hilft die Bildung des damaligen niederen Klerus näher kennenzulernen. Als Quelle werden die Visitationen und Nachlassinventare benutzt. In der Bibliothek eines ungarischen Pfarrers im 17. Jahrhundert findet man interessanterweise wenige Werke von den großen Theologen, wie Thomas von Aquino, Roberto Bellarmino, Gregorio de Valencia usw. Die Exegeten kamen auch selten vor. Die Erklärung für diese Erscheinungen steckt in der Ausbildung. Der niedere Kleriker dieser Zeit wurden schon nach trientinischem Muster in einem Seminar ausgebildet, aber sie bekamen nur überwiegend praktische Kenntnisse durch einen zweijährigen Kurs (sog. *theologia moralis*). Sie waren für die Problematik der täglichen Seelsorge, aber nicht für die Rezeption der scholastischen Theologie vorbereitet. Deshalb bestand die Privatbibliothek eines Pfarrers überwiegend aus verschiedenen Predigtwerken. Das zeigt genau die Erwartungen, die gegenüber eines Dorfpfarrers bestanden: er musste predigen. Die Priester verwendeten offensichtlich gedruckte Vorbilder, aber wir wissen nicht, wie weit sie diesen Vorbildern folgten.

Der Diözesansynode der Erzdiözese Gran aus dem Jahre 1638 und das 1675 in Trnava gedruckte Manuale Parochorum enthalten ein Verzeichnis von Bücher,

einem Pfarrer für seine Tätigkeit notwendig wären. Wenn man die Empfehlungen und die Bücherliste der Nachlassinventare vergleicht, kann man einige Folgerungen ziehen. Die Mitglieder des niederen Klerus im westungarischen Raum dieser Zeit besaßen die empfohlene Bibel, meistens eine Vulgata bzw. oft auch eine deutsche oder eine ungarische Übersetzung. Sie hatten keine eigene Missale und Rituale, aber diese liturgischen Bücher waren meistens in der Pfarrbibliothek vorhanden. Wie schon gemerkt wurden, hatten sie kaum theologische Werke, und wenig Exegese. Aber sie hatten solche Kompendien, die für sie sehr hilfreich waren, wie z. B. die Werke des flämischen Priesters, Jacques Marchand alias Jacobus Marchantius (1585–1648) (*Opuscula pastoralia, Hortus pastorum, Rationale evangelizantium*). Besonders populär war die *Hortus pastorum* (1631), die gleichzeitig eine Hilfe bei der Predigtschreiben, Katechismusunterricht, und bei verschiedenen kasuistischen Fragen bot. Im Anhang fand man nützliche Ratschläge für die verschiedenen Probleme des priesterlichen Lebens. Es ist merkwürdig, aber das populäre Werk von Thomas von Kempis, der Nachfolge von Christi, taucht unter den Büchern nicht auf.

Die meisten Bücher, die im westungarischen Raum im 17. Jahrhundert benutzt waren, kamen aus den großen deutschen Zentren der katholischen Buchdruck, aus Köln, Mainz, München, und natürlich aus Wien und Graz. Diese Zentren vermittelten gleichzeitig den Geist des niederländischen-flämischen Katholizismus in Richtung Ungarns.

Der Nachlassinventar des Burgpfarrers in Eisenstadt, Francesco Orsolini

Francesco Orsolini (1656–1700) war ein Abkomme der Architektenfamilie Orsini oder Orsolini aus Siena. Sein Vater, Pietro Orsolini war der Baumeister der Augustinerkirche in Lockenhaus, und des Jesuitenkollegiums in Kőszeg. Sein Sohn Francesco studierte an der Universität Graz (1681), und war der Erzieher der Kinder von Palatin Paul Esterházy, später Hofkaplan des Kardinals Leopold Kollonich. Er lebte in den letzten vier Jahren seines Lebens, zwischen 1696–1700 am Hof von Palatin Pál Esterházy, und übte das Amt des Eisenstädter Burgpfarrers aus. Neben seinem Amt war er Titularabt und der Dechant des Ödenburger Archidiakonats. Nach seinem Tod am 19. Juni 1700 wurde über seine hinterlassenen Güter auf Anordnung des Palatins ein Inventar verfasst. Die Quellen wiesen darauf hin, dass Abt Orsolini kein beträchtliches Vermögen ansammelte. Den wertvollsten Teil seines Nachlasses bildet der Wein, insgesamt eine Menge von 295 Maß Eimer, der seinen Ursprung offenbar aus den Weinbergen seiner Benefizien hat. Nicht einmal die Gebrauchsgegenstände seines alltäglichen Lebens sind von besonderem Wert. Im Inventar erscheinen davon ein paar Schmuckstücke und einige liturgische Kleidungsstücke. Den interessantesten Teil seines Nachlasses stellen die Bücher dar: 91 Bücher wurden mit Titeln aufgezählt, weitere 22 Bücher und Kalender sind nur erwähnt worden. Die Vielfalt seiner Sammlung ist ein Zeugnis dafür, dass sich sein Wissen aus verschiedenen Elementen der ungarischen, deutschen und italienischen Kultur zusammenfügte. Außer seiner italienischen Muttersprache konnte er noch

Deutsch, und er beschäftigte sich auch mit der Aneignung der ungarischen Sprache – siehe dazu ein ungarisches Grammatikbuch. Unter seinen Büchern sind die in diesem Zeitalter für Geistliche so wichtige Werke wie Bibelkonkordanz, Bibelkommentar, Katechismus, kanonenrechtliche Werke, Predigtbücher, zahlreiche zu der Seelsorgearbeit nötige theologische und liturgische Werke aufzufinden. Sein eigenes Interesse zeugt die Anwesenheit der historischen Bücher.

Die Inventarregister haben auch einige Manuskripte von Orsolini registriert, die entweder während seiner Amtszeit als Dechant entstanden, oder von ihm aufbewahrt wurden. Aufgrund dieser kann man sagen, dass die Einführung der Pfarrer, sowie die Betreuung ihrer Nachlässe zu den wichtigsten Aufgaben der Dechanten zählte. Die Aufsicht über die Vollziehung der bischöflichen Verfügungen, die Zeugenverhöre und die Fertigstellung von Abschriften gehörten zu ihren weiteren Aufgaben.

Der Palatin persönlich verfügte über den Nachlass von Orsolini. Er ließ die betreffenden Anordnungen des kanonischen Rechtes außer Acht, und betrachtete die Güter seines ohne Testament verstorbenen Pfarrers als sein Eigentum. Er ließ Orsolinis Wertsachen beschlagnahmen. Die Weine in seinen Keller, und die Bücher in seine Bibliothek wanderten.

Pfarrhäuser auf der Kleinen Ungarischen Tiefebene im 17–18. Jahrhundert aufgrund schriftlichen Quellen

Zur Kenntnis der Pfarrhäuser der Diözese Raab im 17–18. Jahrhundert dienen die Visitationen als die besten Quellen. Am Ende des 17. Jahrhunderts wirkten etwa 120, am Ende des 18. Jahrhunderts 200 Pfarrämter in dem Teil der Diözese, der in der Kleinen Ungarischen Tiefebene lag. Im Erzdechanat Ödenburg (im nördlichen Teil der Diözese) hatten die Pfarrgebäude allgemein zwei Zimmer, wurden größtenteils aus Stein gebaut, und mit Holzschindeln überdacht. Auf anderen Gebieten der Diözese hin kamen auch Pfarrhäuser mit Stampfwand, Lehmziegeln oder auch aus beschmierem Weidengeflecht auch noch im 18. Jh. vor. Im östlichen Teil der Diözese, wo die katholische Restauration erst später durchkam, wurden die Pfarrhäuser durch Unterstützung des Kirchenpatrons erbaut. Der Backstein als Baumaterial wurde bis zum ersten Drittel des 19. Jahrhunderts überwiegend. Die Pfarrer benutzten damals normalerweise zwei Zimmer. Ein Raum wurde dem Kaplan zur Verfügung gestellt, und ein Zimmer wurde als Dienerzimmer benutzt. Die Instandhaltung der Gebäude war meistens die Aufgabe der Gemeinde, aber auch die Patronatsherren nahmen mehr oder weniger Anteil daran. Die Verbindung zwischen den Pfarrhäusern und der volkstümlichen Baukunst ist eine Forschungsaufgabe der Zukunft.

Konversionen und Missionen

Dorfgemeinde und Glaubenswechsel in Ungarn im 17. Jahrhundert

Der Protestantismus erreichte in Ungarn im Laufe des 16. Jahrhundert große Erfolge, und der Großteil der Bevölkerung folgte eine der protestantischen Konfessionen. Nach dem Bocskai-Aufstand 1605/1606 konnten die protestantischen Stände ihre freie Religionsausübung erreichen. Die Expansion des Katholizismus begann in Ungarn ungefähr um 1630 und ihre erste Phase dauerte bis 1670. Die Voraussetzungen dafür schufen zum einen die interne Erneuerung der Kirche, zum anderen die Bekehrung eines Großteils des Hochadels. Dieser Zeitraum kann auch als „grundherrliche Rekatholisierung“ bezeichnet werden, denn die königliche Macht griff in diesen Bereich erst nach dem Jahr 1670 aktiv ein. Vorher versuchten nur die Grundherren ihre Untertanen zu den katholischen Glauben zurückzuführen. Die Methoden, die bei den Bekehrungen verwendet wurden, waren sehr unterschiedlich und von den äußeren politischen Umständen, sowie von der Persönlichkeit der Grundherren abhängig.

Die Konversion eines Dorfes erfolgte in der Regel in folgenden Schritten: 1.) Der Grundherr verordnete, unter Berufung auf das Patronatsrecht, die Entfernung protestantischer Prädikanten und Schulmeister. Manchmal musste auch Gewalt für die Umsetzung dieser Anordnung angewendet werden. 2.) In das Dorf ohne religiöse Führung kamen katholische Geistliche, oft Jesuiten oder Franziskaner. Um ihre Tätigkeit mehr Nachdruck zu verleihen, begleiteten sie oft der Verwalter (Hofrichter) und die Soldaten des Grundherrn. Sie versuchten die Dorfbewohner zum Beitritt zu bewegen, mit besondere Interesse für die vornehmsten Bürger, von deren Konversion man sich einen positiven Effekt auf die restliche Bevölkerung erhoffte, 3.) Diejenigen Dorfbewohner, die Widerstand leisteten, wurden festgenommen und eingesperrt. 4.) Oftmals wurden auch Fristen für die Bekehrung festgelegt, und eine offizielle Erklärung über der Bekehrung zum Katholizismus verlangt. 5.) Endlich wurde ein katholischer Pfarrer eingesetzt, womit das Dorf, zumindest formell, seinen Glauben gewechselt hatte.

Die Umwandlung eines protestantischen Dorfes zu einem katholischen war ein langer Prozess und führte zu zahlreichen Konflikten im Alltagsleben. Die wichtigste Problempunkte waren: 1.) die Teilnahme an der Sonntagsmesse sowie die Einhaltung der Sonn- und Feiertage 2.) das Fasten, 3.) die Beichte, 4.) das Abendmahl in beiderlei Gestalt, 5.) Prozessionen, und 6.) der Heiligenkult. Die Effektivität der katholischen Restauration deutlich beeinträchtete den Mangel an ausgebildeten Priestern. Die Periode der grundherrliche Rekatholisierung ging zu Ende um 1670, als die Zeit der eingeschränkten protestantischen Religionsausübung aufgrund einer veränderten habsburgischen Politik begann.

Beiträge zur katholischen Restauration der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt

Im westungarischen Raum wurde ein Großteil der Bevölkerung im Laufe des 16. Jahrhunderts protestantisch geworden. Die Monographien von Josef Rittsteuer und Fred Sinowatz bearbeiten den Fortschritt der Reformation, und die Anfänge der katholischen Restauration dieser Gegend. Der spätere Abschnitt der katholischen Reform wurde jedoch nicht genügend, obwohl das Archiv des Fürsten Esterházy wertvolle Angaben für diese Epoche liefert.

Der niederösterreichische Klosterrat erstreckte sich ihre Tätigkeit auf den verpfändeten westungarischen Herrschaften, unter ihnen der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt. Der Klosterrat entfernte die evangelischen Prediger und setzte katholische Pfarrer ein. Trotz der Verwüstungen des Bocskai-Aufstandes 1605/1606 wurden die Grundlagen für den Ausbau eines katholischen Pfarrnetzes geschafft. Der neue katholische Grundherr, der Konvertit Miklós Esterházy konnte sich auf die Ergebnisse des Klosterrates stützen, und die tatsächliche Rekatholisierung der Bevölkerung in Angriff nehmen. Dem Zeitgeist gemäß ließ er es nicht zu, seine Leibeigenen zu verdammen, sondern war als guter Grundherr darum bemüht, sie von seinem eigenen, einzig beseligenden Glauben zu überzeugen. Die größte Aktivität in dieser Hinsicht legte er 1637/1638. Von seiner Aktion können wir aufgrund der *litterae annuae* der österreichischen Jesuitenprovinz ein Bild machen, das mit den Angaben der im Archiv der Familie Esterházy aufbewahrten Verhörprotokolle, die die Aussagen der lutherischen Bauern enthalten, ergänzt wird. Diese Protokolle wurden von den Dorfpfarrern im Laufe der Überzeugungsarbeit aufgenommen, aber die Aktion wurde nicht vom örtlichen Kirchenpersonal, sondern von den Jesuiten der Esterházy'schen Hofmission, bzw. des Wiener Professhaus geführt.

Die erste Phase bildete eine intensive mehrwöchige Missionierung. Der Dorfpriester oder ein Jesuit bemühte von der Kanzel, in Privatgesprächen, ja sogar von Haus zu Haus möglichst viele Personen zum katholischen Glauben zu bekehren. In der nächsten Phase der Konversion wurden die zögernden ins Pfarrhaus vorgeladen und sie wurden gefragt, warum sie gegen die Bekehrung sträuben, und welche Absichten sie für die Zukunft haben. Ein bedeutender Teil der Befragten machte seine Bekehrung vom Verhalten anderer Dorfbewohner abhängig. Nur ein geringer Anteil erklärte selbstbewusst, ehe seine Heimat zu verlassen, als Katholik zu werden. Die Bekehrungsmethoden von 1638 waren noch verhältnismäßig sanft, auch wenn es ebenfalls Hinweise auf Gewalt gab. Äußerst merkwürdig schien es jedoch, dass bei der bäuerlichen Schicht, die man als Masse zu behandeln pflegte, nach individuellen Meinungen gefragt wurde. Die Visitationsprotokolle der nächsten Jahre zeigen, dass die Überzeugungsarbeit, verbunden mit einem sanften Druck des Grundherren bei Großteil der Bevölkerung Erfolg brachte.

Eine dritte große Aktion wurde 1659/1660 durchgeführt, die die religiösen Homogenisierung der Herrschaften in Ziel nahm. Die in den beiden Herrschaften vorgekommenen Ereignisse waren ein Bestandteil des Versuches zur Beseitigung des Protestantismus in Westungarn. Dieses Vorhaben wurde vom Grundherrn

Pál Esterházy persönlich geleitet. Das Vorgehen ähnelt den Methoden von 1638. Man hat nicht nur den Kanzel, sondern auch das Mittel der individuellen Überzeugung eingesetzt. Die Delinquenten wurden vom Dorfrichter vorgeladen. Konnten sie beim ersten Mal nicht überzeugt werden, erhielten sie eine gewisse Bedenkzeit als Frist bis zur Bekehrung. Zu den angewandten Methoden gehörte es, den Widerstand der Zögernden durch mehrmaliges Verhör zu brechen. Neben den Jesuiten betätigten sich an der Bekehrung auch weltliche Priester und Franziskaner aktiv.

Die Kirche konnte weiterhin nicht auf die Mitwirkung eines „brachium saeculare“ verzichten, das in diesem Falle der Verwalter verkörperte, der laut der Beschwerdeschriften der evangelischen Stände auf dem Landtag in Bratislava die Bewohner von Mattersdorf, Marz, Donnerskirchen und Oggau folterte, und ihnen mit der Verbannung drohte. 1659 war die Eliminierung der evangelischen Minderheit in den Dörfern Donnerskirchen, Breitenbrunn, Kleinfrauenhaid, Marz, Mattersburg, Oggau, Sieggraben abgeschlossen Ende. Dann kamen jene Dörfer an die Reihe, die evangelische Prediger hatten (Illmitz, Apetlon, Pamhagen, Wallern, Schattendorf). Hier wurden gröbere Methoden verwendet. Ziel der Gewalt war die Spaltung der Einheit, zunächst die Entfernung der Prediger und der Schulmeister, denn es schien einfacher mit der aufgelockerten Gemeinde fertig zu werden. Der Grundherr machte einen Druck auch mit Einquartierung von Soldaten, und mit Verkündigung eines Dekrets, dass der nicht zum katholischen Glauben übertreten will, auswandern muss.

Der vielseitige Druck brach die letzten protestantischen Bollwerke in den Herrschaften. Eine tiefere Katholisierung der Bevölkerung nahm eine längere Zeit in Anspruch, und reichte tief in das 18. Jahrhundert hinein.

Die ersten Jahren der „Missio Segneriana“ in Ungarn (1714–1717)

Die tiefere Christianisierung des einfachen Volkes war ein wichtiger Tätigkeitsbereich des Jesuitenordens. Eine spezielle Form dieser Missionierung war der sog. „Missio Segneriana“, die nach dem berühmten Jesuiten Prediger und Missionar Paolo Segneri dem Ältere (1624–1694) genannt wurde. Diese Missio zielte eine Buße von den Gläubigen hervorrufen, und es versuchte dadurch eine tiefere Einfühlung des Glaubens zu erreichen. Diese Buße wurde durch Predigten, Bußprozessionen, Geißelungen ausgelöst und dauerte meistens acht Tage lang. Die Missio Segneriana erschien auf dem Gebiet der österreichisch-ungarischen Ordensprovinz in den 1710er Jahren. Der erste Missionar, der seinen Auftrag vom Ordensgeneral erhalten hat, war Bernardo Cerroni (1668–1738). Cerroni machte 1715 die ersten Missionen im oberungarischen Komitat Turóc, aber die evangelische Umgebung folgte wenig Begeisterung die Bußpredigten des Triester Jesuiten. Im nächsten Jahr entschied sich Cerroni, der schon einen Gefährten in Person von Ignatius Grembs bekommen hat, für ein anderes Gebiet, für die Umgebung von Eisenstadt. Diese Wahl erwies sich schon besser, hier wohnten Katholiken, die aber ihre evangelischen Traditionen noch nicht ganz aufgegeben hatten. Im Verlaufe der Mission 1716 besuchten die Jesuiten die Orten Wimpassing, Müllendorf, Eisenstadt, Mattersburg, Fertőrákos

(Kroisbach), Schattendorf, St. Margarethen, Breitenbrunn, Schützen am Gebirge, Neckenmarkt, St. Martin, Mannersdorf, Lutzmansburg, Deutschkreutz, Unterrabnitz, Siegendorf und schließlich Großhöflein. Nach dem Erfolg blieben die Missionare in diesem Raum. 1717 begann die Mission in der Ebene von Wieselburg (St. Johann, St. Peter und St. Andrä), wurde in Donnerskirchen und Oggau fortgesetzt und dann auf dem Batthyany-Besitzungen im Komitat Eisenburg beendet.

Die Berichte der Mission geben eine exakte Übersicht des Glaubenszustands auf den Esterházy-Herrschaften. Vor achtzig Jahren wurden die Protestanten scheinbar zu Katholiken. Sie erkannten Beichte und Messebesuch an, verstießen aber heimlich gegen die Fastenbestimmungen. Anlässlich geheimer Zusammenkünfte pflegten sie weiterhin ihre Bräuche, lasen die Luther-Bibel und sangen evangelische Lieder. Der Missionar stellte zufrieden fest, dass dem Einfluss der Missionen zu verdanken ist, dass sie die Heimplutheraner ihre bisher sorgsam gehüteten Bibel freiwillig ausgeliefert haben, und diese verbrannt wurden.

Nach dem erfolgreichen Anfang entschied sich die Provinzleitung für die Weiterführung der Missionen. 1717 wurde zwei mehr Missionare angestellt, und diese Missionsform bis zur Auflösung des Ordens weitergeführt. 1770 waren sieben Missionäre „Segneriani“ im österreichisch-ungarischen Ordensprovinz tätig.

Bibliothek, Erbauungsliteratur, Wallfahrten

Zur Geschichte der Bibliothek des Jesuitenkollegiums Raab

Die Jesuiten ließen sich mit Unterstützung des Bischofs Nikolaus Dallos 1626 in Győr nieder, und sie öffneten ihre Schule im Herbst 1627. Die Institution entwickelte sich schnell, und spielte in der Erneuerung des Katholizismus im westungarischen Raum eine nicht unbedeutende Rolle. Für den Schulunterricht die wissenschaftliche Tätigkeit bzw. die Missionsarbeit brauchten die Jesuiten eine Bibliothek, die langsam aufgebaut wurde, und in den 1770er Jahren bereits aus 4000 Bänden bestand. Heute befinden sich 334 Werke in 591 Bänden in der Bibliothek des Benediktinerpriorats Heiliger Maurus, die aus der ehemaligen Raaber Jesuitenbibliothek stammen. Dieser Beitrag versucht aufgrund dieser Bände die Entwicklung der Bibliothek zu skizzieren.

1630 bekam das Raaber Kollegium eine beträchtliche Summe, 400 rheinische Gulden, um Bücher zu kaufen. Die damals gekauften Bände bildeten die Grundlage der Bibliothek. Die Eintragungen „*Collegium Jaurinense 1631*“ oder „*Collegium Societatis Jaurinensis Catalogo inscriptus Anno 1631*“ sind heute noch immer in 65 Bänden lesbar. Sie sind grundlegende theologische Werke der Zeit, wie die Werke von Francisco Suarez, Roberto Bellarmino, dann Exegesen von Alfonso Salmeron, Cornelius a Lapide und Joannes Lorini. Die Patristik wurde durch die Bände von Marguerin de la Bigne vertreten. Eine andere Gruppe der Bücher, vor allem Texteditionen von verschiedenen antiken Autoren (Cicero, Vergilius, Horatius etc.). unterstützten den Unterricht, Die 1630 und 1631 gekaufte Bücher waren „moderne“ Werke. Sie wurden meistens in der Periode zwischen 1601–1630 gedruckt.

Aufgrund der erhaltenen Bücher entwickelte sich die Bibliothek in den nächsten Jahrzehnten weniger dynamisch, aber immerhin waren einige große Einkäufe, wie z. B. die acht Bände der Enzyklopädie von Lorenz Beyerlinck (*Magnum theatrum vitae humanae*, Lyon 1665–1666). Die Bände haben einen Prachteinband mit der Aufschrift: „*COLLEGIUM IAURIENSIS SOCIETATIS IESU 1667*“ bekommen. Im 18. Jahrhundert merkt man einige Veränderungen in der Bücherkaufstrategie der Jesuiten. Sie besorgen solche theologische Werke, die weniger moderne waren, aber gleichzeitig kauften sie naturwissenschaftliche Bücher, die als moderne galten. Viele stammen von Jesuitenautoren, wie Berthold Hauser, Noël Regnault, Joseph Redlhammer, Karl Scherffer, Roger Boskovich.

Der Orden wurde 1773 aufgelöst und die Jesuiten ließen Raab am 12. Oktober 1773 zurück. Die Bibliothek zerfiel rasch. Viele Bände wurden verkauft, andere wurden in die Universitätsbibliothek Pest gebracht. Als 1802 die Benediktiner das Gymnasium, Kirche und Kollegium übernahmen, fanden sie nur 426 Werken in etwa 600 Bänden in der Bibliothek. In den letzten Jahren tauchten in Antiquariaten auch einige Bände auf. Man hofft, dass vielleicht einige Bücher in der Zukunft nach Raab zurückkehren können.

Eine frühe Paraphrase des Werkes „De institutione morum“. Die Übersetzung von Márton Nagyfalussy aus den Jahren 1656–1657

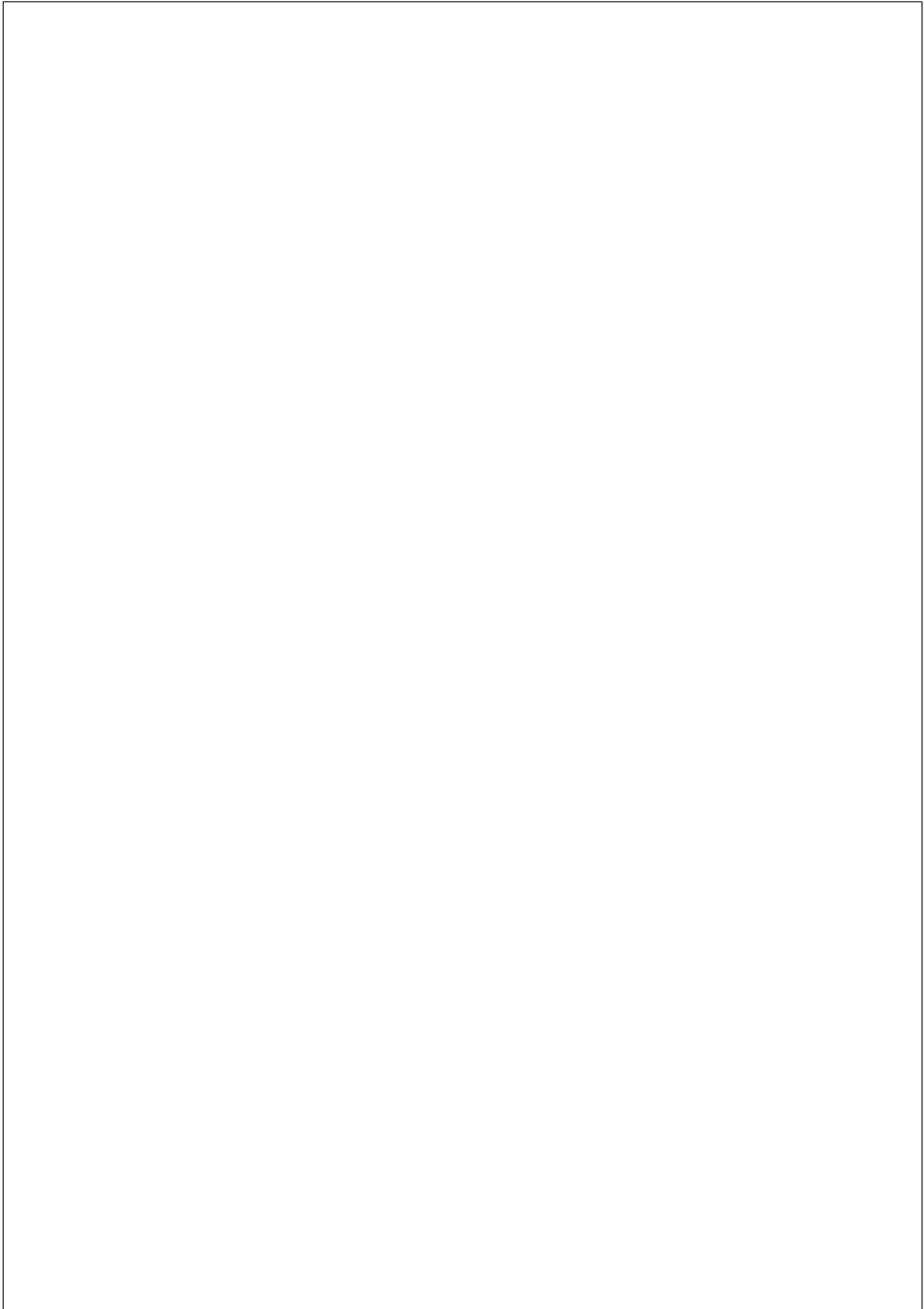
„De institutione morum“, die nach der Tradition von Heiligen Stephan für seinen Sohn, Heiligen Emmerich geschrieben wurde, gehört zur mittelalterlichen Gattung des Königsspiegels. Das Werk spielte eine wichtige Rolle in der ungarischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit. 1734 erschien auch eine ungarische Übersetzung. Dieser Beitrag mit Textedition beschäftigt sich mit einer früheren Übersetzung, oder Paraphrase, die 1657 von Márton Nagyfalussy geschrieben wurde, und als Beilage eines Briefes erhalten ist (MNL MOL Familienarchiv Batthyány, P 1314, Missiles, Nr. 109427). Nagyfalussy war dieser Zeit als Präzeptor bei den Kindern von Grafen Ádám Batthyány tätig. Die Kinder, die wenig Lust an Bildung fanden, bereiteten große Sorgen für ihren Vater. Das könnte Nagyfalussy bewegen, die mühsame Arbeit der Übersetzung auf sich zu nehmen. Er war früher sieben Jahre lang Mitglied des Jesuitenordens (1649–1656). Das erklärt den geistigen Hintergrund: die Jesuiten unterstützten die Kult der ungarischen Heiligen, unter ihnen vor allem die von Heiligen Stephan. Weil es sich um eine Paraphrase handelt, fielen einige Kapitel aus. Im Zentrum der Paraphrase stehen die Kapitel, die die Beziehung des Vaters und Sohnes betrachten.

Mariazell und der ungarische Adel zur Zeit des Barock

In der Spiritualität der katholischen Erneuerung kam der Marienverehrung eine bedeutende Rolle zu, die sich in vielen Formen, etwa den Marienkongregationen und den Gnadenorten, äußerte. Ungarn war keine Ausnahme. Die katholische

Restauration ließ sich hier innerhalb einigen Jahrzehnten auch mehrere Dutzend Mariengnadenorte entstehen. Die Wallfahrtwege reichten weit über die Landesgrenzen hinaus, die Gläubigen aus Ungarn besuchten auch weiterhin mit Vorliebe Gnadenorte im Ausland, wobei Loreto in Italien, Tschenschow in Polen und Mariazell in der Steiermark hervorgehoben werden sollen. In der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts finden sich verhältnismäßig wenige Hinweise darauf, dass Ungarn Mariazell aufgesucht haben. Ab der Mitte des 17. Jahrhunderts kam es in der Beziehung zwischen Ungarn und dem Gnadenorte zu einer Veränderung. Dank der Aufmerksamkeit und Fürsorge der Landesfürsten seit Ferdinand III wurde der lokale Wallfahrtsort ein Gnadenort des Habsburgerreiches. Es ist kein Zufall, dass die Auftraggeber der 12 Seitenkapellen der Gnadenkirche bedeutende Vertreter des Adels des Habsburgerreiches waren. Unter ihnen sind auch Ungarn zu finden. Die erste Kapellgründungsplan von Ádám Batthyány (1610–1659) verwirklichte jedoch noch nicht, aber die verschönerte Kirche blieb allerdings nicht ohne ungarische Kapellen. Franz Nádasdy (1623–1671), der vielleicht kunstsinnigste ungarische Mäzene war der erste ungarische Aristokrat, der in Mariazell eine Kapelle errichten ließ. Ihm folgte sein Schwiegersohn, Nikolaus Draskovich (+ 1671), sein Schwager, Paul Esterházy (1635–16713), und der Erzbischof von Gran, Georg Szelephény (1590–1685),.

Besonders starke Verbindungen entstanden zwischen Paul Esterházy und dem Gnadenort. Im Laufe des langen Lebens des Palatins von Ungarn soll er den Gnadenort 58 Mal aufgesucht und bedeutenden Donationen vorgenommen haben. Auch andere ungarischen hochadeligen Familien, die im westungarischen Raum ansässig waren, besuchten oft den Gnadenort (Familie Csáky, Erdődy, Megyery, Pethő, Zichy etc.). Nicht nur Aristokraten sondern ungarischen Adelige, die auf den Magnatenhöfen, bzw. als Soldaten in den Grenzfestungen dienten, tauchten unter den Besuchern von Mariazell im Laufe der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts auf. Der Gnadenort hatte offensichtlich einen antiosmanischen Aspekt, der vor allem mit der Herkunftsgeschichte des Schatzkammergnadenbildes von Ludwig dem Große erklärbar ist. Die dritte Gruppe der ungarischen adeligen, die zu Mariazell pilgerten, bildeten die geadelten Beamten, die bereits zum Teil einen Übergang zu bürgerlichen und unadeligen Gesellschaftsschichten darstellten. All diese Verflechtungen leiten zur Schlussfolgerung, dass die westungarischen Hochadeligen, die untereinander in enger Beziehung standen, bei der Verbreitung des Mariazellkults in Ungarn eine Schlüsselposition hatte und auch der Adel dieser Region sich durch deren Förderung den Gnadenort zuwandte, Interessanterweise der ungarische Klerus zeigte in dieser Periode wenige Interesse an den steirischen Gnadenort. Die ungarischen Bischöfe wendeten eher an die ungarischen Gnadenorte, wie Marienthal (Marianka, Slowakei) beim Pressburg.

**A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai című
sorozatban eddig megjelent kötetek**

SEGÉDLETEK:

1. *Iskolai Levéltár – Schularchiv*. Szerk.: HORVÁTH RICHÁRD. Győr, 2003. (elfogyott; honlapunkon elérhető)
2. *A pápoci prépostság iratai – Schriften der pápocer Propstei*. Szerk.: VAJK ÁDÁM. Győr, 2003. (elfogyott; honlapunkon elérhető)
3. *Feudáliskori gazdasági iratsorozat – Wirtschaftsschriften aus dem feudalen Zeitalter*. Szerk.: HORVÁTH RICHÁRD. Győr, 2004.
4. *Végrendeleti sorozatok – Testamentarische Reihen*. Szerk.: VAJK ÁDÁM. Győr, 2004.
5. *A győri káptalani magánlevéltár törzssanyagának regesztái (1527–1600)*. Szerk.: NEMES GÁBOR. Győr, 2011.

FORRÁSOK, FELDOLGOZÁSOK:

1. HORVÁTH RICHÁRD: *Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525)*. Győr, 2005.
2. SOÓS VIKTOR ATTILA: *Apor Vilmos naplói I.* Győr, 2005.
3. PERGER GYULA: „...félelemmel és aggodalommal...” *Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945*. Győr, 2005.
4. *Mosonmagyaróvár 1956*. Szerk.: LUKÁCSI ZOLTÁN–VAJK ÁDÁM. Győr, 2006.
5. NEUMANN TIBOR: *A Korlátköviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században*. Győr, 2007.
6. DRESKA GÁBOR: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244–1398)*. Győr, 2007.
7. SOÓS VIKTOR ATTILA (közreadja): *Apor Vilmos püspöki iratai*. Győr, 2008.
8. DRESKA GÁBOR: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára II. (1399–1438)*. Győr, 2008.
9. NÁDASI ALFONZ: *Hadinapló*. Közreadja LUKÁCSI ZOLTÁN. Győr, 2009.
10. DRESKA GÁBOR: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára III. (1439–1499)*. Győr, 2010.
11. NÁDASI ALFONZ: *Hadifogolynapló*. Közreadja LUKÁCSI ZOLTÁN. Győr, 2010.

12. „*Oltalmad alá futunk*” – *Mária enciklopédia 1950*. Közreadja: PERGER GYULA. Győr, 2010.
13. *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk.: NEMES GÁBOR–VAJK ÁDÁM. Győr, 2011.
14. KOLTAI ANDRÁS: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, 2012.
15. BEDY VINCE: *Gyirmót története*. Közreadja: PERGER GYULA. Győr, 2013.
16. NAGY ISTVÁN: *Győr vértanú püspöke, Apor Vilmos*. Győr, 2012.
17. LUKÁCSI ZOLTÁN (közreadja): *Apor Vilmos püspök beszédei*. Győr, 2012.
18. LUKÁCSI ZOLTÁN: *Szószerk és világosság. A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában*. Győr, 2013.
19. DRESKA GÁBOR: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára IV. (1500–1526)*. Győr, 2013.

Megrendelhető:
Egyházmegyei Levéltár – Győr
9021 Győr, Káptalándomb 5/A
Tel./fax: 96/513–175
@mail: arch.dioc.gyor@gmail.com
Honlap: www.gyeleveltar.hu